

***TIZENKÉT ÉV.
ÖSSZEFOGLALÓ TANULMÁNYOK
AZ ERDÉLYI MAGYAR
TUDOMÁNYOS KUTATÁSOK
1990–2001 KÖZÖTTI
EREDMÉNYEIRŐL
I. KÖTET***

SAPIENTIA KÖNYVEK

SAPIENTIA
ERDÉLYI MAGYAR
TUDOMÁNYEGYETEM

SAPIENTIA
ALAPÍTVÁNY

PARTIUMI
KERESZTÉNY
EGYETEM

TIZENKÉT ÉV

***ÖSSZEFOGLALÓ TANULMÁNYOK
AZ ERDÉLYI MAGYAR TUDOMÁNYOS KUTATÁSOK
1990–2001 KÖZÖTTI EREDMÉNYEIRŐL***

I. KÖTET

Szerkesztette
TÁNCZOS VILMOS
TÓKÉS GYÖNGYVÉR

SAPIENTIA KÖNYVEK 8–9.

Tudománytörténet

A kiadvány megjelenését a Sapientia Alapítvány támogatta.

Kiadja a

Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete
3400 Kolozsvár (Cluj-Napoca), Kossuth Lajos u. (B-dul 21 Decembrie) 24/3.
Tel./fax: +40-64-197584, +40-64-194228, e-mail: kpi@kpi.sapientia.ro

Felelős kiadó:

Tánczos Vilmos

A kötet tanulmányait lektorálták:

Bárdi Nándor (politikatudomány)
Béres András (színháztudomány)
Borcsa János (irodalomtudomány)
Egyed Péter (filozófia)
Farág József (néprajztudomány)
Fóris-Ferenczi Rita (neveléstudomány)
Jakó Zsigmond (történelemtudomány)
Kontra Miklós (nyelvtudomány)
Kozma Zsolt (protestáns teológia)
László Ferenc (zenetudomány)
Magyari Tivadar (szociológia)
Pethő Ágnes (filmtudomány)

Sorozatborító:

Miklósi Dénes

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi

magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti

eredményeiről / szerkesztette: Tánczos Vilmos, Tóké

Gyöngyvér. – Kolozsvár [Cluj-Napoca]: Scientia, 2002.

vol.; cm – (Sapientia Könyvek)

ISBN 973-85422-8-6

1. kötet – 2002. – p. – Bibliogr. – ISBN 973-85422-9-4

I. Tánczos Vilmos (ed.)

II. Tóké Gyöngyvér (ed.)

930(498)"1989/..."

TARTALOM

Előszó	7
Rövidítések jegyzéke	11

BÖLCSESZETTUDOMÁNY

PÉNTEK JÁNOS	
Örökség és kihívás. Az erdélyi magyar nyelvtudomány a század- és ezredfordulón	15
EGYED EMESE	
Magyar irodalomtudományi kutatások Erdélyben. 1990–2001.	51
ANGI ISTVÁN	
Az erdélyi magyar zenetudomány múltjáról, jövőjéről	103
KESZEG VILMOS	
A romániai magyar néprajzkutatás egy évtizede. 1990–2001.	119
KÖTŐ JÓZSEF	
Az erdélyi magyar színháztudomány	171
MARGITHÁZI BEÁTA	
Erdélyi filmtérkép. Kísérlet a 90-es évek erdélyi filmjének, filméletének és filmtudományának feltérképezésére	193

TÁRSADALOM- ÉS TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY

DEMETER M. ATTILA–TONK MÁRTON–VERESS KÁROLY	
Az erdélyi magyar filozófia a XX. század utolsó évtizedében	207
JUHÁSZ TAMÁS	
Korunk erdélyi protestáns teológiai irodalma	237

MARTON JÓZSEF	
A Gyulafehérvári Római Katolikus Teológia helyzetének alakulása 1990 után	269
CSETRI ELEK	
Összefoglalás az erdélyi magyar történettudományi kutatásokról. 1990–2001.	283
SIPOS GÁBOR	
Az erdélyi református egyháztörténet-írás 1990–2001 között	315
KOVÁCS ANDRÁS	
Az erdélyi magyar művészettörténeti kutatásokról. 1990–2001.	327
ROTH ENDRE	
Magyar szociológiai kutatások Erdélyben. 1990–2001.	341
MEZEI ELEMÉR	
Demográfiai kutatások Erdély népességének alakulásáról a XIX–XX. századi népszámlálások tükrében	369
KEREKES JENŐ	
Erdélyi magyar közgazdaságtudomány. 1990–2001.	375
BAKK MIKLÓS–BODÓ BARNA–KÁNTOR ZOLTÁN– LŐRINCZ D. JÓZSEF–SALAT LEVENTE–SZÁSZ ALPÁR ZOLTÁN	
Az erdélyi magyar politikatudomány a második évezred utolsó évtizedében	397
FODOR LÁSZLÓ	
Erdélyi magyar neveléstudományi kutatások. 1990–2001.	469
FÜGGELÉK	
A kötet szerzői	489
Contents	497
Inhaltsverzeichnis	499
Cuprins	501

ELŐSZÓ

Tizenkét esztendő a tudománytörténetben is elég jelentékeny időegység ahhoz, hogy a kutatási eredmények mérhetőek, a tudományfejlődés fő irányai érzékelhetőek és a létező hiányosságok számonkérhetőek legyenek. Amikor a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete a rendszerváltozás utáni erdélyi tudományos kutatási eredmények számbavételére kérte fel a különböző, Erdélyben művelt tudományterületek szakembereit, úgy gondoltuk, eljött annak az ideje, hogy szembenézzünk önmagunkkal: kik vagyunk, hová jutottunk, mennyit érünk és merrefelé tartunk.

Kiadványunk a *jelenkori Erdélyben alkotó magyar kutatók 1990–2001 között elért tudományos eredményeit próbálja meg felleltározni*. Az elkészült 37 tanulmányból és a hozzájuk tartozó könyvészetekből álló szintéziskísérlet tehát nem azokat a tudományos eredményeket ismerteti, amelyek Erdéllyel, illetve az erdélyi magyarsággal kapcsolatosak, hanem ennél bizonyos tekintetben többre, más tekintetben pedig kevesebbre törekszik. Erdély és az erdélyi magyarság ugyanis fontos kutatási téma és probléma, de a specifikusan Erdélyhez köthető kutatási témák csak a ténylegesen művelt tudományterületek egy részének – mindenekelőtt a történelem- és társadalomtudományoknak, a bölcsészettudományok egy részének – és ezeken belül is csak egyes szakirányoknak lehetnek sajátos kutatási tárgyai, míg más tudományok (pl. a műszaki és a természettudományok, az orvostudomány stb.) olyan egyetemes tudományos kérdésekre keresik a válaszokat, melyek egyáltalán nem Erdély-specifikusak. Mivel abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ez utóbbi tudományterületeken is számos erdélyi magyar tudományos kutató tevékenykedik és ér el nemzetközileg is számottevő eredményeket, kiadványunk szerkesztése során egy tágabb szemléletet kellett érvényesítenünk, és nem tűzhettük ki célul azt, hogy a jelen összefoglalóban csak azok a munkák kerüljenek bemutatásra, melyek Erdéllyel mint kutatási témával foglalkoznak.

E szerkesztési szempont érvényesítéséhez az összefoglaló tanulmányok szerzői rendszerint nem ragaszkodtak mereven, és az adódó problematikus kérdéseket általában ésszerű kompromisszumokkal oldották meg. A tanulmányok megírása közben felmerült, vitatható szemléleti

kérdések közül alább kettőt említünk, jelezve egyszersmind a velük kapcsolatos szerkesztői álláspontunkat is.

Az Erdéllyel foglalkozó magyarországi vagy nyugati magyar kutatók tudományos munkásságának értékelése rendszerint kimaradt az összefoglaló tanulmányokból, illetve csak akkor került megemlítésre, ha munkásságuk a közös kutatási probléma révén szorosan kapcsolódott az itthon is művelt kutatásokhoz. Noha a nem erdélyi vagy az Erdélyből kitelepült magyar kutatók Erdélyre vonatkozó munkásságának számbavételét a szintézis eme első szakaszában nem tekintettük feladatunknak, természetesen elismerjük, hogy hozzájárulásuk az erdélyi magyarság önismeretéhez egyes tudományterületeken annyira jelentékeny, hogy eredményeik összefoglalása ugyancsak sürgető feladat.

Több tudományterületen általánosnak mondható jelenség, hogy az erdélyi magyar tudományos kutatók román kollégákkal dolgoznak együtt, és eredményeiket is románul vagy angolul közlik, igen gyakran egy-egy intézeti vagy tanszéki munkacsoport társszerzőjeként. Ilyen esetekben arra kértük az összefoglaló tanulmányok szerzőit, hogy szakterületükön említsék meg, a könyvészetben is tüntessék fel és értékeljék mindazokat a kutatásokat, amelyekben erdélyi magyarok is részt vettek, és ha ez lehetséges, külön jelöljék meg a magyar kutatók hozzájárulásának mibenlétét az elért közös eredményekben.

A szintézisre törekvő kiadványok összeállítása mindig hálátlan feladat, de leginkább akkor az, ha előzmények nélkül a káoszból igyekszünk valamiféle rendet megteremteni.

Tudatában vagyunk annak, hogy első kísérletről lévén szó, munkánk – a szerzők, a lektorok, a szerkesztők és a technikai munkatársak minden igyekezetének dacára – messze áll az óhajtott teljességtől és tökéletességtől. Mentségünkre szolgáljon, hogy megfelelő előmunkálatok, adatbázisok, bibliográfiák hiányában a kiadvány legtöbb szerzőjének nehéz dolga volt, sokan közülük igen fáradságos úton jutottak tanulmányuk adataihoz.

A szerzőknek és a szerkesztőknek mégis vállalniuk kell az ilyen jellegű összefoglalások összeállításának minden ódiomát: mindenekelőtt a hiányokat a kimaradt kutatási szakirányok, kutatási műhelyek, személyek, bibliográfiai tételek stb. vonatkozásában, sőt az eredmények súlyozásában, értékelésében megnyilvánuló esetleges tévedéseket is. A két kötet tanulmányait olvasva és a hozzájuk tartozó könyvészeteket böngészve mégis úgy érezzük, hogy sikerült valamiféle rendet teremteni a rendezetlenségben, amely nem tökéletes ugyan, de amit mégis időszerű volt már

elvégezni, mert ez az eredmény egy jövőbeli pontosabb, szakszerűbb és méltányosabb rend kiindulópontja lehet.

Arra számítunk, hogy a 2002. június 1-jén Kolozsvárott a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete szervezésében megrendezendő *Tudomány és önismeret Erdélyben. 1990–2001* című konferencia, amelyen a kiadvány bemutatása is megtörténik, alkalmat nyújt a kutatástörténeti tanulmányok szakmai nyilvánosság előtt való megvitatására és arra, hogy az érintett szakemberek az esetenként jogos és szükséges kritikájukat megfogalmazhassák. Reményeink szerint ez a tanácskozás hozzájárul majd ahhoz, hogy megszülessenek azok a korreferátumok, kiegészítő tanulmányok, írásbeli hozzászólások, amelyek az Intézet által – a két kötet kiegészítésére – tervbe vett újabb, harmadik kötetben megjelenítve, pontosíthatják az erdélyi magyar tudományosság jelenkori helyzetéről kialakított képet.

Mert talán mi, e kötetek szerkesztői látjuk leginkább, hogy az előttünk fekvő munka további kiegészítésekre, korrekciókra szorul. Szembeötlő például, hogy a kutatástörténeti tanulmányok szerzőinek egyike-másika kisebb vagy nagyobb mértékben elfogult saját intézménye, szellemi környezete vagy éppen meggyőződéssel vallott tudományelméleti nézetei javára, és így olykor a tanulmányokból kimaradnak, elsikkadnak bizonyos jelenségek, amelyek egy másik szellemi-intézményi környezetben születtek, vagy amelyek csak egy másik, a szerzőétől eltérő tudományelméleti paradigma számára alapvető jelentőségűek. A szerkesztőket a szempontok különbözőségére figyelmeztetette az is, hogy a tanulmányok felkért lektorai olykor a szerzőétől eltérő szemlélettel közelítették meg a szóban forgó kérdést, és lektori véleményüket maguk is egy-egy kisebb tanulmányban (Jakó Zsigmond – történelemtudomány), eredeti esszében fogalmazták meg (Egyed Péter – filozófia), amelyeket a tanulmányok szerzői az eltérő tudományelméleti paradigma vagy egyszerűen a kézirat módosítására rendelkezésükre álló idő rövidege miatt nem, vagy csak részben vettek figyelembe. Más esetekben a lektori vélemények valamely részjelenséget, például egy-egy kutató-műhely, tanszék stb. tudományos eredményeit (pl. Béres András – teatrológia, Fóris-Ferenczi Rita – pedagógia, Magyarai Tivadar – szociológia), mutattak be adatoltan és rendszerszerűen vagy merőben újszerű szemlélettel, és így tovább árnyalták, mélyítették az eredeti tanulmányból kirajzolódó képet. Lektoraink tehát mind az egyik, mind a másik esetben azzal tisztelték meg a kiadót, hogy a kéziratok kapcsán újabb önálló tanulmányokat írtak, amelyek maguk is a nyilvánosság elé kíván-

koznak. Úgy gondoljuk, hogy ezeknek az írásoknak ugyancsak a fentebb említett harmadik kötetben van a helyük, vagy a maguk eredeti, lektori véleményként megfogalmazott formájában vagy – ha ezt a szerzők így akarják – egy később kiegészített, átdolgozott változatban.

Reményeink szerint tehát ez a két vaskos kötet, ami tizenkét visszafordíthatatlan esztendőnek az eredményeit veszi számba, mégsem lezárás kíván lenni, hanem az önmagunkkal való őszintébb szembenézés kezdete.

A szerkesztők

Kolozsvár, 2002. május 12.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

bev.	– bevezetővel ellátta
c.	– című
dir.	– szerkesztette (francia művek)
ed., eds.	– szerkesztette (angol művek)
é. n.	– évszám nélkül
évf.	– évfolyam
ford.	– fordította
főszerk.	– főszerkesztő
gyűjt.	– gyűjtötte
hg.	– szerkesztette (német művek)
h. n.	– hely nélkül
jegyz.	– jegyzetekkel ellátta
kiad.	– kiadja
közread.	– közreadja
összeáll.	– összeállította
red.	– szerkesztette (román művek)
s. a. r.	– sajtó alá rendezte
szerk.	– szerkesztette
uo.	– ugyanott
uó.	– ugyanő
vál.	– válogatta
AESZ	– Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy
BBTE	– Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
BBTE PNK	– Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Pszichológia és Neveléstudományi Kar, Kolozsvár
BKÁE	– Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem
EKTF	– Egri Tanárképző Főiskola
ELTE	– Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
EME	– Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár
EMKE	– Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, Kolozsvár
EMTE	– Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem
ET	– Európa Tanács

ETF	– Erdélyi Tudományos Füzetek
FMTÜ	– Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszaka
JGYTF	– Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged
KAM	– Kommunikációs és Antropológiai Munkacsoport, Csíkszereda
KJNT	– Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
KFKI	– Központi Fizikakutató Intézet, Budapest
KLTE	– Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen
ME	– Miskolci Egyetem
MKT	– Magyar Közgazdász Társaság, Budapest
MNGY	– Magyar Népköltési Gyűjtemény
MNT	– Magyar Néprajzi Társaság, Budapest
MNY	– Magyar Nyelv, Budapest
MOGYE	– Marosvásárhelyi Orvostudományi és Gyógyszerészeti Egyetem
MTA	– Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
NYIRK	– Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, Kolozsvár
NYR	– Nyelvőr, Budapest
OSZK	– Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
RMDSZ	– Romániai Magyar Demokrata Szövetség
RMDSZ ÜE	– Romániai Magyar Demokrata Szövetség Ügyvezető Elnökség
RMKT	– Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár
SZTE	– Szegedi Tudományegyetem

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNY

ÖRÖKSÉG ÉS KIHÍVÁS.

Az erdélyi magyar nyelvtudomány a század- és ezredfordulón

1. Bevezetés

Tizenkét esztendő már kellő távlatot nyújt valamely szaktudomány belső fejleményeinek értékeléséhez, különösen akkor, ha maga a visszatekintő tanulmány szerzője is hovatovább négy évtizede a történések közreműködője, 1990 óta pedig intézményvezetőként alakítója a nemzedék- és szemléletváltásnak. Noha hasonló jellegű értékelő összefoglalást korábban is készítettem (Péntek 1981, 1993a, 1997c), és így tisztában vagyok a távolságtartó tárgyilagosság igényével, éppen a „beavatottság” miatt magam is fokozottabban érzem a szubjektivitás és az önigazoló szándék veszélyét. Ennek más ellenszere nincs, minthogy az ember megpróbálja ellensúlyozni saját elfogultságait.

A magyar nyelvtudomány erdélyi művelése, mint a magyarságtudomány más ágaíé is, paradoxális helyzetben van: kívül a belső körön, de még jelentős részben anyanyelvi környezetben, abban az állandó kettősségben, hogy megfeleljen a tisztán szakmai igénynek és mércének, ugyanakkor lehetőség szerint eleget tegyen a nemzeti közösség elvárásainak. Nem is szólva arról, hogy természetesen nem hagyhatók figyelmen kívül annak az országnak az intézményi lehetőségei, előítéletes gyanakvásai és változó, gyakran kedvezőtlen szabályozásai sem, amelyben mindez megvalósul. Ilyenformán a szakmai kapcsolatok is szerteágazóak, a vizsgálati tárgy, a magyar nyelv révén, elsődlegesen mégis az anyaország felé irányul. Ezért válik bizonytalanná annak értelmezése is, hogy „erdélyi magyar nyelvtudomány”. Megítélésem szerint ebbe éppúgy bele kell értenünk a magyar nyelvészet romániai intézményeit és művelőit, általában a nyelvtudomány valamely ágának magyar művelőit, mint mindazokat az akadémiai és felsőoktatási intézményeket és nyelvészeket, akik bárhol a világon fontos erdélyi témákkal foglalkoznak. Az el-

múlt időszak legfontosabb változása éppen az volt, hogy egy viszonylag szűk szakmai közösség kiléphetett belterjes elzártságából, szabadon alakíthatta kapcsolatait, vállalhatta a megmérettetést. Akadémiai ösztöndíjakkal és különböző szintű együttműködési programok révén egyre több lehetőség adódik elsősorban magyarországi könyvtári és kutatói munkára, továbbképzésre, konferenciákra való részvételre, vendégtanári tevékenységre, újabb személyi kapcsolatok kialakítására és a korábbiak ápolására. (Minderről részletesebben: Péntek 1996d)

Noha az 1990-es változást a magyar nyelvtudomány művelői is a teljes intézményi leépülés állapotában érték meg, más tudományágakhoz viszonyítva mégis kedvezőbb helyzetben voltak. Az előző nemzedék intézményépítő gondoskodásának és gazdag, már-már nyomasztó szakmai örökségének köszönhetően még voltak olyan tartalékok, amelyek lehetővé, sőt kötelezővé tették a szakmai megújulást: az intézményépítést, a félbemaradt nagy munkálatok folytatását és befejezését, az új helyzetnek megfelelő szakmai tájékozódást és a legnehezebbet, a nemzedékváltást. Az 1990-es évek intézményteremtő lázában szakterületünk művelése szempontjából legfontosabb az egyetemi tanszék megerősödése és folyamatos bővítése volt: a hallgatói létszámmal arányosan gyarapodott az oktatói létszám, a végzősök közül pedig a doktori iskola és a magiszteri program révén egyre többen maradhettek ebben a szakmai környezetben. Újraindult az Erdélyi Múzeum-Egyesület, bővült a bukaresti egyetem hungarológiai tanszéke, megalakult az Anyanyelv-ápolók Erdélyi Szövetsége. A kolozsvári akadémiai intézet személyi állományában nem gyarapodott, induláskor az ötvenes években négy nyelvészstátusa volt, jelenleg kettő (irodalomtudományi egy sem). Most, a 2001-es év végén az MTA Arany János Közalapítványa támogatásával vált lehetővé egy kis nyelvi intézet létrehozása, amely egyben az akadémiai kutatóállomás szerepét is betölti.

Az intézményépítéssel párhuzamosan folyt a személyes kapcsolatok felelevenítése, valamint az intézményi kapcsolatok kiterjesztése, hivatalossá tétele a Magyar Tudományos Akadémiával és intézeteivel, az egyetemi és főiskolai tanszékekkel, a Magyar Nyelvtudományi Társasággal. Az erdélyi kutatók is bekapcsolódhattak a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság és az Anyanyelvi Konferencia (A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága) tevékenységébe.

A közlési lehetőségek tekintetében a legfontosabb változás, hogy eltűntek a témákkal kapcsolatos tilalmak, megszűnt a cenzúra, és ezzel egy

időben a bezárkózásnak, az elszigeteltségnek is vége szakadt.¹ Erdélyi szerzők korlátozás nélkül közölhetnek külföldön, elsősorban Magyarországon, és a Romániában megjelenő szakfolyóiratok is nyitva állnak bárki számára. A publikációs fórumok is gyarapodtak: továbbra is megjelenik a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (NyIrK)* a Román Akadémia patronálása alatt, attól részben támogatva, gyakran adminisztratív szempontból akadályoztatva, késleltetve. Újraindult az *Erdélyi Múzeum*, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi, valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályainak nagy hagyományú közlönye, és vele párhuzamosan szintén az EME kiadványsorozata, az *Erdélyi Tudományos Füzetek (ETF)* Kisebb példányszámban megjelenő sorozatot és tájékoztatót ad ki az Anyanyelv-ápolók Erdélyi Szövetsége (*AESz-füzetek*), a Stúdium Kiadó 2000-ben nyelvművelő folyóiratot indított *Nyelvvédő* címmel. Mindezekkel és a kiadók nyelvészeti és egyéb kiadványaival kapcsolatban az a két elmarasztaló észrevétel tehető, hogy a mennyiségi, a terjedelmi bővülés arányában csökkent a kiadványok nyelvi (és néha szakmai) igényessége, és hogy a terjesztés és a példányszám áttekinthetetlenné vált, emiatt fontos kiadványokról nem is szerezhet tudomást a szakmai közvélemény.²

A megváltozott körülmények között végre lehetőség nyílt arra, hogy az egyes szakmai intézmények konferenciákat, emléküléseket szervezzenek. 1991-ben a kolozsvári egyetemen rendeztük meg az éppen soron következő élőnyelvi konferenciát a szakmabeliek széles körének részvételével. 1993. dec. 4–5-én Marosvásárhelyen az Erdélyi Nyelvművelő Társaság megalakulásának kétszáz éves évfordulóján rendezett emlékülésen jeles történészek, nyelvészek és irodalmárok értékelték Aranka Györgyék programját, működését.³ 1994-ben Gyarmathi Sámuel grammatikája volt egy emlékülés témája, öt évvel később pedig a göttingeni egyetem emlékezett méltó módon az *Affinitasra*. Bálint Gábor munkásságát pedig 1994-ben értékelte egy konferencia szülőfalujában, Szentkatolnán.⁴

1 Erre a változásra jó példa egy, még az 1990-es változások előtt szerkesztett tanszéki gyűjteményes kötet (Szabó Z. szerk. 1992) és egy jóval későbbi emlékkönyv, nagyon változatos szerzői gárdával (Péntek szerk. 1997).

2 A tájékozódást jelentős mértékben segítő, noha a tárgyalt időszakra nézve nem teljes bibliográfiák, áttekintések: Fazakas 1997, Kádár E. 1997, Nagy J. 1992.

3 Az emlékülés anyaga az *Erdélyi Tudományos Füzetek (ETF)* 218. számaként jelent meg az EME kiadásában, 1994-ben.

4 Ennek előadásai az ETF. 220. füzetében olvashatók (EME, Kolozsvár).

Ezek az emlékülések nem egyszerűen csak az emlékezésre vagy a tudománytörténeti értékelésre adtak alkalmat, hanem arra is, hogy a sok évtizedes kényszerű mulasztások után súlyának megfelelően mutassuk be Erdély szerepét a magyar nyelv, a magyar művelődés és a nyelvtudomány történetében. Az elődök munkássága óhatatlanul a jelen tudományelméleti és módszertani kérdéseire is felhívja a figyelmet. Ez történt a Brassai Sámuel nyelvészeti munkásságával foglalkozó centenáriumi konferencián 1997-ben.⁵ 2000 augusztusában Marosvásárhely volt a IX. Anyanyelvi Konferencia színhelye, a téma pedig a magyar nyelv és a kisebbségi nyelvhasználat esélyei az európai integrációban. Bukarestben Murvai Olga szervezett két országos konferenciát a kétnyelvűség témakörében (Murai szerk. 1999, 2001).

2. Alap kutatások és eredményeik

Elöljáróban meg kell állapítanunk, hogy nem változott alapvetően az általános, elméleti és tisztán a nyelvi rendszerre irányuló kutatások helyzete. Ezek továbbra sem jelentenek húzóerőt a hazai nyelvészeti kutatásokban, és csak néhány fontos határterületen érzékelhető igazán a korszerű módszertani és elméleti tájékozódás igénye: a szövegsemiotikában és vele összefüggően a stilisztikában, stílustörténetben, a szociolingvisztikában és etnolingvisztikában, valamint abban, hogy egyre erőteljesebben érvényesül az oktatásban és a kutatásban is a kognitív szemlélet. A továbbiakban minderről részletesebben szólunk.

A tisztán általános nyelvészeti vizsgálatok körében fontos Szilágyi N. Sándornak a nyelvelmélet alapkérdéseit is érintő fonológiai témájú doktori értekezése (1999). A nyelvi kommunikáció zavaraiával foglalkozott egy tanulmányában Péntek János (1990). A leíró nyelvészet egy-egy fejezete mindössze két egyetemi jegyzetben jelenik meg (Murai 1997a, Zsemlyei 1996), valamint tankönyvi szinten. Ígéretes ebben a vonatkozásban a pályáján most induló Kádár Edit első jelentkezése (2001).

5 Az emlékülést *A nyelvész Brassai élő öröksége* címmel a kolozsvári egyetemi tanács és az MTA budapesti Nyelvtudományi Intézete közösen rendezte. Az előadások a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* három, egymást követő számában jelentek meg (1997. 41. 2, 1998. 42. 1–2).

2.1. Nyelvtörténet

A magyar nyelvészetben általában, az erdélyiben pedig különösen azok a hagyományos megközelítések dominálnak, amelyek az idő és a tér dimenziójában vizsgálják a nyelvet, azaz a nyelvtörténet és a dialektológia.

Az előző nemzedék örökségéből a legnagyobb kihívást és a legnagyobb terhet továbbra is az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* szerkesztésének és kiadásának a folytatása és befejezése jelenti. Az V. kötettől a kiadás átkerült Budapestre, az Akadémiai Kiadó előbb még a Kriterionnal, majd az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel közösen jelenteti meg. Szabó T. Attila halála után Vámszer Márta lett a kolozsvári munkaközösség vezetője, az ő halálát követően pedig Kósa Ferenc és Zsemlyei János. A kiadás a X. kötetig jutott el, a kézirat előkészítése természetesen ennek jóval előtte jár. A munka nagysága és túlméretezettsége miatt a szerkesztés emberfeletti munkája az előző nemzedékhez tartozó munkálatvezetők halála után teherként és kötelezettségként hagyományozódik át a következő nemzedékre.⁶ Kétségtelen azonban, hogy a szerkesztésben szerzett tapasztalatok, az anyaggal való közvetlen megismerkedés éppen az új nyelvtörténész-nemzedék felkészülésében hasznosul: az SzT. fiatalabb munkatársai a szótár anyagát saját kutatásaikban is hasznosítják, a pályájukon most induló nyelvtörténészek részben doktori értekezésük témáját is ebben a kimeríthetetlen korpuszban találják meg. Így egyre inkább érezni lehet a szótár szerepét a nyelvtörténeti kutatások ösztönzésében és a fiatal kutatók tájékozódásában (Fóris Ferenczi 1991, 1993; Kabán 1997; Tamásné Szabó 1997, 2000; Zsemlyei B. 2000).

A tárgyalt időszakban laikusok és szakemberek körében egyaránt megélénkült az érdeklődés a rovásírás kérdései iránt, amelyet a közvélemény már eleve a székelységgel kapcsol össze. A figyelem felkeltésében a téma némi romantikus jellegén túl elsősorban annak volt szerepe, hogy néhány új szintézis, valamint elméleti és módszertani vita pontosította és gazdagította a rovásírásra vonatkozó megbízható ismereteket, de fontosak voltak a szerencsés véletlennek tulajdonítható újabb rovás emlékfeltárások is (pl. 1992-ben Székelydályán, 1994-ben Vargyason). Magyarországon több fontos tanulmány és monográfia megjelenése után (Szőnyi-Sándor 1989–1990; Sándor 1991) a szegedi egyetem Altajisztikai Tanszéke és ennek Magyar Őstörténeti Kutatócsoportja 1992-ben szimpó-

6 A munkálatokról folyamatosan többen is beszámoltak: Kósa 1991, Nagy J. 1996; fogadtatását és forrásként való hasznosítását Lőrinczi Réka összegezte (Lőrinczi 2001).

ziumot szervezett *Rovásírás a Kárpát-medencében* címmel, amelyen erdélyi kutatók is részt vettek (Sándor szerk. 1992; Ferenczi 1992; Kósa 1992). Az erdélyi kutatók közül különösen Benkő Elek (1994, 1997); Ferenczi Géza (1990, 1992b, 1994, 1995, 1996, 1997); Kósa Ferenc (1994, 1997) vitte előbbre a kérdés vizsgálatát, Ráduly Jánosnak pedig főként a tudománynépszerűsítésben volt szerepe (1994, 1995).

2.2. Dialektológia

A kolozsvári nyelvészeti iskola előző nemzedékének másik fontos kutatási területe a dialektológia volt. Több mint három évtizeden át a tanszéki oktatók és az akadémiai intézet munkatársai is elsősorban nyelvföldrajzi kutatásokkal és nyelvjárási jelenségek vizsgálatával foglalkoztak. Az erdélyi régió a magyarországi nemzeti munkálatokból szinte teljesen kimaradt, a Kolozsváron nagy áldozatokkal elkészült nyelvjárási atlaszok pedig helyzetünk iróniájaként akkor feneklettek meg, amikor elkészültek. A félig vagy teljesen elkészült atlaszok kiadása reménytelennek tűnt 1990 előtt. Ezt követően azonban 1991-ben már megjelent a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában *A moldvai csángó nyelvjárás atlaszá*nak két kötete (CsángAtl.), 1995-től megindulhatott az Erdély tekintetében legátfogóbb nyelvföldrajzi munka, az egyetemes magyar nyelvtudománynak is jelentős műve, *A romániai magyar nyelvjárások atlaszá*nak kiadása (RMNyA). Murádin László munkájának Juhász Dezső szerkesztésében azóta minden évben megjelent egy-egy kötete, így a tervezett 11 kötetből eddig összesen hat. A *Szilágysági nyelvátlasz* (SzilNyA), amelynek anyagát teljes egészében Márton Gyula gyűjtötte közvetlenül a halála előtti években, 2000-ben szintén napvilágot látott Hegedűs Attila szerkesztésében. A magyar nyelvjárástan legfrissebb szintézise, a Kiss Jenő szerkesztésében megjelent dialektológiai kézikönyv (Kiss szerk. 2001), talán első a magyar tudománytörténetben abban a tekintetben, hogy a XX. századi erdélyi kutatásokat is figyelembe véve ugyanazzal a tárgyilagos, korszerű szemlélettel mutatja be az egész magyar nyelvterület nyelvjárási régióit, a kisebbségi régiókat is.

Ákárcsak az SZT. anyagának a nyelvtörténeti kutatásokban, az atlaszoknak is minden bizonnyal ösztönző hatásuk lesz a dialektológiai vizsgálatokban. Már a kéziratot anyagból is sok onomasziológiai módszerű dolgozat született (Murádin 1990a,b, 1991, 1992a,b, 1994a). Juhász Dezső többek között a RMNyA. anyagának névtudományi fontosságára hívta fel a figyelmet (1999). Várható, hogy az összegező jelenségmonográfi-

ák újabb hulláma indul el a most már a kutatók rendelkezésére álló, számítógépen is hozzáférhető adatok alapján, és a nyelvjárások jelentésánára is kiterjed a kutatás. Gálffy Mózes korábban elkezdett nyelvjárási mondattani vizsgálataiból ebben az időszakban, halála után is megjelent egy tanulmány (1993). A dialektológia és a szövegfolklorisztika határterületén aktuálissá vált a nyelvjárási szövegtanok szövegtani vizsgálata is (Szabó Z. 1994; Péntek 1997e).

A sok részletvizsgálat után pedig bizonyára egyre több monografikus leírás születik majd az egyes erdélyi nyelvjárási alakulatokról (Péntek 2000). Egyébként éppen az átfogó nyelvföldrajzi kép alapján került más megvilágításba a csángók eredete (Benkő L. 1990a),⁷ valamint a székelyek korai története (Benkő L. 1990b).

A korábbi időszakban a Csűry-iskola hagyományainak megfelelően és annak a helyzetnek a kényszerében, hogy az egyetemi képzésből a néprajz hiányzott, szorosabban a dialektológiához kapcsolódott a nyelv(járás) és a (lokális) kultúra határterületének vizsgálata: elsősorban a népi terminológia leírása és elemzése, szoros összefüggésben a népi kultúra adott tárgyaival, jelenségeivel. A néprajz intézményi önállósulásával és szemléleti bővülésével, korszerűsödésével ez a határterület is átalakult: ma etnolingvisztikainak vagy antropológiai nyelvészetinek is tekinthető, és jelentős mértékben ezt az interdiszciplinaritást képviseli az egyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékének doktori iskolája és magszteri programja. Ebben a szélesebb spektrumban részben tovább él a korábbi hagyomány pl. a népi természetismereti, etnobotanikai (Zakariás szerk. 1995; Benedek 1997; Gub 1996, 1999, 2001; Kádár Zs. 1999; Pálfalvi 1997; Rab 2001), kozmogóniai (Zsigmond 1999) vagy a népviseletre irányuló kutatásokban (Gazda 1998). Ennek az interdiszciplináris területnek is fontos új publikációs fóruma az 1992-től megjelenő *Néprajzi Látóhatár* (a Györffy István Néprajzi Egyesület Magyarországon megjelenő folyóirata) és a Kriza János Néprajzi Társaság egy évvel később indult *Évkönyve*. Továbbra is gazdag forrásai a népi terminológiának maguk a néprajzi monográfiák is (pl. Kós 2000; Bárh szerk. 1998; Cseke-Hála szerk. 2000).

A tematika bővülésének és a friss tájékozódásnak a jele, hogy egyre nagyobb figyelemben részesül a beszélés néprajza (Bíró 1997), a (nyelvi)

7 A csángók eredetéről egyébként Ferenczi Géza is figyelemre méltó feltevést fejtett ki (1999).

hagyományba való belenevelődés (Vasas 1993; Péntek 1999a.) kérdésköre. Keszeg Vilmos kezdeményezte a népi írásbeliség vizsgálatát (Keszeg 1995, 1996, 1997a, Keszeg szerk. 1999, de már előtte más szempontból Kós 1994), etnológiai és folklorisztikai szempontból fontos szövegkorpuszokat publikált és elemzett Tánczos Vilmos (1995a, 1999, 2000, 2001), Pozsony Ferenc (2000) és szintén Keszeg Vilmos (1997b, 1999). Viszonylag kevés figyelemben részesült az erdélyi szépirodalmi nyelv tájnyelvi forrásainak feltárása (l. mégis: Juhász 1995; Péntek 1995b).

2.3. Névtan

Az önállónak tekintett névtan művelése szorosan kapcsolódik a nyelvtörténethez és a dialektológiához. Erdélyben ennek szintén nagy hagyománya van, a magyar névtan megalapozásában, akárcsak a nyelvöldrajzében, a kolozsvári tudósoknak úttörő szerepük volt a XX. század első felében. A háború utáni évtizedekben azonban különösen a helynévkutatást gyanakvás övezte, emiatt nagy munkálatokat nem lehetett kezdeményezni. A szervezett élőnyelvi adatgyűjtés nagyszabású terepmunkát igényelt volna, ennek pedig nem voltak meg a feltételei. A történeti adatok feltárása és elemzése azonban folyamatos volt mind a történeti, mind a névtani és nyelvtörténeti szakirodalomban. Hoffmann István friss bibliográfiaiösszeállításában imponáló ebben a tekintetben Benkő Loránd, Györffy György, Kiss Lajos, Kristó Gyula, Mező András és Szabó T. Attila életműve (Hoffmann ed. 2001). Rajtuk kívül az 1990 utáni időszakban fontos adatfeltárást végzett Bura László (1991, 1997b); Pál-Antal Sándor (1997); Tibád Levente (1991); Szabó T. Ádám (1991a, 1992); Vigh Károly (1996).

2001-ben Szabó T. Attilának a publikációiból *Erdélyi Helynévtörténeti Adattárként* ismert nagyszabású munkáját (részben megtevesztően) az ő „erdélyi történeti helynévgyűjtése”-ként teszi közzé Hajdú Mihály és Janitsek Jenő a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványaként. Az I. kötetben Alsófehér megye anyaga jelent meg. Akiknek alkalmuk volt Szabó T. Attila környezetében megismerni és fel is használni ennek az adattárnak a céduláit, tisztában vannak vele, hogy a sorozat forrásértéke szinte felbecsülhetetlen.

A peremterületeken a történeti vonatkozások miatt is fontos a helynévadásban és -használatban megmutatkozó nyelvi kölcsönhatás, az erdélyi kutatók közül azonban csak kevesen vállalkoztak ennek vizsgálatára (Binder 1992; Janitsek 1992).

A helynevekre irányuló élőnyelvi adatgyűjtés helyzetét Csomortáni Magdolna tekintette át (1996b), ugyancsak neki köszönhetjük Csík helynévanyagának összegyűjtését és feldolgozását ez ideig csak kis részletében publikált doktori értekezésében (1996a, 2001; további bibliográfiai adatok: Hoffmann ed. 2001. 318.). Halász Péter hét moldvai csángó falu helyneveit közölte (l. Hoffmann ed. 2001. 325.). Jelentős anyaggyűjtést végzett Hints Miklós és Janitsek Jenő, több közös közlésük is megjelent (Hoffmann ed. 2001. 327–328., 331–332.), valamint Murádin László (Hoffmann ed. 2001. 355.).

A külső régiók magyar helységneveinek folyamatos kodifikációja nagy adóssága a XX. századi magyar névtudománynak,⁸ és ez nehézségeket okozott az amúgy is sok vitát kiváltó „hivatalos” névhasználatban, de a mindennapi kapcsolatokban is megnehezítette a tájékozódást. A kodifikációt nem oldották ugyan meg, de a gyakorlatban hasznosnak bizonyultak az ún. helységnév-azonosító szótárak (Szabó A., M. –Szabó E., M. 1992; Sebők 1994 és különösen: Hajdú-Moharos 2000; Lelkes 1998; Wildner 1996). Szintén ilyen gyakorlati célt és a kérdés népszerűsítését szolgálja Murádin László több kiadványa (1997, 2000).

A személynevek névtörténeti kutatásában és az erre vonatkozó szintézisek megvalósításában az erdélyi anyag tekintetében is jelentős szerepe volt Benkő Lorándnak⁹ és Kázmér Miklósnak.¹⁰ Hajdú Mihály a moldvai csángók 1696. évi összeírásának névtani vizsgálatát végezte el (1997), de fontosak Szabó T. Ádám publikációi is (l. Hoffmann ed. 2001. 408.). Az erdélyiek közül B. Gergely Piroska Magyarországon is folytatta Kolozsváron évtizedekkel korábban elkezdett névtani vizsgálatait. Az erre az időszakra eső újabb tanulmányai arról tanúskodnak, hogy nyelvtörténészként a történeti névadás és névhasználat kérdései foglalkoztatják (1993, 1995), az erdélyi felekezetek névhasználati gyakorlata (1997b, 1998a,b), valamint a névhasználatban megmutatkozó vallási és etnikai összefüggések (1999a,b). Már Kolozsváron is tervei között szerepelt egy összesítő személynévarchívum létrehozása, újabb publikációiból kivehetően a szintézist egyre sürgetőbb feladatnak tartja. A személynevekben megmutatkozó magyar–román nyelvi kontaktusokat Janitsek Jenő (1997) és Zsemlyei János vizsgálta (1997).

8 Semmiképpen nem fogadható el, hogy az utódállamok akadémiai saját hatáskörükben végezzék el ezt a feladatot, mint legutóbb Romániában történt.

9 A bibliográfiai összefoglalást l. Hoffmann ed. 2001. 377–378.

10 A bibliográfiai jegyzéket l. Hoffmann ed. 2001. 394.

Az élő személynevek gyűjtésében és publikálásában a kisebb közlések mellett (Bálint–Bodó é. n., Hints Miklós, Janitsek Jenő¹¹) az igényesebb monografikus feldolgozást tekinthetjük eszményinek, amely valamely kisebb-nagyobb régió teljes névanyagát tartalmazza, és így mind a névélettani, mind a helyi jelenségek feltárását lehetővé teszi. Ebben az időszakban jelent meg egy korábbi, ilyen igényű doktori értekezés Kovácsné József Magda munkájaként (1991, 1993) az udvarhelyszéki Havasalja személyneveiről, és elkészült egy új, egyelőre még nem publikált doktori értekezés a Szamoshát névanyagáról (Lovas 2000).

A személynévkutatásban is egyre inkább érvényesülnek a névdivatot, névhasználatot nyomon követő szociológiai, szociálpszichológiai szempontok (Bura 1996, 1997a). Általában a doktori értekezéseket kivéve a névtanban is viszonylag ritka az elméleti vagy akár a módszertani megközelítés,¹² mint ahogy az egyéb, ritkább névtípusok sem részesülnek kellő figyelemben.¹³

2.4. Nyelvi kölcsönhatás

A nyelv történeti és földrajzi dimenzióinak vizsgálatához hasonlóan, amelyben kétségtelenül fontos ösztönzést jelentett Erdély nyelvi múltja és nyelvi jelene, valamint a felelősség és az elkötelezettség a saját közösség sorskérdései iránt, szintén a sokszínű nyelvi és kulturális környezet kínálja föl a nyelvközi és a kultúraközi kutatási témákat, általában a nyelv társadalmi dimenzióját és a kultúrával való szoros kapcsolatát. A nyelvi kontaktusok vizsgálatának a kolozsvári nyelvészeti iskola kutatási módszertanában volt egy nyelvtörténeti megközelítése Szabó T. Attila és munkatársai munkásságában, és volt egy dialektológiai, általános nyelvészeti szempontú vizsgálata a Márton Gyula által vezetett csoport működésében. Ebben a hagyományos szemléletben a kontaktuselemek (főként kölcsönszavak) felleltározása, valamint etimológiai, szótörténeti, szóföldrajzi elemzése, a kölcsönzés nyelvi mechanizmusának, esetenként művelődéstörténeti vonatkozásainak tisztázása állt előtérben. E megközelítés egyoldalúsága különösen az élőnyelvi anyag vizsgálatában mutatkozott meg, alkalmatlannak bizonyult ugyanis a kontaktus és az interferencia elkülönítésére, az aktív kétnyelvűséggel összefüggő dinamikus

11 Ez utóbbiakra l. szintén Hoffmann ed. 2001. 391., 392.

12 Erre nézve l. mégis: Péntek 1997a,b.

13 Tamási írói névadását tárgyalta Kovácsné József Magda (1994), az erdélyi magyar csillagnevekről pedig Zsigmond Győző közölt tanulmányt (1997).

jelenségek megvilágítására. A hatvanas-hetvenes években ennek nem voltak meg sem a tudományelméleti és módszertani feltételei, sem a tárgyiilag megközelítés külső (ideológiai) feltételei.

A kilencvenes évek elején hárultak el az ideológiai tiltások, tabuk, és következett be a szociolingvisztika térhódítása. Ennek következményeként a figyelem közvetlenül a nyelvi kontaktussal és a nyelvi interferenciával összefüggő jelenségekre és folyamatokra irányulhatott, a régióknban egyre általánosabb kétnyelvűség jellegére és dinamizmusára. Még az 1977-ben publikált szintézis korpuszára épül Benő Attila kontaktológiai témájú, de új szemléletű monográfiája és az ezzel összefüggő több publikációja (1999, 2000a,b, 2001a,b,c), Zsemlyei János a szókölcsonzés és a kétnyelvűség, valamint a nyelvi hatás más aspektusait elemzi (1993, 1994, 1995a,b, 2000), a csángók körében Murádin László (1994b), a nyelvi kontaktusok és az etnikus folyamatok kapcsolatát vizsgálta Péntek János (1996b), újabb kölcsönelemeket tárt föl Faragó József (1992), Fazekas Tiborc (1998). Tamás Lajosnak a magyar nyelvnek a románra gyakorolt hatásáról még a hatvanas években megjelent összefoglaló munkája után az erdélyi magyar romanisták (Balázs László, Király Ferenc, Kiss Emese) folytatták e kérdés vizsgálatát, legfontosabb munkáik azonban kiadatlanok maradtak. 1990 után pedig a román nyelvészet továbbra is figyelmen kívül hagyja a magyar nyelv hatáskérdését, ennek a témának csak halvány nyomaival találkozunk a szakirodalomban (Bereczki 1995; Vintilă 1999). Öröndetes viszont, hogy egyre több fiatal kutató foglalkozik a magyar–német (sváb) nyelvi kapcsolatokkal (Knecht 1999; Melika 1999).

2.5. Szociolingvisztika

1990-ben nyílt meg a lehetősége annak, hogy erdélyi kutatók is bekapcsolódjanak a néhány évvel korábban megkezdett Kárpát-medencei szociolingvisztikai kutatásokba. Ennek első érzékelhető jele volt, hogy 1990 szeptemberében már többen jelen voltak és előadást tartottak az akadémiai Nyelvtudományi Intézet budapesti 3. Élőnyelvi Konferenciáján,¹⁴ a folytatásra a következő évben Kolozsváron került sor, 1992 őszén pedig az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága szervezett nyelvművelő és szaknyelvi konferenciát.¹⁵ 1995 májusában a IV. Kárpát-medencei Kétnyelvű-

14 Ennek anyaga Kontra Miklós szerkesztésében jelent meg 1992-ben az Intézet kiadásában: *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben* címmel.

15 A két konferencia teljes anyaga a *Magyar Nyelvőr* 117. évfolyamának 4. számaként jelent meg 1993-ban.

ségi és Kultúrökológiai Tanácskozáson Gödöllőn szinte testületileg szerepeltek az erdélyiek kutatási beszámolóikkal.¹⁶ A változást követő első időszakban fontos vizsgálati témának bizonyult az erdélyi menekültek, áttelepültek nyelvi frusztrációja az anyaországban, majd az alkalmazkodás az új környezethez (Bartha 1991, 1992). A kilencvenes években több nagyszabású szociológiai felmérés is vizsgálta a kisebbségi közösségek identitását, az identitás változását, a nyelvnek és más tényezőknek az identitásban játszott szerepét (erre összefoglalásként l. Gereben 1999).

Közben már 1993-tól megkezdődött annak a nagyobb szabású kutatási programnak az előkészítése, amely a megjelenő sorozatban „A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén” elnevezéssel azonos szemlélet és igény, összehangolt kutatási módszertan alapján tárja föl és rögzíti a külső régiók kisebbségi magyarságának nyelvi helyzetét. Ennek a kutatásnak az Erdélyre vonatkozó szintézise még nem jelent meg ugyan, de az ezzel összefüggésben vagy ezzel párhuzamosan közölt tanulmányok jelentős mértékben tisztázták a magyar nyelvhasználat körülményeit, jogi és demográfiai feltételeit, tipikus nyelvi helyzeteket, a kisebbségi nyelvváltozat jellegét és állapotát (Bodó szerk. 1996; Keszeg 2001; Orbán–Vetési 2001; Péntek 1993b; 1994a,b, 1996a, 1997/1998, 1998c, 2001b,c; Posgay 1995; Pozsony szerk. é. n.; Roth E. 2000; Somkereki 2000 stb). Az elemzés felszínre hozta pl. az anyanyelv meghatározó szerepét az identitásban (Fodor K. 1995; Péntek 2001b), a hitélet és a nyelvhasználat felekezetenként eltérő kapcsolatát (Péntek 2001a. 184–193.), az anyanyelv szakralizációját olyan közösségekben, amelyek már átestek a nyelvcserén (Vetési 1991, 1996), valamint azt, hogy a (szakrális) ritualizált szövegek rendszerint reliktumként túlélnek a nyelvcserét (Péntek 1997e; Tánczos 2000b).

A tárgyilagos látlelethez föltétlenül hozzátartozik a kétnyelvűsödés folyamatának és a kiterjedt (kollektív, családi stb.) kétnyelvűség jelenségének a vizsgálata, minél több esettanulmány készítése. A kétnyelvűség dinamizmusa és változatos tipológiája azért bizonyult fontosnak a vizsgálatokban (Murádin 1993b, 1995; Murvai szerk. 1999, 2001; Péntek

16 Ezeket az előadásokat, amelyek széles tematikai spektrumban érintik a kétnyelvűség elméletét (Péntek 1995a), a nyelvi kontaktus és a kétnyelvűség kapcsolatát (Zsemlyei J. 1995a), a kétnyelvűség és a nyelvvesztés összefüggését (Máthé 1995; Veress 1995), a moldvai csángók nyelváltásának egy aspektusát (Tánczos 1995b), a nyelvhasználat székelýföldi (regionális) normáit (Szász M. 1995), valamint egy országos helyesírási felmérés tanulságait, a *Kétnyelvűség* III. évfolyamának 1. és 2. száma tartalmazza.

1995a, 1996c; Szabó Á., T. 1995), mert a kiegyensúlyozottság és a dominancia, a szimmetria és az aszimmetria, a hozzátoldó és a felcserélő jelleg határozza meg a stabilitást vagy az instabilitást, a kétnyelvűségnek a nyelvcsere irányába való elmozdulását. A bánsági többnyelvűség külföldi kutatók érdeklődését is kiváltotta (Laihonen 2001). Az erdélyi nagyvárosokban a fiatalokra jellemző nemzedéki kétnyelvűséget, kód- és nyelv váltást Veress Márta vizsgálja (1995, 2000), a moldvai csángók, valamint más szigetek és szórványok nyelvcserejét többen is (pl. Fodor K. 1995; Máthé 1995; Tánczos 1995b; Vetési 2001), a családon belüli kétnyelvűséget és nyelvcserejét Fodor Dóra (2000). A Nagykároly környéki svábok sváb–magyar kétnyelvűségét, ill. nyelvcserejét, valamint XX. század végi részleges disszimilációjukat fiatal kutatók tanulmányozzák, rekonstruálják (Rácz 1999; Szabó Cs. 2000).

2.6. Stilisztika, szövegtan

Hovatovább négy évtizedes múltra tekintenek vissza a kolozsvári nyelvészeti iskola stílustörténeti, stilisztikai kutatásai. Sokáig szinte kizárólag ez a terület jelentette a korszerű elméleti igényű tájékozódást, a nyelvtudomány egymást követő irányzatainak befogadását és alkalmazását. Ebben Szabó Zoltánnak volt irányító szerepe. Az elmúlt évtizedben is ő volt a témavezetője több doktori dolgozatnak, az oktatásban is részt vett, közben szinte folyamatosan vendégtanárként több magyarországi egyetemen is meghonosította az ott addig nem oktatott stílustörténetet, és szorosabb kapcsolatot épített ki a Szathmári István által vezetett budapesti stíluskutató csoporttal. Stílustörténeti szintézisének, *A magyar szépirói stílus történetének fő irányai* című munkájának új, átdolgozott változata jelent meg 1998-ban Budapesten. Munkatársai közül ebben az időszakban is fontos elméleti és alkalmazott stilisztikai dolgozatokat közölt Józsa Nagy Mária (1991, 1997) és Péntek Dombi Erzsébet (1997).

A stilisztika társtudománya és alapja a szövegtan, elméleti alapként általában a szemiotika szerepel, rendszerint a szövegtannal egyesítve, azaz szemiotikai szövegtanként. Eddig is jellemző volt rá az interdiszciplinaritás, ez a jellege egyre erősödik a kutatás minden szintjén, főleg a film- és a színművészettel való kapcsolatában. Mindez jól tükröződik a doktori értekezésekben is: a stílustörténeti kutatásoknak továbbra is kedvelt témája a magyar szecesszió (Sajter 1990, 1999), összehasonlító stilisztikai témaként is (Ajtay-Horváth 2001), valamint a filmstílus és az irodalmi stílus kölcsönhatása (Pethő 1999).

Maga Szabó Zoltán az elmúlt tíz évben elsősorban stíluselméleti kérdésekkel foglalkozott, fő témája egy új, szemiotikai textológiára alapozott stílustörténet-elmélet kidolgozása (1995b, 1996, 1999a), valamint a stilisztika belső és külső összefüggéseire vonatkozó elméleti kérdések (1991, 1995a, 1998, 1999b, 2001a,b). Az elméleti kérdések alkalmazásának eredményei is számottevőek munkásságában (1997, 2000).¹⁷

A stilisztika alapjául is szolgáló modern szövegtan kétségtelenül a mai nyelvtudomány integráló diszciplínája. A hazai kutatók közül jelentősnek tekinthetők Murvai Olgának a szövegre irányuló vizsgálatai (1997c, 2001), érintőlegesen foglalkozott e témával Keszeg Vilmos (1997a) és Péntek János (1997e).

2.7. Kognitív nyelvészet, pszicholingvisztika

A pszicholingvisztika mint fontos interdiszciplináris terület és a kognitív szemlélet térhódítása újnak tekinthető az erdélyi magyar nyelvtudományban és a rokontudományokban. Az előbbi azért, mert korábban az oktatás- és tudománypolitika szűklátókörűsége miatt hosszú időn át szünetelt a képzés és visszaszorult a kutatás a pszichológiában és a pszicholingvisztikában, a kognitív tudományok pedig igazi újdonságnak számítottak a kilencvenes években. A kognitív nyelvészet, kognitív szemantika egyetemi oktatásában és kutatási programok elindításában Szilágyi N. Sándor révén a kolozsvári tanszék mindenképpen kezdeményező szerepet játszott. A kognitív megközelítés Szilágyit már 1990 előtt is foglalkoztatta, miután pedig az egyetemre kerülhetett, speciális kollégiumként és a magiszteri program tárgyaként rendszeresen előadja (1996). Az 1992 óta irányításával elkészült, kiadásra érett húsznál több szakdolgozat és magiszteri dolgozat egy átfogó kutatási terv megvalósulásának tekinthetők (pl. Czier A.: A *nemzet* szó szemantikája; Galaczi Á.: A *RAJTA* viszony szemantikája a magyarban; Páll L.: A *BENNE* viszony szemantikája a magyarban; Andor E.: Az *EL* igekötős igék szemantikája; Dénes H.: A birtokviszony szemantikája a magyarban stb.). A nyelvi kontaktusok (Benő 2000a,c) és a kétnyelvűség vizsgálatát (Fodor D. 2000) is új szempontokkal gazdagította a kognitív szemlélet.

A pszichológiai képzés újraindulásával a szaktanszék többnyire fiatal oktatói is a kognitív témák felé tájékozódtak. Az általuk 2000-ben elindított *Erdélyi Pszichológiai Szemle*, valamint az általánosabb profilú

17 Az újabb kutatási eredmények összefoglalásában Szabó Zoltán is segítségemre volt.

Lélekjelenlét jelentős mértékben ezt a modern szemléletet követi és közvetíti (Kovács 2000; Kovács–Téglás 1999; Péntek I. 2000; Roth M. 2000). E folyóiratoknak, amelyek szerzői között jeles magyarországi és nyugati szakembereket is ott találunk (Pléh 2000), jelentős szerepük lehet mind a pszichológia, mind az interdiszciplináris kutatások ösztönzésében, a korszerű tájékozódásban és a friss eredmények publikálásában.

3. Az alkalmazás területei

Szaktudományunk oktatásának és művelésének szűk és szervezetlen volta talán leginkább abban mutatkozik meg, hogy a mindennapok gyakorlatában oly fontos alkalmazott nyelvészet széles köréből és változatos témáiból csak kevésnek van arra szakosodott művelője. E kevés közül minden bizonnyal legfontosabb az *anyanyelv-pedagógia*. Az oktatáskutatásnak és az anyanyelv-pedagógiai kutatásoknak nincs önálló intézménye, így e témák is jelentős részben az egyetem oktatóira hárulnak.¹⁸ A Csíkszeredában megindított módszertani lap, a *NyIT (Nyelv, Irodalom, Tanítás)* inkább az irodalomtanítás fórumának bizonyult. A korábbi időszakhoz képest mégis előrelépésnek tekinthető, hogy elkészült egy felmérés az iskolai helyesírás országos helyzetéről (Pletl 1997), több tanulságos vizsgálat és elemzés az anyanyelvoktatás szociolingvisztikai vonatkozásairól (Gyarmathy–Smythe 2000; Péntek 1998a, 2001c; Sándor szerk. 2000; Somkerekki 2000), a nyelvi kreativitás kérdésköréről (Nagy J., L.–Péntek 2000). Noha jelentős, az anyanyelvet, az anyanyelv tanítását és tanulását korszerűen bemutató módszertani kézikönyvek, segédkönyvek, tanulmányok jelentek meg (Péntek Dombi 1991, 2000; Szilágyi 2000; Toró–Tánczos 2000 stb.), és erőfeszítések történtek a magyar iskolai oktatásának tantervi megalapozására is (Fóris Ferenczi 1997), a helyi és az országos szakirányítás és szakfelügyelet hiánya miatt kétségtelenül romlott az anyanyelv iskolai státusa és oktatásának eredményessége.

Módszertanilag egyelőre kidolgozatlan az a sajátos oktatási feladat, amely nyelvésztést, nyelvi rehabilitációt jelentene azok számára, akiknek kétnyelvűségében már a másodnyelv dominál, vagy esetleg el is jutottak a nyelvcsere, a nyelvi asszimiláció végső szakaszába. Az elmúlt évtizedben inkább csak empirikus tapasztalatgyűjtésről és kísérletezésről beszélhetünk a moldvai csángó gyerekek, fiatalok magyarországi és szé-

18 Minderről részletesebben l. Péntek 1999a. 9–83.

kelyföldi (Borbáth 1996; Páll-Gecse 1996) oktatásában, a szórványtáborokban. Elkészült ugyan egy kísérleti jellegű ábécéskönyv a csángó gyerekek számára (Csicsó 1995; Sándor 1996), gyakorlati használatának és további oktatási anyagok kidolgozásának fő akadályaként azonban, hogy moldvai magyar településeken egyelőre az oktatással kapcsolatos konfliktusok jelentenek nagyobb gondot, mint maga az oktatás.

A *magyar mint idegen nyelv* oktatásának megalapozása jórészt az erre szakosodott bukaresti hungarológiai tanszékre hárult (Murvai 1997b). A románok magyar nyelv iránti érdeklődése még a felsőoktatásban is csekély, noha Erdélyben általában valamelyest javul nyelvünk presztízse (Péntek 1997d), így máris érzékelhető a korszerű nyelvkönyvek és a két-nyelvű szótárak iránti sürgető igény. A legnagyobb hiány, hogy máig nem jelent meg a kolozsvári akadémiai intézetben évtizedek óta készülő magyar–román nagyszótár, csak annak egy újabb zsebszótárváltozata (Szász 1999). Az 1964-es román–magyar nagyszótár rég átdolgozásra, kiegészítésre szorul, noha van egy valamivel újabb kiadású román–magyar kézisztárunk (Bakos 1992). A nyelvtanulásnak és a fordítók munkájának egyaránt nélkülözhetetlen eszköze a Murvai Olga munkájaként megjelent magyar–román és román–magyar kifejezések szótára (2000a,b).

A *nyelvművelés* és az anyanyelvi mozgalom szorosan kapcsolódik az anyanyelvi oktatáshoz. A korábbi iskolai nyelvápolás intézményesülésének tekinthető az 1992-ben létrejött *Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége*. A mozgalom azóta kiterjedt és szakmailag megerősödött: a szövetség közreműködött a hivatásos beszélők, az újságírók nyelvi képzésében (Ördög-Gyárfás szerk. 1996; Wacha 1999), évente szakmai tanfolyamokat és tematikus konferenciákat szervezett, kiadványsorozata, az *AESZ-füzetek* (az előbbieken kívül: Molnár 1999; Péntek 1999b), a nyelvhasználat, a nyelvi műveltség fontos kérdéseit állítja előtérbe. A hagyományos nyelvművelés is átalakult: a nyelvi kultúrával foglalkozó rovatok, kiadványok tudomásul veszik a nyelvi norma pluralizmusát, a helyi nyelvi változatok értékét és érvényességi körét, a kiterjedt kétnyelvűség tényét, ugyanakkor fontosnak tartják a viszonylagos nyelvi egység fenntartását a közmagyarban és az irodalmi nyelvben (Brauch 2001; Bura 2001; Dánielisz 1997; Komoróczy 1994; Murádin 1993a, 1996 stb.).

A *nyelvi tervezés* területén a státustervezés kisebbségpolitikai, nyelvpolitikai feladat, és így a nyelvészetnek csak ennek megalapozásában lehet szerepe. Nem hiányzott ugyan az időnkénti konzultáció a politikusok részéről, de ez nem is volt rendszeres, intézményes jellegű. A szociolingvisztikai kutatások keretében készült el néhány olyan dolgozat,

amelynek nyelvpolitikai implikációi vannak (Péntek 2001a. 73–134.; Sándor szerk. 2000; Szilágyi 2001).

A nyelvi állomány tervezése (korpusztervezés) már határozottan az alkalmazott nyelvészet körébe tartozó szakmai feladat. Ennek egyik vonatkozása a hosszú időn át sok tekintetben csak az anyaországra korlátozódó, merev magyar nyelvi kodifikáció kiterjesztése a külső nyelvi régiókra. Ez valósul meg a *Magyar értelmező kéziszótár* új kiadásának előkészítésében, amely már tartalmazni fogja a kisebbségi nyelvhasználat jellegzetes lexémáit is. Ilyen jellegű bővítés, pótlás történt a *Nyelvi illetan* újabb változatában,¹⁹ a *Helyesírásunk. Szabályzat és szójegyzék* 9. kiadásában,²⁰ a *Magyar szókincstár* pedig már 1998-as megjelenésekor eleve érvényesítette ezt a szempontot.²¹

A kisebbségi nyelvváltozatra irányuló vizsgálatok legfőbb tanulsága az volt, hogy a nyelvhasználat és az oktatás korlátozása, valamint a beszélők elszigeteltsége miatt némely nyelvi változatok, elsősorban a szaknyelvek, elsovadtak, különfejlődtek. Emiatt vált fontos és sürgető feladattá a korpusztervezésben a magyar szaknyelvi terminológia pótlása, egységesítése és korszerűsítése. A magyar nyelv státusát kedvezően érintő új szabályozások szükségessé tették mindenekelőtt egy közigazgatási szótár elkészítését, amelynek első változata 2000-ben jelent meg (Fazakas szerk.). Elkészült egy angol–magyar–román számítástechnikai kisszótár (Bara–Telegdi 1993), valamint szintén szerényebb változatban egy vállalkozói (Réz 1994) és egy gyakorlati gazdasági szótár (Vesselényi 1992). Az egyes diszciplínák egyetemi jegyzeteinek és közoktatásbeli tankönyveinek eredeti szövegeiben és románból készült fordításaiban a szaknyelv és a terminológia egységesítését, anyanyelvűsítését az Erdélyi Tankönyvtanács munkatársai végzik.

4. Viták és tendenciák

Ez a század- és ezredvégi évtized, mint a legtöbb tudományban, a nyelvtudomány történetében is korszakzáró és egyben új perspektívákat

19 Deme László, Grétsy László és Wacha Imre szerkesztésében 1999-ben jelent meg Budapesten a Szemimpex Kiadónál.

20 Teljes alcíme szerint *Szabályzat és szójegyzék az iskolák számára. Példaanyagában átdolgozott, bővített kiadás*, Budapest, Tankönyvkiadó.

21 *Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára*. Főszerk. Kiss Gábor. Budapest, Tinta Kiadó.

megnyitó időszak volt. Ennek egyik oka a technikai lehetőségek szinte váratlan és hihetetlen kínálata az adatok és korpuszok feltárásában, rögzítésében, tárolásában, feldolgozásában, a szakmai információk korlátlan áramlásában, magának a kommunikációnak a gyorsaságában és határtalanságában. A korábban joggal elmarasztalt pozitivistádatközpontúság most méreteiben megsokszorozódva sok esetben újra szakmai követelménnyé és technikai kérdéssé vált, belátható közelségbe került a XX. század nagy cédulagyűjteményeinek feldolgozása számítógépes szótárakban, adattárakban. Ez a lehetőség gyorsította föl például a két erdélyi nyelvatlasz, az *RMNyA*. és a *Szi/NyA*. kiadását. A mi térségünkben a társadalomtudományok számára felszabadító hatása volt a politikai rendszer átalakulásának, az ideológiai és politikai előírások és korlátozások megszűnésének. Mindettől bizonyára nem független az olyan integratív tudományok előretörése, mint a szövegtan (szövegnyelvészet, szöveg-szemiotika) és a kognitív tudományoké. Általában ezt máris pragmatikai és kognitív fordulatként ítélik meg a tudománytörténészek, az ún. külső nyelvészet és az interdiszciplináris területek térhódításaként.

A magyar nyelvtudomány diszciplinái, témái és prioritásai is ennek megfelelően rendeződnek át. Az élőnyelvi vizsgálatok integrálják például a hagyományos nyelvjáráskutatást és a modern szociolingvisztikát. Fontossá vált a nyelv társadalmi dimenziója, amelyről az előző század több nyelvészeti irányzata nem is vett tudomást, a nyelv és a kultúra kapcsolata olyan diszciplinákban, mint az interlingvisztika, az etnolingvisztika, a beszélés néprajza vagy az antropológiai nyelvészet. Leglátványosabb mégis az alkalmazott nyelvészet térhódítása: a nyelvpedagógiáé (anyanyelv, idegen nyelv oktatása), a fordítástudományé, a nyelvpolitikaé stb. Ez az átrendeződés érintette az erdélyi magyar nyelvtudományt is, és a továbbiakban is bizonyára ez határozza meg az egyes műhelyek és kutatók tájékozódását a szociolingvisztika, a kognitív nyelvészet, a szövegtan és különösen az alkalmazott nyelvészet irányában.

Az elmúlt évtized heves, néha botrányos vitái részben a diszciplináknak a fentebb jelzett átrendeződésével kapcsolatosak (az új mindig túlzásként, gyakran agresszív módon lép föl), nemzedéki ellentét is kifejeződik bennük, és főképpen annak az új helyzetnek a megítélése volt ellentmondásos, hogy a kisebbségi magyar anyanyelvűek saját nyelvvaltozataikkal és kétnyelvűségükkel közelebb kerültek a nemzeti kommunikáció belső köréhez. Ilyen alapvető vitatéma volt, hogy a külső régiókban a különfejlődést kell-e kodifikálni vagy a viszonylagos nyelvi egységet kell erősíteni a magyar nyelvi kodifikáció kiterjesztésével, hogy indokolt

és ajánlatos-e ezekben a régiókban diglossziás nyelvi struktúra kialakítása, hogy több központúnak tekinthető-e a magyar nyelv jelenlegi helyzete, hogy a kiterjedt kétnyelvűség teljes egészében pozitív vagy negatív jelenségnek minősíthető-e, van-e kapcsolata a kétnyelvűségnek és a nyelvi asszimilációnak. A hagyományos dialektológiával szembeállították az élőnyelvi szociolingvisztikai kutatásokat, a nyelvműveléssel a nyelvi tervezést, az értékeléssel a leírást, a tudatos beavatkozás lehetőségével szemben a nyelv spontán tenyészetének elvét stb.²²

Az erdélyi nyelvészek körében megszűnt a korábbi belterjesség, sokféle szemlélet és egyéni megközelítés érvényesül, de a fenti alapvető kérdések megítélésében egyetértés van közöttük. Talán csak a konkrét jelenségek, szavak, terminusok váltottak ki vitát abban a tekintetben, hogy meddig lehetséges a nyelvi egység helyreállítása a közmagyar keretén belül, és hol kell elfogadni, tudomásul venni az akár a kétnyelvűséggel összefüggő regionális változatokat. Ez is inkább a sajtó vitája volt és a folyamatos kodifikáció gondja, a szakmabeliek ugyanis tudják, hogy pl. a tudományos terminológiában alapvető követelmény az egységesség és az egyértelműség, de a köznyelvben természetes a regionális változatosság, és azt is tudják, hogy pl. a közigazgatási terminológiában az adott állam adminisztratív rendszerének kell tükröződnie. Hasonlóképpen egyöntetűen ítélik meg a moldvai magyar nyelvi változat (a csángó nyelvjárás) státusát, az alapvető nyelvi jogok kérdését, a magyar nyelv státusával kapcsolatos elvárásokat stb. Azt pedig aggasztónak tartják, hogy az anyanyelvi oktatás éppen az anyanyelv oktatását hanyagolja el, mintegy az irodalomtudománnyal helyettesíti, és hogy nincs kellőképpen tekintettel a környezeti (nyelvjárási) változatokra, és ezzel saját hatékonyságát rontja.

5. Következtetések

Kisebbségi körülmények között az eredmények megítélésének és a további tervezésnek is alapvető szempontja annak tudomásul vétele, hogy a tudományművelés intézményrendszere és személyi állománya egyéb külső feltételtől függetlenül is szűk, szubkritikus, mint ahogy némely vonatkozásában maga a magyar tudomány is az. Állami, hatósági vezérlése nem lehetséges (nem is kívánatos), de biztos költségvetési tá-

²² A vitatott témák egy részét jól tükrözi a Kontra-Saly szerkesztésében megjelent kötet (1998).

mogatásra sem számíthat. Ez is indokolja a fokozottabb önszerveződést, a belső összehangolást és a kritika formájában megvalósuló felügyeletet és szelekciót. A nyelvészeti kutatások sem terjedhetnek ki a nyelvtudomány egészére, ezért meg kell találni az egyensúlyt a helyi témák, közösségi igények és az egyéni hajlamok, elképzelések, valamint a kutatás és az oktatás között. Ezt az egyes intézményekben irányítani lehet, az egyéni tájékozódás pedig célszerű pályázati programokkal befolyásolható.

A helyi témáknak, helyi igényeknek párosulniuk kell az egyetemes tudomány elméleti és módszertani korszerűségével, kapcsolódniuk kell annak egyetemes hálózatához. A tudományművelés semmilyen körülmények között nem lehet provinciális, nem lehet dilettáns. Környezetünkben mindig nagyobb ennek a veszélye. Gyakran pedig maga a helyzet kényszeríti rá a kutatóra a szakmai szempontból gyanús polihisztorkodást vagy a szintén nem kívánatos gyakori pályamódosítást.

A térség, ahol élünk, a szellemi értékek és igények tekintetében többnyire konzervatív, néha feudális, többre értékeli a tekintélyt, mint a reális szellemi képességet. Ezen is folyamatosan változtatni kell a hagyomány(os érték) és a korszerű kreatív képesség egyensúlyának keresésével, a fiatal tehetségek bátorításával. A nyelvészeti témák kutatásában ez azt is jelenti, hogy adat és elmélet kettősségében az elméleti tájékozódás a korszerűség és az egyetemesség követelménye, az alapkutatás és az alkalmazás viszonyában pedig helyi igényként és aktuális trendként is egyre inkább az alkalmazás kerül előtérbe.

Az alkotó, értékkeremtő légkör a szellemi függetlenséget is feltételezi, ugyanakkor bizonyos értelemben egzisztenciálisan minden kutató függő helyzetben van. Ennek most két érzékelhető veszélye van. Az egyik az anyagi csábítás: voltak olyan kutatások, amelyekben nyilvánvaló volt, hogy a megrendelő, a pályáztató elvárta vagy meg is rendelte az interpretálás módját, gyakorlatilag a kutatás végeredményét. A másik a politikai befolyásolás: a nyelv az identitás fontos eleme, a nyelvhasználat, a nyelvi státus rendezése a kisebbségpolitika alapvető célja. Emiatt gyakori a szereptévesztés: a politikusok szakmai kérdésekben döntenek konzultáció nélkül, vagy ilyen kérdésekbe szólnak bele, állandóan él az a kísértés, hogy a szakmai intézményeket alárendeljék a politikának. Ez nem jelenti azt, hogy a tudomány művelői ne volnának szolidárisak saját közösségükkel, de alapvetően más a szakmai elkötelezettség, és más az aktuálpolitikai lekötöttség.

6. A fejlesztés kívánatos irányai

A tudományban nem lehet és nem is kell új életet kezdeni. Függetlenül attól, hogyan ítéljük meg őket, még jó néhány éven át folytatni kell az előző nemzedék által kezdeményezett, jórészt el is végzett, még le nem zárt munkákat: az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* szerkesztését és kiadását, további félben lévő vagy kéziratban maradt nyelvföldrajzi, dialektológiai munkákat (atlaszok, szótárak). Kívánatos volna, hogy a sok energiát felemésztő helynévkutatásban egységes elgondolás alapján és szervezeten a szintézisek valósuljanak meg. A dialektológiával szemben az igény kettős: részint egyre sürgetőbbek a szintézisek (az erdélyi magyar nyelvjárásokról, monografikus leírás az egyes nyelvjárásokról stb.), részint elvárható a nyelvjárási jelenségek korszerű szociolingvisztikai vizsgálata (változásvizsgálat, attitűd, nyelvjárás és anyanyelvoktatás, két-nyelvűség a nyelvjárásokban stb.). A folyamatban lévő, évtizedek óta elhúzódnó munkálatok ütemét kívánatos volna felgyorsítani, a további tervezésben pedig lehetőleg reálisan kellene felmérni a rendelkezésre álló szellemi erőket és az időbeli távlatot.

Az egyetemi oktatás és a közoktatás igényei miatt sem lehet lemondani a leíró nyelvészeti kutatásokról, az ilyen jellegű kézikönyvek, tankönyvek írásáról. Ennek van egy rendszernyelvészeti vonatkozása, és ebben nagy adósságai vannak az erdélyi nyelvtudománynak, és van egy alkalmazott, anyanyelvoktatási területe, amely közvetlenül meghatározza, hogy milyen magyar nyelvet, és hogy milyen magyar nyelven oktatnak az iskolában. A kisebbségi nyelvhasználat és nyelvi helyzet szociolingvisztikai értelemben vett erdélyi láttelepe is rövidesen elkészül, így a továbbiakban itt is az alkalmazott területekre, a nyelvi tervezésre lehet koncentrálni (szaknyelvek, szótárak, tankönyvek stb.).

Általánosabb, elméleti és gyakorlati fontosságuk van továbbra is az Erdélyben rég meghonosodott stilisztikai, szövegnyelvészeti kutatásoknak. A kognitív szemlélet és a pszicholingvisztika pedig olyan új paradigmát jelent, amelynek a következő évtizedekben meghatározó szerepe lesz a humántudományok művelésében.

SZAKIRODALOM

AJTAY-HORVÁTH Magda

2001 *A szecesszió stílusjegyei a századforduló magyar és angol irodalmában*. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 232.)

BAKOS Ferenc

1992 *Román–magyar kézisztár*. Budapest–Bukarest, Akadémiai–Kriterion

BÁLINT Emese–BODÓ Csanád

é. n. Csíkfalu személyneve. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors*. A Magyarágkutatás Könyvtára 23. Budapest. é. n. 119–130.

BALOGH Dezső

1990 A többesjel funkciójáról. *NyIrK* 34. 1. 71–74.

BARA Gyula–TELEGDI Péter

1993 *Angol–magyar–román számítástechnikai kistsztár*. Budapest–Bukarest, Kossuth–Kriterion

BÁRTH János (szerk.)

1998 *Havasalja havasa*. Tanulmányok a székelyvársági hegyi tanyák népéről. Kecskemét

BARTHA Csilla

1991 Erdélyi menekültek magyar nyelvi viszonyosságai. *Regio*. 1. 77–87.

1992 Sztenderdizáció és/vagy nyelvi asszimiláció? Megjegyzések az erdélyi menekültek nyelvhasználatában észlelhető változásokról. In: Kontra Miklós (szerk.): *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Budapest, 19–28.

BENEDEK Erika, H.

1997 Adalékok egy moldvai csángó falu népi növényismeretéhez. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5*. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 150–168.

BENKŐ Elek

1994 Rovásírási bejegyzések Miskolci Csulyak István peregrinációs albumában. *Erdélyi Múzeum* 56. 1–2. 81–83.

1997 Módszer és gyakorlat a székely rovásírás kutatásában. *NyIrK* 41. 2. 177–183.

BENKŐ Loránd

1990a A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 186. Budapest.

1990b Adalékok a székelyek korai történetéhez. *Új Erdélyi Múzeum* 1. 1–2. 109–122.

1996 Anonymus Erdély-képe. *NyIrK* 40. 2. 151–159.

BENŐ Attila

1999 A vizualitás szerepe a szókölcsonzésben. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7*. 266–280.

2000a *A magyar–román nyelvi érintkezés jelentéstani kérdései*. Kolozsvár (a doktori értekezés kézírata)

2000b Az expresszivitás változásai román eredetű kölcsönszavainkban. *MNy* 96. 4. 436–445.

2000c Kognitív pszichológiai szempontok a nyelvi érintkezés vizsgálatában.

Erdélyi Pszichológiai Szemle 1. 4. 31–41.

2001a A magyar–román nyelvi interferencia néhány szemantikai vonatkozása.

In: Borbély Anna (szerk.): *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 37–44.

2001b Szempontok a kölcsönszók jelentésmódosulásának elemzésében. In: Papp György (szerk.): *A 11. Élnyelvi konferencia előadásai*.

Újvidék (Novi Sad), 35–42.

2001c Kölcsönszó és jelentésmező-módosulás. *MNy* 97. 4. 446–459.

BERECZKI Gábor

1995 A román nyelv legrégibb magyar jövevényszavainak társadalmi és kulturális háttéréről. In: Laczkó Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára*. Budapest, ELTE, 70–74.

BINDER Pál

1992 Megjegyzések a középkori erdélyi helynevek szász megfelelőiről. *Erdélyi Múzeum* 54. 1–4. 102–110.

BÍRÓ Zoltán, A.

1997 *Hétköznapi humorvilág*. Csíkszereda, Helyzet Könyvek

BODÓ Barna (szerk.)

1996 *Jelen és jövő a szórványkutatásban*. Temesvár, Szórványalapítvány

BORBÁTH Erzsébet

1996 A moldvai csángó gyermekek székelyföldi iskoláztatásának tapasztalatai.

In: Csernicskó István–Váradi Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest, 69–74.

BORCSA János (szerk.)

1994 *Szentkatolnai Bálint Gábor*. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 220.)

BRAUCH Magda

2001 *Magyarról magyarra*. Nyelvművelő írások. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat

BURA László

1991 Szatmárnémeti történeti földrajzi nevei. In: Hajdú Mihály–Kiss Jenő (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest, ELTE, 119–132.

1996 Személynévhasználat – lexikográfiai gyakorlat. *Magyar Nyelvjárások* 32. 69–72.

1997a A névdivat nemzedéki változásai. *Magyar Nyelvjárások* 33. 71–92.

1997b *Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára*. Kolozsvár, Stúdium

2001 *Éltetőnk, mindennapi anyanyelvünk*. Nyelvművelő írások.

Csíkszereda, Státus

CsángoAtl.

1991 *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza*. I–II. Szerk.: Gálffy Mózes–Márton Gyula–Szabó T. Attila. A kiadást előkészítette: Murádin László–Péntek János. Budapest, A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 193.

CSEKE Péter–HÁLA József (szerk.)

2000 „A Homoród füzes partján...” Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről. Csíkszereda, Pro-Print

CSICSÓ Antal

1995 *Apró Ábécé – Abecedar mărunț*. Magyar nyelvi alapismeretek csángó-magyar gyermekek részére. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács

CSOMORTÁNI Magdolna

1996a Felcsík helynevei 1. *Magyar Névtani Dolgozatok 149*. Budapest

1996b A romániai magyar helynévkutatás néhány időszerű kérdése. *Erdélyi Múzeum* 58. 3–4. 338–344.

2001 *Csík helynevei*. Kolozsvár (a doktori értekezés kézírata)

DÁNIELISZ Endre

1997 „*És áhítattal ejtsétek a szót!*” Száz nyelvművelő cikk. Nagyvárad, Charta

DÁVID Gyula (szerk.)

1994 *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság kétszáz éve (1793–1993)*. Bartha János, Benkő Loránd, Benkő Samu, Éder Zoltán–Éder Zoltánné, Péntek János, Szathmári István stb., az 1993. dec. 4–5-i tudományos ülésszak előadásai. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 218.)

FARAGÓ József

1992 Mihai Eminescu román népköltési gyűjteményének magyar kölcsönszavai. *Erdélyi Múzeum* 54. 1–4. 110–115.

FAZAKAS Emese

1996 A nyelvi világmódel ideje a kései ómagyar kor nyelvemlékeinek tükrében (I). *NyIrK* 40. 1. 25–41., (II) 40. 2. 161–179.

1997 Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XXI–XL. évfolyamának repertórium. *NyIrK* 41. 1. 89–108.

FAZAKAS Emese (szerk.)

2000 *Román–magyar közigazgatási szójegyzék*. Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége (AESZ-füzetek 7.)

FAZEKAS Tiborc

1998 Eddig nem vizsgált román jövevényszavak a bukovinai székely nyelvjárásban. In: Hajdú Mihály–Keszler Borbála (szerk.): *Emlékkönyv Abaffy Erzsébet 70. születésnapjára*. Budapest, ELTE, 33–37.

FERENCZI Géza

1990 A Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár rovásírási emléke. *NyIrK* 34. 1. 63–65.

1992 A székely rovásírás Erdélyben ma létező emlékei. In: Sándor Klára (szerk.): *Rovásírás a Kárpát-medencében*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 4. Szeged, 51–68.

1994 A vargyasi székely rovásírási emlék. *NyIrK* 38. 2. 147–150.

1995 Elmélkedés a régészetről és a székely rovásírásról. *NyIrK* 39. 2. 181–186.

1996 Jegyzetek a székely rovásírás köréből. *NyIrK* 40. 1. 49–52.

1997 *Székely rovásírási emlékek*. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat

1999 *A moldvai ősbib csángók*. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat

FODOR Dóra

2000 Etnopszichológiai tényezők a kétnyelvűségben. *Erdélyi Pszichológiai Szemle* 1. 4. 77–95.

FODOR Katalin

1995 A csángók identitásproblémájának nyelvi és nyelven kívüli okairól. In: Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, 121–128.

FÓRIS FERENCZI Rita

1991 A *maga* visszaható névmás történetéből. *NyIrK* 35. 1–2. 75–86.

1993 A *maga* névmás a birtokos szerkezetben. *NyIrK* 37. 1–2. 141–151.

1997 *Tantervek átminősülése*. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács

GÁLFFY Mózes

1993 Hely- és időhatározós szó szerkezetek a magyarói nyelvújrásban.

NyIrK 37. 1–2. 79–113.

GAZDA Klára

1998 *A székely népviselet*. Budapest, Akadémiai

GEREBEN Ferenc

1999 *Identitás, kultúra, kisebbség*. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében. Budapest, Osiris-MTA Kisebbségkutató Műhely.

GERGELY Piroska, B.

1993 Az erdélyi asszonyok régi megnevezéseiről. *Névtani Értesítő* 15. 118–125.

1995 Mesterségűző asszonyemberek megnevezései az erdélyi régiségben.

MNy 91. 186–191.

1997a Az újabb kori magyar személynév-szintézisek megalapozása. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 209. 10–23.

1997b Protestánsok és katolikusok névhasználat a székely székekben a XVII. század elején. In: Péntek János (szerk.): *Szöveg és stílus*. Szabó Zoltán köszöntése. Kolozsvár, 183–191.

1998a Az erdélyi egyházak hatása a keresztnévhasználatra az erdélyi akadémikák középkori és kora újkori névanyagában. *Magyar Nyelvjárások* 35. 155–165.

1998b Protestáns felekezetek keresztnévhasználat a XVII. század első felében. In: Orbán Sándor–V. Raisz Rózsa (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvről*.

ETFTK 24. Eger. 136–155.

1999a Az erdélyi szász akadémikák keresztnévei a középkorban és a reformáció korában. *Magyar Nyelvjárások* 37. 79–92.

1999b Vallási és etnikai összefüggések az erdélyi magyar és szász keresztnévhasználatban (középkor és kora újkor). *Névtani Értesítő* 21. 213–224.

GUB Jenő

1996 *Erdő-mező növényei a Sóvidéken*. Korond, Firtos Művelődési Egylet

1999 *Háziállataink dicsérete*. Sóvidéki etnozoológia. Korond, Firtos

Művelődési Egylet

2001 *Kertek, mezők termesztett növényei a Sóvidéken*. Sóvidéki etnobotanika.

Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat

GYARMATHY Éva–SMYTHE, Ian

2000 Többyneműség és olvasási zavarok. *Erdélyi Pszichológiai*

Szemle 1. 4. 63–77.

HAJDÚ Mihály

1997 A moldvai csángók 1696. évi összeírásának névtani vizsgálata. In: Péntek János (szerk.): *Szöveg és stílus*. Szabó Zoltán köszöntése. Kolozsvár. 202–207.

HAJDÚ-MOHAROS József

2000 *Magyar településtár*. Budapest, Kárpát-Pannon Kiadó

HOFFMANN István (ed.)

2001 *Onomastica Uralica 1b. Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages*. Debrecen–Helsinki, 295–427.

JANITSEK Jenő

1992 A párhuzamos helynévadás Tiszaveresmart névrendszerében.

NyIrK 36. 1. 81–85.

1997 A magyar eredetű román családnevekről. Budapest, *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 209. 101–107.

JÓZSA NAGY Mária

1991 A visszauláló stíléma és a műértelmezés. In: Hajdú Mihály–Kiss Jenő (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest, ELTE, 472–475.

1997 Szilágyi Domokos műelemzéséről. In: Péntek János (szerk.): *Szöveg és stílus*. Szabó Zoltán köszöntése. Kolozsvár, 218–224.

JUHÁSZ Dezső

1995 Lakatos Demeter a nyelvjárásórán. In: Laczkó Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára*. Budapest, ELTE, 198–209.

1999 A romániai magyar nyelvjárások atlasza névtudományi jelentőségéről. *Névtani Értesítő* 21. 395–400.

KABÁN Annamária

1997 Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Társaság egyik szócikkéhez. In: Péntek János (szerk.): *Szöveg és stílus*. Szabó Zoltán köszöntése. Kolozsvár, 229–233.

KÁDÁR Edit

1997 A magyarságtudomány romániai bibliográfiája 1987–1997. *Nyelvünk és kultúránk* 100. 192–204.

2001 *Gond van! Töprengések a van-os szerkezetek egy sajátos típusa kapcsán*. *Officina Textologica* 5. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 70–80.

KÁDÁR Zsombor

1999 *Erdő és nyelv*. Válogatás a Keleti-Kárpátok belső hajlata erdőgazdálkodásának magyar szókincséből. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Kádár Zsombor. Budapest, Országos Erdészeti Egyesület Erdészettörténeti Szakosztály.

KESZEG Vilmos

1995 *A folklór határán*. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken. Bukarest, Kriterion

1996 *Kelt levelem...* Egy mezőszéki parasztasszony levelezése. Debrecen

1997a Írott szövegek, szövegtárgyak egy személy életterében. In: Péntek János (szerk.): *Szöveg és stílus*. Szabó Zoltán köszöntése. Kolozsvár, 241–245.

1997b *Jóslások a Mezőségen*. Etnomantikai elemzés. Sepsiszentgyörgy, Bon Ami

1999 *Mezőszéki hiedelmek*. Marosvásárhely, Mentor

2001 A kisebbségi sors narratív megjelenítése. *Kisebbségkutatás* 10. 1. 33–52.

KESZEG Vilmos (szerk.)

1999 *Írás, írott kultúra, folklór*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság

Évkönyve 7.

KISS Jenő (szerk.)

2001 *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris

KNECHT Tamás

1999 Lexikalische Interferenzen aus dem Rumänischen und Ungarischen in den schwabischen Dialekten von Besched und Petrifeld. In: Gehl, Hans dr.– Ciubotă, Viorel (red.): *Relații interetnice în zona de contact româno-maghiaro-ucraineană din secolul al XVIII-lea până în prezent*. Satu Mare–Tübingen, 345–374.

KOMORÓCZY György

1994 *Magyar szavaink nyomában*. Nyelvművelő cikkek. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat

KONTRA Miklós–SALY Noémi (szerk.)

1998 *Nyelvmentés vagy nyelvárulás?* Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. Budapest, Osiris

KÓS Károly, Dr.

1994 A csángó írásrendszerről. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 283–298.

2000 *A Mezőség néprajza I–II*. Marosvásárhely, Mentor

KÓSA Ferenc

1991 Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár munkálatairól. *NyIrK* 35. 1–2. 127–132.

1992 Gondolatok a székely rovásírás kutatásának lehetőségeiről és módjairól. In: Sándor Klára (szerk.): *Rovásírás a Kárpát-medencében*. Szeged, Magyar Őstörténeti Könyvtár 4. 69–78.

1994 Kísérlet a vargasi rovásfelirat megfejtéséhez. *NyIrK* 38. 2. 153–156.

1997 Székely rovásfeliratok másolatairól. In: Péntek János (szerk.): *Szöveg és stílus*. Szabó Zoltán köszöntése. Kolozsvár, 258–265.

KOVÁCS Ágnes

2000 Aszimmetria a nyelvi rendszeren belül. *Lélekjelenlét* 1. 2–3. 1–13.

KOVÁCS Ágnes–TÉGLÁS Ernő

1999 Amikor a kognitív rendszerek elbeszélnek a mentális reprezentációkat: a kétnyelvűség pszichológiai vizsgálata. *Erdélyi Múzeum* 61. 3–4. 221–236.

KOVÁCSNÉ JÓZSEF Magda

1991 Havasalja kereszt- és becenevei. *NyIrK* 35. 1–2. 97–113.

1993 Az erdélyi Havasalja személynevei. Budapest, *Magyar Névtani Dolgozatok* 119.

1994 Írói névadás Tamási Áron novelláiban. Farkaslaka és a környező havasalji települések névadásának összefüggésében. *Magyar Nyelvjárások* 32. 73–77.

LAIHONEN, Petteri

2001 Multilingualism in the Banat: Elite and Everyday Language Ideologies. In: Hannonen, Pasi–Lönnquist, Bo–Barna Gábor (ed.): *Ethnic Minorities and Power*. Helsinki, Fonda Publishing. 11–45.

LELKES György

1998 *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Baja, Talma Könyvkiadó. (1. kiadás: Budapest, 1992)

LOVAS János

2000 *A szamosháti nyelvjárás kereszt- és becenevrendszere*. Kolozsvár (a doktori értekezés kézírata)

LŐRINCZI Réka

2001 Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár sajtófogadtatása és tudományos felhasználása. *Erdélyi Múzeum* 63. 1–2. 103–121.

MÁTHÉ Dénes

1995 A verespataki magyarság kétnyelvűségének/nyelvcseréjének előzményei és jellemzői. *Kétnyelvűség* 3. 2. 9–16.

MELIKA, Georg

1999 Wiederpsiegelung der interethnischen Wechselwirkung im Lehngut der deutschen Mundarten der Karpaten-Ukraine. In: Gehl, Hans, Dr.-Ciubotă, Viorel (red.): *Relații interetnice în zona de contact româno-maghiaro-ucraineană din secolul al XVIII-lea până în prezent*. Satu Mare–Tübingen. 423–445.

MOLNÁR Ferenc, A.

1999 *Anyanyelv, vallás, művelődés*. AESZ-füzetek 4. Kolozsvár, Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége

MURÁDIN László

1990a Növény- és virágnevek. *NyIrK* 34. 1. 27–45.

1990b Adatok a határozószók nyelvjárási alakjaihoz. *NyIrK* 34. 2. 169–173.

1991 Lapok a Romániai Magyar Nyelvjárások Atlaszából.

NyIrK 35. 1–2. 137–146.

1992a A „suksük nyelv” az erdélyi nyelvjárásokban. *NyIrK* 36. 1. 53–63.

1992b A tövégi *ny*: *n*-váltakozás a romániai magyar nyelvjárásokban.

NyIrK 36. 2. 155–169.

1993a Az erdélyi magyar nyelvűvelés problémái. *Nyr* 117. 4. 485–487.

1993b A kétnyelvűség sajátos megnyilvánulásai a moldvai csángómagyarok nyelvi tudatában. *NyIrK* 37. 1–2. 159–162.

1994a Az *-ért* határozórag hangalakja az erdélyi nyelvjárásokban.

NyIrK 38. 2. 173–178.

1994b A kétnyelvűség sajátos megnyilvánulása a moldvai csángómagyarok nyelvi tudatában. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 307–310.

1995 A magyar–román kétnyelvűség zavarai a közigazgatásban.

Kétnyelvűség 3. 2. 21–24.

1996 *Anyanyelvünk ösvényein*. Nyelvűvelő írárok. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat

1997 *A hely, ahol élünk*. Barangolások Erdély helynevei között.

Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat

2000 *Egyházi településnevek Erdélyben*. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat

MURVAI Olga

1997a *Morfológia*. Bukarest, Egyetemi Nyomda

1997b *Gramatica comparată maghiaro-română*. *Miscellanea*. București, Ed. Callioti

1997c Absztrakt entitások szükségessége a szöveg szemantikai elemzésében. In: Péntek János (szerk.): *Szöveg és stílus*. Szabó Zoltán köszöntése.

Kolozsvár, 303–307.

2000a *Magyar–román kifejezések kéziszótára*. *Dicționar maghiar–român de expresii*. Budapest, Sprinter Publisher.

2000b *Dicționar român–maghiar de expresii*. *Román–magyar kifejezések kéziszótára*. Budapest, Sprinter Publisher

2000c *Paleográfia*. Bukarest, Egyetemi Nyomda

2001 Szemantikai és pragmatikai kiegészítések a modalitás vizsgálatához. *Officina Textologica* 5. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 59–69.

MURVAI Olga (szerk.)

1999 *Bilingvismul.* București

2001 *Lingua Pax. I–II.* București

NAGY Jenő

1992 Nyelvtudományi seregszemle. *Erdélyi Múzeum* 54. 1–4. 155–161.

1996 Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár szócikkeinek német értelmezéséről. *Erdélyi Múzeum* 58. 3–4. 219–229.

NAGY János, L.–PÉNTEK János

2000 *A kreatív nyelvhasználat és az iskola.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó

ORBÁN Lajos–VETÉSI László

2001 Magyar egyház, de milyen nyelven? *Kisebbségkutatás* 10. 1. 21–32.

ÖRDÖG-GYÁRFÁS Lajos (szerk.)

1994 *Egyház és anyanyelv.* AESZ-füzetek 1. Sepsiszentgyörgy, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége

1996 *Az anyanyelv a hangzó médiában.* AESZ-füzetek 2. Sepsiszentgyörgy, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége

PÁLFALVI Pál

1997 A pusztinai temető növényvilágáról. In: Pozsony Ferenc (szerk.):

Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. 123–149.

PÁL-ANTAL Sándor

1997 *A marosvásárhelyi utcák, közök és terek történeti névtára. Indicatorul istoric al străzilor, pasajelor și pietelor din Târgu Mureș.* Marosvásárhely, Mentor

PÁLL-GECSÉ Éva

1996 Kisebbségi sorsban a tájnyelv megtartó erő. In: Csernicskó István–Váradi Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat.* Budapest, 75–78.

PÉNTEK Imre

2000 Tudatos és implicit metakognitív folyamatok a problémamegoldásban. *Erdélyi Pszichológiai Szemle* 1. 2. 85–99.

PÉNTEK János

1981 A romániai magyar nyelvtudományi kutatások. In: *A romániai magyar nemzetiség.* Bukarest, Kriterion, 286–312.

1990 A nyelvi közlés zavarai, különös tekintettel a kommunikáció kontextusára. *NyIrK* 34. 2. 143–149.

1993a Magyarságtudomány és magyar nyelvtudomány Kolozsváron. *MNy* 89. 3. 288–296.

1993b Magyar nyelvi gondok Romániában. *Nyr* 117. 4. 482–487.

1994a Normagondok Erdélyben (1793–1993). *Nyr* 118. 2. 133–144.

1994b Az anyanyelv ökológiája Erdélyben. *Kétnyelvűség* 2. 1. 8–16.

1994c Anyanyelvű oktatás és az anyanyelv oktatása Erdélyben. In: *Anyanyelvi nevelés – embernevelés.* Országos anyanyelv-oktatási napok. Eger, 1994. júl. 4–7. Budapest, MNYTK. 198. 41–51.

1995a A kollektív kétnyelvűség három típusa. *Kétnyelvűség* 3. 2. 1–8.

1995b Kós Károly írói nyelve és a kalotaszegi népnyelv. In: *Kós Károly egyetemessége felé.* Tanulmányok, cikkek, emlékezések, levelek és dokumentumok. Marosvásárhely, Custos, 71–77.

- 1996a Kontaktusjelenségek és folyamatok a magyar nyelv kisebbségi változataiban. *NyIrK* 41. 1. 37–50.
- 1996b A magyar–román interetnikus kapcsolatok néhány nyelvi vonatkozása. In: Katona Judit–Viga Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*, Miskolc, 113–120.
- 1996c Aszimmetriatényezők a kollektív kétnyelvűségben. In: Terts István (szerk.): *Nyelv, nyelvész, társadalom*. Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára barátaitól, kollégáitól, tanítványaitól. Pécs, JPTE, I. 219–223.
- 1996d A hungarológia dilemmái kisebbségben. *Magyar Szemle* 5. 6. 630–640.
- 1997a Kert, gyepű, határ. *Ethnographia* 108. 1–2. 219–233.
- 1997b A növénynevek és a földrajzi nevek viszonyáról. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 209. Budapest, 427–430.
- 1997c Regionalitás és egyetemesség a kolozsvári nyelvészek munkásságában. *NyIrK* 41. 2. 171–175.
- 1997d A magyar nyelv értékelése szomszédaink körében. *Kisebbségkutatás* 6. 4. 405–410.
- 1997e A ritualizált szöveg. In: Uő. (szerk.): *Szöveg és stílus*. Szabó Zoltán köszöntése. Kolozsvár, 329–334.
- 1997/1998 Die Muttersprachlichkeit des religiösen Lebens im heutigen Siebenbürgen. *Ural-Altäische Jahrbücher* 15. 107–115.
- 1998a A kisebbségi iskolák kétnyelvűsége és kettősnyelvűsége. In: Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás?* Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. Budapest, Osiris, 299–304.
- 1998b Idegen-e a magyar nyelv a Kárpát-medencében? In: *Történelmünk a Duna-medencében*. Kolozsvár–Temesvár, 27–37.
- 1998c Gondolatok a magyar nyelv mai helyzetéről. *MNy* 94. 1. 43–48.
- 1999a *A megmaradás esélyei*. Anyanyelvű oktatás, magyarságtudomány, egyetem Erdélyben. Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága
- 1999b *Az anyanyelv mítosza és valósága*. AESz-füzetek 5. Kolozsvár
- 2000 A Homoród vidéki tájszólás. In: Cseke Péter–Hála József (szerk.): *„A Homoród füzes partján...”* Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről. Csíkszereda, Pro-Print, 195–216.
- 2001a *A nyelv ritkuló légköre*. Szociolingvisztikai dolgozatok. Kolozsvár, Komp-Press
- 2001b A kisebbségi identitás dinamikája – más megközelítésben. *Kisebbségkutatás* 10. 1. 15–20.
- 2001c Milyen magyar nyelvet tanítsunk. *Magyartanítás* 42. 5. 10–14.
- PÉNTEK János (szerk.)
- 1997 *Szöveg és stílus*. Szabó Zoltán köszöntése. Kolozsvár
- PÉNTEK DOMBI Erzsébet
- 1991 A szóbeli és írásbeli fogalmazás tanítása. In: *Irodalomtanítás*. A magyar irodalom iskolai tanításának módszertana. Cluj, Univ. Babeş–Bolyai, 87–93.
- 1997 Szövegszerkezet és színesztétika. In: Péntek János (szerk.): *Szöveg és stílus*. Szabó Zoltán köszöntése. Kolozsvár, 138–147.
- 2000 A nélkülözhetetlen metafora és az iskola. *Erdélyi Pszichológiai Szemle* 1. 4. 41–53.

PETHŐ Ágnes

1999 *Filmstílus és irodalmi stílus*. Kolozsvár (a doktori értekezés kézírata)

PLÉH Csaba

2000 Az idegtudomány a pszicholingvisztikában. *Erdélyi Pszichológiai Szemle* 1. 1. 19–49.

PLETL Rita

1997 *Erdélyi helyzetkép az iskolai helyesírásról*. Székelyudvarhely, Infopress

POSGAY Ildikó

1995 Valóban hiperpurizmus? In: Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, 305–310.

POZSONY Ferenc

2000 „Adok nektek aranyvesszőt...” Dolgozatok erdélyi és moldvai népszokásokról. Csíkszereda, Pro-Print

POZSONY Ferenc (szerk.)

(é. n.) *Csángósors*. A Magyarságkutatás Könyvtára 23. Budapest

RAB János

2001 *Népi növényismeret a Gyergyói-medencében*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

RÁCZ Csilla, B.

1999 Zweisprachigkeit und Sprachwandel bei den satumarer Schwaben am Beispiel von Petrified. In: Gehl, Hans, Dr.-Ciubotă, Viorel (red.): *Relații interetnice în zona româno-maghiaro-ucraineană din secolul al XVIII-lea până în prezent*. Satu Mare–Tübingen, 375–391.

RÁDULY János

1994 A vargyasi rovásemlék olvasata. *NyIrK* 38. 2. 151–152.

1995 *Rovásíró őseink* (Adalékok rovásírásunk ismeretéhez). Firtos Művelődési Egylet, Korond

RÉZ Miklós

1994 *Magyar–román, román–magyar vállalkozói kisszótár*. Budapest–Bukarest, Kossuth–Kriterion

RMNyA.

1995–2001 *A romániai magyar nyelvjárások atlasza. I–VI*. Az anyagot gyűjtötte és a kéziratot összeállította: Murádin László. Szerk. és a kiadást előkészítő munkacsoportot irányította Juhász Dezső. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság (További kötetei megjelenőben.)

ROTH Endre

2000 A nyelv, amely elválaszt és összeköt. *Erdélyi Pszichológiai Szemle* 1. 4. 3–9.

ROTH Mária

2000 Hátrányos helyzetű gyermekek kognitív funkcióinak aktiválása. *Erdélyi Pszichológiai Szemle* 1. 3. 17–43.

SAJTER Laura

1990 A szecessziós színmű elméleti megközelítése. *NyIrK* 34. 1. 57–61.

1999 *A magyar szecessziós dráma stílusa*. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 227.)

SÁNDOR Klára

1991 *A Bolognai Rovásemlék*. A székely rovásírás 1. Magyar Őstörténeti Könyvtár 1. Szeged

1996 Apró Ábécé – apró esély: A csángók „nyelvélesztésének” lehetőségei és esélyei. In: Csernicskó István–Várad Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest, 51–68.

SÁNDOR Klára (szerk.)

1992 *Rovásírás a Kárpát-medencében*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 4. Szeged

2000 *Nyelv és hatalom, nyelvi jogok és oktatás*. Tanulmányok a Bolyai Nyári Akadémia előadásából. Csíkszereda, „Apáczai Csere János” Pedagógusok Háza

SÁNTHA Tibor

1997 Gelence helynevei. Budapest, *Magyar Névtani Dolgozatok* 146.

SEBŐK László

1994 *Határokon túli magyar helységnévszótár*. Budapest, Teleki László Alapítvány

SOMKERÉKI Irma

2000 A nyelvi dominancia és a nyelvi hiány vizsgálata. *Erdélyi Pszichológiai Szemle* 1. 4. 95–121.

SZABÓ Csilla Anna

1999 Der heutige Sprachgebrauch in Petrifeld. In: Gehl, Hans, Dr.–Ciubotă, Viorel (red.): *Relații interetnice în zona româno-maghiaro-ucraineană din secolul al XVIII-lea până în prezent*. Satu Mare–Tübingen, 468–480.

SZABÓ Attila, M.–SZABÓ Erzsébet, M.

1992 *Dicționar de localități din Transilvania*. *Erdélyi helységnévszótár*. *Ortsnamenverzeichnis für Siebenbürgen*. Bukarest

SZABÓ Ádám, T.

1990 Kolozsvár népei és nyelvei (1453–1988). *Új Erdélyi Múzeum* 1. 1–2. 32–41.

1991a Die Bevölkerung von Klausenburg (Kolozsvár) und ihre Sprache im Spiegel der Orts- und Personennamen in den Urkunden (1453–1991). *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominata. Sectio Linguistica* 22. Budapest, 13–78.

1991b A magyar nyelvjáráskutatás Erdélyben. In: Hajdú Mihály–Kiss Jenő (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest, ELTE, 589–596.

1993–94 Kolozsvár és környéke néhány helynévének történeti-etimológiai vizsgálata a Hunyadiak korától Bethlen Gábor haláláig 1–2. *Névtani Értesítő* 15 (1993). 288–292., 16 (1994). 65–70.

1995 A moldvai csángó értelmiség két- és félnyelvűsége. In: Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, 111–120.

SZABÓ Attila, T.

2001 *Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése 1*. Alsófehér megye.

Közzéteszi Hajdú Mihály és Janitsek Jenő. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság

SZABÓ Zoltán

1991 Az irodalmi mű stílusa mint szövegiség. *Literatúra* 2. 173–185.

1994 A dialektológia a szövegtan interdiszciplináris keretében.

NyIrK 38. 1. 55–60.

- 1995a Szemiotikai textológia és stilisztika. *Szemiotikai Szövegtan* 8. 196–201.
 1995b A stílustörténet egy szövegnyelvészeti modellje. *Nyr* 119. 1. 68–80. 4–247.
 1996 Lehető változásmagyarázatok a stílustörténetben.
Szemiotikai szövegtan 9. 224–247.
 1997 Antoine de Saint-Exupéry: A kis herceg (Stilisztikai elemzés szövegtani alapon). *Szemiotikai Szövegtan* 10. 109–117.
 1998 *A magyar szépiírói stílus történetének fő irányai*. Budapest, Corvina
 1999a A stílustörténet egy belső összefüggéséről. *MNy* 95. 3. 257–266.
 1999b A stilisztika mint a szövegtan társtudománya.
Szemiotikai Szövegtan 12. 48–62.
 2000 A tárgyas-intellektuális stílus Márai Sándor prózájában. In: Lőrinczy Huba (szerk.): „*Este nyolckor születtem.*” Hommage a Márai Sándor. Szombathely, Bár-Könyvek, 201–209.
 2001a Gondolatok az összehasonlító stilisztikáról. *Nyr* 125. 1. 30–46.
 2001b Összehasonlító stilisztika és összehasonlító szövegtan. *Officina Textologica* 5. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 125–132.

SZABÓ Zoltán (szerk.)

- 1992 *Tanulmányok nyelvről, irodalomról*. Kolozsvár, UBB Facultatea de Litere.

SZÁSZ Lőrinc

- 1994 A moldvai csángó nyelvjárás atlasza. I–II.
Erdélyi Múzeum 56. 1–2. 132–133.
 1999 *Magyar–román kyszótár. Mic dicționar maghiar–român*. Cluj-Napoca, Dacia

SZÁSZ Mónika

- 1995 Nyelvérzék és normatudat a Székelyföldön. *Kétnyelvűség* 3. 2. 39–50.

SZILÁGYI Sándor, N.

- 1996 *Hogyan teremtsünk világot?* Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára.
 Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács
 1999 *Elmélet és módszer a fonológiában*. Kolozsvár (a doktori értekezés kézírata)
 2000 *Ne lógasd a nyelvedet hiába!* Nyelvtani kiskalauz felvételizőknek. AESZ-füzetek 8. Kolozsvár.
 2001 A többség nyelvi jogai. In: Andor József–Szűcs Tibor–Terts István (szerk.): „*Színes eszmék nem alszanak...*” Szépe György 70. születésnapjára. Pécs, Lingua Franca Csoport. II. 1209–1218.

SzilNyA.

- 2000 *Szilágysági nyelvatlasz*. Az anyagot gyűjtötte: Márton Gyula. A kéziratot összeállította és a kötetet szerkesztette: Hegedűs Attila. Budapest–Piliscsaba, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Pázmány Péter Katolikus Egyetem

SZŐNYI-SÁNDOR Klára

- 1989–1990 A székely rovásírás. *Néprajz és Nyelvtudomány* 33. 65–79.

SzT.

- 1993–2000 *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár V–X.*, Szabó T. Attila gyűjt. és szerk. A IX. kötetből Vámszer Márta főszerk. Budapest, Akadémiai–Bukarest, Kriterion–Kolozsvár, EME

TAMÁSNÉ SZABÓ Csilla

1997 Adalékok az *öl* mértéknév történetéhez. In: Péntek János (szerk.): *Szöveg és stílus*. Szabó Zoltán köszöntése. Kolozsvár, 395–403.

2000 Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár deverbális igeképző-állományának vizsgálatáról. *Erdélyi Múzeum* 62. 1–2. 81–86.

TÁNCZOS Vilmos

1995a *Gyöngyökkel gyökerezteél*. Gyimesi és moldvai archaikus népi imádságok. Csíkszereda, Pro-Print

1995b A nyelvváltás jelensége a moldvai csángók imarepertoárjában.

Kétnyelvűség 3. 2. 51–68.

1999 *Csapdosó angyal*. Moldvai archaikus imádságok és életterük. Csíkszereda, Pro-Print

2000a *Eleven ostya, szép virág*. A moldvai csángó népi imák képei. Csíkszereda, Pro-Print

2000b Egy folklórműfaj (archaikus ima) mint ritualizált szöveg. In: Borbély Anna (szerk.): *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*.

Budapest, 207–212.

2001 *Nyiss kaput, angyal!* Moldvai csángó népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és élettér. Budapest, Püski

TIBÁD Levente

1991 Székelyudvarhely utcaneveiből. *NyIrK* 35. 1–2. 87–96.

TORÓ Jolán–TÁNCZOS Ibolya

2000 *Beszédnevelés*. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács

VASAS Samu

1993 *A kalotaszegi gyermek*. A személyiségfejlődés néphagyományai

Kalotaszegen. Budapest, Kráter–Colirom Rt.

VERESS Márta

1995 Időszakos és/vagy permanens nyelvvesztés mint a kétnyelvűség (ir)reverzibilis jelensége. *Kétnyelvűség* 3. 2. 25–38.

2000 Attitűdvizsgálat és nyelvhasználat a kolozsvári magyar fiatalok körében.

In: Borbély Anna (szerk.): *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest, 239–246.

VESSELÉNYI Tibor

1992 *Román–magyar gazdasággyakorlati kisszótár*. *Minidictionar de economie practică*. Nagyvárad, Enacon

VETÉSI László

1991 Vallásos kölcsönhatások a szórványmagyarok körében. In: S. Laczkovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében I*. Veszprém, 79–83.

1996 Szórványszolgálat és egyház. In: Bodó Barna (szerk.): *Jelen és jövő a szórványkutatásban*. Temesvár, 35–41.

2001 *Juhaimnak maradéka*. Anyanyelv, egyház peremvilág: Sorskérdések a nyelvhatáron. Kolozsvár, Komp-Press

VIGH Károly

1996 *Marosvásárhelyi helynevek és földrajzi közszavak*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

VINTILĂ, Sorin D.

1999 Familiarisme românești de origine maghiară. In: Gehl, Hans, Dr.–Ciubotă, Viorel (red.): *Relații interetnice în zona de contact româno–maghiaro–ucraineană din secolul al XVIII-lea până în prezent*. Satu Mare–Tübingen. 339–344.

WACHA Imre

1999 *Beszédművelés gyakorlószövegek*. AESZ-füzetek 6. Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége

WILDNER, Dénes

1996 *Ortslexikon der ehemaligen Gebiete des historischen Ungarns. Band I. Das Namenmaterial der Komitate im 20. Jahrhundert. A történeti Magyarországy egykori területeinek helynévtára. I. kötet. A vármegyék névanyaga a 20. században. Band II. Register. II. kötet. Névmutató. München, Verlag Ungarisches Institut*

ZAKARIÁS Erzsébet (szerk.)

1995 *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 3*. Kolozsvár.

ZSEMLYEI Borbála

2000 Köszönések az erdélyi régiségben. *Erdélyi Múzeum* 62. 1–2. 75–81.

ZSEMLYEI János

1993 Román közvetítésű nemzetközi szavak. *NyIrK* 37. 1–2. 153–157.

1994 A (valahány) *lejre vásárol*-féle szerkezetről. *NyIrK* 38. 1. 61–63.

1995a Szókölcsonzés és kétnyelvűség. *Kétnyelvűség* 3. 2. 17–20.

1995b Román tükörszavak, tükörfelfezések és hibridszavak a romániai magyarság nyelvhasználatában. In: Kassai Ilona szerk.: *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, 245–252.

1996 *A mai magyar nyelv szókészlete és szótárak*. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács

1997 Román köznevek magyar családnévvé válása az erdélyi régiségben. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 209. 108–113.

2000 A románság vallására vonatkozó román eredetű szókinccs az erdélyi régiségben. In: Borbély Anna (szerk.): *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest, 253–256.

ZSIGMOND Győző

1997 Az erdélyi magyar csillagnévhasználatról. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 209. 365–374.

1999 *Égitest és néphagyomány*. Égitestmagyarázás a romániai magyaroknál. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

MAGYAR IRODALOMTUDOMÁNYI KUTATÁSOK ERDÉLYBEN. 1990–2001.

1. Bevezető, visszapillantással

Definíciók egymás ellen való kijátszása helyett *irodalminak* tekintünk a továbbiakban minden olyan szöveget, amelyet az eddigi (hivatásos és önkéntes) olvasók mint olyant neveztek meg, továbbá, amelyet az elidőző/kutató kíváncsiság valamilyen meggondolásból ma olyanként észlel. *Irodalomtudományinak* nevezzük továbbá a szépirodalom meghatározott szabályok szerinti és a gyakorlat által ellenőrizhető megközelítését, elismerve, hogy – a művészi esszétől az emendáción át a filozófiai jellegű interpretációig, a lebontásokig és komparációkig – nyelvezet, eljárások, alapelvek szerint sok (egymást átható) változata létezik. A tudományos publikációkon kívül jelentőséget tulajdonítunk a tevékenységi modelleknek, a tudományos életnek, az interdiszciplináris tájékozódásnak is.

A tudomány művelése kutató személyeket, csoportokat jelent másfelől: a magyar irodalom romániai kutatói kevesen vannak, ha a jogi személyiségű, pályázatképes csoportosulásokra gondolunk.¹ Számbavételük (vagy annak elkezdése) a kutatástervezés sine qua nonja.

A Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézetének felkérését, az ennek következtében körvonalazódó feladatot mint a *helyi* teljesítmények számbavételének kiindulópontját fogjuk fel, noha az 1989-es fordulat egyik legfontosabb eseménye-eredménye éppen az volt, hogy lehetőség nyílt szorosabb együttműködésre magyarországi², sőt távolabbi

1 A tudomány finanszírozása – és így tervezése, összehangolása is – az utóbbi évtizedben Romániában szintén és az etnikai kisebbség számára is pályázati keretek között történt, amely így, amellet, hogy új készségek kialakítását tette kötelezővé, bizonyos mértékben meg is nehezítette a komoly munkát.

2 E dolgozatban, amely Kolozsváron készült, „romániai” jelentésben használjuk még az *erdélyi*, *hazai* terminusokat. *Külföldi* szavunk jelentése itt: „nem magyarországi, sem nem romániai”. A *történeti Erdély* kifejezésünk az 1919 előtti Erdélyt jelenti.

kutatási intézményekkel, csoportokkal, személyekkel.³ Az 1989 decemberi rendszerváltozás eléggé fel nem becsülhető kulturális és gazdasági következményekkel járt. A mozgás és a kapcsolattartás szabadsága pedig – mint emberi élmény és a tudományos tevékenység új kerete – korábban lassan változó fogalmakat, terminusokat, munkamódszereket tett hirtelen problematikussá: alig van a tudománynak olyan területe, amelynek művelését ne befolyásolta volna az új helyzet.

Nem hangoztatjuk a válság kifejezést, de a tudományosság anyagi és személyi feltételei egyáltalán nem voltak kedvezőek a vasfüggöny leomlásakor. Folytatás és kezdés periódusát jelenti az 1990–2001 közötti idő az erdélyi irodalomtudományos kutatásokban, ennek minden pozitívumával és negatívumával. „Világos, hogy a mi számunkra a 90-es évek a tanulás időszaka is volt” – summázta íróként, publicistaként, értelmiségiként a politikai fordulat utáni évtizedet találóan Bogdán László.⁴

A magyar irodalomtudomány művelésének intézményi feltételei csaknem teljesen hiányoztak az 1989. esztendő végén.

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszékén⁵ Láng Gusztáv és Rohonyi Zoltán Magyarországra távozása, valamint Antal Árpád nyugdíjba vonulása után kevesen oktattak irodalmi diszciplínákat. Szabó Zoltán stílustörténetet, modern nyelvészetet tanított, a magyar nyelvű doktori képzést irányította (levelező rendszerben). Cs. Gyimesi Éva irodalomelmélet valamint kortárs és romániai magyar irodalmat, Kozma Dezső régi és XIX. századi magyar irodalmat, valamint világirodalmat, J. Nagy Mária pedig stilisztikát adott elő. A szemináriumokat is ők vezették.⁶

3 Itt szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik e munkában adatokkal, bátorítással segítségemre voltak.

4 A kijelentés a gyergyószentmiklósi írótalálkozón hangzott el. (Bogdán 2001)

5 A tanszék 1994-től vált ketté: a Magyar Irodalomtudományi Tanszékre és a Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékére.

6 Sokan a korábban áttelepülni kényszerültek között továbbra is foglalkoznak (magyar) irodalomtudományi vagy éppen az erdélyi magyar irodalom kérdéseivel, többük tudatosan is ápolja kapcsolatait az itthoni írói vagy kutatói körökkel: kutatásaik bizonyos tekintetben az erdélyi terepmunkát is feltételezik. A ma is tevékenykedő irodalomkutatók közül Láng Gusztáv (BDTF – Szombathely), Rohonyi Zoltán (JPTE – Pécs), Mózes Huba (Miskolci Egyetem) egyetemi oktatóként, kutatóként települtek át Magyarországra, Balogh András (ELTE – Budapest), Kiss Zsuzsánna (Kodolányi János Főiskola – Székesfehérvár) és Orbán Jolán (JPTE – Pécs) kevéssel egyetemi tanulmányaik végeztével. Ők Magyarországon is egyetemi oktatómunka mellett végzik kutatásaikat.

1990-ben a Román Akadémia Kolozsvári Fiókjának egyetlen kutatói állása tette lehetővé magyar irodalomtudományi kutatások folytatását.⁷ A *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, a Román Akadémia magyar nyelvű lapja rendszertelenül jelent meg (finanszírozása, terjesztése ma sem megoldott). Az *Irodalomtudományi és Stilisztikai Tanulmányok*, amely korábban a kolozsvári egyetem Magyar Nyelv- és Irodalom Tanszéke és a hozzá kapcsolódó kutatók tanulmányait közölte a Kriterion Könyvkiadó kiadásában, második (1984-ben megjelent) száma után elakadt (valójában hatalmi szóra szűnt meg).

A Bukaresti Egyetem Hungarológiai Tanszékén az oktatás mellett egyéni kutatómunka folyt. A folytonosságot ebben a kutatóműhelyben irodalomelméleti és irodalomtörténeti tanulmányaival Molnár Szabolcs képviselte, stilisztikai, szövegnyelvészeti munkáival pedig Murvai Olga.

A kisebb műhelyekre a maximális elszigeteltség volt jellemző. Személyes kapcsolatok révén lehetett tudomást szerezni egy-egy ambiciózusabb középiskolai tanár, egy-egy könyvtáros vagy múzeumi szakember irodalomtudományi vizsgálódásairól. Az irodalomkritikának az irodalmi-kulturális sajtó (*A Hét*, az *Igaz Szó*, *Korunk*, *Utunk*) a korlátok ellenére próbált teret biztosítani, ezáltal a kortárs (főleg romániai) magyar alkotók valamiféle recepciója is megtörténhetett.⁸ Az információzárlat, a gyülekezési szabadság korlátozott volta azonban szinte teljesen lehetetlenné tette a tudomány művelését.

A korábban irodalomtudományos feladatok teljesítésére is vállalkozó akkoriban már egyetlen magyar nyelvű könyvkiadó, a Kriterion 1989 őszére már egyre kevesebb könyvet jelentethetett meg, ekkorra izgalmas sorozatai (az emlékiratírókat is publikáló *Fehér könyvek*, a bevezető tanulmányai miatt jelentős *Téka*) a személyi kultusz és információzárlat általános politikája jegyében – elakadtak.

Doktori dolgozatok nem készültek, aki dolgozott – többnyire csak az asztalfióknak.

7 Ma ebben az intézményben magyar irodalommal kapcsolatos kutatás nem folyik.

8 Itt köszönöm meg Borcsa Jánosnak e tanulmányhoz fűzött észrevételeit. Ő hívta fel figyelmemet a „legszűkebb esztendő” Kriterion-kiadványaira is: íme a korábbiakhoz képest sovány 1989-es mérleg: két tanulmánykötet, egy írói monográfia, két magyar klasszikus, egyetlen drámakötet és – a Horizont sorozatban – öt világirodalmi mű.

2. Irodalomtudományi kutatások

A következőkben arra térünk ki, hogyan valósult meg az irodalmi szövegek filológiai hiteles közkinccsé tétele az 1989–2001 közötti periódusban, továbbá, hogy miben állt az olvasás (irodalomértés) mibenlétének, funkcióinak, a mű időbeliségének és kulturális meghatározottságának vizsgálata az egyéni és csoportos kutatásokban.

A tudományművelés alakulását az intézmény tudományos terve és a rendelkezésre álló pénz meghatározó módon befolyásolja. Nem lehetett tudományos kutatást tervezni biztos szakemberi jelenlét és az intézményi garanciák hiányában. A román állami egyetem által pályázatra bocsátott kutatási pénz a bürokratikus természetű akadályok miatt ma elérhetetlen. A magyar intézményvezetők a tudományos tervek megvalósítását nemzetközi pályázatok sikerétől várják.

2.1. Tanulmányok a kutatás érdekében

Vizsgálódásunkat meghatározza tehát, hogy a kutatások fókuszának a romániai kutatóhelyeket tekintjük, még ha intézményesülésük kezdeti fázisban van is vagy valamilyen okból problematikus. Ugyanakkor fontos a kapcsolattartás, a tanulmányi/tudományos utazások ténye is. Ezek elősegítették a személyes betekintést a (máshol) működő kutatóműhelyek munkájába: a kutatói identitás megteremtésének, a helyzet felismerésének alkalmai a tervezés feltételeinek számítanak. A romániai kutatások tárgyi feltételeiként csak az utóbbi fél évtizedben beszélhetünk az internethasználatról, korábban az információ hagyományos cseréjére lehetett számítani csupán. A szakfolyóiratokkal, könyvekkel való ellátottság alig javult (ez a hiány a mai napig akadályozza a színvonalas munkát).

A graduális képzés ideje öt évre terjedt, majd 1996-tól ismét négy évre csökkent a kolozsvári magyar nyelv és irodalom szakon, de a posztgraduális képzésformák létrejöttével valamivel kedvezőbb lett a helyzet a kutatói utánpótlás szempontjából. Mind az egy-másfél éves mesterképzők létrejötte, mind az, hogy nagyobb számú jelöltet lehetett fölvenni a doktori képzésre, illetőleg, hogy fórumai teremtdtek kutatási eredmények felmutatásának, fontos pozitív változásnak számít. Az, hogy létrejött a Partiumi Keresztény Egyetem és így Nagyváradon van bölcsészképzés, továbbá, hogy Csíkszeredában a Sapientia Alapítvány révén az Erdélyi Magyar Tudományegyetem néhány szakon 2001 őszén megkezd-

te az egyetemi szintű tudományos képzést, a székelyföldi tudományos kutatásoknak új fórumot teremthet a továbbiakban.

A 90-es évek végével lehetőség nyílt külföldi doktorálásra is. Ez több esetben a kutatásba való bekapcsolódást, az itthoni és külhoni kutatási tapasztalatok közelítését tette – és teszi a továbbiakban is – lehetővé.⁹ Többben a doktori képzésre kiutazottak közül (még) nem tértek vissza Romániába: mégis fontosnak véljük számontartásukat mint olyan személyekét, akik fiatalok, szakmailag igen felkészültek, tanulékonyak, helyismerettel is rendelkeznek, így aztán a jövő hazai tudományossága szempontjából nélkülözhetetlenek. Itthon saját közlési fórumaik a *RODOSZ-füzetek* (doktoranduszok és fiatal kutatók konferenciaelőadásait tartalmazzák), amelyek irodalomtudományi szerkesztését Selyem Zsuzsa (I. 2001), illetőleg Szabó Levente és Tóth Zsombor végezte (II. 2002); a Selyem Zsuzsa, Berszán István, Dánél Mónika és mások szerkesztésében megjelent *Lk.k.t.*, illetőleg a Szabó Levente által szerkesztett *Jelenlét* című folyóiratok (ez utóbbiak az időszaki sajtó új, igényes helyi kiadványai). Az *Lk.k.t.* teoretikus lapként határozza meg profilját, és két év alatt öt jól szerkesztett számmal jelentkezett, a *Jelenlét* programja interdiszciplináris, de színvonalas irodalomtudományi anyagot is közöl fiatal kutatóktól.

Itt jegyezzük meg, hogy a 90-es évek megszorításaival ellentétben a romániai magyar tudományos és időszaki kiadványok szerzői között egyre több a vendég (Magyarországról és egyebünnen). Ebben a tanulmányban azokra hivatkozunk, akik rendszeresen vannak jelen a Romániában megjelenő publikációkban, vagy akik egy-egy kutatóhelyhez nemcsak alkalmilag kapcsolódnak. A Szegedi Tudományegyetemnek és a Debreceni Tudományegyetemnek az erdélyi kutató- és oktatóhelyekhez fűződő kapcsolata külön tanulmány tárgya lehetne, de ezen a helyen sem hanyagolhatjuk el e kapcsolatok tudományos jelentőségét. Elég csak az erdélyi tudományos gyűjteményeknek a szegedi műhelyek által irányított feldolgozására utalnunk (Erdélyi könyvesházak ill. a Kárpát-medence kora újkori könyvtárait feltáró sorozatok). Ilyenek a doktoranduszok munkáit közlő *RODOSZ-füzetek* Kolozsváron vagy a debreceni Irodalomtudományi Intézet által szerkesztett fehér sorozat darabjai (a Csokonai Kiadó gondozásában). Ebben a sorozatban jelent meg a kolozsvári kutató és oktató Gábor Csilla doktori tézise is (Gábor 2001).¹⁰

9 Gábor Csilla a debreceni KLTE-en szerzett diplomát. Ugyanehhez a doktori iskolához kapcsolódik jelenleg Tóth Zsombor, Luffy Katalin, Pászka Zita és Ambrus Mónika.

10 A sorozat ismertetését lásd: Luffy 2000.

Másrészt tény, hogy az erdélyiek a korábbinál jóval többször végeznek kutatásokat, adnak elő, közölnek Magyarországon és külföldön. Ilyen értelemben nehéz (és kérdés, hogy egyáltalán kell-e) különbséget tenni erdélyi/romániai magyar és nem erdélyi szerzők között. Ez nemcsak a tudomány művelőjére, hanem az irodalmi művek szerzőjére is vonatkozik – vissza-visszatérő vitatémájaként is a helyi tanácskozásoknak.¹¹

2.2. Textológiai munkák

Textológiai jellegű kutatásokra elsősorban a kolozsvári Irodalomtudományi Tanszék műhelyében került sor. Gábor Csilla Káldi-prédikációkat (2001), Farmati Anna (2001) és Luffy Katalin (2001) XVII. századi puritanus beszédekét, Egyed Emese Barcsay Ábrahám XVIII. századi leveleit (2001), Király Emőke Aranka György leveleit, Szabó Levente Bölöni Farkas Sándor Schiller-fordítását készítette elő publikálásra.¹² A kolozsvári Aranka-gyűjtemény verses darabjainak átírása is folyamatban van.

Több tanulmány csak a szakdolgozat vagy posztgraduális dolgozat formáig jutott el, noha kiadók és oktatók, illetve fiatal kutatók összefogásával publikációvá érhettek volna. Az időigényes munka folytatására nem voltak feltételek.

A könyvkiadók is szorgalmazták néhány forrásmunka kiadását. Említést érdemel *Bándi Péter énekeskönyve* (Csörsz Rumen s.a.r. 2000). A szöveggyondozás jelentős teljesítménye a fordulat utáni könyvkiadásban Benkő József *Transsilvania Specialis*ának megjelentetése Szabó György fordításában, Szilágyi N. Zsuzsa jegyzeteivel, mutatóival (Szabó Gy. s.a.r. 1998)¹³ – mindkét könyv a Kriterion Könyvkiadónál jelent meg.

Lassanként az együttműködés fontossága is megmutatkozik: a teológus tanár portréjának megrajzolása egy intézménytörténeti kötetben a Protestáns Teológiai Intézet kiadásában olvasható (Molnár 1996) – a tanár kéziratosságot hagyatékának feldolgozására is sor került néhány évvel később: a CE Koinonia Kiadó teológusok és friss diplomás magyar szakosok

11 Több tanulmány is foglalkozik az identitásjelölő kifejezések problematikusságával; itt Borcsa János vitaindítójára utalnánk (megjelent a *Korunk* 8-as számában: Megjegyzések egy irodalomfogalom használatához). Elhangzott a Fiala Írók Árkosi Találkozóján (Borcsa 1994).

12 Ez utóbbiak még nem jelentek meg.

13 Benkő munkásságával Éder Zoltán és Tarnai Andor mellett Szabó György korábban is érdemben foglalkozott. V. ö. *Magyarországi tudósok levelezése* – a sorozat első köteteként jelent meg a *Benkő József levelezése* (Tarnai szerk. 1988), ebben az előszó teljesen, a levelek összegyűjtése, jegyzetelése pedig részben Szabó munkája.

együttműködésével rendezte sajtó alá Kecskeméthy István kéziratoss bibliafordítását, ez a több éves munka a forráskiadás fontos gyakorlati iskoláját jelentette (Kecskeméthy 2002).

A forráskiadásban jeleskedő történettudományban az átírásnak saját konvenciói vannak,¹⁴ a nyelvészet és az irodalomtudomány azonban a szövegfilológiában betűhű közlésre törekszik. Noha a romániai magyar könyvkiadásban nem alakult ki a kritikai szövegkiadás hagyománya, a nyelvi korrektség, könyvszakmai megbízhatóság műhelyét jelentette az egykori Kriterion Könyvkiadó szöveggondozó köre. Egy tömör összefoglalásban Dávid Gyula az utóbbi évtizedben Romániában publikált szép-irodalmat (valójában annak követhetően klasszikussá váló – általa irodalmi örökségnek nevezett – részét) számba véve (Dávid 2001), sajnálkozva szögezi le, hogy a könyvek nem egységes és főleg nem eléggé igényes szöveggondozás és kiadástechnika után hagyták el a nyomdát.¹⁵ Dávid Gyula – a virtuális olvasóközönség folyamatos képzésének eszménye jegyében – értelmező-értékelő-elemző bevezető tanulmányokat, jegyzeteket hiányol a primér szövegek mellől (Uő. 2001. 6.).¹⁶

Az irodalomtörténeti kutatásokat is segítik a nyelvtörténeti jellegű kiadványok. Az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* 1990 óta megjelent kötetei – amelyek az Erdélyi Múzeum-Egyesület gondozásában jelennek meg – a régi magyar irodalom tanulmányozásában is nélkülözhetetlenek.

Szükségesnek látszik, hogy a fiatal kutatók a MTA és az OSzK textológiai műhelyeiben 2–3 hónapnyi gyakorlat révén jártasságra tegyenek szert ebben a tudományágban, és hogy a legjobbak közülük – a nagy erdélyi gyűjtemények feltárására – kutatói ösztöndíjakat vagy más formájú támogatást is kapjanak.¹⁷

14 Lásd például a Pataki József által szerkesztett *Kolozsvári emlékirók* c. munkát vagy a *Székely oklevéltár* köteteit.

15 A kiadók és a kutatóműhelyek közötti együttműködés nem ideális a romániai magyar kultúrában. A kiadók anyagi kiszolgáltatottságuk (a pályázati rendszer) miatt kampányszerűen dolgoznak, az időigényesebb, hosszú távú tervezést igénylő irodalomtudományi munkák pedig nem végezhetők el fél vagy egy év alatt.

16 Ugyanakkor egy másik nemzedék nem kevésbé igényes tagja, Balázs Imre József a valamikori előszó-tanulmányokat mint az olvasó fölösleges befolyásolásának eszközeit, valóságos „ideologikus ballasztokat” bírálja.

17 A tapasztalat azt mutatja, hogy mire elsajátítják a textológiát és némi jártasságra tesznek szert a kéziratári munkában (amelyet nehezít, hogy a könyvtárosok nem beszélnek magyarul, és a rájuk bízott gyűjtemények tartalmát alig ismerik), graduális tanulmányaik végére érve kénytelenek a tudományos kutatással egyszerre nem folytatható munkát vállalni.

2.3. A magyar irodalomtörténet bibliográfiái

A helyi kutatást segítő kézikönyvek az elmúlt évtizedekben hiányoztak.¹⁸ Az 1945-ös fordulattól számítva a könyvtári segédletekben legszegényebb periódust, megállapíthatjuk, hogy csupán néhány bibliográfia készült el, amelyek az irodalomkutatás céljait is szolgálhatnák. Ezek egyikét-másikát belső használatra szánták, vagy vannak közöttük olyanok is, amelyek csak töredékes anyagok rendszerezését hozzák. (Ilyenek például a *Korunk* vagy a *Művelődés* bizonyos évfolyamairól, illetve a XX. század valamelyik sajtótermékéről készült repertóriumok.) Megfelelő számítógépes program segítségével ezek a fontos és a kutatásokat megkönnyítő munkák gyorsabban készülhetnének el. Ismeretes, hogy a jó számítógépes program drága, de érdekesebb a pontos munka érdekében ezzel is segíteni a bibliográfiakészítéssel megbízott személyeket. Azok a „lajstromok,” amelyek nem adnak lehetőséget a visszakeresésre, nem hatékonyak.

Eredeti gondolat volt a verseskönyvek repertóriumának összeállítása. – Az elkészült munka Mózes Huba kolozsvári kutató érdeme (Mózes 1991).

Könyvtárakról vagy könyvtári gyűjteményekről ugyan készültek katalógusok, de igen gyakran nem jutottak el a nyomtatott formáig.¹⁹ E munkák teljes számbavétele a magyar nyelv és irodalom, az újságíró és a történelem-könyvtár-levéltár szakon készült szakdolgozatok összesített kataszterét jelentené, amely e dolgozat keretei közé nem fér, de távolilag feltétlenül elvégzendő.²⁰

Az 1936-ban már kéziratos formában készen állott könyvrepertórium, Monoki István *Magyar Könyvtermelés Romániában 1919–1940* című munkája végre megjelenhetett (Dávid–Jancsik s.a.r. 1997), és érdemes a folytatására tett kísérlet is (Szigethy–Újvári 1995).

18 Réthy Andor *Könyvészeti adalék* címmel közli a romániai magyar irodalom bibliográfiáját Kántor Lajos és Láng Gusztáv 1971-es kortárs erdélyi irodalomtörténete végén (Kántor–Láng 1971).

19 Ilyen a kolozsvári *Helikon* 1990–2000 közötti évfolyamait feldolgozó repertórium (H. Nagy Mária 2000, kézirat) vagy a romániai magyar könyvkiadásról (1990–1997) készített repertórium (Szigethy 1999, kézirat). A székelyudvarhelyi dokumentációs könyvtár egyik gyűjteményének feltárása a Babeş–Bolyai Tudományegyetem könyvtárszakán készült szakdolgozat (Beke I. 2000).

20 Az utóbbi években a könyvtári ellátottság tökéletlensége, az új alapítású kiskönyvtárak anyagának átfedései és megközelítésének problémái sok rendezvényen jelentettek komoly beszédtemát: a meglévő állomány feldolgozásának lassúsága a kolozsvári egyetemi könyvtárban, a magyar kultúrával kapcsolatos intézmények egyre kisebb könyv- és folyóirat-gyűjteményei nem segítik eléggé az irodalomkutató munkáját.

A *Zord idő bibliográfiája* (Kuti 1998) ugyan rövid időszakra vonatkozik (1919–1921), de alapos és jól használható munka.

A Kriterion Könyvkiadó által útjára indított írói monográfiásorozat darabjainak fontos része az egyes kötetek mellékletében közölt, a tárgyalt szerzőre vonatkozó bibliográfia is. Így a már megjelent művekből a Dsida Jenő-, Méliusz József-, Székely János-bibliográfiákat a monográfiaszövegtől függetlenül is lehet használni. Készül a Hervay Gizella-bibliográfia is.

Magyarországi kézikönyvek és lexikonok számára hazai kutatók is gyűjtöttek anyagot. Korábban a színházi zsebkönyvek 1961-es bibliográfiájához Jordáky Lajos (Hankiss–Berczeli szerk. 1961), a *Magyar Irodalomtörténet*hez Kántor Lajos, az *Új Magyar Irodalmi Lexikon*hoz többek között Gábor Dénes és Kuszálík Péter, a *Magyar Irodalom Évkönyvei*hez Szabó Zsolt (Lehóczky–Baranyai szerk. 2000) készített szócikkeket. Balogh András német nyelvű lexikonok munkatársa.

Hasznos a bibliográfiák olyan bibliográfiája is, mint amilyent Lakatos Éva közöl a *NyIrK*-ben²¹, csakhogy ez a kiadvány a gyenge terjesztési hálózat miatt igen szűk körben válik ismertté, és így a mégoly alapos jegyzék is csak kevesek munkáját segítheti ténylegesen.

Annál használhatóbb a Szegedi Egyetem kutatói által kiegészített és közrebocsátott angol nyelvű katalógus az Unitárius Kollégium kéziratairól (Keserű szerk. 1997).²² Hasonlóan felbecsülhetetlen értékű az irodalomkutatók szempontjából is a Szegedi Tudományegyetem munkacsoportja által irányított, erdélyre vonatkozó könyvtörténeti sorozatok közrebocsátása (Jakó K. 1991; Sipos 1991; Simon–Szabó Á. 1997).

A romániai magyar irodalmat és irodalomtudományt leggazdagabban reprezentáló kézikönyv koncepciójának problematikussága ellenére is a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* (Balogh E. főszerk. 1983, 1991; Dávid főszerk. 1994), főleg, ha rendelkezésre állnak pótkötetei is.

2.4. A magyar irodalomtudomány és kritika története

Tudománytörténeti összefoglalóként tarthatjuk számon Gyimesi Éva tanulmányait (Gyimesi, Cs. 1999; Cseke szerk. 1997), Antal Árpádnak intézménytörténeti jelentőségű írását (1999), Mózes Huba írását (1992), Dávid Gyula tanulmány értékű előadását (2001).

21 Lakatos Éva: Sajtóbibliográfiai kalauz [1705–1983]. *NyIrK* 1990.1.164–170.

22 A katalógus kéziratos magyar nyelvű eredetijét Lakó Elemér készítette az 1970-es években.

Az irodalomtudomány közelmúltját és jelenét a Magyar Irodalomtudományi Tanszék konferenciáinak szentelt tanulmánykötetekben Cs. Gyimesi Éva tekintette át (Cseke szerk. 1994, ill. 1997). Az önvizsgálattal kezdődő, valójában a kutatói-oktatói szerepértelmezéssel összefüggő szemléletváltást sürgette, amelynek során a korszerű irodalomkutatási módszerek az erdélyi tudományosságot európai szintűvé tehetik. Ennek a gondolatnak adott hangot több írásában Berszán István, Orbán Gyöngyi és a csíkszeredai NyIT Társaság két kutató tanára is, Csutak Judit és Bara Katalin (Berszán 2001; Gábor–Orbán 1998 és 2001, Bara–Csutak 1992 és 2001).²³ Konceptiójuk közös elve, hogy a (mindenkori) magyar irodalomtudománynak a regionális értékek vizsgálata és hagyományos módszerei helyett „nyitásra” kell törekednie, megérteni és elsajátítani a világban érvényes személyiségközpontú irodalomszemléleti megközelítési módokat.

A konferenciákkal és doktori programjával a tudományszervezést érdemben végző egyetemi tanár és kutató, Cs. Gyimesi Éva a provincializmus ellenében hirdette meg az egyetemes magyar irodalom értékeit vizsgáló nemzetközi konferencia programját (Gyimesi, Cs. in: Cseke szerk. 1994). 1996-ban a magiszterek és doktorjelöltek bemutatkozásakor már az (irodalmi) értéktudat téma jegyében hívta össze az előadókat. Ezzel kapcsolatos az általa kezdeményezett posztgraduális képzés is a Magyar Irodalomtudományi Tanszéken (*Kanonizációs stratégiák az irodalomtudományban*). Az itt elkezdett kutatásokat a diákok rendszerint valamelyik doktori programban folytatják – Kolozsváron, Szegeden, Budapesten vagy Debrecenben.

A magyar irodalomkutatás és felsőfokú oktatás erdélyi történetének fél évszázadát Antal Árpád tekintette át (1999). Kiemelte a nagy formátumú tanáregyeniségek szerepét egy-egy kutatási irány kialakulásában. Hangsúlyozta az interdiszciplináris kutatások (néprajz–irodalom, művelődéstörténet–irodalom) jelentőségét. György Lajosnak, a kutató tanárnak az EME Erdélyi Tudományos Füzetek sorában kismonográfiát szentelt (Antal 1992). Mint doktori témavezető leginkább az erdélyi kéziratok és nyomtatott anyag feltárását szorgalmazza.

A régi irodalom feltárása a klasszikus retorikák fényében, egyszerűsmind a vallásosság írásbeliségének értelmezése a Kolozsvári Magyar Irodalomtudományi Tanszéken oktató Gábor Csilla és tanítványai, Luffy Katalin és Farmati Anna ígéretes munkásságában követhető nyomon. Gábor

23 A NyIT Társaság tudatos névválasztása éppen ebből az elszigeteltség ellenében ható törekvésből származott.

Csilla doktori disszertációjában – *Káldi György prédikációi. Források, teológia, retorika* – figyelmes újraolvasás révén nemcsak az interkonfesszionális retorikák gyakorlatias megvalósulását, hanem „a misztikus tradíció megihittségének jelenlétét” is kimutatja (Gábor 2001. 206.). Tóth Zsombor a puritánus szerzők retorikahasználatát és a XVII. századi emlékirók szövegeit vizsgálja (Tóth Zs. 2000), tanulmányaiban pedig a mikrohistóriai nézőpont irodalomtudományi alkalmazhatóságával foglalkozik.

A posztgraduális képzés másfél éves lehetősége az Irodalom és társadalom tematikájú, évente mintegy 7–10 diáknak továbbtanulási lehetőséget, egyszersmind kutatási szakirányítást nyújtó képzés a Magyar Irodalomtudományi Tanszéken.

A költőként és szerkesztőként ismert Kovács András Ferenc érdekes kísérletet tesz a régi irodalom megközelítésére a manierizmusról szóló könyvével, amely egyetemi szakdolgozatának továbbfejlesztett változata (Kovács 2001).

Marosvásárhelyen a régi irodalomnak több kutatója is alkotott a közelmúltban: Tóth István a neolatin költészet fordítója és értelmezője, Oláh Tibor a reneszánsz kiváló ismerője. Tóth István *Phoebus forrása* címmel saját fordításában publikált antológiát a nagyváradi humanisták költészetéből (Tóth I. 1996 b), és adott irodalomtörténeti kommentárral ellátott szöveggyűjteményeket a gyulafehérvári Teológiai Intézet hallgatói kezébe (Tóth I. 1994, 1996a).

A régi magyar irodalom kutatásának nagy nyilvánosságot teremtett az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a MTA Irodalomtörténeti Osztálya, illetőleg a Szegedi Egyetem Régi Magyar Irodalom tanszéke szervezésében Kolozsváron megtartott jubileumi Enyedi György-konferencia, amelyre 1997 őszén került sor.²⁴

A magyar nyelvű szórakoztató irodalom reneszánsz és barokk kori anyagával az olvasmánytörténeti vizsgálatok korszerű nézőpontjából Czintos Emese (Czintos 2001)²⁵ és Vincze Hanna Orsolya (2001)²⁶ foglalkozott. A női szerepfelfogás változását és e változás szöveggeneráló hatását Nagy Zsófia tanulmányozza az irodalmi jellegű értékeket a csoportszimbólumokkal összefüggésbe hozó írásaiban (Petrőczy Kata Szidóniáról,²⁷ Mol-

24 A konferencia anyagát (idegen nyelvű tanulmányok formájában) tartalmazó kötet 2001-ben jelent meg a Balassi Kiadó gondozásában Budapesten.

25 Kolozsváron és a budapesti Közép-Európa Egyetemen párhuzamosan folytat doktori tanulmányokat.

26 A Szegedi Egyetemen folytat doktori tanulmányokat.

27 Megjelenés alatt a kolozsvári Koinónia kiadónál

nár Borbáláról, Újfalvy Krisztináról).²⁸ Élénk érdeklődést váltott ki előadása a nyomtatott, nők fölött elmondott halotti prédikációk erdélyi magyar anyagáról (publikált változata: Nagy Zs. 2001). Az angol nyelvű női irodalom jellemzőit a doktoriskolát Szegeden végző Palkó Mária tanulmányozta.

Az érzékeny széppróza XVIII. századi könyvsikereit, egyszersmind a francia olvasói ízlés erdélyi terjedését Barcsay Andrea kezdte feltárni Báróczi Sándor, Kónyi János és Naláczy József műveiben.²⁹ A kérdés mai vizsgálata nemcsak a hazai előzmények, György Lajos vagy Dankanits Ádám munkássága szakmai értékeinek hangsúlyozásához vezet, hanem azt is felveti, hogy egy szöveg- vagy szerzőcsoport, egy műfaj vagy írói beállítódás különböző kutatóhelyeken egyszerre válhatik filológiai vonzónak.³⁰

A régi magyar irodalom szövegeire irányuló kutatás jelentős hazai teljesítményei közé tartozott, hogy Szabó T. Attila annak idején kéziratos énekeskönyveket vizsgált és írt le (Szabó A., T. 1934) – többek között Stoll Béla kéziratos énekeskönyv-bibliográfiájának (Stoll 1963) kiegészítése céljából –, Jancsó Elemér az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratait adta ki 1955-ben (Jancsó szerk. 1955). Később az azóta Magyarországra kitelepedett Enyedi Sándor foglalkozott az Aranka György nevéhez kapcsolható intézmény körüli szövegkincssel és a szétszóródott, de értékes levelezéssel.³¹

Az Aranka György-kutatások Egyed Emese irányításával folytatódnak. Egyrészt készül Aranka leveleinek teljes katalógusa (Király 2001). Katalógus készül az Aranka-gyűjtemény versanyagáról is.

Másrészt a Nyelvmívelő Társaságnak a közép-európai akadémiai jellegű mozgalmakhoz való kapcsolatára irányulnak kutatások.

A XVIII–XIX. századi kéziratok filológiai számbavétele mellett Egyed Emese színháztörténettel és ezen belül drámatörténettel foglalkozó köre könyv és színpad kapcsolatait vizsgálja. János Szabolcs XVIII. századi drámaelméletekkel, német–magyar drámatörténeti hatáskutatással foglalkozik, Tar Nóra Gabriella a gyermektársulatok repertoárjával, Bartha Katalin Ágnes K. Boér Sándor drámakézirataival és az Erdélyi Shakespeare-recepcióval.³² A témának eredményes kutatója Kiss Zsuzsánna is,

28 Államvizsga- és magiszteri dolgozatai a doktori készülő tézise alapkérdéseit vetették fel.

29 Készülő doktori dolgozat, továbbá tanulmányok Rodosz I–II-ben (Naláczyról lásd: Barcsay 1997).

30 Hermányi Dienes József anekdotázó vagy emlékező prózaírását a Régi Magyar Próza Emlékek sorozatban Sárdi Margit, az ELTE tanára tette közzé (Sárdi szerk. 1992).

31 Lásd erről Enyedi 1988, ill. Enyedi közleményeit az It-ben és a MKSz-ben.

32 Írásait lásd a Scientia Kiadónál megjelent tanulmánykötetben (Egyed szerk. 2002. 65–86, ill. 129–158.)

aki a Lear-fordítások és általában az erdélyi Shakespeare-hagyomány témaköréből publikált forrásokat és tanulmányokat.

Kozma Dezső a XIX. századi klasszikusok erdélyi recepciójával foglalkozik, például Petőfiével (Kozma D. 1998). Különös figyelmet szentel Madáchnak (Kozma D. 1995), de a helyi irodalmi teljesítményeknek, a vidéki irodalmi életnek és a lapok irodalmi kisugárzásának is (Kozma D. 2000). Mint doktori témavezető műfaj- és kultusztörténeti dolgozatokat irányít (a József Attila-oeuvre pszichoanalitikus megközelítése Váradi Izabella, a XIX. század végének prózairodalma Dudás Magdolna, illetőleg Antal Sándor kutatási- és dolgozattémája).

Molnár Bodrogi Enikő Jósika Miklós recepcióját feldolgozó doktori tézise (*Jósika Miklós fogadtatástörténete a XIX. században*) rövidesen megjelenik.³³

Szabó Levente egyebek mellett Gyulai Pál levelezését kutatja az elbeszéléseleméletek és a kultuszkutatás iránti fogékonysággal. *Magyar romantika* címmel irodalomszemléleti és kritikai szövegeket szerkesztett egybe (Szabó 2000) egy tudományosabb igényű középiskolai magyartanítás céljaira. Mint a *Jelenlét* megbízott szerkesztője és a Magyar Irodalomtudományi Tanszék tanársegéde a XIX. századi, az erdélyi könyvtárakban fellelhető források korszerű feltárására vállalkozik.

A történeti Erdély irodalmának elkötelezett magyarországi kutatói az erdélyi terepmunkát is gyakran vállaló Balázs Mihály (XVI–XVII. századi unitáriusok, intézménytörténet, értekező prózavizsgálatok), Kilián István és iskoladráma-kutató köre (például a csíksomlyói iskoladráma feltárása), Imre Mihály (XVII. századi retorikák), Hász Fehér Katalin (Döbrentei-kutatások) – és a sort folytathatnók.

1991 óta a Magyar Irodalomtudományi Tanszék munkáját saját kutatói tapasztalataikkal magyarországi vendégtanárok is segítették. Kiss Mihály 1991–1995 között, Láng Gusztáv 1995–96-ban, Nyilasy Balázs 1996–2001 között oktatott a tanszéken, 2001 októberétől Balassa Péter a XX. századi irodalom előadója és több fiatal kutató szakirányítója.

Kritikatörténettel kevesebb kutató foglalkozott. Kántor Lajos Szabédi-tanulmányaiban (Kántor 2001), Gyimesi Éva és Tapodi Zsuzsa Gaál Gábor életműve kapcsán (Gyimesi, Cs. 1994; Tapodi 1997) vizsgálta a politikum és a kultúráirányítás, sőt egyéni irodalomértelmezés viszonyát. Balogh András (1990), Balázs Imre József (2001), Jakabffy Tamás (1990),

33 A kiadvány Kolozsváron az EME kiadásában jelenik meg, az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatban.

Láng Zsolt (1995) az irodalmi értékrendet kívülről befolyásoló tényezőket világítja meg, alapelvük a jó irodalom önelvűsége – eredendő igazságkereső jellege.

2.5. Kritika és értékrend

Az irodalom fogadtatása mint időben zajló folyamat felől megírható lenne az irodalmi szövegek és az ízlés alakulásának története. Akkora figyelmet kiváltó, itthon készült összefoglalás, mint Kántor Lajos és Láng Gusztáv 1971-es könyve, nem íródott³⁴ Erdélyben 1989 és 2001 között. Balogh F. András kezdeményezése a kritika közelmúltjának alapos feltárására abbamaradt (*Kritika a Korunk 1957–67-es évfolyamaiban*, Balogh A., F. 1990. 123–134.). Balázs Imre József szerint a 70-es évektől a erdélyi magyar irodalom recepciója már fokozatosan áttevődik Magyarországra.³⁵

Gyimesi Éva csodálkozás nélkül ismerte fel, hogy az általa amúgy hiteles beállítottságúnak tekintett szerzők hasonló alapállásból vizsgálják a világ dolgait, például az irodalmat, de nem hivatkoznak egymásra. Az összetartozás-tudatot hiányolja a kortársi irodalomértelmező szövegekből. Nem cáfolható, amit mond, mégis érezhető szavaiban az elhatárolódás: elég volt a (Forrás-) nemzedékesdiből. Másrészt az általa akkor idézetteknél is fiatalabbak igenis hivatkoznak egymásra, szinte harsány a csoportigényük (Sántha Attila, Orbán János Dénes, Gál Attila, Farkas Wellmann Endre – és akik legtöbbször írnak róluk: Fried István,³⁶ Páll Zita³⁷). Az irodalom (mint alkotás és értés) nyelvi meghatározottságát, konvenció-, sőt játékjellegét hangsúlyozza ez a kritika.

A posztmodern olvasóközpontúságát, a dekonstrukció előítéletmentes kíváncsiságát gyakorló szerzőkkel (Láng Zsolt, Vida Gábor, Orbán Já-

34 Ez a könyv az MTA felkérésére összegyűjtött és megszerkesztett anyag, amely a Romániában akkor éppen enyhébb cenzúraviszonyok miatt Kriterion-könyvként hamarabb megjelent, mint Magyarországon a *Magyar Irodalom Története* VI. kötet fejezeteként.

35 Meggondolkodtató és aligha cáfolható állítás – ha nem a folyóiratbeli reagálásokat, hanem a könyveket, bibliográfiákat nézzük: például Bertha Zoltán–Görömbei András: *A hetvenes évek romániai magyar irodalma*. A romániai magyar irodalom válogatott bibliográfiája 1971–1980. I–II. Bp. TIT 1983. Második kiadás: 1985. Pomogáts Béla, Czine Mihály, Ilia Mihály, Széles Klára és mások folyamatos figyelmét vesszük alapul.

36 Fried tanulmányai folyóiratokban, többnyire a Helikonban 1999-től jelentek meg a Transzközép csoport szerzőiről, kötetbe foglalva csak 2002-ben (Fried 2002).

37 Páll Z. 2000, 2001.

nos Dénes, Gergely Edit) felnőtt egy irodalomtudós-generáció is, amely ezt a magatartást tudományos módszerességgel és tudatosan gyakorolva, keresi az irodalom jelentéseit.³⁸ A kolozsvári műhelyek közül többek között Cs. Gyimesi Éva korábbi és Láthatatlan Kollégium-beli tanítványai (Berszán István, Selyem Zsuzsa, Páll Zita), Orbán Gyöngyi irodalmi-pedagógiai hermeneutika köre (Joikits Melinda, Varga Éva), Berszán István kreatív olvasásszemináriumai, Szilágyi Júlia és Selyem Zsuzsa esszéköre figyelmet érdemel. Láng Zsolt az irodalomhoz való viszonyulás sztereotípiái ellenében írja kritikai esszéit, publicisztikáit³⁹ (nemcsak a marosvásárhelyi *Látó*, hanem többek között a budapesti *Élet és Irodalom* oldalain is). A kortárs irodalom folyamatos, az olvasó közérzetének is teret engedő recepciója Balázs Imre József, Páll Zita, Demény Péter írásaiban követhető leginkább.

Sajátos alakja a szépiró-kritikusnak, hivatásos és igényes olvasónak Bogdán László, aki *A Hét* és a *Háromszék* hasábjain folyamatosan beszámol olvasmányairól, mintegy az olvasás, a magyar vagy nem magyar szerzőjű értelmiségi olvasmány (nemcsak szépirodalom) presztízsét védve. Realizmus és irracionálizmus összefonódását, kiszolgáltatottság és szabadságkeresés megjelenését vizsgálja a kortárs művekben. Az irodalom „helytállt, prédikált, kivándorolt, meghasonlott, megnémult és átalakult” – bontja metaforikus történelemekre a láttelepet a romániai magyar irodalom közelmúltjáról a kilencvenes évek derekán.⁴⁰

A közelmúlt ideológiai kritikájával Tapodi Zsuzsa szembesült doktori dolgozata kapcsán, amelynek tárgya Gaál Gábor munkássága 1940 és 1955 között (Tapodi 2001). Tapodi Zsuzsa is bekapcsolódott a Gaál Gábor-vitába (amely elsősorban Cs. Gyimesi Éva és Tóth Sándor között zajlott), álláspontja már a távlatot, az ideológiai tapasztalattól való függetlenedés igényét is tartalmazza.

Méliusz József irodalmi tevékenységének feltárására irányultak Borcsa János doktori tanulmányai (2001). Borcsa rendszeres olvasója a teljes romániai magyar irodalomnak: a kortársak műveit a közelmúlt irodalmi

38 Az irodalmat leginkább az írók alkata alakítja, és nem az irodalompolitika – fogalmazza meg sokadszor az alkotó (szabadsága) és a mű viszonyát Láng Zsolt (1994. 41).

39 „Láng Zsolt kitartó szorgalmazása nélkül hamar magvába hal(na) a kritika” – írja Sebestyán Mihály, utalva arra, hogy a *Látó* közli a legtöbb és a legigényesebb kritikát a romániai magyar sajtóban. In: Uő: Empíriák a romániai magyar irodalom recepciójához. *Korunk* 2001. 11.12.

40 Árkoson, a fiatal írók találkozáján. L. uő.: 1994. *Korunk* 8. 14.

folymataival, illetőleg a világirodalomban érvényesülő irodalomtudományos kísérletekkel összehangoltan vizsgálja. (Alapossága, kapcsolatteremtő szándéka és a recepció szövegeire való kitekintése révén munkássága rokonítható Dávid Gyuláéval és Végh Baláziséval.) A magyar avantgárdváltozatok mibenlétét doktori tanulmányai keretében Balázs Imre József (romániai magyar avantgárd), újabban Dánél Mónika (neoavantgárd), illetőleg Markó Enikő (Franyó Zoltán életműve) kutatja.

A kisebbségi lét értéktudatbeli szerepét, irodalomtörténeti következményeit Végh Balázs fejti ki készülő doktori disszertációjában. Komparációs lehetőségeket is kiaknázó dolgozata a magyar és a német etnikum identitásalakulását és irodalomtörténetét állította párhuzamba. Az Erdélyben történetileg vizsgálható magyar–német irodalmi kapcsolatokról Balogh András publikált kézikönyvet (1996).

A kisebbségtudathoz mint tematikus tömbhöz tartozik Szakács István Péternek a kanadai magyarság irodalmára vonatkozó, előzetes felkészülés és kanadai tanulmányút feldolgozására épített kutatása.

A teoretikus megközelítések külön iskolájának számítjuk a szegedi Összehasonlító és Irodalomelméleti Tanszék mellett működő Dekon csoport kutatásait. Az Odorics Ferenc által vezetett doktoriskola tagjai a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar nyelv- és irodalom szakát végzett fiatalok,⁴¹ akik a többféle, a legújabb olvasás- és irodalomelméleteket ötvöző programjukban következetes metanyelvhasználattal, az európai irodalomtudományi irányzatokra való folyamatos reflexióval tárják fel mű és a kultúrája által meghatározott olvasó viszonyát.⁴² A csoport az irodalomtörténet dialogikus koncepciója révén klasszikus művek újraolvasásával, kortársi teljesítmények és a jelenkor nagyhatású teoretikusai munkáinak egymásra vonatkoztatásával alakítja tudományos területét.

Ehhez hasonló érdeklődési körrel, de Budapesten, az ELTE doktoriskolájában végzi kutatással egybekötött tanulmányait mások mellett Lőrincz Csongor és Dánél Mónika. Publikációik a XX. századi irodalom feltárására vonatkoznak.

41 Valóságos kutatóutánpótlásról beszélhetünk az irodalomelméleti szakszövegek magyarra ültetésében és a kortársi értelmezési módok használatában jártas csoportban: Armeán Otília, Füzi Izabella, Lőrincz Csongor, Páll Zita, Pieldner Judit, Darabos Enikő.

42 Derrida irodalomértelmező koncepcióját a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékén Orbán Jolán viszi tovább, aki a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát.

2.5. A kortárs magyar irodalom története

Az alap kutatások nemcsak a könyvtárak ellátottságától, rendeltetés-szerű használhatóságától függenek, hanem attól is, hogy hozzá lehet-e a gyűjteményekhez, a kéziratanyaghoz jutni. Franyó Zoltánnak a magyar nyelvű avantgárd szempontjából is értékes kézírathagyatéka például a Petőfi Irodalmi Múzeumba, a Jancsó Eleméré (töredékesen) az Országos Széchényi Könyvtárba, a Jordáky Lajosé az EME, a Bustya Endréé a Protestáns Teológiai Intézet Könyvtárába, a Méliusz Józsefé és a Szabédi Lászlóé a Szabédi-emlékházba és az EMKE gondozásába, Kolozsvárra került. A hagyatékok hollétének ismerete nélkül hiú ábránd az alap kutatás.

A vizsgált időszakban egy-egy személyhez köthető levelezéseket is közrebocsátottak. *Benedek Elek* levelezését Szabó Zsolt (1991), a *Molter Károly* levelezését Marosi Ildikó (2001) adta közre. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kós Károly leveleinek összegyűjtését is tervbe vette, evvel kapcsolatosan felhívást is közzétett.

Monografikus esszének nevezi Cs. Gyimesi Éva eredeti és hatásában is jelentős, 1990-ben megjelent könyvét Szilágyi Domokosról. A könyv finom, egyszersmind precíz érvelésében a művészet úgy jelenik meg mint a lét értelmezése, az (irodalmi) alkotás mint intellektuális válasz az adott világra. Az irodalomtudomány jelenlegi eredményei a szerzőt inkább a recepció- és kritikátörténet, az irodalom-, sőt tudományelmélet kérdései felé vonzzák. Irányításával XX. század eleji és mai magyar szerzők értelmezései születnek, ahol is az irodalmiság mint egyszeri és sokféle tényező által meghatározott érték valósul meg. A kortárs irodalom értelmezésével foglalkozott a legtöbb egyetemi szakdolgozat.

A kortárs irodalom vizsgálatának olyan fórumai is voltak, mint a több-kevesebb rendszerességgel megrendezésre kerülő írótalálkozók (Székelyudvarhelyen, Árkoson, Gyergyószentmiklóson, Gyergyószárhegyen stb.), az intézményi évfordulók (pl. az Éneklő borz megalakulásának öt éves évfordulója), az interjúkat vállaló folyóiratok (*Látó*, *Székelyföld*, *Lk.k.t.*).

Az erdélyi magyar irodalom XX. századi történetének Erdélyen kívül olyan szenvedélyes és alapos kutatói vannak, mint a Fellegvár monográfiájával (és bibliográfiájával), a Forrás nemzedékeinek komparációjával és fogadtatástörténetével, az Echinox magyar oldalainak jelentőségével foglalkozó Martos Gábor, az erdélyi magyar irodalom klasszikus értékeinek könyveket szentelő Görömbei András vagy Czine Mihály, az egyes művekkel a napi olvasmány szintjén tudatosan szembesülő Bertha Zoltán,

az illyési szintézisekre törekvő Pomogáts Béla, a műveket és a szerzői életmozzanatok azonos figyelemben részesítő Ilia Mihály, Széles Klára (Lászlóffy Aladár, első Forrás-nemzedék), Pécsi Györgyi (Kányádi Sándor-, Szilágyi Domokos-tanulmányok), és a sort folytathatnók.

2.6. Romániai kapcsolatok és pályázatok a kutatás érdekében

Az irodalom kutatásában a Babeş–Bolyai Tudományegyetem kutató-műhelyei konferenciák és közös kiadványok révén tartották a kapcsolatot az intézmény egykori növendékeivel, magiszteri vagy doktori képzések hallgatóival, kutatóival. Az irodalom kutatásának közös programja az irodalom tanításának korszerűsítésére törekvő csíkszeredai NYIT Társaság, a Magyar Irodalomtudományi, illetőleg a Neveléstudományi Tanszék tagjai és a T3 kiadó köré szerveződő székelyföldi középiskolai tanárok munkájában figyelhető meg (Bara–Csutak 2001).⁴³

Fontos szerepe van a kutatások irányításában Dávid Gyulának, aki kolozsvári székhelyű kiadó vezetőjeként is figyelemmel kíséri az erdélyi kutató tanárok munkásságát.⁴⁴

Az EMKE és az EME, a Romániai Magyar Népfőiskola és a Korunk vagy a Romániai Magyar Újságírók Szövetsége, a Korunk Baráti Társaság tervez közös rendezvényt. Ezek is távlatot adnak a kutatásnak egy-egy tudományos előadásra teremtve alkalmat, ugyanakkor azonban a tudományos kutatás és a tudománynépszerűsítés, kultúraszervezés határán helyezkednek el.

2.7. Magyar és nemzetközi kapcsolatok és pályázatok

A Hungarológiai Kongresszusok a nagy találkozások alkalmát nyújtották, a kisebb rendezvények jelentették igazán a tudományos kapcsolatfelvétel és -tartás reális formáit. Az MTA Irodalomtudományi Intézete vagy az ELTE, a szegedi JATE, a debreceni KLTE, a pécsi JPTE, a Miskolci, a Veszprémi Egyetem szervezésében megvalósult konferenciák és tanácskozások az együttműködéshez nélkülözhetetlen személyes ismerkedésre is jők voltak. A hosszú távú együttműködés példái kevésbé számosak. Ilyen például az írói hagyatékok feltárásának programja

43 A kutatástól az iskolai tantervek gyakorlatba ültetéséig az irodalommal való foglalkozás korszerűsítésére törekszenek a csoport tagjai.

44 Mint a könyvszakma tapasztalt képviselője az egyéni kutatások távlatosságát is látja, könyv alakú megvalósulásukat gyakran érdemben elősegíti.

vagy a repertóriumok készítésének terve. A MTA Domus Hungarica Scientiarum et Artium ösztöndíja évi 1–3 hónapos magyarországi kutatási lehetőséget biztosít 1994 óta, ezenkívül az Apáczai Alapítvány az intézetek együttműködési programjait, az Iskola Alapítvány a diákcsoportok kutatómunkáját, konferenciái szervezését és részvételét tanulmányutakon, az Illyés Közalapítvány a tudományos rendezvényeket és kiadványokat, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap a képzéseket és a rendezvények szervezését támogatja.⁴⁵ Az irodalomtudományi kutatásokhoz nélkülözhetetlen vendégtanárprogramok finanszírozását a Bolyai Társaság révén (újabbán a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete révén is) meg lehetett pályázni.

A nemzetközi kapcsolatok rendszerét az egyetemen a TEMPUS és a CEEPUS ösztöndíjak határozták meg, de a Soros Alapítvány és a CEU – Kelet-Európai Egyetem képzési és kutatási ösztöndíjait is meg lehetett pályázni. Ez utóbbi esetében érezhető volt az angol mint tudományos és pályázati nyelv térhódítása: a pályázatok többségében az angol nyelvtudás feltétel volt.

2.8. Műhelyek

Találókbb műhelyekről szólni, hiszen az irodalomtudomány elsorvasztott intézményes kereteinek kiépülése/helyreáll(ít)ása időbe telik, egyetlen évtized alatt nem is valósult meg. Elfogadjuk a MTA Elnöki Bizottságának javaslatát a magyar tudományos műhely definíciójára, hozzátéve, hogy minden műhelynek centruma és perifériája van, és ez a tevékenység tartalmára és a kutatók körére egyaránt vonatkoztatható.⁴⁶

Jogilag bejegyzett Irodalomtudományi Intézet nem működött az elmúlt évtizedben Erdélyben.

45 Amennyiben a pályázó jogi személy és nem a román állami intézmény nevében pályázik.

46 „Magyar tudományos műhelynek tekintjük azt az intézetet, tanszéket, főiskolát, múzeumot, tudományos könyvtárat, levéltárat, folyóirat-szerkesztőséget, tudományos egyesületet, néhány főből álló akár informális kutatócsoportot stb., amelynek bármely tudományágat magyar nyelven – vagy magyar nyelven is – művelnek vagy idegen nyelven ugyan, de a magyar történelemre, kultúrára, civilizációra, nyelvire vonatkozólag végeznek kutatásokat (ez utóbbiak az ún. magyar tárgyú kutatások).” Berényi Dénes (szerk.): *Magyar tudományosság külföldön*. MTA Elnöki Bizottság Bp. 1997. 67.

A kutatás a felsőoktatás műhelyében a posztgraduális képzés kereteinek megteremtődésével – a külföldi tanulmányok lehetőségével összefüggésben kereste a csoportos munka irányait. Már 1992-ben sor került a MTA Irodalomtudományi Intézetével való tudományos kapcsolat jegyében az első komoly konferenciára a magyar irodalomtudományi tanszéki csoportban: *Érték és értékrend a magyar irodalomban*. Ez folytatódott 1994-ben a magiszterek és doktorjelöltek konferenciájával. Mindkét rendezvény anyagának publikálását a Nemzetközi Magyar Hungarológiai Intézet vállalta. 1993-ban Oláh Miklós-emlékülés volt, 1999-ben a Vörösmarty-év megnyitása alkalmával *Álmodónk, Vörösmarty* címmel rendezett a kolozsvári tanszék nemzetközi konferenciát. 2001 nyarán *Az irodalom identitása?* címmel kerekasztal-megbeszélésre került sor,⁴⁷ ugyanazon év őszén *Tudomány – Egyetem – Diszciplína* címmel a tanszék oktatói számoltak be kutatásaikról. A Bölcsészkar nemzetközi konferenciái sorában a Magyar Irodalomtudományi Tanszék oktatói-kutatói rendszeresen részt vesznek, így jelen voltak a *Postmodernisme et critique* (1995) című, az *irodalomelmélet új irányjaival* (1998) vagy a *Proust recepciójával* kapcsolatos (2001) konferenciákon.

A komparatiztika, amelynek helyi történetére sikeresen pillantott vissza Gaal György (Gaal 1995), Horváth Andor munkásságában mint az intellektuális keresés filozófiája jelentkezik. Az ideológiák eredete térségünkben, a motívumok kohéziós ereje, a világirodalom mint kapcsolattörténet jelenik meg kutatásaiban. A két világháború közötti román eszszére, a francia irodalom jelenségeire vagy az antik irodalmakra vonatkozó kutatásaival, jelentős fordítói termésével Horváth Andor a kapcsolattörténet, az intertextualitás egyetemi műhelyét vezeti, nagyszámú szakdolgozat irányítója.

Kányádi András az avantgárd franciaországi jelenségeitől elindulva (Crevel szürrealizmusától) egyrészt a kétszáz éves Casanova-mítosz szöveggeneráló erejét és szövegszerű teljesítményét ismerte fel (készülő doktori dolgozatában is ezt tárgyalja), másrészt az avantgárd többnyelvűségéhez, elfeledett magyar származású szerzőihez jutott el, és ismeretlen drámát közölt kéziratból – vállalva a szerzőtulajdonítás kockázatát is.⁴⁸

A kutatók számára a Magyar Irodalomtudományi Tanszék műhelyein kívül intézményes keretek reménységét nyújtja az Erdélyi Múzeum-

47 A rendezvény az *Identitásproblémák az ezredfordulón* című kolozsvári rendezvénysorozat része volt.

48 Loránd Orbók: *Casanova Chevalier de Seingalt*. Présenté par András Kányádi. Éd. Caractères Paris 2001.

Egyesület I. szakosztálya, amely (az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat révén is) irodalomtudományi kiadványokkal és folyóiratával, az évente négy számmal megjelenő Erdélyi Múzeummal teremt a kutatónak közlési lehetőséget.⁴⁹ Az EME felolvasóestjein, interdiszciplináris konferenciáin évente-kétévente megszervezett vándorgyűlésein irodalomtudományi előadásokra is sor került.

A Szabédi- emlékházban, egy tervezett Irodalomtudományi Intézetben⁵⁰ folytatódnak 1993 óta Dávid Gyula főszerkesztő irányításával a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztésének munkálatai. 1983-ra elkészült a II. kötet (G–Ke), de kiadója nem kapott engedélyt a megjelenítésre, így 1991-ben jelenhetett meg a lexikonkötet.⁵¹ Ennek irodalomtörténeti szócikkeit többségükben Kántor Lajos és Láng Gusztáv szerkesztette, a munkatársak közé tartozott Cseke Péter, Gyimesi Éva, Mózes Huba, Szabó Zsolt. A III. kötet 1994-ben jelent meg. A szócikkek a kezdetben kényszerűségből kialakított koncepciót folytatva készülnek most a helyi recepció tényszerű adatainak perspektívájából.⁵² A szótárszerkesztés munkájába újabban fiatal kutatókat is bevont a főszerkesztő (Nagy Zsófia Borbála, Gyárfás Zsuzsanna, Ábrahám Izabella személyében).

A kolozsvári székhelyű, 1993-tól 1999-ig a Collegium Transsylvanicum szakosztályát képező Láthatatlan Kollégium az intézmény megteremtője, Cs. Gyimesi Éva irányításával működött, az első évfolyamok végzettjei ma kutatók, egyetemi oktatók. A Babeş–Bolyai Tudományegyetem diákjai és ta-

49 Az Erdélyi Tudományos Füzetek sorában irodalomkutatási eredményeket tartalmaznak a következő könyvek: Egyed Emese: *Levevék fejemről Múzsák sisakomat*. Barcsay Ábrahám költészete (Egyed 1998); Egyed Emese: *Mennyei Barátom!* Barcsay Ábrahám levelei Orczy Lőrincchez (Egyed 2001); Sájter Laura: *A magyar szecessziós dráma stílusa* (1999); Ajtay-Horváth Magda: *Szecessziós elemek a magyar és az angol irodalomban*; Kovács Kiss Gyöngy: *A Habsburg-uralom erdélyi kiteljesedésének folyamata a korabeli magyar emlékirodalom láttatásában* (2000); Orbán Gyöngyi szerk.: *Dialógus és retorika* (2001) című könyvek.

50 Erdélyi Magyar Irodalomtörténeti Intézetnek nevezi ezt Dávid Gyula. Lásd Cseke Péter: A magyar irodalomtudomány erdélyi műhelyei. *Korunk* 2001. 11.128. A felfedezésnek a Kuncz-kutatásban külön értéke lehet.

51 „Hetedik éve várja megjelenését a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon II. (G–Ke) kötete. A letűnt diktatúra előbb feltételeket szabott, majd azok teljesítése – rövidítések, kihagyások – ellenére is érvelés nélkül halogatta, végül megakadályozta, betiltotta a megjelenést. Most eredeti teljességében adjuk közre az 1983. december 31-én zárt második kötetet, mindössze annyi pótlással, hogy a nyomás megkezdéséig tudomásunkra jutott elhalálozási adatokat bejegyezzük.” Balogh Edgár (szerk.): Előszó. *RMIL*. II. 5.

52 A *Mikszáth Kálmán emlékezete* szócikk szerzője például Kozma Dezső.

nárai részvételével folyamatos (tutoriális rendszerű) képzést ad, és tudományos dolgozatok megírását segíti elő.⁵³ A Collegium 2000 tavaszától Selyem Zsuzsa irányításával a Babeş–Bolyai Tudományegyetem diákjai és tanárai részvételével tutoriális rendszerű bölcsészettudományi képzést ad, és tudományos dolgozatok megírását segíti elő – nemcsak az irodalomtudomány területéről. – Újabban teoretikus folyóirata, az *Lk.k.t* irodalom- és tudományelméleti munkákat, fordításokat, interjúkat közöl (szerkesztői a Kollégium tagjai és tanárai – gyakorlatilag a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszékének oktatói és diákjai).

Alig egyéves tevékenysége alatt a Sapientia Alapítvány mellett működő Kutatási Programok Intézete (Kolozsvár) impulzust adott az irodalomkutatásnak is: csoportos és egyéni kutatási programok finanszírozásával és könyvkiadási távlattal, a doktoranduszok által megpályázható ösztöndíjakkal, az intézet technikai felszerelésével is segítette 2001 tavaszától kezdve az irodalomtudományi kutatásokat (irodalomtudományi kutatói programjaiba e rövid idő alatt az Babeş–Bolyai Tudományegyetem, a Partiumi Keresztény Egyetem, a Láthatatlan Kollégium, a Korunk, a Báthori István Líceum munkatársai kapcsolódtak be, kutatásaik eredményei többnyire publikálásra is kerülnek az Intézet saját kiadásában).

A bukaresti Hungarológiai Tanszék kutatásai irodalomelméleti és irodalomtörténeti területen vehetők számba. Molnár Szabolcs a régi magyar irodalom intézményeinek és szövegkincsének kapcsolatát vizsgálja. Az irodalomelmélet a kortársi recepcióközpontúság és a hermeneutika megerősödését jelenti, hermeneutikában, narrációkutatásban Bíró Béla doktori tanulmánya és folyamatos irodalomértelmező tevékenysége figyelemre méltó. Tapodi Zsuzsa Gaál Gábor tevékenységének utolsó szakaszával, Bányai Éva a kortárs magyar irodalommal foglalkozik.⁵⁴

53 A szikár utalások helyett most az indulás interkulturális és baráti igényességét jelezzük egy emlékező szekvenciával: „Tavaly egy eldugott udvarhelyszéki faluban volt a nyári tanulmányi táborunk, Török Zsuzsa, mai menedzserünk jóvoltából. Az ő házukban laktunk, hordtuk a vizet, főztünk, berendezkedtünk egy egész hétre. A fenomenológia és transzközép mellett a „Gyepeche mode”-dal töltökeztünk. Rajzoltunk, énekeltünk. Jó volt. Az idén Illyefalván rendezzük meg a nyári tanulmányi hetet, amely egyúttal találkozás, ismerkedés a budapesti „láthatatlanokkal”. Román meghívottaink Mariana Celac műépítész és Gabriel Andreescu, a GDS alapító tagja. Lucian Pintilie, Dan Pita filmjeit mutatjuk be budapesti diáktársainknak, kirándulunk a Szent Anna-tóhoz, és fellép a Serény Múmia, a kolozsvári Helikon ifjúsági melléklete.” (Cs. Gyimesi Éva: Kísérlet. *Korunk* 1994. 8. 90.)

54 Bodor Ádám prózájából készül doktori disszertációja a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, Ilia Mihály vezetésével.

A bukaresti székhelyű New Europe College. Institute for Advanced Studies, a BBTE Európa-tanulmányok Kara, a Partiumi Keresztény Egyetem, a külföldi fórumok közül az Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem, a hollandiai székhelyű Mikes Kelemen Kör (tanulmányi napjaik révén) teremtenek lehetőséget hazai kutatási eredmények bemutatására.

Az irodalomtudományi kutatások fontos részét képezik azok, amelyek az irodalom oktatásával kapcsolatosak. Tudományos tanulmányok témája a felsőoktatás szerepvállalása az irodalom közoktatási helyének alakulásában, a pályázatokra való jelentkezésben, több kísérlet történt az irodalomtudományi kutatásoknak a középiskolai tanterv átalakításával való összekapcsolására (Péntek Dombi 1991; Orbán 1998).

A Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége (RMPSZ) és a csíkszeredai Nyelv- és Irodalomtanítási Társulat (NyITT) 1995-től évente közösen szervez Szovátafürdőn alternatív irodalmi versenyeket, ahol tudományos előadásokra is sor kerül az újabb irodalomolvasási módok alkalmazása jegyében. A NYIT (Nyelv – Irodalom – Tanítás) 1996-ig jelent meg, irodalomszemléleti és -oktatási anyagai frissek, valóságos oktatáskutatási munka eredményei. (A csoport részt vett az új középiskolai irodalomtantervek kidolgozásában.)

Az RMPSZ és a NyITT szervezésében kerül sor a Bolyai Nyári Akadémia rendezvényeire, ahol neves kutató tanárok irányításával tanácskozások folynak az irodalom jelenlegi kérdéseiről és oktatásáról – nemzetközi kitekintéssel. (Ebben a munkában jelentős szerepet tölt be a tanárnak és tankönyvszerzőnek is kiváló Bara Katalin és Csutak Judit. Tehetséggondozó munkájuk következtében indult el a pályán több ma már elismert kutató.⁵⁵) A Bolyai Nyári Akadémia és a szovátafürdői Alternatív irodalmi olimpia előadói között rendszeresen jelen van irodalmi-hermeneutikai, oktatáselméleti előadásokkal Orbán Gyöngyi, művészetelméletiekkel Berszán István, retorikai régi irodalmi jellegűekkel Gábor Csilla.⁵⁶ Az egyetem nevelés- és irodalomtudományi-, továbbá a középiskola oktatóműhelyeinek ilyen együttműködése jelentős eseménye a kutatásoknak, de az intézményépítésnek is.

Az EMKE és a Népőiskola megemlékezései, évfordulós rendezvényei, emlékjelhagyásai alkalmával lehetőséget teremtett egy-egy kutatá-

55 A NyIT-Lapok oldalain még középiskolásként publikált Lőrincz Csongor, ma már a legrangosabb irodalomtudományi lapok szerzője.

56 Ennek a csoportnak egy, a magyar irodalmi felvételi vizsgára való felkészülést segítő munkafüzete is megjelent *Olvass, gondolkozz, értelmezz!* címmel.

si eredmény nyilvánossá tételére. Ilyenek a Páskándi Géza születésének 65. évfordulójára rendezett ünnepségek Szatmárnémetiben és Szatmárhelyen (1998. május 26–27.),⁵⁷ a kolozsvári–szabédi Szabédi-napok, a Szilágyi Domokos-, a Reményik-napok és a sort folytathatnók. A rendezvényekről a helyi sajtón kívül a *Művelődés* című folyóirat tájékoztat rendszeresen.⁵⁸ Az EMKE és az Anyanyelvi Konferencia (Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága) a közös rendezvények tervezésének és megvalósításának megkönnyítésére együttműködési megállapodást is aláírt 1993 májusában – ezt az erdélyi és a magyarországi műhelyek megvalósult közösségeként kell számon tartanunk.⁵⁹

2.9. Könyvtárak

A könyvtárak mint a bibliográfiakészítés, a forrástanulmányozás és információszerzés helyei egyrészt az újabb sajtó- és kiadói termékek hiányos beszerzése, másrészt a magyar (nyelvet és) anyagot ismerő szakszemélyzet hiánya miatt nem segítették kellőképpen a tudományos kutatást.⁶⁰ Az elkészült bibliografikus kiadványok azonban értékesek (lásd feljebb).

A marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár 2001-ben tette közzé XVI–XVII. századi nyomtatványainak magyar–angol katalógusát. A székelyudvarhelyi Dokumentációs Könyvtár anyagának feltárásával – mások mellett – Roth András foglalkozik.

2.10. Kiadók

Könyvkiadók körül is kialakulhat kutatóműhely, ezt a Kritérion 1970-es évekbeli példákkal bizonyítja.

57 Egyik eredménye: Az alkotás gúzsba kötöttsége és szabadsága. Páskándi Géza megélt és megírt börtönélményei. In: Dávid Gyula: *Erdélyi irodalom-világirodalom*. 2000. 209–214.

58 A kolozsvári folyóirat főszerkesztője Szabó Zsolt.

59 Az együttműködési megállapodást, amely szerint a két fél nemcsak ifjúsági találkozókat, tanár, szakember, továbbképző tanfolyamokat és szakmai konferenciákat kíván rendezni (leggyakrabban ez utóbbiak kerültek sorra – E. E.), hanem az erdélyi magyar művelődési intézményrendszer kiépítését és működtetését is segíteni. Pomogáts Béla és Kántor Lajos, illetőleg Kötő József írta alá 1993. május 23-án. *Nyelvünk és kultúránk*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának folyóirata. 89–90. 1994. január–június 132.

60 A kevés kivétel közé tartozik a kilencvenes években is a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár.

A marosvásárhelyi Mentor kisportrék íratásával (Erdélyi Panteon), illetőleg Erdély Emlékezete sorozatával juttatja a kutatót nyilvánossághoz; színház- és drámatörténeti művekkel a Színművészeti Főiskola kutatómunkáját támogatja.

A Korunk környezetében a Komp-Press Kiadó Ariadne-sorozatával a romániai magyarság önismeretét segíti elő (az esszé és a tanulmány műfaját karolta fel), de ebben a sorozatban irodalomkutatók is publikálták tanulmányaikat. Itt jegyezzük meg, hogy a Korunk által kezdeményezett ankét, az évszázad legszebb tíz verséről líratörténeti eseménnyé lett: több mint száz levél tanúsítja az irodalom, a költészet jelentőségét a mai ember életében.⁶¹ Identitás és tudományművelés kapcsolatával a kutatás és értelmiségi reflexió összefüggéseire hívja fel a figyelmet, egyszersmind megszünteti az erdélyi–nem erdélyi szerzők közötti különbségtételt azáltal, hogy szerzői nem kizárólag romániai lakosok.

A Kriterion Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségében Kriterion-közelképek címmel indult monográfiásorozat, amely távlatot⁶² ad az életrajzok kutatásának. Első kötete Láng Gusztáv Dsida-monográfiája lett.

A Csíkszeredai Pallas-Akadémia az emlékirat-irodalom és a tanulmány műfajával támogatja az irodalomkutatókat, a kolozsvári Polis több bibliográfia létrejöttét segítette elő. A Remekírók Diákkönyvtára sorozat révén igyekezett színvonalas segédanyagot adni a középiskolai magyartanárok kezébe. A kiskönyvek-sorozat is ilyen célból jött létre. A Stúdium kolozsvári könyvkiadó hasonló céllal publikált tankönyvei, munkafüzetei mellett irodalomszemléleti kézikönyvet (Orbán 1998). A K. Jakab Antal által szerkesztett magyar irodalmi antológiák színvonalas és fontos, az egyéni tanulásban is használható könyveket jelentenek (Jakab 1996–1999). Ez utóbbiak először személyenkénti-művenkénti részletekben a kolozsvári Helikon kétheti lap hasábjain jelentek meg.

2.11. Folyóiratok

A *Korunk* irodalomtudományi műhelyét egyrészt a mindenkori szerkesztők egyéni tudományos profilja, másrészt a lap mint a tudományos

61 A félév alatt végzett ankét eredményeit részletekben közölte a *Korunk* – a beérkezett vélemények és versjavaslatok gyűjteményes kiadását a költészet napjára (2002) időzítette a kiadó.

62 2001 júniusában az *Identitásproblémák Erdélyben az ezredfordulón* rendezvény-sorozat része volt Kolozsváron az írói monográfiák írása és különösen az újonnan elkészült, erdélyi vonatkozásúak bemutatása.

problémák megfogalmazója határozza meg. Itt valóban beszélni lehet románian kívüli kutatók és a lap szerkesztőségének együttműködéséről: a transzszilvanizmus, a drámaelmélet, az irodalomkritika, az irodalomtörténet, az értékrend, a színháztudomány, a történelem évfordulói tematikus számok kohézióját adják.

A *Látó* valóságos kritikatudományi műhely szerepét tölti be, esszé- és kritikapályázatai is az irodalom kutatásának presztízsét növelték. A fiatal kutatók – főleg az irodalominterpretáció és az irodalmi helytörténet művelői – számára a 90-es években gyakran jelentett közlési fórumot. Legtöbb irodalomtudományi jellegű közleménye a kortárs irodalommal foglalkozik.

A *Helikon* folyóirat irodalomtudományi közlemények mellett teret adott az irodalomtörténeti szemelvényeknek is (a magyar- és a világirodalomból), ennek magyar irodalmi anyaga már meg is jelent könyv alakban. Érdemleges és a középiskolai tanulmányokban elsődleges fontosságú sorozat.

Az *Erdélyi Múzeum* nemcsak irodalomtudományi tanulmányokat közölt, de mind a régi irodalomra, mind a jelenkorra vonatkozó publikációknak helyet adott, az EME szakosztályi felolvasó üléseinek anyaga is rendszeresen megtalálható a kiadványban.

3. Tudományos viták és kutatási tendenciák

3.1. Összefoglalások

A sajtóviták olyan felmérése, amilyenre Tóth Sándor hallgatócsoportja vállalkozott 1964 és 1972 között⁶³ vagy Jakabffy Tamás 1988-ban megírt egyetemi szakdolgozatában, nem fér e tanulmány keretei közé. Az irodalomcentrizmus-vita⁶⁴ kevésbé, de az irodalmi tankönyvek és az irodalomoktatás évtizedek óta tartó vitája kiújult, és a *Közoktatás*, a *Romániai Magyar Szó*, a *Korunk*, a *Hét* hasábjain gyakorlatilag 1990-től fel-fel erősödő intenzitással zajlott.

Az irodalomtudomány művelői ritkábban szakmai, gyakrabban generációs és terminológiai természetű vitákba is bocsátkoztak, jellemzőbb volt a provokált véleménynyilvánítás, mint a megszólalások spontaneitása.

63 Tóth Sándor: Sajtóvitáink seregszámolója. *Korunk* 1979. 1–2.

64 Gáll Ernő Monológ vagy párbeszéd? című jegyzete nyomán bontakozott ki (*Korunk* 1969. 12).

Gyimesi Éva némi nosztalgiával nevezte színvonalasnak a Makkai Sándor püspök kitelepedése körüli vitát – a kilencvenes évek közepén, amikor újabb szövegkiadás és kommentár segít felidézni a kisebbségi lét tartalmait.⁶⁵ Valójában az értelmiség történeti reflexióiban a szerzőség átvilágítására is vállalkozik: az ideológiamentesség, az önálló személyiség jelent számára garanciákat a tudományos (ezen belül például irodalomtudományi) tevékenységhez. Ugyanekkor többen szorgalmazták az önvizsgálat, az egyéni és csoportos helyzetfelismerés fontosságát: nemcsak Dávid Gyulának az *Erdélyi Magyar Irodalmi Lexikon* Kriterion-szócikkét kiegészítő jegyzetei, egy fiókban maradt 1997-es tanulmánya, hanem egy egész *Korunk*-szám (1999. 2) jelzi, hogy a kutató nem tekinthet el a kora politikai, jogi, erkölcsi/anyagi körülményeitől.⁶⁶ Hasonló spontán olvasói reakcióból indult a nemzedékek ízlése (Kuszálík–Balázs, *Krónika*) vagy az író személye körüli vita Bodor Ádám kolozsvári estje után ugyancsak a *Krónikában* (2001. július).

A transzszilvanizmus-vita

A *Korunk* 1991.10-es számának súlypontja az „erdélyiség tudat.” Cs. Gyimesi Éva az értékrend kialakulatlanságát rója fel a millennium magyar értelmiségének vagy inkább annak, aki a nyilvánosság előtt szerepet vállal. Maga az irodalmi transzszilvanizmus mibenléte háttérbe is szorul ebben a lényegében önvizsgálatról, egyéni és csoportos szerepalakításokról szóló vitában.⁶⁷ (Ez történt különben az erdélyi sajtóban a hetvenes évek elején is a Balogh Edgár által gyöker-vitának nevezett polémiaiban is.)⁶⁸ A transzszilvanizmus mibenléte a Sepsiszentgyörgyön megjelent *Európai Idő* című lap hasábjain 1990–1991-ben többeket is megszólalásra késztetett (Cs. Gyimesi Éva, Sántha Attila, Tánczos Vilmos és mások).

A (párhuzamos) meghatározásoknál többre kíváncsiak a 90-es évek végének vitaindítói. „Mik a magyar irodalom feladatai Erdélyben?” – tet-

65 Cseke Péter s.a.r.: *Lehet – Nem lehet?* Kisebbségi létértelmezések (1937–1987). Marosvásárhely, Mentor, 1995; Cs. Gyimesi Éva: A drámaíró történelem. In: Uő: *Honvagy a hazában*. Pesti Szalon Bp., 1993. 175–210. Lásd még: Cseke Péter, Molnár Gusztáv (s.a.r.): *Nem lehet*. A kisebbségi sors vitája. Limes Könyvek, Héttorony Kiadó, Bp. 1989.

66 Dávid Gyula: Gondolatok Makkai Sándor egykori és a magunk mai revíziójáról. In: Uő: *Erdélyi irodalom – világirodalom*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2000. 349–366.

67 Lásd erről még Balázs Imre József: Vázlat egy szótárról. In: uő: *A nonszalansz esélye*. 202–210.

68 Vö. A RMIL 2. *irodalmi vita* szócikkével.

te fel a kérdést a *Napkelet* 1920-ban. Martos Gábornak az erdélyi szerkesztőkhöz, írókhoz eljuttatott körlevele másképpen summáz: „Van-e erdélyi magyar irodalom és indokolt-e a léte?” Vida Gábor *Látó-száma* 1998 októberében a „Hogyan írjuk meg a romániai magyar irodalom történetét?” – kérdésre alapoz, utalva arra is, ami az irodalomtudomány kortársi axiómája: nem tény van, majd annak elmondása, hanem az elmondás mikéntje teremti és strukturálja a problémát.⁶⁹ Balázs Imre József pedig a komoly hangvételt is „lecseréli” a kérdésfelvetésben: „Hányas cipőt visel az erdélyi magyar irodalom?”

Az előszó-vita

Valamely korszak olvasója állhat-e erkölcsileg magasabban írójánál? (Szőcs I. 1999. 17.) Balázs Imre József és Szőcs István vitájában az interpretáció szabadságának kérdései kerültek felszínre, cenzúra, öncenzúra, befolyásolás kérdései.

A tankönyv-vita

Az irodalomoktatással kapcsolatos vita, amely a *Közoktatás*, a *NyIT Lapok*, a *Korunk* és napilapok hasábjain zajlott, az egész oktatási rendszer átalakításának igényét fejezte ki (ma sem zárult le), eredményei új tankönyvekben, oktatási segédeszközökben, az irodalomoktatás tudatosági fokának növekedésében mérhetők le. A kérdés napirenden tartását indokolják a kormányservek gyakran átgondolatlan oktatáspolitikai döntései, az oktatás tervezésének és ellenőrzésének bürokratikus (gyakran valóban avított) eljárásai.⁷⁰

3.2. Interdiszciplináris jellegű irodalomtudományi kutatások

Az irodalomtudománynak a könyv- és könyvtártörténettel, az intézmények történetével való kapcsolata markáns vonulata a hazai kutatásoknak. Az előbbihez számíthatók az olyan alapmunkák, mint Muckenhaupt Erzsébetnek a csíksomlyói ferences könyvtár könyvkincseire vonatkozó munkája (Muckenhaupt 2000), Deé Nagy Anikónak (Deé Nagy 1997), An-

69 Vö. még Kuszálík Péter: Hogyan járunk a Hargitán? Hozzászólás az erdélyi magyar irodalomról szóló vitához. In: uő: 2001. 43–47.

70 A középiskolai irodalomoktatással kapcsolatos viták részletezése meghaladja e tanulmány kereteit.

tal Árpádnak, Faragó Józsefnek, Gaal Györgynek, Kozma Dezsőnek, Péntek Jánosnak az erdélyi magyar felsőoktatás intézményeivel (az azokban folyó magyar nyelvű bölcsészeti oktatással) foglalkozó tanulmányai, Mózes Hubának a NyIrK történetére vonatkozó kutatásai, Kántos Lajos és Cseke Péter sajtótörténeti vizsgálódásai értékesek (a sor nem teljes).

Irodalom és folklór körében jelentősek az új népköltési gyűjtemények. *Szeret vize martján*. Moldvai csángómagyar népköltészet címmel Pozsony Ferenc gyűjtött a klézsei Lőrinc Györgyné Hodorog Lucától egy szinte teljes folklórrepertoárt (Pozsony 1994). Tánczos Vilmos a középkori egyházi irodalommal és himnuszalkotással kapcsolatot mutató gyimesi és a moldvai csángó archaikus imádságokat több kötetben adta közre (1995, 1999), elemezte képanyagukat (2000), és gyűjtőútjairól esszéikben számolt be (1996)⁷¹. Keszeg Vilmos a népi kultúra írásbeliségének versíró alkalmait, szokásait mutatta be a kulturális antropológia nézőpontjából (Keszeg 1999).⁷²

Kép és szöveg viszonyával foglalkozott a Pethő Ágnes körül kialakult, jobbra fiatalokból álló kutatócsoport.⁷³ Ungvári Zrínyi Ildikó az abszurd látvány világának, Mihály Emőke Balázs Béla drámáinak vizsgálatával, Lázok János Sütő András drámáinak értelmezésével, Józsa István Petőfi-ábrázolások komparációjával járult hozzá az irodalom XX. századi recepciójának terjedelmes korpuszához.

3.3. Monográfiák

A monográfiák írását Pomogáts Bélával egyetértésben Cseke Péter körlevélben szorgalmazta a 90-es évek derekán. (Pomogáts Béla több könyvet írt a romániai magyar irodalomról.)⁷⁴ Ezt mint kiadói tervet a Kritérium vállalta fel 2001-ben indított Kismonográfia-sorozatában (bár valamivel később a marosvásárhelyi Mentor Kiadó is a hasonló jellegű sorozattervvel állt elő.) A Kritériumnál jelent meg Pomogáts Béla Kuncz Aladáról írott

71 Recenzió: Nagy Olga: Szakrális költészet. *Korunk* 1996. 3. 110–114.

72 E tanulmány azonban nem vállalhatja az irodalmi és néprajzi kutatások kapcsolatainak feltárását.

73 Munkájukat fémjelzi egy tematikus *Korunk*-szám (1997. 12), több kiskonferencia és a *Képvitelek*. Tanulmányok az intermedialitás tárgyköréből című tanulmánykötet (Pethő szerk. 2002). Pethő Ágnes terjedelmesebb önálló munkája a doktori tézise (*Irodalmi stílus – filmstílus*. A multimediális szöveg szemiotikai elemzése. Mozgóképi intermedialitás és önreflexió. 1999), mely megjelenés előtt áll.

74 Lásd erről a kommentált bibliográfiának is felfogható írást: Cseke Péter: Pomogáts Béla Erdély-képe In: *Korunk* 2001. 11.

monográfiája, Láng Gusztáv könyve Dsida Jenőről, Éger Veronikáé Székely János drámáiról, Borcsa Jánosé Méliusz Józsefről. Orbán János Dénes Méhes Györgyről írott monográfiája is Kolozsváron, de az Erdélyi Híradónál jelent meg. A Kritérium sorozatszerkesztője, Cseke Péter tervezi a legfiatalabb filológusnemzedék bevonását is ebbe a munkaigényes és huzamosabb egyéni kutatói összpontosítást igénylő munkába.

Erdélyi szerzőről nemcsak erdélyiek írtak: Szócs Géza munkásságáról Blénesi Éva írt doktori disszertációt (Blénesi 2000), Szász László pedig Székely Jánosról (Szász 2000).

Monográfiák születhetnek azokból a doktori témákból is, amelyeket egyes erdélyi származású, jelenleg Magyarországon tanuló fiatal kutatók vizsgálnak: Szegeden (SzTE): Sziveri János költészete (Fekete Vince), Bodor Ádám (Bányai Éva), Budapesten (ELTE): Sütő András magyarországi recepciója (Boka László), Esterházy Péter (Selyem Zsuzsa), Szabó Lőrinc költészete (Lőrincz Csongor), a neoavantgárd szerzői (Dánél Mónika), Balázs Béla munkássága (Mihály Emőke), narrációelméletek (Bandi Irén, Török Dalma).

4. Összegzés helyett: problémakatalógus és javaslatok

Az irodalom szerepe csökkent a társadalom életében és ez világjelenség. Mégis az egyén és a csoport kulturális létének, harmonikus tevékenységének minden kutatás szerint lényeges energiaforrása lehet a művészettel, esetünkben az irodalmi művekkel való intenzív foglalkozás: különböző módszerekkel való rendszeres olvasás, adaptálás, értelmezés, sőt fordítás, esetenként írás, publikáció.

Az erdélyi irodalomkutatásnak csak az elmúlt tizenkét évet vizsgálva is vannak kibontakozóban levő műhelyei, szép kezdeményei, egyéni vagy csoportos kutatási programjai. Vannak komoly egyéni teljesítményei: irodalomelméleti szakkönyvek, életrajzi monográfiák, forrásközlemények, szakbibliográfiák. Ezek azonban többnyire az egymástól függetlenül munkálkodó kutatók vagy kutatóműhelyek munkájából származnak. Mostanában körvonalazódnak a valóságos együttműködés – a folyamatosan kutatással foglalkozó csoportok intézményi lehetőségei.

Áttekintve a kutatásokat az elmúlt bő évtizedben, elsőrendű fontosságúnak bizonyul annak vizsgálata, hogy hogyan jelenik meg az irodalom mint érték, és ezzel kapcsolatban mit jelentenek egyéni/nemzeti/nyelvi/helyi vagy egyetemes értéktartalmai. Jelentőséggel bírt az

irodalom helyének keresése a kultúra történetében: történetisége, interkulturalitása, interdiszciplinaritása. Vonzó eredményeket hozott – a médiakutatással párhuzamosan – kép és irodalom/szöveg kapcsolatának megközelítése. Filológiai kutatások is elkezdődtek, ezek eredménye a közeljövőbben lesz felbecsülhető.

Javasoljuk egy információs bázis (valóságos és virtuális könyvtár) létrehozását, a textológiai kutatások kiterjesztését és támogatását, magyarországi és erdélyi intézmények közös programjainak elősegítését, a komparatisztikai tanulmányoknak az irodalom adaptációs-szocializációs funkciói céljából való presztízs-növelését, az irodalommal is foglalkozó intézmények megerősítését, a folyamatos kapcsolattartás rendszerének kidolgozását, az irodalom mint nyelvi és kulturális kincs megbecsülését, tanulmányozása fontosságának elismerését.

SZAKIRODALOM⁷⁵

I. Irodalomelmélet, irodalomkritika, bibliográfiák

ÁRMEÁN Otilia

2001 Alakzatos szövegtér. Diskurzuszviszonyok retorikai leírása. *RODOSZ I.* 103–112.

BALÁZS Imre József

1999 A kijelentések helye. *Helikon* 19.

2000 A romániai magyar kulturális lapok kritikai anyaga (1998. január–1999. december). A Hét, Előretolt Helyőrség, Helikon, Korunk, Látó. *Látó* 2. 106–107.

2001 Az előszó retorikája – ideológiagyártás és kritika. In: Orbán Gyöngyi (szerk.): *Dialógus és retorika*. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 233. 59–63.)

BALOGH András

1990a Kritika a Korunk 1957–67-es évfolyamaiban. *NyIrK* 24. 2. 123–134.

1990b Néhány szó irodalomkritikánkról. In: *Utunk–Helikon Évkönyv* 1989–90. Fiatalok antológiája. [Kolozsvár]. 224–229.

1991 Gondolatok az egyetemesség és sajátosság vitájáról. In: Egyed Péter (szerk.): *Tárlat*. Esszék, tanulmányok. Bukarest, Kriterion, 8–30.

BALOGH Edgár (szerk).

1990 *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. 2. köt. G–Ke. Bukarest, Kriterion

BARA Katalin–CSUTAK Judit

1991 Az irodalomtörténeti szemléletváltás lehetőségei. (Hozzászólás a *Korunk* 1992. 8-as számáról szervezett beszélgetésen) *NyIT Lapok*, december 9–10.

BEKE Ibolya

2000 *Bethlen (Gyulai)-téka a székeljudvarhelyi Dokumentációs Könyvtárban*. Szakdolgozat (kézirat)

BERSZÁN István

1996 Egy atextuális irodalomkonceptió körvonalai – kísérlet. In: Jacqueline Lévi-Valensi–Piroska Sebe-Madácsy (dir.): *Nouvelles Tendances en Littérature Comparée II./Új Tendenciák a Komparatiztikában*. II. Szeged–Amiens

1997 A Kis herceg mint csend-toposz. In: Petőfi S. János–Békési Imre–Vass László (red.): *Acta Academiae Pedagogicae Szegediensis. Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica – Szemiotikai Szövegtan – 10*. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez II., Szeged, JGYTF

1997 A kód és három M-je: modell, módszer, médium In.: Péntek János (szerk.): *Szöveg és stílus*. Szabó Zoltán közönte. Kolozsvár

2001 *Útkereső*. Kritikák, viták, esszék, tanulmányok. Kolozsvár, Komp-Press

75 Ez a bibliográfia terjedelmi okokból nem lehet teljes. Kiegészítése, folyamatos rendszerezése valamennyiünk érdeke.

BÍRÓ Béla

1997 Az individuum esélyei (tanulmány a posztmodernről). *Liget* 4. 6–13.

2001 Forma és konvenció. In: Bárdos Judit (szerk.): *Dombormű. Esszék* tanulmányok Poszler György 70. születésnapjára. Budapest, Liget

BORCSA János

1994 Művek helyét kereső kritika. *Hungarológia* 5. Nemzetközi Hungarológiai Központ, 75–83.

1994 *Szövegközelben – létközelben*. Marosvásárhely, Mentor

1994 Érték és értékrend az egyetemes magyar irodalomban. Az 1992-es kolozsvári konferencia előadásai. – *Hungarológia* 5. Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek. Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ

1996 „Irodalomirányítás”: 1947–1989. *Korunk* 4. 12–20.

1997 *Szövegszigetenger*. Glosszák, kritikák, tanulmányok. Kolozsvár, Komp-Press

1997 Tanulmányvázlat az irodalomtörténet elméletéről. In: Uő:

Szövegszigetenger 239–259.

DÁVID Gyula

2001 A hazai magyar irodalomtudomány kérdései. Műhelyek, gondok, lehetőségek. *A Hét* XXXI. okt. 18. 6–7.

DÁVID Gyula (szerk.)

1994 *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 3. köt. K–M. Bukarest, Kriterion

DOBÓ Katalin–GRUSZ Lászlóné et alii (szerk.)

2000 *A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája 1990*. VIII. Budapest, OSzK

EGYED Emese

1991 Bókversek a bőrünk alatt. In: *Juss*. Vásárhelyi társadalomismereti és kulturális szemle. Hódmezővásárhely I. 1. 151–164.

1996 Concezioni del tempo nella vita e nella letteratura della Transilvania. In: *RSU Rivista di Studi Ungheresi* 7. Ed. Centro Interuniversitario per gli Studi Ungheresi in Italia. Università degli Studi di Roma, La Sapienza. Sovera 77–86.

2000 Magyar mítoszparódiák. In: Demeter Júlia (szerk.): *A magyar színház születése*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 352–367.

FÜZI Izabella

2001 Élet és írás – Az „én” alakzatai és az önéletírás emlékezete. *RODOSZ* I. 7–14.

GAAL György

1995 A komparatiztika a romániai magyar irodalomtudományban. *Nyírk* 2. 123–132.

2001 Kolozsvár a magyar szépirodalomban. In: Dáné Tibor Kálmán–Egyed Ákos–Sipos Gábor et alii (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve*. 248–259.

GÁBOR Csilla

1996 „...A mit üdvösségesnek itiltem, egy-ügyü szókkal... elő-hoztam”.

Szempontok a prédikációs műfaj értelmezéséhez. *NyíT Lapok* június 10–14.

2000 A meditáció a hitgyakorlásban és az irodalomban. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Theologia Catholica Latina*, 135–143.

2001 Tudományos elméből írt tudós szövegek. Retorikai hagyományok és a reneszánsz kor magyar irodalma. *LK.k.t.* 5. 2–9.

GÁL Andrea

2001 Anyánk, apánk, s a többiek. *Látó* 12.

GYÍMESI Éva, Cs.

1991 Gaál Gábor újraolvasásához. *Korunk* 3. 307–315.

1994 Az elszigeteltség fokozatai *ItK* 5–6. 722–724.

1994 Értéktudat és önreflexió. In: Cseke Péter (szerk.): *Érték és értékrend az egyetemes magyar irodalomban*. Az 1992-es kolozsvári konferencia előadásai. *Hungarológia* 5. 9–13.

1997 Az irodalomtudomány új műhelye. In: Cseke Péter (szerk.): *Értéktudat az ezredvégen*. Magiszter- és doktorjelöltek konferenciája. Kolozsvár 1996.

március 29–30. *Hungarológia* 11. 7–16.

1999 A költészet: létértelmezés In: Uő.: *Kritikai mozaik*. Kolozsvár, Polis, 163–175.

JAKAB Antal, K.

1995 *Átmenetek*. Miskolc, Felsőmagyarország

JAKABFFY Tamás

1991 A rövidpróza-irodalom néhány vonásáról. *Alföld* 2. 42–44.

KIBÉDI VARGA Áron

1994–95 A stílus kérdése és a retorika. *NyIT Lapok* január–június, 31–36.

1994–95 Beszélgetés és történetmondás. A regény és a dialógus startégiái. *NyIT Lapok* január–június, 37–41.

KOVÁCS Albert

1990 *Műfajok, műformák, motívumok*. Bukarest, Kriterion

KOVÁCS András Ferenc

1995 *Scintilla Animae*. Kolozsvár, Komp-Press

KÖLLŐ Károly

1993 *Confluente literare*. Studii de literatură comparată română-maghiară. București, Kriterion

KUSZÁLIK Péter

2001 Hogyan járunk a Hargitán? Hozzászólás az erdélyi magyar irodalomról szóló vitához. In: uő: 43–47.

KUSZÁLIK Péter (szerk.)

1996 *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989* (kronológia és bibliográfia).

Budapest, Teleki László Alapítvány, Közép-Európa Intézet (Kisebbségi Adattár 6.)

1999 Az egyházi sajtó újjáépülése a kilencvenes években. *Korunk* 10.

2001 *A romániai magyar sajtó 1989 után*. Budapest–Kolozsvár, Teleki László Alapítvány–EME (Kisebbségi Adattár 10.)

KÜLLŐS Imola (s.a.r.)

2000 *Közköltészet*. Mulattatók. Budapest, Balassi

LAKÓ Elemér–KESERŰ Bálint et alii (eds.)

1997 *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca. I. Catalogue, II. Indices*. English version by the team initiated by Bálint Keserű, Szeged

LÁNG Zsolt

1995 *Hányan mentek Piripócsra?* Kolozsvár, Komp-Press (Szerk. Visky András)

LÁZOK János

1997 *Sütő András drámatrilógiája*. Marosvásárhely, Mentor

LÉVY-VALENSI, Jacquelin–SEBE-MADÁCSY Piroska (dir.)

Nouvelles Tendances en Littérature Comparée II./Új Tendenciák a Komparatistikában II., Szeged–Amiens

LŐRINCZ Csongor

1997 A szignifikáció „törése”: alakzat és szövegköziség. *It.* 7. 573–593.

1998 A szignifikáció „törése”: alakzat és szövegköziség. In: Kabdebó Lóránt–Kulcsár Szabó Ernő–Kulcsár Szabó Zoltán–Menyhért Anna (szerk.): *A fordítás és intertextualitás alakzatai*. Budapest, Anonymus, 329–357.

1999 Kérügma és literalitás. *Literatura* 4. 416–454.

2000 Nyelv, (recepció)történet, olvasás – a kanonizáció folyamataiban (Hozzászólás Szirák Péter Nyelv, történet, képzelet című dolgozatához). In: Bednancs Gábor–Bengi László–Kulcsár Szabó Ernő–Szegedy-Maszácz Mihály (szerk.): *Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai*. Budapest, Osiris, 187–193.

2001 Allegorizáció és „jelcserélgetés” József Attilánál. *Lk.k.t.* 2000. 3–4. 48–59. In: Kabdebó Lóránt–Kulcsár Szabó Ernő–Kulcsár Szabó Zoltán–Menyhért Anna (szerk.): *Tanulmányok József Attiláról* (újraolvasó). Budapest, Anonymus, 122–141.

2001 Médium, név és „a líra lehetősége” (Kovács András Ferenc: J. A. szonettje). In: Szirák Péter (szerk.): *Vándor szövevény*. Az Alföld Stúdió Antológiája.

Debrecen, Csokonai, 34–64.

LUFFY Katalin

2000 KLTE Magyar és Összehasonlító Irodalom Tanszékének szerkesztésében megjelenő „fehér sorozatról”. *Korunk* 2.

MIHÁLY Emőke

1994 A Duna-gondolat Németh László Magyarok Romániában című művében (tanulmány) *Korunk* 8. 99–107.

1997 Balázs Béla szubjektumfogalma a Dialógus a dialógusról című művében. *Hungarológiai Értesítő* 11. 48–57.

2001 Balázs Béla metafizikája – művészetelméletének filozófiai alapjai. In: Selyem Zsuzsa (szerk.): *Nyelvészet és irodalomtudomány*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion, 237–258.

2001 Kép a színjátékban. A reprezentáció kérdése Balázs Béla és a fiatal Lukács György színházesztétikájában. In: Gintli Tibor (szerk.): *Változatok a modernítésra*. Tanulmányok a Nyugatról. Nyugat Könyvtár, Anonymus, 134–156.

MÓZES Huba

1990 *Romániai magyar verseskönyvek 1944–1989*. Kolozsvár, RTA

1990 A nyolc szótagos sor mértékváltozata *Új írás* 12. 102–107.

1997 *Kötött formájú költemények antológiája*. Budapest, Balassi

2000 *Semantica structurii textului poetic. A költői szövegek szerkezetének szemantikája. Sémantique de la structure du texte poétique*. Ed. Cult. Fundației Culturale Române, București

MÓZES Huba (szerk.)

1995 Traductions paralleles et réception créative de la poésie. In: *Translation and meaning*. Pars. III. Maastricht.

2001 *A próza intertextualitása*. Retorika és program. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó

- MÓZES Huba–Kabán Annamária (dir.)
2001 Lexique des écrivains et leur importance. In: *Translation and meaning*. Pars. V. Maastricht
- NAGY Sándor
2000 Retorika és alakzatai. Adalék a fogalmak hazai értelmezéséhez. *RODOSZ I.* 115–126.
- ORBÁN Gyöngyi
1992 A hermeneutikai szempontú műelemzés. *NyIrK* 1.
1994 Az irodalmi műalkotás hermeneutikai felfogásához. *NyIrK* 2.
1995 A műértés képessége. *Helikon* 3.
1995 Az irodalomról való tudás. *Helikon* 3.
1996 Írás és olvasás. In: Jacqueline Lévi-Valensi–Piroska Sebe-Madácsy (dir.): *Nouvelles Tendances en Littérature comparée II. Új tendenciák a komparatistikában. II.* Actes du Colloque International Szeged 28–29–30 septembre. Szeged–Amiens
1997 Talált tárgy a befogadás köztes beszédhelyzetében. *Erdélyi Múzeum* 3–4. 64–75.
1999 *Ígéret kertje*. A dialógus poétikája felé. Kolozsvár, Pro Philosophia–Polis
2000 *Háttérelvezések. Esszék a korszerű irodalomoktatás köréből*. Kolozsvár, Komp-Press
2001a A dialógus poétikája az irodalomértés új gyakorlatában. *Könyv és Nevelés* 3. 3.
2001b Hermeneutika és retorika – a dialóguselvű olvasás szolgálatában. In: Uó. (szerk.): *Dialógus és retorika*. Kolozsvár, EME
- ORBÁN Gyöngyi (szerk.)
1999 *Esztétikai olvasókönyv a szép aktualitása kérdéséhez*. Kolozsvár, Polis
2001 *Dialógus és retorika*. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 233.)
- PÁLL Árpád
1996 Arisztophanész, avagy a komédia születése. *Színháztudományi Szemle* 30–31. 130–146.
- PÁLL Zita
2001 Az olvasó mind/t perverz. *Korunk* 8.
- PÉNTEK János (szerk.)
1997 *Szöveg és stílus*. Szabó Zoltán köszöntése. Kolozsvár
- PÉNTEK DOMBI Erzsébet
1991 A szóbeli és írásbeli fogalmazás tanítása. In: *Irodalomtanítás*. Cluj, Univ. Babeş–Bolyai, 87–93.
- RESTÁS Attila
2001 Az amplificatio alakzatai Keckermann retorikáiban. Kolozsvár, *RODOSZ I.* 27–42.
- SÁJTER Laura
1999 *A magyar szecessziós dráma stílusa*. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 232.)
- SELYEM Zsuzsa
1997 Romániai? Magyar? Irodalom? Történet? *Látó* 4. 89–94.
1998 Valami helyet. *JAK-füzetek* 119. Budapest, József Attila Kör, Kijárat

SZABÓ Attila, T.

1934 *Kézírtos verseskönyveink és verses kézírataink a XVI–XVII. században*. Zilah

SZABÓ Levente

2001 A megkerülhetetlen hagyomány. *Korunk* 1. 118–121.

2001 „neveknek nemes tónusú kidolgozás által új fény adassék”. Az életrajz XIX. századközépi poétikája. *RODOSZ* I. 43–68.

SZABÓ Levente (szerk.)

2000 *Magyar Romantika*. I. Teória és kritikai praxis. Kolozsvár, Polis

SZABÓ Zoltán

1991 Az irodalmi mű stílusa mint szövegiség. *Literatura* 2. 175–183.

SZIGETHY Rudolf–Újvári Mária

1995 *Romániai magyar könyvkiadás 1950–1955*. Kolozsvár, Romániai magyar bibliográfiák 2.

SZILÁGYI Júlia

1993 *Mit olvas ön, Hamlet herceg?* Esszék, tanulmányok. Kolozsvár, Kriterion

1999 Esszé és regény. *Korunk* 5. 20–22.

SZILÁGYI Zsuzsa, N.

1995 A mitopoétikus és nyelvi világmodell W. Shakespeare A vihar c. darabjában *NyIT Lapok*, június 14–25.

SZŐCS István

1990 A hallgatás csapdái. *Helikon* 1. 2.

TÓTH Kálmán–GÁBOR Dénes

1993 *Romániai magyar könyvkiadás 1944–1949*. Kolozsvár, EME (Romániai magyar bibliográfiák 1.)

TÓTH Zsombor

2001 Megjegyzések a narratio historica fikció és valóság relációjában történő problematizálásához a XVI–XVII. századi magyarországi latin nyelvű történetírásban. *Lk.k.t.* 5. 30–42.

VÉGH Balázs Béla

1993 Romániai német irodalom avagy a német irodalom Romániában? *Regio* 1.

1995 A kisebbségi irodalom ma. *Erdélyi Múzeum* 1–2.

1996 Konkrétum és absztrakció, avagy a kisebbségi irodalom elmélete *Korunk* 7.

1997 A kisebbségi irodalom elméleti kérdései. *Korunk* 6. 54–58.

2000 Kánon és reform. *A Hét* 8.

VERESS Dániel

1990 Az emlékezés kelepceje. Az önéletírás. *Helikon* 34. 8.

VINCZE Hanna Orsolya

2001 Önéletírás, tények, toposzok. *Lk.k.t.* 5. 43–44.

VISKY András

1994 A várakozás ideje. *Korunk* 8. 3–6.

1995 *Hamlet elindul*. Színikritikák, tanulmányok. Marosvásárhely–Chicago, Mentor–Szivárvány

1996 *Reggeli csendesség*. Esszék. Budapest, Harmat

1997 *Ex libris* [Kritikák: Mészáros Tamás, P. Müller Péter, Molnár Gál Péter, Jakob Michael, Reinhold Lenz könyveiről]. *Élet és Irodalom*, július 25.

ZÁHONY Éva (s.a.r.)

1990 *Hitel*. Kolozsvár 1935–1944. 1–2. köt. Budapest, Bethlen

II. Az irodalom története

BALÁZS Imre József

1999 Kosztolányi-recepció a Tanulók Könyvtára előszavaiban. *Látó* 5–6.

2001 Karácsony Benő. In: Jánosházy György (szerk.): *Erdélyi Panteon* 3. Marosvásárhely, Mentor, 67–73.

2001 Vázlat az erdélyi magyar költészetéről (1918–2000). *Korunk* 11. 3–8.

BALÁZS Imre József (s.a.r)

1999a *A Nyugat költőelődai*. Antológia. Kolozsvár, Polis

1999b Hervay Gizella: *Az idő körei*. Összegyűjtött versek.

Bukarest–Kolozsvár, Kriterion

2000 *A századforduló magyar elbeszélői*. Antológia. Kolozsvár, Polis

BALÁZS Mihály–KŐSZEGHY Péter et alii (ed.)

2001 *Georgius Enyedi*. The papers of the Conference. Budapest, Balassi

BALOGH András

2000 A törökdúlás a 16. századi német röpiratokban. In: *Könyvesház*. A Művelődés 9. 1. melléklete, 12–14.

BALOGH András (s.a.r.)

1997 Balogh Edgár: Örvényben. 1956–1993. Emlékirat (részletek In: *Lyukasóra*. 6. 1. január 20.

BALOGH Edgár (szerk.)

1981 *Romániai magyar irodalmi lexikon* I. Bukarest, Kriterion

BÁN Péter (szerk.)

2000 *Találkozások Tamási Áronnal*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

BARCSAY Andrea

2001 Az érzékenység mint erkölcs és boldogságfilozófia Naláczy József Eufémiájában. *RODOSZ* I. 227.

BERTHA Zoltán

1990 Erdélyi magyar irodalom a nyolcvanas években. *Tiszatáj* 3. 66–80.

BERTHA Zoltán et alii (szerk.)

Játszhatnánk. Gyűjtemény Szilágyi Domokos kéziratos és eddig kiadatlan hagyatékából. Bukarest, Kriterion

BÍRÓ Béla

1994 Vers-paradoxon (tanulmány Vörösmarty A vén cigány című verséről). *Liget* 12. 64–75.

1997 A végesség „halhatatlansága” (Ady Új s új lovat című verséről).

Kortárs 4. 94–105.

1999 Londoni szín (az ember tragédiája és a modernitás). *Exsymposion* 3. 25–32.

2001 Egy tegnapi polémia mai tanulságai (Ady és Goga). *Liget* 8. 66–73.

BOGDÁN László

1994 Csőd. Körülmények és szövegek. *Korunk* 8. 7–14.

1996 Bajor Andor az ítélkező avagy az ördög nevetése. In: Bajor Andor: *Betűvetők becsülete*. Kolozsvár–Bukarest, Glória–Kriterion, 483–494.

2001 Írótalálkozó 2000. *Székelőföld* május 108–120.

BORCSA János

1997a *Szövegszigettenger*. Glosszák, kritikák, tanulmányok. Kolozsvár, Komp-Press

1997b Állandóság és változás, illetve folyamatosság és szakítás Méliusz József költészetében. *Hungarológia* 11. Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ, 205–209.

2001 *Méliusz József*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion

CZINTOS Emese

2001 Az exemplum mirabile és forrásai. *RODOSZ* I. 191–208.

CSEKE Péter

1998 *Szabédi napjai*. Emlékezések, tudományos előadások Kolozsvárt

1992–1997. Komp-Press–A Magyar Nyelv és Kultúra Társasága, Anyanyelvi Konferencia

2000 Magyar írók tragédiája 1929-ben. *Helikon* 5. 14–17.

CSEKE Péter (szerk.)

1994 Érték és értékrend az egyetemes magyar irodalomban. Az 1992-es kolozsvári konferencia előadásai. *Hungarológia* 5. Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ

1997 Értéktudat az ezredvégen. Magiszter- és doktorjelöltek konferenciája [Kolozsvár] 1996. márc. 29–30. *Hungarológia* 11. Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ

2000 *Horváth István és az erdélyi népi irodalmi irányzat*. Budapest

2001 *Horváth István*. Budapest, Balassi

CSEKE Péter–LÁSZLÓ Ferenc (s.a.r.)

1990 *Erdélyi Fiatalok*. Dokumentumok és viták 1930–1940. Bukarest, Kriterion

CSÖRSZ RUMEN István (s.a.r.)

2000 *Bándi Péter énekeskönyve 1837*. Domokos Pál Péter hagyatékából. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion (Téka sorozat)

DÁNIELISZ Endre

1992 *Arany János a szalontai iskolában*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Kiadása

DÁVID Gyula

1993 Bánffy Miklós utóélete a románai magyar irodalomban *Erdélyi Múzeum* LV. 34. 116–130.

2000 *Erdélyi irodalom – világirodalom*. Tanulmányok, cikkek, jegyzetek. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

DÁVID Gyula (szerk.)

Az erdélyi Magyar Nyelvvelő Társaság kétszáz éve (1793–1993). Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 218.)

DÁVID Gyula–SZÁSZ László (szerk.)

1999 *Székely János emlékezete*. Nap

DEMÉNY István Pál

A Szent László-legenda és Molnár Anna balladája. Kolozsvár, EME, (Erdélyi Tudományos Füzetek 212.)

DEMÉNY Péter

1997 Jegyzetek egy furcsa emberfajtáról. *Látó* 10.

1999 Demény Péter – BIJ: Levélváltás. *Látó* 2.

- 2001 A húzás művészete. Szilágyi István Kő hull apadó kútba című regényének második kiadásáról. *Élet és Irodalom* május 11.
- 2001 Don Quijote szerenádjai. Összehasonlító tanulmány Szilágyi Domokos és Orbán János Dénes hasonló című verseiről. *Látó* 5.
- DIÓSSZILÁGYI Ibolya, F
- 1994 *Költő a Holnap városában*. Juhász Gyula nagyváradi évei. Nagyvárad, Literátor
- EGYED Emese
- 1993 Baróti Szabó Dávid poétikája. *Művelődés* 8–9. 11–13.
- 1993 Barcsay Ábrahám levelei gróf Károlyi Antalhoz és feleségéhez. *ItK* 1.124–129.
- 1994 Barcsay Ábrahám két, id. Cserey Farkasra vonatkozó verse. *ItK* 5–6. 760–762.
- 1995 A megelevenedő költő. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület budapesti bemutatkozása 1995. január 26.* Budapest, MTA KSZI 1. 25–30.
- 1995 A beavatás poémája. *Irodalomismeret* VI. 1–2. 95–100.
- 1996 A Barcsay-ügy. In: Debreczeni Attila (szerk.): *Folytonosság vagy fordulat?* (A felvilágosodás kutatásának időszerű kérdései.) Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 145–158.
- 1996 Kalmár György, Kőrösi Csoma Sándor elődje. In: Szász Tibor András (szerk.): *Kőrösi Csoma Sándor a lélek tükrében*. Kőrösi Csoma Sándor Egyesület, Kovászna–Csomakőrös. 96–103
- 1997 „Lengyel, Svécus, Dánus s a többi.” XVIII. századi magyar írók vélekedése az északi népekről. In: Anu Nurk (red.): *Észt hungarológia 75 – Eesti hungaroloogia 75*. Bibliotheca Hungaricorum in Estonia. Tõnu Seilenthal Tartu, 19–29.
- 1998 *Olvasó nappal, író este*. Esszék, tanulmányok, találkozások. Kolozsvár, Komp-Press
- 1998 *Kard és penna*. Tanulmányok a felvilágosodás magyar irodalmáról. Budapest, Osiris
- 1999 *Levevék fejemről Múzsák sisakomat*. Barcsay Ábrahám költészete. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 224.)
- 2001a *Mennyei Barátom!* Barcsay Ábrahám levelei Orczy Lőrínchez 1771–1789. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 236.)
- 2001b *Adieu, édes Barcsaym*. Marosvásárhely, Mentor
- EGYED Emese (s.a.r.)
- 1998 *Magyar felvilágosodás*. Antológia. I. Kolozsvár, Polis
- 2000 *Magyar felvilágosodás*. Antológia. II. Kolozsvár, Polis
- GAAL György
- 2001 Kolozsvár a magyar szépirodalomban In: Dáné Tibor Kálmán–Egyed Ákos–Sipos Gábor et alii (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve*. 248–259.
- GÁBOR Csilla
- 1994 Káldi György exemplumai. *Studia Litteraria* 145–156.
- 1995 Káldi György prédikációi és a Szent Ignác-i lelkiség. *Távlatok* 3–4.
- 1996 Káldi György latin forrásai. In: Jankovits László–Kecskeméti Gábor (szerk.): *Neolatin irodalom Európában és Magyarországon*. Pécs, JPTE, 145–152.

1998 Szent Ignác-i lelkiség, barokk világkép Káldi György prédikációiban. In: Jankovics József–Monok István–Nyerges Judit (szerk.): *A magyar művelődés és a kereszténység*. Budapest–Szeged, 679–688.

1998 Az „utilitas” szempontjának értelmezéséről a 17. század magyar irodalmában. *Erdélyi Múzeum* 1–2.

2000 A katolikus áhítati irodalom Erdélyben a 17. században. *Keresztény Szó* 5. 21–24.

2001 „A szóllásnak módgyát úgy ejteném”. Pázmány Péter és az anyanyelvűség programja. *Keresztény Szó* 8. 15–17.

2001 *Káldi György prédikációi* (Források, teológia, retorika). Debrecen

GÁBOR Csilla (szerk.)

Magyar krónikák és legendák. Kolozsvár, Polis

GYÍMESI Éva, Cs.

1990 *Gyöngy és homok*. Ideológiai értékjelképek a magyar irodalomban. Bukarest, Kriterion

1993 A transzközép mint az irodalomtudomány provokációja. *Korunk* 9. 60–63.

1996–1998 Il poeta del dolore creativo (Lajos Áprily) *Studi Finno-Ugri. Annali dell'istituto Universitario Orientale di Napoli*. II. 229–240.

2000 *Kritikai mozaik*. Kritikai esszék, tanulmányok 1972–1998. Kolozsvár, Polis

HAJÓS József

1999 *Barangolás kolozsvári könyvtárakban*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion

JAKAB Antal, K.

1995 *Átmenetek*. Miskolc, Felsőmagyarország

JAKAB Antal, K. (szerk.)

1996 *Magyar irodalom Ady Endrétől Nagy Lászlóig*. Kolozsvár, Stúdium

1998 *Magyar irodalom Berzsenyitől Mikszáthig*. Kolozsvár, Stúdium

1998 *Magyar irodalom Bánffy Miklóstól Szilágyi Domokosig*. Kolozsvár, Stúdium

1999 *Magyar irodalom a kezdetektől Kisfaludy Sándorig*. Kolozsvár, Stúdium

JAKABFFY Tamás

1990 A hosszúra nyúlt évtized. Arcélek és sarkpontok a hetvenes évek romániai magyar rövidpróza-irodalmában. 1–2. *Helikon* 44. 1–2., 45. 1–2.

JANCSÓ Elemér (szerk.)

1955 *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. Bukarest

JÁNOS Szabolcs

2000 Szigetvár. Drámakézirat Nagyvárad 1660-as ostromáról. In: *Bolyai és Széchenyi szellemében*. Nagyvárad, 28–34.

KABÁN Annamária–MÓZES Huba

1992 *Tükör előtt*. Képek és iratok Dsida Jenő hagyatékából. Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh

KÁNTOR Lajos

1990 Egy lerombolt világot újjáépíteni. Benedek Marcell 1944–46-os erdélyi tartózkodása. *Nyírk* 1. 3–14.

1999 *A Nyugat esszéiről*. Kolozsvár, Polis

2001 *Erdélyi sorskerék*. Budapest, Balassi

KÁNTOR Lajos (s.a.r.)

1990 Szilágyi Domokos: *Élnem adjatok*. Vers próza, esszé 1956–1976. Kolozsvár, Kriterion

1992 *Itt valami más van...* Erdélyi krónika (1911–1959). Budapest, Héttorony

KESZEG Vilmos

1997 Egy Mikszáth-novella jelentéssdimenziói. *Művelődés* 10. 33.

KIRÁLY Emőke

2001 Pártfogolók és pártfogoltak az Aranka-levelezés és a két Társaság dokumentumainak tükrében. *Erdélyi Múzeum* 1–2. 89–97.

KLEIN VARGA Noémi

1997 Archetípusok és archesituációk Tamási Áron drámáiban. *Korunk* VIII. 8. 27–33.

KOVÁCS András

A bözdújfalvi szombatosok imádságos és szertartáskönyve. Pallas-Akadémia

KOVÁCS András Ferenc

2000 *Csipkéből tekert gúzs*. Marosvásárhely, Mentor

KOVÁCS István

Sipos Domokos. Monográfia. Bukarest, Kriterion

KOVÁCS KISS Gyöngy

2000 *A Habsburg-uralom erdélyi kiteljesedésének folyamata a korabeli magyar emlékirodalom láttatásában*. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 228.)

KOZMA Dezső

1991 Irodalmi, széptani érdekek istápolása Erdélyben. *Kelet–Nyugat* 20. 3.

1994 Madách-értelmezések Erdélyben. In: *Madách szimpózium*.

Salgótarján–Budapest

1994 *Klasszikusok Erdélyben*. Kolozsvár, NIS

1994 *Erdélyi utakon*. Régi kolozsvári arcok (írói portrék) Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat

1996 Kereszténység és létértelmezés a XIX. század második felének magyar költészetében. In: *Magyar művelődés és a kereszténység* III.

1997 Bibliái jelképek, motívumok, a XIX. század második felének magyar költészetében. In: *Nyelv és stílus*. Szabó Zoltán köszöntése. Kolozsvár

1998 *Írók – korok fordulóján*. Tanulmányok a XIX. század második felének és a XX. század elejének magyar irodalmáról. Kolozsvár, Stúdium

1998 Petőfi-kutatások Kolozsvárott a múlt század végén. *Irodalomismeret* 1–2.

2000 *Eleven örökség*. Kolozsvár, Tinivár

KOZMA Emese

1993 Egy posztmodern költői világ értelmezéséhez. (Kovács András Ferencről) *Nyírk* 1–2. 21–32.

KÖTŐ József

2000 Páskándi pályaképe 1976-ig. In: *Menet közben*. Az önszerveződő románai magyar kulturális élet. Budapest, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága (Anyanyelvi Konferencia)

KUSZÁLIK Péter

1995 A Brassói Lapok 100 éve. *Erdélyi Napló* február 8.

2001 Hogyan járunk a Hargitán? Hozzászólás az erdélyi magyar irodalomról szóló vitához. In: uő. 43–47.

KUTI Márta (szerk.)

1998 *Zord idő* (antológia). Marosvásárhely, Mentor

LÁNG Gusztáv

1998 *Kivándorló irodalom*. Kísérletek. Kolozsvár, Komp-Press

2001 *Dsida Jenő költészete*. Kolozsvár, Kriterion

LÁNG Zsolt

1995 *Hányan mentek Piripócsra?* Kolozsvár, Komp-Press (szerk.: Visky András)

LÁZOK János

1997 *Sütő András drámatrilógiája*. Marosvásárhely, Mentor

LŐRINCZ Csongor

1998 Olvasás és különbözőség(e) – Szöveg és műfajok viszonya a

Tücsökzenében. *Literatura* 3. 274–307.

1999 „tücsökzenében tücsökzene” – Ismétlés, fragmentum és vég Szabó Lőrinc versciklusában. *Literatura* 3. 274–307.

LUFFY Katalin

2001 Medgyesi Pál és prédikációi. Prédikatori magatartás a Rákócziak udvarában *It* 2. 186–208.

MAGYARI András

1990 Az erdélyi kuruckor emlékiróinak világáról. *Helikon* 8. 4.

MÁRIÁS József

1992 Megtalálni, kimondani a legjobb megoldást (Németh László). *Korunk* 76–78.

MAROSI Barna

1995 Marosvásárhely magyar irodalmi élete. *Hitel* 12. 19–29.

MAROSI Ildikó (s.a.r.)

1992 *Séta egy csodálatos szigeten*. Bukarest, Kriterion

1994 *Molter Károly levelezése*. I. 1913–1926. Kolozsvár–Budapest, Polis–Argumentum

1995 *Kis Bánffy könyv, Bonchidai Prospero*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

2001 *Kis Olosz könyv*. Hittel a mélységek felett, levelek a lágerből. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

2001 *Molter Károly levelezése*. II. 1927–1932. Kolozsvár–Budapest, Polis–Argumentum

MARTOS Gábor

1994 *Marsallbot a hátizsákban*. A Forrás harmadik nemzedéke. Kolozsvár, Erdélyi Híradó Könyv- és Lapkiadó

1994 *Volt egyszer egy Fellegvár*. Kolozsvár, Erdélyi Híradó

2000 *Éjegyenlőség*. Írások az erdélyi magyar irodalomról. Kolozsvár, Erdélyi Híradó

MIHÁLY Emőke

1994 A Duna-gondolat Németh László magyarok Romániában című útirajzában. *Korunk* 8. 99–107.

MOLNÁR BODROGI Enikő

1994 Szecessziós világnézet és forma Csáth Géza novelláiban.

Nyírk XXXVIII. 1. 23–38.

2001 Jósika Miklós műveinek fogadtatástörténete. *RODOSZ I*. 209–226.

MOLNÁR Szabolcs

- 1991a A reneszánsz poétika recepciója a Mátyás-kori Magyarországon. In: Varga József–Molnár Zoltán (szerk.): *Corvin Mátyás konferencia*. Maribor, 148–152.
 1993 A kudarc a hazatérés akadályá. In: *Régi és új peregrináció*. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. I–II. Budapest–Szeged, 859–864.
 1995 Magyar irodalom románul (1830–1970). A fordításirodalom felettébb hasznos voltáról. *Hungarológia* 103–114.

MOLNÁR Szabolcs (s.a.r.)

- 1990 *Idők szép virága*. I. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó
 1991 *Idők szép virága*. I. (1526-ig) Bukarest, Kriterion
 1996 *Szenci Molnár Albert: Psalterium Hungaricum – 1607*. Bukarest, Kriterion

MÓZES Huba

- 1990 A József Attila-rejtély nyomában. Újabb kísérlet a Lücher-teszt irodalmi alkalmazására. *Korunk* 11. 1505–1509.
 1992 A színek vallomása (Kísérlet a Lücher-teszt irodalmi alkalmazására) *It*. 2.
 1992 Az erdélyi (romániai) magyar irodalomtörténet-írás 1919 és 1998 között (Egy kisebbség irodalma – kisebbségi tükörben). *Acta Academiae Pedagogicae Nyiregyháziensis Tomus* 13/E. 313–316.

MÓZES Huba (szerk.)

- 1992 *Az Erdélyi Szépmíves Céh és a Helikon indulásának dokumentumaiból 1924–1928*. Kolozsvár, Az Erdélyi Szépmíves Céh füzetek 1.
 1994 *Program és mítosz között*. 500 éve született Oláh Miklós. Az 1993. január 9–10-i kolozsvári megemlékezés anyagából. Budapest, Szent István Társulat

MURVAI László

- 1998 *Bárd Oszkár*. Monográfia. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion

NAGY Zsófia

- 2000 Kazinczy, a költő. *Erdélyi Múzeum* LXII. 1–2. 116–118.
 2001 Asszonyok árnyékképe. *It*. Március

ORBÁN János Dénes

- 2001 *Bizalmas jelentés egy életműről*. Méhes György-monográfia. Kolozsvár, Erdélyi Híradó

PÁLL Melinda

- 1997 Petőfi-ünnepélyek a fehéregyházi magyarság tudatában. *Művelődés* 2. 32

PÁLL Zita

- 1995 Néhány gondolat irodalmi sajtónk kapcsán. *Korunk* 6.

POMOGÁTS Béla

- Szabédi László a transzszilvanizmusról. *Új Erdélyi Múzeum* I. 1–2. 56–70.
 2000 *Leletmentés*. Tanulmányok és kritikák erdélyi írók műveiről. Budapest, Közdok

ROHONYI Zoltán

- „Úgy állj meg itt, pusztán”. Budapest, Balassi

SEBESTYÉN Mihály

- 2001 Empíriák a romániai magyar irodalom recepciójához. *Korunk* 11. 9–14.

SELYEM Zsuzsa

- 2001 *Valami helyet*. Budapest, JAK (József Attila Kör)

SIPOS Gábor

1999 Apafi–Bethlen–Wesselényi. In: Bálint Ágnes (szerk.): *A különbözős ajándéka*. Kolozsvár, Koinónia 185–212.

STOLL Béla

1963 *A magyar kézíratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája* (1565–1840). Budapest

SZABÓ Levente

1999 „Hogy a nemzet önmagára ismerjen benne”. Gyulai Pál és a nemzeti identifikáció narratívái. *Erdélyi Múzeum* 1–2. 108–118.

2000 A nemzeti nagyelbeszélések és Gyulai Pál kritikai normarendszere, *Studia Litteraria* 157–179.

2001 „neveknek nemes tónusú kidolgozás által új fény adassék”. Az életrajz XIX. századközépi poétikája. In: Selyem Zsuzsa (szerk.): *RODOSZ I. Nyelvészet és irodalomtudomány*. A Romániai Magyar Doktoranduszok és Fiatal Kutatók Szövetsége rendezte I. tudományos konferencia anyaga. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion, 43–68.

SZABÓ Levente (s.a.r.)

2000 *Magyar Romantika*. I. Teória és kritikai praxis. Remekírók diákkönyvtára. Kolozsvár, Polis

SZABÓ Zsolt (szerk.)

1991 *Benedek Elek irodalmi levelezése*. III. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion

SZAKÁCS István Péter

1998 „Milyen országba tévedtem, jaj, milyen útra tévedtem?” Tájélmény a kanadai magyar irodalomban. *Székelyföld* 12. 103.

SZÁSZ László

2000 *Székely János*. Budapest, Új Mandátum

SZŐCS István

1999 Mosdattunk szerecsenyeket. Néhány futólagos észrevétel Balázs Imre József Kosztolányi-recepció a Tanulók Könyvtára előszavaiban című tanulmányához. *Helikon* 14. 16–17.

TAPODI Zsuzsa

1997 Gumipitypang és irodalomkritika. Adalékok az irányított irodalom térhódításához a második világháború utáni magyar irodalomban. Budapest, *Hungarológia* 11.

2001 *Irodalom a politika szolgálatában*. Gaál Gábor munkássága pályája utolsó szakaszában (1946–1954). Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ

TÓTH István

1994 *Irodalmi műveltségünk főbb korszakai*. Őskor és középkor. Gyulafehérvár

1996a *Irodalmi műveltségünk főbb korszakai*. Reneszánsz és manierizmus.

Gyulafehérvár

1996b *Phoebus forrása*. A váradi latin nyelvű költészet antológiája. Nagyvárad, Literátor

TÓTH Sándor

1991 Gaál Gábor nehéz örökségéről, 1946–1952, avagy mit ér Romániában az írástudó, ha baloldali és magyar? *Korunk* 3. 1164–1169.

TÓTH Zsombor

1999 Kereszt(y)én(y) búvópatakok, a 17. századi puritanizmus lelkeségének egyetemes vonatkozásai. *Keresztény Szó* X. 3. 7–10.

2000 Puritánus kegyesség és retorika Bethlen Miklós műveiben. *It.* 2. 210–235.

2001 De melancholia transylvana-hungarica. A melankólia képzete Bethlen Miklós önéletírásában. *RODOSZ* I. 69–90.

TÓTH Zsombor (s.a.r.)

2000 *Moribunda Transsylvania. XVII. századi erdélyi emlékirók*. Kolozsvár, Polis

UNGVÁRI ZRÍNYI Ildikó

1998 A kicsi és a nagy: Tamási és Tamási. *Látó* 5.

VALLASEK Júlia

1999 Kolozsvári közjáték. (Jékely Zoltán munkássága 1940–1944 között.) *It.* 4. 537–555.

VARGA Gábor

1991 „Csonterítéseinél megáll az ünnep”. Tallózó helyzetjelentés a romániai magyar fiatal költészet legutóbbi tizenöt évéről. *Korunk* 3. 1295–1301.

VARGA Zsuzsa

1998 Elme és játék. Aranka György poétikus filozófiája. *Erdélyi Múzeum* 1–2. 41–49.

VÉGH Balázs Béla (s.a.r.)

1995 *Csokonai Vitéz Mihály válogatott versei*. Kolozsvár, Polis

1998 *Fél évszázad magyar költői*. I–II. Kolozsvár, Polis

VERESS Dániel

1998 *Vékára tett mécses*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

2000 *Férfibú és történeti gyász*. Esszék Wesselényi Miklós életéről, művéről, eszméiről. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

2001 „*Benned róvóm erdélyi adómat*”. Németh László és Veress Dániel levélváltása 1959–1975. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

VERESS Zoltán

1991 Első könyvünk. *7 Nap* 31. 6.

VINCZE Hanna Orsolya:

2001 Hermányi Dienes József Bethlen- és Kemény-olvasata. Adalékok a két önéletírás recepciójához. *Látó* XII. 3. márc. 78–83.

VISKY András

1990 A világ lelkiismerete. Beszélgetés Székely Jánossal. *Látó* 6.

1994 A várakozás ideje. *Korunk* 8. 2–6.

1998 „Én-alany és ő-tárgy között”. [Balla Zsófia költészete] *Kalligram* január–február 1–2.

III. Az irodalom és más tudományok/művészetek kapcsolata, világirodalom

AJTAI HORVÁTH Magda

2001 *A szecceszio stílusjegyei a századforduló magyar és angol irodalmában*
Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 227.)

ANTAL Árpád

1992 *György Lajos életműve*. Könyvészeti adalék: Köllő Károly. EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 210.)

1997 Közelképek a Bolyai Egyetem hőskorából. I–II.

Korunk 4. 60–69., 5. 112–117.

1999 A magyar nyelv és irodalom a Bolyai Egyetemen. In: *A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945–1959*. Megszüntetésének 40. évfordulóján. Budapest, Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete, a Bolyai Egyetemért Alapítvány, 2–129.

KOVÁCS András, B.

1997 *A romániai magyar oktatásügy regénye 1918, 1944–1948, 1966*. Bukarest, Kriterion

BALOGH András, F.

1993 A német irodalom kezdetei és a magyarok. *Korunk* 3. 15–19.

1996 *Az erdélyi század irodalom magyarságképe*. Budapest, Littera Nova

BENKŐ Samu

1991 *Nagy Géza a literátor és művelődésünk mindenese*. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 209.)

BENŐ Attila

1994 A hatalom metaforái. *Korunk* 8. 91–98.

BERÉNYI Dénes (szerk.)

1997 *Magyar tudományosság külföldön*. MTA Elnöki Bizottság. Budapest, 67.

BÍRÓ Gyöngyi

2001 A kolozsvári unitárius egyházközség könyvtára a XVI–XVIII. században.

In: Dáné Tibor Kálmán–Egyed Ákos–Sipos Gábor et alii (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve*. 140–149.

CSUTAK Judit

1992 Irodalom – ideológia – irodalomtanítás. *NyIT Lapok* 1992. augusztus 6–22.

DARVAY NAGY Adrienne

2000 *Magyar színház Romániában*. Budapest

DIÓSSZILÁGYI Ibolya

1992 Juhász Gyula, a színpadi szerző. *Korunk* 11. 112–114.

DÁVID Gyula–NAGY Pál

1995 EMKE 1885–1995. Kolozsvár, *Művelődés* 8–9. (különnyomat)

1996 Egy könyvről, amely nagy vállalkozás is lehetett volna. *Korunk* 3. 134–139.

DEÉ NAGY Anikó

1996 Könyvgyűjtő asszonyok a XVIII. században. In: Kovács András–Sipos Gábor–Tonk Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. EME, 135–147.

EGYED Emese

1995 A polgári civilizáció mint lírai ihletforrás. *FU 8 Congressus octavus Internationalis Fenno-ugristarum*. VII. Jyväskylä, 56–60.

1996 Les poésies françaises d'Ábrahám Barcsay. In: Jacqueline-Lévi-Valensi–Piroska Sebe-Madácsy (dir.): *Nouvelles Tendances en Littérature Comparée II./Új Tendenciák a Komparatistikában*. II. Szeged–Amiens

2000 „Scythia vagyok”. Kéziratos paszkvillus a Demonstratióról – Sajnovitsnak. *Nyírk* 97. 246–260.

2000 *A gyengébb fél nevében*. A magyarság lehetőségei a világban, az ezredfordulón. Budapest, Custos, 141–144.

2001 Színházi jellegű kultúra a XVIII. századi városban (Kolozsváron). In: Dáné Tibor Kálmán–Egyed Ákos–Sipos Gábor et alii (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve*. 157–171.

ENYEDI Sándor

1991 *6 év a kétszázból. A kolozsvári magyar színház története 1944–1949 között*. Budapest, Magyarságkutató Intézet

FARAGÓ József–INCZE Miklós–KATONA Szabó István (szerk.)

1997 *Emlékkönyv*. Budapest, Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete–Bolyai Egyetemért Alapítvány

FARMATI Anna

2001 A liturgikus kódexek kép- és szövegvilága *Lk.k.t.* 5. 79–91.

FÓRIS FERENCZI Rita

1996 Valóság és lehetőség. *Szövetség* III. 6. 1996. június 9–10.

GAAL György

1992 *Kalauz a régi és az új Kolozsvárhoz*. Kolozsvár

1994 A Házsongárdi temető térképe. Kolozsvár (Rajzolta Benedek István.)

2001 Erdélyi magyar könyvtárügyünk. *Helikon* 6. 1., 7.

GÁBOR Csilla

2000 A meditáció a hitgyakorlásban és az irodalomban. *Studia Universitatis Babeş–Bolyai: Theologia Catholica Latina* 135–143.

GYÍMESI Éva, Cs.

1996 Az irodalomtudomány új műhelye. In: Cseke Péter (szerk.): *Értéktudat az ezredvégen. Hungarológia* 11. 7–16.

1998 *Colloquium Transsylvanicum*. Értelmiségi önreflexiók. Marosvásárhely, Mentor

HAJÓS József

1999 Az erdélyi Fichte-befogadás történetéből. In: Fehér M. István–Veres Ildikó (szerk.): *Alternatív tradíciók a magyar filozófia történetében*. Miskolc, Felsőmagyarország, 170–221.

1999 *Barangolás kolozsvári könyvtárakban*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion

HORVÁTH Andor

2000 Restituer Dieu a soi-meme. Lectures hongroises de Camus. In: *Camus im Osten*. Potsdam, Univ. Potsdam

HORVÁTH Andor (ford., s.a.r.)

1994 *Andrei Plesu: Tescani napló* (Jurnalul de la Tescani). Kolozsvár, Koinonia

2000 *Andrei Plesu: A madarak nyelve*. (Limba păsărilor, Minima moralia si alte studii si eseuri). Pécs, Jelenkor

HUBBES Éva

2000 Bod Péter egykori könyvtára és annak maradékai Székelyudvarhelyen. *Acta – I. Sepsiszentgyörgy. Székely Nemzeti Múzeum–Csíki Székely Múzeum*, 271–277.

INDIG Ottó

1991 *A nagyváradi színészet másfél évszázada (1798–1944)*. Bukarest, Kriterion

JAKÓ Klára

1991 *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár rekonstrukciója 1579–1604*. Szeged, Erdélyi Könyvesházak I.

JANKOVICS József–MONOK István–NYERGES Judit (szerk.)

1998 *A magyar művelődés és a kereszténység*. Budapest–Szeged

JANOVICS Jenő

2001 *A Hunyadi téri színház*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion

JÓZSA István

2000 A Petőfi-ikonográfia változásai. *Helikon* 2. 16–18.

KÁNYÁDI András (dir.)

2001 *Loránd Orbók: Casanova Chevalier de Seingalt*. Paris, Caracteres ParisVe

KÁNTOR Lajos

1990 Hamlet-történet. Kolozsvár. *Életünk* 11. 975–983.

KÁNTOR Lajos (s.a.r.)

1998 *Szegényeknek palota*. XX. századi román esszék. Budapest, Balassi

KÁNTOR Lajos–KÖTŐ József

1994 *Magyar Színház Erdélyben*. Bukarest, Kriterion (Játékrenddel)

1998 *Magyar Színház Erdélyben*. Bucuresti, Integral

KÁNTOR Lajos–KÖTŐ József–VISKY András (szerk.)

1992 *Kolozsvár magyar színháza 1792–1992*. Kolozsvár

KECSKEMÉTHY István

2002 *Biblia*. Kolozsvár, CE Koinonia–Erdélyi Református Egyházkerület

KELEMEN Kinga (szerk.)

2000 *A buszmegállótól a játszma végéig*. A kolozsvári magyar színház tizenkét évada. Kolozsvár, Kolozsvári Állami Magyar Színház

KESZEG Vilmos

1999 Petőfi a falon. Az oralitás esztétikájától az írott költészetig. *Székelyföld* július. 61–66.

KESZEG Vilmos (szerk.)

1996 *Kicsiny dalaim*. Népi költők antológiája. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat

KIRÁLY Emőke

2001 Pártfogók és pártfogoltak az Aranka-levelezés és a két Társaság dokumentumainak tükrében. *Erdélyi Múzeum* 1–2. 89–97.

KOVÁCS András, B.

1997 *A romániai magyar oktatásügy regénye. 1918, 1944–1948, 1966*. Bukarest, Kriterion

KOZMA Dezső

1998 A magyar irodalom történetének oktatása az 1872-es évben induló kolozsvári egyetemen. In: *125 éves a kolozsvári egyetem*. Kolozsvár, Komp-Press

- KOZMA Zsolt (szerk.)
1996 *Akik jó bizonysgot nyertek*. A Kolozsvári Református Theologia tanárai.
1895–1948. Kolozsvár, Protestáns Teológiai Intézet
- KÖNCZEI Csilla (szerk.)
1998 *Házatlan csiga*. Könczei Ádám naplója. Kolozsvár, Tinivár
- KUSZÁLIK Péter
1995 A romániai magyar sajtó 1990 után. *Helikon* 18–20.
2001a *A hátsó udvarban*. Széjegyzetek a romániai magyar sajtó történetéhez.
Csíkszereda, Pro-Print
2001b A romániai magyar sajtó 1990 után. Szubjektív szemle. *Magyarország Médiakönyve*. Budapest, ENAMIKE
- LÁNG Zsolt
1994 Miért maradt el a csolnakázás Árkoson? *Korunk* 8. 41.
- LENGYEL Zsolt, K.
1992 Kulturális kapcsolatok, regionalizmus, szövetkezési kompromisszum.
Szempontok a korai transzszilvanizmus vizsgálatához. 1918–1929. *Erdélyi Múzeum* 1–4. 127–142.
- LÁZOK János
1996 A második bűn. Kísérlet Sütő András Káin és Ábel című drámájának értelmezésére. *Színháztudományi Szemle* 30–31. 100–129.
- MESTER Béla
1999 Egy magyar protestáns gondolkodó a modernitásról. In: (Litkei) Tót(h) Péter–Fehér M. István–Veres Ildikó (szerk.): *Alternatív tradíciók a magyar filozófia történetében*. Miskolc, Felsőmagyarország, 98–116.
1999 Irodalmiasság a magyar filozófiai hagyományban. (Székely János írásainak pesszimista történetfilozófiája.) In: (Litkei) Tót(h) Péter–Fehér M. István–Veres Ildikó (szerk.): *Alternatív tradíciók a magyar filozófia történetében*. Miskolc, Felsőmagyarország, 230–240.
- MOLNÁR Szabolcs
1991 Hungarológiai oktató és kutatóműhely. *Hungarológia Oktatás-Kutatás*. Paris, La Sorbonne Nouvelle Université de Paris III. 129–133.
1993 A kudarc a hazatérés akadályja. In: *Régi és új peregrináció*. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. I–II. Budapest–Szeged, 859–864.
- MUCKENHAUPT Erzsébet
1993 XVI. századi német reneszánsz típusú szignált könyvkötések a csíksomlyói műemlékkönyvtár gyűjteményében. *Erdélyi Múzeum* LV. 304. 1–23.
2000 *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei*. Budapest–Kolozsvár, Balassi–Polis
- NAGY György
1996 Végveszélyben (volt?) a romániai magyar értelmiség. In: uő: *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press–Polis
- ORBÁN Gyöngyi
1991 A hermeneutikai horizont általános érvénye a a pedagógiai szituációban. *NYT Lapok*
1998 *Megértő irodalomoktatás*. Kolozsvár, Stúdium
1998 Hermeneutical Pedagogy. In: *Philobiblon* III. 1–2. Jan.–Dec.

- 1999 *A Megértő irodalomolvasás: a dialóguselvű műértés szolgálatában*. Budapest, Belváros–Lipótvárosi Pedagógiai Szolgáltató Központ. Innovációs kiadványok 4.
- 1999 *Háttérelmzések*. Esszék a korszerű irodalomoktatás köréből. Kolozsvár, Komp-Press
- PÁL-ANTAL Sándor–SZABÓ Miklós (szerk.)
- 1997 *A Maros megyei magyarság történetéből*. I. Tanulmányok. Marosvásárhely, Mentor
- 2001 *A Maros megyei magyarság történetéből*. II. Tanulmányok. Marosvásárhely, Mentor
- PÉNTÉK János–EGYED Emese
- 1996 Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék – Magyar Irodalomtudományi Tanszék. *Toborzó*. Magyar tannyelvű képzés a romániai felsőoktatásban. Kolozsvár, RMDSZ Ügyvezető Elnökség, 46–53.
- PETHŐ Ágnes (szerk.)
- 2002 *Képtárvitelek*. Tanulmányok az intermedialitás tárgyköréből. Kolozsvár, Scientia
- ROTH András Lajos
- 1996 *A székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum tudományos könyvtára*. Székelyudvarhely, Haáz Rezső Kulturális Egyesület
- SEBESTYÉN Mihály
- 1991 Adalékok Apáczai Csere János könyvtárának rekonstruálásához. *Magyar Könyvszemle* 1–2. 4. 376–384.
- SIMON Melinda–SZABÓ Ágnes
- 1997 *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója*. A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai II. Szeged, Scriptum
- SIPOS Gábor
- 1991 *A kolozsvári Református Kollégium Könyvtára a XVII. században*. Szeged, Scriptum
- SZÉKELY Győző
- 1998 Közoktatási reform Romániában. *Korunk* 9. 12.
- TÁNCZOS Vilmos
- 1995 *Gyöngyökkel gyökereztél*. Gyimesi és moldvai archaikus népi imádságok. Csíkszereda, Pro-Print
- 1996 *Keletnek megnyílt kapuja*. Néprajzi esszék. Kolozsvár, Komp-Press
- 1999 *Csapdosó angyal*. Moldvai archaikus imádságok és életterük. Csíkszereda, Pro-Print
- 2000 *Eleven ostya, szép virág*. A moldvai csángó népi imák képei. Csíkszereda, Pro-Print
- TÚROS Endre
- 1992 Visszatekintő. *NyIT Lapok* december 3.
- UNGVÁRI ZRÍNYI Ildikó
- 1991 Színház és linearitás. In: *Az írott dráma és az előadás*. Marosvásárhely, Custos
- 1996 A kelet-európai abszurd: színe és visszája. *Korunk* 7.
- 2001 *A látott lét dramaturgiája*. Formakísérletek az abszurd és a posztmodern határán. Marosvásárhely, Mentor

VALLASEK Júlia (ford., s.a.r.)

2000a Nicolae Balotă: *A láthatatlan képe*. Kolozsvár, Koinónia

2000b Mircea Iorgulescu: *A nagy zsibvásár*. Marosvásárhely, Mentor

VINCZE Gábor

1997 A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1944–1948 között. *Magyar Kisebbség* III. 1–2. (7–8). 393–414.

AZ ERDÉLYI MAGYAR ZENETUDOMÁNY MÚLTJÁRÓL, JÖVŐJÉRŐL

I. A zenetudomány (muzikológia) évezredes múltja tekint vissza Európában és Európán kívül egyaránt. Akár az orvostudomány, a muzikológia is számos ágazatot, szakot magába foglaló tudománycsoport, és kiterjed az ember lelki életének egészét kifejező zeneművészet minden elméleti és gyakorlati, illetve alkotói, előadói és befogadói elemére. Művelése koronként, országonként az egységes kereten belül számos történelmi szerkezetváltozáson ment keresztül. A XX. század közepéről H.-H. Dräger rendszere¹ nyomán a következőképpen foglalják össze a zenetudományokat:

1. Zenetörténet: a) notációismeret (hangjegyzírás); b) a zeneelmélet története; c) a zenei irodalom filológiája; d) hangszerismeret (hangszer); e) ikonográfia; f) előadói gyakorlat

2. Szisztematikus zenetudomány: a) zenei akusztika: hangrendszer, hangszeres és énekes hangzások fizikája (formáns, frekvencia, hangszín), teremakusztika, hangfelvétel és -visszaadás (mikrofon, hangszóró), hangrögzítés és -mérés; b) a zene megszólaltatásának és érzékelésének a fiziológiája: az énekhang fiziológiája (hangképzés), a hangszerjáték fiziológiája, az emberi hallás fiziológiája (hallásfiziológia); c) hangpszichológia (halláspszichológia); d) zenepszichológia; e) zeneesztétika (esztétika); f) zenefilozófia

3. Zenei néprajz (népzene tudomány)

4. Zeneszociológia

5. Alkalmazott zenetudomány: a) zenepedagógia; b) zenekritika; c) zenei technológia (hangszerépítés); d) zeneterápia (meloterápia)

Mint az 1. ábrán is látható, a romániai rendszerezés is, némi változtatással, a fenti elveket követi.²

1 *Zenei lexikon*. Szerkesztette: Carl Dahlhaus és Hans Heinrich Eggebrecht. Budapest, Zeneműkiadó, 1985. III. kötet, 711. old.

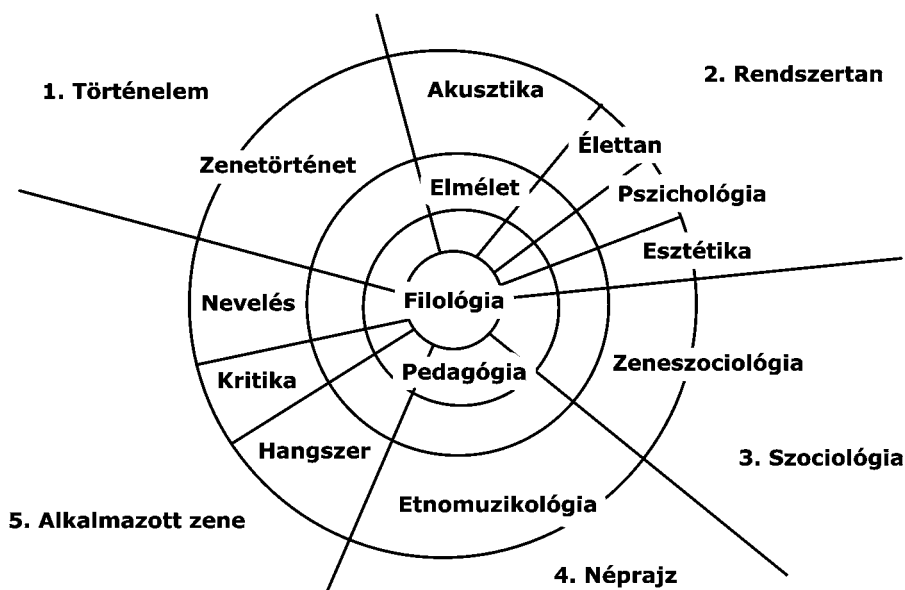
2 *Dicționar de termeni muzicali*. Red.: Gheorghe Firca. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984. 317.

Ha összevetjük a fenti rendszer szerkezetét az erdélyi magyar zene-tudományi gyakorlattal, azt látjuk, hogy ez a rendszer számunkra egy-szerre bizonyul szűknek is, tágának is, de mindenképpen tanulságosnak.

Szűknek bizonyul egyfelől azért, mert az erdélyi magyar zenetudo-mányban számos itt fel nem tüntetett diszciplína is jelen van, mint pél-dául a profiltárgyak jó része: az összhangzattan, az ellenponttan, a stilisz-tika, a retorika, a formatan stb. Túl bőkeblű másfelől azért, mert számos olyan területet vagy részterületet kér számon, amelyek – legalábbis egy-előre – jószerivel fehér foltot jelentenek számunkra a rendszer térképén, mint például az ikonográfia, a hangszerismeret, az akusztika, a zenei ér-zékelés fiziológiája, a zenepszichológia, a hangszerépítés stb. Nyilván akadnak nálunk is ilyen fogantatású vagy ezekhez a területekhez köze-lebb álló tárgykörű munkák is.

Mégis tanulságos számunkra ez a lexikonokban is népszerűsített rendszerezés. Tanulságos azért, mert lehetővé teszi a meglévő arányok felmérését, valamint az egyetemes és itthoni elvárások tudatosítását.

Az az anyag, amelyet a jelen összefoglaló megírása során nem mint zenetörténész, hanem mint ügyszerető esztéta be tudtam cserkészni, messze nem tekinthető átfogó felmérésnek, de talán arra megfelelő, hogy általa az arányokat érzékeltessük. Ha tehát a begyűjtött könyvészetet az

1. ábra

adott rendszerben osztályozzuk, kitűnik, hogy zenetudományi tevékenységünk jobbára a zenetörténet, illetve a népzenetudomány területére épül. Jóval kisebb arányban szerepelnek munkák a zeneszociológia, a zenesztétika, vagy az ún. alkalmazott zenetudományok területéről:

1. Zenetörténet

- a) notációismeret (hangjegyzírás): –
- b) a zeneelmélet története: Benkő 1975; Szabó 2001; Szeghő 2002
- c) a zenei irodalom filológiája: Lakatos 1971 és 1977; Benkő 1996 és (é. n.); László 1995; Benkő 1994 és 2000
- d) hangszerismeret (hangszer): Dávid 1996; Diosi 1996
- e) ikonográfia: –
- f) előadói gyakorlat: Benkő 1970; László 1987b

2. Szisztematikus zenetudomány

- a) zenei akusztika: –

Ide tartozó területek: hangrendszer, hangszeres és énekes hangzások fizikája, (formáns, frekvencia, hangszín), teremakusztika, hangfelvétel és -visszaadás (mikrofon, hangszóró), hangrögzítés és -mérés.

- b) a zene megszólaltatásának és érzékelésének a fiziológiája: –

Ide sorolható területek: az énekhang fiziológiája (hangképzés), a hangszerjáték fiziológiája, az emberi hallás fiziológiája (hallásfiziológia).

- c) hangpszichológia (halláspszichológia): –
- d) zenepszichológia): –
- e) zeneesztétika (esztétika): Angi 1975, 2001 és (é. n.); Terényi 2001
- f) zenefilozófia): –

3. Zenei néprajz (népzenetudomány)

Almási 1972, 1973, 1979, 1988; Almási–Szenik–Zsizsman 1957; Almási–Orosz 1969; Almási–Benkő–Lakatos 1974; Jagamas–Fáragó–Szegő 1954; Jagamas–Fáragó 1974; Pávai 1993; Albert–Fáragó–Szenik 1973; Szenik 1980 és 1996

4. Zeneszociológia

Terényi 1978

5. Alkalmazott zenetudomány

- a) zenepedagógia: Szabó 1977
- b) zenekritika: László 1976; Szabó 1980

A H.-H. Dräger rendszere szerint itt felsorolt könyvészeti tételek között nem említettük a *Zenetudományi írások* címmel 1977–1999 között megjelentetett vegyes tematikájú tanulmányköteteket (Szabó 1977; Benkő 1980, 1983 és 1986b; László 1999), a Bartók-tanulmányokat (Lász-

ló 1971, 1974a, 1974b, 1977, 1980, 1982a, 1982b, 1995; Benkő 1970) és a Kodály-tanulmányokat (László 1984; Margitházi 1997) tartalmazó köteteket, valamint az ugyancsak értékes tudományos eredményeket tartalmazó 11 doktori értekezést (Almási 1988; Angi 1965; Balla 2001; Benkő 1976; László 2001; Şorban 2000; Szalay 1998; Szeghő 2002; Szenik 1980; Terényi 1983; Vermes 1983).

A szakirodalmi jegyzékbe felvett kötetek címeinek pusztá felsorolása persze csak elnagyoltan illusztrálja az erdélyi magyar muzikológiai tevékenységet. Hiszen a különböző szaklapokban és gyűjteményes kötetekben megjelentetett kisebb-nagyobb méretű, de tartalmukat tekintve reprezentatív tanulmányok néha elérik, sőt meg is haladhatják egy-egy kötet tudományos hírértékét. Hasonlóképpen értékesek lehetnek az elektronikus médiák bizonyos műsorai is. Például Demény Piroska *Vetettem violát és Szivárvány havasán* című sorozatai a romániai magyar rádió- és tévéműsorokban sok száz hiteles, falvainkban gyűjtött magyar népzenei felvételt mutattak be. Az interdiszciplinaritás igényével szerkesztett tanulmánykötetek (*Zenetudományi írások, Bartók-dolgozatok, Utunk Kodályhoz* stb.) profilja arról tanúskodik, hogy a zenetudomány már említett tárgykörei mellett kutatóink tudományos érdeklődése számos más szakterületre is kiterjed. Így a *Zenetudományi írások* 1986-os kiadásában Angi István, Jagamas János, Major Ferenc, Márkos Albert, László Ferenc, Szenik Ilona, Terényi Ede, Boér Mária, Fejér Kálmán, Valádi Enikő, László Bakk Anikó, Visnyainé Kondor Ágnes, Nagy László, Balla Kemenes Csilla, Csire József tanulmányai egyaránt a zenepedagógia korszerű kérdéseit elemzik. Végül, hasonlóan sokoldalú tárgykört fog át a doktori tézisek tematikája is.

A zenetörténeti és a folklorisztikus kutatások iránti fokozott tudományos érdeklődés érthető, hiszen mind a zenetörténeti, mind pedig a folklórkutatás – igen helyesen – saját kulturális értékeink feltárását, megmentését célozza, és egyszersmind arra is törekszik, hogy ezeket az értékeket az itthoni valamint az egyetemes szakmai érdeklődés középpontjába állítsa. Ez a magyarázata annak is, hogy számos olyan diszciplína művelésének szorgalmazását is felvállaltuk az erdélyi magyar szakirodalomban, amelyeket H.-H. Dräger rendszere valószínűleg magától értetődően megtevőnek tekint az 1-es és a 2-es pontokban. Ám saját értékeink megmentő felmérése „még csak” belterjes feladat. Ha vállalni akarjuk az egyetemes egész megragadását, és ha valamennyi területen az egyetemes igények szintjére akarunk felemelkedni, akkor a rendszer elvárásait annak minden pontjában meg kell szívlelnünk. Ennek értelmében kell szakirodalmunk művelését tárgyköreiben is gazdagítani, és tanügyi rend-

szerünket, elsősorban a felső fokú zenei oktatást megszervezni. Közelébe kell kerülnünk a zenepszichológiának, zeneterápiának, a zeneakusztikának, a hangmérnöki képzésnek, a hangverseny- és a színpadi rendezés tudományának, a zenei jelentéstannak, a zenei szemiotikának, és otthon kell lennünk mindazoknak a szakterületnek a bűvkörében, amelyek központi szerepet játszanak a mai egyetemes zenetudományban.

Kétségtelen, hogy a fenti rendszer összetevőit egészében dinamizáló intézményi hálózat kiépítése, fejlesztése és hozzáértő foglalkoztatása átlagban felüli feladatot jelent számunkra. Ám ha ehhez az egyik legfontosabb tényező, az anyagi feltételek biztosítása jószerével magadatott, akkor a másik legfontosabbat, a szellemi kutatói-oktatói feltételeket magunk is biztosíthatjuk. Elsősorban azzal, hogy a még erejük teljében alkotó szakembereinket bevonjuk ennek a munkának a megszervezésébe és végzésébe. Másodsorban azzal, hogy nevelői munkánkat mindenkélett a nevelők újabb nemzedékének képzésére fordítjuk. Harmadsorban pedig azért, hogy az országhatáron belül és túl kiépítjük tudományos, művészeti és pedagógiai kapcsolatainkat a referencia szintű rokon intézményekkel és ezek szakembereivel.

A ma érvényesnek tekintett és fentebb vázolt zenetudományi rendszer alapszektorait vajmi nehéz lenne rangsorolni. Éppen ezért a Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem tervezett zenetudományi karának tekintettel kell majd lennie a rendszer szerkezeti egészére, kezdve a zenei nevelés anyanyelvi szinten történő integráns megszervezésétől az alkalmazott zenetudományok műveléséig.

II. Visszatekintve az erdélyi magyar zenetudomány múltjára, megállapíthatjuk, hogy az 1989-es rendszerváltozás előtt és ezt követően is jelentős eredményeket értünk el a zenetörténet, a szisztematikus zenetudomány, a zenei néprajz, a zeneszociológia és az alkalmazott zenetudomány számos szakterületén.

A második világháborút követően, még a magyar nyelvű főiskolák önállóságának megszüntetése után is, az egyesített kolozsvári Zenekonzervatórium magyar tagozatán megmaradt az anyanyelven zajló zenetanári képzés. Jóllehet a 60-as években létrehozott zenetudományi szak kezdettől fogva kizárólag román nyelven működött, a zenetudományi szak magyar hallgatói felvehették a tanári szakon magyar nyelven előadott zenetörténet, esztétika, folklorisztika stb. tárgyakat, és magyarul is vizsgázhattak ezekből. Igaz, hogy a tudományos ülőszakok akkor is csak román nyelven folytak, ám a szakok közötti említett átjárhatóság követ-

keztében mégiscsak számos magyar diák vett részt aktívan a tudományos kutatómunkában és az azóta érthetetlen módon „elfeledett” tudományos diákkörök tevékenységében, amelyek a tanári szakon románul is magyarul is működtek.

A rendszerváltás után az új vezetőség makacs ellenállása miatt immáron több mint egy évtizedes küzdelem-igyekezet után sem tudtuk elérni, hogy visszaállíthassuk, bár a zenetanári szakon, a magyar tagozatot. A folklór, a zenetörténet, a zenepedagógia – hogy csak a legfontosabb tárgyakat említsük – kizárólag román nyelven történő oktatása lehetetlenné tette a magyar zenetanárok szakszerű képzését, megnehezítve eljövendő pedagógiai munkájukat a magyar népzene, a magyar műzene és a magyar zenetörténet tanításában. Ilyen körülmények között a helyes magyar terminológia átörökítése is problematikusává vált. A tudományos diákkörök elhanyagolása csak súlyosbította a kialakult helyzetet.

Az 1989 előtti korszakban államilag támogatták a nemzetiségi könyvkiadást és publicisztikát. Ily módon – bár merev ideológiai korlátok között – mennyiségileg több és minőségileg ágazatilag gazdagabb volt a magyar muzikológiai termés is, mint a rendszerváltás utáni kisebbségi állampolitika lemerevítő gyakorlatában. Mégis az új helyzet szabadabb lehetőségeinek kihasználásával az elmúlt tíz esztendőben is számottevő zenetudományi eredmények születtek. A zenetörténet, -kritika és -krónika, illetve folklórkutatás, valamint a zeneesztétika művelése megőrizte folytonosságát a rendszerváltás után is. Úgyszintén a zenepedagógia is. Új kutatási ágazatok is megjelentek, mint például az egyházzene muzikológiai-esztétikai elemzése.

A kiadványok mellett a tudományos élet részét képezik egyes rendezvények is. A Magyar Zenetársaság Kolozsvárott a 90-es években szervezett emlékülésszakokat, a Györkös-Mányi Albert emlékházban. Az elmúlt évtizedben gyakran voltak itt konferenciaprogramok, és ma is itt tevékenykedik egy népi egyetemenként működő oktatói fórum. A közel-múlt „hőskorszakában” Kolozsvárott jött létre a Zenei Vasárnapi Főiskola, amely a Farkas utcai református parókia hittantermében működött három éven át egy mintegy 5–15 létszámú, főleg a konzervatórium magyar diákjaiból álló hallgatósággal.

Muzikológiai életünk ma is főleg Kolozsváron zajlik, amelynek szervezésében a Gheorghe Dima Zeneakadémián és a Folklór-intézetben dolgozó kutatók, tanárok vállalnak vezető szerepet. Ha jóval ritkábban és rendszerint kolozsvári erőkre alapozottan is, de a zenetudományi tevékenység szervezett formáival más erdélyi városokban is találkozunk. Ezt

példázza a millenniumi év keretében rendezett sepsiszentgyörgyi szimpózium, Szatmárnémetiben évi rendszerességgel népdalversenyre kerül sor, Székelyudvarhelyen és Csíkszeredában rendszeresítették a kántor- és karvezetőképző tanfolyamokat, Marosvásárhelyen a Kemény Zsigmond Társaság zenei műsorokat szervez, a Guttman Mihály elnöke alatt működő Erdélyi Magyar Dalosszövetség éves találkozóin szervez tudományos ülésszakokat. Mindezekhez hozzásorolhatjuk a kolozsvári, marosvásárhelyi és bukaresti rádió és televízió magyar nyelvű zenei műsorait, valamint a közelmúltban újraszervezett vidéki rádió- és tévéadók tevékenységét. A zenetudományi műsorok közvetítése mellett szerepük különösen jelentős a zenei krónika, kritika szorgalmazásában és nem utolsósorban a zenei produkciók rendszeres közvetítésében és ismertetésében, mindenekelőtt a zenepedagógia, a népművészet, a műkedvelő zenélés, valamint az opera- és koncertélet vonalán.

A muzikológiai tevékenység és általában a zenei élet fellendítésében hasonlóan pozitív szerepe van a magyar sajtónak. E tekintetben a Kolozsváron szerkesztett *Korunk*, *Helikon*, *Keresztény Szó*, a bukaresti *A Hét*, a marosvásárhelyi *Látó*, a nagyváradi *Krónika* és *Bihari Napló* című periodikákat emelhetjük ki, amelyekhez még számos más vidéki lap és szemle is társul, mint például az *Erdélyi Kórus* (Marosvásárhely), a *Háromszék* (Sepsiszentgyörgy), a *Székelyföld* (Csíkszereda) vagy a kétnyelvű *Limes* (Zilah).

Az erdélyi magyar zenetudomány mai eredményeit olyan kiváló tudósok, művészek, közéleti személyiségek kitartó munkája fémjelzi, mint dr. László Ferenc, dr. Szenik Ilona, dr. Almási István, dr. Szeghő Péter, Rónai Ádám, Benkő Judit és a nemrégiben elhunyt dr. Benkő András Kolozsvárról, Fejér Kálmán Szatmárnémetiből, Dénes Zoltán és Órás-Banciu Katalin Nagybányáról, Fejér Elemér és Borbély Zoltán Marosvásárhelyről, Visnyai Csaba és Visnyainé Kondor Ágnes Nagykárolyból, Kláráné Ferenc Mária Brassóból, Simonffi Katalin Bukarestből, Szalay Zoltán Csíkszeredából, Valády Enikő Sepsiszentgyörgyről, Gáspár Attila Zilahról és a felsorolást még hosszan folytathatnók. Tudományos kutatásaik mellett zenekritikai tevékenységük, a vidéki zenei élet hitelességének és kompetenciájának vizsgálása igen jelentős részét teszi ki munkásságuknak, ugyanakkor krónikási szerepük révén mindannyian pótolhatatlan szerepet játszanak a tegnapi és a mai Erdély zenetörténetének rögzítésében.

Két kapcsolatrendszer jelentőségére a zenetörténeti kutatásban jelen tanulmányom lektora, dr. László Ferenc figyelmeztetett. Őt idézem: „Az erdélyi és a bánsági magyar zenetörténet feltárását román, illetve külföldi

– főleg magyarországi magyar – szakemberek közreműködésével végezzük. Gyér, de annál öröndetesebb példákat lehet az első esetre felhozni, például Constantin Catrina brassói zenetörténész Delly-Szabó Géza-tanulmányát vagy a kolozsvári Elena-Maria Șorban gregorián-forrásfeltárásait. Sokkal több a példa a második esetre: Dávid István Magyarországon él, de továbbra is az erdélyi műemlékorgonák kutatása a fő területe, Pávai István több budapesti intézménynek is nélkülözhetetlen munkatársa, de az erdélyi és a csángó népzene köréből közli legfontosabb írásait. A fiatal Németh István Csaba Budapesten a kolozsvári Ruzitska Györgyről tartott előadásával keltett fetűnést. Szacsvai Katalint is elszippantotta az anyaország, de az erdélyi ferencesek zenei életének alighanem ő a legjobb szakértője. Felbecsülhetetlenül értékesek a Németországban élő Király Péter erdélyi kutatásainak eredményei. Ha őt bekapcsolhatnók az erdélyi magyar zenetörténészek képzésébe! A Münchenben hazára lelt Franz Metz a bántási sváb katolikusok zenei életének dokumentumaival együtt temérdek magyar vonatkozású dokumentumot is feltárt.”

Az erdélyi magyar zenetudományi kutatások terén különösen kiemelkedő dr. László Ferenc zenekritikusi és zenetörténeti tevékenysége, több mint húsz önálló kötete, elsősorban a bartóki életművet elemző munkái, valamint az általa szerkesztett közös kötetek, a Szabó Csaba és Benkő András által elindított *Zenetudományi írások* sorozat. Dr. Benkő András munkásságát fémjelzik például a *Zoltán Aladár*- és a *Márkos Albert-monográfiák* (utóbbi sajtó alatt), valamint a *Mondjatok dicséretet* címmel kiadott himnológia. Halálával elvesztettük az erdélyi zenei élet nesztörát, utódlása hosszú ideig megoldatlan kérdés marad számunkra. Dr. Szenik Ilona *Erdélyi és moldvai magyar siratók, siratóparódiák és halottas énekek* (1996) c. munkája referenciaértékű mind az itthoni, mind a külföldi szakirodalomban.

Itt jegyezzük meg, hogy zenetudósaink kivétel nélkül írnak és közölnek román nyelven is, és aktív szakmai kapcsolatot tartanak fenn a román nyelvű intézményeinkkel és azok munkatársaival Bukarestben, Kolozsváron és vidéken egyaránt. Úgyszintén rendszeres és számottevő az idegen nyelvű közlés gyakorlata is, valamint a nemzetközi tudományos fórumokon (pl. a Mozart Társaság rendezvényein) való rendszeres jelenlét. Mindezek a tudományos megnyilvánulások nemcsak az itthoni tevékenység népszerűsítését szorgalmazzák, hanem jelentős hozzájárulások az egyetemes zenetudomány elméleti-gyakorlati fejlesztéséhez.

Bár román nyelven zajlik, mégis az erdélyi magyar zenetudomány jelentős potenciálját alkotja a doktori képzés. Jóllehet a rendszerváltás óta

nincs magyar nyelvű felsőfokú zenetanítás egyetlen állami intézményben sem, a kolozsvári Zeneakadémián számos doktorandusz a magyar zenekultúra témakörében vagy ehhez érintőlegesen kapcsolódó területeken írja disszertációját a zenetörténet, a stilsztika, az etnográfia-folklór, az előadóművészet és a zeneesztétika szakterületein. Ezek a doktoranduszok a következők: Sógor Éva (etnomuzikológia), András Enikő, Barabás Béla, Csiky Csaba, Kabán Ata, Magyar Zita, Molnár Tünde (stilsztika-zeneszerzés), Benkő Judit, Csiky Boldizsár, Dobribán Emil, Katona József, Kirkósa Júlia, Orbán-Tóth Ágnes, Orosz-Pál József, Székely Árpád (zeneesztétika). Arányos megoszlásukat tekintve a szaktudományok szintjén, elmondhatjuk, hogy belőlük könnyen kiállítható lenne egy magyar nyelvű zenei főiskola teljes tanári kara mind elméleti, mind előadói vonatkozásokban, ha már egyszer valahára ilyen igény megvalósítása konkrétan is megfogalmazódna...

Az utóbbi tíz esztendőben elért tudományos eredmények kétségtelesen jelentősek és elismerésre méltók a zenetudomány számos területén. De jelentőségükben inkább egyéni teljesítménynek számítanak. A kutatásban és felsőfokú oktatásban állami szinten teljes egészében, a civil társadalom szintjén pedig majdnem teljes egészében hiányzik az intézményesített keret biztonsága, éltető ereje. Mi több, a még megmaradt néhány kulturális-művészeti intézményünkben, mint például az önállóan vagy magyar tagozatok szintjén működő zenei és drámai színházaink legnagyobb részében, kellő támogatás és utánpótlás hiányában a produkciók minősége ritkán haladja meg (néha el sem éri) a tíz évvel korábbiak színvonalát, és az előadások száma mennyiségileg is kevesebb. Sajátos paradoxon, hogy a szabadon alkotás lehetőségei között nincs mód (illetve csak nagyon szűkösen van) ennek a szabad alkotásnak a kibontakoztatására.

III. Az egykori magyar tagozat nyújtotta diák zenetudományi kutatás serkentő erejét valamilyen módon ma is pótolni, biztosítani kell. Ennek az égető igénynek a kielégítését szolgálná a Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem keretén belül tervezett magyar zenetudományi kar beindítása. Az eddig kifejtett tervezői-szervezői munka feltétlenül ígéretes.

Kiemeljük néhány, véleményünk szerint meghatározó és elengedhetetlen követelményét az erdélyi magyar zenetudományi képzésnek:

1. Nemzetközileg érvényes és versenyképes tantervek, programok kidolgozása és bevezetése.

2. Ezeknek a terveknek az összehangolása a román zeneakadémiákon zajló muzikológiai képzés terveivel. (Ez nemcsak a nem kívánt feszültsé-

gek elkerülése végett szükséges, hanem mindenekelőtt azért, hogy az általunk képzett kutatókat teljes jogú és egyenrangú szakemberekként fogadják országos szinten is.)

3. Biztosítani kell (amíg még van, akiből) az itthoni hozzáértő tanári kart, olyanokból, akik minden külföldinél jobban ismerik-érik-élik e feladatok fontosságát és hitbéli kötelességüknek tekintik a teljes szakmai-pedagógiai odaadással végzett nevelői munkát.

4. Anyagilag és szervezésileg biztosítani kell a szükséges külföldi vendégoktatók munkájának feltételeit az optimális szelekció és együttműködés szellemében.

5. Mind az intézet vezetősége és tanári kara, mind (és főleg) a hallgatójelöltek körében tudatosítani kell a zenetudományi képzés céljait és feltételeit, valamint az elsajátítandó szakma érvényesítési lehetőségeit. Például: a közép- és felsőfokú zenetanítás elméleti szaktanárainak képzése; a zenei tudományos kutatás szakembereinek képzése egyetemi tanszékek, kutatóintézetek felerősítése, illetve létrehozása érdekében; világi és egyházi zenei művelődési-művészeti intézményeink szakemberekkel történő ellátása zenekritikusok, művészeti titkárok, szerkesztők, újságírók, impresszáriók, menedzserek képzése révén; zenei fórumaink, szövetségeink, társaságaink életének szakszerű irányítása, hiszen ezen a téren is aggasztó a kiöregedés, implicite az utánpótlás hiánya).

6. Tudatosítani kell azt a zenepolitikai igényt, miszerint működvelő fórumaink, intézményeink, együtteseink szervezése, irányítása és szakmai ellenőrzése, professzionista szinten kell hogy megvalósuljon, és hogy erre elsősorban szintén a zenetudományi szak végzősei a hivatottak.

IV. A zenetudomány tanításának ma világszerte igen fontos és időszzerű formája a magszteri és doktoranduszi képzés. Az egyetemi évek során frissen elsajátított ismeretek szakszerűen irányított elmélyítése speciális kurzusokon, szemináriumokon és az elméleti-gyakorlati kutatómunkában a posztgraduális muzikológiai oktatás nélkülözhetetlen láncszemét jelenti. A doktori tudományos cím elérésében a magszteri fokozat megszerzését kötelezővé kellene tenni minden felsőoktatási ágazatban és természetesen a zenetudomány felsőfokú oktatásában is. Ezen a téren ígéretes újításokkal találkozunk Romániában is a rendszerváltás után átszerveződő zeneakadémiákon. Különösen jelentős változást hozott a kétéves interdiszciplináris magszteri forma szorgalmazása. Sajnos a magyar nyelvű állami oktatásban ilyen irányban sem történt semmiféle lépés. A máig egyetelen, de még csak távlati lehetőség a Nagyvá-

radi Partium Egyetem egyházzenei szakán látszik körvonalazódni. Anélkül, hogy a számos „objektív-szubjektív” gátló tényező és a velük folytatott keserves, de végül is nem sikertelen küzdelem részleteire kitérnénk (lásd például az akkreditáció tekervényeiben az eredetileg zenetanári-egyházzenei névvel induló szak megfosztását a zenetanári minősítéstől, és ennek ellenére a végzős hallgatók zenetanári szaktevékenységét is szavatoló diploma kiállítását stb.), elmondhatjuk, hogy az immáron évtizedes múlttal rendelkező felsőfokú magyar nyelvű képzés Nagyváradon reális alapot biztosít a magiszteri fokozat megszerzésére is.

Az egy-, illetve kétéves formák dinamikus szervezése a muzikológiai kutatás távlataiban olyan lényeges megvalósításokat tesz (illetve tenne!) lehetővé, mint:

- az egyetemi évek során folytatott, olykor diplomadolgozatokban kicsúcsosodó tudományos diákköri tevékenység magasabb fokú, a részletekre alaposabban kiterjedő kutatásokká való fejlesztése;
- a doktoranduszi kutatás előiskolájának a megteremtése;
- a kutatói és a nevelői munkavégzés szerves egységének megvalósítása az újabb muzikológiai nemzedék felkészítésében;
- a zenetudományos kutatás témakörének gazdagítása és kiterjesztése a fentebb bemutatott szerkezet egészére;
- tudományos és didaktikai kapcsolatépítés zenei életünk intézményei között, éppen a fent említett témakörök időszerű bővítése révén.

V. Az egyetemi, a magiszteri és a doktoranduszi képzés, szoros egységben művészeti és kulturális életünkkel, előbb-utóbb létre kell hogy hozzon egy erdélyi zenetudományi szakfolyóiratot, amelynek létjogosultságát hosszan lehetne indokolni. Itt csak annyit, hogy egy ilyen periodika majdnem évszázados vágyát váltaná valóra a romániai magyar muzikológiának, hiszen az első világháború után a Temesvárról Budapestre menekített *Zenei Szemle* óta ilyen sajtóorgánunk mind ez ideig nem volt. Ezen a téren az a jellemző, hogy – hasonlóan a jobb híján esszéírásra szorítkozó kisebbségi bölcselelőkhöz – zenetudományi írásainkkal általánosabb profilú folyóiratok, sőt napilapok hasábjaira kérezzük be.

VI. A zenetudományi tevékenység, a szó közvetlenebb értelmében vett zenetanítással szoros szövetségben három lényeges területen feltételezi az anyanyelvi képzés lehetőségét: a) a beszélt anyanyelven történő képzés, b) az énekelt-muzsikált zenei anyanyelv alkotó elsajátítása és c) az egyetemes és a nemzeti értékek együttes befogadása.

a) A zene tanulása elválaszthatatlan az anyanyelvtől. A népdalok igazi birtokbavétele például elképzelhetetlen nyelvismeret nélkül. Persze megtanulhatjuk más népek dalait is, de ezek lényegi elsajátítása csak az illető nyelv ismeretében történhet meg. Ami pedig a miénk, azt még inkább tudnunk kell, hogy valóban a sajátunk legyen.

És ugyanez áll a szöveges, a programzenére, sőt végső soron minden zenére, hiszen a költői deklamáció (szavalás), a táncrelátum (táncmozgás, gesztus, mimika) és a zenei énekelt vagy hangszeres intonáció ősi szinkretizmust idéző megbonthatatlan egysége mindenhol feltételezi az anyanyelvi tanítást-oktatást és ennek élménykeltő varázsát.

b) A zenei anyanyelv elsajátítása és művelése magának az anyanyelvi közösségnek a keretén belül megszületett nép- vagy műzenei alkotások természetes birtokbavételére alapozódik. Amint nincs anyanyelvi kultúra anyanyelvi irodalom és költészet birtoklása nélkül, ugyanúgy nincs zeneanyanyelvi kultúra sem annak a szülő-gyermek kapcsolatnak a megélése nélkül, amely a nemzeti ethoszból fakadó népzenei és műzenei alkotásokat összefűzi. Érvényes ez a megállapítás a hangszeres zene oktatására is. Hiszen a népi intonációra alapozott nemzeti zene avatott tanítása eleve feltételezi az oktató anyanyelvi és zeneanyanyelvi ismereteit a hangszeres alkotások területén is. Az intonáció hitelessége szempontjából nem mindegy például, hogy az, aki a hegedűs számára megtanítja Enescu harmadik, „román karakterekben” komponált *Zongora-hegedű szonátáját*, a román zenei anyanyelv birtokosa-e, vagy sem. És ugyanez vonatkozik, mondjuk, Bartók *Hegedű szólószonátájának* avatott értelmezésére is, és így tovább.

c) Csak ilyen alapon érthetjük meg igazán a nemzeti és az egyetemes értékek befogadásának kölcsönös feltételezettségét, valamint azt az alapvető esztétikatörténeti tény, miszerint a valóban hiteles nemzeti értékek előbb-utóbb betagolódnak az egyetemes értékek regnumába. Ám ehhez az adott népi-közösségi szint különösében kellett megszületniük és megélniük gyermek- és serdülőkorukat, és nemegyszer öregségüket is. Ki gondol ma arra, hogy Dante az olasz nemzeti iskola költője volt, hiszen az *Isteni színjáték* ma egyetemes érték mindannyiunk számára. De akkor és ott olaszul hangzott, toszkán dialektusban, olasz nemzeti értéként... És persze hogy Beethovent „beethovenül”, Mozartot „mozartul” kell megtanulnunk és muzsikálnunk. Ám ehhez saját kultúránkon kell felnőnünk, és erről a jogunkról-kötelességünkön semmiképpen sem szabad lemondanunk.

SZAKIRODALOM

- ALBERT Ernő–FARAGÓ József–SZENIK Ilona (szerk.)
1973 *Háromszéki népdalok*. Bukarest, Kriterion
- ALMÁSI István
1973 *Futásfalvi népdalok*. Bukarest, Kriterion
1979 *Szilágysági magyar népzene*. Bukarest, Kriterion
1972 *Tavaszi szél vizet áraszt*. Bukarest, Kriterion (antológia)
1988 *Cercetările asupra folclorului musical maghiar din Transilvania în secolul al XIX-lea și în primele două decenii ale secolului al XX-lea*. (Doktori értekezés. Kolozsvár)
- ALMÁSI István–BENKŐ András–LAKATOS István (szerk.)
1974 *Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése*. Bukarest, Kriterion
- ALMÁSI István–OROSZ Katalin
1969 *Magyargyerőmonostori népköltészet*. Bukarest, Kriterion
- ALMÁSI István–SZENIK Ilona–ZSIZSMAN Ilona
1957 *A lapádi erdő alatt*. Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó (népdalgyűjtés)
- ANGI István
1965 *Muzyka i affektivnosty*. (Doktori értekezés. Moszkva)
1975 *Zene és esztétika*. Bukarest, Kriterion
2001 *Az esztétikum zeneisége*. Kolozsvár, Komp-Press
(é. n.) *Zenei anyanyelvünkért*. Kolozsvár, Polis (sajtó alatt)
(é. n.) *Az érték esztétikai jelentése*. Kolozsvár, Pro Philosophia (sajtó alatt)
- BALLA László
2001 *De la grotesc la arabesc. Formele intercategoriale ale muzicii pianistice*. (Doktori értekezés. Kolozsvár)
- BENKŐ András
1970 *Bartók Béla romániai hangversenyei*, Bukarest, Kriterion
1975 *A Bolyaiak zeneelmélete*. Bukarest, Kriterion
1976 *Bartók și România*. (Doktori értekezés. Kolozsvár)
1986a *Zenei kislexikon*. Bukarest, Kriterion
1994 *Az egyházi ének története*. Himnológia. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület
1996 *Zoltán Aladár*. Marosvásárhely, Mentor
2000 *Mondjatok dicséretet*. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület
(é. n.) *Márkos Albert* (sajtó alatt)
- BENKŐ András (szerk.)
1980 *Zenetudományi írások*. Bukarest, Kriterion
1983 *Zenetudományi írások*. Bukarest, Kriterion
1986b *Zenetudományi írások*. Bukarest, Kriterion
- DÁVID István
1996 *Műemlék orgonák Erdélyben*. Kolozsvár–Budapest, Polis–Balassi

DIOSI Dávid (szerk.)

1996 *Cantate Domino*. Orgonatörténeti és egyházzenei tanulmányok.

Gyulafehérvár, kiadják a Gyulafehérvári Római Katolikus Teológia kispapjai

JAGAMAS János–FARAGÓ József–SZEGŐ Júlia (szerk.)

1954 *Moldvai csángó népdalok és népballadák*. Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó

JAGAMAS János–FARAGÓ József (szerk.)

1974 *Romániai magyar népdalok*. Bukarest, Kriterion

LAKATOS István

1971 *Zenetörténeti írások*. Bukarest, Kriterion

1977 *A kolozsvári magyar zenés színpad (1792–1973)*. Bukarest, Kriterion

LÁSZLÓ Ferenc

1974a *99 Bartók-levél*. Bukarest, Kriterion

1976 *Zenei ügyelet*. Bukarest, Kriterion

1980 *Bartók Béla, tanulmányok és tanúságok*. Bukarest, Kriterion

1982a *Százegyedik év*. Bartókról, Enescuról, Kodályról. Bukarest, Kriterion

1987a *Zenén innen zenén túl*. Bukarest, Kriterion

1987b *Klavir és koboz*. Tények, értelmezések és föltevések Liszt

Ferenc 1846–47-es hangversenykörútjával kapcsolatban. Bukarest, Kriterion

LÁSZLÓ Ferenc (szerk.)

1971 *Bartók-könyv*. Bukarest, Kriterion

1974b *Bartók-dolgozatok*. Bukarest, Kriterion

1977 *Bartók Béla. Scrisori. I–II*. București, Kriterion

1982b *Bartók-dolgozatok. 1981*. Bukarest, Kriterion

1984 *Utunk Kodályhoz*. Emlékkönyv. Bukarest, Kriterion

1995 *A szifnx válaszol*. 35 beszélgetés Enescuval. Bukarest, Kriterion

1999 *Zenatudományi írások 1998*. Bukarest, Kriterion

LÁSZLÓ, Francisc

1995 *Béla Bartók și lumea noastră*. Cluj-Napoca, Dacia

2001 *Béla Bartók și muzica populară a românilor din Banat și Transivania*.

(Doktori értekezés. Kolozsvár)

MARGITHÁZI Beja (szerk.)

1997 *Kodály-történet 1997*. Kolozsvár, Romániai Magyar Zenetársaság

PÁVAI István

1993 *Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczenéje*. Budapest

ȘORBAN, Elena-Maria (ed.)

1986 *Vigiliale*. București, Editura Muzicală

2000 *Muzica gregoriană în Transilvania medievală*. (Doktori értekezés. Kolozsvár)

SZABÓ Csaba

1977 *Hogyan tanítsuk korunk zenéjét*. Bukarest, Kriterion

1980 *Zene és szolgálat*. Bukarest, Kriterion

2001 *Erdélyi magyar harmóniás énekek a XVIII. századból*. Budapest, Balassi (CD)

SZABÓ Csaba (szerk.)

1977 *Zenatudományi írások*. Bukarest, Kriterion

SZALAY Zoltán

1998 *Procedee de variație în figurile instrumentale ale melodiilor de joc* (Doktori értekezés. Kolozsvár)

SZEGHŐ Péter

2002 *Tehnici de compoziție în Mikrokosmos de Béla Bartók*. Cluj-Napoca, Editura Aspegione (Doktori értekezés megjelentetett szövege)

SZENIK Ilona

1980 *Semnificația etnomuzicologică a Mioriței*. (Doktori értekezés. Kolozsvár)

1996 *Erdélyi és moldvai magyar siratók, siratóparódiák és halottas énekek*. Bukarest, Kriterion

TERÉNYI Ede

1978 *Zene marad-e a zene?* Bukarest, Kriterion

1983 *Unele elemente de teorie generală ale armoniei contemporane* (Doktori értekezés. Kolozsvár)

2001a *Paramuzikológia*. Esszék. Kolozsvár, Glória

2001b *Armonia muzicii moderne*. Cluj-Napoca, Editura Media Muzica

VERMESY Péter

1983 *Evoluția cadențelor de la monodia medievală până la Renaștere* (Doktori értekezés. Kolozsvár)

A ROMÁNIAI MAGYAR NÉPRAJZKUTATÁS EGY ÉVTIZEDE. 1990–2001.

0. Erdély néprajzi monográfiája megírásának szükségessége évtizedek óta sürgető tudományos feladatnak számít. „Korszerű Erdély-történetünk van, erdélyi néprajzi összefoglalónk korszerűtlen sincs” – írta 1991-ben Kósa László abban a tanulmányában, amelyben egyúttal az Erdélyre vonatkozó irodalom nagyobb vonulatairól és hiányairól is áttekintést nyújt (Kósa 1991. 197.). Az egyedüli átfogó munka máig Balassa Iván *A határainkon túli magyarok néprajza* című könyvének a romániai magyar nyelvterületre vonatkozó fejezete (Balassa I. 1989). Bár időközben több, a kutatások kisebb-nagyobb szakaszát és területét áttekintő publikáció jelent meg (Almási 1991; Kós 1991; Keszeg 1995; Balázs 2001; Gazda K. 2001; Pozsony 2001a).¹

Jelen áttekintés először annak a formális intézményhálózatnak a feltérképezését kísérli meg (1–2.), amely a tudományos eredményként számon tartott etnográfiai irodalmat létrehozza. Egy relatíve nagy múlttal rendelkező és szerteágazó, erősen kanonizálódott kutatási gyakorlat esetében e választott szempont gyakorlatias volta többszörösen megkérdőjelezhető. Megválasztását az a meggyőződés indokolta, hogy a kutatás nagymértékben a kutatást működtető intézmények, az intézmények által gondozott és támogatott finalítások irányába alakul. A kutatás történetének „sorsfordulóit” az intézmények eltűnése, illetve új intézmények, csoportosulások létrejötte alkotja. Ilyenképpen az alábbi áttekintés a tudomány működésének mechanizmusát kívánja érzékeltetni. Azokat az intézményeket, amelyek támogatnak, megrendelnek kutatásokat, eredményeket halmoznak fel és közvetítenek a befogadók irányába, és ezáltal adatbázist, befogadói réteget és befogadói elvárásokat hoznak létre és állandósítanak.² Ezt az áttekintést egészíti ki a kutatások (3.) és kutatási

1 Ebbe a sorba illeszkednek azok a szintézisek is, amelyek egy-egy régió, ritkábban Erdély kultúrájának egy szeletéről készítettek tematikus monográfiát.

2 A romániai magyar tudományos műhelyek profiljáról Pozsony Ferenc közölt írást. Köztük szerepelnek az etnográfia tudományát centrálisan vagy periférikusan kultiváló intézmények is. (Pozsony 2000c)

eredmények (4.) tematikai kötődés szerinti összefoglalása. Az irodalomjegyzék pedig az egyéni teljesítmények regisztereként olvasható. Itt került említésre a romániai szerzők külföldön megjelent publikációja is.

Habár indokolt lenne a romániai magyarság népi kultúrájának kutatását is áttekinteni, jelen esetben nem ezt tekintjük feladatunknak. Ennek ellenére szórványosan nem romániai szakemberek eredményeire, külföldi, Erdélyről szóló kiadványokra is hivatkoznunk kell, érzékeltetendő a románai és a külföldi kutatások összekapcsolódását. Ugyanígy nehéz volt tiszteletben tartani a címben jelzett periódus alsó határát. Ezért olykor sor került a kutatási előzmények jelzésére is.

1. Az 1990-es évek szakmai életében aktívan részt vett az előző évtizedek kutatói rétege. Közülük azonban többen is nyugalomba vonulva, magánintézmény szerepét betöltve fejtették ki hatásukat (Faragó József, Kós Károly, Nagy Jenő, Nagy Olga, Szentimrei Judit). Ezért a néprajztudomány történetében fordulópontot jelentett a szakmai, tudományos képzés újraindulása a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen (BBTE). Több évtizedes szünet után a néprajz szak megszervezésére a Magyar Filológiai Tanszék (jelenleg: Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék) keretében, Péntek János egyetemi tanár kezdeményezésére került sor 1990 őszén. A szak B szakként indult, jelenleg, 1999 őszétől pedig A szakként működik. Az állandó oktatók (Gazda Klára, Keszeg Vilmos, Könczei Csilla, Péntek János, Pozsony Ferenc, Tánczos Vilmos) mellett az évek során a romániai magyar tudományos élet képviselői (Almási István, Balázs Lajos, Balogh Ferenc, Bíró Zoltán, Demény István Pál, Imreh István, Nagy Olga, Ráduly János, Ion Cuceu), valamint magyarországi szakemberek, vendég-tanárok tartottak előadásokat vagy vezettek kollégiumokat. Az évek során a szak abszolvensei elsősorban pedagógusi pályán helyezkedtek el. Kevesük számára a média, illetve néprajzi szakintézet (múzeumok, Folklór Intézet) biztosított elhelyezkedési lehetőséget. Az utóbbi évek során többen jelentkeztek doktori programra a kolozsvári, a budapesti és a debreceni egyetemre. Néhányan gyakornoki (Czégényi Dóra), ösztöndíjas doktoranduszi (Fosztó László) vagy óraadói státusban oktatóként (Szikszai Mária, Pálffy Zoltán) tértek vissza az egyetemre.

Az évek során a Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék és a Kriza János Néprajzi Társaság (KJNT) több kutatási programot kezdeményezett a néprajz szakos diákok számára. Ezek között szerepelt jelenkutatás a moldvai csángó faluközösségekben, a csíksomlyói búcsújárás vallásetnológiai vizsgálata, a gyimesi és a moldvai csángó ornamentika vizsgálata, az er-

déli arisztokrácia mai emlékezetben élő képének rekonstruálása, szór-ványtelepülések családszerkezetének, szokásainak, valamint erdélyi kollektív és individuális életpályák kutatása. A szak végzősei záródolgozatának témáját nézve körvonalazható a diákok által preferált és az oktatók által támogatott, elfogadott kutatások profilja.³ Az 1990-es évek elején a népi környezetre jellemző kommunikációs formákra és csatornákra, a hagyományos életforma egy-egy területére (társas munkák, táplálkozás), a népviseletre és népi hímzésre irányuló kutatásokat vezetett.⁴ Gazda Klára irányításával készültek el azok a szakdolgozatok, amelyek a gazdálkodás, a tárgyi környezet, a népművészet motívumait, szerkezetét, a mentalitás és életforma összefüggését, a tárgyalkotás és tárgyhasználat funkcióit elemezték.⁵ Pozsony Ferenc a rítusok jelentéseit, funkcióit, struktúráját, társadalmi kontextusát, az utóbbi években főleg a lokális társadalmak szerkezetét, történeti alakulását, belső viszonyait, konfliktusait, identitásának szerveződését vizsgáló kutatásokat irányította.⁶ Tánczos Vilmos a vallásos élet, valamint a populáris kultúra szimbólumai vizsgálatára irányuló kutatások vezetését vállalta el.⁷ Könczei Csilla a vizuális szövegek

3 A továbbiakban említendő szakdolgozatok a Bölcsészkar tanszéki könyvtárában találhatóak meg.

4 Albert Gyöngyvér Mária: *Hagyományos népi táplálkozás Bodoson*. 1992. Barcsa Éva: *Közlési viszonyok Szecsele kommunikációs rendszerében*. 1991. Kiss László: *Ünnepek és jeles napok Bibarcfalván*. 1991. Páll Edit: *A kommunikáció szerepe a viselkedés elsajátításában Disznajón*. 1992. Szőcs Mónika: *A népi társasmunkák és a hozzájuk fűződő népköltészet Királyfalván*. 1991.

5 Daróczi Melinda: *Egy család lakáskultúrájának és életmódjának változása a század elejétől napjainkig*. 1999. Demeter Éva: *Gyimesi tojásírás*. 1999. Domokos Judit: *Gazdálkodásmód és életforma változása két bukovinai telepes családban*. 1998. Ilyés Ildikó: *Népi táplálkozás: Kobátfalva–Nagymedesér. 1900–1996*. 1996. Kovács Jolán: *Az erdő a csíkiak életében*. 1997. Léstyán Csilla: *Lakótér és tárgyhasználat Csíkrákoson*. 1997. Lukács János: *Kísérlet a populáris olajfestmény kultúrájának elemzésére*. 1996. Sármási Tünde: *Textilhasználat a szilágysági Monón a XX. században*. 1997. Szabó Enikő: *Kalapkötés Jobbágytelkén*. 1997. Szőke Erzsébet: *Vajda Árpád népművész munkásságát alakító tényezők vizsgálata*. 2001. Vass Ágnes: *Székelykeresztúr járás lakóinak gazdasági viszonyai a dualizmus korában*. 1998. Mihálykó Éva: *A csíkszentdomokosi perefernumlevelek kultúrtörténeti értéke*. 1997.

6 Ágoston Palkó Emese: *Sztána változó társadalma*. 2001. Deák Ferenc: *A halottkultusz Csernátonban*. 1999. Harbula Hajnalka: *Egy zabolai cigánycsalád kapcsolatrendszere*. 1999. Khell Noémi: *Az arad-gáji székelyek*. 2001. Péter Emese: *Egy szamosújvári magyarörmény család története*. 1996.

7 Kozma Csaba: *Archetípusok és szimbólumok a magyar slágerszövegekben*. 1998. Hegyeli Attila: *A térbeli határ archetípusa. Határhelyek a magyar folklórban*. 2000. Bogdán Melinda: *A moldvai csángó csujogtatások szerelmi szimbolikája*. 2000. Lőrincz Magdolna: *Imázsképzés Jehova tanúinak folyóírataiban*. 2001.

szemiotikai elemzését, az identitás szimbolikus kifejeződését elemző dolgozatokat vezette. Keszeg Vilmos a hagyományos paraszti világkép elemeit, a populáris kultúra írott szövegeit és a kortárs populáris kultúra, a társadalmi deviancia formáit elemző kutatásokat irányította.⁸ Néhány dolgozat tanulmány formájában vagy kötetté fejlesztve látott napvilágot. Az 1990-es évek végétől a néprajz szak abszolvensei állandó jelleggel jelen vannak konferenciákon, kötetekben és folyóiratokban (Balássy Enikő, Bálint Emese, Becze Márta, Bokor Zsuzsa, Czégényi Dóra, Demeter Éva, Fosztó László, Hegyeli Attila, Incze Éva, Komáromi Tünde, Könczei Csongor, Soós Timea, Szabó Árpád Tőhötöm, Szikszai Mária, Szőcsné Gazda Enikő, Turai Tünde). A BBTE Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékén Péntek János egyetemi tanár indított doktori programot. Az elmúlt egy évtized alatt ennek keretében szerzett doktori címet Gagy József, Hajdú Farkas-Zoltán (közzétéve: Hajdú F.-Z. 2001), Kardalus János, Keszeg Vilmos (Keszeg 1999), Pozsony Ferenc (Pozsony 1997, 1998a), Tánczos Vilmos (Tánczos 1999 és 2000), Zakariás Erzsébet (Zakariás 2000), Zsigmond Győző (Zsigmond Gy. 1999).

A szakirodalomban való tájékozottság, igényes szakmai nyelvezet, árnyalt terepismeret, szociális és történeti érdeklődés, új források felé való irányodás jellemzi az önálló kötettel közönség elé lépett fiatal szerzőket. Benedek H. Erika a terhesség, a szülés és a gyermekágy időszakához kötődő hagyományok elemzésével egy moldvai csángó falu világképe mágiikus, mitikus és vallásos elemeinek szerveződését írta le (Benedek E., H. 1998). Szőcsné Gazda Enikő a XVII–XIX. századi Orbai széki vizitációs és vizsgálati jegyzőkönyvek alapján rekonstruálta a korabeli erkölcsi élet normasértési és büntetési formáit. Munkájában láttatni engedi a büntetési, megrovási esetekre fényt vető szöveg formái, stílári és tartalmi sajátos-

8 Gazda Enikő: *A koldulás kultúrája*. 1994. Komáromi Tünde: *Betegség társadalmi tükörben*. 1996. Bálint Emese: *Az ítéletalkotás stratégiái: bolondok a társadalomban*. 1997. Tóth Erika: *Világképelemzés egy csángó közösség születéshez fűződő hagyományai alapján*. 1996. Szabó Enikő: *Hodos község hiedelemvilága*. 1998. Tasnády Erika: *Szentlevelek. A ponyvairódalom egy műfaja és annak továbbélése*. 1996. Bartha-Balogh Emese: *Hiedelemleknyek reprezentációs lehetőségei*. 1999. Czégényi Dóra: *A román pap alakja egy erdélyi közösség hiedelemrendszerében*. 1998. Páczkán Éva: *Mentalitásvizsgálat egy élettörténet elemzése alapján*. 1996. Németh Ágnes: *Életpálya és élettörténet – a szimbolikus identitás eszközei*. 2000. Papp Annamária: *A graffiti – nonkonformista kommunikációs mód*. 1998. Nagy Enikő: *A „más” igézete. Diákközösségek folklórvizsgálata*. 1999. Jakab Zsuzsa: *Demeter Domokos, a városfalvi népi verselő*. 1996. Becze Márta: *A népi emlékirat mint szövegtípus*. 2000.

ságait (Szőcsné Gazda 2001). Szintén az ő közreműködésével forráskiadványban láttak napvilágot az 1677–1752 közötti Orbai széki vizitációs jegyzőkönyvek (Csáki–Szőcsné Gazda 2001). Borbély Éva egy nagyvárosi (Bázel) farsang strukturális elemeit, a rítus előkészítését és lebonyolítását biztosító szerepeket tekinti át (Borbély 2001). Szabó Árpád Tőhötöm könyvében (Szabó Á. T. 2002.) egy kalotaszegi falu (Magyarlóna) hagyományos gazdálkodási formáinak változását elemzi. A könyv egyik fejezetében elvégzi a juhmérés tavaszi népszokásához kapcsolódó rítuselemek gazdasági antropológiai elemzését. Ugyanezzel a generációval léptek nyilvánosság elé más egyetemek abszolvensei is.⁹ Ugyanakkor az évek során több alkalommal került sor generációs szakmai rendezvényekre és publikációk megjelentetésére. 1994-ben Lukács János, 1999-ben Borbély Éva és Czégényi Dóra szerkesztett kötetet a fiatal néprajzkutatók tanulmányaiból (Lukács szerk. 1994, Borbély–Czégényi szerk. 1999). Több erdélyi fiatal vett részt a fiatal néprajzkutatók számára *A másik ember* témával szervezett konferencián.¹⁰ A KJNT évkönyvei, akárcsak bizonyos lapok (Néprajzi Látóhatár, Korunk, Erdélyi Múzeum, Művelődés) folyamatosan teret biztosítanak az induló kutatók írásainak.

Néprajzi stúdiumok szerepelnek a Bukaresti Tudományegyetem Hungarológia Tanszéke oktatási programjában is. Az évek során e tanszéken is több abszolvens készítette záródolgozatát néprajzi terepmunka eredményei alapján. A Zsigmond Győző által irányított szakdolgozatok egy-egy település kultúrájának monografikus leírására tettek kísérletet, továbbá etnobotanikai, kozmogóniai, történeti ismereteket, hiedelmeket rendszereztek, valamint kalendáris és átmeneti rítusok szokás- és funkcióelemeit elemezték. A bukaresti Tanszéknek a Bukaresti Magyar Kulturális Központtal közösen sikerült tematikus konferenciákat szerveznie.¹¹ Népi építészeti előadásokra kerül sor a kolozsvári építészeti egyetemen, népzenei előadásokra pedig a zenekonzervatóriumi oktatás keretében.

A szakmai élet szervezésében meghatározó szerepet vállalt az 1990 tavaszán megalakult Kriza János Néprajzi Társaság. Alapító okiratának szán-

9 Zsidó Ferenc (Zsidó 2000), Gergely Katalin (Gergely K. 2000) Dimény Attila, Fülöp Hajnal, Mirk Szipónia, Nyisztor Tinka tanulmányai folyóiratokban és tanulmánykötetekben jelentek meg.

10 Benedek Huszár János, Gazda Enikő, Pálffy Zoltán, Sata Kinga Koretta és Tekei Erika írása olvasható a konferencia előadásait tartalmazó kötetben (Romsics szerk. 1994).

11 A Hungarológiai Tanszék kutatási programjairól és eredményeiről l. Zsigmond Gy. 2001. Ugyanitt teszi közzé a tanszéken készült néprajz tárgyú szakdolgozatok jegyzékét.

dékai között szerepelt a romániai magyar kutatók intézményes tömörítése, szakmai rendezvények szervezése, a szakirodalom összegyűjtése és hozzáférhetővé tétele, magyar etnológiai adattár létrehozása, periodika megjelenítése, a román és a romániai kisebbségi szakmával és a határokon túli szakmai fórumokkal való kapcsolattartás, néprajzi kutatóintézet megalapozása.¹² Fennállásának egy évtizede alatt folyamatosan gondoskodott a néprajzkutatás és a népi kultúra iránt érdeklődő szakemberek és amatőr gyűjtők szakmai együttléteinek, közös kutatások megszervezéséről, a tagok kéziratának közléséről, a társaság tagjainak és a magyar néprajzi társaságok kapcsolatának biztosításáról. Az önkéntes gyűjtők számára kiírt éves pályázatok pályamunkái, a társaság tagjainak kéziratai, valamint a néprajz és magyar szakos diákok archív értéket képviselő dolgozatai alapozták meg a Társaság archívumának állományát. Az archívumban található tételek száma az évek során 500 fölé emelkedett, és adományokból, vásárlásból származó könyvállománya ma 3000 kötetre rúg. A Társaság meghatározó központjává lett a kolozsvári és a romániai tudományos és közművelődési életnek. Székházában konferenciák, előadások, könyvbemutatók, néprajzi és képzőművészeti kiállítások kapnak helyet.

A KJNT az 1990–2001 közötti 12 év során 26 tematikus konferenciát szervezett. E konferenciák ráirányították a társaság tagjainak figyelmét újabb és újabb kutatási területekre, a hazai és külföldi szakemberekkel való együttlét pedig a szakmai párbeszéd hatékony formájának bizonyult. A jelzett időszakban az alábbi konferenciákra került sor: *A romániai magyar néprajzi kutatás eredményei és feladatai* (Csíkszereda, 1990. szeptember 22–23.), *Farsang* (Szováta, 1991. február 23–24.), *Hiedelmek és hiedelemények* (Nagyvárad, 1991. április 13–14.), *Népi társadalom – népi erkölcs* (Gyergyószentmiklós, 1991. május 25–26.), *Tárgyi univerzumok* (Székelykeresztúr, 1991. szeptember 28–29.), *Oral history* (Kolozsvár, 1991. november 16–17.), *Térhasználat a kultúrában* (Árkos-Sepsiszentgyörgy, 1992. február 21–22.), *Halál és elmúlás* (Homoródfürdő, 1992. május 10–11.), *Kézművesség* (Kézdivásárhely, 1992. október 24–25.), *Növény és kultúra* (Székelyudvarhely, 1993. május 14–16.), *Tánc és közösség* (Sepsiszentgyörgy, 1993. november 27.), *Betlehemes játékok* (Szatmárnémeti, 1993. december 17.), *Néprajzi kutatások Kalotaszegen* (Jegenye, 1994. május 27–29.), *Az asszony helye a társadalomban* (Déva, 1994. október 1–2.), *Kultúra, írásbeliség, írott folklór* (Kolozsvár, 1995. november 10–12.),

12 A KJNT alapításának dokumentumai, statútuma és akkori tagjainak névsora a KJNT Értesítőjének 1991/1-es számában olvashatók.

Csángó sorskérdések II. (Illyefalva, 1996. január 11–13.), *Partiumi honismereti és néprajzi konferencia* (Bihardíószeg–Székelyhíd, 1996. október 11–13.), *Együttélési modellek erdélyi falvakban* (Kolozsvár, 1997. március 1.), *Tavaszi népszokások* (Nyárádszereda, 1997. május 30–június 1.), *Tájházak, falusi néprajzi gyűjtemények* (Zabola, 1997. szeptember 12–14.), *Népzenei találkozó* (Torockó, 1997. október 24–25.), *Ünnepek és hétköznapok* (Kolozsvár, 1998. május 16.), *A népi díszítőművészet* (Illyefalva, 1998. október 2–4.), *A migráció és hatása a lokális társadalmak kultúrájára* (Kolozsvár, 1999. május 7–9.), *A falusi tájházak fejlesztésének lehetőségei – a népi lakáskultúra múzeumi bemutatása* (Bogdánd, 1999. szeptember 24–26.), *Eredmények és feladatok az erdélyi és moldvai népi kultúra kutatásában* (Csíkszereda, 2000. március 18–19.), *Népi gyógyászat* (Homoródszentmárton, 2000. szeptember 22–24.), *Az erdélyi kerámia* (Csíkszereda, 2001. május 19.), *Játék és kultúra* (Csíkszereda, 2001. szeptember 28–30.). E konferenciák mellett, a KJNT, a Babes–Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszéke és a Kolozsvári Magyar Diákszövetség szervezésében négy alkalommal került sor a fiatal néprajzkutatók tanácskozására (Kolozsvár, 1996. december 14., 1997. december 5–6., 1998. december 4–6., Torockó, 1999. december 3–6.).

Csíkszeredában az 1980-as években munkacsoport (Kommunikációs és Antropológiai Munkacsort, később Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, rövidítve: KAM) szerveződött a helyi humánértelmisség tagjaiból. A diktatorikus viszonyok miatt informálisan működő intézmény tagjainak első közös vállalkozása a folklorizmus eseteinek, formáinak és ideológiájának leírására terjedt ki (Bíró Z.–Gagy J.–Péntek J. szerk. 1987). 1989 előtt a csoport az „ifjúságkutatásra”, a tizenévesek átmeneti rítusaira, a romániai magyar kultúra intézményeire, a mentális környezet építésére irányította rá kutatásait. Az emberi viselkedést a mindennapok kapcsolatai, a kapcsolatot építő ember, a kapcsolatok mint események és értelmezések, a világ mentális elrendeződése felől megközelítő írások *A Hét* című hetilap TETT (Természet–Ember–Tudomány–Technika) tudományos ismeretterjesztő mellékletének tematikus számaiban jelentek meg (*A lakás, A beszélő ember, Játékaink, Öltözködés és tudomány, A szabályozó ember, Képvilág, Hangvilág, A település életvilága, Tárgyaink, Kultúrák találkozása, Testünk kultúrája stb.*).¹³ A munkacsoport az 1990-es évektől régiókutatásokat kezdeményezett és irányít

13 Később, köteté szerkesztett válogatás formájában jelent meg (Bíró Z. et alii, é. n. és [1991]).

tott. A Regionális és Antropológiai Kutatások Központja 1995-ben indult *Helyzet Könyvek*-sorozata szociális, demográfiai, etnikus folyamatok (kollektívizálás, vendégmunka, elszegényedési folyamatok, életutak, az elit termelődése, a korrupció által lefoglalt kapcsolatok) elemzéseit, valamint a szocialista rend hatalomépítési gyakorlatát, a privát és hivatalos szféra átjárási és elkülönülési technikáit, az ünneplés térhasználati, -alakítási gyakorlatát bemutató esetelemzéseket tett közzé (Bodó szerk. 1995, 1996a, 1996b, 1996c, 1998, 2000; Gagyi 1998; Oláh 2001). Az *Átmenetek* és az *Antropológiai Műhely* című munkafüzetek a kutatócsoport tematikus kutatási eredményeit tartalmazzák.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) az 1950–1990 közötti kényszerű szünetelés után 1990. október 27-én tartotta újabb közgyűlését. Az egyesület, korábbi hagyományait folytatva a romániai magyar nyelvű tudományok szervezését, a különböző tudományágak szakkutatásainak egybehangolását kísérelte meg. Minthogy időközben sor került a KJNT megalakulására, a néprajzkutatók munkájának szervezése és irányítása a KJNT hatáskörében maradt. Az egy évtized alatt azonban több felolvasóülésre és interdiszciplináris rendezvényre került sor. Az EME két alkalommal (1991-ben és 1993-ban) írt ki honismereti–helytörténeti pályázatot.¹⁴ Az egyesület lapja, az Erdélyi Múzeum folyamatosan közölt néprajzi tanulmányokat és recenziókat. Gazda Klára a magyar hintázási hagyományok összehasonlító vizsgálatának lehetőségeit és eredményeit (Gazda K. 2000b), Faragó József a szabófalvi hejgetés (Faragó 1996), Zsigmond Győző a nappal kapcsolatos tudás (Zsigmond Gy. 1998), Vöő Gabriella a Tordai-hasadékhoz kapcsolódó Szent László-legendák emlékeit foglalta össze és értelmezte (Vöő 1992). Balázs Lajos tanulmányában egy településnek a haláljelekre vonatkozó tudását rendszerezte (Balázs 1993). Keszeg Vilmos egy mezősegi férfi hiedelemtudását és -gyakorlatát (Keszeg 1991), Turai Tünde pedig egy lokális közösségnek az asztaltáncoltatáshoz való viszonyulását (Turai 1999), Gergely Katalin a Gyergyói-medencei 1990–91-es tavaszi határkerülés rituális elemeit és a szokáselemek jelentéseit elemezte (Gergely K. 1994). Tánczos Vilmos a parasztkántoroknak a moldvai vallásos életben betöltött szerepét vizsgálta (Tánczos 1995a). Kutatóstörténeti adalékokat tárt fel és tett közzé Olosz Katalin (Olosz 2000) és Viga Gyula (Viga 2001).

14 A kiírásokra az *Erdélyi Múzeum* LIII. (1991) 1–4., illetve az LV. (1993) 1–2. számában került sor. Eredményhirdetés a folyóirat LV. (1993) 1–2., illetve LVII. (1995) 3–4. számában.

A tudományágban dolgozó szakemberekkel rendelkeznek, s így kutatóműhely szerepét töltik be a Román Tudományos Akadémia kolozsvári Folklór Intézete, a sepsiszentgyörgyi, a kézdivásárhelyi és a csíkszeredai múzeumok. A Folklór Intézet keretében végzett kutatómunka eredményeiből több munkatársa tett közzé ízelítőt (Almási 1991; Demény I. P. 2000; Vöő 1999). A Csíki Székely Múzeum (Csíkszereda) és a Székely Nemzeti Múzeum (Sepsiszentgyörgy) közös évkönyve, az ACTA figyelemre méltó terjedelemben tesz közzé etnográfiai anyagokat.

2. A diktatúra megszűntét a könyvkiadási és a folyóirat-hálózat nagyarányú bővülése követte. Ez tette lehetővé a kéziratban lappangott tanulmányok nagy mennyiségének közzétételét. A publikációs lehetőségek bősége, a kéziratok szakszerű kiadói gondozásáról való lemondás sokszor a tudományos szövegek színvonalát is erősen meghatározta.

A Kriza János Néprajzi Társaság közvetlenül megalakulása után megteremtette a maga publikációs fórumait. Első évkönyve 1992-ben jelent meg, s ennek évi rendszerességgel való megjelentetéséről sikerült gondoskodni. A Társaság évkönyve rendszeresen közlést tesz a Társaság által szervezett konferenciák előadásait.¹⁵ E kiadvány révén külföldi szakemberek tanulmányai is gyakran kerülnek a hazai olvasók kezébe. 1995-ben néprajzi forrásszövegek kiadása indult meg a *Kriza János Néprajzi Társaság Könyvtára* sorozatban. Két kiadvány után azonban a sorozat megszűnt (Zsigmond E. 1995; Pozsony 1994), majd évek múltán, 1999-ben éledt újjá *Kriza Könyvek* sorozatcím alatt. A korábbi profilt őrző forráskiadások mellett (Kakas 2001; Nagy I. 2001; Lőrinczi 2001) a sorozat tanulmányokat tett közzé (Borbély–Czégényi szerk. 1999; Pozsony szerk. 1999a; Borbély 2001; Czégényi–Keszeg szerk. 2001; Virt I. 2001). Évkönyve mellett a Társaság értesítőt jelentet meg. Első évfolyamaiban a társaság és tagjai szakmai életére vonatkozó információk mellett kérdőívek és recenziók láttak napvilágot. Az utóbbi füzetek egyike a Herrmann Antal által a kolozsvári tudományegyetemen kezdeményezett néprajzoktatás indulásának 100. évfordulóján megtartott emlékülés előadásait (Pozsony szerk. 1999), egy másik pedig a *Tájházak, vidéki múzeumgyűjtemények fejlesztésének lehetőségei* témával tartott vándorülés előadásait gyűjtötte össze (Po-

15 A 3-as számú évkönyv a *Növény és kultúra*, a *Halál és elmúlás*, az *Asszonyélet-asszonytudás* konferenciák, a 4-es számú évkönyv a *Farsang*, az 5-ös számú évkönyv a *Csángó sorskérdések*, a 7-es a *Kultúra, írásbeliség, írott folklór*, a 9-es pedig az *Eredmények és feladatok az erdélyi és moldvai népi kultúra kutatásában* témájú konferencia előadásait adta közre.

zsony–Borbély szerk. 1997). További füzetben jelent meg az 1919–1944 közötti időszak romániai magyar néprajzi könyvésze (Váczy 1998), valamint Faragó József publikációinak jegyzéke (Borbély–Pozsony szerk. 1998), Kalotaszeg bibliográfiája (Keszeg–Pozsony szerk. 2000).

Az 1970–80-as évek monumentális folklórgyűjteményeit és -leírásait közzetevő Kriterion Könyvkiadó 1989 után további kiadványokat jelentetett meg. Elsősorban azokat a kéziratokat, amelyek kinyomtatását a korábbi korszak cenzúrája megtiltotta. Az egyik a levéltári forrásokat vallató Kiss András tanulmányainak gyűjteménye, amely gazdagon tartalmaz Kolozsvár és több kisváros lakóinak múltjából, életéből izgalmas történeti antropológiai értelmezéseket (Kiss 1994). Forrásszövegeket tárt fel és tett közzé Imreh István is, a székely falutörvények után a székely határőrség 1764-es lázadásának tanúkihallgatási jegyzőkönyveit (Imreh 1994). Pataki Józseffel közösen írott munkája Kászonszék társadalmának 1650–1750 közötti életének jogi, intézményi és közösségi kereteit (teherviselés, adózás, állam, szék, iskola), a társadalom belső tagolódását és szerveződését, a gazdálkodás formáit, az együttélés normáit, a normasértés büntetésének formáit rekonstruálja (Imreh–Pataki 1992). Tüdős S. Kinga a feudális társadalom két osztálya, a nemesség és a jobbágyság életmódját írta le (Tüdős 1998, 2001).¹⁶ A kiadó folytatta a Székely Oklevéltár köteteinek kiadását (Demény L.–Pataki–Tüdős 1996; Demény L. 1998). A cenzúra közbeszólása miatt egy évtized késéssel jutott el az olvasókhoz két, egyazon kutatási modellt megvalósító kötet: a Mentor Kiadó gondozásában Magyaró (Zsigmond J.–Palkó 1996), a Kriterion Könyvkiadó gondozásában pedig Havad (Nagy O. szerk. 2000) hagyományainak monografikus leírása. Mindkét könyv egy-egy lokális közösség kultúrájának szeleteit egymás mellé rakva próbálja a teljes kultúra látszatát nyújtani, illetve az emlékezet által elérhető időn belül a változásokat érzékeltetni. 1994-ben került kiadásra, szintén hét évi elfektetés után, a *Népismereti Dolgozatok* sorozatának hatodik kötete (Kós–Faragó szerk. 1994). A sorozat profiljához híven e kötetben 23 tanulmány közöl adatokat a népi életvitel és mentalitás egy-egy területéről (gyűjtögetés, vadfogás, földművelés, vásártartás, rituális tűzgondozás, jeles napok szokásai, átmeneti rítusok). Zsók Béla több kötetben jelentette meg a Dévára költözött bukovinai székelyek életformájára, mentalitására és szájhagyományára vonatkozó gyűjtéseit (Zsók 1993, 1995, 2000).

16 Az utóbbi munka a Mentor Kiadó gondozásában.

A Marosvásárhelyen alakult Mentor Kiadó több monografikus munkát jelentetett meg. A szerző halála után álltak össze kötetté Kós Károlynak az erdélyi Mezőségről írott tanulmányai. A gyűjtemény mozaikokat villant fel a mezőiségi társadalom gyűjtögető és zsákmányoló gazdálkodásáról, a méhészkedésről, állattartásról, a földművelésről, kertészetről, majd a népi építészet, a viselet és az átmenti rítusok területéről (Kós 2000). A korábban már említett, a lokális kultúrát statikus modell alapján leíró falumonográfia mellett e kiadó gondozásában jelent meg Barabás László két rítuselemzése.¹⁷ A *Forog az esztendő kereke* elemzései a rítus kognitív kontextusaként kezelik Sóvidéknek a természeti, szakrális időről való tudását. Az egyes rítusok az időkezelés, valamint a közösségi életnek a kalendáris időhöz alakított szertartásaiként értelmeződnek. A szerző a kalendáris évet a szokásokat szervező és ismétlő szervezőelvként kezelve lineárisan halad végig az év fordulópontjain, jeles napjain. Munkájának érdeme a szokáselemek funkcióira és szimbolikus jelentéseire való ráfigyelés (Barabás L. 1998). A következő munka a farsangi, a tavaszkezdő és a télközépi dramatikus játékokra szűkíti figyelmét. A rítust ez esetben eseményként definiálva mutatja ki a szokásnak a közösséget újraszervező, a nemi, generációs és formális hierarchiáját felvillantó szerepét. Ez a megközelítés nyújt lehetőséget az azonos jelentést, funkciót érvényre juttató kód változásának érzékeltetésére, valamint a szokások funkcióiban bekövetkező változások érzékeltetésére. Az olvasó számára a kötettel való megismerkedést a kutató szándékaira, jelenlétére, jelenlétének következményeire való reflektálás teszi izgalmas kalanddó (Barabás L. 2000). Keszeg Vilmos *Mezőiségi hiedelmek* című kötete az erdélyi Mezőség mitikus lényekhez kapcsolódó hiedelmeit elemzi, az egyes hiedelemlényekről szóló narratív szövegek alapján. Az elemzés a mitikus lényekhez kapcsolódó élmények narratív megjelenítésének lehetőségeit és konvencióit, a róluk való beszélés szokásait, módozatait és funkcióit írja le (Keszeg 1999). Zakariás Erzsébet kutatási területét Erdővidékre, a XX. század első felére korlátozva tekinti át az asszonyi szerepkör jelentéseit és funkcióit. A nagy mennyiségű, a női szubjektivitást hozó adattár és ennek elemzése teszi láthatóvá a nők számára kirótt feladatokat, a nők megítélését, a deviáns magatartások megítélési formáit (Zakariás 2000). Utóbb a széki lakodalom szokáseleminek elemzése (Gráfik–Turbéky 2000), egy kisváros kézműves hagyományainak leírása (Bíró D. 2000), valamint Sóvidék vallásos tudatá-

17 Itt említjük meg a szerző népismereti írásainak gyűjteményét is (Barabás L. 2000a).

nak, a hétköznapi és a rítusok vallásos cselekvéseinek bemutatása jelent meg a kiadó gondozásában (Madar 1998).

A csíkszeredai Pro-Print Kiadó két sorozatot hozott létre néprajzi-antropológiai kiadványok megjelentetésére. *Helyzet Könyvek* sorozatcím alatt a KAM teszi közzé kutatási eredményeit. A *Krónika Könyvek* sorozatban látott napvilágot Pozsony Ferenc két szokásmonográfiája,¹⁸ akárcsak Tánczos Vilmos archaikus imagyűjteményei és elemzései (Tánczos 1995, 1999, 2000). A kiadó további kiadványai között szerepel két erdélyi szövőasszony pályarajza (Nagy O. 1997a), valamint Móser Zoltánnak az erdélyi kultúrára is gazdagon reflektáló esszéinek gyűjteménye (Móser 1996). Hajdú Farkas-Zoltán a kalácsa intézményét elemezve írta le annak típusait, funkcióit és szimbolikus jelentéseit (Hajdú F.-Z. 1993). Csoportos vállalkozásként elkészült tanulmánygyűjtemény szól a Homoród vidékének populáris kultúrájáról. A tanulmányok tudatosan érvényesítik a természeti környezetre és az emberre, a társadalomnak és kultúrának az időben változó, átszerveződő jellegére, az ipar és művészet kapcsolatára való egyidejű odafigyelést (Cseke-Hála szerk. 2000). E kiadó terjedelmes munkát jelentetett meg az Udvarhely vidéki székelő kapuról (Csörgő 1999).

A csíkszeredai Pallas-Akadémia Kiadónál látott napvilágot Demény István Pálnak a hősepika kutatásával kapcsolatos korábbi eredményeit¹⁹ is magába építő munkája, *A magyar szóbeli hősi epika* (Demény I. P. 1997). A szerző a töredékes magyar epikus hagyományok és a szibériai, majd az európai hőselemek összehasonlító vizsgálata alapján azonosított és rekonstruált több olyan hősepikai szüzsét, amelyek a honfoglaló magyarok körében ismertek voltak, vagy amelyekről későbbi feldolgozások készültek (a nő-, feleségviszasszerzés, a nemzetség védelméért egyedül hadba szálló hős eleste, a nagy erejű, leleményes hős győzelme; szám szerint 18 feldolgozás). A szerző a történelmi események feldolgozásait nyomon követve állapítja meg, hogy az epikus énekek előadásának, a friss események feldolgozásának a hagyománya a XVI. századig töretlen volt. A történetek orális feldolgozásai (mondák, balladák) mellett a krónika- és történelemírás, a szépirodalom (históriás énekek, széphistóriák), valamint a vizuális megjelenítés (illusztrációk, freskók) tartották felszínen az epikus hagyományt. A szüzsék az eredet- és történelmi tudat átörökítése mellett szerepet kaptak a vallásos életben, az esztétikai célzatú kommunikációban. A szerzőnek az archaikus (mitikus és epikus) gondol-

18 Pozsony 1997, 1998a; előbbi németül: 1998.

19 A szerző korábbi munkái közül: Demény I. P. 1981, 1992.

kodás emlékeit őrző motívumokat (a darázs lenyelése, a bika, kerék, láng képében történő viaskodás, világfa, a vízen való átkelés) elemző összehasonlító tanulmányai további kötetben összegyűjtve kerültek kiadásra (Demény I. P. 1999). Zsigmond Győző a világteremtésre, a kozmológiára (Nap, Hold, csillagok, szél, szivárvány) vonatkozó recens és korábbi feljegyzésekben dokumentált szájhagyomány összegyűjtésével és elemzésével kísérelte meg rendszerbe foglalni a népi tudás és az erre épülő mágikus, rituális és munkavégzési gyakorlatok egy sajátos területét (Zsigmond Gy. 1999).²⁰ Az évek során háromra szaporodott Balázs Lajos átmeneti rítuselemzéseinek száma. A szerző a rítusok leírására a Van Gennep által kezdeményezett, formalista modellt alapul véve írta le a csíkszentdomokosi keresztelői, lakodalmi és temetési szokáselemeket és szokásfunkciókat. Teljesítménye a szokásmodell értelmezéseként és próbaköveként egyaránt figyelemre méltó. Az elemzés implicite magában hordoz olyan kérdéseket, mint: az európai keresztény átmeneti rítusokra kidolgozott modell használatával megjeleníthető-e és megérthető-e a csíkszentdomokosi rítus minden jelentése, alkalmas-e a modellálás konkrét személyek rítusban való részvételének leírására? A formalizáció sematizmusra ösztönző kelepceit a szerzőnek terepismeretével és humánus alapállásával szerencsésen sikerül kikerülnie (Balázs 1994, 1995, 1999).²¹ Ugyanezen kiadó jelentetett meg néprajzi tanulmányokat a díszkerámiájáról híressé vált Korondról (Kovács A., K. 2000).

A sepsiszentgyörgyi Bon Ami Könyvkiadó elsősorban kisebb lélegzetű, szövegközlő kiadványokat jelentetett meg. Albert Ernő két munkája gyimesi hiedelmeket és memoratokat (Albert 1995, 1995a), Ráduly János tréfás meséket tett közzé (Ráduly 1995), Keszeg Vilmos pedig a XX. századi mezősegi jóslási gyakorlatot tekintette át (Keszeg 1997).

A székelyudvarhelyi Erdélyi Gondolat Könyvkiadó számban a leggazdagabb könyvmennyiséget jelentette meg. Kiadványai között szerepel Nagy Olga két, a cigány mesemondókkal és az erotikáról való beszélés tabuival, a nemi erkölccsel kapcsolatos gyűjtési tapasztalatait összefoglaló esszéje, a kutatói pályáját áttekintő memoárja és a Féja Gézával folytatott levelezésének gyűjteménye (Nagy O. 1994, 1994a, 1995, 1998). Vöő Gabriella a korábban megjelent romániai magyar közmondások gyűjteményét a szólások impozáns gyűjteményével egészítette ki (Vöő 1989, 1999). Mitruly Miklós krasznai „népi elbeszéléseket” tartalmazó gyűjteményt ál-

20 Egyéb, a témáról szóló publikációja: Zsigmond Gy. 2001b.

21 Az első kötet a Kritérium Könyvkiadó gondozásában jelent meg.

lített össze. Kötetét izgalmassá teszi az a tény, hogy szövegeit a paraszti életforma és mentalitás radikális átfordulásának idején, az 1954–1968 közötti években jegyezte le (Mitruly 1999). Ráduly János népköltészeti tanulmányait, Tankó Gyula pedig a gyimesi hagyományos életvitelről és kultúráról szóló írásait gyűjtötte össze (Tankó 1996, 2001; Ráduly 1997). Keszeg Vilmos a XX. századi erdélyi populáris költészet verstípusait tekintette át (Keszeg szerk. 1999). Csetri Elek a méhészetéről szóló mágikus-rationális tudást popularizáló méhészkönyveket gyűjtötte össze a XVII–XIX. századból (Csetri 2001). Sorozattá duzzadtak a kiadó gondozásában megjelent népi memoárok (György 1997; Bödör 2000; Diószei 2001).

Az 1989 után „újjaszülető” Korunk Népi kultúra az ezredvégen címmel állított össze tematikus számot.²² A lap radikalizálódó szemléletéhez zárkóztak fel a történeti és szimbolikus antropológiai, társadalomnéprajzi kérdésfelvetésre érzékeny fiatalok (Fosztó 1995; Lajos 1995; Kali 1997; Incze 1997; Bálint E. 1998). Hasonló közlési lehetőséget nyújtott a Régió, a Kisebbségkutatás, a Tabula. A *Művelődés* Vadrózsák, a Székelyföld Aranyág rovata folyamatosan tart fenn közlési teret az etnográfiai irodalom számára. 1990-től az *Ethnographia* több szerző tanulmányát tette közzé (Vöő 1992a; Rangyák J., ifj. 1993; Rangyák J., V. 1998; Pozsony 1993a; Mózes 1994; Zsigmond Gy. 1994; Almási 1996; Balázs 1996.; Demény I. P. 1996; Keszeg 1996; Kós 1998; Nagy J. 1997; Nagy O. 1997b; Péntek 1997; Pozsony 1997d; Vasas 1998; Szalay 1999). Nagyobb figyelmet igényelne annak az irodalomnak az áttekintése, amely a Györffy István Néprajzi Egyesület folyóirata, a *Néprajzi Látóhatár* hasábjain jelent meg. A lapot jelentőssé tette az, hogy a magyarországi határokon túl élő szerzők írásait publikálva jelentős forrásanyagot tett hozzáférhetővé a kisebbségben élő magyarság népi kultúrájáról. A romániai szerzők közül a következők neve fordult elő a folyóirat hasábjain: Albert Ernő, Balázs Lajos (Balázs 1993a), Becze Márta (Becze 2001), Bura László, Borbély Gábor, Dánielisz Endre, Dukrét Géza, Egyed Ákos (Egyed 1994), Faragó József, Fazekas Loránd, Gazda Klára (Gazda K. 2001a), István Lajos, Keszeg Vilmos (Keszeg 1992, 2000, 2001), Kós Károly (Kós 1996), Kovách Géza, Kőmíves Noémi (Kőmíves 2001), Major Miklós (Major 1993), Magyarai Etelka, Márton Béla, Nagy Jenő, Nagy Olga, Nagy Ödön, Oláh Sándor (Oláh 1996a), Pávai István (Pávai 1993a), Pozsony Ferenc (Pozsony 2001b), Ráduly János, Suba László (Suba 1994), Szabó Judit, Szabó T. At-

22 IV. évf. 3. A szerzők: Zakariás Erzsébet, Tánczos Vilmos, Keszeg Vilmos, Ráduly János, Hajdú Farkas-Zoltán, Könczei Csilla, Nagy Olga, Demény István Pál.

tila (Szabó T. A. 1997), Székely Ferenc, Tánczos Vilmos, Tankó Gyula, Tófalvi Zoltán (Tófalvi 1992), Tüdős S. Kinga (Tüdős 1997), Vasas Samu, Zsigmond Győző (Zsigmond Gy. 2001a), Zsók Béla.

3. Nagy élményt jelentett a kutatás számára a moldvai magyar települések és a magyar ajkú lakosság felfedezése. Egy évtized leforgása alatt a legtöbb kutató ezen a vidéken fordult meg, s mennyiségileg is a leggazdagabb irodalom innen készült el. A publikációk rövid idő alatt az életforma különböző területeiről datálták a moldvai lakosság kultúrájának archaikus, polgárosodás előtti fázisát, a román kultúrával való érintkezését.²³ Több közlemény a szakirodalom, a történeti források és terepmunka alapján vizsgálta a moldvai csángók eredetét, identitását, történeti és vallási tudatát, a moldvai magyar etnikum földrajzi szóródását és számát (Benkő L. 1990; Halász 1991a, 1995, 1997; Benda 1993; Bogdánfalvy 1993; Gunda 1994; Hógye 1994; Imreh 1994; Magyar 1994; Pávai é. n.; Tánczos 1994, é. n.; Turai é. n.; Zsupos 1994a. Újabb kiadásban látott napvilágot: Domokos P. P. 2001). A népballada, a népdal (Faragó–Jagamas 1955; Kallós 1973, 1974; Domokos M. 1993) és a népművészet (Kós–Szentimrei–Nagy J. 1981) felfedezése után további népdal- és népzene gyűjtések megjelentetésére került sor.²⁴ Kimerítő munka készült az erdélyi és moldvai halottsiratókról és halottas énekekről (Szenik 1996). Pozsony Ferenc a klézsei Lőrinc Györgyné Hodorog Luca hagyományos szövegtudását (balladák, dalok, találósok, mesék, szokásleírások) és élménytörténeteit jelentette meg (Pozsony 1994). Tánczos Vilmos nevéhez fűződik az archaikus imák gyűjtésének minden moldvai magyar településre való kiterjesztése. A közlések és tanulmányok (Tánczos 1994, 1997, 2000a), majd az imaszövegek katalógusának kidolgozása után az imák „életterének” (az imamondás mint vallásos viselkedés, célja, helye, funkciója) és a hagyományozás folyamatának leírását készítette el. Ez a munka az imádságok képi egységeinek (képeinek), szintaktikai sorokba, azaz szövegegységekbe való szerveződésének számbavételével, a „szimbolikus képek rendszerének a megalkotására” tett kísérlettel folytatódott.²⁵ Az évek során leírás készült az imamondásról (Mohay 1994; Tekei 1994;

23 A „csángó kutatás” eredményeit és feladatait Halász Péter tekintette át 1994-ben (Halász 1994).

24 Domokos Pál Péter–Rajecy Benjamin 1991; Seres–Szabó Cs. é. n. Hasonlóképp: Kriza 1994. Saját gyűjtéséből és mások publikációiból válogatott folklórszövegeket (ima, monda, sirató, ráolvasás, népdal) tesz közzé Harangozó 2001.

25 Tánczos 1995, 1999, 2000

Harangozó 1998), és a vallásos életről, ezen belül a Csíksomlyóra való búcsújárásról (Tánczos 1991; Barna 1993; Gazda E.–Benedek E., H. 1997; Pozsony 1997a, 1997b), a hejgetésről (Demény I. P. 1994, 2001), a kecskemaszkos játékokról (Halász 1992), a kalendáris szokásokról,²⁶ a terhességhez és szüléshez kötődő hagyományokról (Nagy J. T. 1994; Benedek E., H. 1997), a lakodalomról (Csoma 1994; Seres 1994a; Kós 1997), a halálhoz és halotthoz kapcsolódó képzetekről és a temetési szokásszerkezetéről (Virt 1991, 1994, 2001; Mohay 1997; Nyisztor 1997, 1997a), a szerelmi varázslásokról (Csoma 1991), a mágikus gyógyításról és rontásról (Halászné Zelnik 1993; Csoma 2000), a mágikus erejű személyekről (Seres 1994), a hiedelmekről (Pávai 1994), az egyházi jövedelmekről (Halász 1991), Lakatos Demeter költőről (Domokos P. 2000), írott szövegekről (Csoma 1994; Kós 1994), a népzeneről (Pávai 1993; Bálint Zs. 1994; Balogh S. 2001), a táncról (Pávai 1994; Péterbencze 1994), a díszítőmotívumokról (Gazdáné Olosz 2001). Forrai Ibolya három személy élettörténetét publikálta (Forrai 1994). Az életmód, a munkavégzés és a tárgyi kultúra sajátosságairól szóló tanulmányok kitérnek a gazdálkodás (Benedek J., H. 1997), a teherhordás (Halász 1996), a halászat (Fábián M. 1991.; Szabó F. 1993), a táplálékkészítés és a táplálkozás (Nyisztor 1994, 1999; Zakariás 1997), a gypjúfestés (Kobzos Kis 1999), a növénytermesztés és -ismeret (Benedek E., H. 1997a; Pálfalvi 1997) elemeire. Külön csoportba tartoznak a számban szerényebb, a moldvai magyarság erkölcsi értékrendjére vonatkozó kutatások (Kotics 1997). A moldvai magyarok nyelvének archaikus jellege, valamint a nyelvválasztás és nyelvhasználat sajátos stratégiái miatt több leíró nyelvi és szociolingvisztikai felmérés is készült (Bálint E.–Bodó é. n.; Murádin 1994, 1995). Utóbb tanulmányok készültek a moldvai magyarok mobilitásáról, kapcsolatépítési stratégiáiról (Balázs é. n.; Laczkó é. n.; Pálffy 1997; Tasnádi é. n.; Vincze é. n). A moldvai magyarokról szóló irodalom felduzzadása tette szükségessé néhány tematikus kötet (Harangozó szerk. 2001; Péterbencze szerk. 1993; Pozsony szerk. é. n.; Viga szerk. 1994), illetve egy bibliográfiai áttekintő (Halász 1996) megjelentetését.

A fenti felsorolásból figyelmet igényel Virt Istvánnak a temetési szokásokról írott könyve, a gyűjtői élményeknek az elemzésbe való beépítésével, a kérdésnek a halál–temetés körének intim területeire való ráterjesztésével, a gyűjtött vallomások és közlések impozáns mennyiségének közlésé-

26 Nyisztor 1994; Pozsony 1994a, 1997c; Faragó 1997; Fazakas I., M. 1997; Olosz 1997. Pozsony csángó vonatkozású tanulmányait is tartalmazza (Pozsony 2000).

vel. A szerző strukturális szempontot követve tekinti át az emberi élet fordulátát (a halál beállta, a holttest felkészítése, eltávolítása, a halottra való emlékezés, a halottakkal való kapcsolattartás) (Virt 2001). Demény István Pál a szabófalvi hejgetés és a száz évvel korábbi lejegyzés szövegeit elemelve vonja le a következtetést, miszerint a hejgetés mágikus-rituális viselkedés, s bár a szövegek nem vezethetők vissza a samanizmusra, a rítus a magyarság kultúrájában honfoglalás előtti (Demény I. P. 2001). Pávai István a moldvai népzene több szempontú leírását készítette el. E szempontok között szerepel a tánckísérő hangszerek, a tánczenei kísérettípusok, a táncdallamok, az előadók és a közönség bemutatása (Pávai 1993).

A román–magyar együttélés és kulturális kölcsönhatás vizsgálatára több szakmai rendezvény alkalmával került sor. A KJNT szervezte a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem, a Bukaresti Tudományegyetem és a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem diákjai és tanárai számára azt a kutatótábort, amely 1996–1998 között az együttélés stratégiáit kutatta egy háromszéki hárometnikumú faluban. Az eredményeket közlő román nyelvű kötet több érdekes következtetést tartalmaz (Pozsony–Anghel szerk. 1999). Több tanulmány bizonyítja, hogy a hosszas együttélés ellenére az egyes etnikumok szimbolikus határokkal zárkóznak el egymástól. Miközben a magyar–román vegyesházasságok aránya évtizedeken keresztül 4–5% körül van, a cigány féllal kötött házasság máig megengedhetetlennek minősül (Mirk Szidónia, Kotics József, R. G. Anghel). A kötet két tanulmánya (V. M. Anăstăsoaie, Pozsony Ferenc) elemzi az etnikai elhatárolódásnak és identitásszervezésnek történelmi múltat, a származástudatot felhasználó szimbolikus gesztusait és rítusait. További két tanulmány pedig a román–magyar nyelvi kapcsolatokat (Máthé Dénes), illetve a társalgás nyelvének megválasztásában érvényesülő opciókat és konszenzusokat tekinti át (Keszeg Vilmos). A vegyes etnikumú közösség életét nagymértékben meghatározza a gazdasági erőforrásokért (szántóföld, legelő, állatállomány) folyó versengés. A fölöttük való osztozkodás jelenlegi állapota a következő. A magyar gazdaságok nagyobb szántóval és legelővel rendelkeznek, a családtagok száma viszont kevesebb és átlagéletkoruk magasabb, házaik régibbek. A román családok nagyobb juh-, és tehénállománnyal, több szekérrel rendelkeznek. A cigányok nagyobb demográfiai tőkével rendelkeznek, házaik nagyobb része 1945 után épült (M. Palada).

Bukarestben került sor arra a kétnyelvű, *Szokás és erkölcs* témájú konferenciára, amelynek előadásai 1999-ben láttak napvilágot (Zsigmond Gy. szerk. 1999). A tanulmányok a társadalmi kontroll szimbolikus

formáit (charivari, hegybekiáltás, kolindálás), alkalmait (átmenti rítusok, kalendáris ünnepek), az ellenőrzés és büntetés alá vont státusokat és devianciákat (a házaselet normasértései, vénlányok, vénlegények, a női életkorokhoz adekvát viselkedés) tekintették át. Bár az előadások nagyobb része valójában vagy román vagy magyar források és adatok értelmezésére vállalkozott,²⁷ a konferencia és a tanulmánygyűjtemény implicit szándéka az azonos funkciójú román és magyar rítusok és attitűdök hasonlóságának, eltéréseinek és kölcsönhatásának láttatása.

A román–magyar kultúra egyes etnikus specifikumainak elkülönítését, illetve a két kultúra kapcsolataiban érvényesülő általánosabb tendenciák áttekintését tette lehetővé a miskolci Hermann Ottó Múzeum és a Miskolci Egyetem Művelődéstörténeti és Muzeológiai Tanszéke szervezésében 1995-ben lezajlott konferencia.²⁸ Ez alkalommal Faragó József a román és a magyar népballadák nemzeti jellegét, Péntek János a magyar–román nyelvi kölcsönhatásokat, Pozsony Ferenc a moldvai csángó falvakban zajló akkulturációs folyamat okait és formáit, Keszeg Vilmos pedig a román vallásos-mitikus sajátosságoknak a magyar mentalitásba és fogyasztói gyakorlatba való beépülését tekintette át.

A békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia új rendezvényei (IV–VI.) és néhány folyóirat tematikus száma szintén ösztönzően hatott az interetnikus események és kapcsolatok elemzésére és értelmezésére. Néhány tanulmány az etnikus kapcsolatok történeti forrásait tárta fel. Dánielisz Endre Erdélyi József költészetének a magyar–román együttélésre utaló motívumait gyűjtötte össze (Dánielisz 1995). Vöő Gabriella a XIX. századi magyar elitnek a román populáris kultúra irányába való tájékozódását mutatta be Kiss Károly életműve alapján (Vöő 1991). Szenik Ilona egy moldvai dallam román párhuzamait válogatta össze, valamint az erdélyi román, magyar és szász siratórepertoár közös dallamtípusait azonosította (Szenik 1995, 1999). Pozsony Ferenc a román kolindák és a magyar karácsonyi énekek motívumegyezéseit mutatta ki (Pozsony 2000a). Faragó József egy tanulmányában a Mihai Eminescu román népköltési gyűjteményében szereplő magyar kölcsönszavakat vette számba, egyszer pedig Baba Dochia mondájának magyar változatait (Faragó 1992, 1994a).

27 A konferencia előadói: Kotics József, Balázs Lajos, Pozsony Ferenc, Zsigmond Győző, Angelescu Silviu, Zane Rodica, Ofrim Lucia.

28 A konferencia előadásait tartalmazó kötet: Katona–Viga szerk. 1996.

A hiedelemvizsgálat több publikációban időzött el az ortodox pópa által az erdélyi magyar lakosságnak nyújtott vallásos és mágikus szolgáltatásainál. Egy publikáció kísérletet tett a pópa alakja köré szövődő narratívumoknak a magyar hiedelemszövegek közé integrálására (Keszeg 1996). Komáromi Tünde a román pap gyógyító, Czégényi Dóra pedig gyógyító, tágabban pedig mediátori szerepéről készített elemzést (Komáromi 1996; Czégényi 1999), Balázs Lajos Manole Mester és Kőmíves Kelemen balladájának párhuzamos elemzését végezte el (Balázs 1999a). Módszerességük és forrásértékük tekintetében egyedülállóak Demény István Pálnak és Gazda Klárának az archaikus román szemléletre ráfigyelő tanulmányai (Demény I. P. 1999a, 1999b, 2001a; Gazda K. 2001b).

Néhány elemzés a román–magyar konfliktusoknak az emlékezetben élő emlékét, az emlékezés diszkreditáló funkcióit, a nemzeti sztereotípiák és előítéletek újratermelésében, állandósításában játszott szerepét vizsgálja. Az emlékezési gyakorlat, az emlékek rituális nyilvánossá tétele a hivatalos román történelem által megtagadott, de a helyi és táji közösségek életét meghatározó események emlékének birtokbavételét valósítja meg. Benkő Levente az 1944. szeptember 26-i magyarellenes pogrom előzményeit és lezajlását követi végig orális források alapján (Benkő L. 1995). Oláh Sándor egyik tanulmánya az 1940-es bécsi döntés nyomán Homoródalmáson előállt vallási-etnikai feszültségek okait tekinti át (Oláh 1993). Keszeg Vilmos az aranyosszéki lokális és családi emlékezetnek az 1930–40-es évek traumáira vonatkozó szövegeit tette közzé (Keszeg 2001). Tófalvi Zoltán a román diktatúra utáni, 1990-es marosvásárhelyi interetnikus konfliktus orális és írott reprezentációit tekintette át (Tófalvi 1995). Gazda József grandiózus koncepcióval és szélesebb terepen gyűjtött interjúszövegeket „a szétszabdalt magyarság XX. századi sorstörténetéhez” (Gazda J. 1997).

A csíkszeredai Regionális és Antropológiai Kutatások Központja a székelyföldi régió együttélési stratégiáinak vizsgálatára kezdeményezett kutatási programot. A kutatás részeredményei folyóiratokban és kötetekben jelentek meg,²⁹ a kutatás eredményeinek szintézise pedig kötetben látott napvilágot (Bodó szerk. 1996a). Zsók Béla a Déva-telepre költözött székelyeknek a környékbeli román lakossággal kialakított kapcsolatait mutatta be (Zsók 1994). Ugyancsak huzamosabbnak bizonyultak azok a kutatások, amelyek a moldvai csángók kultúráját román részről ért hatásokat kívánták feltárni.

29 Bodó Julianna (1996), Oláh Sándor (1998) és Herrmann Gusztáv Mihály (1999) a székelyföldi románság történetéről közöl tanulmányokat.

A harmadik erdélyi „rend”, a szászság irányában évtizedeken keresztül szórványos volt az etnográfia érdeklődése.³⁰ A helyzet a vizsgált időszakban sem változott jelentősen.³¹ Kevés, de ennek ellenére fontos eredmény született ezen a területen. Pozsony Ferenc a szászok jeles napi szokásainak monografikus áttekintését készítette el. Szintézise a szakirodalom és a terep alapos ismeretére épül. Elemzésében morfológiai és funkcionalista szempontok részesülnek előnyben. Külön fejezet mutatja be azokat a lokális szociális szerveződéseket (szomszédságok, legény-, leány- és asszonyegyletek), amelyek a szertartások előkészítését és levezetését biztosították (Pozsony 1997).³² A társadalomnéprajzi és összehasonlító szemlélet alkalmazásával Hajdú Farkas-Zoltán a segítségnyújtás két erdélyi intézményének, a székely kaláka és a szász Nachbarschaft funkcionális hasonlóságait elemezte (Hajdú 2001). Szintén Hajdú állította össze azt az „olvasókönyvet”, amely az erdélyi szászok múltjára (törökvész, parasztháború), vallásos életére, településszerkezetére, XX. századi történetének alakulására vonatkozó történeti irodalmat, valamint népköltési és szépirodalmi szövegeket tartalmaz (Hajdú szerk. 1994). Balogh F. András több évszázad szász irodalmában követi végig a magyarságimázs alakulását. Megállapítása, hogy a XVI. században állandósult pozitív kép az 1930-as évektől válik ellentmondásossá. Majd 1960-tól a magyarságkép leépülése következik be (Balogh A., F. 1996).

Az 1990-es évektől a kutatások új célpontjává a cigányok váltak. A kutatók közül többen is ekkor számolhattak be a magyar településeken megtelepedett cigányok folklórhagyományainak archaikus voltáról. A gyűjtés az archaikumot a mesemondás és a balladaéneklés területéről dokumentálta. Nagy Olga korábbi meseelemzései után ekkori munkáiban beszélhetett arról, hogy a Mezőségen a XX. században a felnőttek életében is funkcionális mesemondás valójában a cigány közösségek sajátossága.³³ Ugyanakkor terjedelmes élménybeszámolót tett közzé a cigányközösségekben tett látogatásairól.³⁴ Faragó József ismételten visszatért a nép-

30 A korábbi időből főként Nagy Jenő összehasonlító viseletmorfológiai tanulmányai említhetők. Utóbb: Nagy J. 1997.

31 Itt jelezzük a téma rövid lélegzetű két jelzését: Pozsony 1995; Schenk 1995. Borbély Éva egy szász település lakosságának kicserélődését követi nyomon: Borbély 2000.

32 Német nyelvű kiadása: Pozsony 1998.

33 Nagy O. 1992, 1993, 1997. Dávid Gyula meséinek közlése után ekkor került kiadásra Cifra János meserepertórium, valamint Nagy Olga mezőségi és kalotaszegi cigány közösségekben gyűjtött meséinek egy gazdagabb korpusza. (Nagy O. 1988, 1996, 1998a.)

34 Nagy O. 1994. Utóbb Albert Ernő tett közzé cigány népköltészetet, a cigányokra vonatkozó levéltári adatokkal (Albert 2000).

balladáknak a cigány halottvirrasztás szertartásába való beépüléséhez, ritualizálódásához.³⁵ Szabó Judit a cigányoknak egy magyar–román vegyeslakosságú közösség társadalmába való integrálódását (Szabó J. 1993), Pozsony Ferenc pedig a háromszéki cigányok vallási opcióját és hitéletét mutatta be (Pozsony 1993). E kutatások beletorkolltak egy többé-kevésbé egybehangolt kutatási programba, amely az európai cigányság életformájának, mentalitásának és identitásának leírását egyrészt történeti, másrészt inter- és intraetnikus dimenzióban kísérli meg (Prónai szerk. 2000). Talán nem korai és nem elhamarkodott e folyamat és az európai elit Kelet, majd a feudális parasztság felé fordulásának hasonlóságait és következményeit felvillantani. E kutatások újrajazolták a kutatási terep határait, az Erdély-központúságot a teljes romániai terület³⁶ és a környező országok felé tágítva. A szakmai csoportosulásokban különböző országok kutatói, több tudományág képviselői találkoztak. A kutatások új megfigyelési technikák és értelmezési stratégiák érvényesítését tették lehetővé. A társadalomkutatás politikai és szociális gondolkodással és magatartással, a cigányság emancipálásának szándékával társult.³⁷ Az erdélyi cigánykutatások eredményeit Pozsony Ferenc foglalta össze.³⁸ Ezek az eredmények organikusan kapcsolódnak az erdélyi cigányok kutatásának irodalmához (Zsupos 1993, 1994, 1996; Vécsey 1995).

Az erdélyi etnikumok kutatásába épülnek be az örmények történetére és kultúrájára összpontosító szórványos kutatások és publikációk.³⁹

Tematikus kutatásoknak tulajdoníthatóan a kultúra leíró elemzése helyett látható módon előtérbe került a kultúrának a megválasztás és használat motivációi, az identitásépítés felőli megközelítése (Bodó 1991; Bíró Z., A. 1992; Feischmidt 1994; Magyar-Vincze 1997; Veres V. 1997).⁴⁰ Több

35 Faragó 1994. A ballada funkcióját Erdély cigány közösségeiben ért változást legelőbb Ráduly János jelezte (Ráduly 1975, 1978). Később Pozsony 1984.; Faragó 1993.

36 Ilyen jellegű kutatás tanulságairól számol be a Kovalcsik–Boros szerzőpáros (Kovalcsik–Boros 2000).

37 A cigányság „felfedezése” az etnográfia és antropológia körén kívül is megtörtént. Sor került a cigányok történetének, nyelvtanának, nyelvjárásainak, európai kapcsolatainak összefoglalására.

38 Pozsony 2001. Itt külön is említést teszünk Fosztó László és Oláh Sándor tanulmányáról (Oláh 1996; Fosztó 1997), a *Korunk* című folyóirat *A mi niggerjeink* tematikus számáról (III. folyam, X. évf. 1999. 9.), valamint a *Művelődés* cigány tematikus összeállításáról (LIII. évf., 2000.1).

39 A BBTE Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékén két szakdolgozat készült ebben a témakörben. A szerzők Kali Kinga és Péter Emese. Továbbá: Garda 1995; Kali 1997 és Olosz 1998.

40 Itt említjük meg Major Miklós „népi tájtudatvizsgálatát” (Major 1994).

rendezvény gyűjtötte össze a szakembereket a szórvány fogalmának definiálása, eseteinek és következményeinek áttekintése végett.⁴¹ Néhány kiadvány történeti és szociokulturális csoportok – hadifoglyok, munkaszolgálatosok (Zsigmond F. 1995; Ferencz szerk. 1997), az erdélyi arisztokrácia,⁴² lelkészek (Becze–Keszeg szerk. 2001), iparosok (Dánielisz 1993), kulákok (Kristó 1999; Oláh 2001), a hegyi tanyák lakói (Bárth szerk. 1998) – sajátos kollektív életvilágát és életpályáját tette hozzáférhetővé. Az évek során felerősödött a múltat, a megélt élményeket az emlékek és az emlékezés keretein belül reprezentáló interjú- és emlékiratszövegek iránti érdeklődés. Tamási Gáspárnak a sort nyitó, 1970-ben megjelent emlékiratát az 1980–1990-es években további élettörténetek követték (Forrai 1994; Albert 1995a; Zsigmond E. 1995; György 1997; Fazekas F. 1998; Bödör 2000; Diószegi 2001).

4. Ezekben az években további erőfeszítések történtek az esztétikai célzatú hagyományos szövegek, népmesék (Nagy O. 1988, 1996, 1998a; Zsók 1993; Ráduly 1995; Fábián I. 2001; Kakas 2001), népdalok (Zsók 1995; Demény P. 1998; Seres–Szabó Cs. é. n), népballadák (Kallós 1996; Faragó 1998), találósok (Ráduly 1990; Fábián I. 1999), proverbiumok (Vő 1999) közzétételére. E szövegtípusok mellett az érdeklődés terébe került a vőfélyköltészet (Fazekas Zs. 2000), a betlehemes játékok dramatikus szövege (Nagy I. 2001), a halottsirató (Szenik 1996, 1999), a verses levél (Albert 1999), a felirat és a firka (Márton 1999; Emődi 2001). Rövid idő alatt a kutatás impozáns mennyiségű archaikus imát tárt fel (Harangozó 1992, 1998; Tánczos 1994, 1995, 2000; Takács 1998, 2000; Mohay 1994; Tekei 1994 stb.). Eredményesnek bizonyult a Nagy Olga szorgalmazta élménytörténet-gyűjtés (Vő 2000). A beszélési szokások és az írásszokások vizsgálata során Keszeg Vilmos olyan szövegtípusokat elemzett, mint az emlékversek, a templomi gombiratok, a gyászjelentő lapok, a halottbúcsúztató versek, a populáris versek, a paraszti levelek (Keszeg 1991a, 1996a, 1999a, 2000, 2000a). Esetelemzések készültek az életteret alkotó tárgypopulációkba épülő írott szövegekről (Keszeg 1998; Becze 2001). A műfajiságról, a kötött formájú szövegek áthagyományozásáról a beszélési szokások és beszédmodok vizsgálatára tevődött át a hangsúly további tanulmányokban is (Nagy O. 1990; Oláh 1996a; Kőmíves 2001).

41 1999-ben jelent meg egy, 1942–1944 között az erdélyi szórványtelepüléseken végzett családösszeírás kiértékelése: Tóth 1999. A XX. századi vallásos szórvány állapotáról: Vetési 2001.

42 Teleki 1995. L. még Tüdős említett köteteit: 1998, 2001.

Ugyanezen a vonalon haladt előre a humor kutatása is. A Vő Gabriella kommunikációelméleti és szövegmodellálási elveket követő kötete (Vő 1981) által megnyitott mezőben egymást követték a székelyekről szóló anekdotákat, egy székely tréfamester repertóriumát, majd a romániai politikai vicceket (Zsigmond Gy. 1997, 2001) és a székelyekről szóló rátóti-áákat (Duka 1995) közlő kötetek. Bíró Zoltán pedig azokat az aszimmetrikus „tréfás nyelvi kapcsolatokat” írta le, amelyekben „egyik félnek megengedik, sőt, gyakran elvárják tőle, hogy ugrassa vagy gúnyolja a másikat, s ez utóbbitól viszont azt várják el, hogy ne sértődjék meg”. (Bíró Z., A. 1997. 11.) Egy tanulmány a történeti narratívumok és az identitástudat összefüggését elemezte (Turai é. n.).

A rítusok, szokások kutatása nagy mennyiségű szokásváltozatot adott mind a kalendáris szokások (Halász 1992; Balázs 1993a; Barabás L. 1994, 2000, 2000a; Demény I. P. 1994, 2001; Gergely K. 1994; Pozsony 1994a, 1997, 1997c, 1998a, 2000; Faragó 1996, 1997; Lajos 1995; Fazakas I., M. 1997; Mitruly 1998; Nyisztor 1997a; Székely F. 1999; Borbély 2001), mind az átmeneti rítusok területéről.⁴³ A leírásokban és elemzésekben a modellálás mellett előtérbe került a szokás társadalmi funkcióinak (Barabás L. 1994; Kotics 1997; Kali 1997; Zsigmond Gy. szerk. 1999), a szokás és világkép összefüggésének feltárása (Benedek E., H. 1998), valamint a politikai rítusok nyelvének értelmezése (Incze 1997; Bodó szerk. 1998).

Folyamatosan történt a népdalok, a népzene (Almási 1991; Pávai 1993, 1993a; Bálint Zs. 1994; Szalay 1996, 1999; Demény P. 1998; Szenik 1999; Balogh S. 2001; Juhász 1999, Sebestyén Dobó 2001) és a néptánc (Olsvainé Tamás 1991; Könczei Cs. 1993; Virágvölgyi 1993; Péterbencze 1994; Könczei Cs. 2000, 2002) kutatása. E kutatásokban előtérbe kerültek az éneklési és táncalkalmakra, a táncoló társadalomra, a táncra mint tággabb szövegbe illeszkedő textusra reflektáló szempontok (Tamás 2001).

„A romániai magyar néprajzkutatás döntően népművészet-központú” – állapítja meg Gazda Klára a népművészet kutatásának hagyományait és eredményeit áttekintő írásában (Gazda K. 2001., 83.). Itt állítja össze a vizsgálati szempontoknak azt a rendszerét, amelyek együttes érvényesítése szükséges az esztétikai értékű tárgyak leírására (természeti környezet, társadalmi tényezők, szomszéd népek hatása, mentális tényezők, a tárgyat készítő és használó társadalom; anyag, technika, forma, funkció,

43 Az átmeneti rítusok kutatásáról Balázs Lajos közölt összefoglalást: Balázs 2001; Virt 1991, 2001; Nagy Ö. 1992; Balázs 1993, 1994, 1995, 1999; Küllös szerk. 1995; Tankó 1996, 2001; Mohay 1997; Nyisztor 1997; Gráfik–Turbék 2000; Gergely K. 2000.

díszítmény) (Gazda K. 2001). Minthogy frissen megjelent írása felment a népművészetre vonatkozó irodalom áttekintése alól, csupán néhány címszóval jelezzük ennek az irodalomnak az érdeklődési köreit. Gazda Klára több tanulmánya következetesen érvényesített szemiotikai szemlélettel tett kísérletet a díszítőmotívumok rendszerezésére, jelentéseik és funkcióik körülhatárolására (Gazda K. 1998, 1998a, 2000, 2000a). A történeti források és a terepmunka gazdag adattárát összefoglalva készült el a székely népviseletről írott összefoglaló tanulmánya (Gazda K. 1998b; Gazda K.–Haáz S. 1998). Az évek során olyan munkák születtek, amelyek lokális vagy regionális közösségek népművészetét mutatják be (Haáz F. R. 1994; Újváriné Kerékgyártó 1999; Kovács A., K. 2000; Mihály szerk. 2001), valamint elemzések készültek a népművészet egy-egy ágáról: a kerámiáról (Pozsony F. 1993a, Mózes 1994; Rangyák J., ifj. 1993; Tófalvi 1992; *Centre de olari...* 1997–1998; Rangyák J., V. 1998; Farkas 1999), a festett bútorról (Kardalus 1995), az írott tojásról (Kovács D. 1994; Nyisztor 1994; Antalné Tankó 1999), a székelykapuról (Veres P. 1991; Csergő 1999; Kovács P. 2000), a viseletről (Haáz F. R.–Haáz S. 1993), az úri hímzésekről (Szőcsné Gazda 2000), a temetők művészetéről (Balassa I. 1992), a népi építészet művészi megoldásairól (Vargha 1997; Balassa I., M.–Cseri szerk. 1999; Bíró G. 1999).

A vallási élet kutatása – a szinte teljesen hiányzó előzmények után – különböző utakon lendült előre. A már említett archaikus imarepertóriumok mellett rendre a kutatás tárgyává váltak a vallásos ünnepek és az átmeneti rítusok laikus és templomi szokásai és szövegei (betlehemes, kántálás) (Nagy Ö. 1992; Mitruly 1996; Pozsony 2000; Nagy I. 2001 stb.), a vallásos életben szerepet játszó rituális tárgyak (ikonok, keresztek, házioltárok) (Pozsony 1997a; Kós 1994c; Zakariás 1994). Több tanulmány elemezte a csíksomlyói búcsújárás szerveződését, térszerkezetét, funkcióit (Gazda E.–Benedek E., H. 1997; Pozsony F. 1997a, 1997b). Daczó Árpád a *Csíksomlyó titka* című könyvében (2000) a Mária-tisztelet gyökereit keresve a kereszténység felvételét megelőző időkig nyúl vissza. Forráskiadvány készült a Küllői Református Egyházmegye gyülekezeti életéről és vallási szokásairól, amely áttekinti az egyházmegye történetét, az oktatási-iskolai viszonyokat, az egyházi fegyelmezés formáit, az átmeneti rítusok vallásos epizódjait (Küllős szerk. 1995). Két településcsoport vallásos életéről átfogó szintézis látott napvilágot (Székely L. 1997; Madar 1998). Több tanulmány készült a református egyháznak a morális életet, az együttélést szabályozó szerepéről (Barabás L. 1994, Szőcsné

Gazda 2001), valamint vallás és etnikus identitás összefüggéséről (Pozsony 1993, Magyar 1994).

A népi vallásossággal gyakran egybefonódó hiedelmek kutatásában két vonal erősödött fel (Kakas 1991; Keszeg 1991, 1996, 1997, 1999, 2001b; Pávai 1994; Seres 1994; Albert 1995; Komáromi 1996, 1999, 2001; Csőgör 1998; Gagy J. 1998; Csoma 2000). Egyik oldalon a hiedelem szövegben való megjelenítésének vizsgálata, a szövegek feltárása és rendszerezése történik.⁴⁴ A másik oldalon a hiedelemnek az együttélésben, a marginalizációban, a konfliktusok megoldásában, szociális helyzetek értelmezésében játszott szerepe hangsúlyozódik ki. Gagy József több tanulmányban ismerteti a jósok, rejtezők, szentasszonyok mediátor szerepét székelyföldi helyi társadalmakban (Gagy 1998).⁴⁵ Egy utóbbi tanulmánykötet a hiedelemről való beszélés, akárcsak a hiedelemcselekvésekhez való folyamódás individuális és közösségi motivációit tekinti át.⁴⁶

A környező természetre vonatkozó népi tudás, a népi növényhasználat vizsgálatának szempontjait Péntek János és Szabó Attila alapozta meg az 1970–80-as években közzétett publikációkban.⁴⁷ A vizsgált időszakban további tanulmányok haladtak előre ezen a csapáson.⁴⁸ E kutatások gyakran kapcsolódnak össze a népi gyógyítás empirikus eljárásainak rendszerezésével (Csörgő 1992). Külön említést érdemelnek Zsigmond Győző mélyfúrásokkal kiegészülő, a magyar nyelvterület egészére kiterjedő etnomikológiai kutatásai (Zsigmond Gy. 1994a, 2000). Szintén szembetűnő a térszervezés és térhasználat hagyományai és gyakorlata kutatásának előretörése (Bíró Z. et alii 1991; Oláh 1991; Bodó szerk. 1998, 2000; Péntek 1997).

Gazda József 103 mesterségről való tudásból állította össze a „falusi tudás könyvét” (Gazda J. 1993). Tanulmányok készültek a téjeszesítés előtti gazdálkodás (Balogh B.–Fülemile 2001), a földművelés (Molnár 1991; Kós 1994b, 1999), a szőlőtermesztés és borászat,⁴⁹ a famegmunkálás (Balázs 1991), a taplófeldolgozás (Tófalvi 1992a), a tutajozás (Albert

44 Kiss András történeti források feljegyzéseit elemezte: Kiss 1994, 1997, 1998. Hasonló elemzés: Bokor 1999.

45 A jóslásról még: Turai 1999; Demény I. P. 2001b.

46 A kötet szerzői: Nagy Magdolna, Bartha-Balog Emese, Balássy Enikő, Komáromi Tünde, Czégényi Dóra. (Czégényi–Keszeg szerk. 2001.)

47 Főként: Péntek 1976; Péntek–Szabó A. 1985.

48 A KJNT etnobotanika témájú konferenciájának előadásai: a KJNT Évkönyve 3. 1995, valamint Benedek E., H. 1997a, Szabó A., T. 1997, Kobzos Kiss 1999, Gub 1996, 2001.

49 Major 1993. E témában további adalékok a Néprajzi Látóhatár 1993.3-as számában.

1991), a szekeresség (Albert 1991; Suba 1994), a kézművesség (Bíró D. 2000), a vásártartás (Major 2001) struktúráiról, technológiájáról és társadalmi kontextusáról. Újabb történeti adatok kerültek kiadásra a birtokközösségek működését, a havas, az erdő használatát illetően (Barabás J. 1991; Kerékgyártó A., U. 1992).

A társadalomnéprajzi kutatások kezdete szorosan összekapcsolódott az erdélyi társadalom rendi tagolódását, a lokális és vármegyei társadalom törvénykezési szokásait vizsgáló történelemtudománnyal (Garda D. 1994; Egyed 1994; Imreh 1994; Imreh közlése 1994; Imreh–Pataki 1992). Az utóbbi években e kutatások az együttélési modellek, stratégiák és konfliktusok, az identitások szimbolikus kifejeződését, társadalmi-gazdasági folyamatok (migráció, elszegényedés, turizmus) tették vizsgálat tárgyává.⁵⁰

És végül azt tesszük szóvá, hogy több esetben sor került a kutatás történetében alapként számító szövegek újrakiadására.⁵¹

4.1. A fenti áttekintés egyik nyilvánvaló következtetéseként fogalmazható meg az, hogy a romániai magyar néprajzkutatást 1989 után több intézmény irányítja. A tudományos élet több intézmény köré szerveződése a kutatási szemléletek és módszerek nagyobb változatosságát eredményezte. Öröndetes módon megnőtt azon intézmények száma, amelyek kutatási programjaik, kiadványaik, rendezvényeik által szakmai, tudományos eseményé alakítják az etnográfiai kutatást és a róla való beszélést. Hasonlóan pozitív lépésként értékelhető az etnográfiai szakképzés beindulása.

4.2. Szembetűnő az etnográfiai irodalom egy évtized alatti termésének bősége. A szakszövegeket publikáló kiadóknak és lapoknak szakember hiányában nagy erőfeszítésébe került a kéziratok kiválasztása, közlésre való előkészítése. Ennek következtében a nyilvánosság elé kerülő publikációk szándéka és szintje változatos. Habár képzett szakemberek kénytelenek kényszerpályára térni, a kiadást vállaló, a népi kultúrát, a kutatási eredményeket népszerűsítő fórumok a kéziratok gondozása, értékelése, valamint a népi kultúráról való beszélés során gyakran nem veszik igénybe a szaktudást. A pályázati rendszerben támogatott kiadás

50 A korábbi áttekintések megismétlése nélkül jelezzük, hogy a téma kutatásáról összefoglalót közölt Pozsony 2001a. Utóbb közölt tanulmányok: Borbély 1999, Dimény 1999, Szabó Á. T. 1999.

51 Jankó 1993; Makkai–Nagy Ö. 1993. Venczel József munkája a „falukutatás” megismerő és faluművelő jellegét emeli ki (Venczel 1993). 2001-ben jelent meg Kodály Zoltán 1916-ban Nagyszalontán készített gyűjtése (Szalay–Rudasné Bajcsay 2001).

esetében szükséges lenne feltételként megszabni a néprajzi munkák szakember általi, a szaktudomány hagyományai és elvárásai szerinti előkészítését, szerkesztését. Elképzelhető lenne egy olyan szakmai vállalkozás megalapítása is, amely szolgáltatásszerűen biztosítja ezt a munkát a különböző, etnográfiai kutatásokat is megjelentető kiadók számára.

A szakmai életben nélkülözhetetlen szakkritika művelésére, állandósítására további lehetőségeket szükséges teremteni.

4.3. 1990 előtt a néprajzi–népismereti irodalom homogén olvasói réteget célzott meg, uniform olvasói elvárásokat elégített ki. A kisebbség-tudomány részeként szolgáltatásai között szerepeltek a népköltési gyűjtések és antológiák, a népművészeti monográfiák, valamint a kollektívizálás előtti paraszti kultúra magyar etnikus jegyeiről tudósító írások. 1990 után az etnográfiai irodalom különböző finalitásokhoz igazodva differenciálódott. Rétegei között élesen elhatárolódik a. a populáris kultúra népszerűsítését vállaló irodalom (antológiák, primér szövegek és vizuális objektumok megjelentetése, tananyagok, népszerűsítő olvasmányok, hely- és tájmonográfiák); b. a sajátos intézményi (turisztikai, gasztronómiai, területfejlesztési, termelői és forgalmazói, menedzseri stb. vállalkozások) elvárásokhoz igazodó alkalmazott etnográfiai irodalom; c. a tudományos célokat szolgáló, a szakmához szóló szakirodalom (forráskiadások, szaktanulmányok).

4.4. Néhány életmű esetében kísérlet történt a népi kultúráról való tudás egységes szempont szerinti tudományos értelmezésére. Több szövegfolklór-gyűjtemény a kultúrát hordozó, működtető *egyének* felől közelítve megpróbálta feltárni az egyéni szövegrepertóriumok nagyságát, a repertóriumok kiterjedését, individuális sajátosságait, a szövegek alkalmazásának alkalmait, az egyéni tudás szerveződését és működését. Másik szemléleti pólusként említhető a kultúrának érzékelhető, a kutatás számára izolálható *szöveggént, objektumként, tudásként* való értelmezése. Nagy Olga többször leírta és kötetek sorával dokumentálta a realizmusnak a folklórba való betörését, az epikus szájhagyománynak a népmesétől az élménytörténetekig való továbblépését. Balázs Lajos az átmeneti rítusok modelljének egy lokális kultúra leírására való alkalmazására tett kísérletet. Demény István Pál az összehasonlítás módszerét alkalmazva azonosította a hősepika honfoglalás kori rétegének néhány szűzségét.⁵² A Gazda Klárával közösen kezdeményezett számítógépes motívumelemzésnek szándéka az azonos motívumok azonosítása a népi

52 A szerzőnek korábban jelzett kötetei mellett: Demény I. P. 1998, 2001a, 2001b.

kultúra különböző területein, műfajaiban, a motívuk jelentésének megfejtése, valamint a motívumok kapcsolódás révén történő szerveződésének vizsgálata. Az etnográfiai kutatás néhány alkalommal a kultúra földrajzi határokon belüli vizsgálatának problémájával szembesült.⁵³ Több olyan munka látott napvilágot, amely lokális vagy regionális egységet vallva a kultúra szerkezetére, szeleteinek illeszkedésére figyel. Ugyanakkor megnőtt a száma azoknak a munkáknak, amelyek a múltat az emlékezési és a kommunikációs folyamat során konstruálódó világként láttatják (oral history, emlékirat), az egyéni és közösségi *identitások szerveződésében és működésében, a személy- és csoportközi viszonyokban és kapcsolatokban* ragadva meg a kultúrát.

4.5. A fenti intézmények közül – profiljuknak megfelelően – mindössze néhány működtet kutatási programot. Az intézmények jellege, az intézmények működését meghatározó feltételek (regionális jelleg, szakmai profil, az intézmény finalitása, pillanatnyi feladatai és anyagi lehetőségei), akárcsak a pályázati kiírás változatos, partikuláris, szoros hatósugarú, rövid lejáratú kutatási programokat eredményezett és támogatott. E részkutatások tették lehetővé a szélesebb, több szomszédos tudományág eredményeit és módszereit érvényesítő, a kultúra nagyobb egységeire (történeti rétegek, regionális, szociokulturális változatok) kiterjedő kutatások és szintézisek kezdeményezését.

4.6. Egy átfogó vállalkozásban szükség lenne a romániai etnikumok populáris kultúrájának és az interkulturális hatások szisztematikus áttekintésére. Ugyanakkor megkerülhetetlen a romániai román (és kisebbségi nyelveken megjelent) etnográfiai eredmények figyelembe vétele is.

53 Kürti (2000) a kutatás során megteremtett Kalotaszeg-képet, Keszeg (2001c.) az Aranyosszékről szóló néprajzi diskurzust elemzi.

SZAKIRODALOM

A szakirodalmi jegyzékben használt rövidítések intézmények, periodikák megnevezésére: ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem; EME = Erdélyi Múzeum-Egyesület; ETF = Erdélyi Tudományos Füzetek; KAM = Kommunikációs és Antropológiai Munkacsoport; KJNT = Kriza János Néprajzi Társaság; MNT = Magyar Néprajzi Társaság; MNGY = Magyar Népköltési Gyűjtemény; MTA = Magyar Tudományos Akadémia

ALBERT Ernő

- 1991 Adatok a ditrói tutajozás és szekeresség történetéhez. In: Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest, MNT, 385–392.
- 1995 *Boszorkányos dógok*. Gyimesi csángó hiedelemmondák, hiedelmek. Sepsiszentgyörgy, Bon Ami
- 1995a *Rigó és madár*. A föld népe. Egy gyimesi csángó család élete. Sepsiszentgyörgy, Bon Ami
- 1999 A népi verses levelekről. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve 7*. Írás, írott kultúra, folklór. Kolozsvár, 30–56.
- 2000 *Szabad madár*. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népköltészeti és levéltári okmányok. Sepsiszentgyörgy, Charta

ALMÁSI István

- 1991 A romániai magyar népzene kutatás. In: Eperjessy Ernő–Krupa András (szerk.): *Nemzetiség – Identitás*. A IV. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségtudató Konferencia előadásai. Békéscsaba–Debrecen, Ethnica, 31–34.
- 1991a Kisfaludy Károly egyik népdala a tövisháti szájhagyományban. In: Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest, MNT, 711–714.
- 1996 Egy erdélyi népdal a hagyományban és a folklorizmusban. *Ethnographia* 107. 1–2. 2–16.

ANTALNÉ TANKÓ Mária

- 1999 *Gyimesi írott tojások*. Kolozsvár, EME

BALASSA Iván

- 1989 *A határainkon túli magyarok néprajza*. Budapest, Gondolat
- 1992 *A székelyföldi Erdővidék temetői*. Debrecen, Ethnica

BALASSA Iván, M.–CSERI Miklós (szerk.)

- 1999 *Népi építészet Erdélyben*. Szentendre, Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum

BALÁSSY Enikő

- 2001 Egy székelyhodosi család hiedelemvilága. In: Czégényi Dóra–Keszeg Vilmos (szerk.): *Emberek, szövegek, hiedelmek*. Tanulmányok. Kolozsvár, Kriza Könyvek 7. 77–111.

BALÁZS Lajos

- 1993 A halál előjeleivel kapcsolatos hiedelmek Csíkszentdomokoson. *Erdélyi Múzeum* 55. 3–4. 89–115.

- 1993a Szent János-napi angyalozás Csíkszentdomokoson.
Néprajzi Látóhatár 2. 1–2. 1–27.
- 1994 *Az én első tisztességes napom*. Párválasztás és lakodalom
 Csíkszentdomokoson. Bukarest, Kriterion
- 1995 *Menj ki én lelkem a testből...* Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson.
 Csíkszereda, Pallas-Akadémia
- 1996 A lélekmentés pogány és keresztény rítusai Csíkszentdomokoson.
Ethnographia 107. 1–2. 53–64.
- 1999 *Szeretet fogott el a gyermek iránt*. A születés szokásvilága
 Csíkszentdomokoson. Csíkszereda, Pallas-Akadémia
- 1999a A nyugtalan lelkiismeret balladáái. Manole Mester és Kőműves Kelemen
 áldozatának lélektani vonatkozásai. *Korunk* 10. 5. 79–88.
- 2001 Az emberélet fordulói a romániai magyar néprajzkutatás tükrében. In: Keszeg
 Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve* 9. Kolozsvár, 162–177.
- é. n. „Százlejes csángó feleség.” In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors*. Moldvai
 csángók a változó időkben. [h. n.] A Magyarságkutatás Könyvtára 23. 159–162.
- BALÁZSI Dénes
- 1991 A székelypálfalvi borítottómetccő. Adatok az archaikus faeszttergáláshoz. In:
 Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*.
 Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest, MNT, 257–264.
- BÁLINT Emese
- 1998 Deviancia és megbélyegzés. *Korunk* 9. 12. 40–52.
- BÁLINT Emese–BODÓ Csanád
- é. n. Csíkfalu személynevei. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors*. Moldvai
 csángók a változó időkben. [h. n.] A Magyarságkutatás Könyvtára 23. 119–130.
- BÁLINT Zsolt
- 1994 Verbunkos stílusjegyek a moldvai hangszeres zenében.
Néprajzi Látóhatár 3. 1–2. 205–216.
- BALOGH Balázs–FÜLEMILE Ágnes
- 2001 Adatok Kalotaszentkirály és Zentelke téészesítés előtti paraszti
 gazdálkodásához. In: Hála József–Szarvas Zsuzsa–Szilágyi Miklós (szerk.):
Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére. Budapest, MTA
 Néprajzi Kutatóintézete, 145–156.
- BALOGH András, F.
- 1996 *Az erdélyi szász irodalom magyarságképe*. Budapest, Littera Nova
- BALOGH Sándor
- 2001 *Moldvai hangszeres dallamok*. Budapest, Etnofon
- BARABÁS Jenő
- 1991 Az erdő szerepe egy székely falu életében (Vargyas). In: Halász Péter
 (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Tanulmányok
 Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest, MNT, 153–156.
- BARABÁS László
- 1994 Eklézsiakövetés a székely „protestáns szentföldön”. In: Zakariás
 Erzsébet–Keszeg Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve* 2. Kolozsvár, 180–197.
- 1998 *Forog az esztendő kereke*. Sóvidéki népszokások. Marosvásárhely,
 Mentor–Custos

- 2000 *Aranycsitkók, maszkurák, királynék*. Erdélyi magyar dramatikus népszokások. Marosvásárhely, Mentor
- 2000a *Kapun belül, kapun kívül*. Népismereti írások. Marosvásárhely, Impress
- BARNA Gábor
- 1993 Moldvai magyarok a csíksomlyói búcsún. In: Halász Péter (szerk.): „Megfog vala apám szokcor kezemtől...” Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. Budapest, Lakatos Demeter Egyesület, 45–62.
- BÁRTH János (szerk.)
- 1998 *Havasolja havasa*. Tanulmányok a székelyvarsági hegyi tanyák népéről. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Múzeum
- BECZE Márta
- 2001 Orbán Lázár irattárának elemzése. Esetelemzés. *Néprajzi Látóhatár* 10. 1–4. 121–134.
- BECZE Márta–KESZEG Vilmos (szerk.)
- 2001 *Palástban*. Lelkészek szórványban. Marosvásárhely, Mentor
- BENDA Kálmán
- 1993 A moldvai csángómagyarok története. In: Halász Péter (szerk.): „Megfog vala apám szokcor kezemtől...” Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. Budapest, Lakatos Demeter Egyesület, 39–44.
- BENEDEK Erika, H.
- 1997 A terhesség, szülés, csecsemőgondozás múltja és jelene egy moldvai csángó faluban. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve* 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 56–72.
- 1997a Adalékok egy moldvai csángó falu népi növényismeretéhez. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve* 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 150–168.
- 1998 *Út az életbe*. Világképelemzés csángó és székely közösségek születéshez fűződő hagyományai alapján. Kolozsvár, Stúdium
- BENEDEK János, H.
- 1997 Csángó falvak gazdasági problémái. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve* 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár. 195–210.
- 1997a Egy moldvai magyar parasztcsalád gazdálkodása. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve* 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 210–224.
- BENKŐ Levente
- 1995 *Szárazajta*. Sepsiszentgyörgy, H-PRESS kft
- BENKŐ Loránd
- 1990 *A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből*. Budapest, A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 188.
- BÍRÓ Donát
- 2000 *Szászrégeni kézművesmesterségek*. Marosvásárhely, Mentor
- BÍRÓ Gábor
- 1999 *Erdélyi magyar népi építészet és hagyományaink továbbélítése*. Marosvásárhely, Impress

BÍRÓ Zoltán, A.

1992 A regionális identitás kialakításának néhány vonásáról. *Regio* 3. 4. 61–71.

1997 *Hétköznapi humorvilág*. Csíkszereda, Pro-Print

1998 *Stratégiák vagy kényszerpályák?* Tanulmányok a romániai magyar társadalomról. Csíkszereda, Pro-Print

BÍRÓ Zoltán et alii

é. n. *Kapcsolat – Környezet – Közösség*. Csíkszeredai antropológiai írások. [h. n.], Politika+Kultúra Alapítvány

[1991] Mentális környezet. *Janus* 8. 1.

BÍRÓ Zoltán–GAGYI József–PENTEK János (szerk.)

1987 *Néphagyományok új környezetben*. Tanulmányok a folklorizmus köréből. Bukarest, Kriterion

BODÓ Julianna

1991 Etnikai jelképek és identitás. In: Eperjessy Ernő–Krupa András (szerk.): *Nemzetiség – Identitás*. A IV. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Békéscsaba–Debrecen, Ethnica, 67–70.

1996 Kizárási és bekebelezési technikák interetnikus környezetben. In: Katona Judit–Viga Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc, A Miskolci Herman Ottó Múzeum, 31–38.

BODÓ Julianna (szerk.)

1995 *Változásban?* Elemzések a romániai magyar társadalomról. Csíkszereda, Pro-Print

1996a *Egy más mellett élés*. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról. Csíkszereda, Pro-Print

1996b *Elmentünk?* Székelyföldi életutak. Csíkszereda, Pro-Print

1996c *Elvándorlók?* Vendégmunka és életforma a Székelyföldön. Csíkszereda, Pro-Print

1997 *Így élünk*. Elszegényedési folyamatok a Székelyföldön. Csíkszereda, Pro-Print

1998 *Fényes tegnapunk*. Tanulmányok a szocializmus korszakából. Csíkszereda, Pro-Print

2000 *Miénk a tér?* Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban. Csíkszereda, Pro-Print

BOGDÁNFALVY János

1993 Népszámlálás a moldvai csángó falvakban. In: Halász Péter (szerk.): „Megfog vala apám szokor kezemtől...” Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. Budapest, Lakatos Demeter Egyesület, 165–168.

BOKOR Zsuzsanna

1999 Parázna, prostituált, szerelmi varázsló vagy boszorkány. In: Borbély Éva–Czégényi Dóra (szerk.): *Változó társadalom*. Kolozsvár, Kriza Könyvek 1. 73–90.

BORBÉLY Éva

1999 Szokás, hagyomány – turizmus? In: Borbély Éva–Czégényi Dóra (szerk.): *Változó társadalom*. Kolozsvár, Kriza Könyvek 1. 102–110.

2000 Szászdaróc százszok nélküli társadalma. In: Czégényi Dóra–Keszeg Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve* 8. Kolozsvár, 54–69.

2001 *Cenzúrázott bolondünnep*. Farsangolás Bázelen. Kolozsvár, Kriza Könyvek 6.

BORBÉLY Éva–CZÉGÉNYI Dóra (szerk.)

1999 *Változó társadalom*. Kolozsvár, Kriza Könyvek 1.

BÖDÖR András

2000 *Székről indultam*. Önéletrajzi vallomás. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat

1997–1998 *Centre de olari din sud-estul Transilvaniei*. Fazekasközpontok Délkelet-Erdélyben. Volumul I., I. kötet. Sf. Gheorghe–Sepsiszentgyörgy

CZÉGÉNYI Dóra

1999 Magyar–román interetnikus kapcsolatok vallási vetülete. In: Borbély Éva–Czégényi Dóra (szerk.): *Változó társadalom*. Kolozsvár, Kriza Könyvek 1. 29–43.

CZÉGÉNYI Dóra–KESZEG Vilmos (szerk.)

2001 *Emberek, szövegek, hiedelmek*. Tanulmányok. Kolozsvár, Kriza Könyvek 7.

CSÁKI Árpád–SZŐCSNÉ GAZDA Enikő (közéteszi)

2001 *Az orbai református egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei*. I. 1677–1752. Sepsiszentgyörgy, T3

CSEKE Péter–HÁLA József (szerk.)

2000 „*A Homoród füzes partján...*” Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről. Csíkszereda, Pro-Print

CSENGŐ Bálint

1992 Népi gyógyítás Küküllőkeményfalván. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve 1*. Kolozsvár, 60–76.

1999 *Az udvarhely vidéki székelykapu*. Csíkszereda, Pro-Print

CSETRI Elek

2001 *Erdélyi méheskert*. Régi erdélyi méhészkönyvek. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat

CSOMA Gergely

1991 A moldvai csángó magyarok szerelmi varázslásáról. In: Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest, MNT, 643–648.

1994 A somoskai ráolvasófüzet. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 253–260.

2000 *Varázslások és gyógyítások a moldvai csángómagyaroknál*. Pomáz, Kráter

CSÖGÖR Enikő

1997 *Tordatúr hiedelemvilága*. [Kolozsvár], Kriterion

DACZÓ Árpád (P. Lukács O. F. M.)

2000 *Csiksomlyó titka*. Mária-tisztelet a néphagyományban. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

DÁNIELISZ Endre

1993 *A Szepességtől Szalontáig*. Egy kisiparos család három nemzedéke. Nagyvárad, Literator

1995 Reflection of Hungarian and Romanian Coexistence in the Poetry of József Erdélyi. In: Krupa András–Eperjessy Ernő–Barna Gábor (szerk.): *Kultúrák találkozása – kultúrák konfliktusai*. Tanulmányok Újváry Zoltán tiszteletére. Békéscsaba–Budapest, MNT, 358–360.

DEMÉNY István Pál

1980 *Kerekes Izsák balladája*. Bukarest, Kriterion

1992 *A Szent László-legenda és Molnár Anna balladája*. Kolozsvár, EME (ETF 212.)

1994 A hejgetés meg a sámánének. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 135–150.

1996 A honfoglalás előtti szóbeli hősi epika. *Ethnographia* 107. 1–2. 159–166.

1997 *A magyar szóbeli hősi epika*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

- 1998 Világfa, sárkány és a transz fokozatai. In: Pócs Éva (szerk.): *Eksztázis, álom, látomás*. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Budapest–Pécs, Balassi–University Press, 64–71.
- 1999 *Táltosok, kerekék, lángok*. Összehasonlító folklorisztikai tanulmányok. Csíkszereda, Pallas-Akadémia
- 1999a A Holló meg a Szél. Adalékok a román mitológiai epika ismeretéhez. In: Uő: *Táltosok, kerekék, lángok*. Összehasonlító folklorisztikai tanulmányok. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 142–159.
- 1999b A „vízen átkelés” motívuma a román és a magyar folklórban. In: Uő: *Táltosok, kerekék, lángok*. Összehasonlító folklorisztikai tanulmányok. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 115–141.
- 2000 Kísérlet az alkalomhoz nem kötött népdalok számítógépes elemzésére. In: Balázs Géza et alii (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben*. Folklór – Irodalom – Szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára. I–II. Budapest, ELTE, I. 29–39.
- 2001 A hejgetés meg a sámánének. In: Harangozó Imre (szerk.): *„Ott hul éltek vala magyarok...”* Válogatás az észak-moldvai magyarság népi emlékezetének kincsestárából. Újkígyós, Az Ipolyi Arnold Népfőiskola kiadása, 113–131.
- 2001a A lélek túlvilági útja a román rituális énekekben. In: Pócs Éva (szerk.): *Lélek, halál, túlvilág*. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Budapest, Balassi, 416–423.
- 2001b Valódi és áljóslás, valódi és áljósnő, feltételes jóslat és megváltoztatható sors Arany Jánosnál. In: Pócs Éva (szerk.): *Sors, áldozat, divináció*. Budapest, Janus–Osiris, 401–407.
- DEMÉNY Lajos (közzéteszi)
- 1998 *Székely Oklevéltár. IV. Székely népesség-összeírások. 1575–1627*. Kolozsvár, EME
- DEMÉNY Lajos–PATAKI József–TÜDŐS Kinga, S. (közzéteszi)
- 1996 *Székely Oklevéltár*. Új sorozat. III. Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek 1598–1600. [Budapest–Kolozsvár], Európa–Kriterion
- DEMÉNY Piroska
- 1998 *Aranyosszék népzeneje*. Budapest, Néprajzi Múzeum
- DIMÉNY Attila
- 1999 Endogám és exogám típusú házasságok Oroszfaluban a századfordulón. In: Borbély Éva–Czégényi Dóra (szerk.): *Változó társadalom*. Kolozsvár, Kriza Könyvek 1. 154–162.
- DIÓSZEGI Anna
- 2001 *Életem története*. Emlékek a kolozsvári Hóstátról. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat
- DOMOKOS Mária
- 1993 Újabb és régebbi csángó népzenei kiadványokról. In: Halász Péter (szerk.): *„Megfog vala apám szokor kezemtől...”* Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. Budapest, Lakatos Demeter Egyesület, 117–120.
- DOMOKOS Pál Péter
- 2001 *A moldvai magyarság*. Budapest, Fekete Sas (1. kiad.: Budapest, 1931.)

DOMOKOS Pál Péter–RAJECZKY Benjamin

1991 *Csángó népzene. III.* Editio Musica. (1. kötet: Budapest, 1956; 2. kötet: Budapest, 1961.)

DOMOKOS Péter

2000 Lakatos Demeterről. *Magyar Nyelvjárások* 38. 119–128.

DUKA János

1995 *Üti Páké Barátost.* Csúfolódó székely népköltészet. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

EGYED Ákos

1994 Parasztok és nemesek Erdély társadalmában a polgári átalakulás küszöbén. *Néprajzi Látóhatár* 3. 3–4. 1–8.

EMŐDI János

2001 *Erdélyi barlangfeliratok a 16–20. századból.* [Nagyvárad] Partiumi Füzetek 17.

FÁBIÁN Imre

1999 *Bihari találós mesék, találós kérdések, mesetalányok.* Nagyvárad, Literator

2001 *Eredeti népmesék Biharból.* Nagyvárad, Literator

FÁBIÁN Margit

1991 Adatok a moldvai Lészped község halászatához. In: Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége.* Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest, MNT, 179–184.

FARAGÓ József

1992 Mihai Eminescu román népköltési gyűjteményének magyar kölcsönszavai. *Erdélyi Múzeum* 54. 1–4. 110–114.

1993 Egy fiatfalvi mesemondó az 1810-es években. In: Barna Gábor (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok 1.* Salgótarján, Mikszáth, 125–131.

1994 Régi székely népballadák a magyar cigányok örökében. In: Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok. 2.* [h. n.] Mikszáth, 148–155.

1994a Baba Dochia román mondájának nagymohai magyar változatai. *Erdélyi Múzeum* 56. 1–2. 75–80.

1996 A szabófalvi hejgetés emlékei. *Erdélyi Múzeum* 58. 1–2. 94–104.

1997 Újév a moldvai Gyoszenyban. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve 5.* Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 286–302.

1998 *Faragó József bibliográfiája.* Kolozsvár, KJNT Értesítője 8. 3–4. (Szerk.: Borbély Éva–Pozsony Ferenc)

FARAGÓ József–JAGAMAS János

1955 *Moldvai csángó népdalok és népballadák.* Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó

FARAGÓ József (vál., bevezető, jegyz.)

Ószékely népballadák. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion

FARKAS Irén

1999 Újabb adatok a csíki népi kerámia kutatásához. *ACTA*, 229–238.

FAZAKAS Izabella, M.

1997 Az egyházi év ünnepei Bogdánfalvában. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve 5.* Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról.

Kolozsvár, 324–342.

FAZEKAS Ferenc

1998 *Életemet elmesélem.* Bukarest–Kolozsvár, Kriterion

- FAZEKAS Zsuzsa (szerk.)
2000 *Ezen vöfi Könyv a Kassai Mihályé. Vőfélykönyv Székről*. Budapest, Európai Folklór Intézet–L'Harmattan
- FEISCHMIDT Margit
1994 Etnicitás és helyi intézmények. Jegyzetek egy mezősegi faluról. *Regio* 5. 3. 119–128.
- FERENCZ Imre (szerk.)
1997 *Történetek a fogságból*. Hatvan székely hadifogoly. Csíkszereda, Státus
- FORRAI Ibolya
1994 Csángók a XX. században. Élettörténetek. Budapest, *Néprajzi Közlemények XXXIII*.
- FOSZTÓ László
1995 Egy alkalmi együttműködés elemzése a blattolás példáján. *Korunk* 6. 8. 84–90.
1997 A formalizáció folyamata az interetnikus kapcsolatokban: esetelemzés egy cigány–magyar egymás mellett élés példáján. *Antropológiai Műhely* 1. 65–82.
- FÜLÖP Hajnalka
1998 A varró falu. *Tabula* 1. 1–2. 3–24.
- GAGYI József
1998 *Jelek égen és földön*. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön. Csíkszereda, Pro-Print
- GAGYI József (szerk.)
1999 *Ismerős terepen*. Válogatás csíkszeredai antropológiai írásokból. Csíkszereda, Pro-Print
- GARDA Dezső
1994 *Székely hadszervezet és faluközösség*. Gyergyószentmiklós, Mark House Kft.
1995 Az örmény–székely együttélés konfliktusai és konszenzusai. In: Krupa András–Eperjessy Ernő–Barna Gábor (szerk.): *Kultúrák találkozása – kultúrák konfliktusai*. Az V. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségtudományi Konferencia előadásai. Békéscsaba–Budapest, MNT, 473–475.
- GAZDA Enikő–BENEDEK Erika, H.
1997 Pusztinaiai csíksomlyói búcsújárása 1993-ban. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve* 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 259–285.
- GAZDA József
1993 *Mindennek mestere*. A falusi tudás könyve. Budapest, Püski
1994 A nyelv és a magyarságtudat szintjei a moldvai csángóknál. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 269–282.
1997 *Jaj, mik történtek, jaj, mik is történtek*. A szétszabdalt magyarság XX. századi sorsátörténete. I–II. Budapest, Püski
- GAZDA Klára
1998 A népi ornamentika terminológiájának állatokkal kapcsolatos rétege. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve* 6. Kolozsvár, 66–96.
1998a A 19–20. századi székelyföldi népviselet jelei. In: Voigt Vilmos–Balázs Géza (szerk.): *A magyar jelrendszerek évszázadai*. Budapest, Magyar Szemiotikai Társaság, 81–120.
1998b *A székely népviselet*. Budapest, Akadémiai

- 2000 Keresztény jelképek a népi díszítőművészetben? Czégényi Dóra–Keszeg Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve 8*. Kolozsvár, 100–142.
- 2000a Egy díszítőművészeti motívumkatalógus előmunkálataiból. A gyimesi viselet vászonhímzésmintái. In: Balázs Géza et alii (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben*. Folklor – Irodalom – Szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. Születésnapjára. I–II. Budapest, ELTE, I. 417–440.
- 2000b A magyar hintázási hagyományok összehasonlító perspektívából. *Erdélyi Múzeum* 62. 3–4. 193–236.
- 2001 A romániai magyar népművészetkutatásról. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve 9*. Kolozsvár, 83–120.
- 2001a A tudományos irányzatokról, a paradigmaváltásokról és a témaválasztásról. *Néprajzi Látóhatár* 10. 1–4. 173–180.
- 2001b A román halotti rítusok tárgyi kellékei és a lélek túlvilági útja. In: Pócs Éva (szerk.): *Lélek, halál, túlvilág*. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Budapest, Balassi, 302–310.
- GAZDA Klára–HAÁZ Sándor
1998 *Székelyek ünneplőben*. Színek és formák a székelyföldi népviseletben. Budapest, Planétás
- GAZDÁNÉ OLOSZ Ella
2001 *A tű csodája*. Moldvai csángó-magyar inghímek, erdélyi öltéstechnikák. Csíkszereda, Pro-Print
- GERGELY Gizella, Cs.
[1999] *Asszonyi helytállás Székelyföldön*. Budapest, Magyar Napló
- GERGELY Katalin
1994 Húsvéti határkerülés 1990–91-ben a Gyergyói-medencében. *Erdélyi Múzeum* 56. 3–4. 45–55.
2000 „*Sátorát letettem a romló testemnek...*” Halottas és temetkezési szokások Gyergyószentmiklóson. Csíkszereda, Pro-Print
- GRÁFIK Imre–TURBÉKY Dénes
2000 *Széki lakodalom*. Marosvásárhely, Mentor
- GUB Jenő
1996 *Erdő-mező növényei a Sóvidéken*. Korond, Firtos Művelődési Egylet
2001 *Kertek, mezők természetett növényei a Sóvidéken*. Sóvidéki etnobotanika. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat
- GUNDA Béla
1994 Csángók eredetéről. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 39–52.
- GYÖRGY Zsuzsa
1997 *Egy küzdelmes élet*. Egy parasztasszony vallomása. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat
- HAÁZ Ferenc Rezső
1994 *Udvarhelyi tanulmányok*. Székelyudvarhely, Haáz Rezső Kulturális Egyesület. Múzeumi Füzetek 10.
- HAÁZ Rezső, F.–HAÁZ Sándor
[1993] *Erdélyi viseletek*. Budapest, Budapesti Művelődési Központ

HAJDÚ Farkas-Zoltán

1993 *Csíki kaláka*. Csíkszereda, Pro-Print

2001 *Székelyek és szászok*. A kölcsönös segítség és intézményei a székelyeknél és az erdélyi szászoknál. Marosvásárhely, Mentor

HAJDÚ Farkas-Zoltán (szerk.):

1994 *Télepes népség*. Erdélyi szász olvasókönyv. Csíkszereda, Pro-Print

HALÁSZ Péter

1991 Egyházi jövedelmek a Román környéki csángó falvakban a századfordulón. In: Uő (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest, MNT, 545–556.

1991a A moldvai csángók magyarságtudatáról. In: Eperjessy Ernő–Krupa András (szerk.): *Nemzetiség – Identitás*. A IV. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Békéscsaba–Debrecen, Ethnica. 213–215.

1992 Adatok a moldvai magyarok kecskemaskos játékaához. In: Viga Gyula (szerk.): *Kultúra és tradíció*. Tanulmányok Újváry Zoltán tiszteletére. I–II. Miskolc, I. 173–180.

1994 Eredmények és feladatok a moldvai csángók néprajzi kutatásában. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 1–38.

1995 Official and Popular Prejudices Against the Csángós of Moldavia. In: Krupa András–Eperjessy Ernő–Barna Gábor (szerk.): *Kultúrák találkozása – kultúrák konfliktusai*. Az V. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Békéscsaba–Budapest, MNT, 255–258.

1996 Az emberi erővel végzett teherhordás a moldvai magyaroknál. *Ethnographia* 107. 1–2. 277–300.

1996a *A moldvai magyarság bibliográfiája*. Budapest, Lakatos Demeter Egyesület

1997 Új szempontok a moldvai magyarok táji-etnikai tagozódásának vizsgálatához. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve 5*. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 7–26.

2001 Szabófalva helynevei. In: Harangozó Imre (szerk.): *„Ott hul éltek vala a magyarok...”* Válogatás az észak-moldvai magyarság népi emlékezetének kincsestárából. Újkígyós, Ipolyi Arnold Népfőiskola, 63–88.

HALÁSZ Péter (szerk.)

1993 *„Megfoga vala apám szokcor kezemtől...”* Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. Budapest, Lakatos Demeter Egyesület

HALÁSZNÉ ZELNIK Iлона

1993 Sebkezelés a moldvai és gyimesi magyaroknál napjainkban, és Gelencén a XVIII. században. In: Halász Péter (szerk.): *„Megfoga vala apám szokcor kezemtől...”* Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. Budapest, Lakatos Demeter Egyesület, 109–116.

HARANGOZÓ Imre

1992 *„Anyám, anyám, szép Szűz Márjám...”* Régi imádságok a moldvai magyaroktól. Újkígyós, Ipolyi Arnold Népfőiskola

1998 *„Krisztusz háze arangosz...”* Archaikus imádságok, ráolvasások, kántálók a gyimesi és moldvai magyarok hagyományából. Újkígyós, Ipolyi Arnold Népfőiskola

2001 Válogatás az észak-moldvai magyarság népi emlékezetének kincsestárából. In: Uő (szerk.): *„Ott hul éltek vala a magyarok...”* Válogatás az észak-moldvai magyarság népi emlékezetének kincsestárából. Újkígyós, Ipolyi Arnold Népfőiskola, 185–296.

HARANGOZÓ Imre (szerk.)

2001 *„Ott hul éltek vala a magyarok...”* Válogatás az észak-moldvai magyarság népi emlékezetének kincsestárából. Újkígyós, Ipolyi Arnold Népfőiskola

HERRMANN Gusztáv Mihály (szerk.)

1999 *A többség kisebbsége*. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről. Csíkszereda, Pro-Print

HŐGYE István

1994 A vármegyék pártfogása a moldovai csángók ügyében 1845-ben. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 69–74.

IMREH István

1994 Moldvába települő székelyek a madéfalvi vész idején. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 61–68.

IMREH István (közéteszi)

1994 *Látom az életem nem igen gyönyörű*. A madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve. 1764. Bukarest, Kriterion

IMREH István–PATAKI József

1992 *Kászonszéki krónika 1650–1750*. [Budapest–Kolozsvár], Európa–Kriterion

INCZE Éva

1997 Egy áltemetés és szimbólumai. *Korunk* 8. 12. 26–34.

JANKÓ János

1993 *Kalotaszeg magyar népe*. Budapest, Néprajzi Múzeum (1. kiad.: Budapest, 1892)

JUHÁSZ Zoltán

1999 Gyimesi hangszeres dallamok vizsgálata egy matematikai modell alapján. In: Pozsgai Péter (szerk.): *Tűzcsiholó*. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére. Budapest, Táton, 319–344.

KAKAS Zoltán

1991 Hiedelemmondák Háromszéken. In: Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest, MNT, 629–632.

2001 *Felsőcsernátoni népmesék*. György Ignác csernátoni mesemondó meséi. Kolozsvár, Kriza Könyvek 5.

KALI Kinga

1997 A gyergyószentmiklósi Vörös Köpenyegesek. Egy örmény ünnep szemiotikai elemzése. *Korunk* 8. 9. 106–111.

KALIÓS Zoltán

1973 *Új guzsalyam mellett*. Bukarest, Kriterion

1974 *Balladák könyve*. Élő erdélyi és moldvai népballadák. Budapest, Magyar Helikon

1993 *„Nem engedi Isten, hogy elveszejszenek.”* Moldvai magyar életképek. Vallásos és világi népi szövegek. Kolozsvár, Glória

1996 *Ez az utazólevelem*. Balladák új könyve. Budapest, Akadémiai

KARDALUS János

1995 Székely festett bútorok. *Magyar Népművészet XXIII*. Budapest, Néprajzi Múzeum

KATONA Judit–VIGA Gyula (szerk.)

1996 *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc

KERÉKGYÁRTÓ Adrienne, U.

1992 A csíkiak Negyedfélmegye Havasáról. Adatok egy székely birtokközösség történetéhez. *Néprajzi Értesítő* 74. 5–47.

KESZEG Vilmos

1991 A hiedelemtudás szerkezete. *Erdélyi Múzeum* 53. 1–4. 122–144.

1991a *A folklór határán*. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken. Bukarest, Kriterion

1992 A cseberbenezés. Egy mezősségi hiedelem eredete és szemantikája. *Néprajzi Látóhatár* 1. 1–2. 70–80.

1995 A romániai magyar folklórkutatás öt évtizede (1944–1994). *Erdélyi Múzeum* 57. 3–4. 99–111.

1996 A román pap és hiedelemköre a mezősségi folklórban. *Ethnographia*. 107. 1–2. 335–369.

1996a *Kelt levelem...* Egy mezősségi paraszttasszony levelezése. Debrecen, Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 6.

1997 *Jóslások a Mezőségen*. Etnomantikai elemzés. Sepsiszentgyörgy, Bon Ami

1998 Írott szövegek egy egyén életterében. *Ethnographia* 109. 2. 589–628.

1999 *Mezősségi hiedelmek*. Marosvásárhely, Mentor

1999a Századeleji gyászjelentő lapok. In: Uő. (szerk.): *KJNT Évkönyve* 7. Írás, írott kultúra, folklór. Kolozsvár, 95–110.

2000 Aranyosszéki gombiratok. *Néprajzi Látóhatár* 9. 3–4. 389–416.

2000a Szövegtípusok, szövegfunkciók és íráshasználat az aranyosszéki temetési szertartásban. In: Cseri Miklós–Kósa László–Bereczki Ibolya, T. (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. Szentendre, MNT–Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 131–164.

2001 A kisebbségi sors narratív megjelenítése. *Kisebbségkutatás* 10. 1. 33–52.

2001a Az írás és a beszéd konfliktusa: egy írástudó asszony „pere”. *Néprajzi Látóhatár* 10. 1–4. 135–148.

2001b Egy látomás. Az esemény, a reprezentáció és az ítélkezés. *Kalligram* 1–2. 132–148.

2001c Táj és kép. In: Uő. (szerk.): *KJNT Évkönyve* 9. Kolozsvár, 283–297.

KESZEG Vilmos (szerk.):

1999 *Kicsiny dalaim*. Népi költők antológiája. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat

KESZEG Vilmos–POZSONY Ferenc (szerk.):

2000 *Kalotaszeg bibliográfiája*. Kolozsvár, KJNT Értesítője. [10.] 1–2.

KISS András

1994 *Források és értelmezések*. Bukarest, Kriterion

1997 Ante Claram Bóci. Egy 1565-beli ismeretlen kolozsvári boszorkányper. In: Balázs Mihály et alii: *Művelődési törekvések a korai újkorban*. Szeged, 281–298.

1998 *Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion

KOBZOS KISS Tamás

1999 Adalékok a moldvai csángók növényi gyapjútűfestéséhez. In: Pozsgai Péter (szerk.): *Tűzcsiholó*. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére. Budapest, Táton, 707–716.

KODÁLY Zoltán

2001 *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése*. MNGy XV. Budapest, Balassi-MNT (Szerk.: Szalay Olga–Rudasné Bajcsay Márta)

KOMÁROMI Tünde

1996 Rontásformák Aranyosszéken. A gyógyító román pap. *Néprajzi*

Látóhatár 5. 1–2. 335–369.

1999 Prikulics Aranyosszéken. In: Borbély Éva–Czégényi Dóra (szerk.): *Változó társadalom*. Kolozsvár, Kriza Könyvek 1. 44–72.

2001 Az ijedtség. In: Czégényi Dóra–Keszeg Vilmos (szerk.): *Ember, szöveg, hiedelmek*. Tanulmányok. Kolozsvár, Kriza Könyvek 7. 112–140.

KÓS Károly, dr.

1991 Erdélyi néprajzkutatásunk sorsfordulóiról. In: Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest, MNT, 39–44.

1994 A csángó írásrendszerről. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 283–298.

1994a *Néprajzi képek könyv Erdélyből*. Budapest, Tárogató

1994b Népi földművelés a Mezőségen. In: Kós Károly, dr.–Faragó József, dr. (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1994*. Bukarest, Kriterion, 88–119.

1994c A népi ikonkészítés műhelyei a Mezőségen. In: Zakaraiás Erzsébet–Keszeg Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve 2*. Kolozsvár, 128–146.

1996 Néprajzi mozaik Kolozsvárról. *Néprajzi Látóhatár* 5. 1–2. 22–59.

1997 Moldvai csángó menyegző (1949). In: Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve 5*. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 73–95.

1998 Szilágysági levelesládákból. *Ethnographia* 109. 1. 159–167.

1999 Népi földművelés *Kalotaszegen*. Debrecen, A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 7.

2000 *A Mezőség néprajza. I–II*. Marosvásárhely, Mentor

KÓS Károly, dr.–Faragó József, dr. (szerk.)

1994 *Népismereti Dolgozatok 1994*. Bukarest, Kriterion

KÓS Károly, dr.–SZENTIMREI Judit–NAGY Jenő, dr.

1981 *Moldvai csángó népművészet*. Bukarest, Kriterion

KÓSA László

1991 Erdély néprajza. *Ethnographia* 102. 3–4. 197–211.

KOTICS József

1997 Erkölcsi értékrend és társadalmi kontroll néhány moldvai csángó faluban. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve 5*. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 36–55.

1999 Integrare sau segregare? In: Pozsony Ferenc–Anghel, Remus Gabriel (ed.): *Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala*. Cluj, Asociația Etnografică Kriza János. 122–136.

KOVÁCS András, K. (szerk.)

2000 *Korondi sokadalom*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

KOVÁCS Dénes

1994 *Gyimesi csángó írott tojások*. Csíkszereda

KOVÁCS Piroska

2000 *Székelykapuk Máréfalván*. Marosvásárhely, Mentor

- KOVALCSIK Katalin–BOROS Loránd
2000 Rudárnak lenni. Egy romániai etnikai csoport identitásának megközelítései. *Pro Minoritate*. Ősz–Tél. 151–156.
- KÖMÍVES Noémi
2001 Mindennapjaink szövegei: a pletyka. *Néprajzi Látóhatár* 10. 1–4. 205–224.
- KÖNCZEI Csilla
1993 Ötletek a tánc textológiai elemzéséhez. *Korunk* 4. 8. 47–55.
2002 *Jegyzetek a Lábán-táncleírásról*. Kolozsvár–Budapest, KJNT–Hagyományok Háza (Kriza Könyvek 10.)
- KÖNCZEI Csongor
2000 A zenei és táncbeli improvizációk összefüggéseiről. In: Czégényi Dóra–Keszeg Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve* 8. Kolozsvár, 294–301.
- KRISTÓ Tibor
1999 *Kuláksors*. Székely kulákok történetei. Csíkszereda, Státus Könyvek
- KRÍZA Ildikó
1994 Egy moldvai balladáról. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 245–252.
- KÜLLŐS Imola (szerk.)
1995 *Gyülekezeti élet és vallási szokások a Küüllői Református Egyházmegyében*. Budapest, Vallási néprajz 7.
- KÜRTI László
2000 Kalotaszeg – határ, régió, fogalom. In: Czégényi Dóra–Keszeg Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve* 8. Kolozsvár, 11–53.
- LACZKÓ Mihály
é. n. A Magyarországon megtelepedett csángók. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors*. Moldvai csángók a változó időkben. [h. n.] A Magyarságkutatás Könyvtára 23. 193–202.
- LAJOS Katalin
1995 Betlehemes játék Csíkszentmiklóson. *Korunk* 6. 12. 117–124.
- LŐRINCZI Etelka
2001 *Féjezetek Árapatak népi életéből*. Kolozsvár, KJNT Könyvtára
- LUKÁCS János (szerk.)
1994 *Változás diákszemmel*. A Magyar Néprajzszakos Hallgatók II. Nemzetközi Konferenciáján elhangzott előadások. Illyefalva, 1999. okt. 14–18. Kolozsvár, KMDSz Néprajzi Szakosztálya
- MADAR Ilona
1998 *A Sóvidék vallásosságáról*. Marosvásárhely, Mentor
- MAGYAR Zoltán
1994 Vallás és etnikum kapcsolata egy moldvai csángó faluban. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 75–88.
- MAGYARI-VINCZE Enikő
1997 *Kísérletek kulturális elemzésre. Experimente în cercetarea culturală. Experiments in Cultural Analysis*. Cluj–Napoca, Editura Fundației Pentru Studii Europene
- MAJOR Miklós
1993 Szőlészet és borászat a szilágysomlyói Magurán. *Néprajzi Látóhatár* 2. 3. 127–139.
1994 Népi tájtudatvizsgálat a Felső-Berettyómente falvaiban. In: Zakariás Erzsébet–Keszeg Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve* 2. Kolozsvár, 7–21.

- 2001 Vásári sokadalmak Szilágynagyfaluban. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve 9*. Kolozsvár, 236–243.
- MAKKAI Endre–NAGY Ödön
1993 *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*. Budapest, MNT és az MTA Néprajzi Kutatóintézete
- MÁRTON Béla
1999 A sóvidéki faragottkapu-feliratok. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Írás, írott kultúra, folklór. KJNT Évkönyve 7*. Kolozsvár. 95–110.
- MIHÁLY János (szerk.)
2001 *Lövéte néprajzából. I. Lövéte*
- MITRULY Miklós
1998 Karácsonyi kántálás Krasznán. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve 6*. Kolozsvár, 117–128.
1999 *Szóból ért az ember*. Népi elbeszélések Krasznáról. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat
- MOHAY Tamás
1994 „Virág Jézus benne van...”. Magyar imák Moldvából. In: Zakariás Erzsébet–Keszeg Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve 2*. Kolozsvár, 244–261.
1997 Temetés a moldvai Frumószában. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve 5*. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár. 96–106.
- MOLNÁR István
1991 Az Alsó-Nyikómente földhasználati rendszerei a XVIII. századtól a kollektívizálásig. In: Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest, MNT, 241–248.
- MÓSER Zoltán
1996 *Babilonban ez nem így volt*. Versekről, népdalokról és népballadákról. Csíkszereda, Pro-Print
- MÓZES Teréz
1994 A népi fazekasság Réven. *Ethnographia* 105. 2. 497–526.
- MURÁDIN László
1995 A kétnyelvűség egy sajátos megnyilvánulása a moldvai csángó-magyarok nyelvi tudatában. In: Krupa András–Eperjessy Ernő–Barna Gábor (szerk.): *Kultúrák találkozása – kultúrák konfliktusai*. Az V. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Békéscsaba–Budapest, MNT, 502–504.
- NAGY István
2001 *Hopp Istók, jó estét...Szatmári betlehemesek*. Kolozsvár, Kriza Könyvek 4.
- NAGY Janka Teodóra
1994 A keresztapaság a külsőrekecsini csángóknál. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 115–124.
- NAGY Jenő
1997 Mente. Adalékok a magyar és szász összehasonlító viselettörténeti kutatásokhoz. *Ethnographia* 104. 1. 11–56.
1997a Gazdasági és társadalmi tényezők hatása a torockói öltözet alakulására. *Ethnographia* 108. 1–2. 135–150.
- NAGY Olga
1988 *A havasi sátoros*. Dávid Gyula meséi. Ciganisztikai tanulmányok. 6. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete

- 1992 Cigány mesék vizsgálatának tanulságai. *Művelődés* 41. 9. 24–26.
- 1993 Cigány mesék vizsgálatának néhány tanulsága. In: Barna Gábor (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok. 1.* Salgótarján, Mikszáth, 118–124.
- 1994 *Barangolás varázslatos tájban.* Cigány barátaim között. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat
- 1994a *Népi változatok szerelemre és házasságra.* Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat
- 1995 *Pályakép fénnel és árnyékkal.* Egy néprajzos emlékei. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat
- 1996 *Villási, a táltosfiú.* Mezőbándi, szucsági és mérai cigány népmesék. Ciganisztikai tanulmányok 9. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete
- 1997 Cigánymesék tanulságai. *Néprajzi Látóhatár* 6. 1–4. 546–559.
- 1997a *Szőnyegbe zárt álmok.* Két erdélyi szövőasszony művészi pályája. Csíkszereda, Pro-Print
- 1997b Alkotás és befogadás a népi prózában. *Ethnographia* 108. 1–2. 151–164.
- 1998 *Egy barátság története.* Féja Géza levelei. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat
- 1998a *Cifra János meséi.* Budapest, Akadémiai Kiadó
- 2000 Cigánykérdésről árnyaltan. *Művelődés* 49. 1. 4–6.
- NAGY Olga (szerk.)
- 2000 *Változó népi kultúra.* Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion
- NAGY Ödön
- 1992 Temetési szokások a Maros megyei református gyülekezetekben. *Néprajzi Látóhatár* 1. 3–4. 53–64.
- NYISZTOR Tinka
- 1994 Az írott tojás szerepe a pusztinai húsvéti szokásokban. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 167–170.
- 1997 „Rendes” temetések Pusztinában. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve* 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 106–112.
- 1997a A gyertya használata mindszentek és halottak napján Pusztinában. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve* 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 113–122.
- 1999 A magyar táplálkozáskultúra változásai Moldvában. In: Pozsgai Péter (szerk.): *Tűzcsiholó.* Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére. Budapest, Táton, 683–696.
- OLÁH Sándor
- 1991 A településhasználat rejtett erővonalai. In: Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége.* Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest, MNT, 527–532.
- 1993 Magyar görög katolikus „románok”. *Regio* 4. 2. 99–120.
- 1996 Gazdasági kapcsolatok cigányok és magyarok között egy székely faluban. In: Katona Judit–Viga Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei.* Az 1995-ben megrendezett konferencia anyaga. Miskolc, Herman Ottó Múzeum
- 1996a Rituális beszédmód a homoródalmási temetésen. *Néprajzi Látóhatár* 5. 3–4. 151–165.
- 1998 Románok asszimilációja a Székelyföldön. Esettanulmány. *Regio* 9. 2. 64–83.

2001 *Csendes csatatér*. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén. Csíkszereda, Pro-Print

OLOSZ Katalin

1997 XVIII–XIX. századi adatok a moldvai magyarok szokásairól és nevééről. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve 5*. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 27–35.

1998 Örmény hagyomány a Magyar Szent Koronáról. In: Eperjessy Ernő (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi bolgár, lengyel, örmény, ruszin nemzetiségek néprajzából 2*. Budapest, MNT, 94–104.

2000 A magyar népköltészet egy elfelejtett gyűjtője: Vass Tamás. *Erdélyi Múzeum* 62. 3–4. 237–245.

OLSVAINÉ TAMÁS Margit

1991 Archaikus táncok Lövétén. In: Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest, MNT, 467–476.

PÁLFALVI Pál

1997 A pusztinai temető növényvilágáról. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve 5*. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 123–150.

PÁLFFY Zoltán

1997 Moldvai csángó diákok erdélyi iskolákban. *Regio* 8. 3–4. 58–80.

PÁVAI István

1993 *Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczenéje*. A Magyarságkutatás Könyvtára. 13. Budapest, Teleki László Alapítvány

1993a Interetnikus kapcsolatok az erdélyi magyar népi tánczenében. *Néprajzi Látóhatár* 2. 4. 1–20.

1994 Zenés-táncos hiedelmek a moldvai magyaroknál. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 171–188.

é. n. Etnonimek a moldvai magyar nyelvű katolikusok megnevezésére. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors*. Moldvai csángók a változó időkben. [h. n.] A Magyarságkutatás könyvtára 23. 69–82.

PÉNTEK János

1976 *Ezerjófű*. Etnobotanikai mutató. Bukarest, Kriterion

1997 Kert, gyepű, határ. *Ethnographia* 108. 1–2. 219–234.

PÉNTEK János–SZABÓ Attila

1985 *Ember és növényvilág*. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete. Bukarest, Kriterion

PÉTERBENCZE Anikó

1994 Közösségi alkalmak és táncok Bákó környékén. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 189–204.

PÉTERBENCZE Anikó (szerk.)

1993 *„Moldovának szip táiaind születtem...”* Magyarországi csángó fesztivál és konferencia. Jászberény

POZSONY Ferenc

1984 *Álomvíz martján...* Feketeügy-vidéki magyar népballadák. Bukarest, Kriterion

1993 A háromszéki magyarajkú cigányok vallásos hitélete. In: Barna Gábor (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok 1*. Salgótarján, Mikszáth, 76–80.

1993a Zabolai kandallócsempék. *Ethnographia* 104. 2. 499–522.

- 1994 *Szeret vize martján*. Moldvai csángó népköltészet. Kolozsvár, KJNT Könyvtára 2.
- 1994a Újesztendőhöz kapcsolódó szokások a moldvai magyaroknál. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 151.
- 1995 Sächsisch–ungarische Lebensgemeinschaft in Siebenbürgen. In: Krupa András–Eperjessy Ernő–Barna Gábor (szerk.): *Kultúrák találkozása – kultúrák konfliktusai*. Az V. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségtudományi Konferencia előadásai. Békéscsaba–Budapest, MNT, 166–172.
- 1997 *Az erdélyi szászok jeles napi szokásai*. Csíkszereda, Pro-Print
- 1997a Egy moldvai csángó család vallásos tárgyai. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve* 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár. 240–247.
- 1997b Látomások a moldvai csángó falvakban. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve* 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 248–258.
- 1997c Újesztendei szokások a moldvai csángóknál. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve* 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár. 303–322.
- 1997d Erdélyi szomszédságok. *Ethnographia* 108. 1–2. 235–264.
- 1998 *Festbräuche der Siebenbürger Sachsen*. Miercurea-Ciuc, Pro-Print (Pozsony 1997 német fordítása)
- 1998a *Szól a kakas már*. Szász hatás az erdélyi magyar népszokásokban. Csíkszereda, Pro-Print
- 2000 „*Adok nektek aranyvesszőt*.” Dolgozatok erdélyi és moldvai népszokásokról. Csíkszereda, Pro-Print
- 2000a Román kolindák és magyar karácsonyi énekek motívumegyezései. In: Uő: „*Adok nektek aranyvesszőt*.” Dolgozatok erdélyi és moldvai népszokásokról. Csíkszereda, Pro-Print. 58–83.
- 2000b Öregek Erdély változó társadalmában. In: Cseri Miklós–Kósa László–Bereczki Ibolya, T. (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. Szentendre, MNT, Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 737–745.
- 2000c Magyar tudományos műhelyek Erdélyben. *Info-Társadalomtudomány* 51. 31–42.
- 2001 Az erdélyi cigánykutatások eredményei. In: Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi kutatások Közép- és Kelet-Európában*. Cigány néprajzi tanulmányok 10. Budapest, MNT, 12–32.
- 2001a Társadalomnéprajzi eredmények Erdélyben. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve* 9. Kolozsvár, 195–215.
- 2001b Családkutatás erdélyi magyar szórványközösségekben. *Néprajzi Látóhatár* 10. 1–4. 181–200.
- POZSONY Ferenc (szerk.)
- 1999 *A KJNT Értesítője* 9. 1–2.
- 1999a *Népzenei tanulmányok*. A Torockón 1997. október 24–25-én szervezett népzenei találkozó előadásai. Kolozsvár, Kriza Könyvek 3.
- é. n. *Csángósors*. Moldvai csángók a változó időkben. A Magyarságkutatás Könyvtára 23.
- POZSONY Ferenc–ANGHEL, Remus Gabriel (szerk.)
- 1999 *Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala*. Cluj, Asociația Etnografică Kriza János

- POZSONY Ferenc–BORBÉLY Éva (szerk.)
1997 *Tájházak, vidéki múzeumgyűjtemények fejlesztésének lehetőségei*. Kolozsvár, A KJNT Értesítője 7. 1–2.
- PRÓNAI Csaba (szerk.)
2000 *Cigányok Európában I. Kulturális antropológiai tanulmányok*. Nyugat-Európa. Budapest, Új Mandátum
- RÁDULY János
1975 *Kibédi népballadák*. Bukarest, Kriterion
1978 Balladánakéklés a kibédi virrasztóban. In: Kós Károly, dr.–Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1978*. Bukarest, Kriterion. 245–251.
1990 *Hold elejti, Nap felkapja*. Kibédi találós kérdések. Bukarest, Kriterion
1995 *A király táncos lovai*. Székely tréfás népmesék. Sepsiszentgyörgy, Bon Ami
1997 *Vetettem gyöngyöt*. Népköltészeti tanulmányok. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat
- RANGYÁK József, ifj.
1993 Adalékok a csíki fazekassághoz. *Ethnographia* 104. 1. 143–144.
- RANGYÁK József, V.
1998 Egy jellegzetes székelyföldi edénytípus: a pálinkamelegítő. *Ethnographia* 109. 1. 169–174.
- ROMSICS Imre (szerk.)
1994 *A másik ember*. A fiatal néprajzkutatók III. konferenciájának előadásai. Kalocsa, Kalocsai Múzeumi Értekezések. 1.
- SCHENK, Annemie
1994 Die Nachbarschaft bei den Siebenbürgersachsen. In: Krupa András–Eperjessy Ernő–Barna Gábor (szerk.): *Kultúrák találkozási pontjai – kultúrák konfliktusai*. Békéscsaba–Budapest, MNT, 180–183.
- SEBESTYÉN DOBÓ Klára (gyűjtötte és közreadja)
2001 *Én elmenyek kicsi búval*. Kászoni népzene és néphagyományok 1952-ből. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion
- SERES András
1994 Moldvai csángó garabonciások. In: Kós Károly, dr.–Faragó József, dr. (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1994*. Bukarest, Kriterion, 319–332.
1994a Moldvai lakodalmi szokások. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 89–114.
- SERES András–SZABÓ Csaba
é. n. *Csángómagyar daloskönyv*. Moldva 1972–1978. Budapest, Héttorony
- SUBA László
1994 A makfalvi szekeresesség. *Néprajzi Látóhatár* 3. 3–4. 119–130.
- SZABÓ Árpád Tőhötöm
1999 „Közös asztalt nem ütünk”. In: Borbély Éva–Czégényi Dóra (szerk.): *Változó társadalom*. Kolozsvár, Kriza Könyvek 1. 124–135.
2002 *Közösség és intézmény*. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban. Kolozsvár, Kriza Könyvek
- SZABÓ Ferenc
1993 A halászás módja a Szeret és a Beszterce folyók összgyűlésénél Trunkban. In: Halász Péter (szerk.): *„Megfog vala apám szokcor kezemtől...”* Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. Budapest, Lakatos Demeter Egyesület, 71–84.

SZABÓ Judit

1993 Cigányok egy magyar-román közösségben, a Maros menti Gernyeszezen. In: Barna Gábor (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok 1.* Salgótarján, Mikszáth, 18–28.

SZABÓ Attila, T.

1997 Etnobiodiverzitás (2). Biológikum és etnikum. Az ember növényi környezetének kutatásáról. *Néprajzi Látóhatár* 6. 1–4. 139–156.

SZALAY Olga–RUDASNÉ BAJCSAY Márta (szerk.)

2001 *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése.* MNGy XV. Budapest, Balassi–MNT

SZALAY Zoltán

1996 *Felcsíki hangszeres tánczene.* A csíkszentdomokosi zenekar.

Csíkszereda, Alutus

1999 Hangszeres figurációk a hegedű játékmódjában. *Ethnographia* 110. 2. 323–334.

SZÉKELY Ferenc

1999 *Jeles napok, ünnepek, szokások Vadasdon.* Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat

SZÉKELY László

é. n. [1997] *Csíki áhítat.* A csíki székelyek vallási néprajza. A szövegeket gondozta, a mutatókat és a szómagyarázatokat készítette Pusztai Bertalan. Budapest, Szent István Társulat

SZENIK Ilona

1995 Common Tune-Types in Romanian, Hungarian and German Laments in Transylvania. In: Krupa András–Eperjessy Ernő–Barna Gábor (szerk.): *Kultúrák találkozása – kultúrák konfliktusai.* Az V. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Békéscsaba–Budapest, MNT, 436–440.

1996 *Erdélyi és moldvai siratók, siratóparódiák és halottas énekek.*

Kolozsvár–Bukarest, Romániai Magyar Zenetársaság–Kriterion

1999 Egy moldvai dallam román rokonai. *Ethnographia*. 110. 2. 315–322.

1999a Adalékok a bővíltoros népdalok kérdéséhez. In: László Ferenc (szerk.): *Zenatudományi írások.* Bukarest–Budapest, Kriterion, 158–210.

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

2000 Adatok az úríhímezések történetéhez. In: Czégényi Dóra–Keszeg Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve* 8. Kolozsvár. 89–99.

2000a *Erkölc és közösség.* Orbai széki erkölcsirányítás a XVII–XIX. században. Csíkszereda, Pro-Print

TAKÁCS György

1998 „Menyországba csenditénék...” Hárompataki csángó imák. In: Pozsony Ferenc szerk.: *KJNT Évkönyve*. 6. Kolozsvár, 218–259.

2000 „Hirdesd a számból eredett szent igéket...” Csángó archaikus népi imák. In: Czégényi Dóra–Keszeg Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve*. 8. Kolozsvár, 195–232.

TAMÁS Margit

2001 *Táncalkalmak, táncszokások, táncrend Lövétén.* Budapest, Püski

TÁNCZOS Vilmos

1991 Adatok a csíksomlyói kegyhely búcsújáró hagyományainak ismeretéhez. In: Lackovits Emőke, S. (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében.* I. Veszprém, 136–158.

1994 „Feltekinték napkeletre”. Moldvai archaikus imádságok. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 217–246.

- 1995 *Gyöngyökkel gyökereztél*. Gyimesi és moldvai archaikus népi imádságok. Csíkszereda, Pro-Print
- 1995a „Deákok” (parasztkántorok) moldvai magyar falvakban. *Erdélyi Múzeum* 57. 3–4. 82–98.
- 1996 *Keletnek megnyílt kapuja*. Néprajzi esszék. Kolozsvár, Komp-Press
- 1997 A Szent megnyilatkozásai a moldvai és gyimesi népi imádságokban. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. KJNT Évkönyve* 5. 224–240. Kolozsvár.
- 1998 *Hungarians in Moldavia*. Budapest, Teleki László Foundation, Institute for Central European Studies
- 1999 *Csapdosó angyal*. Moldvai archaikus imádságok és életterük. Csíkszereda, Pro-Print
- 1999a *Aufgetan ist das Tor des Ostens*. Volkskundliche Essays und Aufsätze. Csíkszereda, Pro-Print (Tánczos 1996 német fordítása)
- 2000 *Eleven ostya, szép virág*. A moldvai csángó népi imák képei. Csíkszereda, Pro-Print
- 2000a Messianisztikus jelképek a csángó népi imádságokban. In: Balázs Géza et alii (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben*. Folklor – Irodalom – Szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára. I–II. Budapest, ELTE, 348–368.
- é. n. A moldvai csángók lélekszámáról. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors*. Moldvai csángók a változó időkben. [h. n.] A Magyarországtudományok Könyvtára 23. 7–32.

TANKÓ Gyula

- 1996 *Gyimesi szokásvilág*. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat
- 2001 *Életvitel a Gyimesekben*. Gyimesi szokásvilág. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat

TASNÁDI Erika

- é. n. Moldvai csángók és magyar táncházások érintkezései. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors*. Moldvai csángók a változó időkben. [h. n.] A Magyarországtudományok Könyvtára 23. 175–178.

TEKEI Erika

- 1994 „Nem tudsz énekelni, gyónni, anyád nyelvén imádkozni.” Imaszövegek és vallomások. In: Romsics Imre (szerk.): *A másik ember*. A fiatal néprajzkutatók III. konferenciájának előadásai. Kalocsa, Kalocsai Múzeumi Értekezések 1. 169–180.

TELEKI Éva

- 1995 *Tölgy és repkény*. Kolozsvár, Minerva Könyvek 1.

TÓFALVI Zoltán

- 1992 A sóvidéki fazekasság. *Néprajzi Látóhatár* 1. 3–4. 169–193.
- 1992a Taplófeldolgozás a Sóvidéken. In: Viga Gyula (szerk.): *Kultúra és tradíció*. I–II. Tanulmányok Újváry Zoltán tiszteletére. Miskolc. II. 803–820.
- 1995 Marosvásárhelyi, Maros megyei interetnikus összetűzések 1990 márciusában. In: Krupa András–Eperjessy Ernő–Barna Gábor (szerk.): *Kultúrák találkozása – kultúrák konfliktusai*. Az V. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségtudományi Konferencia előadásai. Békéscsaba–Budapest, MNT, 543–553.

TÓTH Pál Péter

- 1999 *Szórványban*. A magyar és a vegyes (magyar–román, román–magyar) családok helyzete Észak-Erdélyben 1942–1944 között. Budapest, Püski

TURAI Tünde

1999 A somlyóújlaki asztal és asztaltáncoltatás hiedelemköre. *Erdélyi Múzeum* 61. 3–4. 249–264.

é. n. Történeti tudat vizsgálata Klézsén. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben.* [h. n.] A Magyarországtudatás könyvtára 23. 131–144.

TÜDŐS Kinga, S.

1997 Az „iskola oltáraihoz menekült” hadviselő székelyekről a 17. század első felében. *Néprajzi Látóhatár* 6. 1–4. 82–90.

1998 *Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán.* Bukarest, Kriterion
2001 *Jobbágylelet a fejedelemségi Erdélyben.* Jövevényjobbágysók Háromszéken. 1616–1698. Marosvásárhely, Mentor

ÚJVÁRINÉ KERÉKGYÁRTÓ Adrienne (közreadja)

1999 *Csíkménaság népművészete.* Budapest, Néprajzi Múzeum

VÁCZY Leona (összeállította)

1998 *Romániai magyar néprajzi könyvészet 1919–1944.* KJNT Értesítője 8. 1–2.

VARGHA László

1997 *Kide és a Borsa-völgy népi építészete.* Feldolgozta, sajtó alá rendezte, a bevezető és összegző tanulmányt írta H. Csukás Györgyi-Kecskés Péter. Szentendre, Ház és Ember 11.

VASAS Samu

1998 Gyarmathy Zsigáné levelezéséből. *Ethnographia* 109. 1. 299–306.

VÉCSEY Károly

1995 Cigányok a székelyföldi Parajdon. *Regio* 6. 1–2. 64–77.

VENCZEL József

1993 *A falumunka útján.* Válogatott írások. Székelyudvarhely–Budapest, OBKE Kiskönyvtára

VERES Péter

1991 Székelykapu faragása és állítása Máréfalván. In: Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége.* Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest, MNT, 333–337.

VERES Valér

1997 A Kolozs és Kovászna megyei magyarok kisebbségi identitásának néhány vonása. *Regio* 8. 3–4. 19–57.

VETÉSI László

2001 *Juhaimnak maradéka.* Anyanyelv, egyház, peremvilág. Sorskérdések a nyelvhatáron. Kolozsvár, Komp-Press

VINCZE Gábor

é. n. Csángósors a II. világháború után. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben.* [h. n.] A Magyarországtudatás Könyvtára 23. 203–250.

VIGA Gyula

2001 Sztripszky Hiador, Erdély együtt élő népeinek kutatója. *Erdélyi Múzeum* 63. 1–2. 121–128.

VIGA Gyula (szerk.)

1994 Tanulmányok és közlemények a moldvai magyarokról. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2.

VIRÁG Magdolna

1994 *Temetés a Tövisháton*. Haldoklóhoz, halotthoz és temetőhöz kapcsolódó szokások és hiedelmek három szilágysági faluban. Debrecen, A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 4.

VIRÁGVÖLGYI Márta

1993 *Kalotaszegi legényesek*. Budapest, Néptáncosok Szakmai Háza

VIRT István

1991 Halottas szokások változatainak vizsgálata Pusztinán és a Baranya megyében élő csángóknál. In: Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest, MNT, 649–654.

1994 Halál és temetkezés. Halottak napi szokások a Bákó megyei Pusztinában. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 125–134.

2001 „Elszakasztottad a testemtől én lelkemet”. A moldvai és a Baranya megyei csángók halottas szokásai és hiedelmei. Kolozsvár, Kriza Könyvek 8.

VÖÖ Gabriella

1981 *Tréfás népi elbeszélések*. Bukarest, Kriterion

1989 *Igaz ember igazat szól*. Közmondások a romániai magyar folklórból. Bukarest, Kriterion

1991 Az erdélyi nemzetiségek népi kultúrájának megismerése mint a szellemi közelítés eszköze Zilahy Kiss Károlynál. In: Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest, MNT, 105–112.

1992 Szent László-legendák a Tordai-hasadék környékének magyar népi kultúrájában. *Erdélyi Múzeum* 54. 1–4. 66–72.

1992a Természet – mitológia – kulturális szimbólum. A Tordai-hasadék mitológiája. *Ethnographia* 103. 3–4. 177–205.

1999 *Szaván fogjuk*. Erdélyi magyar szólások. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat

2000 Az élménytörténetek helye a szóbeliségben. In: Balázs Géza et alii (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben*. Folklor – Irodalom – Szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára. I–II. Budapest, ELTE, I. 190–202.

ZAKARIÁS Erzsébet

1994 Útmenti keresztek Baróton. In: Zakariás Erzsébet–Keszeg Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve* 2. Kolozsvár. 168–180.

1997 A moldvai csángók táplálkozaskultúrájáról. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve* 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár, 169–190.

2000 *Asszonyélet Erdővidéken*. Marosvásárhely, Mentor

ZSIDÓ Ferenc

2000 *Történetiség, sorsok, hiedelmek a Felső-Nyikó mentén*. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat

ZSIGMOND Erzsébet

1995 *Sírató*. Életem panaszos könyve. Kolozsvár, KJNT Könyvtára 1.

ZSIGMOND Ferenc

1995 *Hadifogságban*. Naplótöredékek. Emlékfoszlányok. 1944–1948. Bukarest, Kriterion

ZSIGMOND Győző

1994 Népi kozmogónia és égitestmagyarázás a mezőszéki Magyarszováton.

Ethnographia 105. 2. 541–567.

1994a A gomba helye népi kultúránkban. In: Zakariás Erzsébet–Keszeg Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve* 2. Kolozsvár. 22–58.

1997 *Három kismacska – kettő közülük kommunista*. Erdélyi politikai viccek 1977–1997. Budapest, Pont Kiadó

1998 A Nap a romániai magyar néphagyományban. *Erdélyi Múzeum* 60. 1–2. 50–61.

1999 *Égitest és néphagyomány*. Égitestmagyarázás a romániai magyarokról. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

2000 A magyar etnomikológia a 21. század küszöbén. In: Cseri Miklós–Kósa László–T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Parashti múlt és jelen az ezredfordulón*. Szentendre, MNT–Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 281–290.

2001 A magyar népi kultúra a Bukaresti Tudományegyetem Hungarológia Tanszékének oktatási keretében. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve* 9. Kolozsvár, 279–282.

2001a Veszélyes humor – Magyar politikai viccmondás Romániában. *Néprajzi Látóhatár* 10. 1–4. 225–234.

2001b Történelmünk az erdélyi magyarok csillagnév-magyarázataiban. *Kalligram* 1–2. 90–99.

ZSIGMOND Győző (szerk.)

1999 *Szokás és erkölcs. Obiceiuri și moravuri*. București, Magyar Köztársaság Kulturális Központja

ZSIGMOND József–PALKÓ Attila

1996 *Magyaró néphagyományaiból*. Szemelvények. Marosvásárhely, Mentor

ZSÓK Béla

1993 *Az egyszeri ember*. Hunyad vármegyébe telepedett bukovinai székelyek körében gyűjtött tréfás mesék. Bukarest, Kriterion

1994 A Dévára települt bukovinai székelyek kapcsolata a környező románsággal. *Erdélyi Múzeum* 56. 3–4. 70–74.

1995 *Elment a madárka*. Bukovinai székely népzenei emlékek. Bukarest, Kriterion

2000 *Én mindig itthon voltam*. Néprajzi írások Déváról. Bukarest, Kriterion

ZSUPOS Zoltán

1993 Az erdélyi sátoros taxás fiskális cigányok. In: Barna Gábor (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok* 1. Salgótarján, Mikszáth, 38–43.

1994 Az erdélyi sátoros taxás fiskális cigányok nevei a 18. században. In: Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok* 2. [h. n.], Mikszáth, 186–194.

1994a A moldvai magyarok eredete. *Néprajzi Látóhatár* 3. 1–2. 53–60.

1996 Az erdélyi sátoros és aranyosó fiskális cigányok a 18. században. In: Uő. (sajtó alá rendezte, a tanulmányt írta ~): *Cigány néprajzi tanulmányok*. 4–5. [h. n.], Mikszáth

AZ ERDÉLYI MAGYAR SZÍNHÁZTUDOMÁNY

A mi tájainkon a színháztudomány intézményesített művelése a fogalom klasszikus értelmében nem honos. Mindössze a színháztörténetírásnak van számottevő hagyománya Erdélyben, a színháztudomány fogalomkörébe tartozó többi ágazatnak, mint a színházesztétika, a dramaturgia, a színjátszás elmélete, a színészpédagógia, a rendezés elmélete, a színpadtechnika, a színházi gazdaságtan, a színházi szociológia, a drámatörténet, a díszlet- és jelmeztörténet – mindezeknek alig akad jeles művelője. Pedig ha számításba vesszük, hogy az erdélyi magyar színházmozgalom nemcsak összmagyar, hanem az egyetemes kultúra számára is értékeket termelt (Molière-, Shakespeare-, Schiller-kultusz a XVIII. század végén; Petőfi, Madách, Bárd, Tamási, Sütő drámatörténeti jelentőségű ősbemutatói; Kótsi Patkó János, E. Kovács Gyula, Ditrói Mór, Szentgyörgyi István, Janovics Jenő, Harag György stílusújításai; sajátos transzszilván dráma- és színházmodellek kialakulása), akkor biztosan állíthatjuk, hogy kortárs kultúránkat és tudományosságunkat ápoló és formáló kezeknek elsőrendű feladata a színháztudományunkat a maga teljességében, szakszerűen művelő nemzedék kinevelése.

Ahhoz, hogy kijelölhessük az erdélyi színháztudomány sajátos feladatait, felmérésünknek nem csupán az elmúlt tíz év kutatásait kell számba vennie, hanem nyomon kell követnünk a tudományág eredményeit a trianoni diktátumtól kezdődően, attól a korszaktól, amikor elkezdődött az erdélyi szellemiség külön fejlődése, kialakultak a szellemtörténet erdélyi iskolái. A munka elvégzését a jövőre való felkészülés is sürgeti. Az eljövendő Európa rendezési elve a szubszidiaritásra építő közigazgatás lesz, amely a kulturális szétfejlődést, a regionális kultúrák kiteljesedését fogja serkenteni, új művelődési struktúrákat hozva létre.

Említettük, hogy a színháztudomány legfejlettebb ága Erdélyben a *színháztörténet*. Hogy összeállíthassuk az ágazat továbbfejlesztésének problémakatalógusát, tekintsük át az elmúlt nyolc évtized eredményeit.

Irodalomtörténetünk jeles kutatója, Jancsó Elemér a színházi folyamatok és művelődéstörténeti irányzatok együttes vizsgálatának módszerével nagyon sokat tett korai színi mozgalmunk kultúrtörténeti helyének

kijelöléséért (Jancsó 1939, 1963, 1965, 1972). Az első erdélyi hivatásos együttes történetének kutatása ma már elképzelhetetlen a Káli Nagy Lázár által 1821-ben írt és a Jancsó Elemér szerkesztette (1939) *Erdélyi Ritkaságok* sorozatban közzétett Az „Erdélyi nemzeti játékszínnek”, a magyar játszó társaságnak eredete, fennállásának, viszontagságainak a mai időkig leírása című kortársi visszaemlékezés nélkül.

A Káli Nagy Lázár-kézirat jelentőségéhez mérhető a Jordáky Lajos gondozta kiadvány is (Kótsi Patkó 1973), mivel közkinccsé tette a felvilágosodás kiemelkedő színházi alkotójának színházelméleti, drámaírói munkásságát, bizonyítván, hogy a hőkorszak milyen szervesen ágyazódott az európai műveltségbe.

A színjátszásunk kezdeteire vonatkozó forrásértékű színháztörténeti munkák között említjük meg Szabó T. Attila tanulmányát az első profeszszionista színjátszónk, Felvinczi György sorsáról (Szabó T. 1932). Rendkívüli hozzájárulást jelent színháztörténet-írásunk megalapozásához Vita Zsigmond munkássága is.

Enyedi Sándor is nagymértékben gazdagította színjátszásunk hős-korára vonatkozó ismereteinket. Neki sikerült egyértelműen tisztáznia, hogy az első hivatásos színielőadás Kolozsváron nem 1792. november 11-én volt, mint azt Ferenczi (1898) állította (nem kis mértékben romantikus érzelmektől fűtötten, hogy a dátum egybeessék Katona József születésnapjával), hanem december 17-én (Enyedi 1982). Enyedi számos addig feltáratlan vagy tévesen közölt színháztörténeti adalékot tett közzé könyveiben, tanulmányaiban a kolozsvári színház játékrendjére, személyi állományára, vándorlásaira vonatkozóan (Enyedi 1972a, 1972b, 1973, 1975). Enyedi hozzájárult a kolozsvári színház modern történetének feltárásához is. Az *Öt év a kétszázból* (1991) című művében az intézmény 1944 és 1949 közötti történetét mutatja be.

Enyedihez hasonlóan sok feltáratlan adalékot szolgáltat az erdélyi színi mozgalmról Szentimrei Jenő *Harc az állandó színházért Marosvásárhelyen 1780–1945* című könyve (1957). Az alapkutatásokon nyugvó s ezen a téren jelentős eredményeket felmutató művek sorában említjük még Janovics Jenő *A Farkas-utcai színház* (1941) című művét is. A színjátszás művészetének tiszteletétől áthatott könyv a hőkorszak és a magyar nyelvterület legelső kőszínháza nemzedékének állít emléket. Hézagpótló Janovics másik, *A Hunyadi téri színház* című könyve (2001), amely a kolozsvári színház eddig feldolgozatlan korszakát, az 1900 és 1918 közötti időszakot tárja fel.

A sepsiszentgyörgyi színjátszás XIX. századi és századfordulós állapotáról szolgál híradással Sombori Sándor (1970 és 1971).

A két világháború közötti korszakról szóló első színháztörténeti kiadvány Imre Sándor *Dr. Janovics Jenő és a színház* (1924) című munkája, amely egyben szemléleti módosulást is hozott. A Janovics személyiségének szentelt mű ugyanis nem folytatja egyértelműen a pozitivisták iskolát, hanem megpróbálja a színjátszást nem csupán mint interpretáló, hanem mint alkotó művészetet is vizsgálni; a leíró stílust igyekszik ötvözni az esszé írásmódjával; a színház és a társadalom kölcsönös interferenciájának módozatait törekszik tetten érni. Említésre méltó ilyen vonatkozásban Janovics Jenő *A színjátszás* című tanulmánya (1937), valamint Kádár Imre, Kemény János, Pukánszky Kádár Jolán írásai az *Erdélyi Helikon* 1942. évi 5. különszámában, melyet az erdélyi színjátszás megszületésének 150. évfordulója alkalmából adtak ki, továbbá Ligeti Ernő könyvének (1941) színházi fejezete.

A korszerű vizsgálódási módszer kiemelkedő teljesítménye Kántor Lajos színháztörténeti esszéje az erdélyi Hamlet-bemutatókról 1794-től napjainkig (Kántor é. n.).

Ugyancsak a korszerű színháztörténeti módszerek népszerűsítésének, a tudományág iránti érdeklődés ébrentartásának tett nagy szolgálatot *A Hét* című folyóirat egymást követő két évkönyve, a *Régi és az új Thália* (Kacsír 1981) és a *Színjátész személyek* (Kacsír 1982).

A kiteljesedő színháztörténeti érdeklődés bizonyságaként jelennek meg Indig Ottó munkái: *Nagyvárad színikritikái a Holnap évtizedében* (1975) és *A nagyvárad színeszet másfél évszázada 1798–1914* (1991). Fontos forráskiadvány Kelemen István: *Várad színeszete* (1997) című műve a város színháztörténetére vonatkozóan. Nagymértékben gazdagította a város színházi múltjáról alkotott képünket a nagyvárad magyar hívatásos színjátszás 200. évfordulóján, 1998-ban *A teátrum ünnepe* címmel megjelent színháztörténeti sorozat.

Az öneltartásra ítélt, a fennmaradásért küzdő, az önszerveződő társadalmi összefogás szép példáit nyújtó, a két világháború közötti romániai magyar színjátszás adatainak feltárására tett kísérletet Kötő József mikromonográfiáiban (Kötő 1980, 1984, 1985, 1988, 1991).

Sokat tett a második világháborút követő évek színjátszásának megörökítéséért Szabó Lajos *A Színművészetünk tíz éve* (1954) című elemzése révén.

Kolozsvár szín- és operajátszásának történetét dolgozza fel a *Kolozsvár magyar színháza* című ünnepi kiadvány (Kántor–Kötő–Visky 1992),

amely az első erdélyi hivatásos együttes megalakulásának 200. évfordulóján jelent meg. Ebben a kortárs anyaországi és erdélyi színháztörténet-írás legkiválóbb személyiségei által írt tanulmányok bemutatják a város színi mozgalmának fejlődését a kezdetektől napjainkig, alkalmazva a legkorszerűbb vizsgálódási módszereket.

A romániai magyar színi mozgalom átfogó képét kívánja megrajzolni a Kántor Lajos–Kötő József szerzőpáros a *Magyar Színház Erdélyben 1919–1992* című kötetben (1994).

Darvay Nagy Adrienne két város színházának (Kolozsvár és Szatmárnémeti) 25 évéről (1964–1989) ad átfogó képet, feldolgozva az alkotói folyamat mozzanatainak belső színházi dokumentumait, így formálván hiteles képet a XX. század második fele eme két színházi műhelyének szellemiségéről (Darvay 1998a).

A romániai magyar színháztörténet-írásunk jelentős teret szentelt kiemelkedő színpadi alkotóink életművének is. Így a legnagyobb magyar népszínmű színésről és realista emberábrázolóról, Szentgyörgyi Istvánról írt könyvet Szentimrei Jenő (1955). Jordáky Lajos munkája (1971) Janovics Jenőnek és Poór Lilinek állít emléket. Kötő József a modern színjátszó iskola, az értelmi és érzelmi hatást egyaránt kiváltó színészi munka előfutáráról, Forgách Sándorról értekezik (1992).

Az összefoglalót olvasva úgy tűnhet, hogy az erdélyi magyar színháztörténet-írás élő és működő ága tudományosságunknak. Ha közelebbről vizsgáljuk, kiderül, hogy a művek zöme irodalom- és történelemkutatók munkásságának mellékterméke, s ennek megfelelően e művekben nem a színháztörténet-írás szabályai érvényesülnek, hanem más kutatási területek követelményei. Ilyen módszertan mellett természetszerűen a pozitívista iskola a domináns, s ez kizárja a szintetizáló jellegű szemléletet, amely a jelenség leírásakor tekintetbe veszi a színháztudomány többi ágának eredményeit is. A korszerű monográfia például épít a színházesztétika, a drámatörténet, a színjátszás elmélete, a színészi mimográfia, a színházi ikonográfia és a színházi szociográfia eredményeire is. Ilyen kutatások viszont az erdélyi színi mozgalomra vonatkozóan, ha vannak is, elenyészőek. Magyarázható ez a tény azzal is, hogy 1918-tól kezdődően nem volt olyan kutatónk, aki pályáját ennek a műfajnak szentelte volna. Súlyosbította a helyzetet, hogy az anyanyelvű felsőoktatás, a kutatóintézetek hiányában nem intézményesülhetett a színháztudomány, művelődésünknek ez az értékalkotó ága.

Ha megvizsgáljuk a mellékelt szakirodalmi jegyzéket az 1990–2001 közötti időszakról, megállapítható, hogy helyzetértékelésünk a rendszer-

változás óta eltelt tíz évre is érvényes. Színháztörténeti kiadványaink zöme elsősorban évfordulók alkalmából (például a kolozsvári és nagyvárad-i színház megalapításának 200. évfordulóján) megjelentetett kiadvány, csupán egyéni és nem intézményesített kutatóműhelyek terméke. A színháztudomány teljes spektrumában folyó kutatások hiányában a nyilvánosságot kapott monografikus igényű művek sem kerülhették el az egyoldalúság csapdait.

Mindezekből kitetszik, hogy a színháztörténet-írás területén legfontosabb tennivalóink közé az alábbiakat sorolhatjuk: a kolozsvári és marosvásárhelyi színházi tanszékeknek, együttműködve a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézetével, meg kell szervezniük a kutatások intézményesítését; az intézményesítés keretében foglalkoznunk kell az új kutatónemzedék képzésével, felkészítésével; tudományos programként egy erdélyi színháztudományi lexikon elkészítését kell szorgalmaznunk, hogy beindítsuk a színháztudomány valamennyi ágában a kutatásokat, távlatilag pedig kollektív munkaként, intézményi keretekben meg kell írunk az erdélyi magyar színi mozgalom átfogó, korszerű monográfiáját.

A színháztudomány valamennyi ágának intézményesített művelése terén rendkívül sürgető feladat a *színházesztétikai, a színjátszás- és rendezéseméleti, dramaturgiai* kutatások rendszeresítése. Erdélyi tudományosságunkban ezeknek az ágazatoknak önálló műveléséről eddig nem beszélhettünk. Ilyen jellegű hivatkozások elsősorban a színikritikákban történtek, vagy a több-kevesebb rendszerességgel folyóiratokban közölt tanulmányokban.

A két világháború közötti időszakban két műhely alakult ki a színháztudomány eme ágainak művelésére: az *Erdélyi Helikon* és a *Korunk*. Szokás e műhelyeket két ellenséges szomszéd várhoz hasonlítani. Témank esetében azonban érdekes összecsengésekre figyelhetünk fel. Gaál Gábor a romániai magyar irodalom küldetését vizsgáló röpiratában, az *Erről van szó* című kiadványban a következőket mondja: „Legyen az erdélyi író formáiban is különb, eredeti, ha így parancsolják: erdélyi. Ha erre bírja készsége, akkor a tartalma is és a lokalitása is idevaló és mégis egyetemesen emberi lesz...” (Gaál 1927. 154–162.) Kuncz Aladár szinte folytatja ezt a gondolatsort, amikor kijelenti: „Európai irodalmat kell csinálni az erdélyi lényeg tudatos kihangsúlyozásával.” (Kuncz 1928. 501–508.) Mindkét műhelyben tehát egy sajátos erdélyi magyar színház modelljét igyekeztek kikísérletezni. A differenciált világlátás miatt természetesen bizonyos szociális és művészi problémákat másként ítélték meg, így a közös platform megvalósítására is külön utakon indultak el.

Nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő mozgalmakról kell tehát szólnunk.

Az európai színjátszás az életmásoló, illúziókeltő, naturalista játéktípus helyett ekkorra a stilizált, a műnem sajátos eszközeiből autonóm művészeti ágat teremtő színházeszményt tette uralkodóvá.

Az *Erdélyi Helikon* műhelyében kimunkált dráma- és színjátszóstílust „kék madár” elnevezés alatt tartja számon színháztörténetünk. Az irányzat fő ihlető forrása a népköltészet volt, egyik legjellemzőbb vonása pedig a sajátos jegyek és a stilizált, szürrealista módon megelevenített általános emberi vonások szintézisének megteremtése. „Játék, amely nem akarja a valóság illúzióját kelteni, de olyan játék, amely aláhúzza az élet egyes jelenségeit és értelmét.” – vallották a „kék madár” irányzat alkotói. Ha európai asszociációkat keresünk, Claudel, Giraudoux, Pirandello dramaturgiáját idézhetjük. A kékdrama-vonulat esztétikumának tetőzését Tamási Áron művészete jelentette.

A *Korunk* műhelyben az erdélyi színház lokális és egyetemes szintézise megteremtésének érdekében, a XX. század drámáját és színházát igazán forradalmasító expresszionizmus felé fordulnak. Gaál Gábor lapja a színi mozgalomra vonatkozóan is átfogó programot akart adni. Színházelméleti és dramaturgiai véleménymondás után az új színház gazdasági-szervezeti formáival foglalkoznak. Szacsvey Gusztáv *Színház és gazdaság* című cikkében veti fel ezt a kérdést. „...megszűnik a polgárság színháza, s egy új réteg és egy új osztály színháza kerül a helyére. Stúdiók, színpadközösségek, kísérleti színpadok, színpad-termelőszövetkezetek és csoportok színháza váltja fel, melyek mind üzemformailag, mind ideológiailag túlhaladják a magánvállalkozás formájú színházat a kollektivitás irányában – a kollektív gondolat teljes és igazi értelmében.” (Szacsvey 1932. 358–361.)

Az elméleti alapvetés tehát megvolt: a nagy tömegek támogatására apelláló, expresszionista drámairodalmat vállaló agitatív, politikai színház eszménye. Ez a színházi eszmény szorosan összefügg a *Korunk* fejlődésével. Ebben a szakaszban vált egyeduralkodóvá a marxista szemlélet a folyóirat ideológiájában.

Az anyagi bázis hiánya ellenére a *Korunk* elméleti tevékenységével párhuzamosan megindította a harcot az elkötelezett eredeti drámairodalom megteremtéséért. Lelkesen propagálta egy stúdió megalakításának gondolatát, amely a modern művészetet ápolná. Így határozzák meg célkitűzéseit: „Kísérleti színpadot akar azon kevés író számára, akiket speciális erdélyi viszonyaink nem tudnak vagy nem akarnak megszólaltatni

(Toller, Hasenclever, Sternheim, Kaiser). Kutat olyan erdélyi drámák után, amelyek céljaiknak megfelelnek”.

A második világháború után az *Utunk*, az *Igaz Szó*, a *Helikon*, a *Látó* és a *Korunk* új folyamai közölnek olyan anyagokat, amelyek serkentették a színházi közgondolkodást. Egységes, átgondolt, korszerű vonalvezetése a *Korunk*nak volt, ezért mint a kor hű tükrét, ennek anyagát tekintjük át. 1957-ben újraindul a folyóirat, amikor a világban új színházi forradalom van kibontakozóban. A romániai magyar színjátszás alapdilemmája éppen az volt, hogy a világszínházban végbemenő szemléletváltást átvehesse, levetkőzhesse az egyetemes magyar színjátszásban eluralkodott naturalista játékmódot. A *Korunk* új folyama művelődés-, ezen belül színházpolitikája kimunkálásakor tulajdonképpen nem csak hagyományait folytatja, hanem a Kuncz Aladár által megfogalmazott követelményrendszernek is engedelmeskedik, mikor európai irodalmat propagál, de az erdélyi lényeg tudatos kihangsúlyozásával, hisz a folyóirat világszemléletét már nem a baloldaliságnak, hanem az erdélyi magyar nemzeti közösségnek szóló elkötelezettség határozza meg. Kisebbségi modus vivendiként – az újrainduláskor még puha, de egyre keményedő totalitarista diktatúra szorításában – az egyetlen járható utat választotta a folyóirat. A 70-es évekre a romániai magyar irodalom vezető műneme a drámai irodalom lesz, olyan modellt munkálnak ki színpadi szerzőink, amelyben egyszerre szólal meg a nemzeti önvizsgálatra késztetés, önértekeink felmutatása és az egyetemességre törés. Természetes, hogy az ekkor még szépirodalmat is közlő *Korunk* elsőként publikálja a drámai műfaj erdélyi újítoinak darabjait. A *Korunk* a továbbiakban is a drámaírók műhelye kívánt maradni, s az is maradt, amíg a kulturális genocídium má fajuló diktatúra végleg ki nem tiltotta a szépirodalmat a folyóirat hasábjairól. De a kitiltás után is megtalálták a módját a folyóirat szerkesztői, hogy megmaradjanak a drámaírást megújítani kívánók fórumának.

1971-ben jelenik meg a folyóirat első színházközpontú száma. A világban folyó színházi forradalom lényege, hogy a színház autonóm művészeti ágként sajátos eszközeivel látvánnyá formálja a gondolatot. Mi sem természetesebb, hogy az első színházközpontú szám éppen a *Látvány és gondolat* (1971) összefoglaló cím alatt jelenik meg. Az erdélyi színház forradalmát ösztönző *Korunk* ezzel a kiadványával nemcsak a gyakorlati színpadi munka művelőinek nyújtott fogózkodót, hanem első ízben történt meg Erdélyben, a második világháború után, hogy kísérlet történt az anyanyelvű színházelmélet megteremtésére. Tamás Gáspár Miklós megfogalmazza Merleau-Ponty nyomán az új színház lényegét: „fel

kell ébreszteni vagy felizgatni vagy meghódítani” korunk emberét (Korunk 1971.1. 51–56.). K. Jakab Antal és Szócs István a korszerű színház alapdilemmáját próbálja körüljárni: az áttérés kérdéseit boncolgatták az életmásoló (élethű) színházról a stilizáló (jelzésszerű) színházra. Fontos volt ezt tisztázni, hisz egyes színházi alkotók a stilizáláson nem a valóság művészi képpé való absztrahálását értették, hanem éppen a látvány elvetését a gondolatiság előtérbe helyezése érdekében.

Kántor Lajos írása (Korunk 1971. 1. 3–5.) viszont a látvány és a gondolat összebékítéséért száll síkra, ami a modern színházzsémák alapelve. Az európai színház példája, a román színjátszás rendkívüli értéket termelő képessége, a *Korunk* magvetése nyomán is a romániai magyar színi mozgalom kezd bekapcsolódni a modern színjátszás áramlatába, így az 1973-as 9. színházközpontú szám már a középszert meghaladó teljesítményeket méltatja, középpontban a hetvenes, nyolcvanas évek színjátszását meghatározó személyiséggel, Harag Györggyel, aki az ekkor közölt interjúbán a stiláris felfrissülést sürgeti. Ugyanebben a számban nyilatkozik Szabó József is, aki szintén a korszerűsödést igényli, s egyik ars poeticaszerű aforizmája így szól: „[a modern színház] nem majmol, nem utánoz, nem művalóságot ügyeskedik a színpadra, együtt lélegzik, együtt vibrál az élettel” (Szabó J. 1973. 1337–1344.). A hetvenes évek derekán, elsősorban Harag György munkásságának köszönhetően, megszületnek a romániai magyar színjátszás európai mércével mérhető teljesítményei, amelyeket Kántor Lajos találóan a „megtalált színház” korszakának nevez. Már nemcsak a dráma volt szellemiségünk vezető műneme, hanem a színház is kultúra- és értékteremtő fórummá vált. Ismét elérkezett az összegezés és elméleti alapvetés ideje. Így az 1978-as színházközpontú szám gerincét Gáll Ernő tanulmánya képezte, amely *A „felemelt fő” dramaturgiája és filozófiája* címet viselte, s a „felemelt fő” szókapcsolat a közösségi megmaradásért folyó küzdelem metaforájává vált. A sajátosság méltóságának vezéreszméje körül – a második világháború után – először került sor egy kisebbségi ideológia megfogalmazására. Rendkívül jelentős, hogy a *Korunkban*, a színi mozgalom kapcsán kristályosodott ki ez az ideológia, amely egyben a Trianon óta kibontakozott ideológiák folytonosságát is bizonyította. Cs. Gyimesi Éva írta: „Az előzményei ott vannak a két világháború közötti transzszilvanizmusban, az Imre Lajos és Tavasz Sándor által kifejtett kisebbségi éthosz szellemi hagyományaiban, tehát Gáll Ernő valójában a megszakadt folytonosságot teremtette újra”. A kibontakozásnak a „sajátosság méltóságát” irtó cenzúra vetett véget, s hozzájárult ehhez Harag György tragikusan korai halála

is, így színházi életünkben az elbizonytalanodás korszaka következett be. Ennek ellenére a közönség továbbra is, Pilinszkyt parafrázálva, a színházat a magunk dolgainak önmagunkkal való megbeszélése helyének tekintette. Ismét Kántor Lajos *Korunk*-beli találó kifejezését használva – a „megtalált színház” helyét a „megtalált közönség” paradigmája foglalta el. Az elbizonytalanodás korszakát jelzi, hogy a 80-as évtized első felében szakmailag ugyan jó tanulmányok jelennek meg éppen színházközpontú számokban, de ezek nem váltak korszakosokká, mint az előző számok. Az évtized második felére, ha a színháznak és a drámaírásnak általában nem sikerült is túllépnie a gúzsba kötve táncolás állapotán, a kemény diktatúra utolsó fél évtizedében is megtalálta a módját a korszerű és a „korának lényegét” meghatározó előadások színrevitelére. A *Korunk*nak ekkor már kiemelt figyelmet szentelt a cenzúra, így értékmentő stratégiát választott. Ha új szellemi csapásokat nyitó színházközpontú számok, tanulmányok nem jelenhettek is meg, de a színházat meghatározó új alkotó személyiség és nemzedéke (Tompá mellett pl. Parászka Miklós) fórumává tette a folyóiratot, propagálta a színházi értékeket.

A rendszerváltás után a színháznak újra kellett fogalmaznia önmagát, hisz – ahogyan Tompa nyilatkozta (*Korunk* 1995. 3) – a színház nem kerülheti ki a jelenidejűséget. Egyaránt új kihívás fogalmazódott meg színház és folyóirat számára. A 89 utáni első színházközpontú szám 1995-ben (3. szám) még ezt az útkeresést jelzi, nemigazán tud válaszolni a „hogyan tovább?” kérdésre. Nem csoda, hisz erdélyi kultúránk sem adott érdemi választ a szellemi örökségünkben és kortársi életünkben meghatározó módon jelenlevő közösségi és társadalmi hivatás teljesítésének gondjaira.

A „sajátosság méltóságához” közel álló közösségközpontú szellemisséggel a szabadságközpontú orientációt állították szembe a „radikálisan újat” hozók. Az utóbbiak a szubjektum, a személyiség, az erkölcs autonómiáját képviselték. A két alternatíva között tapogatózó színházi mozgalom közel fél évtizeden át szemléleti zavarokkal küszködött. A nagyon tehetséges alkotók például a kolozsvári színházba sereglettek, és a legkézenfekvőbb megoldást választották: igyekeztek jó, európai mércével is mérhető előadásokat színre vinni. A radikális újítók szakítva mindenféle sajátos hagyománnyal, így fogalmaztak: „kezdünk megszabadulni attól a funkciótól, amely egyáltalán nem a Színház sajátja: a nemzeti-politikai missziótól” (Hatházi 1999. 36–38.). Ez a magatartásforma pedig funkcionális zavarokat okozott a színház és a közönség kapcsolatában. A paradoxon feloldását csakis egy szintézisre törő szemlélet hozhatja el. Erre tesz kísér-

letet a *Korunk* új folyamának legutolsó színházi száma (1999.6), amely ama emlékezetes 1971-es próbálkozásra utalva, megkísérli összegezni az 1989 utáni színház kánonjait: szűnjék meg a szakadás az előadás előállítója és nézője között, a néző ne fogyasztó, hanem létrehozó legyen; természetes színházat kell művelni, amely lehetővé teszi a párhuzamosan futó többszólamúságot – fogalmaz a vezércikkíró Visky András. Jan Kott nyomán a legalapvetőbb megállapítás azonban arra vonatkozik, hogy „a színház egy bizonyos hagyománynak a kiválasztása és annak a folytatása” (uo. 6–10.). Elhangzik: az újjítás előtt a megújulás van. Bízunk abban, hogy elkezdődik a megújulás, amely összességében lendít fel egy színi mozgalmat, nem csupán kiugró előadások produkálására képes.

Az erdélyi magyar színművészet különböző korokban művelt színház- és drámamodelljeit a kutatók kiemelkedő kritikus személyiségek színbírálatai alapján is leírhatják. K. Jakab Antal, Kántor Lajos, Marosi Péter, Páll Árpád, Kacsír Mária, Gálfalvi Zsolt életművé összeálló kritikái megbízható értékorientációjú eligazítást adhatnak az előadott színjátéktípusokat, az alkalmazott stílusokat, a rendezőiskolákat, a látványteremtés eszközeit illetően, következésképpen forrásaivá válhatnak a színházelméleti kutatásoknak. Sajnos e kiemelkedő írások sem tartalmazznak kellő mértékben mimográfiai, ikonográfiai leírásokat, a korszerű színház történet-írás eme nélkülözhetetlen elemeit. Erdélyben egyébként nagyon kevés a felkészült, elfogulatlan kritikus. Sokszor a szakszerű megfontolásokat kiszorítják a légből kapott kijelentések, elburjánzanak műveltségi alap nélküli, egyéni ízlésre épített írások, gyakran pedig a személyeskedés, az elemzés helyett a számonkérés uralta és uralja a kritikát. A színikritikákra támaszkodó kutatásokat tehát kellő elővigyázatossággal kell végezni.

Az elmúlt tíz évben színháztudományunknak talán az elméleti ága volt a legkevésbé produktív. Történt ugyan egy kísérlet a színházelméleti kutatások intézményesítésére (1992-ben az EME égisze alatt Marosvásárhelyen), melynek terméke *Az írott dráma és az előadás* című kiadvány volt. A fiatal kutatók kísérletet tettek az iskolává szerveződésre (Ari Nagy–Bálint–Király 2001), a teatrológia szakon oktatók alapozzák jegyzeteiket, de az alapkutatások még nem intézményesültek.

Ha vázolni akarjuk a színházesztétikai, színjátszás- és rendezélméleti, dramaturgiai kutatások beindításának problémacsomagját, akkor a következőket kell felsorolnunk: a kolozsvári színházi tanszéknek, együttműködve a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézetével, olyan kutatási programokat kell beindítani oktatók és diákok számára, amelyek a színháztudomány eme nélkülözhetetlen ágait élőkké és eredményesek-

ké teszik, megerősítve ezáltal az oktatás és kutatás összekapcsolását; haldéktalanul el kell indítani egy színházi közgyűjtemény létrehozását, megalapozva ezáltal a színháztudományi kutatás intézményesített műhelyét.

A színháztudomány Erdélyben alig művelt ágazata a *drámatörténet*, holott a nem rendszeresített kutatások, de az időnkénti évfordulós felmérések, írói monográfiákban felbukkanó elemzések (Pukánszky Kádár Jolán, Kötő József, Murvai László, Marosi Ildikó) egyértelműen bebizonyították, hogy sajátos erdélyi drámamodellekről beszélhetünk. „Az egyetemes magyar színjátszás fája az erdélyi magyar génusz különleges ízét, zamatát, illatát kívánja beoltani” – írta Pukánszky Kádár Jolán (1942. 261–266).

Kötő József, mindmáig az egyetlen összefoglaló jellegű erdélyi drámatörténeti mű szerzője (1976), kimutatta, hogy a „kék madár” dráma-modellje egyedülálló a magyar színjátéktípusok között.

Az abszurd drámaírás sajátos modelljét dolgozta ki Páskándi Géza, éppen erdélyi alkotói évei alatt. Biztos ösztönnel fedezte fel a teljes léthelyzetet magába sűrítő alapszituációt, amely valamely társadalmi, illetve lélektani mechanizmus metaforájává válik. A metafora: a valóság gondolati absztrahálása. A valóság és a tudati általánosítás egybevetése erős feszültséget eredményez, ez a Páskándi-művek nagyfokú drámaiságának egyik titka. Ezt az alapállást hajtja ad absurdum. Döntő szerepet kap a logikai játék, a nyelvi bravúr, a groteszk technika, hogy a helyzet képtelenségét bizonyító mű születhessék. Mindebből sajátos humor keveredik ki, amelyben túlteng a paródiába átcsapó irónia, szatíra s horribile dictu – a líra. Ily módon egy sajátos abszurd játék (lényegében ezt a fogalmat fedi Páskándi saját szakszava, az „abszurdoid” elnevezés) születésének lehetünk tanúi, amely gyökeresen más mint Beckett, Genet, Kopit, Adamov, Mrozek abszurd drámái.

De a sor folytatható: Székely János, Sütő András a műnemnek sajátos válfaját művelték: az önismeretre tanító paraboladrámát, a példázat érvényű történelmi drámát.

Van mire és kikre alapoznunk a kutatásnak ezt a válfaját. Elegendő Lázok János művére, a *Sütő András drámatrilógiája* (1997) című könyvére, a Tamási-életmű bemutatását felvállaló Salló László munkásságára (1991) és a nagy író születésének 100. évfordulóján kiadott *Színház és rítus* című tanulmánykötetre (1977), Éger Veronika Székely János-monográfiájára (2001), Szász László és Demény Péter Páskándi-tanulmányaira (1998), Orbán János Dénes Méhes-monográfiájára (2001) utalnunk – már is kiderül, hogy az elmúlt évtized a színháztudományának ebben az ágá-

ban az alapozás korszaka volt, megteremtette a lehetőséget a régió dráma-termésének átfogó értékelésére.

Olyan programokat kell tehát beindítanunk, amelyek intézményesíthetik az ilyen irányú kutatómunkát, feltárhatják és szellemi közkinccsökké tehetik egyetemes nemzeti kultúránk eme értékeit.

Erdélyi magyar színjátszásunk a felzárkózás problémájával küzd. Alapdilemmája, hogy a világszínházban végbemenő szemléletváltást átvehesse, levetkőzhesse az egyetemes magyar színjátszásban eluralkodott naturalista játékmódot. Ehhez fontos hozzájárulás lenne, ha a színház-tudomány egyéb ágai is, mint a színházzociológia, a díszlet- és jelmeztörténet, a színpadtechnika, a színészpédagógia élő és működő részei lennének tudományosságunknak.

A színházstudomány intézményesítésének keretében ezeknek az ágaknak a kutatását is meg kell indítanunk.

SZAKIRODALOM

1993 *Az írott dráma és az előadás*. Marosvásárhely, Custos

1998 *A teátrum ünnepe*. Marosvásárhely, Scripta

Cs. GYÍMESI Éva

1991 Premisszák a vitához. *Alföld* 2. 4–12.

DARVAY NAGY Adrienne

1998a *Bohócruhában*. A szatmárnémeti és a kolozsvári színjátszás 25 éve (1964–1989). Marosvásárhely, Mentor

DEMÉNY Péter

1998 Mária alakja a Vendégség című drámában. In: *Páskándi-ünnepségek*. Szatmárnémeti, Kölcsey Kör

ENYEDI Sándor

1972a *Az erdélyi magyar színjátszás kezdetei*. Bukarest, Kriterion

1972b A kolozsvári Magyar Színjátszó Társulat 1810–1821 között.

Nyírk XVI. 65–81.

1973 *A kolozsvári színház vándorútjai Erdélyben 1821-ig*. Kolozsvár

(Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Doktori értekezés.)

1975 *Déryné erdélyi színpadokon*. Bukarest, Kriterion

1982 Mikor volt Kolozsvárt az első színi előadás. *A Hét* 25.

1991 *Öt év a kétszázból*. A kolozsvári magyar színház története 1944–1949 között. Budapest, Magyarságkutató Intézet

ÉGER Veronika

2001 *Székely János történelmi drámái*. Bukarest

FERENCZI Zoltán

1897 *A kolozsvári színészet és színház története*. Kolozsvár

GÁLL Ernő

1978 A „felemelt fő” dramaturgiája és filozófiája. *Korunk* 6. 449–457.

GAÁL Gábor

1965 (1927) Erről van szó. In: *Uő: Válogatott írások*. II. Bukarest, Irodalmi, 154–162.

HATHÁZI András

1999 Úgy tűnik. *Korunk* 6. 36–38.

IMRE Sándor

1924 *Dr. Janovics Jenő és a színház*. Kolozsvár, Samenfeld Adolf

Részvénytársaság Műintézete

INDIG Ottó

1975 *Nagyvárad színikritikái a Holnap évtizedében*. Bukarest, Kriterion

1991 *A nagyvárad színeszet másfél évszázada 1798–1914*. Bukarest, Kriterion

JANCsó Elemér (szerk.)

1939 *Az „Erdélyi nemzeti játékszínnek”, a magyar játszó társaságnak eredete, fennállásának, viszontagságainak a mai időkig leírása*. Kolozsvár, Minerva

JANCSÓ Elemér

- 1939 Az erdélyi színészet hőskora. In: Jancsó Elemér (szerk.): *Az „Erdélyi nemzeti játékszínnek”, a magyar játszó társaságnak eredete, fennállásának, viszontagságainak a mai időkig leírása.* Kolozsvár, Minerva
- 1963 *A kolozsvári magyar színház útja a romantikától a realizmusig.* Kolozsvár, Akadémia
- 1965 *A Shakespeare-kultusz kialakulása a felvilágosodás korában és a kolozsvári magyar színház.* Kolozsvár, Akadémia
- 1972 A kolozsvári magyar színház megalakulása és a felvilágosodás. In: *Irodalomtörténet és időszerűség.* Bukarest, Kriterion

JANOVICS Jenő

- 1937 A színjátszás. In: Györi Illés István (szerk.): *Metamorphosis Transylvaniae.* Kolozsvár, Új Transzilvania
- 1941 *A Farkas-utcai színház.* Budapest, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt.
- 2001 *A Hunyadi téri színház.* Kolozsvár, Komp-Press

JORDÁKY Lajos

- 1971 *Janovics Jenő és Poór Lili.* Bukarest, Kriterion

KACSÍR Mária (szerk.)

- 1981 *Régi és az új Thália.* A Hét Évkönyve. Bukarest, A Hét
- 1982 *Színjátszó személyek.* A Hét Évkönyve. Bukarest, A Hét

KÁDÁR Imre

- 1942 A kolozsvári színjátszás adatai (a kisebbségi sors második évtizedében). *Erdélyi Helikon* 5. 315–322.

KÁNTOR Lajos

- 1971 Látvány és gondolat. *Korunk* 1. 3–5.
- 1973 Romániai magyar színház: színvonal és lehetőség. *Korunk* 9. 1331–1336. é. n. *Hamlet a bántott félhez tartozik.* Budapest, Héttorony

KÁNTOR Lajos–KÖTŐ József

- 1994 *Magyar Színház Erdélyben 1919–1992.* Bukarest, Kriterion

KÁNTOR Lajos–KÖTŐ József–VISKY András (szerk.)

- 1992 *Kolozsvár magyar színháza.* Kolozsvár, Állami Magyar Színház

KELEMEN István

- 1997 *Várad színészete.* Nagyvárad, Literátor Charta

KEMÉNY János

- 1942 Kisebbségi és nemzeti színjátszás. *Erdélyi Helikon* 5. 297–304.

KÓTSI PATKÓ János

- 1973 *A Régi és az Új Theátrum Históriaja és egyéb írások.* Bukarest, Kriterion

KÖTŐ József

- 1976 *Fejezetek a romániai magyar dráma történetéből.* Kolozsvár, Dacia
- 1980 Színimozgalom Tordán a két világháború közötti időszakban. *Művelődés* 12. 43–45.
- 1981a Színimozgalom Tordán a két világháború közötti időszakban. *Művelődés* 1. 41–43.
- 1981b Színimozgalom Tordán a két világháború közötti időszakban. *Művelődés* 2. 43–45.
- 1984 A nagybányai hivatásos színi mozgalom krónikája 1918–1940. *Nyírk XXVIII.* 113–120.

- 1985 Színjátszás Brassóban és a Brassói Lapok színházszervező munkássága 1918–1940. *Nyírk XXIX.* 113–120.
- 1988 Az aradi színjátszás két világháború közötti történetéből. *Nyírk XXXII.* 114–122.
- 1991 Székelyudvarhely színjátszása 1918–1940. *Nyírk XXXV.* 65–73.
- 1992 Forgách Sándor szellemi hagyatéka. *Nyírk XXXVI.* 181–185.
- KUNCZ Aladár
- 1928 Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában. *Nyugat II.* 501–508.
- LÁZOK János
- 1997 *Sütő András drámatrilógiája*. Marosvásárhely, Custos–Mentor
- LIGETI Ernő
- 1941 *Súly alatt a pálma*. Kolozsvár, Fraternitas Rt.
- ORBÁN János Dénes
- 2001 *Bizalmas jelentés egy életműről*. Méhes György-monográfia. Kolozsvár, Erdélyi Híradó
- PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán
- 1942 Erdélyi színjátszás. *Erdélyi Helikon* 5. 261–266.
- SOMBORI Sándor
- 1970 *Színjátszás Sepsiszentgyörgyön a XIX. században*. Sepsiszentgyörgy, Aluta
- 1971 *Színjátszás Sepsiszentgyörgyön a XX. század elején 1900–1913*. Sepsiszentgyörgy, Aluta
- SZABÓ József
- 1973 Újrakomponálni a világnak a világot (magnós beszélgetés Bölöni Sándorral). *Korunk* 9. 1337–1344.
- SZABÓ Lajos
- 1954 Színművészetünk tíz éve. *Utunk* 34.
- SZABÓ T. Attila
- 1932 Adatok Felvinczi György életéhez. *ItK* 42. 422–423.
- SZACSVAY Gusztáv
- 1932 Színház és gazdaság. *Korunk* 5. 358–361.
- SZÁSZ László
- 1998 Lehetséges erdélyi írószerepek (Páskándi Géza történelmi drámáiból). In: *Páskándi-ünnepségek*. Szatmárnémeti, Kölcsey Kör
- 2000 *Egy szerencsés Kelet-európai*. Székely János. Budapest, Új Mandátum
- SZENTIMREI Jenő
- 1955 *Szentgyörgyi István élete és művészete*. Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó
- 1957 *Harc az állandó színházért Marosvásárhelyen 1780–1945*. Marosvásárhely, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó
- TAMÁS Gáspár Miklós
- 1971 A hihetetlen hadsereg. *Korunk* 1. 51–56.
- TOMPA Gábor
- 1995 A színház nem kerülheti ki a jelenidejűségét. *Korunk* 3. 26–29.
- VISKY András
- 1999 A rejtőzködő színház. *Korunk* 6. 6–10.

Az 1990–2001 közötti korszakra vonatkozó válogatott szakirodalom

Általános művek

BALOGH Edgár et alii (szerk.)

1981–1994 *Romániai magyar irodalmi lexikon* I–III. Bukarest, Kriterion

CSUTAK VILMOS

1993 *Közösség és művelődés*. Bukarest, Kriterion

ENYEDI Sándor

1998 *Tegnapelőttől tegnapig*. Művelődéstörténeti töprengések. Kolozsvár, Yoyo Only

1999–2001 *Erdélyi Panteon* II–III. Marosvásárhely, Mentor

FÜLÖP Mária (szerk.)

1995 *Időszaki kiadványok bibliográfiája 1939–1994*. Marosvásárhely, Maros Megyei Könyvtár

GÁLL ERNŐ

1995 *Számvetés*. Kolozsvár, Komp-Press

HERMANN GUSZTÁV

1990 *Művelődési séta Székelyudvarhelyen*. Székelyudvarhely, Kontakt Iroda

HUBER András

1997 *Százarcú nagyhatalom*. Lapok az erdélyi magyar időszakai sajtó történetéből. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

INDIG Ottó

1994 *Várad párnasszus*. Irodalmi és sajtóélet a századfordulón. Nagyvárad, Literator

KÁNTOR Lajos–KOVÁCS-KISS Gyöngy (szerk.)

2000 *Kulcsok Kolozsvárhoz*. Kolozsvár, Komp-Press

KÖTŐ József

2000 *Menet közben*. Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága. Anyanyelvi Konferencia

MÓZES Huba (összeáll.)

1992 *Az Erdélyi Szépmíves Céh és Helikon indulásának dokumentumaiból 1924–1928*. Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh

NAGY György

2000 *Erdély magyar szellemi életéből*. Kolozsvár, Komp-Press

1998 *Páskándi-ünnepségek*. Szatmárnémeti, Kölcsey Kör

1997 *Romániai magyar ki kicsoda 1997*. Romániai Magyar Demokrata Szövetség, Scripta

SIMON Anita–TÁL Mariann (szerk.)

1997 *Ki kicsoda Aradtól Csíkszeredáig* I–II. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

SZIGETHY Rudolf–ÚJVÁRI Mária (összeáll.)

1995 *Romániai magyar könyvkiadás bibliográfiája 1950–1953*. Kolozsvár, EME

TÓTH Kálmán–GÁBOR Dénes (összeáll.)

1992 *Romániai magyar könyvkiadás. 1944–1949*. Kolozsvár, EME

Színháztörténet

1998 *A teátrum ünnepe*. A nagyváradai magyar színjátszás 200. évfordulója.

Nagyvárad, Scripta

DARVAY NAGY Adrienne

1992 *A mesebeli szentmadár*. Képek a kolozsvári magyar színjátszás történetéből.

Budapest, Héttorony–Kolozsvári Állami Magyar Színház

1998a *Bohócruhában*. A szatmárnémeti és a kolozsvári színjátszás 25 éve

(1964–1989). Marosvásárhely, Mentor

1998b *Színek Kisvárdán*. Nyíregyháza, Informa Lap- és Könyvkiadó Kft.

2000 *Megkönyvezett szabadság*. Budapest, Argumentum

INDIG Ottó

1991 *A nagyváradai színészet másfél évszázada (1798–1914)*. Bukarest, Kriterion

JANOVICS Jenő

2001 *A Hunyadi téri színház*. Kolozsvár, Komp-Press

KÁNTOR Lajos–KÖTŐ József

1994 *Magyar színház Erdélyben (1919–1992)*. Bukarest, Kriterion

KELEMEN István

1997 *Várad színészete*. Nagyvárad, Literátor Charta

1992 *Kolozsvár magyar színháza*. Kolozsvár, Állami Magyar Színház

KOVÁCS Levente

2001 *A marosvásárhelyi Székely Színház története*. Marosvásárhely, Mentor

KÖTŐ József

1997 *Erdély magyar színházi világa (1918–1940)*. Kolozsvár, Stúdium

NAGY Béla

1998a *50 év az állam tenyerén*. A váradai magyar színjátszás

képeskönyve, 1948–1998. Nagyvárad, Ed. Imprimeria de Vest

1998b *Színház születik*. A nagyváradai Szigligeti Színház építéstörténete képből és írásban (1899–1900). Nagyvárad, Bihari Napló

1999 *A tegnapok színháza*. Nagyvárad, Bihari Napló Kiadó Vállalat Rt.

NÁMÉNYI Lajos

1998 *A váradai színészet története*. Nagyvárad, Bihari Napló Kiadó. (Reprint kiadás.)

SZENTIMREI Jenő

1996 *Hajlékot kereső Thália*. Harc az állandó színházért Marosvásárhelyen (1780–1945). Marosvásárhely, Custos

SZINBERGER Sándor

1996 *Gondolatok az operáról*. Kolozsvár, Erdélyi Híradó

1997 *Színjátékszó századok*. Nagybánya, Misztótfalusi Kis Miklós Közművelődési Egyesület kiadása. (EMKE Füzetek)

Színművek

BÁLINT Tibor

1991 Az elátkozott ház (tévéjáték). *Látó* 2.

1994 Hűvös idő, változó felhőzet (forgatókönyv). *Látó* 5.

BUKSA Éva Mária

2000 *Történelmi színjátékok, históriák*. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat (Szerk.: Puskás Bálint.)

DOMOKOS Johanna

2001 Viharok és csendek (jelenet). *Látó* 3.

EGYED Emese

2001 Történetek a rajzfüzetből (játék). *Látó* 1.

GERGELY Tamás

1997 Struccpurc (monológ). *Látó* 1.

KÁNYÁDI Sándor

1990 Kétszemélyes tragédia. *Látó* 9.

KINCSES Elemér

1994 Koporschow (burleszk). *Látó* 1.

1998 *Trójanában hull a hó*. Három dráma. Marosvásárhely, Mentor

KIRÁLY Kinga Júlia

2000 Natúr-szonáta; Korszakok; „A rózsaszínű párdúc” (színjátékok). *Látó* 8–9.

KÖTŐ József–MOLNOS Lajos–GÁBOR Dénes (vál.)

1994 *Színjátékszók könyve*. Kolozsvár, Nis Kiadó

KUTI Márta (szerk.)

1991 *Bolyai Farkas drámái*. Marosvásárhely, Mentor

LÁSZLÓFFY Csaba

1997 Az élő tekercs (monodráma). *Látó* 11.

LAKATOS Mihály

2001 Vizit a gömb túloldalán (vígjáték). *Látó* 8–9.

LÁNG Zsolt

A Rúkmadár. *Látó* 8–9.

LÁSZLÓFFY Csaba

1990 *A szökés*. 3 monológ. Kolozsvár, Dacia

1998 *A hiányzó szentlélek*. Négy dráma. Kolozsvár, Erdélyi Híradó

LŐRINCZI László

1993 *Contra Galileum*. A barlang; *Kuncz tanár úr*. A szökés; „*Solus Eris*”. Bukarest, a szerző kiadása

NEMESS László

1990 Pókfonálon (monodráma). *Látó* 7.

NÉMETH István

1994 *Hócompóc bohócai*. Színművek gyerekeknek. Marosvásárhely, Mentor

NÉMETH László

1997 *Történelmi drámák*. Kolozsvár, Polis

SÜTŐ András

1990 Az álomkommandó. *Látó* 3.

1993 Az ugató madár. *Látó* 9–10.

SZABÉDI László

1990 Szabadság rabjai (színműtöredék). *Látó* 4.

SZÁSZ János

1995 Sötét verem. (színpadi vázlat). *Látó* 6.

SZÉKELY János

1990 Mórok. *Látó* 6.

1991 *Új képes krónika*. Drámák. Kolozsvár, Dacia

1995 Varázstükör. *Látó* 4.

SZOMBATI GILLE Ottó

1991 *Páris almája*. Drámák. Nagyvárad

SZŐCS Géza

1994 *A kisberek böszörmények*. Tragikomédia 3 felvonásban. Kolozsvár, Erdélyi Híradó

ISKY András

1999 Rádiójáték. *Látó* 12.

2001 Tanítványok. *Látó* 8–9.

ISKY András (előszó és szerk.)

1992 *A hely szellemei*. A kolozsvári színjátszás 200 éves jubileumára kiírt drámapályázat díjnyertes művei. Kolozsvár, Állami Magyar Színház

Színházelmélet, drámatörténet

ARI NAGY Barbara–BÁLINT Ildikó–KIRÁLY Kinga

2001 *Színkép*. Tanulmányok a színházról. Marosvásárhely, Mentor

1993 *Az írott dráma és az előadás*. Marosvásárhely, Custos

BÉRES András

2000 *Bevezetés a színházesztétikába*. I. Értékek és kategóriák. Marosvásárhely, Mentor

2000 *Text și spectacol*. Contribuții la estetica teatrului. [Szöveg és kontextus.

Adalékok a drámai szöveg színpadi értelmezéséhez.] Marosvásárhely, Academos

BÍRÓ Béla

1997 *Legenda a kerek Egészről*. Budapest, Liget

2000 *A gyűlölet terhe*. Budapest, Liget

BODÓ Ottó, Á.

2001 (Ki)útkeresők. A kortárs erdélyi magyar színházról. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis

KILLÁR Katalin

1997 *Játékos improvizáció*. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács

2001 *Színpadi improvizáció*. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács

LÁZOK János

1997 *Sütő András drámatrilógiája*. Marosvásárhely, Custos–Mentor

SALLÓ László

1991 *Tamási Áron színpadi játéka*. Bukarest, Kriterion

- 1977 *Színház és rítus*. 100 éve született Tamási Áron. Kolozsvár, Koinónia
 TOMPA Gábor
 1995 *A késdöfés gyöngédsége*. Kolozsvár, Komp-Press
 UNGVÁRI ZRÍNYI Ildikó
 2000 *A látott lét dramaturgiája*. Formakísérletek az abszurd és a posztmodern kultúra határán. Marosvásárhely, Mentor

Színikritika

- OLÁH Tibor
 1996 *Thália vonzásában*. Tárcák a színi világból. Marosvásárhely, Impress
 PÁLL Árpád
 1995 *A szó és a látvány*. Nézőtéri jegyzetek. Marosvásárhely, Custos
 1997 *Hivatástudat és korszerűség*. Körkép erdélyi színházokról. Marosvásárhely, Impress

Pályaképek

- BÉRCZES László
 1996 *Székely körvasút*. Tompa Miklós mesél. Budapest, Pesti Szalon
 MÁRAMAROSI Iza
 1994 *Páskándi Géza*. Háttérvázlat. Budapest–Ungvár, Primor–Intermix
 MAROSI Ildikó
 1997 *Kis (bán) ffy könyv*. Bonchidai Prospero. Csíkszereda, Pallas-Akadémia
 MURVAI László
 1998 *Bárd Oszkár*. Bukarest, Kriterion
 ORBÁN János Dénes
 2001 *Bizalmas jelentés egy életműről*. Méhes György-monográfia. Kolozsvár, Erdélyi Híradó
 SZÁSZ László
 2000 *Egy szerencsés Kelet-európai*. Székely János. Budapest, Új Mandátum

Az erdélyi magyar színház történetét is taglaló magyarországi szakirodalom

- ENYEDI Sándor
 1991 *Öt év a kétszázból*. A kolozsvári Magyar Színház története 1944–1949 között. Budapest, Magyarágkutató Intézet
 1999 *Rivalda nélkül*. A határon túli magyar színjátszás kislexikona. Budapest, Teleki László Alapítvány

- 1999 *Képes színháztörténet*. Budapest, Magyar Könyvklub

KERÉNYI Ferenc (szerk.)

1990 *Magyar színháztörténet (1790–1873)*. Budapest, Akadémiai

METZ Katalin

2000 *Forgószeiben*. Harag György, a rendező-mágus. Budapest, a szerző kiadása

NÁNAY István (bev., jegyz., szerk., vál.)

1992 *Harag György színháza*. Budapest, Pesti Szalon

NÁNAY István (szerk.)

2000 *Rendezte: Harag György*. Budapest, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet

SZEBENI Zsuzsa

2000 *A Figura Stúdió Színház*. Budapest, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet

SZÉKELY György (főszerk.)

1994 *Magyar színházművészeti lexikon*. Budapest, Akadémiai

2001 *Magyar színháztörténet (1873–1920)*. Budapest, Magyar Könyvklub, Országos Színháztörténeti Intézet

ERDÉLYI FILMTÉRKÉP.

Kísérlet a 90-es évek erdélyi filmjének,
filméletének és filmtudományának feltérképezésére

Erdélyben a filmművészet nem olyan nagy múltú, jól körvonalazott és szakosodott, hogy utóbbi tíz évének történetét az egyéb filmes jelenségektől függetlenül, önállóan vizsgálni lehetne, bár kétségtelen, hogy az 1990–2001 közötti időszakban több fejleményről lehet beszámolni, mint az azt megelőző harminc-negyven évben együttvéve.

Közismert, hogy Kolozsváron a tízes és a húszas években a filmgyártásnak olyan figyelemre méltó központja alakult ki, ahol két, később Hollywoodig is eljutó rendező (Korda Sándor, Kertész Mihály) kezdte meg pályafutását, és több, világforgalmazást megélő némafilm is elkészült (Jordáky 1980). A filmelméleti, filmtudományi kutatásoknak és a filmes szakfolyóiratoknak azonban távolról sem volt ekkora hagyománya, úgy tűnik, hogy néhány elszórt kísérletet leszámítva, a filmmel elméleti szinten is foglalkozó kezdeményezések, műhelyek és fórumok a kilencvenes években jelentkeznek először szervezettebb, összefogottabb formában.

Egyfelől tehát több átfedés és érintkezés is tapasztalható az egyéb tudományterületekkel és rokonművészetekkel, másfelől az erdélyi filmes közélet alakulása is folyamatos stimulálója az elméleti vizsgálódásoknak, amelyek közül külön kiemelhető az „erdélyi film” meghatározása körül újabban kialakuló vita.

Erdélyi kontextusban tehát a filmelméleti érdeklődést három vonatkozásban lehetne megvizsgálni: a filmtudományi, filmelméleti kutatások helyzete (1), a filmes közélet állapota (2), az erdélyi film elméletének kérdése (amely összefügg, illetve továbbvezet az erdélyi filmgyártás kérdéséhez) (3).

Jelen áttekintésben e három kérdéskörnek a teljesség igénye nélküli leírását kíséreljük meg – ahol lehetséges konkrét példákkal, adatokkal is alátámasztva –, amelyet egy jóval alaposabb, jövőbeni kutatásnak kell követnie; itt tehát elsősorban azokat a főbb irányokat, problémákat kívánjuk tárgyalni, rendszerezni, amelyek mentén egy (vagy több) jövőbeni kutatás is elindulhat majd.

1. Az erdélyi „filmtudomány” helyzete

Bár Erdélyben önálló filmes oktatás és filmes intézmények híján a filmtudományi kutatásoknak egyik legfontosabb alapfeltétele hiányzik, a humántudományok és rokonművészetek (irodalom, filozófia, néprajz, színház, képzőművészet) filmre és a film elméletére irányuló érdeklődése a kilencvenes években Erdélyben is egyre határozottabban jelentkezik. Ennek legnyilvánvalóbb jelei főként az egyetemi oktatásban, a szakkonferenciák tematikájában, valamint az értelmiségi élet különböző területein figyelhetők meg.

1.1. Mozgóképelemélet az erdélyi középiskolai és felsőfokú oktatásban

A középiskolai oktatásban a filmmel, mozgóképpel foglalkozó tantárgyak hiánya egyfelől a kidolgozásra váró nemzeti tanterv, másfelől a szakképzett tanárok hiányával is magyarázható. Néhány erdélyi városban (pl. Sepsiszentgyörgyön, Csíkszeredában, Zilahon, Szatmárnémetiben) a BBTE Bölcsészkarán végzett, filmes témából szakdolgozatot író, és autodidakta módon önmagukat továbbképző fiatal tanárok, illetve idősebb, érdeklődő kollégáik kezdtek el kísérleti jelleggel filmelemzést, filmtörténetet oktatni a középiskolákban, de a szakkönyvek és filmtárak hiánya mindenhol komoly akadályt jelent a továbblépésben. További kutatás célja lehetne annak a pontos feltérképezése, hogy hol és milyen körülmények között folynak még hasonló próbálkozások,¹ és hogyan lehetne ezeket támogatni, továbbfejleszteni.

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán néhány éve választható tantárgyként jelenik meg a filmpoétika, illetve filmológia, amely ilyenformán az irodalom, idegen nyelv és néprajz szakos diákok számára elérhető stúdium, s az érdeklődés gyakran filmes témájú szakdolgozatok megírásában tárgyasul. Ezen kívül a BBTE újságíró szakos és teatrológus hallgatói tanulnak különböző filmes és televíziós műfajokkal, illetve a film történetével foglalkozó tantárgyakat. Hasonló elméleti órák szerepelnek még a Marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színházművészeti Egyetem dramaturg és színész szakos hallgatóinak órarendjében is.

1 Mint pl. a Székelyudvarhelyi Városi Könyvtárban, ahol az egyik, a budapesti színház- és filmművészeti főiskolán végzett könyvtáros vetítésekkel egybekötött filmtörténet-előadásokat tart.

Az első magyar nyelvű, filmes témájú (a film intermedialitását tárgyaló) doktori disszertációt² 1999 őszén védte meg dr. Pethő Ágnes adjunktus, a BBTE Bölcsészkarának tanára. Az ő irányításával készült el a kilencvenes évek második felében több érdeklődő bölcsészhallgató filmes témájú dolgozata és szakdolgozata, melyek bemutatásának fóruma, többek között, a minden tanévben megrendezett Tudományos Diákköri Konferencia volt.

Addig tehát, amíg sem az alap-, sem a felsőfokú mozgóképes-filmes oktatásnak nincsenek meg a szakosodott, intézményes keretei, a film elmélete iránt érdeklődők az önképzés különféle módozatai közül választhatnak csupán. A szakemberek hiányára biztató ellenpéldát jelenthet, hogy több egykori, filmes érdeklődésű kolozsvári bölcsészhallgató a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Média Tanszékén működő és nemrégiben akkreditált mozgóképelmélet szakán tanul tovább, illetve különböző filmes kutatási témákkal doktorál az ELTE Esztétika Tanszékének doktoriskolájában.

1.2. Szakkonferenciák, tudományos fórumok, publikációk

A BBTE Bölcsészkarán néhány alkalommal megrendezett filmes témájú „házi” konferenciákon és a Tudományos Diákköri Konferenciákon bemutatott filmes, mozgóképes tematikájú dolgozatok, kisebb-nagyobb tanulmányok összegyűjtésére, önálló publikálására több alkalommal is kísérlet történt, de ez a terv 2001 végéig nem valósulhatott meg. Erdélyi szaklapok hiányában ezekből egy alkalommal a *Korunk* (Pethő 1997) filmes számában jelent meg válogatás, amely egyben feltérképezése kívánt lenni az ilyen irányú érdeklődésnek és kutatásoknak, csakúgy, mint a kolozsvári Láthatatlan Kollégium lapjában, az *Lkkt*-ban³ rendszeresen jelentkező, főként a képiségre, vizuális kultúrára koncentráló *Képirás* rovat közleményei.

Hasonló célból szervezte meg a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete 2001 májusában a *Film a tükörben* című konferenciát, amelyen több, különböző tudományterületről érkezett erdélyi diák, tanár számolt be filmes témájú kutatásairól. A konferencián elhangzott előadá-

2 A dolgozat címe: *Mozgóképi intermedialitás és önreflexió*; egyes részletei meg is jelentek (Pethő 2000a, 2000b, 2001, 2002c).

3 *Legkisebb közös többszörös* (Lk. k. t.) – a kolozsvári Láthatatlan Kollégium elméleti folyóirata; a *Képirás* rovat szerkesztője Pethő Ágnes.

sok egy része megjelent az Intézet által kiadott *Képtávitelk. Tanulmányok az intermedialitás tárgyköréből* című, tizenkét tanulmányt tartalmazó kötetben (Pethő szerk. 2002a). A kötet tanulmányai közül néhány a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete által koordinált kutatási program keretében készült. A szerkesztés során ezek kiegészültek a témakörrel foglalkozó kolozsvári doktoranduszok és egyetemi hallgatók írásaival. A kiadvány az intermedialitás szempontjából közelít a filmhez mint a médiumköziség kitüntetett területéhez, a filmről szóló írások olyan tanulmányok mellett jelennek meg, amelyek az irodalom, a reklám és a festészet nyelv-és-kép kapcsolataival foglalkoznak. Az első részben olvashatók a mozgóképről mint a legszínesebb médiumról szóló dolgozatok. Az elemzések nemcsak a film és irodalom, film és festői előképek vagy filmes intertextusok, hanem film és zene lehetséges kapcsolatait is érintik. A bevezető elméleti-metateóriai tanulmány (Pethő 2002b) azokat a metaforákat veszi számba, amelyekkel a filmről való írás története során különböző kritikai szövegek és esztétikai tanulmányok a filmi kifejezés összetettségét megragadták, és megpróbálják fölrajzolni körük a mozgókép művészetköziségéről, több kommunikációs közeget összefogó jellegéről való elmélkedések legfontosabb gondolatköreit. Ez után konkrét filmvizsgálatok következnek. Király Hajnal Aki Kaurismäki *Juha* című filmjét és pretextusait hasonlítja össze (Király 2002), Pioldner Judit tanulmánya (Pioldner 2002), amely Bódy Gábor a *Kutya éji dala* című filmje kapcsán a filmkép másfajta, önreflexív alakzatait tárgyalja, egy intermedialisan megvalósuló tükrözést elemz. Molnár Andrea és Blos-Jáni Melinda írásai (Molnár 2002; Blos-Jáni 2002) a filmes intertextualitás-intermedialitás egy-egy olyan esetével foglalkoznak, amelyben az elemzés számára problémát jelent az interpretáció irányvonalainak eldöntése. A kiadvány további fejezeteinek (Irodalom-vetületek, Reklámkép-olvasmányok, Képbeszédek) fiatal szerzői (Dánél Mónika, Megyaszi Kinga, Lőrincz Csongor, Sándor Katalin, Bota Szidónia, Görög Hajnalka és Milián Orsolya) a kommunikáció más területein vizsgálják az intermedialitás jelenségeit.

A fiatalabb, egyetemista korú generáció érdeklődését bizonyította annak az Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete által szervezett vendégtanári programnak a népszerűsége is, mely a 2001/2002-es tanév két félévében az egyes filmtörténeti korszakokat vette sorra erdélyi és magyarországi vendégelőadók segítségével, ezzel megteremtve az első, rendszeresen jelentkező szakmai program kereteit és remélhetőleg hagyományát is. Mindezek a programok, konferenciák és rendezvények arról tanúskodnak, hogy Erdélyben is egyre időszerűbbé válik a filmtudo-

mányi érdeklődést feltérképező, annak teret adó és a szakmai igényeket is kielégítő fórum, intézmény létrehozása.

Ezzel párhuzamosan az erdélyi rendezők filmjeinek, életművének feldolgozását magyarországi szaklapok vállalják át, mint pl. Szóts István életművének feldolgozását, behatóbb elemzését és rehabilitálását⁴; a kilencvenes évek egyetlen erdélyi rendező által készített játékfilmjét, Tompa Gábor: *Kínai védelem* c. filmjét is a magyar sajtó recenzálja elsőként (Schubert 1999; Csathó 1999; Marik 1999; Galambos 1999).⁵

2. Az erdélyi „filmélet”

Erdélyi filméleten azt az aktív filmes közéletet értjük, amelynek fórumai a különböző erdélyi filmfesztiválok; a részben a művészmozikat pótoló, részben a filmről való beszélgetéseknek, vitáknak teret adó erdélyi filmklubmozgalom; illetve az erdélyi, filmes (szak)sajtó, amely mindezekre reagálva, és ezeken túlmutatva a filmélet közvetítő, összehangoló és számon tartó médiuma is egyben.

2.1. Filmfesztiválok

Erdélyben az 1992 óta rendszeresen megrendezett *Alternatív* Marosvásárhelyi Rövidfilmfesztivál mellett több kisebb-nagyobb filmfesztiválra is sor került a kilencvenes években.

Az *Alternatív* Marosvásárhelyi Rövidfilmfesztivál, a Maros Megyei Madisz szervezésében, az egyetlen rendszeresen jelentkező nemzetközi filmfesztivál⁶ Erdélyben, amely egyúttal a legújabb magyar nagyjátékfilmek erdélyi ősbemutatóinak is helyet szokott adni. Kezdetben a fesztivál egy-egy meghirdetett téma köré szerveződött (Burleszk, Máság, Között stb.), de újabban tágabb profilú nemzetközi filmszemlévé kezd átalakulni.

4 Lásd a *Metropolis* filmelméleti folyóirat összeállítását (Galambos 1998), a *Filmvilág* Szóts István rovatát (Gelencsér 1999); a *Filmvilágban* jelenik meg Visky András Szóts István és Tamási Áron művészetét párhuzamba állító írása (Visky 2000), valamint kiadásra kerülnek Szóts István összegyűjtött írásai és filintervei (Pintér–Zalán 1999).

5 Az erdélyi reflektálás csak ezután történik meg (Kelemen 2000; Székedi 2000; Margitházi 2002).

6 A fesztivál filmjeinek rövid dokumentációja minden alkalommal katalógus formájában jelenik meg.

Ezen a rendszeresen megrendezett fesztiválon kívül létezik még néhány kísérlet kisebb-nagyobb filmfesztiválok megszervezésére, mint pl. az *Astra* Szebeni nemzetközi antropológiai dokumentumfilm-fesztivál (Tolnay 2000),⁷ melyet ötödjére 2000-ben rendeztek meg. Szintén 2000 őszén rendezték meg először a *Szenzor* Sepsiszentgyörgyi román–magyar filmszemlét (Sipos 2000),⁸ amely a tervek szerint évi rendszerességgel más-más erdélyi városban lenne megszervezve, és főként az adott évek új magyar és román filmjeit szemlélné. Bár 2001-ben nem lett folytatása a *Szenzornak*, nincs kizárva, hogy ez a következő években újraindul, hiszen a kezdeményezést mind a román Művelődési Minisztérium, mind a Magyar Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatta. Szintén új kísérletnek számít a *Tranzit* filmfesztivál, mely 2001 őszén a Kolozsvári Tranzit Ház szervezésében jelentkezett először, válogatást vetítve a 32. Magyar Filmszemle filmjeiből, több meghívott magyarországi rendező jelenlétében.

Ezen filmfesztiváloknak rendszeres kísérői az olyan különböző szakmai fórumok és kerekasztal-beszélgetések, amelyeken a filmforgalmazástól a filmkészítésig több téma is megvitatásra kerül, megteremtve egyúttal a dialógus lehetőségét a szakma és a szélesebb közönség között.

2.2. Filmklubok

Az erdélyi filmklubok népszerűségének több magyarázata is van: ezeknek a programjai azokat az üresket igyekeznek betölteni a filmes műveltségben, amelyeket a romániai moziműsor és az esetleg televízión keresztül elérhető filmkínálat maga után hagy. Ilyen értelemben a filmklubok retrospektív, tematikus, illetve filmtörténeti sorozataikkal a nem létező román művészmozi-hálózatot helyettesítik. A filmklubok nagy része a vetítések után beszélgetéseket, vitákat szervez, amelyeken a filmekre, a mozgóképi nyelvre való reflektálás lehetőségei teremtnének meg.

Az erdélyi filmklubok⁹ egy részének a középiskolák, ifjúsági szervezetek vagy kulturális egyesületek adnak otthont, ezeknek a pontos feltér-

7 Az Astráról Tolnay írt beszámolót.

8 A Szenzorról Sipos tájékoztat.

9 A *Filmtett* szerkesztősége által csak részben feltérképezett erdélyi helyzet szerint a következő működő filmklubokkal lehet számolni: a zilahi Katakomba Filmklub, a marosvásárhelyi Philothea Filmklub, a kolozsvári Oedipus Quartett Filmklub, a székelyudvarhelyi Laterna Magica Filmklub, a sepsiszentgyörgyi Cabiria Filmklub, a szatmárnémeti Pasztorációs Központ filmklubja, a nagyváradi Ady Endre Líceum filmklubja, valamint a csíkszeredai és kézdívárhelyi filmklub.

képezése még várat magára, pedig ezek a klubok az Erdélyben is élő filmkultúra, filmes közélet olyan működő sejtjei, amelyek mozgósítják, illetve számon tartják a művészfilmek iránt érdeklődő vagy azzal behatóbban is foglalkozó közönséget.

2.3. Filmes sajtó

2.3.1 Filmkritikák, filmes írások a romániai magyar lapokban

Filmről szóló írások leggyakrabban az éppen bemutatott filmek kritikáinak formájában jelennek meg a romániai magyar sajtóban, az országos napilapok (*Krónika*, *Romániai Magyar Szó*) hasábjain, illetve a városi napilapok többé-kevésbé rendszeres filmes rovataiban. Az erdélyi magyar elektronikus sajtót jelentő *Transindex* is foglalkozik filmes eseményekkel,¹⁰ és önálló filmes site (*Dark*) beindítását tervezik.

Az egyéb kulturális lapok és folyóiratok hasábjain ritkának számít viszont az olyan vállalkozás, mint a *Korunk* egyik legújabb száma, amelyet teljes egészében az erdélyi filmnek, történetének és jelenének szenteltek (Kántor 2002; Xantus 2002).¹¹

2.3.2 A Filmtett helyzete

A 2000-ben Kolozsváron megalapított *Filmtett* azóta is az egyetlen havi rendszerességgel megjelenő filmes újság Romániában, és a budapesti *Filmvilág* mellett a második magyar nyelvű filmkulturális havilap a Kárpát-medencében. Kultúrák metszéspontjában álló stratégiai helyzetét és rálátását kihasználva egyaránt foglalkozni tud erdélyi filmes eseményekkel (erdélyi rendezők, operatőrök munkái, az itt forgatott filmek, fiatal alkotók), román alkotóművészek bemutatásával (rendezők, színészek, operatőrök), valamint a magyarországi filmélet jeles képviselőivel (rendezők, fiatal alkotók).

Egyetlen szaklap lévén, megpróbál több igénynek is eleget tenni, a filmelméleti problémáktól (tematikus összeállítások) az aktuális filméleti eseményeken át (interjúk, forgatási naplók, fesztiválbeszámolók) filmtörténeti összefoglalókig (filmtörténeti és műfajtörténeti sorozat), televíziós filmajánlótól külföldi filmes lapok és az új mozibemutatók szemléléséig

10 Legutóbb a 2001 téli nagyváradi filmforgatásról közöltek forgatási beszámolót, interjúkat.

11 Megfigyelhető viszont, hogy az egyes tematikus összeállításokat újabban filmes vonatkozásokra is kitekintve állítják össze.

igyekszik a filmmel kapcsolatos több témába, területre is betekintést nyújtani (Zágoni 2000). Ezen kívül a *Filmtett* eddigi működése folyamán a lapkiadást egyéb filmes vonatkozású tevékenységekkel is megpróbálta kiegészíteni, mint pl. a lap tartalmával összehangolt műsorrendű filmklub működtetése,¹² videokazetta-kiadás (fiatal erdélyi filmesek rövidfilmjei), kerekasztal-beszélgetések, szakmai viták rendezése (Zágoni 2001b),¹³ közönségtalálkozók, filmes tanfolyamok, táborok szervezése.

3. Az „erdélyi film” kérdése

Bár erdélyi filmgyártásról a kilencvenes években sem beszélhetünk, mégis több olyan magyar, illetve külföldi, koprodukciós film készült az utóbbi tíz esztendőben, melyben Erdély földrajzi-történelmi régióként is megjelent, illetve több külföldi, magyarországi filmet is részben vagy teljesen itt forgattak.

3.1. Kutatási irányok, kérdések

3.1.1. Erdélyi filmterminológia

Az „erdélyi film”-mel foglalkozó elméleti kutatásoknak először is a terminológia tekintetében kellene megegyezésre jutnia: mitől nevezhető „erdélyi”-nek egy film? Mit jelent, létezik-e erdélyi film? Vagy inkább magyar, esetleg romániai filmről kellene beszélni? Hova sorolhatók a koprodukciós filmek, mennyire helytálló a „transzszilván film” megnevezés? (Zágoni 2001b).

3.1.2. Az erdélyi táj megjelenése

Ezeknek az Erdély-témájú, Erdélyben játszódó dokumentum-, játék- és rövidfilmeknek a feltérképezésére történt ugyan néhány kísérlet (Boronyák 2000; Fám 2000; Margitházi 2000; Molnár 2000; Székedi 2000; Zágoni 2001a), de az igényes rendszerezés még várat magára. A forgatókönyvet, az alaptörténetet, a rendező és a színészek származását

¹² Oedipus Quartett filmklub.

¹³ Lásd 2001 tavaszán a *Filmtett* egyéves születésnapján: magyarországi filmes lapok szerkesztőivel a filmkritika mai helyzetéről; az erdélyi film kérdéséről.

is figyelembe véve, az utóbbi években készült nagyjátékfilmekben Erdély, az erdélyi táj kétféle módon jelenik meg: valós színtérként (olyan, a forgatókönyv szerint is Erdélyben játszódó történetekben, melyeket erdélyi színészekkel,¹⁴ illetve magyarországi, külföldi vagy román színészek bevonásával¹⁵ forgattak le); forgatási helyszíneként (főként külföldi, esetleg koprodukcióban készülő filmek¹⁶ esetében).

3.1.3. Képi, filmnyelvi identifikációk

Következő kérdésként a képi, filmnyelvi identifikációk problémája vetődik fel: hogyan jelenik meg Erdély, az erdélyi táj, az erdélyi emberek a kilencvenes években készült filmalkotásokban? Milyen képi, filmnyelvi sztereotípiák fordulnak elő, lépnek működésbe ezekben a művekben, illetve mennyiben különböznek ezek az erdélyi alkotók és a külföldi, magyarországi alkotók filmjeiben? Miben tér el az önkép a külső szemlélők által alkotott képektől? (Boronyák 2000; Fám 2000; Székedi 2000)

3.1.4. A megfilmesített történetek

Az erdélyi, romániai történelem mely eseményei jelennek meg leginkább a filmekben? Milyen gyakoriak a mai, kortárs történetek, erdélyi regények megfilmesítései? Milyen forgatókönyvek alapján készül a legtöbb film, mennyire gyakoriak az erdélyi írók műveiből erdélyi írók által készített forgatókönyvek? Hogyan jelenik meg (megjelenik-e?) a rendszer-változás, a forradalom, a közelmúlt politikai élete ezekben a filmekben?

3.1.5. Filmformák

Milyen okai vannak a nagyjátékfilmek, kisfilmek, rövidfilmek, dokumentumfilmek közötti megoszlásnak, az egyes műfajok és filmformák gyakoriságának? Hogyan befolyásolja az anyagi keret a választott műfajt és filmformát? Milyen hatással van a televíziózás (és az a tény, hogy a legtöbb alkotó a televíziónak dolgozik) a kialakuló filmnyelvre? (Zágoni 2001a, 2001b)

14 pl. Mihályfi István: *Ábel* (1992); Maár Gyula: *Ennyiből ennyi – Erdély 1990* (2000); Gulyás Gyula: *Fény hull arcodra, édesem* (2001).

15 pl. Gothár Péter: *A részleg* (1994); Tompa Gábor: *Kínai védelem* (1998); Bereczky Csaba: *Bolondok éneke* (2001).

16 pl. Tarr Béla: *Werkmeister harmóniák* (2000) egyes jelenetei esetében.

Összegzés

Mint a bevezetőben is említettük, ez az áttekintés csupán összefoglalni próbálta azokat a problémákat, melyek az erdélyi filmmel, filmélettel, és filmtudománnyal kapcsolatban az utóbbi években fölvetődtek vagy fölvehetőek. A kilencvenes évek végére a mozgóképre, a filmre, a filmnyelvre és a filmelméletre irányuló érdeklődés Erdélyben egyre határozottabban és egyre több formában jelentkezik, az ilyen irányú vizsgálódások összehangolása, rendszerezése, kiadása és az igényesebb munka lehetőségének megteremtése járulhat hozzá ahhoz, hogy tudományos rangra emelje az elkezdett kutatásokat, amelyek számára nagy segítség lenne egy erdélyi általános filmtár, valamint filmes folyóirat- és szakkönyvtár megalapítása. Ezzel párhuzamosan kidolgozásra vár a közép- és felsőfokú filmes oktatás megtervezése és megszervezése, egy alaposan előkészített, az eddigi kutatásokat összefoglaló és kiegészítő erdélyi film-történet megírása és az „erdélyi film” elméletének tudományos igényű megfogalmazása.

SZAKIRODALOM

BLOS-JÁNI Melinda

2002 Jim Jarmusch – „Sem Hollywood, sem Godard”. In: Pethő Ágnes (szerk.): *Képtávittelek*. Tanulmányok az intermedialitás tárgyköréből. Kolozsvár, Scientia, 107–121.

BORONYÁK Rita

2000 A tenyéren természetesen tollászkodó madár. Műfaji problémák a 90-es évek néhány Erdélyben játszódó dokumentumfilmje kapcsán. *Filmtett* 1. 5. 8–12.

CSATHÓ László

1999 Kínai nyelvlecke (Tompá Gábor: Kínai védelem). *Filmkultúra*
<http://www.filmkultura.iif.hu:8080/1999/articles/films/kinai1.hu.html>

FÁM Erika

2000 Hol volt, hol nincs. Tér-idő-koordináták módosulása Szalay Péter: Téltemetés és Lakatos Róbert: Nyáron piros, télen kék c. filmjeinek képi ábrázolásában. *Filmtett* 1. 5. 15–17.

GALAMBOS Attila

1999 Beszélgetés Tompa Gáborral. *Filmkultúra*
<http://www.filmkultura.iif.hu:8080/articles/profiles/tompag.hu.html>

GALAMBOS Attila et alii (szerk.)

1998 Szóts István. *Metropolis* 2. 2. 70–128.

GELENCSÉR Gábor–LÉTAY Vera–SCHUBERT Gusztáv (szerk.)

1999 Szóts István rovat. *Filmvilág* 62. 1. 12–15.

JORDÁKY Lajos

1980 *Az erdélyi némafilmgyártás története (1903–1930)*. Bukarest, Kriterion

KÁNTOR Lajos (szerk.)

2002 Erdélyi Magyar Filmtükör. *Korunk* 13. 1.

KELEMEN Kinga

2000 A színház mágikus tárgyai. – Beszélgetés Tompa Gábor rendezővel. *Filmtett* 1. 4. 13–15.

KIRÁLY Hajnal

2002 Film és irodalom dialógusa a minimalista adaptációban. Juhani Aho és Aki Kaurismäki: Juha. In: Pethő Ágnes (szerk.): *Képtávittelek*. Tanulmányok az intermedialitás tárgyköréből. Kolozsvár, Scientia, 61–82.

MARGITHÁZI Beja

1998 „Csordapásztorok midőn...” Transzszilván transzcendencia és képpoétika Szóts István: Emberek a havason c. filmjében. *Metropolis* 2. 2. 102–111.

2000 A tér, az arc, és az időjárás. Beszélgetés Vivi Drăgan operatőrrel. *Filmtett* 1. 3. 2–6.

2002 A jégmadár tojása. *Korunk* 13. 1. 78–81.

MARIK Noémi

1999 Kifosztottság felsőfokon (Tompá Gábor: Kínai védelem). *Filmkultúra*
<http://www.filmkultura.iif.hu:8080/1999/articles/films/kinai2.hu.html>

MOLNÁR Andrea

2000 Bram Stoker – Egy mítosz anatómiája. *Filmtett* 1. 5. 17–18.

PETHŐ Ágnes

2000a Ekphraszisz a filmvásznon. Jean-Luc Godard és Peter Greenaway fényképei. *Lkt 1.* 1. 36–41.

2000b A köztes-lét alakzatai, avagy a filmművészet ön(f)elszámolása.

Prae 2. 3/4. 34–51.

2001 A festészet filmszerződése. *Filmtett 2.* 8. 8–19.

2002b A mozgókép intermedialitása. A köztes lét metaforái. In: Uő. (szerk.): *Képtávtételek*. Tanulmányok az intermedialitás tárgyköréből. Kolozsvár, Scientia, 17–59.

2002c Film a tükörben. *Korunk 13.* 1. 122–130.

PETHŐ Ágnes (szerk.)

1997 Látványaink logikája. *Korunk 8.* 12.

2002a *Képtávtételek*. Tanulmányok az intermedialitás tárgyköréből. Kolozsvár, Scientia

PIELDNER Judit

2002 Nyomvétel és halotti maszk. A filmkép önreflexív alakzatai Bódy Gábor Kutya éji dala című filmjében. In: Pethő Ágnes (szerk.): *Képtávtételek*.

Tanulmányok az intermedialitás tárgyköréből. Kolozsvár, Scientia, 83–105.

PINTÉR Judit–ZALÁN Vince (szerk.)

1999 Szóts István: *Szilánkok és gyaluforgácsok*. Egybegyűjtött írások. Budapest, Osiris

SCHUBERT Gusztáv

1999 Öregember, megnyesett szárnyakkal (Tompá Gábor: Kínai védelem).

Filmvilág 62. 5. 53.

SIPOS Géza

2000 Szenzorióda. *Filmtett 1.* 5. 26–27.

SZÉKEDI Eszter

2000 Menekülés a felejtésbe. Emlékképek és Erdély-képek a kilencvenes évek néhány játékfilmjében. *Filmtett 1.* 5. 13–15.

TOLNAY Eszter

2000 Falra hányt létmorzsák. *Filmtett 1.* 6. 30–31.

VISKY András

2000 A „szeplőtlen filmművészet” – Szóts és Erdély. *Filmvilág 63.* 1. 54–55.

XANTUS Gábor

2002 Filmjáték Mozifalván (dokumentumfilm-szemelvények).

Korunk 13. 1. 45–58.

ZÁGONI Balázs

2000 Álomgyár – összeállítás a Budapest Filmstúdióról. *Filmtett 1.* 4. 2–7.

2001a Évente legalább egyet... Beszélgetés Xantus Gábor rendező-operatőrrel. *Filmtett 2.* 4. 2–7.

2001b „Ahol a táj még nincs kifényképezve.” Beszélgetés az erdélyi filmről erdélyi operatőrökkel, rendezőkkel. *Filmtett 2.* 6. 2–5.

TÁRSADALOM- ÉS TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY

AZ ERDÉLYI MAGYAR FILOZÓFIA A XX. SZÁZAD UTOLSÓ ÉVTIZEDÉBEN

1. Hagyományok

Erdélyben a magyar nyelven való filozofálásnak és a karteziánus szellemiségnek Apáczai Csere Jánosig visszanyúló hagyományai vannak. Ezek a hagyományok azonban nem folytonosak, inkább szakaszosak. Ezzel magyarázható, hogy a nyugat-európai népek kultúráitól eltérően a filozófiai kultúra sohasem tudott igazán szervesülni az erdélyi szellemi folyamatokban, s nem vált ténylegesen az erdélyi magyar művelődés integráns részévé. E szerkezeti és tartalmi hiányosságok tekintetében az erdélyi magyar kultúra általában osztozott a kelet-európai népek kultúráinak közös nyomorúságában.

A századfordulón és a két világháború közötti időszakban az erdélyi magyar szellemiségben a közép-európai filozófiai gondolkodás erőteljes hatása érvényesült. A neokantianizmus, később pedig a német egzisztenciafilozófia problémafelvetései által ihletett élénk filozófiai alkotótevékenység bontakozott ki, amelyben a kisebbségi lét és kultúra aktuális problémáira irányuló filozófiai reflexió is teret kap.

A szocialista rendszerváltással ez a folyamat megszakadt. Hosszú évtizedeknek kellett eltelniük, míg a filozófiai gondolkodás némileg kiszabadulhatott a marxista-leninista ideológiai totalitarizmus szorításából, és a marxizmus egyfajta „reneszánszát” meghirdető szellemi program leple alatt az európai „polgári” irányzatok eredményeit is receptálhatta. A 70-es években kibontakozó, a nyugat-európai strukturalista és egzisztencialista hatásokat befogadó, az önálló filozófiai alkotótevékenység újboli életre kelését is kedvezően befolyásoló szellemi pezsgést azonban az évtized végére a teljes kulturális elszigetelődéshez vezető politikai-ideológiai terror váltotta fel.

2. Előzmények: a 80-as évek

Összehasonlítva a magyarországi 80-as évekbeli szellemi-kulturális folyamatokkal, Erdélyben ebben az időszakban éppen ellentétes irányú folyamatok zajlottak. A szellemi nyitás, a véleményalkotási-gondolkodási szabadság fokozódó érvényesülése, a fizikai és kulturális mozgástér kiszélesedése helyett ezek erőteljes visszaszorítása, beszűkítése volt a jellemző: akadozó, esetlegessé váló kommunikáció, szellemi-lelki kényszerpályák, ideológiai nyomás és szűrés, a folytonos külső kontroll belső önkontrollá, öncenzúrává alakítása. Mindezt csak fokozta az utazás korlátozása, a dokumentálódási lehetőségek minimálisra csökkenése, a kapcsolatok szórványossá válása, a nyilvánosság köreinek, tereinek, intézményeinek szinte teljes felszámolása. Ilyen körülmények között minden filozófiai próbálkozás a gondolkodás belső terébe húzódott vissza, a nyilvánossághoz való joga és a nyilvánosságra való esélye teljes mértékben a hatalmi-ideológiai önkény kiszolgáltatottjává vált. Az emberi kapcsolatok és tevékenységek folytonos ellenőrzése miatt a szabad gondolkodás zártkörű informális csoportokra korlátozódó, belsőleg felvigyázott és védelmezett nyilvánosságának érvényesítésére is többnyire csak alkalmilag, esetlegesen nyílt lehetőség. A publikációkba beszüremelő, a szélesebb nyilvánosság előtt is szóhoz jutó filozófiai gondolatnak pedig vajmi kevés esélye volt arra, hogy szervessé váljék a hatalmi manipulációknak kitett, ideológiai elvárásokhoz igazodó, politikai normákat követő kultúrában.

Ebben az időszakban Magyarországon egy fiatal nemzedék képviselői egyetemi alapképzésben vagy második egyetemként filozófia szakos oklevelet szereztek, nyelveket tanultak, külföldi ösztöndíjak után néztek, hozzáláttak a publikáláshoz, bekapcsolódtak az egyetemi oktatótevékenységbe. Így formálódott az a mai középnemzedék, amely mostanság az élénk filozófiai élet éltetője, európai színvonalú kutatások művelője, kapcsolatok fenntartója, s mérvadó szerepet játszik a magyarországi filozófiai közeletben.

Ezzel szemben Erdélyben a 80-as években a filozófiai életre az elnéptelenedés volt a leginkább jellemző. Számos tehetséges fiatal gondolkodó kitelepült, az itthon maradók a szerkesztőségi robot vagy a középiskolai oktatás terhének hétköznapijaiból kiszabadulva – némely kiváltságosok, de igen kevesen, a könyvtár „csendjébe” visszahúzódva – legfennebb „vásárnapi” foglalatосkodásként gyakorolhatták a filozófiát. Egyetemi pályán vagy tudományos kutatásban való elhelyezkedésre (magyarok számára) egyáltalán nem nyílt lehetőség. A magyar nyelven művelt hiteles

filozófiai alkotó- és kutatótevékenység az egyetemi-akadémiai életből mondhatni teljes mértékben kiszorult.¹

A 80-as évek második felében az erdélyi magyar filozófiai gondolkodás vagy az illegális tevékenységi szférákba vonult vissza, mint a *Limes Kör* vita-összejövetelei – amelyen többek között aktív filozófusok is részt vettek, mint Balázs Sándor, Fábián Ernő, Molnár Gusztáv (Cs. Gyimesi 1993. 10–15.; Cseke 1995. 8–10.) –, vagy olyan, nyilvánosan is működő fórumokat hozott létre magának, mint a sepsiszentgyörgyi *Tudományelméleti Műhely*. Ennek vitaestjein, Salat Levente szervezőtevékenységének köszönhetően, filozófia szakos tanárok mellett olyan fiatal, nem filozófia szakos értelmiségiek is részt vettek, akik a tudományfilozófia, tudományelmélet, ismeretfilozófia kérdései iránt érdeklődtek.² A közel négy évet átfogó szellemi aktivitás eredményeként 1989-ben a résztvevők írásából összeállított tanulmánykötet jelent meg *Tény és való* címmel.

Hasonlóképpen, a 80-as évek második felében az ugyancsak nyilvánosan szerveződő csíkszeredai *Kommunikációs Antropológia Munkacsoport* szellemi tevékenységében, publikációiban is teret kap a filozófia, elsősorban a filozófiai antropológia, szemiotika, kultúrfilozófia, valamint a kommunikáció filozófiája.

A 80-as években csak alig néhány lapban jelentek meg filozófiai jellegű vagy tartalmú publikációk. A *Korunk*, *A Hét*, illetve ennek a *Tett* című negyedévi melléklete közölt időnként filozófiai írásokat. E lapok esetében bizonyos, többé-kevésbé tudatos, átgondolt, a kedvezőtlen körülmények ellenére a filozófia ösztönzésére irányuló szerkesztői politikáról is lehet beszélni, amely a *Korunk*nál elsősorban Gáll Ernő s az évtized második felében Aniszi Kálmán, *A Hétnél* pedig Rostás Zoltán nevéhez fűződik. Filozófiai szövegek publikálása terén ugyancsak fontos szerepet játszott a Kritérium Könyvkiadó *Téka*-sorozata, amelyben a filozófiatörténet klasszikusaitól, valamint az erdélyi magyar filozófiai hagyományból

1 Ebben az időszakban csupán Hajós József (a RTA kutatója) és Szegő Katalin nevéhez fűződnek filozófiatörténeti kutatások.

2 A *Tudományelméleti Műhely*ben kifejtett szellemi alkotótevékenység filozófiai perspektívába helyezett elemző-értelmező vizsgálatát Veress Károly végezte el *A tudományelmélet sepsiszentgyörgyi műhelyéről* c. tanulmányában (Veress 1999e). A *Műhely* létrehozói és rendezvényeinek állandó résztvevői Bíró Béla újságíró, Demény István Pál néprajzos, muzeológus, Gábor Béla fizikatanár, Király Béla filozófiatanár, Lorenzovics Rozália filozófiatanár, Lőrincz Csaba nyelvtanár, Lőrincz József vállalati fordító, Salat Levente mérnök, Török Ernő matematikus, Várhelyi Attila fizikus és Veress Károly filozófiatanár voltak.

számos alapszöveg és válogatás látott napvilágot Balázs Sándor, Egyed Péter, Szegő Katalin előtanulmányaival.

A körülményekből kifolyólag a 80-as évek filozófiai tevékenységére nem annyira a tiszta filozófiai vizsgálódás, szakkutatás, mint inkább egyfajta *interdiszciplináris* beállítódás jellemző. Ez egyrészt a filozófiai gondolkodásnak a konkrét kisebbségi létkérdésekhez, az értelmiségi tudat és a kisebbségi kultúra belsőleg konfliktusos jelenségeihez való reflexív-értelmező odafordulásából adódott, másrészt – szerves összefüggésben a szakemberek képzettségével és a problémák természetével – a filozófiának azokkal a tudományterületekkel való folytonos érintkezéséből (szemiotika, antropológia, kommunikációelmélet, tudományelmélet, nyelvészet, szociológia stb.), amelyek filozófiai ismereteket is beépítenek a vizsgálódásaikba.

Ami a filozófiai tevékenység személyi állományát, a szakemberek létszámát illeti, a 80-as évek végére a néhány már idős egyetemi oktatót leszámítva – a filozófiai szakma befutottnak számító képviselői sorozatos eltávozása után – alig maradt, négy-ötnél nem több, olyan, a fiatalabb korosztályhoz tartozó szakember, akikre a kutatói és publikációs tevékenységük alapján számítani lehetett a magyar nyelvű egyetemi filozófia-oktatás újraindításában.

3. Szellemi folyamatok a 90-es években

A 89-es fordulatot követő időszak az erdélyi magyar filozófiai tevékenységben is a szemléletváltás, a szellemi-módszertani-intézményi átrendeződések előkészítésének és beindulásának az időszaka volt. A 90-es évek filozófiai tevékenységére mindenekelőtt az útkeresés és helykeresés volt a jellemző. Ez egyrészt a magyarországi és általában az európai filozófiai élet eseményeihez, folyamataihoz való felzárkózási törekvésekben, az ottani kutatási irányok, problémafeltevés, eredmények receptálásában nyilvánult meg, másrészt azokban a törekvésekben, amelyek az önálló kutató- és alkotótevékenység feltételeinek megteremtésére, a saját hang- és helykeresésre irányultak az erdélyi magyar kultúrában és a filozófiai élet tágabb összefüggéseiben. Ezek a törekvések szükségképpen intézményépítési, kapcsolatteremtési erőfeszítésekkel társultak.

A 89-es fordulatot követő gyors társadalmi és kulturális változások, a gyors ütemben beinduló intézményépítés visszasságai, a kisebbségi politizálás eredményei és kudarcai a filozófiai reflexióra is provokatívan hatottak. A 90-es évek első felében újjáéledő önálló filozófiai aktivitás to-

vábbra is megőrizte a 80-as évekből átörökölt *interdiszciplinaritást*, kapcsolatát a történelmi, antropológiai, szociológiai, szemiotikai, kommunikációelméleti problémákkal, és ez jellemző rá mondhatni mind a mai napig, legalábbis abban a szférájában, amelyben a kisebbségi lét és kultúra értelmezésére történik erőfeszítés.

A 90-es évek elején beindult *szemléletváltási és szellemi átrendeződési* folyamatok elsősorban azt a középnemzedéket érintették, melynek tagjai a 70-es években többnyire marxista szemléletű filozófiai képzésben részesültek, s most oktatókként és alkotókként egy olyan változó szellemi környezetben találták magukat, amelyben úgymond „menet közben” kellett felzárkózniuk nemcsak a másfelé már széles körben művelt filozófiai irányzatokhoz és a filozófiai problematizálás új módozataihoz, hanem mindazokhoz az igényekhez, elvárásokhoz is, amelyek a filozófia társadalmi-kulturális befogadása körül kialakultak. Ennek a (többlet)erőfeszítésnek a sikeres megtételében korántsem elhanyagolható szerepet játszott az a 70-es évekbeli filozófiai képzés, amelyben a középnemzedék képviselői a kolozsvári egyetemen részesültek. Ebben – a korabeli marxista szemléletmód háttérében – éppen azokra a domináns filozófiai irányzatokra esett a hangsúly – strukturalizmus, egzisztencializmus, tudományfilozófia –, amelyek mentén (egzisztenciafilozófia, nyelvfilozófiai paradigma) vagy ellenében (posztstrukturalista, posztmodern törekvések) a 90-es évek erdélyi magyar kultúrájában is új filozófiai útkeresések indultak be. A kibontakozó, megélénkülő filozófiai vizsgálódásokat inspiráló koncepciók közül kiemelkedett többek között a wittgensteini nyelvfilozófiai szemlélet, a heideggeri fundamentálonológia, s igencsak felfokozódott az érdeklődés a fenomenológiai és hermeneutikai problémák iránt. A szemléletváltást segítették a különböző filozófiai divatok is, mint például Nietzsche filozófiája, a kierkegaardi egzisztenciafilozófia, a jelenkori vallásfilozófiai kérdések iránti megnövekedett érdeklődés vagy akár a jelenkori posztmodern irányzatok közül a Derrida által kezdeményezett dekonstrukció.

Mindezek az új szellemi jelenségek igen serkentőleg hatottak a filozófia *önreflexív* dimenziójára. Újból előtérbe kerültek a filozófia mibenlétere, lényegére, funkcióira irányuló kérdések. Ebben a kontextusban az erdélyi magyar kultúrában ismételten visszatérnek azok a kérdések, amelyek a filozófia művelésének a lehetőségfeltételeire kérdeznak rá a kisebbségi lét körülményei közepette, s amelyek elsősorban a partikuláris-regionális élettapasztalatok és a filozófiai problémafeltevések univerzális horizontja közötti viszonyt taglalják. Úgyszintén a filozófia önreflexív, öndefiníciós törekvéseivel függ össze az a mód is, ahogyan a kultúrában

betöltött helyének és szerepének az újradefiniálásával kísérletezik, s ahogy e törekvések horizontjában felmerülnek a filozófia alkalmazásával kapcsolatos kérdések, melyek mentén a filozófia és az alkalmazás viszonyának egy, a hagyományostól eltérő értelmezése körvonalazódik.

Látható módon a 90-es évek első felében kialakult szellemi konjunktúra az ún. szakfilozófia művelésének kedvezett a legkevésbé. A filozófia iránt hirtelen megnövekedett érdeklődés és a mindennapi létproblémákra irányuló azonnali filozófiai reflexió iránti felfokozódott elvárás korántsem társult (egy egészen szűk szakmai kört leszámítva) olyan filozófiai műveltséggel vagy legalább a filozófiai hagyomány, a filozófia történetének és az aktuálfilozófiai problémafelvetéseknek egy mégannyira is felületes ismeretével, amely a szakfilozófiai kutatások eredményeinek befogadásához szükséges lett volna.

A 90-es évek közepétől azonban, részben a totalitarizmus örökségére és a tradicionális értelmiségi magatartásformák beidegződéseire adott válaszként, részben az ebben az időszakban szakképesítést szerző és pályájuk kezdetén levő fiatalok szakmai igyekezete eredményeként olyan új törekvések is beindultak az erdélyi magyar filozófiában, amelyek a *szakfilozófiai* vizsgálódásokat részesítik előnyben. Kezdetét vette egyfajta szakosodás a fenomenológia, a vallásfilozófia, a politikai filozófia, az erkölcsfilozófia, az esztétika és művészetfilozófia, a hermeneutika területén. A szakosodási törekvésekben egy bizonyos *differenciálódási* folyamat is nyomon követhető, amelynek útjait a középnemzedékhez tartozó értelmiségiek is bejárják. Ennek során az a szellemi-szemléleti konglomerátum – a filozófiai és humántudományi ismeretek, nézőpontok, beállítódások sajátos keveredése –, amely a 80-as évek és a 90-es évek első felének gondolkodását jellemezte, fokozatosan széttagolódik, s képviselői – akár a filozófiai, akár az antropológiai, szociológiai, politikatudományi kutatások terén – egyre inkább a konkrétan behatárolható szakproblémák vizsgálata mellett kötelezik el magukat.

4. Az intézmények

A 90-es években újrászerveződő filozófiai tevékenység az erdélyi magyar kultúrában voltaképpen ott folytatódott, ahol a 80-as évek korlátozó intézkedései következtében abbamaradt: az egyetemen és a kiadványokban. Az előző évtizedekben a kommunista rezsim a hivatalos politikai-ideológiai ortodoxia terjesztésének intézményi hátterét (egyetemi tanszé-

kek, kiadók, folyóiratok) is kiépítette, melyek a rendszerváltás után – korábbi ideológiai funkciójukat elveszítve – alkalmas intézményi keretet kínáltak a filozófiai tevékenység megújításához. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem egykori Dialektikus és Történelmi Materializmus Tanszékének átszervezésével jött létre a Szisztematikus Filozófia Tanszék, amely a szintén megújult Filozófiatörténet és Logika Tanszékkal együtt intézményi keretet biztosított a magyar nyelvű egyetemi filozófia-oktatás újbóli beindításához.³

Az előző évtizedekben az erdélyi magyar kultúrában – az egyetemi tanszékeket leszámítva – nem alakult ki a filozófiai kutatásnak és alkotásnak szervezett, intézményes hagyománya, azaz nem létezett sem önálló filozófiai intézet, sem pedig olyan állandósult műhelyszerű csoportosulás, amely valamilyen konkrét kutatótevékenységet szervezeten felvállalhatott volna. Ez alól időszakos működésükkel bizonyos értelemben kivételt képeznek a 70-es években Kolozsváron a *Diotima Kör*, illetve a 80-as évek második felében Sepsiszentgyörgyön a *Tudományelméleti Műhely* tevékenységei. Az akadémiai kutatóintézeti tevékenység egy személy, Hajós József tudományos főkutató filozófiatörténeti kutatásaira korlátozódott, s a 90-es években ez az intézményi keret is leépült.⁴

A 90-es években a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen kibontakozó filozófiai tevékenység legalább két szakaszra tagolható. A 90-es évek első felében a filozófia magyar nyelvű egyetemi oktatásának újjászervezésére került sor. Az oktatás beindítása, új oktatói állások létesítése és betöltése, a magyar tagozat fokozatos önállósítása, a folytonos képzési feladatok ellátása mellett ez az időszak a szerkesztői vagy középiskolai tanári állásokból frissen bekerült egyetemi oktatók számára intenzív tanulási időszak volt, az oktatás és a kutatás egyetemi követelményeihez való felzárkózás időszaka, amely – a filozófia terén – egyszersmind a szemléletváltás, a szellemi átrendeződés, az európai filozófiában érvényesülő kutatási-alkotási trendekhez való igazodás igényével és követelményével társult. A kezdeti szervezetlenség, a többleterő-feszítések kényszerű felvállalása, s az ezzel járó folytonos túlterheltség azonban lényegesen lefékezte ebben az időszakban a filozófiai alkotótevékenység kibontakozását.

3 Hasonló átszervezéssel az egykori Tudományos Szocializmus Tanszékból Politikatudományi Tanszéket hoztak létre.

4 Ennek ellenére a nyugalmazott főkutató, Hajós József tovább folytatja a kolozsvári könyvtárakban a filozófiatörténeti és művelődéstörténeti bűvárkódásait. E sokoldalú és gazdag tevékenység igen tartalmas dokumentuma a *Barangolás kolozsvári könyvtárakban* című művelődéstörténeti tanulmánykötet (Hajós 1999).

A 90-es évek közepétől már a felsőbb évfolyamok tehetségesebb hallgatói és az első végzősök is bekapcsolódtak az oktatói-szervezői tevékenységbe, s cselekvően részt vállaltak az önszerveződési folyamatok beindításában. Ezekben az években formálódik az az oktatói testület, amely már képes teljes körű magyar nyelvű filozófiai képzést nyújtani.⁵ A középnemzedékhez tartozó oktatók megszerzik az egyetemi oktatáshoz szükséges doktori címet, a fiatalok pedig a magiszteri képzés elvégzése után hozzákezdenek a doktori tanulmányokhoz. Ekkortól már tágabb összefüggésekben lehetett *intézményépítésre* és *kapcsolatteremtésre* gondolni. Erre az időszakra esik a magyar nyelvű egyetemi filozófiaoktatás majdnem teljes körű önállósítása, a külföldi, elsősorban magyarországi tanszékekkel, intézetekkel való szakmai kapcsolatok kiépítése,⁶ a filozófiai kutatások és a szakmai rendezvények infrastrukturális, szervezeti kereteinek, publikációs lehetőségeinek a megteremtése, közös kutatási programok kezdeményezése és kivitelezése. Szintén ebben az időszakban vette kezdetét az oktatás támogatását célzó vendégtanárprogramok szervezése, valamint a jegyzetkiadási tevékenység is. A filozófia szak oktatói több *szöveggyűjteményt*⁷ és *egyetemi jegyzetet*⁸ jelentettek meg, ame-

5 Ennek tagjai ebben az időszakban Angi István társult professzor, Demeter Márton Attila tanársegéd, Egyed Péter docens, Gál László docens, Gregus Zoltán gyakornok, Király István docens, Nagy György adjunktus, Szegő Katalin docens, Szigeti Attila gyakornok, Tonk Márton tanársegéd, Ungvári Zrínyi Imre adjunktus, Veress Károly docens, valamint Balázs Sándor, Gáll Ernő, Kallós Miklós doktorátusvezető konzulens professzorok.

6 Sorban kiépültek a szakmai-együttműködési intézményi és személyi kapcsolatok a budapesti, debreceni, miskolci, szegedi filozófia tanszékekkel, a budapesti Hermeneutikai Kutatóközponttal, valamint a MTA Filozófiai Intézetével. Ugyancsak ekkortól kezdtek rendszeressé válni a nemzetközi konferenciákon való részvételek, melyek közül kiemelhetők *A karteizianizmus négyszáz éve* címmel 1996-ban Szegeden szervezett nemzetközi konferencia (amelyen Hajós József és Veress Károly is részt vett), illetve *Filozófia az ezredfordulón* címmel a MTA Filozófiai Intézete által 2000-ben Kecskeméten szervezett konferencia (amelyen meghívottaként Egyed Péter és Veress Károly vettek részt).

7 Bevezetővel, jegyzetanyaggal, összekötő szövegekkel, magyarázatokkal ellátott szöveggyűjtemények jelentek meg Orbán Gyöngyi: *Esztétikai olvasókönyv. A szép aktualitása kérdéséhez* és Szegő Katalin: *Reneszánsz gondolkodók; A felvilágosodás gondolkodói* összeállításában (Orbán 1999a; Szegő 1995 és 1996a); a BBTE jegyzetkiadásánál Egyed Péter és Veress Károly válogatásában *Szemiotikai szöveggyűjtemény* (Egyed–Veress 1996), Ungvári–Zrínyi Imre szerkesztésében pedig *Értékelméleti szöveggyűjtemény* (Ungvári–Zrínyi 1999) látott napvilágot.

8 Ilyenek Gál László: *Bevezetés a logikába* (1999a), valamint Veress Károly: *Filozófiai szemiotika* (1999b), illetve *Bevezetés a szemiotikába* (1999c).

lyek elősegítették a filozófiatörténet, logika, etika, szemiotika, esztétika tanulmányozását.

A 90-es évek második felétől jöhetett szóba, hogy az oktatás mellett a *filozófiai kutatás* és *alkotás* is helyet kapjon az egyetemi tevékenységben, s ennek eredményei publikációkban is tükröződjenek. A Filozófia Tanszékcsoport magyar tagozatának oktatói és a körülöttük csoportosuló, kutatási feladatokat felvállaló hallgatók a jelenkori filozófiai kutatás olyan fontos vizsgálódási területeibe kapcsolódtak be, mint a fenomenológiai, összehasonlító filozófiatörténeti kutatások (Egyed Péter, Szigeti Attila), a heideggeri filozófiához és a fundamentálistológiához kapcsolódó kutatások (Király István), hermeneutikai, ismeretfilozófiai, kultúrfilozófiai kutatások (Veress Károly), axiológiai, antropológiai, morálfilozófiai kutatások (Ungvári Zrínyi Imre). Ebben az időszakban tovább folytatta *filozófiatörténeti kutatásait*, elsősorban a modern filozófia területén Szegő Katalin, a fiatal kutatók (Balogh Brigitta, Demeter Szilárd, Tonk Márton) szakirányítását is vállalva. Úgyszintén tovább folytatta az *esztétika*, zeneesztétika területén a vizsgálódásait Angi István, a fiatalok közül Gregus Zoltánt is bevonva, aki a filmesztétika és a kép esztétikája, hermeneutikája irányába is tovább tágította a kört. Egyes filozófiai szakterületeken olyan új és egyre határozottabban körvonalazódó kutatások indultak be, amelyek diszciplináris vonatkozásban is kihatottak a képzésre, mivel lehetővé tették új tantárgyak bevezetését a tantervbe. Ilyen mindenekelőtt az *erdélyi magyar filozófiai hagyomány* kutatása, amelyben az oktatótestület majd minden tagja részt vesz,⁹ de ténylegesen mint szakterületüket Tonk Márton és Ungvári Zrínyi Imre vállalták fel, akik egyúttal a *magyar filozófia* oktatói is. A magyar filozófiatörténeti és eszmetörténeti kutatásokra serkentőleg hatott egyes oktatók részvétele a miskolci magyar filozófiatörténeti konferenciákon,¹⁰ majd pedig a Kolozsváron szervezett két filozófiatörténeti konferencia.¹¹ Ebben az időszakban jelentősekké váltak a *politikai filozófia* terén Egyed Péter, majd Demeter Márton Attila kutatásai, aki kezdeményezésére a politikai filozófia új tantervi diszciplinaként jelenik meg a képzésben. Külön említést érdemelnek a Gál László

9 E téren még jelentősek Egyed Péter, Szegő Katalin filozófiatörténeti, Gál László logikatörténeti, Veress Károly hermeneutikai-kultúrfilozófiai kutatásai.

10 A Miskolci Egyetemen 1992-ben a *Gondolatok gondolatokról. A magyarországi filozófia történetéből* című konferenciára, utána pedig 1996-ban az *Alternatív tradíciók a magyar filozófiai kultúrában* című konferenciára került sor. A kolozsváriak közül Egyed Péter, Hajós József (mindkettőn) és Veress Károly (a másodikon) vett részt.

11 1996 októberében került sor a Diotima Baráti Társaság, a BBTE és az Erdélyi Múzeum-Egyesület közös szervezésében a *Böhm Károly Nemzetközi Konferenciára*, amelyen a kolozsváriak közül Gál László, Hajós József, Köllő Gábor, Nagy

által folytatott *logikai kutatások*, elsősorban a köznyelv logikai viszonyaira irányuló vizsgálódások, amelyek a logikán belül is egy új szakterületet körvonalaznak. Munkássága eredményeként több évtizedes szünet után indult újra a kolozsvári egyetemen a magyar nyelvű logikai kutatás és oktatás, eddigi eredményeit Gál László *Nyelv és logikusság* című munkájában tette közzé, magyar és román nyelven egyaránt (Gál 1999b és 2000). Szintén új tantervi diszciplínaként jelent meg a 90-es évek végén a filozófiai képzésben, Király István kezdeményezésére, az *alkalmazott filozófia*, amelynek oktatását saját alkalmazott filozófiai kutatásaira, illetve az alkalmazott filozófia mibenlétével, az alkalmazás és a filozófia viszonyával kapcsolatban kidolgozott koncepciójára alapozza. Mivel a hermeneutikai és az alkalmazott filozófiai kutatások egyrészt szemléletileg és tematikailag közel állnak egymáshoz, másrészt számos etikai, logikai, politikai filozófiai, filozófiatörténeti probléma vonható be a körükbe, a 90-es évek végére a *hermeneutikai–alkalmazott filozófiai vizsgálódások* a filozófia szak magyar oktatótestületének egy része által felvállalt kutatási témakörre vált. Ennek a több évre kiterjedő kutatási folyamatnak, amelyben az oktatók felsőbb éves egyetemi hallgatókkal, magiszteri hallgatókkal, doktorandusokkal is együttműködnek, már több konkrét eredménye született: 2001 novemberében sor került *A filozófia alkalmazása–alkalmazott filozófia* című konferenciára, valamint a Scientia Kiadó gondozásában 2002-ben megjelent az *Értelmezés és alkalmazás* című gyűjteményes tanulmánykötet.

A hermeneutikai és alkalmazott filozófiai problémákra összpontosító kutatási tevékenység közvetett eredményének tekinthető a Veress Károly szervezésében 2000 őszén beindult *Hermeneutika és kultúra*¹² megnevezésű magiszteri képzés, amely a budapesti Hermeneutikai Kutatóközponttal és az ELTE hermeneutikai doktoriskolájával való szakmai együttműködés kiépítésére is lehetőséget kínál.

György, Ungvári-Zrínyi Imre és Veress Károly vett részt előadással. A konferencia alkalmából a Diotima Baráti Társaság válogatást adott ki Böhm Károly műveiből Ungvári-Zrínyi Imre szerkesztésében *Mi a filozófia?* címmel (Böhm 1996). A konferencia előadásai Egyed Péter szerkesztésében és előszavával jelentek meg a *Böhm Károly és a „kolozsvári iskola”* című kötetben a Pro Philosophia Kiadónál 2000-ben. Ugyancsak 2000-ben került sor egy újabb konferenciára *Filozófia és teológia a magyar esztétörténetben* címmel a Miskolci Egyetem és a kolozsvári BBTE magyar oktatóinak közös szervezésében, amelyen a kolozsváriak közül Egyed Péter, Gál László, Hajós József, Szegő Katalin, Tonk Márton, Ungvári-Zrínyi Imre, Veress Károly vett részt előadással.

12 Az első évfolyam *A hermeneutika alkalmazása a magyar kultúrában* megnevezéssel indult.

A filozófia magyar nyelvű egyetemi oktatásának az intézményi keretei 1999-től lényegesen kiszélesedtek azáltal, hogy Szegő Katalin kezdeményezésére a nagyváradi Partium Keresztény Egyetemen is kezdetét vette a filozófiai képzés, amelynek megvalósításába a helyi oktatók (Horváth Gizella) mellett kolozsvári oktatók is (Demeter Márton Attila, Tonk Márton, Veress Károly) bekapcsolódtak. A következő években az oktatói testület fiatalokkal bővült (Balogh Brigitta, Demeter Szilárd, Györgyjakab Izabella, Veres Zoltán).

Utaltunk már arra, hogy a 90-es évek előtt az erdélyi magyar kultúrában nem alakult (nem alakulhatott) ki a filozófiai kutatásnak és alkotásnak szervezett, intézményes kerete, s így módon intézményi hagyományról sem beszélhetünk. Ebben a tekintetben a legkézzelfoghatóbb s egyszersmind talán a legeredményesebb változást az 1997-ben Kolozsvár filozófiai közössége (oktatók, diákok, szakmabeliek stb.) által életre hívott s jelenleg is működő Pro Philosophia Alapítvány jelentette. Bár nem helyettesítheti az önálló filozófia intézetet, megalakulásától kezdve az alapítvány egy sor kutatásnak, rendezvénynek, kiadványnak szolgál háttérintézményül, ezáltal mintegy összefogva, egységes szervezeti struktúrába vonva a 90-es évek meglehetősen szerteágazó filozófiai vállalkozásait. Kutatási programjai mindenekelőtt az erdélyi filozófiai hagyomány feltárásához, kritikai recepciójához kapcsolódnak, vagy legalábbis e téren mutatkoznak meg leginkább konkrét, programatikus megvalósításai (mint amilyen *A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai* c. kiadványsorozat). Ugyanakkor az alapítvány intézményes keretül szolgál egyéb – műhelyszerű – csoportosulások politikaelméleti, fenomenológiai, illetőleg hermeneutikai kutatásaihoz is, és szervezője, lebonyolítója jó néhány, elsősorban a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen zajló magyar nyelvű filozófiaoktatást támogató vendégtanárprogramnak.¹³ Ezen túlmenően az alapítvány szakmai közlésteret is biztosít: rögtön megalakulását követően a Pro Philosophia Alapítvány átvette az 1994-ben létrejött

13 Ezen programok keretében olyan szakemberek tartottak előadás(sorozat)okat a BBTE-n, mint Boros Gábor (Budapest, ELTE), Borsi Kálmán Béla (Budapest, Történettudományi Intézet), Csejtei Dezső (Szeged, SZTE), Fabiny Tibor (budapesti Hermeneutikai Kutatóközpont), Fehér M. István (Budapest, ELTE), Gyenge Zoltán (Szeged, SZTE), Hell Judit (Miskolc, ME), Heller Ágnes (New York, Hannah Arendt University), Karikó Sándor (Szeged, JGYTF), Kósa-Szántó Vilma (New School for Social Research), Laczkó Sándor (Szeged, SZTE), Lendvai L. Ferenc (Miskolc, ME), Loboczky János (Eger, EKTF), Losoncz Alpár (Szeged, SZTE), Mezei Balázs (Budapest, ELTE), Sümegi György (Szombathely), Tallár Ferenc (Szombathely), Tengelyi László (Budapest, ELTE), Vajda Mihály (Debrecen, KLTE), Zsolnai László (Budapest, BKÁE).

Kellék című filozófiai folyóirat fenntartását és megjelentetését, 1999-től pedig kiadóként is működik.¹⁴

A filozófiai tevékenységekről alkotott összképbe a *középiskolai filozófiaoktatás* is beletartozik, amely folyamatosan zajlott a 89 előtti és utáni időszakban egyaránt. A 90-es években e téren is bekövetkezett egy sor strukturális és tartalmi változás. Az előző évtizedek ideologizált és a marxista szemléletnek alárendelt filozófiaoktatásával szemben a 90-es években nem annyira az egyik vagy a másik irányzat mellett elkötelezett, mint inkább a filozófiai nézőpont, látásmód érvényesítésére, a szabad érvelés, véleménynyilvánítás, reflexió gyakorlására rávezető, az alternativitás irányában is nyitott filozófiaoktatás lehetőségei bontakoztak ki. Ezzel egyidőben a középiskolai filozófiaoktatás köre is lényegesen kitérült, kiegészült a logika tanításával, s kapcsolatba került a filozófiához közel álló szakterületek ismereteit forgalmazó opcionális tantárgycsomagok oktatásával. Ugyanakkor a filozófia szak fiatal végzőseit a 90-es évek folyamán jelentős mértékben szakmai elhelyezkedéshez juttató középiskolai filozófiaoktatásban – még ha egyelőre alkalmilag vagy szórványosan –, a filozófiatanárok számára is lehetőségek nyílnak a filozófiai kutatásban és alkotásban való részvételre. A filozófiai publikációk tanúsága szerint a már az előző időszakban is rendszeresen (Fábián Ernő) vagy szórványosan (Bakó Rozália, Horváth Gizella, Király Béla, Németh Csaba) publikáló filozófiatanár-szerzők neve mellé új nevek sorakoznak fel (Borsos Szabolcs, Fülöp Zoltán, Kálmán Ungvári Kinga, Kósa István, Petres László).

5. A kiadványok

A 89-es rendszerváltás felgyorsult folyamataira, új tapasztalataira irányuló filozófiai reflexió termékei azonnali szellemi reagálásokként, publicisztikai formában, sokszor a napi sajtó hasábjain jelentek meg (*A Hét*ben, az *Európai Idő*ben, az országos és megyei napilapokban), vagy értelmiségi összejöveteleken, vitafórumokon¹⁵ hangzottak el. Ebben az

14 A Pro Philosophia Alapítvány által felvállalt programok közül még említésre érdemes, szintén az intézményesülés erőterében elhelyezhető hiánypótló vállalkozásként, a filozófiai szakkönyvtár létesítése, mely mára már néhány ezer kötetet számlál.

15 1990–1992 között *A Hét* szerkesztősége (Rostás Zoltán) és a csíkszeredai Kommunikációs Antropológia Munkacsoport szervezésében Csíkszeredában és Sepsiszentgyörgyön több ilyen eszmecserére került sor, amelyeken számos filozófiai képzéssel rendelkező értelmiségi is részt vett, és a felvetett közéleti problémák együttes filozófiai-szociológiai-antropológiai megvilágításba kerültek (Veress 1990, 1991, 1992).

időszakban Balázs Sándor, Egyed Péter, Fábián Ernő, Gáll Ernő, Magyarai Nándor László, Magyarai Vincze Enikő, Salat Levente, Veress Károly számos olyan elemző vagy kritikai hangvétellű cikket tettek közzé a napi sajtóban, amelyekben hozzászóltak a demokrácia folyamatainak, a civil társadalom szerveződésének, a különböző tudattartalmak és magatartásformák megnyilvánulásainak egy-egy konkrét problémájához, és filozófiai ismereteikre, képzettségükre támaszkodva igyekeztek megvilágítani egy-egy hirtelen felkapottá vált fogalom, előtérbe kerülő kulturális vagy politikai jelenség lényegét. Hasonló folyamat zajlott le a különböző vitafórumok, értelmiségi találkozók esetében is. Az új politikai helyzet, intézményi struktúrák, életformák viszonylagos stabilizálódásával a filozófia fokozatosan visszahúzódott a publicisztikából és a közéleti problémák szervezett vagy nyilvános megvitatásából.

5.1. Könyvek, kötetek

A filozófiai kiadványok sorában fontos helyet foglalnak el azok a tanulmány- és esszékötetek, amelyek részben 89 előtti, addig publikálatlan vagy éppenséggel újraközölt írásokat tartalmaznak, s ily módon kapcsolatot teremtenek, mintegy hidat vernek a 80-as és 90-es évek problémafeltevésai között, sokszor már önmagában ezzel a gesztussal is láttatva azt, hogy az alapvető, filozófiaiilag releváns létproblémák a megváltozó életkörülmények dacára sem veszítenek aktualitásukból, illetve azt, hogy éppen ezen a szembeütköző aktualitáson mutatkozik meg a változások felszínes mivolta és a változásokhoz fűződő elvárásaink illuzórikus jellege. Mindez elsősorban az idősebb értelmiségi nemzedék és a középnemzedék sorából kiemelkedő alkotókra vonatkozik, akik szellemi-erkölcsi képzettségéhez, értelmiségi tudatához az előző időszakban a cselekvő részvétel és a közösségi értékekért való felelősségvállalás igénye is szervesen hozzátartozott. Az idősebb korosztályhoz tartozó gondolkodók esszéköteteikben a 90-es években keletkezett írások mellett számos korábbi írásukat is (újra)publikálták, ezzel is jelezve, hogy a cselekvő részvétel és a kisebbségi közösség sorsproblémái iránti felelősségvállalás a megváltozott körülmények között sem veszített aktualitásából, mi több, új lehetőségekkel bővült, illetve új típusú határai mutatkoznak meg. Ez olvasható ki többek között Gáll Ernő *A felelősség új határai* című esszékötetéből (Gáll 1999). Fábián Ernőnek *Az értelem keresése* című könyve arra figyelmeztet, hogy az értelmes cselekvés lehetőségei és határai, a szabadság racionális lehető-

ségfeltételei most is éppúgy tisztázásra szorulnak, mint az előző időszakban, s e téren továbbra is meríteni érdemes a morálisan és politikailag hiteltel tetteket megvalósítani képes nagy elődök példáiból (Fábián 1994). Nagy György *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben* címmel megjelent, a 70-es évek elejétől a 90-es évek végéig született tanulmányait magában foglaló kötete ugyancsak a 89-es fordulatot átívelő egységes filozófiai perspektívába helyezett történeti példák és aktuális elemzések tükrében világítja meg a kisebbségi intézmények és ideológiák szerkezeti összefüggéseit, működési mechanizmusait, megnyitva ezáltal a kisebbségi létmegértés filozófiai útjait (Nagy 1999a). Ebben a problémakörbe illeszkedik bele Balázs Sándor nagylélegzetű filozófiai elemzése a kisebbségi identitás problémaköréről, amely bár a 80-as évek második felében íródott, 90-es évekbeli megjelenésével ugyancsak a probléma aktualitását és az erre irányuló filozófiai vizsgálódások érvényességét támasztja alá (Balázs 1995a). Ugyancsak ebbe a körbe illeszkedik a gondolkodók közép-nemzedékéhez tartozó Egyed Péter *Az ész hieroglifái* című „filozófiai olvasónaplója”, amelyben a 80-as és a 90-es években keletkezett írások arra a közös alapgondolatra épülnek, hogy a racionalitás, az individualitás, a személyes szabadság és az emberi autonómia értékei változatlanul érvényesek maradnak, és a filozófiai elgondolásnak ugyanazzal a kritikai beállítódással kell közelítenie a velük kapcsolatos, változásban levő tapasztalatok tartalmához (Egyed 1993a).

A filozófiai kiadványok sorában viszonylag egységes tömböt alkot a *Korunk* c. folyóirat mellett működő Komp-Press – Korunk Baráti Társaság Kiadónál megjelentetett *Ariadné Könyvek*-sorozat, amely a 90-es évek legjelentősebb, legszínvonalasabb esszékötet-sorozata Erdélyben. Ebből a sorozatból – amelynek kiadványai a szellemi kultúra majd minden területét átfogják, és sok esetben a filozófiai reflexiót sem nélkülözik – csak azokra a kötetekre térünk ki, amelyeknek a szerzői végzettségük és foglalkozásuk szerint hivatásos filozófusok, vagy amelyekben egyértelműen filozófiai témák kerülnek megvizsgálásra, illetve határozottan filozófiai megközelítési módok, álláspontok érvényesülnek. Ezek a kötetek olyan esszégyűjtemények, amelyek a szerzők egy-egy hosszabb alkotói periódusából összeválogatott írásokat tartalmaznak és rálátást nyújtanak a filozófiának a kultúrában játszott szerepével kapcsolatos álláspontjukra. Ennélfogva e kötetek tartalmában jól nyomon követhető az előbbiekben felvázolt szellemi folyamatok alakulása, annál is inkább, mivel zömükben – egy-két idősebb és fiatalabb szerzőt leszámítva – az értelmiségi közép-nemzedékhez tartozó szerzők szövegeit tartalmazzák.

Az idősebb szerzőktől származó kötetek közül mindjárt megemlíthető Balázs Sándor *Filozofikák és töprengések* című könyve, amely két vonatkozásban is érdekes: egyrészt mert egyedül képviseli a 90-es évek filozófiai kultúrájában a filozófiai aforizma műfaját, másrészt azért, mert a szerző itt közli újra azokat a 80-as évek vége felé keletkezett nagy hatású filozófiai elemzéseit (pl. *A corrida erkölcsse, Müller felelőssége*), amelyekben a totalitarista hatalom és a moralitás lényegi összefüggéseit tárja fel (Balázs 1999). Szintén az idősebb nemzedék képviselőjében gyűjtötte össze kötetbe zömében a 80-as években keletkezett esztétikai tanulmányait, esszéit Angi István *Az esztétikum zeneisége* című könyvében (Angi 2001). Ezek a többnyire az esztétikum és a zene kapcsolatára összpontosító reflexiók kivezető útkereséseknek tekinthetők a 70-es és 80-as évek strukturalista szemléletmódjából, olyan – a szerző megfogalmazása szerint – „prehermeneutikus elemzések”-nek, amelyek éppen ennek a törekvésnek köszönhetően mindmáig megőrizték az aktualitásukat.

A sorozaton belül viszonylag egységes tematikai tömböt jelenítenek meg Egyed Péter *A jelen-létről* (Egyed 1997b), Salat Levente *Philippika az idő ellen* (Salat 1996), Veress Károly *Paradox (tudat)állapotok* valamint *Kisebbségi létproblémák* című könyvei (Veress 1996 és 2000c). Az e kötetekben levő írások jó része az évtized első felében, illetve közepén született. Számos olyan szöveg található közöttük, amelyek a 80-as évek gondolkodásmódjával és a szerzőket akkor foglalkoztató tematikával teremtenek kapcsolatot, illetve olyanok, amelyek a rendszerváltás társadalmi, politikai és kulturális folyamataival kapcsolatos filozófiai reflexiókat tartalmaznak és tematikailag valamint módszertanilag körvonalazzák, betájolják a 90-es évek elejétől kibontakozó filozófiai aktivitás fontosabb érdeklődési köreit, vizsgálódási irányait. Az írások döntő többsége a kisebbségi lét filozófiai elgondolási lehetőségeit járja körül, feltérképezve azokat a dimenziókat, amelyekben a létproblémákkal kapcsolatos univerzális filozófiai előfeltevések, a régióra és korunkra jellemző kisebbségi létezés politikai, kulturális, egyéni és közösségi aspektusaival kapcsolatos tapasztalatokkal szembesülnek. Ily módon a filozófiai reflexió fókuszába állítják az egyéni és közösségi létezés, a kisebbségi létlehetőségek és a nemzeti létkeretek, a személyi szabadság és a közösségi elkötelezettség, az autentikus emberi létezés és a lelki, szellemi, morális és cselekvési autonómia lehetőségeinek a vizsgálatát. Az írások jelentős része arra vállalkozik, hogy a filozófia kritikai funkcióját érvényesítse a kultúrában, a szellemi helyzet, az értelmiségi tudat, a térségre jellemző domináns ideológiák lehetőségfeltételeinek a tisztázására, a különböző diskurzustípu-

sok érvényességi körének, határainak a megvonására törekedve. Ezekben a kötetekben ugyanakkor számos írás – önreflexív irányultsággal – az értelmiségnek és a filozófiának a státusával, a kisebbségi kultúrában és a térségre jellemző nacionalista, totalitarista ideológiai hagyomány és az újraélesztendő liberális szemléletmód konfliktusának kontextusában betöltött szerepével foglalkozik, valamint azokkal a szellemi helykeresési törekvésekkel, amelyek a modernitás erőteljes beidegződéseit kilendíteni igyekvő, a posztmodern horizontjába helyezkedő filozófiai kísérleteket, problémafeltevéseket jellemzik.¹⁶

A sorozatban helyet kaptak olyan kötetek is, amelyeket viszonylagos tematikai egységesség jellemez, mivel a kortárs filozófiának egy-egy önálló problémakörére összpontosítanak, jelezve ezzel bizonyos fokú szakosodási törekvéseket is, illetve előrevetítve fontos vizsgálódási irányokat, amelyek mentén egyre erőteljesebbekké válnak a filozófiai kutatások. E tekintetben a sorozat reprezentatív alkotása V. Király István *Határ – Hallgatás – Titok* című könyve, amely a szerzőnek a 70-es évek közepétől a 90-es évek közepéig keletkezett tanulmányait, esszéit tartalmazza, felvázolva annak a szellemi útnak az ívét, amelyet a szerző a kantiánus filozófiával és a lukácsi gondolkodásmóddal való találkozástól a fenomenológián és az egzisztencializmuson keresztül a heideggeri fundamentálon-tológiáig bejárt (Király 1996). A látszólagos nagy távolságok ellenére az írások közös tematikai mozzanata a titok és a hozzá kapcsolódó kulturális és társadalmi jelenségek lényegének filozófiai megvilágítása, amelynek során a filozófia mibenlétére, feladataira vonatkozólag is egy új látásmód bontakozik ki. E kötetben felmerülő problémák továbbgondolására, a filozófiai elemzésnek az időbeliség viszonyaira és a filozófia alkalmazásának lehetőségeire kiterjesztett tárgyalását a szerző egy újabb könyvében végzi el – *Filozófia és Itt-lét* –, amely bár kiadványként nem tartozik a sorozathoz, tematikailag mégis szervesen beleilleszkedik ennek problémakörébe (Király 1999).

A 90-es években kibontakozó erdélyi magyar filozófiai gondolkodásnak és kutatásnak két másik fontos irányát jelzi Ungvári Z. Imre *Változó értelemben* című könyve (1998). Ezek a szerző fő kutatási területei: az egyik a magyar filozófia története, amelyet a kötetben a karteizianizmus hagyományával és Böhm Károly filozófiájával foglalkozó tanulmányok

16 E kötetekben található írások önreflexív jellegére – mint közös vonásra – helyezi a hangsúlyt Cs. Gyimesi Éva *Értelmiségi önreflexiók* című átfogó összegező és értékelő tanulmánya is (Cs. Gyimesi 1998. 110–124.)

képviselnek, a másik pedig a kötet második felében helyet kapó írások révén megjelenített morálfilozófia.

A fiatalabb, a 90-es években formálódó nemzedéket egyedül Demeter M. Attila képviseli *A jó államtól a demokratikus államig* című könyvével, amely sajátos szemléletmódjával és tematikai egységességével egy új szakterületet határol körül az erdélyi magyar filozófiai gondolkodás számára: a politikai filozófiát. A kötetben található esszék széles ívben fogják át a politikai filozófiai gondolkodás problémakörét az arisztotelészi koncepció korszerű interpretációjától a kortárs politikai filozófiában fellelhető problémafeltevésekig (Demeter 2001).

Végül, ugyancsak ebben a kontextusban, Orbán Gyöngyi *Háttérelmezések* című kötete sem maradhat említés nélkül. Bár a szerző végzettsége szerint nem tartozik a filozófia szakosok köréhez, a sorozatban megjelent könyve szemléletmódjával és megvalósított szándékával egyetemben kiváló példát szolgáltat arra, hogy hogyan lehet újragondolni a filozófiai hermeneutika alapján az esztétika, irodalomelmélet és pedagógia lényeges kérdéseit (Orbán 2000).

A Komp-Press – Korunk Baráti Társaság filozófiai tárgyú kötetei mellett az utóbbi évek filozófiai könyvkiadásának jelentős hozadékát képezi a Pro Philosophia Kiadó által 1999-ben elindított, *A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai* című sorozat Laczkó Sándor és Tonk Márton szerkesztésében, melynek célja az erdélyi magyar filozófia és társadalomelmélet jelentős alkotásainak kiadása, illetve kritikai, gondozott újrakiadása. A sorozatnak eddig négy kötete jelent meg, amelyek Bartók György, Somló Bódog, Tavaszy Sándor írásait (Bartók 2001; Somló 1999; Tavaszy 1999), illetve a Böhm Károly konferencia előadásait tartalmazzák (Egyed szerk. 2000).

Az erdélyi magyar filozófiai hagyományhoz kapcsolódó szövegek közlése mellett a Pro Philosophia Kiadó a filozófia oktatásába bekapcsolódó kortárs szerzők munkáinak kiadását is felvállalja. Itt jelent meg – a Polis Kiadóval közös kiadásban – Veress Károly nagyobb lélegzetű munkája *A nemzedékváltás szerepe a kultúrában* címmel, amelyben a szerző a kulturális folyamatok és a nemzedékváltások kapcsolatának interdiszciplináris szemléletű vizsgálatára vállalkozik kultúrfilozófiai, szociológiai, antropológiai és hermeneutikai szempontok bevonásával (Veress 1999a). Ugyancsak itt jelent meg Orbán Gyöngyi az *Ígéret kertje* című könyve, amely egy rendszeres hermeneutikai esztétika kifejtésére irányuló első vállalkozásnak tekinthető (Orbán 1999b). Szintén a Pro Philosophia Kiadó tette közzé Gál László már említett *Nyelv és logikusság* című

könyvét. Végül a kiadó külön érdemének tekinthető, hogy fiatal filozófiai szerzők első kötetének a megjelentetésére is vállalkozik. Az első lépést ebben az irányban Györgyjakab Izabella *A szavak színeváltozása* című kötete jelenti, amelyben a szerző új szempontokat keres Wittgenstein filozófiájának a megközelítéséhez (Györgyjakab 2000).

A 90-es évek végén más kiadóknál is jelentkeznek fiatal filozófiai szerzők olyan művekkel, amelyek szintén az erdélyi magyar filozófiai gondolkodás új útkereséseit jelzik. A marosvásárhelyi Mentor Kiadónál jelent meg Borsos Szabolcs *A létalkotó személy* című kötete, amelyben a szerző a vallásfilozófia tágabb összefüggéseibe helyezve és aktuális értelmezési szempontok szerint vizsgálja a perszonalizmus kérdéseit (Borsos 1997). Egy magánkiadónál jelentette meg Szabó Tünde *Derrida és a kérdés* című könyvét, amelyben a kérdés problémakörét járja körül Derrida szövegeiben, a dekonstrukció kontextusában (Szabó 2000).

5.2. Folyóiratok

A 90-es évek folyamán megjelenő filozófiai periodikák között egyetlen magyar nyelvű kiadvány található Erdélyben, az 1994-ben alapított *Kellék*,¹⁷ amely mindmáig az egyedüli jelentős filozófiai szakfolyóirat az erdélyi magyar kultúrában. A *Kellék* mindvégig a 90-es években (és ma is) az Erdélyben, magyar nyelven megjelenő egyetlen filozófiai szaklap volt és maradt. Tematikus számaival 1994 óta jelentkezik több-kevesebb rendszerességgel. Témakatalógusa meglehetősen változatos, így szentelt már számot fennállása óta Nietzschének (1995/3), az irodalomfilozófiának (1996/6), a fenomenológiának (1997/7), Platónnak (1997/8-9), Heideggernek (1999/13), Borgesnek (2000/14), Wittgensteinnek (2000/15-16), a nacionalizmusnak (2001/17) és a hermeneutikának (2001/18-19-20). A nyugat-európai gyakorlattól eltérően tehát a *Kellék* nem csupán egyetlen filozófiai aldiszciplína szakfolyóirata. A közölt szövegek műfaját alapul véve leginkább filozófiai esszé-folyóiratnak lehetne nevezni. Mind a hangsúlyos

17 A *Kellék* főszerkesztője Tonk Márton, alapítótagjai Demeter Attila, Ilyés Szilárd, Szigeti Attila, Tonk Márton. Mellettük később még bekapcsolódtak a szerkesztési munkába Balogh Brigitta, Demeter Szilárd, Gregus Zoltán, Györgyjakab Izabella, Lovász Andrea. Az utolsó (18–19–20.) *Kellék*-szám felelős szerkesztői Balogh Brigitta és Demeter Szilárd.

A *Kellék* 11–12-es számában tették közzé először a szerkesztőbizottság összetételét: Csejtei Dezső, Egyed Péter, Laczkó Sándor, Losonczi Alpár, Szegő Katalin, Ungvári-Zrínyi Imre, Vajda Mihály, Veress Károly.

esszéisztikus jelleg, mind pedig a szerteágazó tematika arra vallanak, hogy a *Kellék*nek a szerkesztők egyfajta popularizáló, a filozófiát népszerűsítő küldetést is szántak.

Minthogy a folyóiratot a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Filozófia Tanszékcsoportja mellett működő Pro Philosophia Alapítvány adja ki, a honi szerzők többsége értelemszerűen az egyetemmel kapcsolatban álló szakember, legtöbbször egyetemi oktató. Éppen ezért a *Kellék*ben megjelentetett reprezentatív szövegeknek azokat fogjuk tekinteni, amelyek valamilyen módon összefüggnek az egyetemen folyó oktatással és kutatással.

A *Kellék* egyik rendszeresen visszatérő rovata az ún. *Magyar filozófia* rovat, amelynek keretein belül egyszerre kerülnek közlésre régebbi erdélyi magyar filozófusok eddig még nem publikált szövegei (lásd pl. Tavaszy Sándor: *Az idealizmus és az egzisztencializmus*), általában a nemzeti filozófia lehetőségeit boncolgató teoretikus írások (mint pl. Demeter Attila: „*Nemzeti*” *filozófia*), az erdélyi magyar filozófia hagyományait tudományos érvénnyel feltáró és elemző filozófiatörténeti tanulmányok (mint pl. Ungvári-Zrínyi Imre: *Erdélyi magyar karteizianizmus a 17. században*), illetve a régebbi erdélyi magyar filozófusok szövegeinek kritikai újrakiadását méltató recenziók (a *Kellék* 2000/14. számában¹⁸). Ugyancsak ebben a rovatban jelennek meg a kortárs erdélyi magyar szerzőkről írott recenziók is. A *Kellék* 1998/11-12. összevont számaiban közölt recenziók mintegy áttekintését adják a 90-es évek addigi filozófiai könyvkiadásának. Olyan szerzők könyveiről készült recenzió, mint Borsos Szabolcs, Egyed Péter, Gáll Ernő, Király V. István, Salat Levente, Veress Károly.¹⁹ Végül, szintén a *Magyar filozófia* rovatban kapott helyet a *Kellék* 4–5. számában az az interjúsorozat, amelyet a lap szerkesztői a filozófia szak magyar tagozatának akkori tanáraival készítettek. Egyed Péter, Gál László, Szegő Katalin, Ungvári-Zrínyi Imre, Veress Károly válaszaiból a filozófia magyar nyelvű művelésének és oktatásának a 90-es évek közepére jellemző erdélyi helyzetéről eléggé részletező és árnyalt kép bontakozik ki.

18 Ebben a számban két Pro Philosophia-kiadványról (Tavaszy Sándor: *Válogatott filozófiai írások* és Somló Bódog: *Értékfilozófiai írások*) közöl recenziót Zalatnay István, illetve Demeter Szilárd.

19 A recenziók szerzői Balogh Brigitta, Dávid István, Demeter Attila, Demeter Szilárd, Györgyjakab Izabella, Taraş György, Zágoni Balázs. Ezeken kívül a *Kellék*ben több-kevesebb rendszerességgel jelentek meg recenziók a magyar és az európai filozófiai irodalom számos fontos kiadványáról. Az 1-es, 3-as, 4–5-ös, 13-as, 18–19–20-as számokban is találhatók recenziók Csíki Huba, Demeter Attila, Demeter Szilárd, Györgyjakab Izabella, Ilyés Szilárd, Szigeti Attila, Tonk Márton tollából.

Noha önálló rovatot a *Kellék* egyetlen száma sem szentel a diszciplínának, esetről esetre megjelennek a folyóiratban a tág értelemben vett kultúrfilozófiával foglalkozó tanulmányok. Példaként Veress Károly szövegeit említhetjük (*Képzés és kultúra; A nemzedék fogalmáról – filozófiai megközelítésben*). Az ide kapcsolódó hermeneutikai kutatások eredményei, egy önálló rovat keretében, a *Kellék* 2001/18-19-20. összevont számaiban kerültek közlésre.²⁰

A magyar filozófiával, kultúrfilozófiával, hermeneutikával foglalkozó szövegek mellett a *Kellék* kitartónak mondható rendszerességgel közöl honi szerzőktől esztétikai, irodalomelméleti vagy – tágabban – műfajelméleti szövegeket. Ezen szerzők közé tartoznak: Angi István (*Műzsák testvérisége ma*), Gregus Zoltán (*Művészi appercepció és transzcendentális fenomenológia; Kép és logosz*), Szilágyi Júlia (*Platón, Picasso és az eszményi asztal*), Visky András (*A színházi kép*) vagy Pethő Ágnes (*Film a médiumok útvesztőjében*).

Úgy tűnik, hogy akár a mindenkori szerkesztői szándékon túlmenően is, a vallásfilozófia az egyik olyan filozófiai diszciplína, mely gyakran és érdemben foglalkoztatja a honi szerzőket. Példa gyanánt Szegő Katalinnak két, a *Kellék*ben közölt szövegét (*A görög filozófia és a szentpáli levelek*, illetve a *Világnézet-e a vallás?*), valamint Tonk Márton tanulmányát (Leszek Kolakowski: *A vallás*) említhetnénk.

Természetesen mindig a szerkesztői politikáé a végső szó annak tekintetében, hogy mi, milyen tematikában és milyen rendszerességgel kerül közlésre. Így a *Kellék* sem tekinthet el szerzői gárdájának és potenciális olvasótáborának preferenciáitól és érdeklődési területétől. A fentiek alapján, mintegy summázva az eddigieket, elmondhatjuk, hogy – túl a szerkesztői politika törekvésein és a szerkesztésben, lapkiadásban érvényesülő esetlegességeken – a *Kellék*ben publikáló szakembereket mindenekelőtt az erdélyi magyar filozófia múltja és jelene, illetve a kultúra és a kultúrával kapcsolatos jelenségek (vallás, irodalom, művészet stb.) értelmezése foglalkoztatja.

A nem kizárólag filozófiai folyóiratok közül a 90-es évek folyamán (tulajdonképpen az előző évtizedek hagyományát folytatva) a *Korunk* maradt az a reprezentatív kulturális folyóirat, amely a filozófiához kapcsolódó írások közlését is felvállalta. Végiglapozva azonban a 90-es években megjelent *Korunk-számokat*, rögtön szembetűnővé válik, hogy a filozófia mégsem fog-

20 Ebben a számban egy önálló laptestben (Mesteriskola) mutatkoznak be írásaikkal a *Hermeneutika és kultúra* magiszteri képzés oktatói és hallgatói.

lal el olyan jelentős teret a lap anyagában, mint amilyenre egy magát a kezdetektől fogva világnézeti lapként definiáló kiadvány esetében erre számítani lehetne. Filozófiai témájú cikkek, esszék, tanulmányok, recenziók a 90-es évek *Korunk*jában meglehetősen esetlegességgel, szórványosan jelentek meg, s e megjelenések mögött is csak ritkán ismerhető fel határozottabb szerkesztői koncepció. Ebben nyilván szerepet játszik az, hogy az utóbbi években a *Korunk* szerkesztősége rátért a súlypontos, tematikus számok összeállítására, valamint az is, hogy a lapnak hosszú ideig nem volt filozófia szakos szerkesztője. 2000-től ez a probléma megoldódott, mivel Demeter Szilárd személyében filozófia szakos szerkesztőt is alkalmaztak.

A *Korunk*ban megjelent, filozófiai témájú vagy filozófiával kapcsolatos írások problémaköre, tematikája nagyvonalakban beleilleszkedik azokba a szellemi folyamatokba, amelyeket előzőleg már a könyvkiadás kapcsán is felvázoltunk. A 90-es évek első felében Kereskényi Sándor és Salat Levente szerkesztői újszerűségének köszönhetően a *Korunk*ban számos olyan, a rendszerváltás jelenségeire reflektáló írás jelent meg, amelyek a filozófiai nézőpontot is beépítették a jelenségek elemzésébe-értelmezésébe. Szerzőik között ott találjuk Balázs Sándor, Egyed Péter, Fábián Ernő, Gáll Ernő, Salat Levente nevét (Balázs 1992, 1993; Egyed 1990, 1991a, 1991b, 1993b, 1993c, 1994; Fábián 1990; Gáll 1990a, 1990b; Salat 1990, 1993). Ezen túlmenően, ebben az időszakban a *Korunk* számos román és nyugati szerző írását publikálta fordításban, és viszonylag jelentős teret kaptak a magyarországi filozófiai szerzők is. A *Korunk* a későbbiekben is helyet adott a kisebbségi létproblémákat és a hozzájuk kapcsolódó értelmiségi attitűdöket filozófiailag is megvilágító írásoknak. Balázs Sándor, Egyed Péter, Fábián Ernő, Nagy György több ilyen tanulmányt, esszét közölt (Balázs 1995b; Egyed 1999a, 1999b; Fábián 1995, 1999; Nagy 1999b). Ugyancsak figyelmet szentelt a *Korunk* az egyetemkérdésnek, lehetőséget teremtve az egyetemesszme filozófiai megvizsgálására is. Ez a problémakör önálló számban is helyet kapott.²¹ Az említetteken kívül a *Korunk*ban a 90-es évek folyamán számos fontos filozófiai esszé és tanulmány is megjelent Angi István, Egyed Péter, V. Király István, Orbán Gyöngyi, Szegő Katalin, Szilágyi Júlia, Ve-

21 Az 1997/4. szám teljes egészében Egyetem-szám volt. Itt közölte Balázs Sándor *Önazonosságunk, kultúránk, egyetemünk* című írását (1997). Ugyancsak ebben a számban jelent meg Veress Károly *Az egyetem filozófiája* című tanulmánya (1997a). Korábban Veress Károly a filozófia egyetemi oktatásának kérdéskörével is foglalkozott a lapban (1994). A *Korunk* újszintén közölte Gáll Ernő–Magyar Vincze Enikő közös tanulmányát: *Az erdélyi magyar egyetem – szimbolikus mezőben* (1995).

ress Károly tollából (Angi 1994; Egyed 1996, 1997, 2000, 2000; Király 1990, 1991, 1995; Orbán 1990, 1992, 1995; Szegő 1994; Szilágyi 1994; Ungvári-Zrínyi 1996; Veress 1999). A *Korunk* 2000-es évfolyamában két olyan tematikus számot is szerkesztettek, amelyekben csoportosan kaptak helyet a központi témához kapcsolódó filozófiai írások szerzői. Az 1-es szám *Autonóm ember* címmel az autonómia kérdését állította középpontba (Demeter 2000a; Egyed 2000a; Ungvári-Zrínyi 2000a; Veress 2000a), a 10-es szám pedig *Magyar kereszténység–Magyar bölcsélet* címmel a magyar filozófiatörténet és eszmetörténet körébe illeszkedő tanulmányokat közölt (Szegő 2000b; Ungvári-Zrínyi 2000b; Veress 2000b). Végül azt is fontos megjegyezni, hogy a *Korunk*, bár rendszertelenül, de helyet adott a filozófiai témájú könyvekről szóló, illetve filozófiával foglalkozó szerzők által írt recenzióknak is. Demeter M. Attila, Demeter Szilárd, Kálmán Ungvári Kinga, V. Király István, Orbán Gyöngyi, Tonk Márton, Veress Károly tollából olvashatók recenziók mind a romániai filozófiai könyvtermés egyik-másik darabjáról, mind pedig külföldi kiadványokról.

Egy másik fontos folyóirat, amely az erdélyi magyar nyelvű filozófiai irodalom közlésére vállalkozik az utóbbi években, az *Erdélyi Múzeum*, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti- Nyelv- és Történettudományi, valamint Jog-, Közgazdaság és Társadalomtudományi Szakosztályainak közlönye. Az *Erdélyi Múzeum* 1998-tól, amikortól Veress Károly is tagjává vált a lap szerkesztőségének, rendszeresen közöl filozófiai tanulmányokat és recenziókat. Ezek között nemcsak olyanok találhatók, amelyek a magyar filozófia és kultúra kérdéseit vizsgálják, hanem olyanok is, amelyek betekintést nyújtanak a kortárs filozófiai gondolkodás alapvető problémáiba. A multikulturalitás kérdésköréről Balázs Sándor, jelenkori filozófiai kérdésekről Egyed Péter, Györgyjakab Izabella, Kósa István, Markó Lehel, morálfilozófiai kérdésekről Gáll Ernő, politikai filozófiai kérdésekről Demeter M. Attila, Ilyés Szilárd-Zoltán, Jakab Dénes, logikai problémákról Gál László, filozófiatörténeti problémákról Forrai Réka, Tonk Márton, a kultúra és a filozófia viszonyáról Veress Károly közölt tanulmányt a lapban. A felsorolásból is kitűnik, hogy az *Erdélyi Múzeum* a fiatal kutatók, szerzők jelentkezésének is teret nyújt. A tanulmányokon túlmenően az *Erdélyi Múzeum* Szemle rovatában számos olyan recenzió is megjelent, amelyek az erdélyi magyar filozófiai könyvtermés bemutatására vállalkoztak. A recenziók szerzői között találjuk Angi István, Demeter Attila, Gáspár Emese, Kálmán Ungvári Kinga, Szigeti Attila, Ungvári Zrínyi Imre, Tonk Márton, Veress Károly nevét.

Az Erdélyi Múzeumban közölt tanulmányokon kívül a filozófiai irodalom az Erdélyi Tudományos Füzetekben is helyet kapott. A Füzetek 233. száma *Dialógus és retorika* címmel jelent meg, és olyan tanulmányokat tartalmaz, amelyek – többek között – a filozófiai hermeneutika, kommunikáció, retorika viszonyát is vizsgálják.

A 90-es évektől kezdődően magyar nyelvű filozófiai szövegeknek is helyet ad a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Filozófia Tanszékcsoportjának folyóirata, a *Studia*.²² Lévén a filozófia szak – mondhatni – „hivatalos” kiadványa, szerzőit teljes egészében az egyetem oktatói vagy az egyetemhez valamilyen módon kapcsolódó szakemberek teszik ki. Bár tartalmát, szerkesztési elveit tekintve a folyóirat meglehetősen eklektikusnak tekinthető (más szóval: az oktatók igen szerteágazó érdeklődési és kutatási területeit foglalja magába), a lapjain közölt magyar nyelvű, illetőleg magyar szerzőtől egyéb nyelven írott tanulmányok viszonylag egységes tematikai körbe illeszkednek. Ebből – már csak mennyiségi szempontoknál fogva is – mindenekelőtt a filozófiatörténeti kutatásokat, elemzéseket, tanulmányokat szükséges kiemelni, hiszen úgy tűnik, hogy ezek teszik ki a *Studia*-ban közölt szövegek jelentős részét. Tartalmukat tekintve ezek nem szűkíthetők a filozófia történetének egyik vagy másik momentumára, hiszen a közölt tanulmányok a görög filozófia történetének elemzésétől a jelenkor filozófiájának tárgyalásáig terjednek, több-kevesebb folytonossággal. A folyóiratban 90-től közölt magyar nyelvű, illetve magyar szerzőtől származó filozófiatörténeti tanulmányok Demeter Attila, Egyed Péter, Horváth Gizella, Szegő Katalin, Szigeti Attila, Tankó Ferenc, Tonk Márton, Ungvári-Zrínyi Imre nevéhez kötődik (mint pl. Demeter 1997; Egyed 1992; Horváth 1992; Szegő 1991; Szigeti 1992; Tankó 1996; Tonk 1996; Ungvári-Zrínyi 1994).

A *Studia* másik, tematikusnak tekinthető egységét a logikai/módszer-tani tárgyú írások, tanulmányok teszik ki. Ezek sorában mindenekelőtt Gál László logikai tanulmányai említhetők (Gál 1997a, 1997b), de ebbe a tematikába illeszkednek Bánffy Géza, Dimén László írásai is (Bánffy 1995; Dimén 1994). Kultúrfilozófiai, illetve esztétikai elemzésekkel van jelen továbbá a folyóirat hasábjain Gregus Zoltán és Veress Károly (Gregus 1998; Veress 1997b).

Végül, nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a 90-es évek folyamán jó néhány nem szakspecifikus folyóirat, periodika közölt tágabban értelme-

22 *Studia Universitatis Babeş–Bolyai – Philosophia*.

zett filozófia tárgyú írásokat, tanulmányokat. Ezek sorában mindenképp az olyan egyházi/felekezeti kiadványokat kell megemlítenünk, mint *Az Út, Keresztény Magvető, Keresztény Szó, Református Szemle*, melyek főleg filozófiatörténeti és vallásfilozófiai tanulmányokat jelentettek meg (pl. Szegő 1996b; Tankó 1996). Ha egy még szűkebb tematikus behatárolást próbálunk érvényesíteni, azt mondhatjuk, hogy az itt közölt, többnyire történeti tárgyú írások elsősorban a magyar filozófia- és eszmetörténet néhány fontosabb képviselőjéhez, momentumához kapcsolódnak (pl. Köllő 1997; Tonk 2001; Ungvári-Zrínyi 2001). Filozófiai tárgyú tanulmányokkal találkozhatunk továbbá a szintén nem szakspecifikus *Székelyszó* oldalain is, ahol – a folyóirat regionális-kulturális jellegénél fogva – közéleti/politikai, szűkebben pedig politikaelméleti, politikafilozófiai írásokat közölt a szerkesztőség (pl. Demeter 2000b, 2002; Egyed 2002; Fábíán 2000).

Milyen konklúziók vonhatók le az elmúlt időszak erdélyi filozófiájának eme áttekintéséből?

A XX. század utolsó évtizedének Erdélyében a marxizmus által „polgárinak” aposztrofált filozófiával való magyar nyelvű foglalatosságot alapvetően két tényező határozta meg.

Először is – mint láttuk – a kommunizmus ideológiai klímátusa nem kedvezett korábban a filozófia szabad művelésének. A filozófia középiskolai és egyetemi oktatását betiltották, a kiadókat, folyóiratokat állami ellenőrzés alá vonták. Éppen ezért mind a filozófia oktatását, mind pedig annak tevékeny művelését a rendszerváltás után az intézményépítési stratégia jellemezte: újra létre kellett hozni a magyar nyelvű filozófiai tanszékeket, intézeteket, kiadókat, folyóiratokat. Az intézményépítés eme stádiumát a szakma csupán a 90-es évek végére kezdte kinőni, a filozófia művelésének intézményi háttere azonban a mai napig sincs kellőképpen biztosítva, példának okáért a mai napig nem létezik Erdélyben magyar nyelvű filozófiai kutatóintézet.

Ugyanakkor nem kerülhetünk meg itt egy olyan utalást sem, amely az erdélyi magyarságot jellemző sajátos – bár nem egyedi – társadalompolitikai szituációra irányul. A magyarság lévén kisebbség egy más etnikum által többségében lakott országban, érthető módon hajlamos kulturális prioritást biztosítani a történelmi és egyéb hagyományok ápolásának, vagyis mindannak, ami a közösség kulturális elitjének számítása szerint a népcsoport identitástudatát erősíti. Ennélfogva a filozófia univerzalizmusa, a szabad szellemű filozófiában mindenkor érvényesülő kritikai reflexió és vitára való késztetés alkalmasint gyanakvást kelthet, elsősorban a kulturá-

lis elit köreiben, hiszen az érvényes meggyőződés szerint akkor vagyunk egységesek, ha – a politikai, társadalmi, kulturális stb. – kérdésekről egyet gondolunk. Ekkor vagyunk képesek ugyanis egységesen fellépni. Mindez, érthető módon, egyfajta zavarodottságot és csalódottságot eredményezhet a filozófiával foglalatосkodók körében.

A fentiek alapján azt mondhatjuk, hogy az Erdélyben magyar nyelven művelt filozófia napjainkban meglehetősen változatos képet mutat, de egyértelmű, világosan kivehető tendenciák nélkül. Ez idáig sem a szakosodás és a professzionalizálódás kérdéseit, sem pedig a kritikai funkció és a társadalmi küldetés kérdéseit nem sikerült megnyugtatóan megválaszolni. Mindent összevetve a filozófia művelése kulturális értelemben mind a mai napig elszigetelt és felemás tevékenységnek számít, és kérdésesnek tűnik, hogy az utóbbi évtized filozófiai tevékenysége mennyire fog tartós nyomot hagyni az erdélyi magyar kultúrán.

Merre tart tehát az erdélyi magyar filozófiai aktivitás? A kérdésre jelen pillanatban a bemutatott filozófiai jelenségek viszonylagos sokrétűsége, változatossága ellenére sem lehet kielégítő választ nyújtani. Mindezekelőtt azért nem, mert ezt a kérdést – minden önreflexiós törekvése ellenére – mindmáig maga az erdélyi magyar filozófia nem tette fel magának. Ezzel beláthatóvá válik az is, hogy minden eredményessége ellenére mi hiányzik leginkább a 90-es évek erdélyi magyar filozófiai tevékenységéből. Hiányzik az ilyenfajta kérdések egyértelmű feltevése és a vizsgálódások középpontjába állítása. Az erdélyi magyar filozófiának az önnön törekvéseivel való ilyenén szembesülése tehát még várat magára, de a jelenlegi évtized szellemi erőterében már minden bizonnyal helyet fognak kapni az ilyen kérdések: milyen a viszonya az erdélyi magyar filozófiának a kisebbségi léthelyzethez, miként tud felvállalni kritikai funkciókat, és hogyan képes betölteni társadalmi küldetését, milyen irányba haladhat a filozófia szakosodása, egy szóval, hogy otthon van-e a filozófia az erdélyi magyar kultúrában.

SZAKIRODALOM

ANGI István

- 1994 Ingajáratban a giccs körül. *Korunk* 7.
 1998 Múzsák testvérisége ma. *Kellék* 11–12.
 2001 *Az esztétikum zeneisége*. Esszék a viszonyalkotás varázsáról. Kolozsvár, Komp-Press

BALÁZS Sándor

- 1992 A hatalom szerkezetéről. *Korunk* 10.
 1993 Kisebbségi autonómia és szuverenitás. *Korunk* 11.
 1995a *Identitástudatunk zavarai*. Bukarest, Kriterion
 1995b „A” vagy „Ez”? *Korunk* 2.
 1997 Önazonosságunk, kultúránk, egyetemünk. *Korunk* 4.
 1998 Multikulturalizmus és egyetem. *Erdélyi Múzeum* 1–2.
 1999 *Filozófikák és töprengések*. Kolozsvár, Komp-Press

BARTÓK György

- 2001 *Válogatott filozófiai írások*. Kolozsvár–Szeged, Pro Philosophia (szerk. Tonk Márton, Szélyes Éva)

BÁNFFY Géza

- 1995 Categoria cotidianului; perspective teoretico-metodologice. *Studia* 40. 1.

BORSOS Szabolcs

- 1997 *A létalkotó személy*. Vallásbölcseleti kísérlet. Marosvásárhely, Mentor

BÖHM Károly

- 1996 *Mi a filozófia?* Kolozsvár, Diotima Baráti Társaság

CS. GYÍMESI Éva

- 1993 *Honvagy a hazában*. Cikkek, tanulmányok, esszék. Budapest, Pesti Szalon
 1998 Értelmiségi önreflexiók. In: *Colloquium Transsylvanicum*. Marosvásárhely, Mentor

CSEKE Péter

- 1995 Kisebbségi létértelmezések – cselekvésképtelen időben. In: *Lehet – nem lehet?* Kisebbségi létértelmezések (1937–1987). Marosvásárhely, Mentor

DEMETER Attila, M.

- 1996 „Nemzeti” filozófia. *Kellék* 4–5.
 1997 Görög filozófia, görög valláskritika. *Studia* 62. 1.
 1999 Társadalomontológia ideológia és utópia között. *Erdélyi Múzeum* 3–4.
 2000a Szabadság és autonómia. *Korunk* 1.
 2000b Nacionalizmus Kelet- és Közép-Európában. *Székelyföld* 4. 3.
 2001 *A jó államtól a demokratikus államig*. Kolozsvár, Komp-Press
 2002 A türelem elvéről és hatáiról. *Székelyföld* 6. 2.

DIMÉN László

- 1994 A kategorikus szillogizmus érvényes módzatainak gráfelméleti vizsgálata. *Studia* 39. 2.

EGYED Péter

- 1990 A demokrácia megközelítése. *Korunk* 8.
 1991a Tájkép csata közben. *Korunk* 2.

- 1991b Az eltűnt ész nyomában. *Korunk* 5.
 1992 Bretter György öröksége. *Studia* 37. 2.
 1993a Az ész hieroglifái. Bukarest, Kriterion–Regio
 1993b Az eretnecség fölöttébb szükséges voltáról. *Korunk* 2.
 1993c Az önállóság és a dágvány. *Korunk* 11.
 1994 Feltételes gondolkodás, feltételes cselekvés. *Korunk* 5.
 1995 A vélemények autonómiája. *Korunk* 10.
 1996 A teremtés biztonsága. *Korunk* 12.
 1997a Mítosz és filozófia. *Korunk* 8.
 1997b *A jelen-létről*. Kolozsvár, Komp-Press
 1998 Huszadik századi olasz gondolkodók a szabadságról. *Erdélyi Múzeum* 3–4.
 1999a Az értelmiség nehéz megszületése. *Korunk* 2.
 1999b Itt és mást. *Korunk* 5.
 2000a Autonómia – az RMDSZ-programokban. *Korunk* 1.
 2000b Szabadság és szubjektivitás. *Korunk* 6.
 2000c Jövő és érték. *Korunk* 11.
 2002 A tolerancia: erkölcs és/vagy politika. *Székelőföld* 6. 2.

EGYED Péter (szerk.)

- 2000 *Böhm Károly és a „kolozsvári iskola”*. Kolozsvár–Szeged, Pro Philosophia

EGYED Péter–VERESS Károly (szerk.)

- 1996 *Szemiotikai szöveggyűjtemény*. Kolozsvár, BBTE

FÁBIÁN Ernő

- 1990 Az erőszak természetéről. *Korunk* 8.
 1994 *Az értelem keresése*. Budapest, Századvég
 1995 Amiért nem lehet és a lehetőség. *Korunk* 2.
 1999 Az erdélyi magyar értelmiség tragédiái. *Korunk* 2.
 2000 Nemzet és ideológia. *Székelőföld* 4. 4.

FORRAI Réka

- 2000 A platóni államkoncepció helye az utopisztikus gondolkodás fejlődésében. *Erdélyi Múzeum* 1–2.

GÁL László

- 1997a Traducere și sens logic în dicționarul de proverbe. *Studia* 42. 1.
 1997b Statutul ontic al operatorilor logici binari. *Studia* 42. 2.
 1998 A logikusság formái. *Erdélyi Múzeum* 3–4.
 1999a *Bevezetés a logikába*. Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană
 1999b *Limba și logicitate*. Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană
 2000 *Nyelv és logikusság*. Kolozsvár, Pro Philosophia
 2001 Logikusság és társadalom. *Erdélyi Múzeum* 3–4.

GÁLL Ernő

- 1990a Jászi és Bibó: a dunai nacionalizmusok ellenzői. *Korunk* 1.
 1990b Utópia és erőszak. *Korunk* 8.
 1998 A felelősség dicsérete. *Erdélyi Múzeum* 3–4.
 1999 *A felelősség új határai*. Budapest, Napvilág

GÁLL Ernő–MAGYARI-VINCZE Enikő

- 1995 Az erdélyi magyar egyetem – szimbolikus mezőben. *Korunk* 4.

GREGUS Zoltán

1995 Művészi appercepció és transzcendentális fenomenológia. *Kellék* 3.

1997 Kép és logosz. *Kellék* 8–9.

1998 Prezentul reprezentării. Iconoclasmul medieval și cel malevician. *Studia* 43. 1–2.

GYÖRGYJAKAB Izabella

1999 A kérdezés problémája Wittgenstein Tractatusában. *Erdélyi Múzeum* 1–2.

2000 *A szavak színeváltozása*. Kolozsvár, Pro Philosophia–Polis

HAJÓS József

1999 *Barangolás kolozsvári könyvtárakban*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion

HORVÁTH Gizella

1992 Tema reflexivității în filosofia modernă. *Studia* 37. 1.

ILYÉS Szilárd-Zoltán

2001 A bibói nemzetfogalomról. *Erdélyi Múzeum* 3–4.

JAKAB Dénes

2001 A szuverenitás alakzatai. *Erdélyi Múzeum* 1–2.

KIRÁLY István, V.

1990 A szent, avagy a csend fényes hangjai. *Korunk* 10.

1991 Titkok és tilalom. *Korunk* 4.

1995 Összeesküvés. *Korunk* 6.

1996 *Határ – Hallgatás – Titok*. Kolozsvár, Komp-Press

1999 *Filozófia és Itt-lét*. Tanulmányok. Kolozsvár, Erdélyi Híradó

KÓSA István

2001 A ráhagyatkozó-eszmélődő gondolkodás és a Ge-stell értelmezése Martin Heidegger filozófiájában. *Erdélyi Múzeum* 1–2.

KÖLLŐ Gábor

1997 Erkölcsoteológiai értékrend Böhm Károly tanításában. *Keresztény Szó* 8. 2.

MARKÓ Lehel

2000 Időbeliség és narrativitás. *Erdélyi Múzeum* 1–2.

NAGY György

1999a *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press–Polis

1999b Az erdélyi magyar szellemi élet a két világháború között. I–II–III. *Korunk* 2., 3., 5.

ORBÁN Gyöngyi

1990 A pedagógia hermeneutikai bírálata. *Korunk* 9.

1992 Az irodalomtanítás hermeneutikai horizontja. *Korunk* 8.

1995 Olvasatok játéka intertextuális térben. *Korunk* 9.

1999a *Esztetikai olvasókönyv*. A szép aktualitása kérdéséhez. Kolozsvár, Polis

1999b *Az ígélet kertje*. A dialógus poétikája felé. Kolozsvár,

Pro Philosophia–Polis

2000 *Háttérelvezések*. Kolozsvár, Komp-Press

2001 *Hermeneutika és retorika*. Kolozsvár, EME

(Erdélyi Tudományos Füzetek. 233.)

PETHŐ Ágnes

1998 Film a médiumok útvesztőjében. *Kellék* 11–12.

SALAT Levente

1990 Az intellektuális autonómia mint perszeveráló keresés. *Korunk* 1.

1993 A kritika dilemmái. *Korunk* 2.

1996 *Philippika az idő ellen*. Kolozsvár, Komp-Press

SALAT Levente (szerk.)

1989 *Tény és való*. Tudományelméleti írások. București, Kriterion

SOMLÓ Bódog

1999 *Értékfilozófiai írások*. Kolozsvár–Szeged, Pro Philosophia

(szerk. Szegő Katalin)

SZABÓ Tünde

2000 *Derrida és a kérdés*. Kolozsvár, Yoyo Only Kiadó

SZEGŐ Katalin

1991 A szabadság kérdése Leibniz filozófiájában. *Studia* 36. 1.

1994 Az életfilozófia születése. *Korunk* 5.

1995 *Reneszánsz gondolkodók*. Kolozsvár, Polis

1996a *A felvilágosodás gondolkodói*. Kolozsvár, Polis

1996b Filozófiai levelek. *Keresztény Szó* 7. 11., 12.

1997 A görög filozófia és a szentpáli levelek. *Kellék* 8–9.

2000a Világnézet-e a vallás? *Kellék* 15–16.

2000b Látáskultúra és kereszténység. *Korunk* 10.

SZIGETI Attila

1992 Question herméneutique ou appel phénoménologique? *Studia* 44. 1–2.

SZILÁGYI Júlia

1994 Nietzsche és a polgárság. *Korunk* 5.

1997 Platón, Picasso és az eszményi asztal. *Kellék* 8–9.

TANKÓ Ferenc

1996 Der Christologische Augenblick oder das absolute Paradox bei Kierkegaard. *Studia* 41. 1.

1997 Istenérvek. *Keresztény Szó* 7. 11., 12.

TAVASZY Sándor

1996 Az idealizmus és az egzisztencializmus. *Kellék* 4–5.

1999 *Válogatott filozófiai írások*. Kolozsvár–Szeged, Pro Philosophia
(szerk. Tonk Márton)

TONK Márton

1994 Leszek Kolakowski: A vallás. *Kellék* 1.

1996 Tavasz Sándor egzisztencialista „fordulata”. *Studia* 41. 2.

1999 Bevezetés Rickert értékfilozófiájába. *Erdélyi Múzeum* 3–4.

2001 Tavasz Sándor filozófiája. *Református Szemle* 94. 1.

TONK Márton–VERESS Károly (szerk.)

2002 *Értelmezés és alkalmazás*. Hermeneutikai és alkalmazott filozófiai
vizsgálódások. Kolozsvár, Scientia

UNGVÁRI-ZRÍNYI Imre

1994 Adalékok Böhm Károly értékfilozófiájának értelmezéséhez. *Studia* 39. 1.

1996 Morális stratégiaváltás. *Korunk* 12.

1997 Erdélyi magyar kartezianizmus a 17. században. *Kellék* 8–9.

- 1998 *Változó értelemben*. Kolozsvár, Komp-Press
2000a Autonómia. *Korunk* 1.
2000b Böhm Károly filozófiájának teológiai vonatkozásai. *Korunk* 10.
- UNGVÁRI-ZRÍNYI Imre (szerk.)
1999 *Értékelméleti szöveggyűjtemény*. Kolozsvár, BBTE
- VERESS Károly
1990 Beszélgetés a civil társadalomról. *Európai Idő* 38.
1991 Értelmiségi habitusok tegnap és ma. *Európai Idő* 5–6.
1992 Változó és továbbélő nyilvánosság. *Európai Idő* 21–22.
1994 Hiányok kérdőjelei. Kérdések és gondolatok a filozófia egyetemi oktatásával kapcsolatban. *Korunk* 5.
1996 *Paradox (tudat)állapotok*. Kolozsvár, Komp-Press
1997a Az egyetem filozófiája. *Korunk* 4.
1997b Az értéktartalmú kultúrafogalom néhány sajátosságáról. *Studia* 42. 1.
1998a Képzés és kultúra. *Kellék* 10.
1998b A nemzedék fogalmáról – filozófiai megközelítésben. *Kellék* 11–12.
1998c Nemzedéki viszonyok az időben. *Erdélyi Múzeum* 3–4.
1999a *A nemzedékváltás szerepe a kultúrában*. Kolozsvár, Pro Philosophia–Polis
1999b *Filozófiai szemiotika*. Kolozsvár, Stúdium
1999c *Bevezetés a szemiotikába*. Kolozsvár, BBTE jegyzetkiadója
1999d A felelősség dicsérete. *Korunk* 10.
1999e A tudományelmélet sepsiszentgyörgyi műhelyéről. *Erdélyi Múzeum* 1–2.
2000a Autonómia és értelmiségi diskurzus. *Korunk* 1.
2000b Egy kisebbségi létparadoxon filozófiai háttéréről. *Korunk* 10.
2000c *Kisebbségi létproblémák*. Filozófiai esszék. Kolozsvár, Komp-Press
2001 *A dialógusról – kommunikációelméleti megközelítésben*. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek. 233.)
- VISKY András
1998 A színházi kép. *Kellék* 11–12.

KORUNK ERDÉLYI PROTESTÁNS TEOLÓGIAI IRODALMA

Az egyházi irodalom a szépirodalom és a tudományos irodalom között foglal helyet. „A szépirodalom művészi (esztétikai) kapcsolatban áll az emberi élettel, a tudományos irodalom logikai kapcsolatban.” Az egyházi irodalom „a vallásos életnek a tükre”. Az egyházi irodalomnak és történetének külön kategóriáját és létjogát az *építés* szempontja biztosítja. „Míg a szépirodalom *ábrázolja* az életet, a filozófia legmagasabb egységben *magyarázza* az életet, az egyházi irodalom e céloknak eszközévé tételével és felhasználásával *építi* az emberi életet, ti. a vallásos életet.” (Makkai 1925. 5.)

Makkai Sándor közel három emberöltőnyi távolságból jön segítségünkre ahhoz, hogy az erdélyi protestáns teológiai kutatás vagy – ahogy ezt a fogalmat a jelen dolgozat címében szűkítettük – a protestáns teológiai irodalom fogalmát megjelöljük. Hiszen abban egyetérthetünk Makkaival, hogy az egyházi irodalom – vagy más szóval: építő irodalom – sem nem tudomány, sem nem szépirodalom. A mai teológusok viszont azt már nem ismernék el, hogy a teológia nem tudomány, hanem csak építő irodalom. Éppen a protestáns tudományos teológia gazdag XX. századi irodalma tanúsítja, hogy a teológia kivívta helyét a szellemtudományok között, még akkor is, ha más ismeretelméleti premisszákkal rendelkezik, mint amazok. A protestáns tudományos teológia „becsülete”, befolyása, hatóköre meg is nőtt az elmúlt évtizedekben – a világon mindenütt, kivéve a volt bolsevik megszállás alatti országokat, az 1990 előtti évtizedekben.

Húsz-harminc évvel ezelőtt irigykedve néztem a német protestáns könyvkiadók éves katalógusát. Tucatnyi könyvkiadó évente több ezer címet jelentetett meg, s ezeknek közel fele tudományos teológia volt. Nálunk azokban az években szinte csak az évente négyszer, korlátozott terjedelemben megjelenő *Keresztény Magvetőben* és a *Református Szemlében* olvashattunk teológiai írásokat.¹ A nyolcvanas évek vége felé kor-

1 Amint arra Kozma Zsolt (Kozma 2002a) figyelte, a kommunista diktatúra évtizedeiben volt olyan 23 év, amikor egyetlen önálló teológiai munka vagy egyházi kiadvány sem jelent meg, s az utóbbi húsz évben is csak két-három mű évente.

látozott módon valamennyi lehetőség nyílt teológiai tanulmányok kötetben való megjelentetésére. A református lelkésztovábbképző tanfolyam két kötetére gondolunk és a Nagy Gyula-émlékkönyvre (Eszenyeiné-Kozma-Tókécs 1984; Gálfy-Geréb-Eszenyeiné 1986; Gálfy 1987). A három kötet, ha magán is hordozza a kor bélyegét, mégis jelentős képet nyújt a teológiai kutatás helyzetéről, röviddel a változás előtt. Az 1990 utáni esztendőik gazdag irodalmi termést hoztak. A protestáns teológusok elsődleges feladatuknak tekintették a kiadatlan munkák megjelentetését. Elő kellett szedni a fiókokban lappangó írásokat. Kiadásukat nem csak a pénztelenség nehezítette, hanem az a körülmény is, hogy a szerzők egy része már nem élt.

Jelen tanulmányunkban, ezeket az utólag megjelentetett munkákat kivéve, nem térünk ki a korábbi évek-évtizedek munkáira. A XX. századi szakirodalom jelentős többségét kitevő református művek kutatója amúgy is szerencsés helyzetben van. Makkai Sándor 1925-ben, László Dezső 1939-ben, majd Juhász István 1966-ban írt bibliográfiai tanulmányt e tárgyról. Hármójuk közül kétségtelenül a Makkai Sándoré a legteljesebb. Ő nemcsak áttekintette hetvenöt év irodalmi eredményét, hanem értékelte is az ismertetett műveket. Tanulmányának célkitűzését ma is valljuk: „A magyar református egyházi irodalom önálló, sajátos szempontú, kritikai alapon értékelő történetének megírása égető szükségévé vált egyházunknak – tudományos öncélja mellett abból a gyakorlati szükségéből is, hogy az irodalmi kritika erejével öntudatos egyházi életet fejlesszen” (Makkai 1925. 3.).

Az 1990 előtti írásokon kívül mellőznünk kellett a prédikációs irodalom, az építő és hitvédő olvasmányok, a vallástanításban egyre szaporodó tankönyvek és az istentiszteleti használatra szánt kiadványok ismertetését is, a tudományos munkák javára. A szépirodalmi jellegű munkákra, s a nem teológiai folyóiratokban megjelent kisebb teológiai közleményekre, előadásokra sem terjed ki az alábbi áttekintés. Mint ahogy le kellett mondanunk az 1990 után örömdetesesen megszorodott egyházi írott sajtó (közegyházi, gyülekezeti heti- és havi lapok, folyóiratok, egyházi kalendáriumok) és az úgynevezett elektronikus sajtó (egyházi rádió- és tévé-műsorok, a világháló egyházi szemléi, honlapjai) teológiai tárgyú közleményeinek számbavételéről is. Romániai szerzők románul vagy más idegen nyelven közölt publikációira sem térhetett ki ez a dolgozat. Tisztában vagyunk azzal, hogy az egyházi irodalom itt nem szemlézett területén jóval több – olvasottabb, a hívőkre és a közvéleményre nagyobb befolyással bíró – kiadvány létezik, de itt a sajátosan tudományos művek

bemutatása volt a cél. „Újszülött” mivoltáért nem vettük még figyelembe a másfél éve újraindított *Az Út* című, sajátosan teológiai folyóirat eddig megjelent öt számát sem.

Az anyagot a protestáns teológiában kétszáz éve használt, klasszikus felosztás szerint rendeztük el, amely a teológiai tudományoknak négy ágát különbözteti meg: bibliai teológia, rendszeres teológia, egyháztörténeti teológia és gyakorlati teológia. Az egyes csoportokon belül igyekeztünk először a posztumusz, illetve más, fiókból előkerült műveket ismertetni, s azután a kortárs szerzők mai írásait. A négy rész után egy ötödik, összegző, s a protestáns teológiában észlelhető mozgásirányokat vázoló fejezet következik.

Bevezetőül még egy észrevételt elengedhetetlennek látunk. A tudományos munkák osztályozásánál, ismertetésénél sem történelmi értékelésre, sem kerek összefoglalásra nem törekedhettünk. Ehhez nincs meg a kellő (történelmi) távlat, de a tudományos alázat sem engedi meg. Valljuk, amit Makkai írt, amikor bibliográfiai tanulmányában saját korához ért: „Itt, a dolog természeténél fogva, *magunkról* lévén szó, csak egy csapatszemlére vállalkozhatunk”. (Makkai 1925. 51.)²

Némely munkáról elmondható, hogy kutató- „műhelyben” készült. A most megjelent és egykor a *Kolozsvári Protestáns Teológián* benyújtott magiszteri és doktori dolgozatok a negyvenéves „pusztai vándorlás” idején itt tanító tanári munkaközösség irányításával születtek, s általában pusztán féltucatnyi, írógépen sokszorosított példányban maradtak fenn, félig-meddig az ismeretlenség homályában.

Más munkák egyéni kutatóműhelyekben készültek. Jó néhány tudós lelkipásztorunk volt (és van), aki nem csak az akadémiai képzés folyamán kapott penzumként, hanem igazi tudományos erosztól hajtva dolgozott – a fiókjának. A legöregebb nemzedék magas életkort megért tagjai (Nagy Géza, Imre Lajos, Maksay Albert) mellett s az ő példájuk nyomán az írást életformaként gyakorolta tucatnyi szerző: László Dezső, Dávid

2 Egy különbség mégis van. A csapatszemle, mint katonai műszó a mi nemzedékünkre – sajnos – nem talál. Akkor a sok irányzat (liberalizmus, konfesszionalizmus, ortodox irány stb.) egy táborat alkotott. A teológusok és az író lelkipásztorok kivétel nélkül kollégiumi nevelést kaptak, s fennkölt hivatástudatuk, erkölcsi és tudományos igényességük úgy irányította tollukat, hogy a napi aktualitások, a kicsinyes viták és mindenféle önös érdek fölé tudtak emelkedni. Ma alig vannak eltérő irányzatok, de szinte annyi tábor, ahány szerző. Amire vállalkozhatunk tehát kevésbé csapatszemle, mint inkább egyéni munkák, sokszor csak egyszemélyes „műhelyek” termésének számbavétele.

Gyula, Geréb Pál, Juhász István, Csutak Csaba, Árus Lajos, Nagy László – hogy csak a már nem élőket említsem. De több élő lelkipásztor-teológus is publikálhatta 90 után, éveken-évtizedeken át „fióknak írt” munkáit.

1. Bibliai teológia

A teológiai tudományoknak ehhez a szakterületéhez az ószövetségi és újszövetségi közlemények tartoznak. Legelőbb a kommentárirodalmat kell számba vennünk. A bibliai könyvekhez írt kommentár nálunk Erdélyben sajátosan protestáns irodalmi műfaj. Ennek érthető oka az, hogy egyházaink prédikáló egyházak. Ha a teljes egyházi (és nem csak a teológiai) irodalmat át lehetne tekinteni, akkor kiderülne, hogy a protestáns könyvtermés java részét a reformációtól napjainkig a prédikációk teszik ki. A kommentár ezeket készíti elő. Elterjedt, ma is használatos módszere a héber vagy görög szöveg versről versre haladó magyarázata. Tudományos neve exegézis, s az erdélyi protestáns lelkipásztorképzés mai otthonában, a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben kiemelt jelentőségű tantárgy.

Maksay Albert (1897–1974) a Teológia újszövetséges professzora volt. Kevés kommentárt írt, s azokból is a római levél magyarázata kéziratban maradt. Most, igehirdetőink örömére ez a klasszikus típusú kommentár közkinccs lett (Maksay 1992). A klasszikus jelzőt nem véletlenül használjuk, hiszen Maksay mintha nem is ismerné a XX. század első felének német, angol és francia kommentárirodalmát, Luther és Kálvin magyarázatán kívül, csak a XVIII. századi J. A. Bengel *Gnomon Novi Testamenti* című közismert művét és Barth Károly 1922-es híres *Römerbriefjét* használta. Rövid irodalomtörténeti bevezetés után három részre osztja a levél 16 fejezetét: 1–8-ig a római levél magyarázata, 9–11-ig a római levél dogmatikai igazságainak világtörténelmi érvényessége, 12–16-ig a levél etikai tanítása. Ez a felosztás eltér az elődöktől, mert a hagyományos beosztás más: 1–3, 4–11 és 12–16. A 9–11. rész külön kiemelésével és egyéni címmel jelzi, hogy Maksay ebben a részben szűken értelmezett predestinációnál többet lát. A kötethez Nagy László írt előszót.

László Dezső (1901–1973) az *Újszövetség* legnehezebben érthető könyvéről, János apostol jelenéseiről az 1950-es években írt magyarázata (László 1995) is a fiókban várta közel fél évszázadon át a „feltámadást”. A versről versre haladó, módszerében klasszikus magyarázat egyszerre tudományos kommentár és a gyakorlati igehirdetés szolgálatában álló olvasmányos munka. A magyarázatok teológiai irányát három kérdésben

találjuk meg. 1. Meg kell maradni az arany középúton e könyv szektás túlbecsülése és lutheri alábecsülése között. 2. Szó szerint kell venni azt, hogy e könyv prófécia: míg a többi bibliai könyv a kezdetről és a jelenről beszél, addig a *Jelenések könyve* arról szól, hogy „onnan fog eljönni ítélni élőket és holtakat”. 3. Ez a kijelentés a jövő Urától jön, de az egyházba vezet, az egyházzal és annak tennivalóiról szól, „mert az idő sürget”. László Dezső az Erdélyben uralkodó barthiánus teológiának nem volt híve. Lehet, ezért nem szívelte meg a Barth utáni teológiában általánosan elfogadott etikai nézetet, amely szerint nem az idő sürgetése indokolja tetteinket (hiszen az idő mindenkit sürget), hanem mert Jézus Krisztus eljön, ezért minden idő sürgető. A könyvet Nagy László, a hálás tanítvány utószóval látta el.

Nagy nyeresége a református teológiai irodalomnak az a körülmény, hogy Horváth István (1913–1972) méltatlanul elfeledett kéziratos hagyatékát két tanítvány rendre közreadja. Higgyed István, volt lugosi lelkipásztor leltározta fel ezt, majd Nagy László több írást közzétett belőle a *Református Szemle* hasábjain. *Exegetikai jegyzetek Malakiás próféta könyvéhez* című tanulmánya (Horváth 1994) is kommentár. Nyelvészeti és történeti részletek nélküli, de elmélyült elemzést tartalmaz. Tömör megállapításaiiban a szerző mindenütt a teológiai összefüggésre, az eszmei mondanivalóra összpontosít. Vallja és vállalja Kálvin szemléletét: az Ószövetséget az újszövetségi, Jézus Krisztusról szóló evangélium segítségével szabad értelmezni.

Az *Ebed-Jahve dalok* (Horváth 1997) az Ószövetség egyik legszebb prófétai részlete, amelynek a német és angol protestantizmusban terjedelmes szakirodalma van. A magyar protestantizmus számára 1941-ben és 1942-ben Pákozdy László Márton filológiaiilag, a 60-as években pedig Horváth István teológiaiilag elemezte ezt a négy fejezetet Ézsaiás könyvéből. Horváth István az egyes énekeknek adott címével már megfogalmazta a bennük rejlő üzenetet: *A szelíd Szolga, A pogányok világossága, Az Ebed mint Tanító* és *Az evangelizátor*. A tanulmányt befejező összegzés végigtekinti azokat a hipotéziseket, amelyekben többtucatnyi kutató próbálta kideríteni az Ebed (az Úr szolgálja) kilétét. Horváth István meggyőződése, hogy bárkit is rejtsen a jelképes személy, a mindenkori kiválasztott emberről szól, akit csak Jézus Krisztus felől szemlélhetünk.

Horváth István elmélyült, rendszerező teológus volt. Ezt a szintén posztumusz, de még 1990 előtt publikált *Krisztus hatalma az egyház szolgálatában* című tanulmányából ismerhetjük meg igazán (Horváth 1987). Érdemes megfigyelni a filológuspontossággal, de teológuslélekkel követett gondolatmenetet: A hatalom (exuszia), lényünk (uszia) kifelé ér-

vényesülő ereje. Veszélybe kerül az usziánk, ha nem hat kifelé is. Az exuszia nem abszolút, mert mindenki valamilyen viszonylatban gyakorolja vagy szenvedti azt. Ezért minden hatalom viszonylagos. Egyedül a Jézus Krisztus hatalma igazi hatalom, mert magában foglalja a szolgálatot is, Márk 10,45 értelmében. Az egyház akkor gyakorol hatalmat, ha rendszeresen tanúsítja, hogy Jézus Krisztusé az igazi hatalom. Az egyházban sem egyes tisztviselők, sem maga az egyház egyeteme nem helyettese Krisztusnak. Aki az egyházban hatalmat gyakorol, annak arra méltónak (axiosz) kell lennie. Az egyházi szolga nem uralkodhat a gyülekezeten, de a gyülekezet sem őrálja. Mert nem a gyülekezettől kap megbízást a szolgálatra, hanem magától Istentől. Az egyház Krisztus hatalmában és szeretetében van, ami azt jelenti, hogy abban emberi dicsőségnek helye nem lehet, e világhoz sem idomulhat, hanem szolgáló szeretettel kell érvényt szereznie Krisztus exusziájának, útból minden akadályt elhárítva (Horváth 1987. 125.).

Az újszövetségi magyarázók sorában kiemelkedik Tőkés István gazdag munkássága. Évtizedek óta fáradhatatlanul ír, és mindenkor – ahogy ő maga mondja – „a hazai kommentáírás keskeny ösvényét” kereste. Az a törekvés jellemzi, amelyet előtte különösen Makkai Sándor, majd László Dezső hangoztatott: Ne a nyugati teológiai eredményeket vegyük át kritikátlanul, és ne az idegen gondolkodásmódhoz szabjuk saját teológiánkat, hanem keressük a magyar protestantizmus és keresztyénség saját gondolatait. S ha nincs sajátosan erdélyi magyar teológia, akkor azt alkotni kell. Rég dédelgetett és sokat hangoztatott terve a teljes erdélyi magyar kommentársorozat kiadása. Ezt szolgálta és az önálló magyar teológiai kutatást mozdította elő Tőkés István több mint hatvan éve: újszövetségi és ősegyházkutatásaival, Bullinger-kutatásaival, hermeneutikatörténetével, a bibliai könyvekhez írt magyarázataival, egész sokágú teológiai munkásságával – és nem csak az itt idézett két kommentárral vagy egyházi visszaemlékezéseivel (Tőkés 1990). Ha ma több „modern” írásmagyarázó elvész a filológiai részletekben, és nem végez teológiai kitekintést, akkor Tőkés Istvánnál (Tőkés 1995 és 1996) nem kell keresni a teológiai összefüggésekre való utalást: lépten-nyomon felemelkedik a tárgyra vonatkozó ismertetésből az eszmei síkra. Exegézise, bevallottan is, Kálvin János után és Barth Károly előtt, a magyar reformátorok és bibliafordítók nyomán halad. Azt a reformátori (kálvini) tanítást vallotta, hogy Jézus Krisztusról szól a teljes *Szentírás*. Ezért őt nem belemagyarázni kell, hanem mind az Ó- mind az Újszövetségben megtalálni.

A bibliai teológia legújabb kori művelői egyre inkább egyetértenek abban, hogy az ószövetségi és az újszövetségi tudományokat nem szabad két külön területnek tekinteni. Korunk jelesebb biblikusai azzal tanúsítják egyetértésüket e nézettel, ha egyformán otthonosan mozognak mind az Ó- mind az Újszövetség kutatásában. Ezt láthattuk Horváth István esetében, és látni fogjuk Kozma Zsolt tanulmányainál. Eszenyeiné Széles Mária az Ószövetség tanára volt, de a *Református Szemlé*ben megjelent tanulmányával, *A szinoptikus evangéliumok teológiájának alapkérdéseivel* (Eszenyeiné Széles 1997) a pozitív szemléletűek táborába lépett. A tanulmány a klasszikusnak számító üdvtörténeti eseménysorban *Jézus igehirdetéseiben*, *Jézus csodatetteiben* és *Jézus passiójában* rajzolja meg azt a teológiai összefüggést, amely mindhárom evangéliumból (Máté, Márk és Lukács) kiderül.

Gálfy Zoltán 1974-ben bemutatott doktori dolgozata (Gálfy 1990) is csak a változás után jelent meg. Az egyébként irodalomtörténész és egyháztörténész teológiai tanár Ószövetségből doktorált. Egy általános bevezető után a dolgozat két részre oszlik. Az ÉL istennév jelentkezéséről, elterjedéséről a törvénykönyvben, a prófétai könyvekben és a bölcsesség-irodalomban külön-külön szól. A terjedelmesebb második rész ennek az istennévnek 16 jelzős használatát (például Seregek Istene, Úristen stb.) veszi sorra. K. H. Miskotte híres holland teológus Ótestamentum monográfiája nyomán vallja, hogy az istennév nem üres titulussal, hanem is pusztán etimológiai jelentésében rejt üzenetet. A név Isten lényét közvetíti, és nem mi mondjuk róla azt, hogy ő úr, ő mindenható, hanem ő nyilatkoztatja ki, hogy ki az, aki mindenható, felséges, atya stb. A munka bevallottan gyakorlati célt szolgál: az igehirdetés tartalmasabbá, vonzóbbá tételét.

Nagy László (1927–1998) nevét mind a bibliai teológia, mind a rendszeres teológia számon tartja. Bibliai kutatóként különösen Pál apostol leveleit, teológiáját vizsgálta. Ez a korán nyugdíjba vonult, majd 1990 után haláláig buzgó írói tevékenységet kifejtő lekipásztor a *Református Szemle* szorgalmas és önzetlen szerkesztője volt. Inkább vonzó személyiségéért, mint Pál-kutatásainak jelentőségéért tartjuk számon. A *Pál apostol kapcsolatai levelei protokolljában* című tanulmány (Nagy 1990) különös, bizarr munka, mert azt is elméletté, teológiává minősíti, ami a levelekben csupán személyes vagy történelmi adat. Jelentősége feltétlenül abban áll, hogy ezzel a témával azelőtt senki nem foglalkozott. Pedig, például az ószövetségi zsoltárok bevezető feliratairól terjedelmes szakirodalom szól. Csak sajnálni tudjuk, hogy Nagy László idegen szavaktól zsúfolt, terjengős stílusa nehezzé teszi a megértést.

A néhai Nagy András (1899–1974) ószövetséges professzor tanítványai közül négy lekipásztor-teológus³ tudományos pályája jelzi, hogy a második világháború után Erdélyben a politikai okokból való mellőzöttség állapotában is, a legeldugottabb falusi parókián is, némi túlzással: akár a börtönben is lehet teológiát művelni. A négy közül egyedül Árus Lajos (1931–1989) nem érte meg a 90-es változásokat. Pedig leginkább reá volt jellemző a szinte makacsságig menő kitartás, tudományos tervei mellett. Híressé vált a két különböző témáról írt, újból és újból benyújtott doktori dolgozataival. Mivel a hivatalosságok nem közölhették vele, hogy politikailag persona non grata, beadott dolgozataival kapcsolatban „szakmai kifogásokat” emeltek. Ő ezeket szó szerint vette és naivitást tetetve újra beadta a kívánt javításokkal. Nem érte meg azt a politikailag enyhültebb légkört, amelyben végre a hivatalos elismerést is megkaphatta volna. 1995-ben a kolozsvári Teológia Szenátusa post mortem doktorává fogadta. A két disszertáció ma is kéziratban van, de a gödöllői *Iránytű Kiadó* jóvoltából megjelenhetett héber szómagyarázó szótárának első kötete (Árus 1996). A teljes Ószövetség versről versre haladó szóértelmezéseit írta meg évtizedekig tartó szorgalmas munkával. Ezt a nagy kéziszótárt haszonnal forgatja minden vizsgára készülő teológus és prédikációt író lekipásztor. Hasonló bibliai szótár az Újszövetségről több is készült, de az Ószövetségről még idegen nyelven sincs elérhető. Sajnos a mű többi kötete a tetemes költségek miatt még nem jelenhetett meg.

Varga László is Nagy András tanítványa, de nem az Ószövetség, hanem az újszövetségi teológia és a rendszeres teológia tudósa. A doktori címet „természetesen” a volt életfogytiglanra ítélt politikai fogolynak sem adták meg, bár dolgozatát többször is benyújtotta. A disszertáció végül a Teológia *Dolgozatok* című sorozatában napvilágot látott *Az eleveelrendelés az Újszövetségben* címen (Varga L. 2000). Egyéni kutatásra épül, a fogalom minden újszövetségi görög szinonimájának teljes felmérésével. Megoldása is egyéni, az eleveelrendelésnek kálvini kettősségét túlzónak, barthi krisztológiai megoldását erőltetettnek ítélve. Varga szerint az Újszövetségben az elrendelésnek van ugyan üdvösségre néző tekintete, de elsősorban etikai irányú: Isten minden gyermekének sajátos, személyre szóló elrendelést adott.

Bibliai teológiai témájú a test, lélek, halál, feltámadás antropológiai kérdéseit taglaló *Mit hiszünk testünk feltámadásáról?* című dolgozata (Varga L. 1993). Szándéka az, hogy a Bibliától idegen test-lélek dualiz-

3 Árus Lajos, Bustya Dezső, Kozma Zsolt és Varga László

must a hitvallásból és a keresztyén szóhasználatból is kiiktatni. Varga Lászlónak ez az írása angol nyelvű előadás formájában nemzetközi konferencián is élénk érdeklődésre talált, a Református Teológia Nemzetközi Intézete (Amszterdam) támogatásával pedig a dolgozat német fordításban is megjelenhetett.

Kozma Zsolt a bibliai teológia egységes szemléletének híve. Ő maga egyformán otthonosan mozog mind az ótestamentumi, mind az újtestamentumi irodalomban. Szorgalmas, termékeny író, aki tudományágán belül több alapvető munkával és számos részlettanulmánnyal gazdagította a protestáns teológiát. Nem szobatudós, azaz minden tevékenysége és ennek minden eredménye az egyház igehirdetését, szolgálatát és építését mozdítja elő.

Első nagyobb szabású munkája *A magyar nyelvű bibliai teológia könyvészete 1979-ig* (Kozma 1990). A diktatúra körülményei között több évet igénylő kutatás kiadói lehetőségek híján könnyen kárba veszhet. A kéziratos munkát csupán a *Ráday Kollégium* kurzussokszorosító műhelye adta ki, alig 50 példányban. Időközben egy hasonló jellegű munkát kiadó, nem erdélyi kutató szinte teljes egészében felhasználta Kozma Zsolt kéziratát.

Csak a változás után jelent meg a *Bibliai fogalmi szókönyv* is (Kozma 1992), amelynek szerkesztése a 80-as évek derekán történt, s igazi tudós műhellyé szervezte az ebben részt vett 32 – többnyire fiatal – kutatót. A munkatársak kizárólag erdélyi lelkipásztorok, akik a több mint 160 szócikket a legújabb külföldi biblikus szakirodalom és szótárirodalom alapján készítették el. Ebben a munkában Kozma Zsolt mellett a legtöbb szócikket Adorjáni Zoltán, Árus Lajos, Bak Áron és Varga László írta. Hasznos és nélkülözhetetlen kézikönyv minden igehirdető lelkipásztor, és minden bibliaolvasó értelmiségi számára.

Kozma Zsoltnak nem adatott meg, hogy valamelyik bibliai tanszéken tanítson, csak kezdetben, amíg nyelvtanár volt. De húsz év óta három gyakorlati teológiai tárgyat oktat, s e területen is jelentős tanulmányokat publikált. Három tankönyve, az *Ekléziasztika*, a *Liturgika* és a *Pojmenika* nyomtatott változata elfogyott, mert az egész magyar nyelvterületen nagy érdeklődést váltott ki (Kozma 2000a, 2000b és 2000c). Ezek, valamint a többi gyakorlati teológiai tanulmány helyett inkább legújabb kutatásának hatalmas összegzéséről, a *Jézus Krisztus példázatairól* szeretnék pár szót írni (Kozma 2002b). A szerző Jézus Krisztus példázatainak magyarázatával vissza akarja vinni az olvasót – főleg a fogalmakban gondolkozó teológusokat – ahhoz a képi ábrázoláshoz, amely az egész *Szentírásnak* a sa-

játossága. A könyv első harmada példázatelméletet nyújt, s ebben egyik alaptétele arra a „metaforára” vezethető vissza, hogy Jézus a Krisztus. Amiképpen Jézus csak mint Krisztus érthető meg, úgy Isten országa is csak mint példázat válik igazzá és értelmessé. A 37 példázat kidolgozásában Kozma Zsolt azonos módszert vezet végig: Szöveg, hely, címzett (bevezetéstani rész), Kép és szó (exegézis), Üzenet és Ige (biblika teológia). Bár sohasem megy át prédikációs hangnembe, az igehirdetést előkészítő munkában hasznos könyvként üdvözölhető.

Geréb Zsolt húsz évvel korábbi doktori disszertációját is (Geréb Zs. 1994) ezekben az években adta ki az erdélyi egyházkerület: *A modern Jézus-kutatás Ernst Käsemann után (1950–1970)*. A kétszáz éves Jézus-kutatás első nagy felmérését a híres Albert Schweitzer írta meg a XIX. század utolsó éveiben. Ezt követte a jeles német lutheránus teológus, Ernst Käsemann munkája félszáz évvel később. Geréb Zsolt az azóta gyarapodott és egyre jobban szerteágazó, ide vonatkozó kutatást összegzi. Különösen a kumráni leletek lendítettek az újszövetségi kor kutatásán. Érdeke, hogy a magyar nyelvű elődökre (Kecskeméthy) és kortársakra (Bolyki) is kiterjed összefoglalása. Teológiai módszere mind Schweitzertől, mind Käsemanntól eltérően nem liberális, hanem krisztológiai és üdvtörténeti. A *Református Szemle* hasábjain jelent meg folytatásokban *A thesszalonikaiakhoz írt második levél magyarázata* című szakszerű kommentárja (Geréb Zs. 1991). Reméljük, hogy ez az igehirdetők számára hasznos munka külön is meg fog jelenni.

Molnár János Malakiás könyvéhez írt kommentárja (Molnár II. 1996) hétszerte terjedelmesebb, mint a Horváth Istváné, a teljesebb tudományos apparátus révén szakszerűbb is, de annak teológiai mélységét nem éri el. Ez a kommentár egy másik kispróféta, Zofóniás könyvének magyarázatával együtt jelent meg. Mindkettő a tanár-szerző éveken át tartott előadásait tartalmazza. Nagyobb dologra vállalkozott Molnár János a Zakariás próféta könyvének magyarázatával (Molnár II. 1998). E bibliai könyv nehezen érthető képekben megírt látomásokat tartalmaz, amelyeket megfejteni mindig komoly gondot jelentett a kutatóknak. A szerzőnek sikerült történeti, bevezetéstani és nyelvészeti értelmezést végeznie. Annak ellenére, hogy Zakariás könyvét hétszer is idézi az Újszövetség (és még ötvenszer hivatkozik rá), csak sajnálni lehet, hogy Molnár nem aknáztta ki ennek a lehetőségnek teológiai jelentőségét. Mindkét könyv gazdag történeti bevezetéssel és részletes exkurzusokkal könnyíti a megértést.

A két kommentárkötet mellett Molnár János több tanulmányt közölt a *Református Szemlé*ben és más kiadványokban. Ezek közül kiemeljük az

Énekek, hangszerek és feliratok a Zsoltárookban címűt (Molnár II. 1987), *A zsoltárkutatás jelenkori eredményeit* (Molnár II. 1992) és *A király-zsoltárok teológiai és izagógiai kérdéseit* (Molnár II. 1995). Mindhárom a szerző 1990-ben bemutatott disszertációjához kapcsolódik.

A kommentárok mellett a protestantizmus bibliakutatói sajátos műfajjá emelték a bibliai tanulmányt. Egy-egy bibliai könyv vagy részlet olyan elmélyült elemzéséről van szó, amely nem a közvetlen gyakorlati célt, az igehirdetést szolgálja, hanem a tágabb értelemben vett tanítást s az értelmes, hívő embernek a bölcséleti, világnézeti vagy más kulturális összefüggésben való tájékoztatását a bibliai üzenet felől. Az eddig említettek közül ezt a műfajt Horváth István művelte leginkább. Örömmel tapasztalható, hogy a fiatalabb nemzedékekből is többen követik ezt a jó hagyományt. Bak Áron tudományos akribiával, filológiai pontossággal és jó teológiai látással írt exegézisei, bibliafordítási észrevételei, de mindezekelött alapos, dokumentált tanulmányai már több mint húsz éve jelennek meg a *Református Szemlében*. 1990 után is több cikkel, írással jelentkezett, ezek közül kettőt emelünk ki. *Az Ótestamentum tipológiai magyarázata* (Bak 1992a) és *A két testamentum egységének kérdése a teológia történetében* (Bak 1992b) a bibliakutatás egyik legvitatottabb kérdéskörébe vezet be: Lehet-e, és ha igen, mennyiben jogos az Újszövetség felől értelmezni az Ószövetséget? Az Újszövetségben jelentkező tipológia négy csoportját vizsgálva Bak Áron következtetése az, hogy az előbbi kérdésre igent lehet felelni, de csak korlátozott módon, bizonyos textusoknál. A két testamentum egységének kérdése már a Krisztus utáni első két évszázadban vitatott volt, de a vitát a korai egyházatyák azzal zárták le, hogy általánossá tették az egységet könnyedén kimutató allegorikus magyarázati módszert.

Pap Géza is már jóval a változás előtt feltűnt a *Református Szemlében* gondos igetanulmányaival. Őt különösen az Újszövetség eszkatológiai (végidőkre vonatkozó) szakaszai foglalkoztatják, mind az Újszövetség, mind az ősegyház íróinak tükrében. *Az elragadtatás, avagy az Úr fogadása* című tanulmányában 1Thessz 4,13–18-at elemzi (Pap 1998). A két folytatásban közölt elemzés nemcsak a vitatható fejezet világos értelmét tisztázza, hanem jól tájékozott módon cáfolja az amerikai úgynevezett diszpenzacionalisták felfogását. A kifejezés és a mögötte rejlő felfogás arra utal, hogy a szubjektív kritériumok szerint kiválasztható hívők bizonyos csoportja a boldog végidő korszakát az ítéletes végső nyomorúság előtt el fogják érni. A beszűkült, fundamentalista bibliaértelmezéssel vitázik *A visszatartók* című dolgozat is (Pap 2001), amelynek angol nyelvű

változatát már a megjelenés előtt, nemzetközi konferencián ismertette. A szerzőnek több, hasonló tárgyú iget tanulmánya kötetként való megjelenésre vár.

Adorjáni Zoltán a fiatal tanárnemzedék egyik legtevékenyebbje. *Hogyan imádkozzunk?* című dolgozatában (Juhász szerk. 1995. 7–24.) a Miatyánk példája szerinti imádkozás rendjét és formuláit vizsgálja a késői zsidóság és az őskeresztyénség irodalmában. *A görög és héber nyelv szemantikájának néhány alapvető kérdésköre* című egyik legújabb tanulmányában (Adorjáni 2001) a héber és görög nyelvészetben egyaránt jártas filológus a két nyelv eltérő szemléletét, valamint a kettő ötvöződését az összehasonlító szemantika módszerével szemlélteti. Ez utóbbihoz Alexandriai Philón munkáiból nyújt példákat. A sajátos héber tér- és időlátást a 90. zsoltár és evangéliumi textusok alapján bizonyítja. A dolgozat terjedelmes exkurzussal zárul: hogyan formálódott az ószövetségi *`ólám* (*életidő, hosszú idő, kor*) fogalma és jelentésköre, miként hatott rá a perzsa mitológia, és végül, miképpen kapott új jelentéskört a görög *aión* (*kor, korszak, hosszú idő*) által.

Az unitárius biblikus teológia legfiatalabb képviselője, Czire Szabolcs alapos és tudományos akribiával megírt dolgozatokkal tűnik ki a *Keresztény Magvető*ben. A három legújabb dolgozatának (Czire 1998, 1999, 2001) közös témája van: a történeti Jézus kutatása. Az Amerikában tanult teológus nemcsak jártas az angol nyelvű szakirodalomban, hanem bátor kritikával is nyúl az idézett szerzők munkáihoz.

2. Rendszeres teológia

Általános értelemben a hitvallás, a hitvédelem és a hittan (dogmatika és etika), tágabb értelemben az egyházjog és a vallásbölcselet tárgyait öleli fel.

Tavaszy Sándor (1888–1951) hittani munkásságának kéziratban maradt darabjai még kiadásra várnak. Tonk Márton nemrég kötetbe szerkesztette három régen kiadott és egy kéziratban maradt írását (Tavaszy 1999). A világnézetről és az egzisztenciális gondolkodás filozófiájáról szóló tanulmány, valamint egy nagy ívű, máig aktuális történetfilozófiai esszé mellett első ízben jelenik meg Tavaszy filozófiai bevezetése. Vallásbölcseleti bevezetésként is olvasható ezen írások némely fejezete, különösen azok a konklúziók, amelyek Isten (az Abszolútum) és a kultúra szoros összefüggését vagy azt állítják, hogy az erkölcsi cselekvéshez a lé-

lektani, biológiai és szociológiai érveknél magasabb – transzcendens – indokot kell keresni (Tavaszy 1999. 109.).

Varga Béla (1886–1942) az unitárius rendszeres teológia igazi nagy tudósa volt. A *Keresztény Magvető* mindegyre talál kiadatlan írást vagy újra közölhető tanulmányt tőle. Az *Istenről való tudásunk gyarapodása* című tanulmánya (Varga B. 1991) vallásfilozófiai elmélkedés Istenről, aki nincs alávetve az okság törvényének, aki személyes és ezért teljesen szabad. Ebből az következik, hogy szakítanunk kell a korábbi metafizikus gondolkodással, és hogy az erkölcsi világ is kívül van az okság szabályán. Varga ezzel igazodik a teológiában a mechanisztikus világgéppel szakító XIX. század gondolkodásához. Tanulmánya Martineau Jakab (1805–1900) angol unitárius lelkész vallásfilozófiai vizsgálódásai alapján készült.

Erdő János (1916–1996) *Jézus istenfogalma* című dolgozata (Erdő 1986a) szerencsésen egészíti ki a fenti tanulmányt. Jézus úgy tanított Istentől mint élő valóságról, jelen való létezőről, mint aki egy és aki szellem. Ezeket a tulajdonságokat Isten atyasága, mint központi tulajdonság köré rendezi. Az, hogy Isten atya, nem egy a sok tulajdonság közül, mert ez a név magában foglalja Isten közelségét, egyetemességét és szeretetét, de magában foglalja minden hívő ember ezekből következő testvériségét is. Erdő János fenti tanulmányát is magában foglaló kötetének kétségtelenül legsikerültebb darabjai a *Jézus erkölcsi tanítása* (Erdő 1986b) című és *A tekintély forrása a vallásban* (Erdő 1986c). Abból indul ki, hogy a keresztyénség tekintélyvallás. Ezt igazolja az ószövetségi törvény, a tanítványok körében Jézus, az ógyházban a hierarchia, a reformáció egyházai-ban pedig a Szentírás. Az unitárius teológia meggyőződése szerint az igazi tekintély azonban az úgynevezett belső tekintély, amelynek egyedüli forrása az értelem.

Az előbbi két szerzőhöz hasonlóan egy másik témáról Balázs Ferenc és Rezi Elek egy-egy munkája egészíti ki egymást. Balázs Ferencnek *Az új ember vallása* című kéziratot munkájából vett részlet (Balázs, 1991) az „egyéni volt” szabadságának, az akaratszabadság arisztotelészi fogalmának négy kifejléséről ír: a biztonság érzése, az egyéni szabadságjogok, az érvényesülés joga és az önvédelemhez való jog. Rezi Elek antropológiai tárgyú dolgozata (Rezi, 1991) is a filozófiai emberkép („a létadottság”) felől indul, de a Biblia istenképüsről szóló tanításával válaszol a Kicsoda az ember? kérdésre. Az istenképűség Rezi szerint egyszerűen azt jelenti, hogy az ember Isten gyermeke, mégpedig természeténél fogva. Ezt

bizonyítja az ember öt aspektusa: az értelem, a szeretet, a szabad akarat, a lelkiismeret, és a vallásos hit.

Dávid Gyula (1902–1987), aki Tavasz Sándor hűséges tanítványa volt, már a háború előtt jelentkezett rendszeres teológiai írásokkal. 1949-ben megvédett doktori dolgozata (Dávid 1991) ma is aktuális kérdést tárgyal: a gyermekkeresztséget. Az ezzel kapcsolatos viták a protestantizmuson belül részben a történelmi egyházak és a neoprotestáns felekezetek között zajlanak, de nem ritka, hogy egy-egy történelmi egyházon belül (a 70-es években a német lutheránusoknál, a 90-es években a magyar reformátusoknál) újulnak ki ismételten. A „botránykő” az újabb korban Barth Károly 1940-es híres tanulmánya, majd az 1964-ben megjelent dogmatikai monográfiája volt, amelyekben tagadta a gyermekkeresztség bibliai eredetét. Dávid Gyula a Barth korai munkájának kritikáját végzi el a dolgozat harmadik, legterjedelmesebb részében. Jelentősége, hogy nemcsak exegetikai, hanem a teljes Szentírás üzenetét összefoglaló dogmatikai érveket is használ. Helyesen kapcsolja a keresztség kérdéséhez a egyháztagság kérdését is. Ez utóbbi azért aktuális, mert meg-megújulnak egyházainkban is a fundamentalista irányzatok, amelyek elit, szűk körökre akarják zsugorítani az „igazi” egyházat. Kár, hogy Dávid Gyula is szembeállítja a megkereszteltek egyházát a hitvalló egyházzal (Dávid 1991. 149.).

Geréb Pál (1911–1991) *Barth egyházi dogmatikája összefoglaló ismertetése* címmel kereken 2000 oldalon foglalta össze a huszadik század legnagyobb teológiai vállalkozásának számító *Kirchliche Dogmatik* 13 lexikon méretű kötetét (Geréb P. 1998). A szerző évekig dolgozott ezen a kézíraton, s ezt közli most újabban folytatásokban a *Református Szemle*. Nagyon reméljük, hogy a Barth tanításának elkötelezett erdélyi egyház alkalmat fog keríteni arra, hogy a Geréb Pál munkája önálló kötetként is megjelenjék. Geréb Pál nem pusztán fordítja a német szöveget, hanem inkább összefoglalót ír, és csak helyenként idéz. Az angol nyelvű, a francia és a japán protestantizmus már rég megtalálta az alkalmas emberét a teljes barthi mű fordítására. De amíg a magyar reformátusok között is kerül egy ilyen vállalkozó, addig a Geréb Pál munkája nagy hiányt pótol.

Csutak Csaba (1920–1991) egyik magiszteri dolgozata (Csutak 1994) a 60-as évekből azért érdemel említést, mert témája a protestáns egyházakban eltérően értelmezett, de mindenütt megkerülhetetlen sarkalatos hittétel, *Jézus Krisztus feltámadása*. A kérdés rövid vallástörténeti és újszövetségi ismertetése után a dogmatikai értelmezésre fekteti a hangsúlyt. A református teológia „ortodox” álláspontját dolgozza ki, két szélsőséges ér-

telmezőssel szemben. Az egyik a naturalisztikus és racionalista vonal, a másik a korunkban aktuálisabb veszély, a fundamentalizmusé. Ez utóbbit Walter Künneth hírhedt monográfiájában látja kifejezve. Csutak Csaba „egészségtelennek” minősíti azt a túlzó, apologetikus megfogalmazást, amellyel Künneth a Biblia minden történeti vizsgálatát hevesen elutasítja. Bántóan hat viszont, hogy a különben szintén „ortodox” Barth Károlyt itt-ott Künnethtel egy síkra helyezi (Csutak 1994. 52). Csutak Csaba másik magiszteri dolgozata a *Krisztus egyetlen egyháza* címet viseli (Csutak 1992). A dolgozat három részben tárgyalja ezt a 60-as években igen aktuális kérdést: 1. az egyház egysége, 2. az egyház bibliai eredete, 3. „hiszem az egy egyházat”. A Csutak tanulmányának egyik aktualitása az ökumenikus helyzet, amelyben éppen megírása éveiben vált ismertté Käsemann tanulmánya arról, hogy az Újszövetség nem igazolja, s ezért az ökumenében sem kell erőltetni az egyház egységét. A másik aktualitást az a körülmény jelentette, hogy a szekularizáció századában minden keresztyén egyháznak újra kellett keresnie és meghatároznia helyét és feladatát. Csutak Csaba tanulmánya mindkét irányban eligazító feleletet ad.

Bibliai teológiából ismert kérdést rendszeres teológiai összefüggésbe emel Varga László *„Idő többé nem leszen.” Vitatott eszkatológiai kérdések bibliai alapjai* című munkája (Varga L. 2000). Varga László azért nyúl bátran, de ugyanakkor bibliai megalapozottsággal az eszkatológia „rázós” kérdéseihez, mert az a meggyőződése, hogy a XXI. század keresztyén emberének a modern természettudomány ismeretében is feleletet kell tudnia adni a hit kérdéseire. A könyv beosztása: 1. Van-e másvilág? 2. Kik üdvözülnek? 3. A feltámadás 4. Mi lesz a kárhozottakkal és 5. Krisztus visszajövele és az ítélet. Ezeknek a kérdéseknek rövid, világos megválaszolása után, mintegy összefoglalásként, hitvallásaink eszkatológiai tanítását is áttekinti. Sürgeti, hogy az egyházak érvényesítsék a bibliai szemléletet a ma már elavult, ókori és középkori világképhez kötődő kifejezések helyett. Varga László könyve, illetve bibliai teológiai tanulmánya vitatott és vitatható válaszai miatt is közérdeklődést keltenek. Az *Istenismeret. Hit tan azoknak, akik nem ismerik* című „börtöndogmatikája” (Varga L. 1992) viszont fiatal lelkipásztorok és teológusok körében egyik leggyakrabban forgatott dogmatika tankönyv lett. Első változata leíratlan formában született, a szerző 1957–1964 közötti börtönévei alatt többször elmondta a református hittan iránt érdeklődő cellatársainak. E tankönyv felépítése a klasszikus dogmatikai rendszert követi, de fejtegetései közérthetőek. A szerző végig ügyel arra, hogy a Biblia tanítását világosan, a mai természettudományosan művelt olvasó nyelvén fogalmazza meg. Különösen sike-

rült részei: az istenképűség, az eleveelrendelés, az egyház feladatai és az örök élet. A könyv függelékében a hit és a természettudomány viszonyáról olvashatunk. Mára már az 1996-os második kiadás is elfogyott.

Juhász Tamás a reformátori hitvallások tanításának újrafogalmazásával, az egyháztan aktuális kérdéseinek tisztázásával jár Tavaszgy Sándor és Geréb Pál nyomdokain. *Tanítás – építés – hitvallás* címen közölt dolgozatában (Juhász T. 1987) a Heidelbergi Káté egyházban való hármashasználatát – amely az egykori szerzők célkitűzése volt – ma is indokoltan látja. Kálvin *Institutiója* hittani középpontjának tekinti az Isten szövetségét és ennek érvényre juttatását Jézus Krisztus közbenjáró szerepében. Az *egy Közbenjáró hármashasználatának méltósága* című dogmatikai tanulmányában (Juhász T. szerk. 1995. 116–132.) éppen Kálvin nyomán mutatja ki, hogy Jézus főpapi, királyi és prófétai tisztségéről szóló egyházi tanítás nem metaforákról vagy Jézus méltóságneveiről szól, hanem olyan tankonstrukció, amely alkalmas a nehézkes óegyházi Krisztus-dogma és a reformáció elevenebb Krisztus-hitvallása együttes kifejezésére. Az egyháztan területén inkább az etikai kérdések felé fordul. *Egyház a nyilvánosság előtt – nyilvánosság az egyházban* címen arról értekezik (Juhász T. szerk. 1995. 243–250.), hogy a Nagy Konstantin féle fordulat megnövelte az egyház nyilvános működésére – a világ apostoli szolgálatára – vonatkozó bibliai parancs esélyeit. Az egyház az államtól nem igényli a nyilvánosságot, még kevésbé fogadja azt kegyként vagy kiváltsággként, hanem egyszerűen engedelmeskedik a nyilvános működésre szóló parancsoknak. Az evangéliumot nem lehet titkon vagy suttozva hirdetni.

Rezi Elek etikai tanulmányokat tartalmazó füzetével (Rezi 1999) az unitárius egyház újraindította az 1920-as években szerkesztett *Unitárius Könyvtárat*. A könyv három fejezetre oszlik, az életellenes cselekedetekkel, a bioetikai kérdésekkel és végül a szociáletikai kérdésekkel foglalkozó részre. A vallás és az erkölcs kérdéseiről szóló bevezetéssel alapozza meg e három fejezetet, majd a könyvecskét az élet védelméről és az élet iránti felelősségről szóló bibliai tanítással összegzi.

Pásztori-Kupán István a legfiatalabb nemzedék tagjaként a dogmatörténet kutatásának kötelezte el magát. Küroszi Theodorétoszról, egy korábban eretneknek minősített, de valójában igazhitű egyházatyáról készülő terjedelmes kutatása részletét ismerhettük meg a *Református Szemléből* (Pásztori-Kupán 2000).

A kis lélekszámú lutheránus egyház a kolozsvári teológián két tanár irányításával képezi lelkipásztorait, a református tanárokkal ökumenikus közösségben. Kovács László Attila, jelenleg a lutheránus rendszeres teo-

lógia tanára, három tanulmányát fűzte egybe a „Dolgozatok” című sorozat harmadik kötetében (Kovács 2000). Az első a lutheránus hitvallási iratok egyháztani és istentisztelettel kapcsolatos kérdéseit rendszerezi. Három részben tárgyalja az egyház, az istentisztelet és az evangélium szolgálata összefüggő témáit. A szerző, aki „civilben” orgonaművész, a második tanulmányban szívéhez közel álló tárgyat vizsgál meg, de teológus „hangszerelésben”: *Ének és zene a Szentírásban*. A legnagyobb lélegzetű tanulmány a szerző, dolgozatunkban nem ismertett nagy művéhez, a hazai evangélikus egyház énekeskönyvéhez kapcsolódik. Mint ismert egyházzenesész, megbízást kapott az új énekeskönyv szerkesztésére, amelyet nagy gonddal és egész egyháza hasznára el is végzett. Jelen tanulmány ennek az új énekeskönyvnek fejezeteit és egyes darabjait teológiai elemzésnek veti alá. A teológiai elemzés gondossága és mélysége Imre Lajos nagy munkájára emlékeztet, aki 40 évvel korábban a református énekeskönyvvel végezte el ugyanezt.

Visky Béla, a vallástanárképző fakultás rendszeres teológia tanára, az irodalmi műveltségű és az esztétikumra hangsúlyt tevő teológus típusa. Dogmatikai és etikai tárgyú írásai az esszéműfajhoz állnak közel, de úgy, hogy a tárgyalás logikai rendjén sem esik csorba. *A keresztyénség és világvallások Hans Küng értelmezésében* című tanulmányában (Visky 2001a) a nagy hírű katolikus dogmatikus régebbi és legújabb egyháztanát gondos kritikával elemzi. Küng keresi a keresztyénség és a világvallások kapcsolópontjait, és ennek a keresésnek az igazságát próbálja Visky megérteni. *A Teológiai szempotok a kreáció–evolúció vitához* című dolgozatában (Visky 2001b) a hit és a természettudomány közötti, mesterségesen kellett feszültséget nem pusztán oldani igyekszik, hanem jó teológiai érveléssel meg is oldja. A bibliai alapkérdések és az ideológiai téveszmék ismertetése után amellet érvel, hogy az ember kérdése sajátosan Isten-kérdés. A szerző az ide vonatkozó teológiai és természettudományos szakirodalmat nem csak ismeri, de szuverén módon, s mégis – a tárgyhoz illő – tudományos alázattal kezeli.

Ferencz Árpád azon kevés fiatal teológus egyike, aki Barth Károlyt értő módon, eredetiben tanulmányozza. *Az idő fogalma Karl Barth Kirchliche Dogmatikjában* című ismertetésében (Ferencz 2001) Barth nagy dogmatikai műve két fejezetében is tárgyalt időfogalmat (az igetan és a teremtetstan) vizsgálja, és megpróbálja a kijelentés ideje és az ember ideje eltérő szempontú kérdéseit egységbe hozni.

3. Egyháztörténeti teológia

Nagy Géának (1887–1974), a *Kolozsvári Református Teológia* 1948-ban Tavaszgy Sándorral, Imre Lajossal és Gönczy Lajossal együtt kényszernyugdíjazott tanárának főműve *A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás története* (Nagy 1995). Nagy Géza az 1622-ben Gyulafehérváron alapított, majd nagyenyedi korszakát (1662–1895) követően Kolozsvárra áthelyezett református lelkészképző intézet 1895 és 1949 közötti történetét mutatja be. Nemcsak a századforduló és a két világháború viharos politikai és társadalmi változásait megszenvedett intézet történetével ismerkedünk meg, hanem élénk tárul az egyházáért, annak egyre fogyatkozó számú tanintézeteiért küzdő és aggódó tudósnek legveszedelmesebb időkben is példaértékű önfegyelemre és elszántságra kész, rendszerező, bölcs lelki alkata is. A munka külön érdeme, hogy a páratlan gondossággal összegyűjtött adat- és anyagmennyiség jól áttekinthető elrendezésén túl a szerző nemcsak szemlélője és objektív elemzője, hanem aktív résztvevője és harcosa könyvében tárgyalt témájának, anélkül azonban, hogy annak káros értelemben „főszereplőjévé” válna. A hatalmas kéziratot Gálffy Zoltán gondozta.

László Dezső (1904–1973) nemcsak Erdély egyik legnagyobb hatású prédikátora volt a huszadik század derekán, hanem sokoldalú teológus is. *Az Erdélyi Református Egyház története* (László 1995) című népszerű füzet írója még az ifjúság nyelvén megszólaló gimnáziumi vallástanár volt. A kéziratban és befejezetlenül maradt nagy lélegzetű tanulmányt, *A magyar református lelkipásztorok a történelemben* viszont az elmélyült és elvonatkoztatni képes teológus-történész írta (László 1991 és 1993). A XVI. és XVII. századot külön tárgyaló két kötet egyrészt az erdélyi fejedelemiség politikai és társadalmi életében jelentős szerepet vitt lelkipásztorok népszolgálatáról szól, de Seprődi János nyomán azt is hangsúlyozza, hogy a két század két külön korszak. A reformáció századát tárgyaló kötet az egységes nemzet harcait és az egységes protestantizmus kialakulását mutatja be a lelkipásztorok munkásságán keresztül. A XVII. század viszont a megkülönböztetések, a belső ellentétek, az egyházpolitikai és felekezeti viszályok kora. Az olvasónak támad is olyan érzése, hogy László Dezső nagyobb kedvvel írta az első kötetet mint a másodikat.⁴ Nagy László írt mindkét kötethez előszót.

4 Az első kötetben annak a fejezetnek, amely a lelkipásztoroknak a nemzet, a nyelv, a tudomány és a kultúra szolgálatában tanúsított kitarását és hűségét írja le, ilyen költői címet adott: *Édes a hazának szerelme*.

Imre Lajos (1888–1974) *Önéletírása* (Imre 1999) minden érdeklődő számára egyháztörténeti olvasmányként, a XX. század egyháztörténetét kutatóknak pedig kiváló forrásként szolgálhat. Az erdélyi református egyház „siető kisemberének”, „az Ige teológusának”, a két világháború közötti és utáni református egyházi belmisszió lázas munkásának küzdelmes élete elevenedik meg a könyv lapjain. Hódmezővásárhelyen született, Kolozsvárt, Heidelbergben és Aberdeenben tanult teológiát, majd tíz évig egy kicsi mezősgéi szórványgyülekezet lelkésze volt. 1921–1948 között a kolozsvári Teológia tanára. Családja, népe és egyháza iránti töretlen hűség jellemezte, általánosan ismert szerénységéről anekdoták szólnak. Fáradhatatlanul sokat írt. Igazi tudós személyisége erdélyi közelmúltunknak, akinek példájából a mai olvasók is erőt meríthetnek. Adorjáni Zoltán és Buzogány Dezső nagy munkát végzett a terjedelmes kézirat kötetté szerkesztésével.

A történelem iránt érdeklődő diákokkal, doktorjelöltekkel, lelkészekkel alakította ki Buzogány Dezső, Sipos Gábor és Tonk Sándor azt az egyháztörténeti kutatóműhelyt, amelyből a 90-es évek közepétől kezdve egész sor munka látott már napvilágot. Legtöbbje az *Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek* sorozatcím alatt jelent meg. 2001-ben forráskiadást is elkezdtek *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok* sorozatcímen. Utóbbiban az erdélyi református zsinatok iratai harmadik és negyedik kötetét vehettük eddig kézbe. A XVIII. századi zsinati végzések és más iratok első összegyűjtője Illyés Géza volt, akinek kézírata 1942 óta a református egyház gyűjtőlevéltárában várt közlésre.

Az egyháztörténeti füzetek egyike a *Második Helvét Hitvallásnak* azt a fordítását tartalmazza, amely könyvkiadói megbízásra 1986-ban készült. A református egyház három másik, közkézen forgó fordítást is ismer a XX. századból, ezért – bár a fordítás maga is jelentős – a kötet igazi újdonsága a Juhász István (1915–1984) 1983-ban írt bevezető tanulmánya *A Második Helvét Hitvallás története és jelentősége* címen (Juhász I. 1999). A zürichi reformáció, Zwingli és Bullinger munkássága alapos elemzését tartalmazza, beleágyazva a reformációnak svájci és német, illetve európai keretébe. Hogy ezeknek a reformátoroknak milyen erős hatása volt Magyarországon és Erdélyben, az a körülmény is igazolja, hogy Bullinger hitvallását ma már csak a magyar reformátusok fogadják el.

Juhász István olyan kivételes művelője volt az egyháztörténetnek, aki azt nem társadalomtudományi, hanem sajátosan teológiai tudományként tanította. A különbség abban áll, hogy a történelem nem pusztán külső kerete az időben zajló emberi eseményeknek és így az egyház változásainak, hanem Isten gondviselésének az ige és az igehirdetés által mindenkor befo-

lyásolt eszköze. Ezért Juhász István munkáiban mindig különös hangsúlyt kaptak az igének engedelmeskedő hitvallásalkotás és a teológiai eszmék. Ezt a szemléletet találja meg az olvasó a *Hitvallás és türelem* című posztumusz tanulmánykötetében is (Juhász I. 1996). A tíz tanulmány az erdélyi reformáció kezdeteitől a II. József-féle Türelmi Rendeletig terjedő 250 esztendő fogja át. A kötethez Henk van de Graaf holland lelkipásztor írt előszót.

Juhász István egyháztörténeti módszere – a teológiatörténet – tanítványainál is visszhangra talált. Ezek között korábban született, de 1990 után publikált, illetve újonnan keletkezett munkák egyformán vannak. Antal József *Dr. Kovács Ödön élete és munkássága* című munkája is ilyen korábbi magiszteri dolgozat (Antal 1995). A szerző a Nagyenyedi Református Theológiai Akadémia vallásbölcselet-tanárának állít maradandó emléket. Végigkíséri Kovács Ödön egész életútját születésétől elemi iskolai tanulmányain, az 1848–49-es szabadságharc utáni pusztulásból lassan újjáéledő nagyenyedi kollégiumban letöltött teológusévein, hollandiai tanulmányútján keresztül a nagyenyedi református teológia átszervezésében, megújításában teológiai tanárként vállalt szerepéig. Kovács Ödön tanítást és nevelést reformáló módszerei betekintést nyújtanak a XIX. század erdélyi református teológiai oktatás mindennapjaiba. A szerző éles szemmel követi a kiegészítés utáni évek különböző tanbeli áramlatainak és politikai tényezőinek egymásra gyakorolt hatását. A nagyenyedi teológia holtig hűséges tanárának egyházi és társadalmi tevékenysége, tudományos, fordítói munkássága, igehirdetési szolgálata évszázadnyi távolságból elevenedik meg a mai olvasó előtt.

Juhász András (1941–1993) már nem érthette meg doktori dolgozatának közreadását, amelyet az erdélyi reformátusok XVI–XVII. századi ökumenikus kapcsolatairól írt (Juhász A. 1994). A dolgozat négy fejezetben tárgyalja a XVI. századi erdélyi vallásbékét, a szász és magyar lutheránusokkal, az unitáriusokkal, végül pedig a görögkeleti románsággal való viszony alakulását. A három utóbbi fejezethez gazdag levéltári dokumentumanyag is csatlakozik. Az összefoglalásban a szerző külön kitér arra is, hogy miért nem tárgyalta – eredeti szándékától eltérően – a római katolikus egyházzal való kapcsolatokat is. A Tonk Sándor által gondozott kiadáshoz Barcza József debreceni történész írt ajánlást.

Henk van de Graaf és Magda van der Ende holland lelkipásztorok nevét joggal és nem kivételként helyezzük az erdélyi magyar protestáns szakírók sorába. Harminc évvel ezelőtt mindketten a kolozsvári Teológián Juhász István tanítványai voltak, majd szintén az ő vezetésével ugyanott promováltak, az előbbi 1978-ban, az utóbbi 1983-ban.

Henk van de Graaf doktori dolgozata (Graaf 1979) a szerző kivételes személyisége miatt is, de *A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században* című disszertáció változatlan aktualitása miatt is ide illik ebbe a keretbe. A szerző hálás örömmel emlékezik a Kolozsváron töltött évekre, s ez is indította arra, hogy megpróbálja kinyomozni, ilyen örömteli volt-e a régebbi erdélyi diákok találkozása a holland egyetemekkel. Ír az öt holland református egyetemen tanító tanárokról, azok vitáiról és teológiai irányzatairól, a hollandiai diákélet-ről s végül a peregrináció eredményéről. Tanulságot lát abban az összehasonlításban is, hogy a XVIII. században az erdélyi református teológia gazdag volt és virágzott, míg a holland református teológia hanyatlott.

Doktori dolgozatában Magda van der Ende igazi erdélyi és huszadik századi témát választott, amikor Imre Lajos életét és teológiai munkásságát kutatta (Ende 1990). A négy fejezetre osztott dolgozat tulajdonképpen teológiai része a két középső. Hogy Imre Lajos hihetetlenül gazdag nevelői és egyházépítő munkássága közül melyik a jelentősebb, aligha lehet megmondani. Az erdélyi református egyház két világháború közötti iskolaépítő és hitoktató tevékenysége jórészt az Imre Lajos irodalmi és gyakorlati ténykedéséből nőtt ki. A dolgozatnak erről szóló fejezetét annyi beleéléssel és mégis olyan szakszerűen írta meg, hogy akár középiskolai olvasókönyvbe illenék. A disszertáció sajátosan, teljes egységben szemlélteti a tudós professzor életét és teológiai szolgálatát, s ezt azzal is kifejezi, hogy a két teológiai fejezetet mintegy körülöleli az Imre Lajos életét hármas összefüggésében (család, egyház, iskola) bemutató első és negyedik rész.

A *Füzetek* sorozatában megjelent hét kötetből a maga helyén ismertettük Imre Lajos *Önéletírását*. Most Buzogány Dezső, *Az erdélyi IKE története 1930-ig* című munkáját emelem ki (Buzogány 2000). Jelenkori egyháztörténetírásunk egyik fontos területének fehér foltját tünteti el Buzogány Dezső munkája. Az erdélyi Ifjúsági Keresztyén Egyesület történetének az angliai kezdetektől 1930-ig történő bemutatásával a szerző megindított egy kutatómunkát, amelynek továbbfolytatását reméli. Célja, hogy megismertesse egyházunk fiataljaival, mai IKE-tagokkal, de az olvasók szélesebb rétegeivel is azokat az eseményeket, terveket és tetteket, melyeket eleink az erdélyi kisebbségi helyzetbe való kerülés átvészélése, a nemzeti és hitvallásos megmaradás érdekében szervezni, szőni és tenni jónak láttak – és mertek is. A történeti ismertetésen túl e tanulmány által bemutatott korszak egyúttal például szolgálhat a mai fiataloknak, hasonló elkötelezettségre, tenni akarásra.

Sipos Gábor ugyan nem teológus, magát mégis közvetve Juhász István tanítványának is tekinti. Az erdélyi református főkonzisztórium kialakulásáról írt és Szegeden bemutatott doktori disszertációját (Sipos 2000) az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Református Egyházkerület közösen adta ki. Munkája egyik tanulságaként a régi erdélyi arisztokraták elkötelezett egyházszolgálatát és a velük együttműködő papok és tanítók művelődési közösségét emelhetjük ki.

Molnár János volt borossebesi lelkipásztor, jelenleg szegedi egyháztörténész két kötetben publikálta *A Királyhágómelléki Egyházkerület történetét* (Molnár I. 1999 és 2001). A mű gerincét a hitoktatás, a lelkészképzés, a vizitációk és a szeretetszolgálat, vagyis az egyház sajátos belső élete képezi, bár a köztudatban ezek emlékét sokszor elnyomják a kerület megalakulását akadályozó román hatalmi politika (1920–1926) és az 1945 utáni eseményeket manipuláló titkosszolgálati beavatkozások történései. Mindkét kötetet gazdag mellékletek (kronológia, névmutató) egészítenek ki.

Gúdor Botond magyarigeni református lelkipásztor olyan témában alkotott jelentőset, amely Révész Imre óta (Juhász István és Juhász András kutatásain át) egyháztörténet-írásunk sajátosan erdélyi feladata: a protestáns–ortodox kapcsolatok kérdésében. *A Román–magyar felekezetközi kapcsolatok Erdélyben a XVI. század közepe és a XVIII. század első évtizedei között* c. tanulmányt Gúdor Botond Ana Dumitrannal közösen írta. (Dumitran–Gúdor 2000).

A kétnyelvű (román és magyar) kiadvány szerzőpárosa a XVI. századi reformáció Erdély magyar és román lakosainak lelkeségére, egyházszervezetére, művelődési tevékenységére, népi vallásosságára, valamint társadalmi és hitéletére gyakorolt hatásának bemutatására vállalkozik. Egyház- és társadalomtörténeti hézagpótló tudományos szolgálatán túl, a mű külön érdeme éppen kétnyelvűségében van, mely így nemcsak jóval szélesebb olvasótáborra számíthat, hanem hathatósan munkálhatja a múlt- és jelenbeli konfliktusok emlékezetével nehezen együtt élni tudó népek történelmi és keresztyéni megbékélését, könnyebb egymásra találását a közös evangéliumi alapok felismerése és a múlt nehéz, de elkerülhetetlen „bevallása” által. A munka szélesebb körű terjesztését az angol és német összefoglalók szintén segítik, ezenfelül a kötet Felsőcsernátoni Bod Péter egyik nehezen hozzáférhető művének (*Az erdélyi oláhok uniáltatásokról való rövid história*) teljes latin szövegét (*Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia*) is tartalmazza (Bod 2000).

Hézagpótló egyháztörténeti feladatra vállalkozott a kolozsvári Protestáns Teológia tanári munkaközössége, amikor teológiai életrajzok formá-

jában ismertették az 1895–1948 között működött református teológiai tanárok munkásságát (Kozma 1996). Kenessey Béla, Molnár Albert, Kecskeméthy István, Pokoly József, Nagy Károly, Ravasz László, Málnási Bartók György, Révész Imre, Makkai Sándor, Imre Lajos, Tavasz Sándor, Gönczy Lajos, Nagy Géza, Maksay Albert, Nagy András és Juhász István méltatása mellett a kötetnek nagy értéke, hogy e tanárok irodalmi munkásságát is felsorolja. A teológia Kolozsvárra kerülésének küzdelmeit s az első berendezkedés történetét Buzogány Dezső írta meg.

4. Gyakorlati teológia

Imre Lajos fentebb ismertetett *Önéletírásában* élénk táruló életmű tömör foglatatát nyújtja a *Hivatási erkölcsstan* című 1949-es írása (Imre 1996). A négy közleményben megjelent tanulmányt minden lelkipásztornak, pedagógusnak és mindazoknak olvasniuk kellene, akik munkájukat Isten előtti felelősséggel és a nép javára, közszolgálatként végzik.

Csiha Kálmán doktori dolgozata *Az igehirdetés dialektikája. Egzisztenciális igehirdetés* címen jelent meg, kerekén húsz évvel bemutatása után (Csiha 1991). A jól ismert és népszerű püspök és egyházi író arról az egyházi tevékenységről írt elméleti tanulmányt, amelyet ő is legszívesebben folytatott. Az igehirdetés három tényezőjének részletes taglalását tulajdonképpen a később elterjedt és divatosá vált kommunikációelmélet korai jelentkezésének is tekinthetjük. Felosztása: I. Az ige természete; II. Az igehirdető egzisztenciája; III. A gyülekezet egzisztenciája. A stílus – de nem a tudományos érték – rovására írható, hogy zavaróan váltakoznak a bibliai metaforák és költői jelzők a tudományos fogalmakkal.

Ifj. Fekete Károly *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága* című, a kolozsvári teológián 1995-ben megvédett disszertációja (Fekete 2000) a XX. század első felében élt kolozsvári teológiai tanár, az erdélyi belmissziót szívügyének tekintő erdélyi püspök, a hosszú lelki viaskodás után Debrecenbe távozó tudós életrajzát, lelki-teológiai fejlődését mutatja be. Makkai gyakorlati teológiai munkássága (is) sokrétű: az ekléziaszтика, a liturgika, a homiletika, a keresztyén nevelés és személyiségpedagógia, valamint a lelkigondozás területén gyarapította a protestáns teológiai irodalmat. Az életrajzi bemutatást a sok korabeli levél és egykorú forrás bedolgozása, a teológiai elemzést pedig a Makkai műveiből vett találó idézetek teszik olvasmányossá. Makkai életén és munkásságán keresztül megelevenednek az egyetemes – és ezen belül az erdélyi – magyar

református egyház Trianon utáni társadalmi, politikai, teológiai és nemzeti útkeresésének küzdelmes évtizedei.

Kelemen Attila két dolgozatát – *A keresztelezési igehirdetés kérdései és A prédikáció és a kommunikációtudomány* – (Juhász T. szerk. 1995. 171–177., 178–186.) együtt olvasva Kozma Zsolt két tanulmányával – *A keresztség istentiszteleti és pasztorációs vonatkozásai* és *Az úrvacsorai istentisztelet mai kérdései* (uo. 187–200., 201–220.) a református istentisztelet legfontosabb elemeiről és azoknak problémáiról, illetve e kérdések megoldásáról kapunk teljes és átfogó képet.

Adorjáni Zoltán *Gyülekezetem pásztori arculata* című tanulmánya (Juhász T. szerk. 1995. 221–242.) különös szint és műfajt jelent a gyakorlati teológiában. A cím nem eredeti. Ezen a címen íratott Péntek Árpád tanítványai több nemzedékével második lelkészképesítő vizsgadolgozatot. Az Adorjáni Zoltán dolgozata azért emelkedett ki a több tucat között, mert szerencsésen ötvözte a gyülekezet szociológiai rajzát, a személyes lelkigondozás tapasztalatait és első gyülekezeti feladatával őszintén szembenéző lelkész önvizsgálatát. Ráadásul az itt-ott esszészerű írás egyes részleteit a középük illesztett zsoltárimádságok – nem megszakítják, hanem összekötik.

5. Összegzés és kitekintés

Terjedelmi okokból nem sorolhattam fel minden említésre érdemes tanulmányt. Mi több: vannak szerzők, akiket meg sem említettem. Aki és ami ebből a szemléből kimaradt, ott van valamelyik tudományos munkaközösségben vagy teológiai műhelyben, amelyekről itt most summásan szólnom kell. Ilyen kutatóközösségek a teológián vagy egy-egy folyóirat körül alakulnak. Jelen tanulmányunkból jól látszik, milyen meghatározó szerepet visz a tudományos teológia fórumaként az 1861 óta folyamatosan megjelenő (unitárius) *Keresztény Magvető* és az 1908 óta ugyancsak megszakítás nélkül kiadott *Református Szemle*. A Teológia maga is munkaközösség, de ezen belül külön is említenünk kell azt a vállalkozást, amely 1995-ben indult és a két világháború közötti *Dolgozatok a református teológiai tudomány köréből* sorozat folytatását tűzte ki célul. Ennek első kötete a jelenleg oktató tanárok munkásságának szinte teljes körképét nyújtja. A Ravasz László alapította *Az Út* 2001-es újraindítása a régi címen ugyan, de új feladatokat vállal, teológiai tudományt és egyházi szolgálatot. Ezt Kozma Zsolt szerkeszti és a teológiai tanárok mellett,

igyekszik minél szélesebb körből munkatársakat megszólaltatni. Buzogány Dezső a fentebb már említett *Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek* és *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok* kiadványsorozattal nemcsak kollégákat (Tonk Sándor, Adorjáni Zoltán, Sipos Gábor, Kolumbán Vilmos), hanem fiatal lelkészeket és diákokat vont be a csapatmunkába. A CE Szövetség *Koinónia* könyvkiadója Visky András hozzáértő vezetésével fiatal lelkészek és nem lelkészek, történészek, fordítók egész kis seregét mozgósította építő irodalmi és teológiai irodalmi terveihöz. Ebből a munkából külön kiemeljük a református hitvallások sorozatát. A sorozat minden darabját szakember fordította, és teológus szakember vezette be. Eddig a *Belga Hitvallás*, a *Skót Hitvallás*, az *Ír Hitvallás*, a *Dordrechteri Kánonok*, a *La Rochellei Hitvallás* és a *Westminsteri Hitvallás* jelent meg. Úgy tűnik, a legújabb műhely a vallástanárképző fakultás tanáraiból, munkatársaiból alakul, a Molnár János által szerkesztett *Theologia Reformata Transylvaniensis* periodika köré. Ez a kiadvány 2001-ben a Babeş–Bolyai Tudományegyetem *Studia Universitatis* sorozata 46. évfolyamának részeként indult.

Befejezésként térjünk vissza Makkai Sándornak dolgozatunk elején idézett tanulmányához. Az általa vizsgált (kereken száz év előtti) erdélyi protestantizmus a neokantiánus világnézet szerint, „a Krisztusban kiábrazolt tiszta erkölcsi eszménynek” hódolt. Makkai ezt helyesli, csak hozzáteszi, hogy hiányzik belőle három vonás. E világnézeti keresztyénség „nélkülözi a Krisztus megváltói személyiségében összpontosuló hit *centrális látóerejét, bizonyosságát és forrását*” (Makkai 1925. 21.). Ahol ezek a vonások hiányoznak, ott még a liberális racionalizmus, ahol megvannak, ott a reformátori ortodoxia érvényesül. A későbbi, XX. századi teológiai viták során ez a két irányzat egyre jobban elkülönült. Felszínesen ítélve elmondható, hogy Erdélyben a reformátusok és lutheránusok az utóbbi, az unitáriusok az előbbi irányzat követői. De a Makkai által hiányolt hármas vonás egyre gyakrabban megjelenik, majd erdélyi protestantizmusunk önmagára találó, saját hangjaként általánossá lett. A teológia s a gyakorlati hitéletet és gyülekezetépítést munkáló egyházi irodalom 1990 után is ezeken tájékozódott.

a) A *centrális látóerő* a reformátorokra jellemző vonás. Egyházunk tudatosan épít a XVI. századi német, svájci és magyar prédikátorok, teológusok munkáira, a korabeli hitvallásokra és egyházi kánonokra. Ezt talán nem is irányként, mint inkább alaphangként kellene számon tartanunk.

b) A *bizonyosság* a XVII–XVIII. századi német, holland és magyar protestáns ortodoxia örökségére utal. Ebben a korban fogalmazták meg eleink

egyházi tanításként azt a hitvalló életrendet és gyülekezeti hitgyakorlatot, amely a reformáció korában inkább csak programként született meg.

c) Végül a *forróság* arra a protestáns – nem általános, de elég gyakori, kissé szélsőséges – jellegzetességre utal, amely a Krisztus-hitben mind a centrális látóerőt, mind a bizonyosságot bensőséges módon, módszerelesen gyakorolt kegyességeként (pietizmus) próbálja megélni.

Ezt a hármas jellegzetességet egy Barth Károlytól kölcsönzött kifejezéssel krisztológiai koncentrációnak nevezhetjük, s ha teológiai kutatásunk az ebben rejlő centripetális erőt kihasználja, jól érvényesíteni tudja majd az egyházépítésben és a népszolgálatban.

Ezen a legfontosabb megállapításon túl még két jó és egy rossz vonást teszek:

– Öröndetes tény, hogy többen művelik a tudományos teológiát, mint a XX. század bármelyik előző korszakában – s ez akkor is igaz, ha leszámítjuk a számba vett munkáknak azt a felét, amelyet korábban írtak, s csak most közöltek.

– Öröndetes tény, hogy az egyházi igehirdetés és az arra épülő teológia fő forrásának tekintett Biblia kutatása, tolmácsolása első helyen áll. A megjelent munkáknak fele a bibliai teológia körébe tartozik.

– Sajnálatos tény az itt-ott felbukkanó pragmatizmus. A teológiában, mint az egyházi igehirdetésre előkészítő műhelyben az a „technológiai” szabály, hogy a felismert bibliai-történeti tények és birtokba vehető igazságok (realitás) a teológiai reflexió (elvonatkoztatás és tudatos fogalomalkotás) megtisztító kohótüzén mennek át, hogy azután kerüljenek célt jelölő eszményként és megtartó, nem birtokolható igazságként (veritas) az egyház szószékeire, tanszékeire és kultúraformáló intézményeibe. Mivel a reflexió gyakran elmarad, az igazság félkész termékként (féligazságként?) vagy félreérthető tolmácsolásban jut célba. Átmeneti korszakban sem szabad a teológiai tudományt átmenetileg művelni.

A pragmatizmusnak két okát látom. Egyik oka az integráció és a globalizáció. A felgyorsult kommunikáció és a világméretű egységesítés a tudományos műhelyeket és a tudományos képzést sem kerülte el. Olyan körülményeket kínál és olyan tempót sürget, amely nem a tisztító és célra tekintő reflexiót segíti.

A másik okra az a körülmény derített fényt, hogy a tudományos irodalmat nemcsak építő és kegyességi egyházi irodalom veszi körül, hanem áltudományos és álkegyes romboló irodalom is. Még a saját kapukon belül is találkozni ezzel a jelenséggel, amely a protestantizmus nagyobb tömegeit éri el, mint a tudományos teológián táplálkozó egyházi tanítás.

SZAKIRODALOM

A szakirodalomban használt rövidítések jegyzéke: RefEgyh = Kiadta az Erdélyi Református Egyházkerület; KrefEgyh = Kiadta a Királyhágómelléki Református Egyházkerület; UnitEgyh = Kiadta az Unitárius Egyház; ProtTeol = Kiadta a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet; RefKoll = a Református Kollégium kiadása. A Református Szemlében folytatásokban közölt jelentősebb tanulmányoknál csak az első közlés adatait jelöltük meg.

Általános munkák, gyűjteményes kötetek, bibliográfiák

- ESZENYEINÉ Széles Mária–KOZMA Zsolt–TÖKÉS István et alii
1984 *Református lelkésztovábbképző tanfolyam*. I. 1978–1980. Kolozsvár, RefEgyh
- GÁLFY Zoltán–GERÉB Zsolt–ESZENYEINÉ Széles Mária et alii
1986 *Református lelkésztovábbképző tanfolyam*. II. 1982–1984. Kolozsvár, RefEgyh
- GÁLFY Zoltán (szerk.)
1987 *Hűség és szolgálat*. Kolozsvár, RefEgyh
- GERÉB Zsolt
1999 Az utóbbi évtized magyar nyelvű újszövetségi teológia irodalma (1988–1998). *Református Szemle* 92. 5. 340–345.
- JUHÁSZ István
1966 Barth hatása a romániai református egyház theológiájára. *Református Szemle* 59. 5–6. 342–365.
- JUHÁSZ Tamás (szerk.)
1995 *Határidő*. Teológiai tanulmányok. Kolozsvár, ProtTeol
- KOZMA Zsolt
2002a Református egyházi irodalom. In: *Romániai magyar irodalmi lexikon IV. kötet*. Kolozsvár, Kriterion
- LÁSZLÓ Dezső
1939 *A ma élő romániai református lelképásztorok irodalmi munkássága*. Kolozsvár, RefEgyh
- MAKKAI Sándor
1925 *Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig*. Kolozsvár, „Az Út” kiadása
- MÁRKODI Sarolta
1998 A Református Szemle repertórium 1908–1998. *Református Szemle* 91. 5–6. 350–611.

1. Bibliai teológia

ADORJÁNI Zoltán

1995 Hogyan imádkozzunk? In: Juhász Tamás (szerk.): *Határidő*. Teológiai tanulmányok. Kolozsvár, ProtTeol, 7–24.

2001 A görög és héber nyelv szemantikájának néhány alapvető kérdésköre. *Theologia Reformata Transylvaniensis* 1. 24–54.

ÁRUS Lajos

1996 *Ószövetségi héber–magyar szómagyarázat*. Iránytű, Gödöllő

BAK Áron

1992a Az Ótestamentum tipológiai magyarázata. *Református Szemle* 85. 1. 18–34.

1992b A két testamentum egységének kérdése a teológia történetében.

Református Szemle 85. 4. 254–267.

CZIRE Szabolcs

1998 Jézus és a Törvény. *Keresztény Magvető* 104. 1. 39–48.

1999 A mai európai Jézus-kutatás. *Keresztény Magvető* 105. 1–2. 14–23.

2001 Ha egy mai kutató őszinte Jézushoz. Robert W. Funk és a második reformáció. *Keresztény Magvető* 107. 1–2. 37–54.

GÁLFY Zoltán

1994 *Isten neve az Ótestamentumban*. Kolozsvár, RefEgyh

GERÉB Zsolt

1991 A thesszalonikaiakhoz írt második levél magyarázata. *Református Szemle* 84. 2. 147–154.

1994 *A modern Jézus-kutatás Ernst Käsemann után (1950–1970)*. Kolozsvár, RefEgyh

ESZENYEINÉ SZÉLES Mária

1997 A szinoptikus evangéliumok theológiájának alapkérdései. *Református Szemle* 90. 6. 408–425.

HORVÁTH István

1987 Krisztus hatalma az egyház szolgálatában. In: Gálfy Zoltán (szerk.): *Hűség és szolgálat*. Kolozsvár, RefEgyh

1994 Exegetikai jegyzetek Malakiás próféta könyvéhez. *Református Szemle* 87. 4. 276–284.

1996 *Jézus Krisztus születése és gyermekkora*. Nagyvárad, KrefEgyh

1997 Az Ebed-Jahve dalok. *Református Szemle* 90. 2. 96–105.

KOZMA Zsolt

1990 *A magyar nyelvű bibliai theologia könyvészete 1979-ig*. Budapest, Ráday RefKoll

2002b *Jézus Krisztus példázatai*. Gödöllő, Iránytű

KOZMA Zsolt (szerk.)

1992 *Bibliai fogalmi szókönyv*. Kolozsvár, RefEgyh

LÁSZLÓ Dezső

1995 *Bibliamagyarázatok János apostolnak mennyei jelenésekről való könyve alapján*. Kolozsvár, RefEgyh

MAKSAY Albert

1992 *Pál apostol Rómabeliekhez írott levelének magyarázata*. Kolozsvár, RefEgyh

MOLNÁR János II.

1987 Énekek, hangszerek és feliratok a Zsoltárookban. In: Gálfy Zoltán (szerk.): *Hűség és szolgálat*. Kolozsvár, RefEgyh

1992 A zsoltárkutatás jelenkori eredményei. *Református Szemle* 85. 3. 169–180.

1995 A király-zsoltárok teológiai és izagógiai kérdései. In: Juhász Tamás (szerk.): *Határidő*. Teológiai tanulmányok. Kolozsvár, ProtTeol, 51–105.

1996 *Sofonias és Malakiás próféta könyvének magyarázata.*, Kolozsvár, RefEgyh

1999 *Zakariás próféta könyvének magyarázata*. Kolozsvár, RefEgyh

NAGY László

1991 *Pál apostol kapcsolatai levelei protokolljában*. Kolozsvár, RefEgyh

PAP Géza

1998 Az elragadtatás avagy az Úr fogadása. Az 1Thessz 4,13–18 elemzése. *Református Szemle* 91. 3. 177–192.

2001 A visszatartók. 2Thessz 2,6–7 elemzése új megközelítésben. *Református Szemle* 94. 1. 15–34.

TÖKÉS István

1995 *A Korinthusbeliekhez írt első levél magyarázata*. Nagyvárad, KRefEgyh

1996 *A Korinthusbeliekhez írt második levél magyarázata*. Kolozsvár, RefEgyh

VARGA László

1993 Mít hiszünk testünk feltámadásáról? In: Szathmáry Sándor (szerk.): *Hiszen meghalni egészen más*. Budapest, Kálvin, 137–169.

2000 *Az eleveelrendelés az Újszövetségben*. Kolozsvár, ProtTeol

2. Rendszeres teológia

BALÁZS Ferenc

1991 Szabadság. *Keresztény Magvető* 97. 1. 73–78.

BULLINGER, Henrik

1999 *Második Helvét Hitvallás* Kolozsvár, ProtTeol (ford. Buzogány Dezső, Juhász Tamás és Sipos Gábor)

CSUTAK Csaba

1992 *Krisztus egyetlen egyháza*. Kolozsvár, RefEgyh

1994 *Jézus Krisztus feltámadása*. Kolozsvár, RefEgyh

DÁVID Gyula

1992 *A keresztség sákramentuma*. Kolozsvár, RefEgyh

ERDŐ János

1986a Jézus istenfogalma. In: *Teológiai tanulmányok*. Kolozsvár, UnitEgyh, 189–198.

1986b Jézus erkölcsi tanítása. *I. m.* 209–217.

1986c A tekintély forrása a vallásban. *I. m.* 218–235.

FERENCZ Árpád

2001 Az idő fogalma Karl Barth Kirchliche Dogmatikjában. *Theologia Reformata Transylvaniensis* 1. 96–118.

GERÉB Pál

1998 Barth Károly Egyházi dogmatika című művének összefoglaló ismertetése. *Református Szemle* 91. 2. 118–127.

JUHÁSZ Tamás

1987 Tanítás – építés – hitvallás. A Heidelbergi Káté egyházi jellege. In: Gálfy Zoltán (szerk.): *Hűség és szolgálat*. Kolozsvár, RefEgyh. 178–191.

KOVÁCS László Attila

2000 *Ier, örvendjünk, keresztyének*. Teológiai tanulmányok. Kolozsvár, ProtTeol

PÁSZTORI-KUPÁN István

2000 Küroszi Theodorótosz: A megelevenítő Szentháromságról. *Református Szemle* 93. 4–5. 317–336.

REZI Elek

1992 Hiszek az emberben. *Keresztény Magvető* 98. 1. 5–11.

1999 *Válaszd az életet!* Unitárius erkölcstani tanulmányok. Kolozsvár, UnitEgyh Egyház

TAVASZY Sándor

1999 *Válogatott filozófiai írások*. Kolozsvár–Szeged, Pro Philosophia (Szerk.: Tonk Márton)

VARGA Béla

1991 Istenről való tudásunk gyarapodása. *Keresztény Magvető* 97. 1. 16–26.

VARGA László

1992 *Istenismeret*. Hittan azoknak, akik nem ismerik. Marosvásárhely, RefEgyh
2000 „*Idő többé nem léssen*”. Vitatott eszkatológiai kérdések bibliai alapjai. Debrecen, RefKoll

VISKY Béla

2001a A keresztyénség és világvallások Hans Küng értelmezésében. *Theologia Reformata Transylvaniensis* 1. 69–95.

2001b Teológiai szempontok a kreáció–evolúció vitához. *Theologia Reformata Transylvaniensis* 2. 42–62.

3. Egyháztörténeti teológia

ANTAL József

1996 *Dr. Kovács Ödön élete és munkássága*. Kolozsvár, RefEgyh

BOD Péter

2000 Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium Historia. In: Dumitran–Gúdor: *Román–magyar felekezetközi kapcsolatok Erdélyben a XVI. század közepe és a XVIII. század első évtizedei között*. Gyulafehérvár, Bibliotheca Musei Apulensis, 286–445.

BUZOGÁNY Dezső

2000 *Az erdélyi Ifjúsági Keresztyén Egyesület története 1930-ig*. Kolozsvár, ProtTeol

ENDE, Madga van der

1990 *Imre Lajos élete és teológiai munkássága*. Budapest, Ráday RefKoll

GRAAF, Henk van de

1979 *A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században 1690–1795*. Kolozsvár, ProtTeol

IMRE Lajos

1999 *Önéletírás*. Kolozsvár, ProtTeol

JUHÁSZ András

1994 *Ökumenikus törekvések az erdélyi református egyház XVI. és XVII. századi történetében*. Kolozsvár, RefEgyh

JUHÁSZ István

1996 *Hitvallás és türelem*. Tanulmányok az erdélyi református egyház és teológia 1542–1792 közötti történetéből. Kolozsvár, ProtTeol

1999 A Második Helvét Hitvallás története és jelentősége. In: Bullinger, Henrik: *Második Helvét Hitvallás*. Kolozsvár, ProtTeol (ford. Buzogány Dezső, Juhász Tamás és Sipos Gábor)

KOZMA Zsolt (szerk.)

1996 *Akik jó bizonyosságot nyertek*. A kolozsvári Református Theológiai Fakultás tanárai 1895–1948. Kolozsvár, ProtTeol

LÁSZLÓ Dezső

1992 *A magyar református lelképásztor a történelemben I.* Kolozsvár, RefEgyh

1994 *A magyar református lelképásztor a történelemben II.* Kolozsvár, RefEgyh

1995 *Az Erdélyi Református Egyház története*. Nagyvárad, KrefEgyh

MOLNÁR János I.

1999 *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület története I.* Nagyvárad, KrefEgyh

2001 *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület története II.* Nagyvárad, KRefEgyh

NAGY Géza

1995 *A kolozsvári Református Theológiai Fakultás története*. Kolozsvár, RefEgyh

SIPÓS Gábor

2000 *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása*. Kolozsvár, EME és RefEgyh

4. Gyakorlati teológia

ADORJÁNI Zoltán

1995 Gyülekezetem pásztori arculata. In: Juhász Tamás (szerk.): *Határidő*. Teológiai tanulmányok. Kolozsvár, ProtTeol, 221–242.

CSIHA Kálmán

1991 *Az igehirdetés dialektikája*. Egzisztenciális igehirdetés. Kolozsvár, RefEgyh

FEKETE Károly

2000 *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága*. Kolozsvár, RefEgyh

IMRE Lajos

1995 *Általános neveléstudomány és neveléstan*. Kolozsvár, RefEgyh

1996 Hivatási erkölcsan. *Református Szemle* 89. 3. 176–184.

KELEMEN Attila

1995a A keresztelési igehirdetés kérdései. In: Juhász Tamás (szerk.): *Határidő*. Teológiai tanulmányok. Kolozsvár, ProtTeol, 171–177.

1995b A prédikáció és a kommunikációtudomány. In: Juhász Tamás (szerk.): *Határidő*. Teológiai tanulmányok. Kolozsvár, ProtTeol, 178–186.

KOZMA Zsolt

1995a A keresztség istentiszteleti és pasztorációs vonatkozásai. In: Juhász Tamás (szerk.): *Határidő*. Teológiai tanulmányok. Kolozsvár, ProtTeol, 171–177.

1995b Az úrvacsorai istentisztelet mai kérdései. In: Juhász Tamás (szerk.): *Határidő*. Teológiai tanulmányok. Kolozsvár, ProtTeol, 171–177.

2000a *Ekléziasztika*. Kolozsvár, ProtTeol

2000b *Liturgika*. Kolozsvár, ProtTeol

2000c *Pojmenika*. Kolozsvár, ProtTeol

A GYULAFEHÉRVÁRI RÓMAI KATOLIKUS TEOLÓGIA HELYZETÉNEK ALAKULÁSA 1990 UTÁN

Az erdélyi római katolikus egyházmegyékben a püspökségek mellett a legfontosabb intézmények a papi szemináriumok vagy közismertebb néven a teológiák voltak. Itt képezték lelkiileg-szellemileg a jövő papjait. A szeminaristáknak itt nyílt lehetőségük a teológiai kutatómunkára, a teológiai tudományokban való elmélyülésre, a szellemi kibontakozásra.

Az 1990-es években a Gyulafehérvári Római Katolikus Teológián is végbement változásokat csak az előzmények, a kommunista idők ismeretében érthetjük meg. Egy-két körülményre való utalás elég lesz, hogy történelmi megítélésben világosabban és józanabban lássuk a mai erdélyi magyar nyelvű katolikus teológiai kutatás helyzetének alakulását. Röviden vegyük hát számba ezeket a hittudomány művelését befolyásoló tényezőket.

Romániában 1948-tól kezdve 1990-ig a katolikus egyház nem tartozott az államilag elismert vallásfelekezetek közé. Habár a hívek létszámát tekintve, az ortodox egyház mögött a másodiknak számított, jogi szempontból csak „megtűrt” minőségben kezelték az állami szervek. A kommunista hatalom megerősödésével a püspökök s majd az egyházmegyéek kormányzóinak nagyobb része azért került börtönbe, mert nem voltak hajlandók elfogadni az állami hatóságok által diktált működési szabályzatot, az ún. statútumot. Márton Áron püspököt is azzal a csellel rendelték Bukarestbe, hogy a statútumtervezetről fognak tárgyalni, s odaautazásakor, 1949. június 21-én a tövisi úton titokban letartóztatták.

Mivel nem volt a katolikus egyháznak statútuma, ez a hiány kihatott a teológiai intézetek sorsára is. Erdélyben 1948-ig a gyulafehérvári szeminárium mellett létezett a temesvári és a nagyváradi papnevelde, valamint a szatmári kisszeminárium. A Kultuszminisztérium 1948-tól a megkötendő statútum megszületéséig, amelyben – az állami elgondolás szerint – csak egy Teológiáról lehet szó, mindegyik katolikus teológia működését felfüggesztette, mint ahogyan rendelet törvénnyel csak a gyulafehérvári és a iasi-i püspökségeket ismerte el.

Márton Áron börtönévei alatt az állami elképzelés kezdett testet ölteni. A Kultuszminisztérium emberei megtalálták és Gyulafehérvárra kényszerítették a bábszerepet játszó egyházi vezetőket. Létrehozták az erdélyi katolikusok részére az egyetlen közös egyházi kormányzatot és az egyesített papi szemináriumot. Gondoskodtak arról, hogy az állami szervekkel „tárgyalni tudó” papokat hozzanak Gyulafehérvárra mind a négy egyházi központból (Gyulafehérvár, Temesvár, Nagyvárad, Szatmárnémeti). A nagy körütekintéssel kialakított gyulafehérvári kormányzatnak azonban a legnagyobb gondot az egyházi hivatalosságot hiányoló Teológia okozta. Tanári kara hiába verbuválódott össze tanításra felkészült paptanárokból, az intézmény kongott az ürességtől. Papok lebeszélésére a hivatást érző fiatalok nem jöttek a papneveldebe.

Márton Áron püspök börtönből való szabadulása után 180 fokos fordulat következett a Teológia belső életében. Egyházjogilag minden rendeződött, államjogilag viszont maradt a bizonytalanság. A katolikus egyháznak megtört mivoltához hasonló volt a Gyulafehérvári Római Katolikus Teológia helyzete is. Állandóan fölötte lebegett a damoklészi kard, megszüntetésének veszélye végigkísérte a kommunista időszakban. Ennek a bizonytalanságnak és egyéb rosszindulatú támadásoknak ellenére, 1955-től a Papnevelde benépesült. Évtizedeken keresztül szerény és szegényes körülmények között, de annál nagyobb lelkesedéssel és elkötelezettséggel készültek fel itt a papnövendékek a papi életre.

A hivatalos állami hatóságok a hatéves Gyulafehérvári Római Katolikus Teológiát egyetemi rangú főiskolának minősítették. Tanárait a gyulafehérvári püspök nevezte ki, amelyhez a bukaresti kultuszügyosztály vezetőjének a hozzájárulása is szükséges volt. Az is megtörtént, hogy a hivatalos szervek gáncsoskodása ellenére Márton Áron tanárjelöltjét saját felelősségére nevezte ki és tette meg lelkiigazgatónak. Ilyenformán próbálta biztosítani a nagy püspök azt az egyházas szellemet, amelyet éppen a „vallásszabadság nevében” akartak tönkretenni.

Négy évtizeden keresztül a pártaktivisták részéről állandó üldözésnek volt kitéve a Teológia. Működéséhez szükséges anyagi alapjának jó részét már 1921-ben kisajátították, majd 1948-ban teljesen államosították, így az intézményt nehéz körülmények között a püspökségen keresztül a hívek tartották fenn. A 70-es évektől a nyugat-németországi segélyszervek jelentős támogatása enyhített a szeminárium anyagi gondjain. A Teológia mint önálló jogi intézmény állami kongruában nem részesült, akadályoztatásban viszont igen. Éppen az évi költségvetés jóváhagyása

címén és révén akadémuskodtak a legtöbbet, a numerus clausus bevezetését is ezen keresztül kényszerítették ki.

Az elzártság időszakában komoly gondot jelentett a tanári utánpótlás. Felkészült és szaktekintélynek számító teológiai tanárok börtönben fejezték be életüket az 50-es években. Papok és kispapok külföldi egyetemekre nem mehettek. Márton Áron püspöknek csak 1970-ben sikerült elérnie, hogy Jakubinyi György szatmári, Szabó Árpád és Vencser László gyulafehérvári, Tamáskó Péter temesvári egyházmegyes hallgatók hivatalosan Rómában folytathassák tanulmányukat. Hazajövetelükig, de azután is gyakorlat lett, hogy az intézményért felelős püspökök a lelkipásztori munkában kipróbált papokból neveztek ki új tanárokat.

A teológiai képzést és a tudományos munkát hátráltatta a szakkönyvek hiánya. Köztudott, hogy a szemináriummal egybeépült értékes püspöki könyvtárat, a Batthyaneumot államosították, és így nagyon szerény intézeti könyvtárral maradt a papnevelde. Gondolni sem lehetett a könyvtár fejlesztésére. A papnevelde anyagi nehézségeinek csökkenésével viszont már javulás mutatkozik ezen a téren. A 80-as években annyira gyarapodott a könyvtár, hogy könyvtárost kapott a teológiai intézet, addig ugyanis a teológushallgatók végezték a könyvtárosi teendőket. A teológiai tudományok művelése, a teológiai szakkönyvek, folyóiratok olvasása – római katolikus vonatkozásban – csak a teológiai hallgatóknak volt biztosítva. Gyakorlatilag a hittudomány művelése a papképzésre szorítkozott, a laikus hívek előtt el volt zárva.

1990-ig a Papnevelde volt az egyetlen intézmény, ahol az egyházmegyei szintű rendezvényeket, lelki és szellemi továbbképzést szabadott és meg lehetett szervezni. A szatmári, a nagyváradai és a temesvári papok is Gyulafehérvárra kényszerültek e célból. Mind a négy egyházmegye papságának évente kétszer tartottak háromnapos lelkigyakorlatot, a teológiai tanárok kétszer szerveztek ötnapos teológiai továbbképzőt, rendeztek zsinati vizsgákat. Tehát nemcsak a papképzésnek, hanem a papi továbbképzésnek, a katolikus hittudomány művelésének is fellegvárává vált a gyulafehérvári teológiai központ.

Kényszerszülte körülmény hozta össze a négy egyházmegye szeminaristáit és papjait. Ebből a helyzetből viszont az állami szervek részéről nem várt, és a szemináriumok felszámolásakor az egyházi vezetők részéről nem remélt sok jó származott: Erdély papsága megismerte egymást, közelebb került egymáshoz, összetartóbb lett. Az adott körülmények között tehát még javunkra is vált, hogy a gyulafehérvári maradt az egyetlen magyar papnevelde. Amikor 1990-ben az állami hatóságok mind a négy

egyházmegyét elismerték püspöki kormányzás alatt, a püspökök úgy ítélték meg, hogy nem ajánlatos visszaállítani a régi egyházmegyes teológiákat. Az idegeket próbáló szorongatások és nyomások között kikristályosodott gyulafehérvári papnevelde szolgálja továbbra is mind a négy erdélyi püspökséget.

A Gyulafehérvári Római Katolikus Teológia Kar tanári kara 1990-ben a következőképpen mutatott:¹ Ft. Hajdú Gyula rektor, a latin nyelv, retorika és adminisztráció tanára; Ft. Dr. Vencser László vicerector, az erkölcssteológia és német nyelv tanára; Ft. Jäger Peter tanulmányi igazgató, a filozófia és filozófiatörténet tanára; Ft. Tamás József lelkiigazgató, a liturgika és lelki-ségi teológia tanára; Ft. Ágoston Ferenc fegyelmi előjáró, a pásztorális és az egyházi zene tanára; Ft. Dr. Jakubinyi György, a szentírástudományok, a görög–héber nyelvek tanára; Ft. Tamáskó Péter, egyházjog, a liturgika és német nyelv tanára; Ft. Dr. Molnár Lajos, az alapvető és ágazatos hittan tanára; Ft. Marton József, az egyháztörténelem, patológia, katekétika és homiletika tanára. Társult oktatók: Bakos Mihály, a román nyelv és irodalom tanára; Ft. Csintalan László, a magyar nyelv és irodalom tanára.

Az 1990-es fordulat és fejleményei újabb és újabb munka elé állították a Gyulafehérvári Római Katolikus Teológia tanárait. Először az egyházkormányzatban következett be változás. Új püspöke és segédpüspöke lett az egyházmegyének. Dr. Jakubinyi György segédpüspöki kinevezése után már nem tudta vállalni a biblikus tantárgyak oktatását, csak a klasszikus ókori nyelvek tanítását folytatta tovább 1995-ig. Őutána a szentírástudományok szaktárgyait sorrendben a következő tanárok tanították: Ft. Tempfli Imre és Ft. Aib Sándor, Ft. Szeles Tibor és Ft. Nagy József.

A tanári karból többen külföldi egyetemeken folytatták tanulmányaikat a doktori fokozat elnyerése céljából. A tehetségesebb fiatal teológushallgatók előtt is megnyílt a nagy lehetőség. Olaszországi, németországi, ausztriai, magyarországi egyetemeken tanulhattak. Közben a külföldről hazatért papok közül többen kaptak tanári beosztást. Ezek a lehetőségek lelki és szellemi átalakulást idéztek elő a gyulafehérvári teológia életében. Szinte minden évben volt tanárcsere. Ha az egyházmegyei schematizmusokba beletekintünk, a tanári karban gyors a váltás: régi nevek eltűnése és új nevek feltűnése észlelhető. 1992 őszén az alábbi tanári felállításában kezdte meg az új tanévet a Teológia:² Ft. Hajdú Gyula rek-

1 Gyulafehérvári Római Katolikus Hittudományi Főiskola I–VI. évfolyamok Diariuma 1990/1991. tanév

2 Gyulafehérvári Római Katolikus Hittudományi Főiskola I–VI. évfolyamok Diariuma 1992/1993. tanév.

tor, a retorika, latin nyelv és adminisztráció tanára; Ft. Szász János vice-rektor; Ft. Jäger Peter tanulmányi igazgató, a filozófia és filozófiatörténet tanára; Ft. Tamás József lelkiigazgató, a liturgika és aszkétika tanára; Ft. Nemes Ödön SJ. lelkiigazgató, a lelkeségi teológia tanára; Ft. Aib Sándor, fegyelmi előljáró, szentírástudományok tanára; Msgr. Jakubinyi György püspök, görög–héber nyelvek tanára; Ft. Dr. Molnár Lajos, alapvető és ágazatos hittan, román nyelv tanára; Ft. Dr. Marton József, egyháztörténelem, patológia, homiletika és katekétika tanára; Ft. Dr. Ágoston Ferenc, pásztorális, német nyelv és egyházi zene tanára; Ft. Székely Dénes, erkölcssteológia és német nyelv tanára; Ft. Dr. Rencsik István, egyházjog és német nyelv tanára. Társult oktatók: Király László, magyar nyelv és irodalom tanára; Dr. Kovács András, művelődéstörténet tanára.

Jelentős változást hozott az 1997-es év. Befejezte tanári lelkiigazgatói tevékenységét és Csíkszeredába költözött Ft. Tamás József segédpüspök. Hajdú Gyula rektor nyugdíjba vonult. A rektori szék betöltésének módzatában Jakubinyi György érsek változást eszközölt: hosszabb időszakra való kinevezést a három évre szóló megbízással váltotta fel. Ekkor a következőképpen módosult a tanári kar:³ Ft. Dr. Székely Dénes rektor, alapvető hittan és olasz nyelv tanára; Ft. Jenei János vicerektor és fegyelmi előljáró, román nyelv és adminisztráció tanára; Ft. Jäger Peter tanulmányi igazgató, filozófia és filozófiatörténet tanára; Ft. Dr. Ágoston Ferenc pásztorális, módszertan, német nyelv és egyházi zene tanára; Ft. Schönberger Jenő lelkiigazgató, liturgika és aszkétika tanára; Ft. Szócs László Ödön SJ. lelkiigazgató, lelkeségi teológia és német nyelv tanára; Ft. Nagy József, szentírástudományok, görög nyelv tanára; Ft. Dr. Molnár Lajos, ágazatos hittan és latin tanára; Ft. Dr. Marton József, egyháztörténelem, patológia és katekétika tanára; Ft. Dr. Holló László, erkölcssteológia tanára; Ft. Kerekes László, egyházjog, pedagógia, retorika és homiletika tanára. Társult oktatók: Király László magyar nyelv és irodalom tanára; Dr. Kovács András, művelődéstörténet tanára.

A 2000. nagy jubileumi évben Dr. Székely Dénes rektor hároméves megbízása után az intézet legrégebb tanára, Ft. Jäger Peter lett a rektor. 2001 őszén ekképpen alakult a tanári kar:⁴ Ft. Jäger Peter rektor, filozófia és filozófiatörténet tanára; Ft. Ferenczi Sándor vicerektor, pásztorális és katekétika tanára; Ft. Tófalvi Géza tanulmányi igazgató, erkölcssteológia

3 Gyulafehérvári Római Katolikus Hittudományi Főiskola I–VI. évfolyamok Diariuma 1997/1998. tanév.

4 Gyulafehérvári Római Katolikus Hittudományi Főiskola I–VI. évfolyamok Diariuma 2001/2002. tanév.

és homiletika tanára; Ft. László Áron lelkiigazgató, lelkiismereti teológia és pszichológia tanára; Ft. Egeli Ferenc fegyelmi előjáró, a liturgika és pedagógia tanára; Ft. Dr. Székely Dénes, az alapvető hittan és az olasz nyelv tanára; Ft. Nagy József, a szentírástudományok tanára; Ft. Bara Zoltán, az ágazatos hittan, módszertan és egyházi zene tanára; Ft. Lukács Róbert Imre, az egyházjog és retorika tanára; Ft. Potyó Ferenc, az adminisztráció tanára. Társult oktatók: Ft. Dr. Marton József, az egyháztörténelem és patológia tanára; Ft. Oláh Zoltán, a görög és héber nyelvek tanára; Ft. Fejér Lajos, a latin nyelv tanára; Király László, a magyar nyelv és irodalom tanára; Katona Ferenc, a román nyelv és irodalom tanára.

Gyulafehérvárott részben erősítette, részben visszafogta a teológia tudományos művelését a sok tanárváltozás. A megnőtt kíváncsiságnak azonban mindegyik tanár igyekezett képességéhez mérten eleget tenni.

A teológiai tudományok művelésében és a papnövendékek érdeklődésének tágításában jó lehetőség nyílt a könyvtár bővítésével. 1990-től magyar, német és olasz nyelvű szakkönyvekkel, szakfolyóiratokkal kb. 65 000 kiadványra egészült ki az intézeti könyvtár. Rövid ideig, különösebb akadályoztatás nélkül, a Batthyaneumban való kutatás lehetősége is megvolt, ami éppen az RMDSZ által megjelölt tíz egyházi ingatlan (köztük első helyen a Batthyaneum) visszaadásának megszavazásakor szűnt meg. A nagy múltú és feldolgozatlan levéltári dokumentummal rendelkező Érseki Levéltár viszont több teológushallgatónak hozta meg a kutatási kedvét.

A római katolikus teológiai írások, folyóiratok, szakmunkák nyomtatásban nem jelentek meg 1990 előtt Erdélyben. Oka sokféle volt: a katolikus egyház megtűrt mivolta, az akadályoztatás stb. Az önkorlátozásnak – mert ez is előfordult – Márton Áron szolgáltatta a legindokoltabb válfaját. A durva cenzúra és a kommunista elvek dicsőítésének kényszere miatt a püspök lemondott még a katolikus folyóirat létezéséről is. Mégsem vált földalattivá egészen a katolikus teológia. Évtizedeken keresztül az egyes szaktárgyak tanításához a tanárok készítettek jegyzeteket, kisebb tanulmányokat. A szerény formában – az állami hatóságok által legfeljebb 100-ra korlátozott példányban – sokszorosított munkák néha-néha az Intézet zárt falain túlra, a teológiai tudományok iránt érdeklődő emberekhez is eljutottak.

A katolikus hittudomány művelésében elsősorban a teológiai tanárok jeleskedtek, de nem hiányoztak a szerzetes és egyházmegyes papok és a hívek sem. A teológiai szakmunkát végző személyiségek sorának élére Dr. Jakubinyi György érsek neve kíváncsodik. Szinte 30 évig tanárosko-

dott a gyulafehérvári papneveldeben. Tanársága idején nagyon sok szakjegyzetet állított össze. Tevékenysége nem maradt hatástalan, szellemi aktivitása ösztönzőleg befolyásolt más tanárokat is. Szakmai felkészültségéért és a hittudomány terén kifejtett tevékenységéért Dr. Jakubinyi György érsek urat 2001. november 28-án a Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem díszdoktorrá avatta.

A fordulat után számos kézirat jelent meg nyomtatásban (Ágoston 1992, 1993, 1994; Ágoston–Marton 1996; Erőss 1998; Holló 2002; Jäger 1990, 1991a, 1991b, 1991c; Jakubinyi 1974, 1990a, 1990b, 1991, 1997a, 1997b, 1999, 2000a, 2000b; Kerekes 1995; Marton 1990, 1993a, 1993b, 1994, 1996, 1997, 1998, 2001; Marton–Jakabffy 1999; Marton–Nemes 1996; Molnár 1985; Rencsik 1993; Tempfli 1996, 2000a, 2000b; Vencser 1975, 1998, 2000).

A megjelent katolikus könyvek mellett említésre méltó, hogy 1990-ben kolozsvári székhellyel Bajor Andor szerkesztésében elindult a *Keresztény Szó* havilap, és a következő évben a *Vasárnap* hetilap. A frissen indult egyházmegyei újságok cikkírói között is felfedezhetők a gyulafehérvári tanárok neve. Ft. Jakab Gábor és Jakabffy Tamás vezetésével a *Keresztény Szó* katolikus kulturális havilappá fejlődött. A Kolozsvárott 2001-ben Jakabffy Tamás szerkesztésében megjelent *Beszéd a láthatatlanról* című könyv teológiai és egyháztörténeti munkákat tartalmaz (Jakabffy 2001). Teológiai szakmunkának minősül Jakab Gábor *Mindannyiunk hitvallása* című, Kolozsvárott 1999-ben megjelent műve (Jakab 1999).

A gyulafehérvári hittudományi oktatás keretén belül szervezett kolégiumok gyümölcsének tekinthető: Fodor Katalin: *Bevezetés a lélektanba* (1994); Tóth István: *Irodalmi műveltségünk főbb korszakai. Őskor és középkor* (1994); Tóth István: *Irodalmi műveltségünk főbb korszakai. Reneszánsz és manierizmus* (1994a és 1994b). Nyilvántartásunkban nem feledkezhetünk meg Msgr. Lestyán Ferenc egyháztörténelmi munkáiról: *Megszentelt kövek I–II.* (2000a); *A hitvallásos iskolák küzdelme a két világháború között* (2000b).

Az erdélyi katolikusság elképzelhetetlen az obszerváns ferencesek nélkül. 1990 után régi kincsesládáikból ők is elővették rejtett kincseiket. Rendtörténeti és egyéb tanulmányaik a *Szent Bonaventura* sorozatban jelentek meg (Bartalis 2001; Benedek D. 1995; Benedek F. 2000; Boros 1994; Papp A. 1994, 1995; Papp L.–Mészáros 1995; Reiner 1999).

1996-ban jelentős fordulat következett be a Gyulafehérvári Hittudományi Főiskola életében. Régi kíváncsi valósult meg. Az állami hatósá-

gok gáncsoskodása miatt Intézményünknek 1965-ben a Római Lateráni Egyetem Teológiai Karához való affiliálása papíron maradt. A 90-es fordulat után hosszas procedúrával Dr. Jakubinyi György érsek úr elérte, hogy a Gyulafehérvári Főiskola utolsó nyolc szemeszterét (az ún. négy teológiai évet) ismét affiliálja a Lateráni Egyetem. Az egyetemi elvárások ösztönzőleg hatnak a teológiai tanárookra és hallgatókra. A teológiai kutatómunka szempontjából mindenképpen előrelépést hoztak. Az olasz nyelv bevezetése mellett létrejött a teológiai tanárok tudományos tevékenységét összegző, évente megjelenő *Studia Theologica Transsylvanien-sia* szakfolyóirat. A teológushallgatók *Mégis...* című folyóirata is tudományosabb, színvonalasabb lett.

A római katolikus teológiai oktatás szempontjából az 1996. esztendő más vonatkozásban is jelentősnek tekinthető. Ebben az évben hittanárképzés céljából megalakult a Kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Katolikus Teológiai Kara, az Egyetem és a Gyulafehérvári Érsekség között létrejött megállapodás keretében. A Teológiai Kar célja olyan teológiailag képzett világiak felkészítése, akik hitoktatóként, történelem vagy nyelvtanárként, illetve különböző más egyházi és civil intézményekben szolgálatot teljesítő értelmiségiként választ tudnak adni a mai ember egzisztenciális kérdéseire, a keresztény értékeket képviselik a társadalomban, és hozzájárulnak azok megvalósításához. A kar hallgatói teológiai tanulmányaik mellett egy második szakot is végeznek: történelmet, illetve magyar vagy valamely világnyelvet (angol, német, francia) és irodalmat tanulnak. 2002-től harmadik szaktárgyként a szociális képzés indul. A végzettek hitoktatói, illetve választott szakpári tanári képesítést nyernek az egyetem előtti oktatás minden szintjére.

2001-ben a – még a kiépítés alatt álló – Római Katolikus Teológiai Kar tanári kara a következő volt: Dr. Marton József dékán, egyetemi tanár: egyháztörténelem és patológia; Ft. Nóda Mózes drd. kancellár, adjunktus: alapvető hittan és liturgika; Dr. Holló László adjunktus: erkölcszociológia, házasságjog és pasztorális; Zamfir Korinna drd. tanársegéd: exegézis és öikuménizmus; Jitianu Liviu drd. gyakornok: ágazatos hittan. Más karok részéről: Dr. Szegő Katalin előadótanár: filozófia, filozófiatörténet; Robu Judit drd. adjunktus: informatika; Dr. Csucsuj István egyetemi tanár: a mesterképzőn; Dr. Gábor Csilla adjunktus: a mesterképzőn; Farmati Anna tanár: katekétika. A Pázmány Péter Tudományegyetemről: Dr. Fodor György egyetemi tanár: szentírástudomány. Az Esztergomi Hittudományi Főiskoláról: Dr. Gaál Endre egyetemi tanár: szentírástudo-

mány. A Gyulafehérvári Hittudományi Főiskoláról: Nagy József drd. adjunktus: szentírástudomány; Fejér Lajos drd. tanársegéd: latin nyelv.

A kar szervezésében több tudományos szesszióra és konferenciára került sor. Ezek közül a jelentősebbek: 1999-ben *Kihívások a teológiában a harmadik évezred küszöbén* címmel, 2000-ben *A keresztény család az eszmény és a valóság között* címmel megrendezett Teológiai Napok. A római katolikus kar főszervezésében a Babeş–Bolyai Tudományegyetem négy teológiai kara (ortodox, görög katolikus, református, római katolikus) és a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi kara közös tudományos értekezletet tartottak 2000-ben *Az egyház és az állam viszonya* címen. Az előadásokból született meg a *Theologica Doctrines on the Ideal Church-State Relation* című könyv (Nóda 2000). 2001-ben Budapesten *A bűn erkölcszteológiai témával* tartottak a két egyetem teológiai kara közös rendezvényt. 2002 áprilisában a római katolikus kar szervezésében kerül sorra *A vallás szerepe a kiengesztelődésben* c. tudományos értekezlet. 2000-ben a kar tanári kara beindította az egyetem *Studia* sorozatának keretében saját folyóiratát *Theologia Catholica Latina* címmel.

Szükség hajtotta és hajtja a teológia tanárait a tudományos tevékenységre. A nyomtatott formában megjelent munkák után megnőtt az igény. 1990-től a hittudomány oktatása már nem szorítkozott csak a papképzésre. A gyulafehérvári teológiai tanárookra hárult az a feladat, hogy civil érdeklődők részére az erdélyi régió nagyobb katolikus városaiban teológiai előadás-sorozatokat szervezzenek. Az 1990/1991-es tanévben beindult a Levelező Tagozat Szatmárnémetiben, Nagyváradon, Marosvásárhelyen, Déván, Csíkszeredában, Sepsiszentgyörgyön, Székelyudvarhelyen, Kolozsváron, majd 1991-től Temesváron és Gyergyószentmiklóson is. Lelkes papok és civil tanárok közreműködésével, a gyulafehérvári teológiai tanárok konzultálásával, kinyomtatott jegyzetek segítségével kilenc éven keresztül folyt a teológiai képzés a fent megjelölt központokban. A kb. 1500 beiratkozott hallgatóból 1300-an végezték el mind a tíz szemesztert, tandíjmentesen és kevés költséggel. Nagy szükség volt erre az intézményre. Jelenleg is az iskolai és plébániai hitoktatás 60 százalékát a levelező tagozat végzettjei látják el.

A Levelező Tagozat működését a Vallásügyi Minisztérium Államtitkársága 1991-ben tudomásul vette.⁵ A romániai tanügyi törvény megjelenése után a Teológia Rektorátusa 1995-ben a Tanügyminisztériumban le-

5 Ministerul Cultelor Nr. 3910/ 14. 05. 1991.

tette a Levelező Tagozat részére az akkreditálási kérést, amelyet 1995. június 14-én keltezett dátummal (tehát az akkreditáló bizottság helyszíni ellenőrzése előtt) visszautasítottak.⁶ Mint 1990 után létesített magánegyetemet kezelték, s annyit biztosítottak a végzős hallgatóknak, hogy egy állami egyetemen tett szűrővizsga után megszerezhessek a licenciátusi diplomát. Patthelyzet alakult ki a magyar nyelven tanuló levelezős hallgatók számára. Csak román nyelven tehették volna le a megkívánt különbözeti vizsgákat Iași-ban. Ugyanekkor a kolozsvári tudományegyetem keretén belül már három teológiai kar működött. Mindezek a tények hozzájárultak ahhoz, hogy 1996-ban hittanárképzés céljából a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen létrejött az önálló Római Katolikus Teológia Kar. Itt lehetőség adódott, hogy 1997-től a Levelező Tagozat végzősei az előírt vizsgák letétele után államilag elismert hittanári diplomát szerezhessenek.

A legtöbb civil hallgató nem a diploma érdekében, hanem önképzés céljából iratkozott be az egyes központokban megszervezett teológiai oktatásra. Ennek legszebb bizonyítéka, hogy 1999-ben a világi hívek részére csak önképzés céljából újjászervezett Márton Áron Teológiai Képző⁷ iránt nagy az érdeklődés.

A 90-es évek után megnőtt a laikus híveknek a teológia – s az ennek alapját képező *Szentírás* – iránti érdeklődés. A *Szentírás*nak tudományos tanulmányozására az erdélyi római katolikus magyarok körében megalakult a bibliaapostolság kiváló intézménye, a Katolikus Magyar Bibliatársulat.

Dr. Jakubinyi György, a Gyulafehérvári Római Katolikus Főegyház-megye jelenlegi érseke szentírástanárként már a 70-es évektől kapcsolatban volt a Katolikus Bibliaszövetség különféle külföldi intézményeivel, és püspökké szentelése után igen fontosnak tartotta, hogy Erdélyben is létrejöjjön annak intézménye a helyi egyházban. Megalakítására Nagy József gyulafehérvári főegyházmegyes papot kérte fel, aki – mint egyben a gyulafehérvári Római Katolikus Hittudományi Főiskola szentírástanára – annak jelenleg vezetője.

A Katolikus Magyar Bibliatársulat (KMB) hivatalos egyházi társulás a biblikus műveltség és apostolkodás céljainak előmozdítására a katolikus egyház szándékai szerint. 1994. június 14-én alakult Gyulafehérváron, hivatalos székhelye a gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség székhelye. Tagja a Katolikus Bibliaszövetségnek (Katholische Bibelföderation)

6 Ministerul Cultelor Nr. 1233/ 14. 06. 1995.

7 Érseki jóváhagyás 1999. április 29-én 792. számmal.

és a Közép-Európai Bibliatársulatok Munkaközösségének (Arbeitsgemeinschaft Mitteleuropäischer Bibelwerke). Jelenleg kb. 300 tagja van, akik azon fáradoznak, hogy az erdélyi katolikusok felfedezzék a *Szentírás* értékét, és gyümölcsöző módon használják azt életükben.

A KMB tevékenysége lelkipásztori síkon zajlik, és elsősorban képzés a feladata. Tanfolyamokat, szemináriumokat szervez egyházközségekben, tanulmányi házakban, amelyeknek célja, hogy a résztvevők felfedezzék a Szentírás értékét, és annak világával kapcsolatos szakismeretekre tegyenek szert. Évente kb. 400–500 személy vesz részt ilyen programokon, akik azután általában bekapcsolódnak egy bibliaolvasó csoport tevékenységébe. Ezen csoportok vezetéséhez munkatársak kiképzéséről szintén a társulat gondoskodik, és tevékenységüket folytonosan koordinálja. Szervezett biblikus módszertani szemináriumot hitoktatók és lelkipásztorok számára is. Az utóbbi években evangelizációs jellegű szemináriumokat is szervez felnőttek, fiatalok és újabban gyermekek számára, melyeknek a lelkeségi nevelés mellett célja az érdeklődés felkeltése a *Szentírás* világa iránt.

Ezen képzési tevékenység támogatására a társulat biblikus szakanyag terjesztésébe is kezdett. Magyar nyelven elsősorban az anyaországi szakemberek által kidolgozott irodalmat népszerűsíti, szorosan együttműködve a budapesti székhelyű Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulattal, mely a katolikus bibliaapostolság országos intézménye az anyaországban. Fennállása óta a KMB több mint 5000 teljes *Bibliát* (Ó- és Újszövetséget egyben) osztott szét Erdély-szerte, ami alapvetően hiánypótló szolgáltatnak számít az erdélyi katolikusok körében.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy az erdélyi római katolikus teológia művelése az elmúlt tíz évben sokat és jó irányban változott. Az állóvizek megmozdultak. A teológiai kutatás a holtpontról átbillent. Ma a haldan papképzésre szorítkozott hittudományi oktatásban a világi hívek is részesülhetnek. De még csak az út kezdetén vagyunk. Sokat kell tennünk, hogy az elméleti tudomány a keresztény embereknek életévé váljék.

SZAKIRODALOM

ÁGOSTON Ferenc

1992 *Der Dienst der Versöhnung als Aufgabe der Pastoral in Rumänien.*

Dettelbach

1993 *Pasztorális.* Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Teológia Hittudományi Tagozat

1994 *Teológiai módszertan.* Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Teológia

Hittudományi Tagozat

ÁGOSTON Ferenc–MARTON J. (szerk.)

1996 *Márton Áron: Az Egyházról.* Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Érsekség

BARTALIS János

2001 *Halálra ítelve.* Erdélyi ferencesek története 1949–1989-ig. Kolozsvár,

Ferences Kiadó

BENEDEK Domokos

1995 *Az erdélyi ferences rendtartomány nagyjai.* Kolozsvár, Ferences Kiadó

BENEDEK Fidél

2000 *Csíksomlyó Tanulmányok.* Kolozsvár, Ferences Kiadó

BOROS Fortunát

1994 *Csíksomlyó, a kegyhely.* Csíkszereda, Pallas-Akadémia (1. kiadás:

Kolozsvár, 1943)

ERŐSS Alfréd

1998 *Lelkipásztori néprajz.* Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Érsekség

FODOR Katalin

1994 *Bevezetés a lélektanba.* Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Teológia

Hittudományi Tagozat

HOLLÓ László

2002 *Általános erkölcsteológia.* Kolozsvár, Stúdium

JÄGER Peter

1990 *Filozófiatörténet I–II.* Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Teológia Hittudományi Tagozat

1991a *Filozófiatörténet.* Szeged, Gyulafehérvári Teológia Hittudományi Tagozat

1991b *A Koszmosz.* Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Teológia Hittudományi Tagozat

1991c *Élet és ember.* Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Teológia Hittudományi Tagozat

JAKAB Gábor

1999 *Mindannyiunk hitvallása.* Kolozsvár, Glória

JAKABFFY Tamás (szerk.)

2001 *Beszéd a láthatatlanról.* Kolozsvár, Glória

JAKUBINYI György

1974 *Die Eucharistie in der Apokalypse.* Róma, Pápai Biblikus Intézet

1990a *Bevezetés az Ószövetségbe I–II.* Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Teológia Hittudományi Tagozat

- 1990b *Bevezetés az Újszövetségbe*. Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Teológia Hittudományi Tagozat
- 1991 *Máté evangéliuma*. Budapest, Szent István Társulat
- 1997a *Bizalom és szeretet útja*. Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Érsekség
- 1997b *Hirdesd az Igét!* I–II. Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Érsekség
- 1999 *A Jelenések könyve eucharisztikus tana a II. Vatikáni zsinat fényében*. Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Érsekség
- 2000a *A szentek nyomában Erdélyben*. Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Érsekség
- 2000b *Minden Hiábavalóság?* Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Érsekség
- KEREKES László
- 1995 *Egyházi alkotmányjog*. Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Teológia Hittudományi Tagozat
- LÉSTYÁN Ferenc, Msgr.
- 2000a *Megszentelt kövek*. I–II. Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Érsekség
- 2000b *A hitvallásos iskolák küzdelme a két világháború között*. Kolozsvár, Gyulafehérvári Érsekség
- MARTON József
- 1990 *Egyháztörténelem*. Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Teológia Hittudományi Tagozat
- 1993a *Az erdélyi egyházmegye története*. Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Teológia Hittudományi Tagozat
- 1993b Papnevelés az erdélyi egyházmegyében 1753-tól 1918-ig. *Studia Theologica Budapestiensis*
- 1994 *Patrológia*. Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Teológia Hittudományi Tagozat
- 1998 *Katekétika*. Kolozsvár, Gyulafehérvári Teológia Hittudományi Tagozat
- 2001 *Katolikus egyháztörténet*. II. Kolozsvár, Stúdium
- MARTON József (szerk.)
- 1996 *Márton Áron Emlékkönyv*. Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Érsekség
- 1997 *Márton Áron írásai és beszédei* II. Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Érsekség
- MARTON József–JAKABFFY Tamás
- 1999 *Az erdélyi katolicizmus százada*. Kolozsvár, Glória
- MARTON József–NEMES István (szerk.)
- 1996 *Márton Áron írásai és beszédei*. I. Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Érsekség
- MOLNÁR Lajos
- 1985 *Der dreieinige Gott in der Rechtfertigungslehre Martin Luthers*. Róma, Univ. Urbaniana
- NÓDA Mózes (ed.)
- 2000 *Theologica Doctrines on the Ideal Church–State Relation*. Cluj-Napoca
- PAPP Asztrik
- 1994 *Jézushágón*. Kolozsvár, Ferences Kiadó
- 1995 *A csiksomlyói búcsú*. Agapé Kiadó
- PAPP Leonárd–MÉSZÁROS György
- 1995 *Az erdélyi ferences rendtartomány Egyesült Államokbeli Kustódiajának története*. Kolozsvár, Ferences Kiadó
- REINER Klára, M.
- 1999 *Múlt és jelen*. Kolozsvár, Ferences Kiadó

RENCSIK István

1993 *Egyházi törvényhozás*. Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Teológia Hittudományi Tagozat

TEMPFLI Imre

1996 *Kaplony*. Szatmárnémeti, Szent-Györgyi Albert Társaság és EMKE Szatmár megyei szervezete

2000a A Báthoryak valláspolitikája. Budapest, *Studia Theologica Budapestiensis*.

2000b *Lendítse, kistestvér!* Szatmárnémeti, Szent-Györgyi Albert Társaság és EMKE Szatmár megyei szervezete

TÓTH István

1994a *Irodalmi műveltségünk főbb korszakai*. Őskor és középkor. Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Teológia Hittudományi Tagozat

1994b *Irodalmi műveltségünk főbb korszakai*. Reneszánsz és manierizmus. Gyulafehérvár, Gyulafehérvári Teológia Hittudományi Tagozat

VENCSE László

1975 *Die Generalabsolution in der Lateinischen Kirche vom achten bis zum zwölften Jahrhundert*. Róma, Univ. Alfonziana

1998 *Felelős szabadság*. Csíkszereda, Státus

2000 *Atyánk és társaink*. Kolozsvár, Glória

ÖSSZEFOGLALÁS AZ ERDÉLYI MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÁSOKRÓL. 1990–2001.¹

Bármely tudományágazat kutatási eredményeinek összefoglalása és értékelése sok időt, szervezeti keretet és dokumentáltságot kívánó feladat. Fokozottan áll ez az erdélyi magyar történettudományra, melynek eredményei nemcsak a szűk szakmát érdeklik, hanem irányában fokozott érdeklődés nyilvánul meg az egész erdélyi magyar társadalom részéről. A fentiek indokolják, hogy teljességre törekvő összefoglalásra nem vállalkozhatunk, és a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézetének felkérésére mindössze egy vázlatos áttekintés kísérletével válaszolunk. Jelen összefoglalásunk nem terjed ki a művészettörténetre és az egyháztörténetre, ezeket önálló tanulmányok mutatják be.

Kiindulópontunk a romániai magyar történettudomány sajátos helyzete lehet. Az erdélyi magyarságot több mint nyolc évtizeddel ezelőtt politikailag elszakították a nemzet többi részétől, és így nemzeti tudományosságának szervezeti egysége 1918 után felbomlott. A leszakadt nemzetrészek tudósai azonban – történelmi, művelődési hagyományaik és nyelvi hovatartozásuk révén – továbbra is az anyaország egészének tudományos kutatásaihoz és eredményeihez igazodtak. A két világháború közötti időszak Romániájában a magyar tudományos szervezeti keretek java része megszűnt, annak kutatói pedig az ország tudományosságából szinte teljesen kiszorultak, illetve Magyarországra távoztak. Amikor 1940-ben a magyar tudományosság újjászervezése megkezdődhetett,

1 A tanulmány megírásához könyvészeti adatokat szolgáltatottak: Demény Lajos (Bukarest), Hermann Gusztáv Mihály (Székelyudvarhely), Jánó Mihály (Sepsiszentgyörgy), Kovách Géza (Arad), Némethi János (Nagyvárad) és Szabó Miklós (Marosvásárhely). A történészdoktorok listáját Ilyés Szilárd (Kolozsvár, EME) bocsátotta rendelkezésünkre. A történészakadémikusok munkásságának összeállításánál az MTA Könyvtára (személy szerint Domsáné K. Lujza h. főigazgató) és Programozó Intézete (személy szerint Balogh Margit osztályvezető) volt segítségünkre. Valamennyien fogadják őszinte köszönetünket.

mindössze a néhány itthon maradt erdélyi tudós állott rendelkezésre. Az újjászervezett és kiépült magyar tudományos szervezetet, intézményrendszerét 1944 után a román pártállam kultúrpolitikája fokozatosan megszüntette, illetve elsorvasztotta, és így 1990 után a szervezőmunkát újra előlről kellett kezdeni.

A magyar nemzet egészében gondolkodva sem feledkezhetünk meg mai román állami betagolódásunkról, amely az országos tudományossággal való együttműködésre készíteti történeteinket. A feléledt erdélyi magyar tudományosságnak meg kell találnia helyét és sajátos funkcióját Románia tudományos életében. Szükséges, hogy egyetemi tanszékeken, tudományos intézetekben, múzeumokban, könyvtárakban dolgozó kutatóink, oktatóink együtt munkálkodjanak román kollégáikkal. Ugyanakkor elengedhetetlen, hogy sajátos nemzetiségi feladataink rendjén megfelelő saját intézményrendszer, egyetem, kutatói hálózat álljon rendelkezésünkre. Az itt munkálkodók a román tudományt is értékes eredményekkel támogatják. Az európai integrálódás folyamatában érvényesülő nemzeti kultúrkoncepció az erdélyi magyar történettudományra a jövőben is nagy feladatokat ró. Még akkor is, ha a piacgazdasági, technikai prioritások viszonyai között az egységesülő Európának pillanatnyilag nincsen megfelelő humán, társadalom- és benne történettudományi elképzelése, távlati terve, jövőképe.

Az adott feltételek között történettudományunk a nemzeti, országos és társadalmi elvárásoknak igyekszik megfelelni, a tudás értékkeremtő voltáról meggyőződve keresi helyét a világban, nem feledkezik meg az egyetemes összefüggésekről, igényekről, ezeknek megfelelően alakítva ki a prioritásokat, saját távlati és közelebbi céljait. Jövőképe, feladatai kialakításához ma még alig létező széles infrastruktúrára, információs hálózatra, adatbázisra van szüksége, és természetesen a kérdések megvitatására, nyílt és őszinte felvetésére.

1. Intézményi keretek

Nemzetközileg elszigetelve, a magyarság egészétől művelődésileg sok tekintetben elszakítva, nemzeti tudatunkban károsítva-szegényítve köszöntött ránk az 1990. esztendő. 1944 után a román pártállam fokozatosan elsorvasztotta-megszüntette a magyarság önálló művelődéstudományos intézményrendszerét (egyetem, EME, EMKE stb.). Felszámolta az önálló anyanyelvű főiskolai hálózatot, a múzeumokba,

könyvtárakba, levéltárakba magyar diplomások csak kivételesen kerülhettek be. Az egyeduralkodóvá lett kommunista párt – programjának megfelelően – a humán tudományok közül a történeti vonatkozásúakat politikai-ideológiai tárgyá silányítva, igyekezett a maga szolgálatába állítani. Az „egyesített” intézményekben a történelem magyar nyelvű és magyar irányulású tudományművelése megszűnt. Mivel a tudományművelésre alkalmas fórum, folyóirat nem létezett, a szakágazat irányítására az egyetemi tanszéken működő oktatók csak magánemberként vállalkozhattak. Az amúgy is kalodába zárt romániai magyar történetírás eredményeinek publikálására jórészt román fordításokban kerülhetett sor egészen addig, amíg a Kriterion Könyvkiadó kiadói politikája sort nem kerített egyes tudományos eredmények megjelentetésére, művelődési folyóirataink pedig népszerűsítésükre. A Kriterion ún. „fehér sorozata” és a népszerűsítőbb igényű Téka-kötetek egy része a történészek szakmai munkáját dicséri, akik később monográfiákkal és tanulmánykötetekkel jelentkeztek. A felsorolásból nem maradhat ki a Tudományos Könyvkiadó sem, amely a *Kelemen Lajos Emlékkönyv* mellett a gazdaságtörténelmi tanulmányok kötetekbe foglalt sorozatával tűnt ki.

1968 után az engedményekre kényszerült pártállam a köztörténetnek és a politikatörténetnek továbbra is csak a „román vonulatát” engedélyezte, és a magyar kutatók történeti publikációit a gazdaság- és művelődéstörténetre korlátozták. Az összmagyarságtól elszakított székelység múltjának felidézése ugyancsak lehetséges volt, de mivel a székely történelem kutatása önmagában csak résztörténetként indokolt, így ezeket a kutatásokat sem lehetett megfelelő keretbe helyezni.

Jóllehet Magyarország egyes királyai, illetve Erdély több fejedelme okleveleiben Moldva és Havasalföld urának nevezte magát, a kommunista diktatúra azt a gyakorlatot honosította meg, hogy a régmúlt századaira vonatkozóan is a „három román ország” egyikének tette meg Erdélyt. A román történetírás mítoszok homályába burkolt időszaka volt ez, amelyben nemcsak a tények – azok sorában Magyarország története – nem kaphattak helyet, de még az erdélyi magyarság múltja sem. A történelmi periódusoknak a dáko-román etnogenezis és a jelenkor felé történt erőszakos elmozdítását különösen a középkor története sínylette meg, melynek művelője – teret keresve – nemegyszer az újkor gazdaságtörténetébe is kénytelen volt belekaszálni. A hivatalos állampolitika a jelenkortörténetet a napi politika egyik eszközévé silányította.

A kommunista diktatúra tudománypolitikája felmérhetetlen károkat okozott történetírásunknak. Ezeknek megszüntetése, a torzítások és egy-

oldalúságok következményeinek felszámolása a tevékenységi szabadságukat visszanyert erdélyi historikusok egyik legfőbb feladata marad, mint ahogy élniük kell a nemzetközi tudományos eredmények, a gyarapodó információs hálózat nyújtotta lehetőségekkel is.

Az 1990 utáni változás talán legnagyobb eredményének az tekinthető, hogy a pártirányítás megszűntével történeíróink visszanyerték alkotói szabadságukat, részben lehetővé vált számukra intézményi és anyagi feltételeik újjáteremtése, megnyílt előttük az egész egyetemes tudományosság eddig féltve elzárt világa. Vitathatatlan, hogy az erdélyi magyar történetírást a összmagyar tudományosság szerves részének kell tekintenünk, de ezen túlmenően a megváltozott körülmények között el kell jutnunk oda, hogy erdélyi magyar kutatóink-tudósaink megtalálják helyüket a román historiográfia szervezetében is, és ily módon a magyarságtudomány eredményei beépüljenek a román művelődésbe. Csakis a kölcsönös megismeréssel, objektív szemlélettel, tematikánk megújításával és bővítésével érhetjük el, hogy – a félrevezető és hamisító tendenciákkal, a tudományágazatunk méltóságát mélyen sértő mindenfajta nacionalista uszítással szemben – históriánk a délkelet-európai népek, közelebbről a magyar és a román nép tanítója, tanácsadója legyen, ugyanakkor megbízható fél és versenyképes társ az európai integrációs folyamatokban.

Eddigi eredményeink az itt vázolt feltételrendszerbe illeszkednek, felmutatásuk pedig az ezután létrehozandó adatbázis függvénye. Hiszen ma sincs tudományosságunk eredményeinek áttekinthető regisztere, nem létezik a megjelent könyvek, tanulmányok és cikkek bibliográfiája, még kevésbé szakkatalógusa, holott ez lenne az a biztos alap, amely a teljes számbavétel summája és a továbblépés kiindulópontja lehetne. A tájékoztatás fontos eszközeként megindult két világháború közti időszakban rendszeresen megjelentetett bibliográfia szakszerű, az 1944–1953 közötti időszakra kiterjedő folytatása (Tóth–Gábor 1992; Szigethy–Újvári 1995). Az eddig megjelent két kötetnek reméljük lesz további folytatása is. Az 1940–1989 közötti erdélyi hírlapokról és sajtóról ugyancsak összeállítás jelent meg (Kuszálík 1996). A helytörténeti bibliográfiák – így a kalotszegi is (Ercsei et alii 2001) – a kutatást segíthetik.

Az 1989 után elért eredmények a sorsfordulós változásokat jelzik szervezettségben, szemléletben és a kutatás irányulásában. Sikerült visszanyernünk vagy visszaállítanunk intézményes kereteink egy részét. Először is, ha gazdasági alapjait és gyűjteményeit nem is kapta vissza, megtörtént az erdélyi tudományosság legrégibb intézményének, történet-

tudományunk egyik bástyájának, az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek az újraindítása. A történelem középkorára és kora újkorára összpontosítva intézményesített kutatói munkaközösség működik itt, de a jelenkor történetének is van képviselője. Az EME tudományos ülésszakok és vidéki vándorgyűlések szervezésében is jelentős szerepet vállalt. Az intézmény Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya gondoskodik a történész kutatóknak felajánlott ösztöndíjak odaítéléséről. A rendszeresen meghirdetett honismereti pályázatokra a népszerűsítő jellegű dolgozatok mellett szakmailag értékelhető munkák is érkeznek. Ugyanakkor a Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztállyal együtt ez a szakosztály jelenteti meg az *Erdélyi Múzeum* című folyóiratot. Régi sorozata, a *Tudományos Füzetek* több darabja történelmi vonatkozású.

A Babeş–Bolyai Egyetem történelmi tagozatán – ha szerény keretek között is – visszaállították a magyar nyelvű oktatást. Az új magyar egyetem (Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem) marosvásárhelyi és csíkszeredai tagozatán, valamint a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetemen szintén megkezdődött a történelem oktatása. A magyarországi kormányzat támogatásával létesült Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézetének pályázatai által egész sor erdélyi magyar történésznek nyújt kutatói támogatást. A felsőfokú magyar történelemoktatás kérdései azonban még korántsem megoldottak.

A Székelyföld több múzeumában (sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, csíkszeredai Csíki Székely Múzeum, székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum, Kézdivásárhelyi Céh múzeum, Székelykeresztúri Múzeum, Gyergyószentmiklósi Múzeum stb.), de más erdélyi, partiumi és bánági városok hasonló intézményeiben is (Nagyvárad, Szatmár, Nagykároly stb.) magyar történész kutatók jutottak munkahelyhez és folytatnak kutatói és publikációs tevékenységet.

Kutatóink öntevékeny műhelyeket, alapítványokat is létrehoztak. Közülük megemlíthjük a székelyudvarhelyi Areopolisz történelmi és társadalomtudományi kutatócsoportot és a Haáz Rezső Kulturális Egyesület. Utóbbi közel 20 kiadványt jelentett meg (szerkesztői: Zepeczánér Jenő, Hermann Gusztáv, Veres Péter és Bárdi Nándor). Ugyanitt adták ki a Székelység című folyóiratot Hermann Gusztáv szerkesztésében. Noha témaköre nemcsak a történelem, szervező-mozgósító ereje és a megjelentetett hat kötete jogán ide kívánczik a kovásznai-csomakőrösi Kőrösi Csoma Sándor Művelődési Egyesület tevékenységének említése is.

Mikor ezeket a megvalósításokat felsoroljuk, egyben fájlalnunk kell, hogy az országos intézményes keretekben alig vagyunk képviselve. A Ro-

mán Tudományos Akadémia bukaresti Nicolae Iorga Történettudományi Intézete nemzetiségi osztályán van ugyan három kutatónk, de a kolozsvári Történeti Intézetből a magyar kutatók valamennyien nyugdíjba mentek vagy kihaltak. A jórészt magyar gyűjteményeket őrző kolozsvári Akadémiai Könyvtárnak és az Állami Levéltárnak ma már egyetlen magyar munkatársa sincsen.

A történettudomány művelésének személyi feltételei tehát ma is csak részben adóttak. A román pártállam magyar értelmiséget kizáró politikája megritkította szakembereink sorait. A magyar nyelvű egyetemi oktatás maradványait 1984-ben a kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetemen felszámolták, de volt olyan történész évfolyam is, amelynek egyetlen magyar hallgatója sem volt. A „kihelyezésnél” a magyar végzeteket kizárták a kutatói pályákról, így jóformán megszűnt az egyetemi oktatói utánpótlás. A doktori cím megszerzésére csak a legritkább esetben kerülhetett sor. Az áldatlan helyzet következtében több tehetséges fiatal kivándorolt, amit különösen az ókori, régészeti és középkori ágazat érez a mai napig. A közös egyetem periodikája, a *Studia* keretében megszűnt a magyar nyelvű publikáció lehetősége, itt a szakemberek csak román fordításban közölhettek. A pártállami ideológiától legérzékenyebben érintett jelenkorkutatás magyar vonulata teljesen elszorvadt.

A történettudomány ma mégis az egyik legrangosabb, legszínvonalasabban művelt erdélyi magyar tudományterület. Az MTA romániai magyar történészakadémikusainak száma 6 (Benkő Samu, Csetri Elek, Demény Lajos, Egyed Ákos, Imreh István, Jakó Zsigmond). Egy 2001-es felmérés szerint (beleszámítva az ókortudományt, a régészetet és a művészettörténetet is) történelmi doktorátussal rendelkező történészünk 30 van, ehhez hozzá kell még számítani 3 más szakon doktori diplomát szerzett, de a történelemtudomány területén működő munkatársat is. A doktori fokozattal rendelkező történészek névsora a következő: Báthory Lajos, Bitay Ilona, Csetri Elek, Csucsuj István, Demény Lajos, Egyed Ákos, Fleisz János, Garda Dezső, Gáll János, Heitel Zsuzsa, Hermann Gusztáv Mihály, Jakó Klára, Jakó Zsigmond, Kacsó Károly, Kovách Géza, Kovács András, Kovács Kiss Gyöngy, László Attila, Magyar András, Mózes Teréz, Némethi János, Pál Judit, Pap Ferenc, Rüszt Fogarasi Enikő, Szabó Miklós, Székely Zsolt, Tonk Sándor, Tüdősné Simon Kinga, Vekov Károly és Wolf Rudolf. Rajtuk kívül Benkő Samu filozófiából, Imreh István közgazdaságtanból, Sipos Gábor pedig irodalomtudományból szerzett doktori diplomát. Figyelemre méltó az így számba vett 33 személyes történész

összlétszám szakok szerinti megoszlása. Az ókor és régészet 5, a középkor 3, az újkor 16, a jelenkor 3 kutatót tud felmutatni, ketten az újkorral és a jelenkorral párhuzamosan foglalkoznak, egy kutató ismeretlen munkaterületen dolgozik. A művészettörténet területén 3 tudományos fokkalal rendelkező kollégánk tevékenykedik.

Noha tematika, szakterület szerint a kutatók megoszlásának megállapítása több nehézségbe ütközik, mégis megpróbálkozunk vele. Az elénk táruló kép így mutat: a köztörténet 5, a gazdaság- és társadalomtörténet 9, a művelődéstörténet 7, a várostörténet 2 doktori fokozatú történész munkaterülete, ehhez hozzá kell számítanunk az ókor és régészet 6, illetve a művészettörténet 3 művelőjét, valamint az ismeretlen tematikában működő 1 történészt. A számbavétel nehézségeit elsősorban az okozza, hogy több történész kutató a felsorolt munkaterületek közül párhuzamosan többet is művel, besorolásuknál a súlypontot vettük tekintetbe. A köztörténet kategóriába azokat soroltuk, akik elsősorban politikatörténettel foglalkoznak, de sokszor más témákkal is. Nem szerepel a felsorolásban a történeti statisztika és történelmi demográfia, melyet a felsoroltak közül hárman más témákkal együtt művelnek. A művelődéstörténet széles pászmájába belefér az iskola-, írás-, könyvtár-, tudománytörténet és sok más olyan ágazat is, mellyekkel akarva-akaratlan történészeink java része foglalkozik. Szomorú tényként állapíthatjuk meg, hogy a doktori jegyzékben szereplők egy része szakmáját nem folytatja.

Természetesen nemcsak a doktori címmel rendelkezők dolgoznak a történettudományban, hanem számos szakvizsgát, licenciátust szerzett kutató (tanár, múzeumőr, könyvtáros stb.) is, sőt a művelődéstörténeti kutatásokba irodalmi, filozófiai diplomások is bekapcsolódnak, nem is beszélve a mesteri és doktori évfolyamokon tanuló fiatalokról, a jövő történészeiről. (Utóbbiakról a publikációk és utánpótlás kapcsán még szó lesz.) Egészében véve, a romániai magyar történész kutatók összlétszáma meghaladja a félszázat. Itt kell megjegyeznünk, hogy történészeink az 1989 utáni társadalmi-politikai változások közepette is kitartottak választott szakmájuk mellett, közülük a múltban egy személy, jelenben szintén egy személy választott politikai pályát.

Érdekesen alakul a doktori listán szereplő történészek földrajzi megoszlása. E szerint Kolozsvárt 18, Bukarestben 3, Nagyváradon és Sepsiszentgyörgyön 2-2, míg Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Gyergyószentmiklóson, Aradon, Jászvásáron, Nagyárolyban, Nagyváradon és Nagybánán 1-1 doktori fokozattal rendelkező kutatót tartanak számon. A Kolozsváron megfigyelhető kiemelkedően magas létszám a város

magyar művelődési, tudományos és egyetemi központ jellegéből következik, az átlagéletkor is itt a legmagasabb.

A fentiekben már érzékeltettük, hogy történeti kutatói hálózatunk döntő mértékben magyarországi állami, akadémiai és alapítványi támogatással működik. Így válik lehetővé az is, hogy az erdélyi történészek magyarországi levéltárakban és könyvtárakban kutathassanak, közeli kapcsolatba kerülve az ottani szakemberekkel. Sok erdélyi kutató élvezi a Domus-ösztöndíjat, vesz részt az Akadémia, az OTKA és a különböző alapítványok (Illyés, Bolyai, Apáczai, Arany János stb.) pályázatain. A Magyar Tudományosság Külföldön elnevezéssel az MTA külön Elnöki Bizottságot hozott létre a határokon túli magyar kutatók érdekében, amely összefogja őket, és kétévenként rendszeres konferencián vitatja meg gondjaikat. Az MTA romániai tagjait meghívja közgyűléseire, és velük együtt a történészeket bevonja rendezvényeibe. Ellenben a nemzetközi, nyugati tudományos lehetőségek, kutatások, alapítványok, anyagi kerektek igénybevétele tekintetében még csak a kezdeteknél tartunk.

2. Közlemények, eredmények

A tudományművelés eredményessége nagymértékben a közleményeken keresztül mérhető le. Így van ez a romániai magyar történettudomány esetében is.

A diktatúra évtizedei után előkerültek a cenzúráról letiltott kéziratok és tanulmányok, melyek könyv formában, nyomtatásban láthattak napvilágot. Nagy jelentősége van annak, hogy a gyűjtött anyagok, a forrásközlések és értékelések számára folyóiratok, füzetek, sorozatok, évkönyvek állnak a kutatók rendelkezésére. Elég, ha a kolozsvári *Erdélyi Múzeum* és *Studia*, a sepsiszentgyörgyi és csíkszeredai *Acta*, a székelyudvarhelyi *Múzeumi Füzetek* példájára hivatkozunk. Fordulat következett be a könyvkiadásban is, hiszen a szakkönyvek megjelentetésével több kiadó is foglalkozik. Jelen összefoglalónkban mindenekelőtt a történettudomány területén megjelent önálló kötetekre összpontosítunk.

Az enciklopédikus jellegű munkák közül hármat említünk. Néhány vezető történészünk munkásságát is bemutatja egy New Yorkban megjelent munka (Boia 1989 és 1991), amelynek tárgyunkat érintő címszavait Demény Lajos írta. A *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 1994-ben megjelent harmadik kötetében (Dávid–Balogh 1994) a történelemtudomány

képviselői is helyet kaptak. A harmadik lexikonszerű munka a Kolozsvárt 1997-ben megjelent *Technikatörténeti kronológia* (Csetri–Jenei 1997).

Miután Magyarországon Erdély története részletes és rövidített formában egyaránt napvilágot látott (Köpeczi 1986 és 1989), e terület magyar historikusainak feladata az itt más népekkel együtt élő erdélyi magyarság történetének megírása maradt. Az EME a munkálatot 1993-ban fel is vette munkatervébe, sajnos azonban csak résztanulmányok készültek el belőle. Kovács Kiss Gyöngy az 1690–1790 szakaszcól készített vázlatot (Kovács Kiss 1998). A munka folytatását, azaz az 1790–1867 közötti időszak történetét a kézikönyv számára Egyed Ákos írta meg, munkája egyes részletei napvilágot láttak, egésze megjelenés előtt áll. A többi rész azonban nem készült el, és így a tervezett kötet nem jelent meg. Miután hivatalosan lehetővé vált a romániai magyarság történetének oktatása, László László és Vince Zoltán megírta *A romániai magyar nemzeti kisebbség történelme és hagyományai* című tankönyvet (László–Vince 1999). Noha nem erdélyi történész munkája, de a fontos szintézisek között említenünk kell a *Magyarország története* román fordításának kiadását (Gergely 1993).

Az el nem készült szintéziseket csak részben pótolják az egyes sorsforduló eseményekről vagy történelmi személyiségekről készült monográfiák (Egyed 1998–1999; Csetri 1992). Az összes történelmi korokat átfogó tanulmányok láttak napvilágot neves történészeink tiszteletére megjelentetett emlékkönyvekben (Kovács–Sipos–Tonk 1996; Kiss–Kovács Kiss 1998; Barbu–Tüdős 2001). Több korszak történeti fejlődéséről közöl tanulmányokat a *Történelmünk a Duna-medencében* című (1998), több jeles történészünket felvonultató munka. A millennium alkalmat adott egy Kolozsvár történetének egészére figyelő tanulmánykötet megjelentetésére (Dáné et alii 2001). Noha jellegénél fogva inkább helytörténeti jellegű munka, de sok történeti vonatkozása, anyaga, tanulmánya révén itt említjük meg a *Szilágysági magyarok* című monográfiát (1999). Nem a szakembereknek, hanem a nagyközönségnek készült, de a benne jelentkező történészek írásai miatt ide kívánczik a *Kulcsok Kolozsvárhoz. A föl nem adható város* című emlékkötet említése is (Kántor–Kovács Kiss 2000).

A történelmi tárgyú tanulmánykötetek többsége a XVI. századtól 1848-ig terjedő időszakról szól, köztük azonban az egyik a művelődéstörténetre (Jakó Zs. 1997a), a másik a székely történelemre (Imreh 1987), a harmadik várostörténetre (Kiss 1995) összpontosít, végül kettő egyidejűleg köztörténettel, gazdaság- és művelődéstörténettel, történeti demográ-

fiával egyaránt foglalkozik (Imreh 1999a; Csetri 2000). Külön tanulmánykötet jelent meg Erdély egész XIX. századi fejlődéséről (Egyed 1997a).

A fentiekből kiderül, hogy egész történelmi korszakokról nincsen átfogó írásos ábrázolásunk, amiért részben tematikus vagy évfordulós kötetekben megjelenő tanulmányok kárpótolnak.

Erdélyben nagy hagyományai vannak az ókortudománynak és a régészetnek, de közülük az előbbi magyar vonalon kihalófélben van. A tudományterület képviselői közül Bodor András a régészet mellett elsősorban római történelemmel foglalkozott, jó nemzetközi kapcsolatokat építve ki (Cambridge, Tokio, New York stb.). A klasszika-filológus Szabó György főleg a görög-római mondavilág népszerűsítésével és az antik római közmondások fordításával és kiadásával tűnt ki, de ugyancsak ő fordította le Benkő József (1740–1814) *Transsilvania specialis* című munkáját (Benkő J. 1999).

A régészet magyar képviselői Kolozsvár, Sepsiszentgyörgy, Szatmár–Nagykároly és Zilah központokban tevékenykednek. Témakörük elsősorban a bronz- és vaskor, valamint a római időszak. Az eltelt fél évszázad számukra úgy alakult, hogy szorosan Bukarest irányításának lévén alávetve, románul közöltek, és csak 1990 óta növekszik magyar nyelvű tudományos publikációik száma. Az idősebb generáció munkásságában újabban az addig kirekesztett magyar középkor kapott hangsúlyt. Ferenczi István évtizedes kutatásai eredményeinek egy részét közölte (ld. következő középkori áttekintésünket). Ugyanez vonatkozik Székely Zoltánra is, aki a dák-római kor után a magyar és a székelymagyar letelepülés kérdését is kutatta. Munkásságának summáját a *Válogatott tanulmányok* című Magyarországon megjelentetett kötete jelenti (Székely 2002). Némethi János kutatásaiban a bronz- és vaskor dominál, és régebbi reprezentív könyve (Némethi 1978) mellett újabban több tanulmánya is megjelent ebben a tárgykörben (pl. Némethi 1999). Bajusz István főleg a porolissumi római emlékekkel foglalkozik, és társszerzőként egy kötetet is megjelentetett (Bajusz–Matei 1997). Székely Zoltán több tanulmány mellett két önálló munkát (Székely 1997 és 1998) és társszerzőként egyetemi jegyzetet (Székely 1999) is írt. Noha e szakterület kutatói – amint látjuk – kevés önálló kiadvánnyal vannak jelen a történettudományban, több gyűjteményes munka és folyóirat számos tanulmányukat közölte.

Az önálló könyvek-kötetek tekintetében hasonló helyzettel találkozunk a középkortudományban is. Megtisztelő számunkra, hogy a közép-

kori magyar történeti lexikon (Kristó 1994) munkálataiba erdélyi történeteket is bevontak. A kézikönyvbe Tonk Sándor Ménasági Sándor néven írt címszavakat. A magyar honfoglalás millectenáriumáról az *Erdélyi Múzeum* külön számban emlékezett meg (1997. 1–2.), az *Erdélyi Tudományos Füzetek* hasonlóképpen (Jakó Zs. 1996). Az *Erdély a keresztény magyar királyságban* (2001) című kötet szerzői magyarországi és erdélyi kutatók (Benkő Loránd, Bona István, Jakó Zsigmond, Tonk Sándor, Vekov Károly). Figyelemre méltó egy másik összeállítás is: *Millenniumi megemlékezés. Mit adott az erdélyi magyar kultúra Európának?* (2000) E tanulmánykötetek a magyar államalapítás millenniuma alkalmából készültek. Két másik munka (Jakó Zs. 1997a; Kiss 1995) elsősorban művelődéstörténeti profilú tanulmánykötetek, számos középkori vonatkozású írással.

A középkori erdélyi településtörténet tárgykörében, főleg a téma régészeti összefüggéseiről ugyancsak írások jelentek meg. Ferenczi István több évtizedes régészeti ásatásai derítették fényt az erdélyi településtörténet szakaszaira (Ferenczi 1994 és 1999). Külön tanulmánykötet (Benkő E.–Demeter–Székely 1997) látott napvilágot a székelyföldi mezővárosok kérdéseiről, amely főleg a székelykeresztúri ásatásokra összpontosít. Inkább művészet- és építészettörténeti szempontból jelentős, de középkori vonatkozásai miatt sem feledkezhetünk meg a székelyföldi várakról írott monográfiáról (Gyöngyössy–Kernyi–Sarudi Sebestyén 1995). Említésre méltó, hogy az újabb középkori munkák hiányát régiek kiadásával próbálják pótolni (pl. Bunyitai 2000).

Történetírásunk egyik kedvenc témája az erdélyi fejedelemség története volt és az ma is. Romániai magyar történészek tollából erről a korszakról nincsen ugyan szintézisünk, összefoglaló munkánk, de a témáról több részletmunka is megjelent. A publikációk a politika-, a diplomácia-, a gazdaság-, a társadalom- és a művelődéstörténet tárgyköréből valók (Csetri 1992; Imreh 1992; Tüdős 1998 és 2001; Binder 1996). Ide soroljuk az *Erdélyi védőrendszerek a XV–XVIII. században* (1995) című kiadványt is. A tudományos munkák mellett az erdélyi fejedelmekről megjelent még két népszerű életrajzgyűjtemény is (Sebestyén 1993; László 1999).

Még ennél is elhanyagoltabb a XVIII. század fejlődésének bemutatása. Noha a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc témája tanulmányokban az elmúlt évtizedekben ismételten jelentkezik, könyv formájában egyetlen forráskiadvány szól a tárgyról (Magyari 1994), amelyről később még szólunk. A kérdéssel három évtizede Magyari András foglalkozik, és arról számos magyar és román nyelvű tanulmányt jelentetett meg. A szintézis szintjén mindössze néhány munkáról tudunk számot adni. Ko-

vács Kiss Gyöngy előbb már idézett, a teljes XVIII. századot áttekinő munkájának (Kovács Kiss 1998) folytatását Csetri Elek írta meg a XVIII–XIX. század fordulójának időszakát megelevenítő munkájában (Csetri 1993b). Az előbbi szerző a korszakról egy általánosabb művelődéstörténeti munkát is elkészített (Kovács Kiss 2000).

Ha nincs is még átfogó igényű megjelent munka róla, a következő korszaknak, a reformkornak már gazdagabb történeti irodalma van. Először is az évfordulós, Széchenyi István és Kossuth Lajos emlékére szentelt, tudományos ülésszakon is bemutatott munkákat kell idéznünk, melyek közül a Kossuth-emlékkötet magyarországi történészek bevonásával készült (*Emlékezés Széchenyi Istvánra Erdélyben 1991-ben*, 1992; *Emlékezés Kossuth Lajosra Erdélyben 1994-ben*, 1994). Noha Széchenyi és Kossuth erdélyi reformertársáról, Wesselényi Miklósról az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kolozsvárott, Zilahon, Zsibón és Hadadon is tartott megemlékező előadást magyarországi kollégák részvételével, azokból külön kiadvány nem született, és közülük csak két tanulmány látott napvilágot (Csetri 1996, Egyed 1996). Szerencsére a hiányt egy szélesebb kutatógárdát csoportosító debreceni kötet pótolta (Takács 1997).

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc erdélyi eseményeiről és jelenségeiről Egyed Ákos összefoglalásában részletes szintézis készült (Egyed 1998–1999), és a kérdéssel részletesen foglalkozik a szerző egy másik kiadványa is (Egyed 1997a). Több erdélyi városban (Kolozsvár, Marosvásárhely, Arad, Sepsiszentgyörgy, Nagyvárad, Torda, Déva, Szatmár stb.) történészeink ülésszakokon, ünnepeken emlékeztek meg erről az alapvető fordulatról. A 48 iránti érdeklődés jele, hogy helyi kiadványok, röpiratok (pl. Zepeczánér 1999, Dukrét 2000) mellett Erdélyben is sor került régi munkák reprint kiadására is (pl. Hegyesi 1999). Az aradi 1849. október 6-ról (Kovách 1999) és Vasvári Pálról (Péntek 2001) egy-egy külön kiadvány emlékezett meg.

Erdélynek a kiegyezést követő, az Osztrák–Magyar Monarchia keretében eltöltött korszakáról (1867–1918) összefoglaló munka nincs ugyan, de annak egyes problémáiról, a nemzetiségi kérdés, várostörténet köréből több munka látott napvilágot (Egyed 1997a; Pál 1999; Fleisz 1997; Csucsuj 1994). E korszak történetének művelése azért is fontosabb volna, mert a mai nemzedék már csak szépirodalmi művekből és nagyapái elbeszéléséből ismeri az akkori életet, másrészt az országos történelmi tankönyvek az adott viszonyokat teljesen eltorzítva mutatják be. Ugyanezt mondhatjuk az első világháború (1914–1918) történetéről, amelynek következményei máig hatóan meghatározzák az erdélyi magyarság sorsát.

Az 1918-at követő jelenkor valós bemutatása Trianon miatt 1990-ig igazából tabutémának számított, de a témától való ódzkodás ma is megfigyelhető történészeink körében. Ez alól alig van kivétel (Csucsuj 1998). Az időszakról nemcsak hogy teljes képünk nincsen, de még köztörténeti összefoglalásunk sem. Emlékezéseken kívül mindössze néhány részkerdésről jelent meg nyomtatott könyv. Mindenekelőtt Balázs Sándor munkáira kell utalnunk, aki elkészítette a *Magyar Kisebbség* című kisebbségvédelmi folyóirat monográfiáját (Balázs 1995), és a *Téka-sorozatban* ő jelentette meg a *Magyar Kisebbséget* szerkesztő Jakabffy Elemér tanulmánykötetét (Jakabffy 1993) is. A *Magyar Kisebbség* repertórium is elkészült, mégpedig a magyarországi Kazai Magdolna szerkesztésében (Kazai 1993). Az egész jelenkori történelemre vonatkozik Nagy György *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben* című kötete (Nagy 1999). A biográfiák közül fontos Antal Árpád monográfiája György Lajos életművéről (Antal 1992) és Benkő Samu füzet az 1930–40-es évek nagy művelődésvezetőjéről, Nagy Gézárról (Benkő S. 1991). A legújabban megjelent *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából. XIX–XX. század* című gyűjteményes kötetben (Somai 2001) tanulmányok láttak napvilágot Barabás Endréről (Birtalan Ákos), Gávai Gaál Jenőről (Kovács Géza), Venczel Józsefről (Székely András Bertalan), Szász Pálról (Farkas Zoltán), Balázs Ferencről és Nagy Zoltánról (mindkét szövetkezeti szakértőről Gúzs Ferenc tollából). Megjelent Venczel József *A falumunka útján* című kötete is (Venczel 1993). A jelenkor politikusai és ideológusai közül kisebbségpolitikai szempontból jelentősek Balogh Edgár és Gáll Ernő írásai. Gáll Ernő újabb köteteiből hármat emelünk ki (Gáll 1994, 1995, 1999).

Az 1990 utáni korszak tárgyalása szükségszerűen erős politikai hangsúlyokat kap. Megemlíjtük Balázs Sándor és Schwartz Róbert könyvét a kolozsvári „Funar-korszak”-ról. (Balázs–Schwartz 1999). Ide kívánczik az erdélyi magyarság nagy gondját, a szórványkérdést felvető gyűjteményes munka is (Vetési 2001).

A jelenkor történetének feltárásában és bemutatásában rengeteg a teendő, a pótolnivaló, amelynek elvégzése az újabb történésznemzedékekre vár. Az elvégzett munka mellett nagy közéleti, egyházi, művelődési személyiségek bemutatásával vagyunk részben vagy teljesen adósak, mint Majláth Gusztáv, Márton Áron, Kós Károly, Paál Árpád, gr. Bethlen György, gr. Bethlen Béla, Szász Pál, gr. Teleki Ernő, gr. Teleki Béla, Makkai Sándor, Gyárfás Elemér, Bánffy Miklós, Sándor József, Kelemen Lajos, Balogh Artúr, Balogh Ernő, Tulogdy János, Nyárádi Erazmus, Verness Endre, Bíró Vencel és sokan mások. Közülük többek tevékenysége át-

nyúlik az 1944 utáni szakaszba, amelyben olyan politikusok szerepének tisztázása vár a jövőre, mint Kurkó Gyárfás, Balogh Edgár, Lakatos István, Jordáky Lajos, és a névsort folytatni lehetne.

A koronkénti áttekintés után térjünk rá a történelemtudomány szakágazatok és témakörök szerinti eredményeire.

A história egyik legkedveltebb, nemegyszer a népszerűsítésre hajló területe a művelődéstörténet. Az egyik kötet szerzője a történelemtudomány eme ágazatából választja tárgyát és a tudományág sajátos kérdéseit is felveti (Benkő S. 1996).

Művelődéstörténeti tanulmánykötetokről már esett szó, azért itt a többi munkák bemutatására kerítünk sort. Elsősorban a Kriterion ún. „fehér sorozatá”-ra és a Téka-sorozat köteteire gondolunk, amelyek szövegközlések ugyan, de bevezetőik, apparátusuk miatt figyelemre méltóak (ezekről a forrás-, szövegkiadványok rendjén még szólunk). Van azonban több, kimondottan művelődéstörténeti jellegű monografikus feldolgozás vagy tanulmánykötet is. Mindenekelőtt a nagy művelődéspártoló Teleki Sámuel monográfiájára gondolunk (Deé Nagy 1997), továbbá a nagy múltú csíksomlyói ferences könyvtár értékeinek bemutatására (Muckenhaupt 1999). Megtörtént a kolozsvári Báthori-egyetem könyvtárának számbavétele is (Jakó K. 1991). Nagyenyed kollégiumának hűséges fia, Vita Zsigmond régebbi írásait egyik művelődéstörténeti kötetében újjal egészítette ki (Vita 1993). Napjainkban Györfi Dénes közöl írásokat Nagyenyedről (Györfi 1999). Székelyudvarhely művelődési múltja is külön kötetben áll előttünk (Hermann 1993), egy másik publikáció (Vofkori 1995) pedig annak képi ábrázolását nyújtja. Hozzáteve, hogy Nagykároly kultúrájának bemutatása is megjelent (Benedek 2001), ezekből a munkákból két különböző városmodell képe rajzolódik ki. Kovács Kiss Gyöngy két füzete (Kovács Kiss 2000 és 2001) a provincia XVIII. századi állapotát főleg a memoárirodalom tükrében vizsgálja. Múltunk nagy nevelőegyeniségeit olvasmányosan mutatja be Czirják Árpád *Erdélyi Magyar Breviárium* című munkája (Czirják 1996–2000). Noha elsősorban egyháztörténeti jellegűek, de politika- és művelődéstörténeti vonzataik miatt ide kíváncsoznak P. Benedek Fidél és Lestyán Ferenc könyvei (Benedek F. 2000 és Lestyán F. 2000) is.

A tudománytörténeti kutatások területén újabb kötetek jelentek meg. Mindenekelőtt Hajós József a kolozsvári könyvtárakról szóló könyvét említhetjük (Hajós 1999). Az 1988-ban megjelent Benkő József-kötettel megkezdődött az erdélyiek bekapcsolódása a tudós levelezésével kapcsolatos

magyarországi munkálatokba (Benkő J. 1988). Az EME egyik füzeté (214. sz.) tudománytörténetünk jeles képviselőjéről, Berde Áron gazdaságtan-professzorról értekezik (Gaal 1993), egy másik (218. sz.) pedig az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságról. Csetri Elek egyik könyvében (Csetri 1999a) és tanulmányaiban (in: Somai 2001) a gazdasági gondolkodás erdélyi múltját választja kutatása tárgyául. A kérdés XIX. és XX. századi vonatkozásairól külön kötet szól (Somai 2001). A szélesebb közvélemény tájékoztatására kultúránk nagyjairól egy három kötetből álló ismeretterjesztő kiadvány készült (Jánosházy 1998–1999).

A magyar sajtó történetének monográfiája elkészült ugyan (Szabolcsi 1979–1985), de annak Erdély részletezése még várat magára. Részletmunkával és bibliográfiával Szolnok-Doboka és Szilágy vármegye vonatkozásában rendelkezünk (Huber A. 1997; Kiss F. 2001). A művelődéstörténeten belül külön vonulat a változó színvonalú iskolatörténetek, évkönyvek sorozata, beleértve felsőoktatásunk múltját is. Közülük idézzük *A kolozsvári piarista öregdiákok emlékkönyvét* (Reisiger–Kosztin 1992), a *Kolozsvári Református Kollégium. 1559–1948.* című jubileumi évkönyvet (2000), a Bethlen Kollégium emlékkönyvét (Győrfi–Hadházi 1995) és az *Iskolavárosunk, Szatmárnémeti* című kötetet (Bura 1999). Évkönyveket és emlékkönyveket szerkesztettek a brassói, a székelyudvarhelyi, a sepsiszentgyörgyi, a marosvásárhelyi, a csombordi és más középiskolák jelenéről és múltjáról, melyek felsorolására itt nincs tér. Főiskoláink múltjáról ugyancsak több kiadvány készült (*A romániai magyar főiskolai oktatás.* 1990., Faragó et alii 1999; Gaal 2001; Barabás–Péter M.–Péter M., H. 1995). Művelődési múltunk és nemzetközi kitekintésünk szempontjából egyaránt alapvető az erdélyiek peregrinációjának, külföldi egyetemjárásának kutatása, melynek megjelent kötetei a forrásközlés és értékelés feladatát egyaránt betöltik. Tonk Sándor az erdélyiek középkori egyetemjárásáról szóló munkájának (Tonk 1979) folytatásaként két kötet eljut 1849-ig (Szabó–Tonk 1992; Szabó–Szögi 1998.). Hiánypotlóak és értelmiségünk kialakulásának tisztázásához segítenek azok a kötetek is, amelyek nagy múltú iskoláink régi diáknévsorait közlik (Tonk 1994; Bura 1994).

A másik népszerű ágazat a székelység (helyesebben: székely-magyarország) története. A Székelyföld népében erős vágy él elődeinek, múltjának megismerése iránt. A kérdésről néhány említett könyvben is szó van, de megjelentek kimondottan erre szentelt munkák is. Általánosabb jellegűek mellett (Imreh 1987; Egyed–Magyari 2001) részben forráskiadványokban, részben tanulmányokban többen foglalkoznak székely történelemmel, köztük Demény Lajos, Tüdös Kinga, Hermann Gusztáv

Mihály, Cserei Zoltán stb. Nyomdafestéket láttak szűkebb régiók, székely székek múltját felidéző munkák (Imreh–Pataki 1992; Pál-Antal–Szabó 1997–2000; Garda 1992 és 1999), de több társszerző külön kiadványban emlékezett meg a székelyföldi románokról is (Bárdi–Hermann 1999). A témához kapcsolódik Csutak Vilmos, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum szervezőjének írásait tartalmazó kötet (Csutak 1993.). A középkori történelem és régészet határvonalán elhelyezkedő munkáktanulmányok segítenek a székely eredetkérdés és letelepedés tisztázásában. Itt emlékeztetnünk kell Ferenczi István, Ferenczi Géza, Székely Zoltán, Németi János, Székely Zsolt és Benkő Elek munkásságára, akiknek eredményei részben önálló formában, részben a sepsiszentgyörgyi *Acta* hasábjain jelentek meg.

A helytörténet művelése erősödött. Az országos képbe épülő helyi közigazgatási egységek múltjának feltárása megindult, de sajnos abbamaradt. A már idézett *Szilágysági magyarok* című köteten kívül elkészült Gyergyóalfalu (Magyar 1997), Magyaró (Palkó 1995), Zsibó (Molnár 1996), Csikmadaras (Pál-Antal–Ördögh–Balázs 1996) történelmének monográfiája. A helytörténeti megismerés fontos eszköze az *Erdélyi műemlékek* sorozat, füzetének száma már meghaladta a harmincat.

Noha monográfiával nem dicsekedhetünk, a várostörténet tekintetében is vannak eredményeink. Kolozsvár múltjával egyszerre több kutató is foglalkozik. Ez a központi témája Kiss András tanulmánykötetének (Kiss 1995). A téma másik kutatója Gaal György (Gaal 1992, 1995, 2001a, 2001b). Az általa szerkesztett kolozsvári kalauz (Gaal 1992) történeti bevezetőjét Vincze Zoltán írta. Másik urbánus központunkról, Nagyváradról kétkötetes adattár jelent meg (Emődi 1998–1999), egy külön kötet pedig a város kiegészítés kori szakaszáról (Fleisz 1997). Marosvásárhely múltjának kutatása is fellendült, és egyelőre részletmunkákat eredményezett (Pál-Antal 1997; Pál-Antal–Szabó 1995 és 1999). A régi Székelyudvarhely díszes képi ábrázolásáról készült albumot (Vofkori 1995) értékes bevezető előzi meg, és a város régi leírása (Lakatos 1990) is megjelent. Alig van olyan város, amely saját múltjáról több-kevesebb szakértelemmel monográfiát, albumot, történeti áttekintést ne készített volna. Itt azonban már a népszerűsítő irodalom mezejére léptünk. Pozitív példaként emelhetjük ki a Nagybányai kalauz (Metz–Oszóczki–Soltz 1993) és a Máramarosszigetről (Zahorászky 2001) szóló kiadványokat.

Míg a társadalomtörténet az említett kiadványok jó részében komoly hangsúlyt kapott, az elmúlt fél évszázadban szívesen művelt gazdaságtörténet csillaga erősen lehanyatlott. A fiatalabb generáció kevésbé érzé-

keny a téma iránt, de a régi kutatók írásaikban mindkét ágazat kérdéseit tovább tárgyalják. Itt elsősorban Imreh István, Csetri Elek, Egyes Ákos, Demény Lajos, Kovách Géza tanulmányköteteire gondolunk, ugyanakkor a históriát a gazdasági gondolkodás problematikája is színesíti.

Az erdélyi magyar történetírásnak már nem maradt ereje, hogy a szélesebb perspektívát nyitó egyetemes történetet művelje. Ebben a tekintetben legfeljebb az erdélyi magyar múlt beépítésére, eredőinek megállapítására, nemzetközi összefüggéseinek kutatására lehetett gondja. Mint biztató kezdetet meg kell említenünk a firenzei Dino Compagni középkori krónikájának magyar fordítását (Kiss 1989).

A történeti segédtudományok, kiegészítő és rokonágazatok tekintetében kevés a megvalósítás. Noha a genealógia, heraldika iránt a közvéleményben is élénk érdeklődés mutatkozik, szakavatott művelője egyik segédtudománynak sincsen. Annál öröndetesebb viszont, hogy három szerző összefogásának hála fontos numizmatikai munka látott napvilágot (Huszár–Pap–Winkler 1996). Művészi fotóival emelkedik ki, de közölt anyagával a felirattan (epigráfia) fontos forrásává vált az egyik kolozsvári kiadvány (Lőwy–Demeter–Asztalos 1996). A rokonágazatok, összefoglalások rendjén szoltunk már a technikatörténeti kronológiáról (Csetri–Jenei 1997), amelyhez kiegészítésül hozzá kell kapcsolnunk Kolozsvár történeti kronológiáját (Gaal 2001b) és a *Nagyvárad története számokban* című kiadványt (Fleisz 2000). Várostörténetekhez, monográfiákhoz gyakran csatolnak kronológiai áttekintést. Ezzel a tárgyszerű megismerés felé történik előrelépés.

Lényegében a XX. század terméke a történeti statisztika és történeti demográfia ágazata, amelynek művelésére az 1970-es évektől a romániai magyar történetírás már tett lépéseket. E tekintetben mint eredményt jegyezzük fel, hogy az *Erdélyi Múzeum* című folyóirat részletes történeti demográfiai számot állított össze az erdélyi magyar etnikum számszerű alakulásáról története folyamán (1997. 1–2.). A magyarországi Nyárády R. Károly, Varga E. Árpád mellett a szerzők között van az erdélyi Bereczki András, Csetri Elek, Imreh István és Pál Judit is. A hasonló profilú magyarországi kiadványokban ugyancsak szerepelnek erdélyi szerzők. A *Magyarország történeti demográfiája. 896–1995.* című kötet (1997) és a *Kovacsics-émlékkönyv* (1999) Csetri Elek, Egyed Ákos és Imreh István történeti demográfiai tanulmányait közli (Csetri 1997 és 1999b, Egyed 1997b, Imreh 1999b). Varga E. Árpád hat kötetre tervezett, a népszámlálási eredményeket feldolgozó monografikus munkájának eddig négy kötete jelent meg a csíkszeredai Pro-Print Kiadónál (Varga 1998–2001).

A történelmi kutatások hatékonysága nem utolsósorban a forráskiadványokon keresztül mérhető le. Ebben a tekintetben a szervezett munka európai szinten a XIX. század második felében indult meg. A kezdeményezést a medievisztika szakemberei vették kézbe. Így indultak meg a nagy sorozatok Magyarországon, melyekben Erdélynek is nagy rész jutott. Folytatásuk modernebb eszközökkel azóta is tart. Elszigeteltsége miatt Erdélyben a középkorról csak 1990 után születtek alapvető forráskiadványok a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei és az erdélyi okmánytár kötetének Jakó Zsigmond általi megjelentetésével (Jakó Zs. 1990 és 1997b). A nagyarányú vállalkozás Erdély középkori történetének gazdagodó, hiteles megvilágításával biztat. Az 1437–1438. évi erdélyi parasztfelkelés forrásanyaga is megjelent (Demény 1991).

Erdély kora újkori kútfői is értékes kiadványokkal gyarapodtak. Mikor a székely székek lakosságának összeírásait közölte, a *Székely Oklevéltár* sorozata most érte el újból igazi funkcióját (Demény 1998–2000). A Kriterion Könyvkiadó Téka-sorozatában Bocskai István levelei láttak napvilágot (Benda 1992). Az EME *Erdélyi Történelmi Adatok* sorozata keretében megjelent két kötetének egyike Torda, a másik Gyulafehérvár városi jegyzőkönyveit tartalmazza (Wolf 1993; Kovács 1998). Gazdaság- és várostörténetünk jelentős forrással gazdagodott, mikor a kolozsvári harmincadjegyzékek láttak napvilágot (Pap 2000). Művelődésünk szövegemlékeinek kiadását a Kriterion Könyvkiadó 1990 után a „fehér sorozat” keretében a *Kolozsvári emlékirók* (Bálint–Pataki 1990) kötetével, majd II. Rákóczi Ferenc hadserege listáinak (Magyar 1994), valamint Benkő József *Transsylvaniajának* (Benkő J. 1999) megjelentetésével folytatta. A kiadó más sorozatában jelentette meg az 1764. évi madéfalvi vérengzés iratait (Imreh 1994), valamint válogatást a kolozsvári boszorkányperek anyagából (Kiss 1998).

Az újkor forrásait gyarapította Újfalvy Sándor, a híres reformkori memoáriró kötete az erdélyi vadászatokról (Újfalvy 1991) és Wass Pál naplójának a pártállam idején nem engedélyezett befejező kötete (Wass 1998). Gazdasági irodalmunk kezdeti termékeinek felszínre hozatalát szolgálja az 1848 előtti erdélyi méhészkönyvek megjelentetése (Csetri 2001). Társzerkesztőként erdélyi magyar kutatók (Benkő Samu, Bodor Magdolna, Egyed Ákos, Károlyi Dénes) is részt vettek a Román Tudományos Akadémia erdélyi 48-ról szóló forrásaiból válogató kötetek (Benkő–Botezan–Egyed et alii 1992) szerkesztésében. Az 1848-as megemlékezésekből Marosszék, Marosvásárhely, a Bánság és a Partium sem maradt ki, erre vonatkozóan említettük már a Kovách Géza és a Dukrét

Géza által szerkesztett köteteket (Kovách 1999, Dukrét 2000), de ide sorolandó Pál-Antal Sándor munkája is (Pál-Antal 2001).

A jelenkorra vonatkozó források széles vonulatából nem könnyű válogatni, hiszen iratok, naplók, emlékezések és sajtóanyag mellett interjúk és az oral history termékei sorakoznak fel. Az 1918 utáni perióduson belül történészeinknek külön kell foglalkozniuk a pártállam korával, az 1956. évi magyar forradalom és szabadságharc erdélyi fogadtatásával, valamint az 1990 utáni fejlődéssel. Eme kutatási tárgyak számbavétele és könyvészetük összeállítása a jövő feladata. A korszakra vonatkozó naplók és memoárok között válogatva, megemlíjtjük Kós Károly (1991), Kelemen Lajos (1993), Csőgör Lajos (1995) és Tompa István (1995) emlékiratait és több, a Bolyai Egyetem dokumentumaiból válogatott, Magyarországon megjelent kiadványt (Barabás-Joó 1990; Vincze 1999). A tárgyalt időszakban több 1956-ról szóló összeállítás, több háborús- és hadifogoly-napló, valamint politikai elítélt visszaemlékezése is megjelent.

3. Feladatok, viták

A történelmi tudás önismeretünk fő alkotóeleme, jövőnk egyik záloga. A jelenkori történettudomány rengeteg kérdést vet fel, melyek megválaszolásra várnak. A tudományágazat művelése értékteremtés, soron következő feladatainak megoldása érdekében pedig kellő számú, jól felkészült, művelt és elkötelezett történészkutatóra van szükség, valamint szervezett intézményrendszerre.

A feladatokról viták folynak, különösen az intézményekről és a prioritásokról. Vitatéma a feldolgozás módja, az általános és részletkérdések súlya, az egyes korszakok és ágazatok közti egyensúly, az ott foglalkoztatott kutatói létszám, a forráskiadványok mennyisége és milyensége, a minőség és a műfaj (a tudományos forma vagy népszerűsítés), a kiadványok nyelve, a nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolódása stb.

A piacgazdasági versenyfutásban és közlési hajzában mintha a szintetizáló gondolkodásra képes tudós típusa leértékelődött volna. A sürgető általános feladatok között mindjárt 1990 után felmerült az erdélyi magyarság története megírásának és a régi közigazgatási egységek helytörténeti lexikona összeállításának igénye. Sajnos mindkét EME-vállalkozás abbamaradt azzal az indoklással, hogy megoldhatatlan kényes kérdéseket vetnek fel. Kérdés, hogy ha hivatott, tapasztalt kutatók

nyolc év alatt nem tudták a szintézist elkészíteni, középiskolai tanároktól elvárható-e e feladat megoldása.

Számadásunk azt jelzi, hogy történetkutatásunk az annyira igényelt szintézisek, általános jellegű munkák és monográfiák helyett főleg a részletkutatásokra és források kiadására fordította figyelmét. Ugyanakkor az ágazatok közti egyensúly is megbomlott. Az olyan szívesen ápolts művelődéstörténettel szemben teljesen elhanyagolt terület maradt a köztörténet és a politikatörténet. A gazdaságtörténeten belül feltáratlan az ipari fejlődés, a kereskedelem, az úthálózat múltja. A pártállam közel fél évszázada alatt a magyar középkor művelése teljesen elszorvadt, nagy egyéni teljesítmény született ugyan, de egy fiatal szakgárda képzése csak az utóbbi években próbálja a hiányzó, lemorzsolódott, elvándorolt kutatókat pótolni. A történelem–latin szak végeztetése, a külföldi főiskolai iskolaztatás és doktori képzés a helyzeten sokat segíthet. Nagyobb gonddal kellene foglalkozni a történeti segédtudományok és a rokon, kiegészítő szakok, ágazatok művelésével. Az interdiszciplináris, globalizációs szempontot fokozottabban érvényesíteni kell. Ebben az összefüggésben az egyetemes történet, a délkelet-európai népek története megfelelő lehetőség nemzeti múltunk értékeinek összehasonlítására és beépítésére, az elszigeteltség elkerülésére.

A forráskiadványokat illetően távlati tervre kell gondolnunk. Noha a régebbi magyar történettudomány a középkori oklevelek kiadását tartotta szinte kizárólagos céljának, azzal egyidejűleg folytatni kell az újkori forráskiadás később elkezdett, de abbamaradt munkáját. A Klebelsberg Kunó kezdeményezte *Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai* (*Fontes Historiae Hungaricae aevi recentioris*) nyomában megjelent Széchenyi István műveinek kritikai kiadása, majd Kossuth Lajos iratai láttak napvilágot. Erdélyben, úgy gondoljuk, Wesselényi Miklós írásos hagyatékának kiadása volna soron. De éppúgy figyelmet érdemel az 1790-es évek országgyűléseinek és a rendszeres bizottságainak iratanyaga is, és össze kellene állítani az erdélyi 48 hiteles, egyoldalúságot kizáró forráskiadványát is.

Történettudományunknak a XXI. században kapcsolatai kiszélesítésére van szüksége. Ha ez Magyarország, a magyar tudományosság felé sikerült, teljesen elégtelen európai-nemzetközi összefüggésben. A nyugati országokban folytatott kutatások, a külföldi ösztöndíjak, a doktori képzésekbe való bekapcsolódás, a kiadványcserék, a nemzetközi értekezleteken való részvételek szolgálhatják integrációnkat. A történeti tárgyú írások közlésének nyelve, közönségünk igényeinek megfelelően magyar, az in-

tegráció azonban a legfontosabb eredmények idegen nyelvű hozzáférhetőségét igényli. Azért ma már nem lenne szabad olyan jelentősebb kiadványunknak megjelennie, amely nem tartalmaz hosszabb-rövidebb idegen nyelvű rezümét. Az országos betagolódás és a tudományos kapcsolatrendszer pedig a téma rövid román nyelvű összefoglalását kívánja meg.

Megoldást kell találni a tudományos és olvasói igény összehangolására. Közönségünk többnyire a sajtó, a rádió, televízió és az internet, tehát a „népszerűsítő műfajok” útján szerzi történelmi ismerteteit, e médiumok iránt tehát a történetírás nem lehet közömbös. A cenzúrától megszabadultunk ugyan, de az információs robbanás korában a közlés minősége erősen leromlott, azért a valós, igaz, helyes történelmi tudat alakításában történettudományunknak fontos feladatai vannak. Kiadói politikáknak gondot kell fordítania a mennyiség és a minőség összehangolására, a selejt kiszűrésére, a megjelenő írások tudományos ellenőrzésére. A hamisítás, uszítás, tudatlanság és félrevezetés áramlatával a történészeknek szembe kell fordulniuk, és az ismeretterjesztésben hitelesen és színvonalasan jelen kell lenniük, használniuk kell gazdag eszköztárukat.

Kutatói állományunk személyi korösszetétele nem igen biztató. Történettudományunk folytonosságának és fejlődésének alapkérdése tehát az utánpótlás. Egyelőre nem sikerült helyesen felmérni a hiányterületeket. Az eltelt 12 év alatt nem képeztettünk ki fejlettebb külföldi intézményekben és nem kapcsoltunk magunkhoz tehetséges ösztöndíjasokat olyan hiányágazatokból, mint például a történelmi segédtudományok, a középkortudomány, a klasszika-filológia, az orientalisztika, a régészet, a művészettörténet stb.

Az eredményes kutatómunka feltételei csak egy jól szervezett intézményrendszer keretei között adóttak. Ne feledjük: az államosított – túlnyomóan magyar alapítású és állományú – levéltárakból, kéziratárakból és könyvtárakból teljesen hiányoznak a magyar szakemberek, de nem állunk jobban az országos kutatóintézetekben sem. Kutatóintézeteink és kiadóink jelentős része magyar állami forrásokból tartja fenn magát, alig részesedik országos finanszírozásból.

Rosszul állunk tudományos információs hálózatunk tekintetében is. Amíg nincs egységes, központosított, modernizált, számítógépes könyvtári-információs központunk, adatbankunk, nyilvántartási rendszerünk, tudományosságunk nem tud megfelelni a jelenkor elvárásainak.

Végül: nincsen megoldva történettudományunk irányításának kérdése. Noha nincs szükség a pártállam korabeli „tervek”-re, elkerülhetetlen tudományágunk távlati feladatainak, prioritásainak megvitatása és felvá-

zolása. Kutatóink egyetemeken, intézetekben, múzeumokban és könyvtárakban, de egymástól elszigetelten dolgoznak, ideje volna találkozniuk. Egy régóta időszerű országos eszmecserére, tanácskozásra, vitafórumra gondolunk, ahol közösen lehet felvázolni a jövő feladatait.

SZAKIRODALOM

ANTAL Árpád

1992 *György Lajos életműve*. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 210.

A könyv egyik fejezete: Köllő Károly: György Lajos irodalmi munkássága.)

BAJUSZ István–MATEI, Alexandru (hg.)

1997 *Das Römergrenzkastell von Romița*. Zalău

BALÁZS Sándor

1995 *Lugosi üzenet*. A Magyar Kisebbség c. folyóirat monográfiája.

Szatmárnémeti, Kölcsey Kör

BALÁZS Sándor–SCHWARTZ Róbert

1999 *Funar-korszak Kolozsváron*. A helyi sajtó tükrében. 1992–1996. Kolozsvár, Erdélyi Híradó

BÁLINT József–PATAKI József (bev., vál., szerk., jegyz.)

1990 *Kolozsvári emlékirók. 1603–1720*. Bukarest, Kriterion

BARABÁS Béla–JOÓ Rudolf (gyűjt. és összeáll.)

1990 *A kolozsvári Magyar Egyetem*. Budapest

BARABÁS Béla–PÉTER Mihály–PÉTER Mária, H. (szerk.)

1995 *A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvos- és gyógyszerésképzés 50 éve*.

Adatok, emlékezések. 1945–1995. Budapest, Magyar Kutatás Könyvtára XVIII.

BARBU, Violeta–TÜDŐS Kinga, S.

2001 *Historia manet*. Volum Omagial Demény Lajos emlékkönyv.

București–Cluj, Kriterion

BÁRDI Nándor–HERMANN Gusztáv (szerk.)

1999 *A többség kisebbsége*. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéből.

Csikszereda, Pro-Print

BENDA Kálmán (vál., bev., jegyz.)

1992 *Bocskai István: Levelek*. Budapest–Bukarest, Európa–Kriterion

BENEDEK Fidél, P.

2000 *Csiksomlyó*. Tanulmányok. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta

Sas Péter. Előszó: P. Benedek Domokos. A kísérőtanulmányt írta és a

bibliográfiát összeállította P. Pap Leonárd. Kolozsvár, Szent Bonaventúra – új sorozat 22.

BENEDEK Zoltán

2001 *Nagykároly kultúrai*. Szatmárnémeti, Europrint

BENKŐ Elek–DEMETER István–SZÉKELY Attila

1997 *Középkori mezőváros a Székelyföldön*. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 223.)

BENKŐ József

1988 *Benkő József levelezése*. Budapest, Kriterion (A leveleket összegyűjtötte, a jegyzeteket szerkesztette Szabó György és Tarnai Andor.)

1999 *Transsilvania specialis*. Erdély földje és népe. I–II. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion (Ford., bev., jegyz.: Szabó György.)

BENKŐ Levente

1999 *Volt egyszer egy 56.* Sepsiszentgyörgy

BENKŐ Samu

1991 *Nagy Géza a literátor és művelődésünk mindenese.* Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 209.)

1996 *Újrakezdések.* Csíkszereda, Pallas-Akadémia

BENKŐ, S.–BOTEZAN, I.–EGYED, Á. et alii (ed.)

1992 *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. Seria C. Transilvania.* V. București, Editura Academia Română

BINDER Pál

1996 *Az erdélyi fejedelemség román diplomatái vagy románok az erdélyi fejedelemség szolgálatában.* Marosvásárhely, Pro Europa

BOIA, Lucian (kiad.)

1989 *Great Historians from Antiquity to 1800. An International Dictionary.* New York, Greenwood Press, 201–204. (A megjelölt oldalakat Demény Lajos írta.)

1991 *Great Historians of the Modern Age. An International Dictionary.* New York, Greenwood Press, 339–341., 343–344., 346–349. (A megjelölt oldalakat Demény Lajos írta.)

BUNYITAY Vince

2000 *A váradi püspökség története az alapítástól a jelenkorig. A váradi püspökök a püspökség alapításától 1566 évig.* Nagyvárad, Nagyvárad Római Katolikus Püspökség (Reprint kiadás. Eredeti: Nagyvárad, 1883.)

BURA László

1994 *Szatmári diákok.* Szeged, Scriptum

1999 *Iskolavárosunk Szatmárnémeti.* Csíkszereda, Státus

BURA László (közread.)

1999 *A Szatmári Református Kollégium diákjai. 1610–1852.* Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 217.)

CZIRJÁK Árpád

1996–2000 *Erdélyi Magyar Breviárium.* I–II. Kolozsvár, Gloria

CSEKE Péter

1996 *Vigyázó torony.* Beszélgetések Debreczeni Lászlóval. Kolozsvár

CSETRI Elek

1992 *Bethlen Gábor életútja.* Bukarest, Kriterion

1996 Reform és gazdaság. *Erdélyi Múzeum* 3–4. 201–218.

1997 Kolozsvár népessége a középkorban és az újkorban. In: Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája. 896–1995.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 181–186.

1999a *A erdélyi magyar gazdasági gondolkodás 1800-ig.* Kolozsvár, Erdélyi Gazda

1999b Kolozsvár népessége az utolsó két évszázad alatt. 1784–1995. In: Horváth Imre–Kígyósi Attila–Vass Lucia (szerk.): *Alkotás a társadalomtudományok határán.* Emlékkötet a 80 éves Kovacsics József tiszteletére. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 19–32.

2000 *Együtt Európában.* I. Debrecen, Debreceni Egyetem – Történelmi Intézet

2001 *Erdélyi méheskert.* Régi erdélyi méhészkönyvek. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat

- CSETRI Elek–JENEI Dezső (szerk.)
1997 *Technikatörténeti kronológia*. Kolozsvár, Stúdium
- CSÖGÖR Lajos
1995 *Erdély magyar egyeteme. 1944–1949*. I. Csögör Lajos emlékirata. Dokumentumok 1944–1945. Marosvásárhely, Custos (A dokumentumokat vál., gondozta és szerk. Lázok János és Vincze Gábor.)
- CSUCSUJA István
1998 *Háború – forradalom – liberális jogállam*. Kolozsvár, Stúdium
- CSUCSUJA, Ștefan
1994 *Vocația libertății*. Lajos Mocsáry și românii. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană
- CSUTAK Vilmos
1993 *Közösség és művelődés*. Válogatott írások. Egyed Ákos gondozásában. Bukarest, Kriterion
- DÁVID Gyula (főszerkesztő)–BALOGH Edgár (főmunkatárs)
1994 *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. III. Bukarest, Kriterion
- DÁNÉ Tibor Kálmán et alii (szerk.)
2001 *Kolozsvár 1000 éve*. Kolozsvár, EMKE–EME
- DEÉ NAGY Anikó
1997 *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Kolozsvár, EME
- DEMÉNY Lajos (előszó, szerk., jegyz.)
1991 *Az 1437–1438. évi erdélyi parasztfelkelés forrásai*. Bukarest, Kriterion
- DEMÉNY Lajos (szerk.)
1998–2000 *Székely oklevéltár*. Új sorozat. IV–VI. Székely népesség-összeírások. Kolozsvár, EME
- DEMÉNY Lajos–PATAKI József–TÜDŐS Kinga, S. (szerk.)
1994 *Székely oklevéltár*. Új sorozat III. Budapest–Bukarest, Kriterion
- DUKRÉT Géza (szerk.)
2000 *A szabadságharc zászlaja alatt*. Az 1848–49-es forradalom a Partiumban és Bánságban. Nagyvárad, Partium és Bánság Emlékhely Bizottsága
- EGYED Ákos
1996 Wesselényi és a jobbágyfelszabadítás Erdélyben 1848-ban. *Erdélyi Múzeum* 3–4. 219–228.
1997a *Korszerűsödő és hagyományőrző Erdély*. I–II. Csíkszereda, Pallas-Akadémia
1997b A Székelyföld népessége és társadalma. In: Kovacsics József szerk.: *Magyarország történeti demográfiája. 896–1995*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 241–252.
1998–1999 *Erdély 1848–1849*. I–II. Csíkszereda, Pallas-Akadémia
- EGYED Ákos–MAGYARI András (szerk.)
2001 *A székelység története a 17–19. században*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia
- ***
1994 *Emlékezés Kossuth Lajosra Erdélyben 1994-ben*. Kiss András, Csetri Elek, Orosz István, Egyed Ákos, Pölöskei Ferenc, Imreh István, Benkő Samu előadásai. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 219.)

1992 *Emlékezés Széchenyi Istvánra Erdélyben 1991-ben*. Csetri Elek, Fábián Ernő, Benkő Samu, Nagy György írásai. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 213.)

EMŐDI János

1998–1999 *Történeti adatok Nagyvárad múltjából*. I–II. Nagyvárad, Literátor

ERCSEI Judit et alii (szerk.)

2001 *Kalotaszeg bibliográfiája*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság (Kriza Könyvek 9.)

2001 *Erdély a keresztény magyar királyságban*. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 231.)

1995 *Erdélyi védőrendszerek a XV–XVIII. században*. Budapest, Püski

FARAGÓ József et alii (szerk.)

1999 *A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem. 1945–1959*. Budapest, Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete–Bolyai Egyetemért Alapítvány

FERENCZI Géza

1999 *A moldvai ősbib csángók*. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat

FERENCZI István

1994 *Sóvidéki várainkról*. Korond

1999 *Besenő szállások a Nagy-Szamos és Sajó mentén*. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat

FLEISZ János

1997 *Város, kinek nem látom mását*. Nagyvárad a dualizmus korában. Nagyvárad

2000 *Nagyvárad története évszámokban*. Nagyvárad, Charta

GARDA Dezső

1992 *Gyergyó a történelmi idő vonzásában*. Székelyudvarhely, Infopress

1999 *Főnépek, lófők, gyalogkatonák Csíkban és Gyergyóban*. Csík és Gyergyó gazdasági fejlődése és népességének alakulása 1750-ig. Csíkszereda, Státus

GAAL György

1992 *Kalauz a régi és új Kolozsvárhoz*. Kolozsvár, Korunk

1993 *Berde Áron útja a természettudományoktól a közgazdasáig*. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 214.)

1995 *Magyarok utcája*. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 221.)

2001a *Egyetem a Farkas utcában*. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai. Kolozsvár, Erdélyi magyar Műszaki Tudományos Társaság

2001b Kolozsvár kétezre esztendeje dátumokban. In: Dáné Tibor Kálmán et alii (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve*. Kolozsvár, EME–EMKE, 376–434.

GÁLL Ernő

1994 *A nacionalizmus színeváltozásai*. Nagyvárad, Literátor

1995 *Számvetés*. Kolozsvár, Komp-Press

1999 *A felelősség új határai*. Budapest, Napvilág

GERGELY András

1993 *Istoria Ungariei*. Traducere de Hermann Gusztáv Mihály. Traducerea a fost revăzută de Gelu Păteanu. Odorheiu Secuiesc. Asociația Culturală Haáz Rezső

- GYÖNGYÖSSY János–KERÉNYI Terézia–SARUDI SEBESTYÉN József
1995 *Székelyföldi vártemplomok*. Budapest
- GYÖRFI Dénes
1999 *Nagyenyed és kollégiuma*. Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó
- GYÖRFI Dénes (vál., szerk.)–HADHÁZI Ferenc (szerk.)
1995 *A Bethlen Kollégium emlékkönyve*. Nagyenyed–Kolozsvár–Budapest
- HAJÓS József
1999 *Barangolások kolozsvári könyvtárakban*. Kolozsvár, Kriterion
- HEGYESI Márton
1999 *Bihar vármegye 1848–49-ben*. Nagyvárad (reprint)
- HERMANN Gusztáv
1993 *Székelyudvarhely művelődéstörténete*. Bukarest, Kriterion
- HUBER András
1997 *Százarcú nagyhatalom*. Lapok az erdélyi magyar időszaki sajtó történetéből. Csíkszereda, Pallas-Akadémia
- HUSZÁR Lajos–PAP Ferenc–WINKLER Judit
1996 *Erdélyi éremművesség a 16–18. században*. Bukarest, Kriterion
- IMREH István
1987 *Székelyek a múlt időben*. Budapest, Magvető
1992 *A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében*. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 211.)
1999a *Erdélyi eleink emlékezete (1550–1850)*. Bp.–Kolozsvár, Teleki László Alapítvány–Polis
1999b *A reformkori erdélyi országutakról*. In: Horváth Imre–Kígyósi Attila–Vass Lucia (szerk.): *Alkotás a társadalomtudományok határán*. Emlékkötet a 80 éves Kovacsics József tiszteletére. Budapest, 75–83.
- IMREH István (bev., jegyz.)
1994 *Látom, az életem nem igen gyönyörű*. A madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve. 1764. Bukarest, Kriterion
- IMREH István–PATAKI József
1992 *Kászonszéki krónika. 1650–1750*. Budapest–Bukarest, Európa–Kriterion
- JAKABFFY Elemér
1993 *Nemzetiségpolitikai írások*. Bukarest (Szerk. Balázs Sándor)
- JAKÓ Klára
1991 *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és rekonstrukciója. 1579–1604*. Szeged, Scriptum
- JAKÓ Zsigmond
1996 *Ezerszáz esztendő*. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 222.)
1997a *Társadalom, egyház, művelődés*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség
- JAKÓ Zsigmond (közread., bev.)
1990 *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. I–II. Budapest, Akadémiai
- JAKÓ Zsigmond (bev., jegyz.)
1997b *Erdélyi Okmánytár*. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I. (1023–1300) Budapest, Akadémiai

- JÁNOSHÁZY György (szerk.)
1998–1999 *Erdélyi Pantheon*. Művelődéstörténeti vázlatok. I–III. Marosvásárhely, Mentor
- KÁNTOR Lajos–KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.)
2000 *Kulcsok Kolozsvárhoz*. A föl nem adható város. Kolozsvár–Szeged, Komp-Press–Mozaik
- KAZAI Magdolna
1993 *A Magyar Kisebbség repertórium*a. 1922–1942. I–II. Szeged
- KELEMEN Lajos
1993 *Születtem Marosvásárhelyt*. Önéletrajzi feljegyzések. Kolozsvár, Komp-Press (A töredékekből összeállította: Gaal György.)
- KISS András
1995 *Források és értelmezések*. Bukarest, Kriterion
- KISS András (vál., bev., jegyz.)
1998 *Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák*. Bukarest
- KISS András (ford., bev., jegyz.)
1989 *Dino Compagni krónikája korának eseményeiről*. Bukarest, Kriterion
- KISS András–KOVÁCS KISS Gyöngy–POZSONY Ferenc (szerk.)
1999 *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára*. Kolozsvár, EME
- ***
2000 *Kolozsvári Református Kollégium*. 1559–1948. Kolozsvár
- KÓS Károly
1991 *Életrajz*. Budapest–Bukarest, Szépirodalmi–Kriterion (Közzéteszi: Benkő Samu)
- KOVÁCH Géza
1999 *Az emlékező város*. 150. Október 6. Arad 1949–1999. Kovách Géza gyűjtése és írásai. Arad, Alma Mater Alapítvány–Wieser Tibor Alapítvány (Az alcímben szereplő 1949 sajtóhiba. Helyesen: 1849.)
1998 *A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése*. 1716–1848. Szeged, Dél-Alföldi Századok 11.
- KOVÁCS András (bev., jegyz.)
1998 *Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei*. Kolozsvár, EME (Erdélyi Történelmi Adatok VI/2.)
- KOVÁCS András–SIPOS Gábor–TONK Sándor (szerk.)
1996 *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*. Kolozsvár, EME
- KOVÁCS KISS Gyöngy
1998 A bécsi politika főbb erdélyi irányvonalai. 1711–1790. In: *Történelmünk a Duna-medencében*. Kolozsvár–Temesvár 131–150.
2000 *A Habsburg-uralom erdélyi kiteljesedésének folyamata a korabeli magyar emlékirat-irodalom láttatásában*. Kolozsvár, EME (Erdélyi Tudományos Füzetek 228.)
2001 *Rendtartás és kultúra*. Századok, mindennapok, változások Erdélyben. Marosvásárhely, Mentor
- KÖPECZI Béla (főszerk.)
1986 *Erdély története*. I–III. Budapest, Akadémiai
1989 *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai

- KRISTÓ Gyula (főszerk.)
1994 *Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. sz.)*. Budapest, Akadémiai
- KUSZÁLIK Péter
1996 *Erdélyi hírlapok és folyóiratok. 1940–1989*. Budapest, Teleki László Alapítvány Könyvtára
- LAKATOS István
1990 *Székelyudvarhely legrégibb leírása*. Székelyudvarhely (Múzeumi Füzetek. Ford. és bev. Jablowszky Dénes.)
- LÁSZLÓ László
1999 *Erdélyi fejedelmek*. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat
- LÁSZLÓ László–VINCZE Zoltán
1999 *A romániai magyar nemzeti kisebbség történelme és hagyományai*. Kolozsvár
- LÁZOK János–VINCZE Gábor (szerk.)
1995 *Erdély magyar egyeteme. 1944–1949*. Csőgör Lajos emlékirata. Dokumentumok. I. Marosvásárhely, Custos
- LÉSTYÁN Ferenc
2000 *Megszentelt kövek*. A középkori erdélyi püspökség templomai. I–II. h. n. (A Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség kiadása.)
- LŐWY Dániel–DEMETER János–ASZTALOS Lajos
1996 *Köbe írt Kolozsvár*. Emléktáblák, feliratok, címerek. Kolozsvár, NIS Kiadó
- MAGYARI András (bev., jegyz.)
1994 *II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege*. Kolozsvár, Kriterion
1997 *Gyergyóalfalu a történelem sodrában*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia
- METZ József–OSZÓCZKI Kálmán–SOLTZ László
1993 *Nagybányai kalauz*. Nagybánya, Misztótfalusi Közművelődési Egyesület (EMKE Füzetek 1–2.)
- ***
2000 *Millenniumi megemlékezés*. Mit adott az erdélyi magyar kultúra Európának? Marosvásárhely, Juventus
- MOLNÁR János (szerk.)
1996 *Torony Erdély kapujában*. Tanulmányok Zsibó életéből. Zsibó
- MUCKENHAUPT Erzsébet
1999 *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei*. Kolozsvár, Polis
- NAGY György
1999 *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben*. Kolozsvár, Kriterion
- NÉMETI János
1978 *Cultura Beden în România*. București
1999 *Repertoriul arheologic al zonei Careiului*. Bibliotheca Tracologica XXVIII. București
- PÁL-ANTAL Sándor
1997 *A marosvásárhelyi utcák, közök és terek történeti tára*. Marosvásárhely
2001 *Marosszék és Marosvásárhely az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején*. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok. Marosvásárhely

- PÁL-ANTAL Sándor–SZABÓ Miklós
1995 *Egy forró nyár Marosvásárhelyen*. Az udvarhelyszéki szabad székelyek és kismesek 1809. évi engedtelenségi mozgalma. Székelyudvarhely (Múzeumi Füzetek 12.)
1999 *Marosvásárhely történetéből*. Marosvásárhely, Mentor
- PÁL-ANTAL Sándor–SZABÓ Miklós (szerk.)
1997–2000 *Tanulmányok Maros megye magyarságának történetéből*. I–II. Marosvásárhely, Bernády György Közművelődési Alapítvány
- PÁL-ANTAL Sándor–ÖRDÖGH Imre–BALÁZS Dénes
1996 *Csíkmadaras*. Marosvásárhely
- PÁL Judit
1999 *Procesul de urbanizare în scaunele secuiești în secolul al XIX-lea*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujană
- PALKÓ Attila
1995 *Magyaró*. Egy felső-marosmenti falu évszázadai. Bukarest, Kriterion
- PAP Ferenc (bev., jegyz., szerk.)
2000 *Kolozsvári harmincadjegyzékek*. 1599–1637. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion
- PÉNTÉK László
2001 *Vasvári Pál*. Bölcsőtől a csatáig. Tiszavasvári, Vasvári Pál Társaság és Pro Kalotaszeg Kulturális Egyesület
- ***
1990 *A romániai magyar főiskolai oktatás*. Múlt – jelen – jövő. Kolozsvár, Jelenlét Alkotó Társaság
- REISINGER László András–KOSZTIN Péter (szerk.)
1992 *A kolozsvári piarista öregdiákok emlékkönyve*. Kolozsvár, Kolozsvári Piarista Öregdiákok Baráti Köre
- SEBESTYÉN (SPIELMANN) Mihály
1993 *Erdélyi fejedelmek*. Marosvásárhely
1995 *Múlt és múlt*. Régen volt emberek ügyes-bajos dolgairól és jószágairól. Marosvásárhely
- SOMAI József (szerk.)
2001 *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*. XIX–XX. sz. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság
- SZABOLCSI Miklós (főszerk.)
1979–1985 *A magyar sajtó története*. 1705–1892. I–II. Budapest, Akadémiai
- SZABÓ Miklós–SZÖGI László
1998 *Erdélyi peregrinusok*. Erdélyi diákok európai egyetemeken. 1701–1849. Marosvásárhely, Mentor
- SZABÓ Miklós–TONK Sándor
1992 *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban*. 1521–1700. Szeged, József Attila Tudományegyetem (Bev.: Tonk Sándor.)
- SZÉKELY Zoltán
2002 *Válogatott tanulmányok*. Szolnok
- SZÉKELY Zsolt
1997 *Perioada timpurie și începutul celei mijlocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*. București, Seria Bibliotheca Thracologica XXI.

1998 *Repertoriul Arheologic al județului Covasna*. Sfântu Gheorghe, Seria Monografii Arheologice. I.

1999 *A románok történelme*. Miercurea Ciuc

SZEKERNYÉS János

1998 *Temesvár kövei*. Krétarajzok a Józsefvárosból. Temesvár

SZIGETHY Rudolf–ÚJVÁRI Mária (összeáll.)

1995 *Romániai magyar könyvkiadás. 1950–1953*. Kolozsvár, EME

1999 *Szilágysági magyarok*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion (Ajánlás: Tókes László. Előszó: Egyed Ákos.)

SZŐLLÖSSI Árpád

1995 *A marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem. 1945–1995*.

Marosvásárhely

TAKÁCS Péter (szerk.)

1997 *Előadások és tanulmányok Wesselényi Miklósról*. Debrecen, Erdélytörténeti Könyvek I.

TIBORI SZABÓ Zoltán

1993 *Teleki Béla erdélyisége*. Kolozsvár

TONK Sándor

1979 *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, Kriterion

TONK Sándor (szerk., bev.)

1994 *A marosvásárhelyi református kollégium diáksága*. Szeged (Fontes Rerum Scholasticarum VI.

TOMPA István

1995 *Hogyan történhetett?* Kolozsvár, Dacia

TÓTH Kálmán–GÁBOR Dénes (összeáll.)

1992 *Romániai magyar könyvkiadás. 1944–1949*. Kolozsvár, EME

1998 *Történelmünk a Duna-medencében*. Kolozsvár–Temesvár (Kiadja a Romániai Magyar Népfőiskolai Társaság, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, Ormós Zsigmond Közművelődési Társaság.)

TÜDŐS Kinga, S.

1998 *Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion

2001 *Jobbágylet a fejedelemségi Erdélyben*. Jövevényjobbágyság Háromszéken.

1606–1698. Marosvásárhely, Mentor

ÚJFALVI Sándor

1991 *Az erdélyi régibb és közelebbi vadászatok és vadak*. Kolozsvár, Kriterion (Bev., jegyz.: Benkő Samu.)

VÁMSZER Géza

2000 *Helytörténeti adatok a hajdani Csík vármegye (Csík, Gyergyó, Kászon) településtörténetéhez*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

VARGA E. Árpád

1998–2001 Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I–IV. Csíkszereda, Pro-Print (az V–VI. kötet megjelenés előtt)

VENCZEL József

1993 *A falumunka útján*. Székelyudvarhely–Budapest (Az Orbán Balázs Közművelődési Egyesület Kiskönyvtára I.)

VETÉSI László

2001 *Juhaimnak maradéka...* Anyanyelv, egyház, peremvilág. Sorskérdések a nyelvhatáron. Kolozsvár, Komp-Press

VÍGH Károly (szerk.)

1999 *Asszonyok és férfiak tüköre*. Tanúvallomások a XVII. századból. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

VINCZE Gábor

1999 *Illúziók és csalódások*. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből. Csíkszereda, Státus

VITA Zsigmond

1993 *Erdélyi sétáló*. Művelődéstörténeti tanulmányok. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

VOFKORI György

1995 *Székelyudvarhely*. Vároštörténet képekben. Kolozsvár, Polis

WASS Pál

1998 *Fegyver alatt*. Egy 1848-as honvédszázados naplója Bem erdélyi hadjáratáról. Budapest, Zrínyi (bev. és jegyz.: Csetri Elek.)

WOLF Rudolf (szerk.)

1993 *Torda város tanácsi jegyzőkönyve. 1603–1678*. Bev. tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Wolf Rudolf. Kolozsvár, EME (Erdélyi Történelmi Adatok VI/I.)

ZAHORÁNSZKY Ibolya (szerk.)

2001 *Máramarosi Hírnök*. Millenniumi album. 2000. Máramarossziget. Máramarossziget, Hollósy Simon Művelődési Egylet

ZEPECZÁNER Jenő

1999 *Udvarhelyszék az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején*. Székelyudvarhely, Múzeumi Füzetek

AZ ERDÉLYI REFORMÁTUS EGYHÁZTÖRTÉNET-ÍRÁS 1990–2001 KÖZÖTT

E 12 év felmérése csupán leltár jellegű lehet, hiszen hiányzik még a történelmi távlat, és a részletekbe menő, alapos kritikának sem itt a helye.¹ 1990-el kezdődően az előző korszak diktatórikus jellegéből fakadó problémák megszűntek, az egyháztörténeti kutatás addig is létező műhelyei és munkásai szabadon és tervszerűbben dolgozhatnak, a közreadásnak csupán anyagi korlátai vannak. A szakemberhiány viszont korántsem szűnt meg, így az íróasztalfiókokból előkerülő értékes munkák mellett egy-egy évfordulótól sarkallt alkalmi historikusok is bő közlési teret kaptak-kapnak. Alapos és rendszeres forráskutató-képzéssel, az elvégzendő munkák tervszerű megvalósításával, intézeti jellegű együttműködéssel, fiatal szakemberek kinevelésével és munkába állításával, szigorú kritikával lehetne segíteni e gondokon.

Ebben az időszakban párhuzamosan regisztrálhatjuk a hagyományos stílusú történetkutatói munka eredményeit a korszerűbb, szervezett kutatótevékenység gyümölcseivel.

Hagyományosan sok lelkész foglalkozott Erdélyben egyházközségek történetének megírásával, több ilyen mű még 1989 előtt íródott, de csak az új világban láthatott nyomdafestéket. Így jelent meg Csernák Béla *A református egyház Nagyváradon* c. könyvének két kötete (1992), Farczady Elek *A marosvásárhelyi egyházközség története* (2000) és Imreh Barna *Mezőbánd és ref. egyháza* (1999) c. munkája. Idős korban, de munkaereje teljében találta a változás Péterfy Lászlót, akinek gyülekezet- és templomtörténeti tanulmányai sorra jelentek meg a *Református Szemle* hasábjain (1992a, 1992b, 1993, 1994a, 1994b, 1994c, 1996a, 1996b) és könyv alakban is (Péterfy 1999, 2000, 2001, é. n.). Hasonló témájú tanulmányokat közölt ugyancsak a *Szemlében* Nagy László (könyv alakban: *Tanulmányok a Csávási Református Egyházközség történetéből*. Nagy L. 1995),

1 Az egyháztörténeti irodalom (bizonyára nem teljes) összeállításában nagy segítségemre volt Szigethy Rudolf: *Egyházi vonatkozású kiadványok jegyzéke* c. bibliográfiája (melléklet a *Korunk* 2000 decemberi számához), és ez úton is köszönöm Buzogány Dezső és Vetési László segítségét.

Brenner Tibor (1991), Árus Lajos (1993), Magyar Domokos (1993), Csia Pál (1996), Kovács Ferenc (1996), Benedek Gyula (1997), Felházy Árpád (1997), Z. Albu Zoltán (1999, 2000), Faragó Ernő (1993), Péter I. Zoltán (1999). Palkó Attila a Felső-Marosmente egyházközségeinek múltjáról írt több közleményben (1991, 1992), Dávid László (1991) és Nagy László (1993) saját egyházmegyéje múltjáról írt. Id. Nagy Géza *Kalotaszeg romlása* (1991b) c. tanulmánya posztumusz munka, hasonlóképpen értékmentés Rátz Lajos 1917-ben írt, a micskei egyházközség történetét vázoló tanulmányának kiadása (2001).

Péterfy László *Kend és egyháza* című, levéltári forrásokon alapuló kötet 1999-ben jelent meg, akárcsak Molnár József *Magyarlapádról* szóló, szintén levéltári forrásokat hasznosító munkája. Ugyancsak az egyházi helytörténet jegyében születtek a *Partiumi Füzetek* sorozat ismeretterjesztő jellegű kötetei (Benedek Z. 1998; Bessenyei 1998) vagy az Utilitas Könyvkiadó *Erdélyi műemlékek* sorozatának füzetei (pl. 19.: Hadad, 21.: Szilágycseh, 23.: Szilágynagyfalu). Itt említendő a *Szilágysági magyarok* c. kötet (Szabó szerk. 1999) egyháztörténeti jellegű tanulmányai (Bajusz–Lakóné Hegyi 1999; Debreczeni 1999; Adorján, id. 1999; Vass 1999).

Korántsem szorítkoztak csupán a helytörténetre a református egyház múltját kutatók. Tőkés István például a közelmúlt feltárására vállalkozott 1990-ben Budapesten megjelent könyvében (Tőkés 1990), amelynek kézirata 1988–89-ben, a szükséges levéltári forrásoktól elzárva készült, és ez a tény rányomja bélyegét a munkára. Az ötvenes évek emlékezéseit tette közzé az *Akik imádkoztak üldözöikért* c. kétkötetes mű (Miklós 1996). Juhász István *Hitvallás és türelem* című, tíz tanulmányt magába foglaló kötetének kéziratát még a szerző állította össze halála előtt, de csak 1996-ban láthatott nyomdafestéket (Juhász I. 1996). Mózes András Abats János püspökről (1993), Benkő András a 18. századi református énekeskönyvekről (1991, 1992), Varga László a magyar reformáció sajátosságairól (1993), id. Nagy Géza a holland kapcsolatokról (1991), Hermán M. János a Lasco lengyel reformátorról (1992), Gálffy Zoltán pedig a Geleji-kánonokról (1992) értekezett a *Református Szemle* lapjain. Ugyanott jelent meg a Szőnyi Nagy István kolozsvári lelkipásztort idéző három írás (Sipos 1997; Nagy G., id. 1997; Ambrus 1997). Orbánné Ágoston Ilona *A marosvásárhelyi IKE története 1924–1947* (2000) c. írása a régóta hiányzó jelenkorkutatás egyik első jelentkezése, akárcsak Visky István sajtótörténeti tanulmánya (2001).

Új közlési lehetőséget jelent az egyháztörténet művelői számára is a BBTE Református Vallástanárképző Fakultásának 2001-ben indult folyó-

irata, a *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Reformata Transsylvaniensis*. Buzogány Dezső *A hét szabad művészet* c. tanulmánya az 1. számban jelent meg (2000), a 2. szám több történelmi jellegű írást közölt (Péter M. 2000; Lukács 2000; Péter É. 2000).

Az 1991-es református világtalálkozóra kiadott *Tebenned bízunk eleitől fogva* c. kötetben (1991) Juhász András, Csiha Kálmán és Gálffy Zoltán foglalta össze az erdélyi református egyház történetét.

A könyvsorozatok a rendszeres közlés biztosításával föllendítették az egyháztörténeti irodalmat. A *Szemle Füzetek* 1991–1997 között megjelent húsz kötetéből öt történelmi tárgyú: 8.: Nagy László: *Szenczi Molnár Albert* (1993); 5., 10.: László Dezső: *A magyar református lelkipásztor a történelemben* (1993); 14.: Juhász András: *Ökumenikus törekvések az erdélyi református egyház 16. és 17. századi történetében* (1994); 16.: Nagy László: *Tiszteld Atyádat*. Tanulmányok az erdélyi református theologia történetének köréből (1995); 17.: Antal József: *Dr. Kovács Ödön élete és munkássága* (1995). Az itt megjelent munkák egy részének kézírata még 1989 előtt lezáródott. A *Dolgozatok a református teológiai tudomány köréből* 1995-ben megindult új sorozatának első gyűjteményes kötete három történelmi tanulmányt közölt Buzogány Dezső és Sándor Attila (1995), valamint Gálffy Zoltán (1995) tollából, a második kötet Juhász István már említett tanulmánygyűjteményét (Juhász I. 1996) tartalmazza. A *Szemle Füzetek* sorozat megjelenése abbamaradt, a *Dolgozatok* ... újabb kötetei viszont nem tartalmazznak egyháztörténeti vonatkozású írásokat.

A kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet egyháztörténeti tanszékének kiadványsorozata, az *Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek* épp a kutatással is tervszerűen foglalkozó tanszékhez való kötődésnek köszönhetően 1999 óta folyamatosan teszi közzé a változatos témájú friss munkákat, a fiatal szakemberek bevonása pedig az oly szükséges utánpótlást is biztosíthatja. Az eddig megjelent hét kötet közül kettőnek a kézírata 1989 előtt készült (Imre 1999, Musnai 1999), egy forrásközlés (Bod 1999), egy történeti bevezetővel ellátott fordítás (Bullinger 1999), három pedig Buzogány Dezső 16–20. századi témájú egyháztörténeti kötete (Buzogány 1999a, 1999b, 2000). Az előkészületben lévő kötetek szerzői fiatal szakemberek: Kolumbán Vilmos József és Kurta József.

Az egyháztörténet-írás föllendülését és korszerűbbé válását a tervszerű és rendszeres forráskiadástól várhatjuk. A már korábban beindult rendszeres értelmiségtörténeti forráskiadványok természetszerűleg az erdélyi református egyház lelkészi, professzori és néptanítói karának a megismeréséhez nagymértékben hozzájárulnak. Tonk Sándor tette közzé *A maros-*

vásárhelyi református kollégium diáksága 1653–1848 (1994) c. vaskos kötetet, Bura László *Szatmári diákok 1610–1852* c. kiadványa pedig ugyancsak Szegeden jelent meg 1994-ben. Az enyedi diáknévsor már korábban megjelent, a többi kálvinista kollégium diáknévsora még kiadásra vár. Szabó Miklós–Tonk Sándor *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700* (1992), illetőleg Szabó Miklós–Szögi László *Erdélyi peregrinuskok 1701–1849* (1998) c. kiadványaival immár ismertté váltak a kora újkori és az újkori református lelkészek és tanárok egyetemjárási adatai.

Hasonló jellegű munka az erdélyi református lelkészek és tanítók történeti névtárának összeállítása a kezdetektől 1858-ig levéltári források alapján, amely még az 1940-es években kezdődött el. E kutatást Kiss István élesztette újjá 1985-től, két egyházmegyére, a hunyad-zarándira és a désire vonatkozó gyűjtését Dáné Veronka és Sipos Gábor egészítette ki és rendezte sajtó alá (*Református Szemle* 1998. 3. 210–222.; 4. 303–322.; 1999. 2. 142–157.; 3. 215–231.; 4. 305–319.). E munka jelenleg folytatásra vár, Zsigmond Attila a szilágyszolnoki traktus névtárának anyagát gyűjti.

A forráskiadás szükségességét a *Református Szemle* szerkesztősége is felismerte, 1993-tól új rovat indult *Ad fontem* címen, az itt megjelent forrásközlemények egy része sajnos nem tartotta be a forráskiadás korszerű szabályait. 2001-től a megújult szerkesztőség immár kifogástalanul dolgozik e tekintetben.

Az egyházmegyei vizitációs jegyzőkönyvek mind az egyháztörténet, mind a néprajz, mind a mentalitástörténet számára jelentős forrásokat kínálnak, közreadásukat Csáki Árpád kezdte meg (Csáki–Gazda 2001). Ősz Sándor Előd és Szabó Csilla Andrea a Hunyad-Zarándi Egyházmegye 1795–99 közötti jegyzőkönyveit közli a *Református Szemlében* (2001. 2–3. 187–201.), remélhetőleg e nem túl célszerű közlési mód mellett átírásuk kötetben is megjelenik. Művészettörténeti vonatkozású forrásokat tett közzé Kiss István (1993). Rendhagyó munkára vállalkozott Ana Dumitran és Lukács Antal: a Hunyad-Zarándi Egyházmegye legrégebbi, 1668-ban kezdődő vizitációs protocollumát román–magyar kétnyelvű kiadásban jelentetik meg 2002-ben.

Az erdélyi református egyház zsinati jegyzőkönyveinek forrásrekonstrukciós problémáit Sipos Gábor tisztázta (1996), a forrásfeltáró és átíró munka 1997-ben kezdődött el Buzogány Dezső és Sipos Gábor irányításával, a Teológiai Intézet Protestáns egyháztörténeti tanszékének és a kolozsvári Református Gyűjtőlevéltárnak az együttműködésével. Az *Erdélyi református zsinatok iratai* c. kiadványból 2001-ben a III. és a IV. kötet jelent meg az 1771–1800 közötti időszakot átfogva, az említettek és

Dáné Veronka meg Kolumbán Vilmos József közreműködésével, az *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok* c. új sorozat nyitó darabjaként. A zsinati iratok 1600–1770 közötti I–II. kötetének anyaggyűjtése folyamatban van, megjelenése 2004-re várható.

Ugyancsak forrásközlésnek tekinthető a Tonk Sándor szerkesztésében megjelent *Árva Bethlen Kata önéletírása* c. kötet (Tonk 1998a).

Az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári Gyűjtőlevéltáráról Sipos Gábor közölt több ismertetőt (1993, 1997).

A teljesség igénye nélkül említénénk néhány nem egyházi kiadványban megjelent szaktanulmányt. Tonk Sándor *A Telekiek és a Református Egyház* c. tanulmánya az „Egyszer volt...” Háromszáz év történelme egy család életében, egy család a történelemben. A Telekiek 1697–1997. c. konferenciakötetben jelent meg (Tonk 1998b). Dávid László *Alpár Ignác erdélyi templomai* c. közleményét a *Pavilon* c. művészettörténeti folyóiratban jelentette meg (1994), *Harangok, harangöntők* c. tanulmánya pedig a *Székelgyűjtő* lapjain olvasható (1998). Az *Erdélyi Művészet* hasábjain ugyancsak ő tette közzé *Kazettás mennyezetek Udvarhelyszéken*. Emlékek 1500–1699 között c. tanulmányát. Sipos Gábor *A reformáció továbbélése a hátszegi románok között* c. tanulmánya az ELTE Román Tanulmányok *Europa. Balcanica-Danubiana-Carpathica. Annales* c. évkönyvében jelent meg (1995), *Szónyi Nagy István apológiája*. A kolozsvári reformátusság az 1690-es években c. írása pedig a *Művelődési törekvések a korai újkorban*. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére c. emlékkönyvben (1997). Szintén említést érdemel Ana Dumitran és Gudor Botond egyedülálló vállalkozása, a 16–18. századi református–ortodox felekezetközi viszonyokat tárgyaló kétnyelvű kötet (Dumitran–Gudor 2000), amelynek magyar szövege alaposabb nyelvi lektorálást kívánt volna.

SZAKIRODALOM

ADORJÁN Kálmán, id.

1999 A szilágysági református egyház a 20. században. In: Szabó Zsolt (szerk.): *Szilágysági magyarok*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion

AMBRUS Ibolya

1997 Szőnyi Nagy István 1696. évi pere. *Református Szemle* 3. 205–230.

ÁRUS Lajos

1993 Adatok a gyergyói reformációhoz és a csíki körlelkészség centenáriumaához. *Református Szemle* 2. 76–82.

BAJUSZ István–LAKÓNÉ HEGYI Éva

1999 Szilágysági református úrasztali felszerelések a 16–18. századból. In: Szabó Zsolt (szerk.): *Szilágysági magyarok*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion

BENEDEK Gyula

1997 Adalékok a választúti református templom történetéhez. *Református Szemle* 2. 118–121.

BENEDEK Zoltán

A nagykárolyi református templom. Nagyvárad, Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság (Partiumi Füzetek)

BENKŐ András

1991 Korabeli vita az 1744-es kolozsvári énekeskönyvről. *Református Szemle* 3. 219–238.

1992 Orbán Zsigmond 18. századi énekeskönyve. *Református Szemle* 6. 464–474.

BESSENYEI István

1998 *Sarmaság*. Nagyvárad, Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság (Partiumi Füzetek)

BRENNER Tibor

1991 Adalékok a pusztakamarási református egyházközség történetéhez. *Református Szemle* 6. 549–551.

BURA László

1994 *Szatmári diákok 1610–1852*. Szeged

BUZOGÁNY Dezső

2001 A hét szabad művészet. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Reformata Transsylvaniensis* 1. 119–138.

BUZOGÁNY Dezső–SÁNDOR Attila

1995 A nyárádszentimrei ref. egyházközség történetéből. In: *Határidő*. Teológiai tanulmányok. Kolozsvár, Protestáns Teológiai Intézet, 133–145.

CSIA Pál

1996 Adalékok a Brassói Református Egyházközség történetéhez. *Református Szemle* 6. 413–419.

DÁVID László

1991 Adalékok a Küküllői Egyházmegye történetéhez. *Református Szemle* 3. 191–194.

1994 Alpár Ignác erdélyi templomai. *Pavilon* 9. 31–39.

- 1998 Harangok, harangöntők. *Székelyszék* 115–119.
Kazettás mennyezetek Udvarhelyszéken. Emlékek 1500–1699 között. *Erdélyi Művészet*
- DEBRECZENI László
1999 Kalotaszegi tornyok Szilágyban. In: Szabó Zsolt (szerk.): *Szilágysági magyarok*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion
- FARAGÓ Ernő
1993 Adalékok az ördögösfüzesi templom történetéhez. *Református Szemle* 2. 83–87.
- FELHÁZY Árpád
1997 Bonchida református egyházközségének története. *Református Szemle* 2. 128–141.
- GÁLFY Zoltán
1995 Bocskai Apológiája és Pázmány Péter. In: *Határidő*. Teológiai tanulmányok. Kolozsvár, Protestáns Teológiai Intézet, 146–170.
- JUHÁSZ András–CSIHA Kálmán–GÁLFY Zoltán
1991 Az Erdélyi Református Egyházkerület. In: Barcza József és Bütösi János (szerk.): *Tebenned bízunk eleitől fogva*. Debrecen, Magyar Református Világtalálkozó Alapítvány, 43–76.
- KISS István
1993 A Hunyad-Zarándi Református Egyházmegyéhez tartozó egyházközségek úrasztali készleteinek összeírása a XVIII. század végéről. *Református Szemle* 2. 136–149., 3. 222–231., 4. 296–318.
- KOVÁCS Ferenc
1996 Az Erdődi Református Egyházközség története. *Református Szemle* 3. 185–194.
- MAGYARI Domokos
1993 A kéméndi egyházközség története. *Református Szemle* 5. 377–378.
- LUKÁCS Olga
2001 Zinzendorf munkássága a herrnhuti testvérgyülekezet vallásos nevelésében. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Reformata Transsylvaniensis* 2. 100–106.
- MÓZES András
1993 Abats János püspöki szolgálata. *Református Szemle* 1. 39–48.
- NAGY Géza, id.
1991a Egyházunk kapcsolatai a holland református egyházzal. *Református Szemle*
1991b Kalotaszeg romlása. *Református Szemle* 3. 195–200.
1997 Szőnyi Nagy István, a pedagógus lelkipásztor. *Református Szemle* 3. 205–230.
- NAGY László
1993 A Küüllői Református Egyházmegye élete és állapota Dadai János esperessége idejében 1640–1668. *Református Szemle* 2. 88–95.
- ORBÁNNÉ ÁGOSTON Ilona
2000 A marosvásárhelyi IKE története 1924–1947. *Református Szemle* 2. 165–172.

PALKÓ Attila

- 1991 Felső-Marosmente középkori településtörténete és a katolikus egyházszervezet az Ózdi Főesperesség területén. *Református Szemle* 6. 538–548.
 1992 A magyarói református temető régi fejfái. *Református Szemle* 2. 128–137.

PÉTER Éva

- 2001 Énekeink történelmi rétegződése. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Reformata Transsylvaniensis* 2. 122–136.

PÉTER Miklós

- 2001 Kálvin a tanulás és a tudás szükségességéről és értékéről. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Reformata Transsylvaniensis* 2. 85–99.

PÉTER Zoltán, I.

- 1999 Nagyvárad református templomai. *Református Szemle* 1. 68–72.

PÉTERFY László

- 1992a A kibédi templom. *Református Szemle* 2. 117–127.
 1992b A nagykendi templom. *Református Szemle* 6. 441–456.
 1993 A gyulakutai templom. *Református Szemle* 2. 114–129.
 1994a Balavásár templomai. *Református Szemle* 1. 26–39.
 1994b Balavásári lelkipásztorok. *Református Szemle* 2. 107–112., 3. 172–175.
 1994c A bonyhai templom. *Református Szemle* 4. 249–261., 5. 329–333.
 1996a A kiskendi templom. *Református Szemle* 1. 9–18., 2. 95–104.
 1996b A kiskendi egyházközség lévitái és lelkipásztorai. *Református Szemle* 3. 204–210.

SIPOS Gábor

- 1993 Az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára. *Aetas* 3. 189–191.
 1995 A reformáció továbbélése a hátszegi románok között. In: *Europa. Balcanica-Danubiana-Carpathica. Annales* 236–243.
 1996 Az erdélyi református egyház zsinati jegyzőkönyveinek kiadásáról. In: Kovács András–Sipos Gábor–Tonk Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, EME, 460–469.
 1997a Szőnyi Nagy Istvánról. *Református Szemle* 3. 205–230.
 1997b Szőnyi Nagy István apológiája. A kolozsvári reformátusság az 1690-es években. In: Balázs Mihály–Font Zsuzsa–Keserű Gizella–Ötvös Péter (szerk.): *Művelődési törekvések a korai újkorban*. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére. 533–544.
 1998 *A kolozsvári Református Levéltár a levéltáros és a kutató szempontjából*. A Hajdúdorogi Görög Katolikus Püspöki Levéltár kiadványai II. Nyíregyháza, 111–116. (Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete konferenciája – Nyíregyháza, 1997. augusztus 27.)

SZABÓ Zsolt (szerk.)

- 1999 *Szilágysági magyarok*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion

SZABÓ Miklós–TONK Sándor

- 1992 *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. Szeged

SZABÓ Miklós–SZÖGI László

- 1998 *Erdélyi peregrinusok 1701–1849*. Marosvásárhely

TONK Sándor

- 1994 *A marosvásárhelyi református kollégium diáksága 1653–1848*. Szeged
 1998b A Telekiek és a Református Egyház. In: „Egyszer volt...” Háromszáz év történelme egy család életében, egy család a történelemben. A Telekiek 1697–1997. Miskolc

VARGA László

- 1993 Az erdélyi reformáció kezdetei. *Református Szemle* 5. 383–389.

VASS Gergely

- 1999 A szilágysági magyar baptisták. In: Szabó Zsolt (szerk.): *Szilágysági magyarok*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion

VISKY István

- 2001 Az egyházi újságírás kezdetei a Királyhágómelléki Református Egyházkerületben 1921–1941. *Református Szemle* 2–3. 165–176.

Z. ALBU Zoltán

- 1999 A Bukaresti Református Egyház 180 éves története. *Református Szemle* 6. 459–469.
 2000 A Bukaresti Református Egyház 180 éves története. *Református Szemle* 1. 58–65.

Egyháztörténeti irodalom (könyvek) 1990–2001

I. Forrásközlés

BOD Péter

- 1999 *Erdélyi református zsinatok végzései 1606–1762*. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 3. (Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányokat írta Buzogány Dezső és Sipos Gábor.)

BUZOGÁNY Dezső–DÁNÉ Veronka–KOLUMBÁN Vilmos József–SIPOS Gábor (kiad.)

- 2001a *Erdélyi református zsinatok iratai*. III. 1771–1789. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok I.3.
 2001b *Erdélyi református zsinatok iratai*. IV. 1790–1800. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok I.4.

CSÁKI Árpád–SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

- 2001 *Az orbai református egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei*. I. 1677–1752. Sepsiszentgyörgy, T3

HEREPEI János

- 2001 *A kalotaszegi templomok, cintermek és temetők régi sírkövei*. Kolozsvár, Művelődés (Szerk.: Sas Péter)

IMRE Lajos

- 1999 *Önéletírás*. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 2.

MIKLÓS László (kiad.)

- 1996 *Akik imádkoztak üldözőikért*. Börtönvallomások, emlékezések. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület

TIBORI János

2001 *Levéltári források a Királyhágómelléki Református Egyházkerület történetéhez a két világháború közötti negyedszázadból*. Debrecen, Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani. X.

TONK Sándor (kiad.)

1998a *Árva Bethlen Kata Önéletírása*. Kolozsvár, Erdélyi Ref. Egyházkerület

II. Monográfia

ANTAL József

1995 *Dr. Kovács Ödön élete és munkássága 1844–1895*. Kolozsvár, Szemle Füzetek 17.

BENKŐ András

1994 *Az egyházi ének története* (Himnológia). Kolozsvár, Erdélyi Ref. Egyházkerület

BULLINGER Henrik

1999 *Második Helvét Hitvallás*. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 5. (Fordította Buzogány Dezső, Juhász Tamás és Sipos Gábor. A bevezető tanulmányt írta Juhász István.)

BUZOGÁNY Dezső

1999a *Melanchton úrvacsorátana levelei alapján*. Budapest, Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 1.

BUZOGÁNY Dezső

1999b *Harc a tiszta evangéliumért*. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 6.

BUZOGÁNY Dezső

2000 *Az erdélyi IKE története 1930-ig*. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 7.

DUMITRAN, Ana–GUDOR Botond

2000 *Relații interconfesionale româno–maghiare (mijlocul secolului XVI–primele decenii ale secolului XVIII). Román–magyar felekezetközi kapcsolatok Erdélyben (a XVI. század közepe–a XVIII. század első évtizedei között)*. Alba Iulia, Muzeul Național al Unirii, Bibliotheca Musei Apulensis XII.

GYÖNGYÖSSY János

1999 *Székegy templomerdők*. Csíkszereda, Pro-Print, 3. kiadás

JUHÁSZ András

1994 *Ökumenikus törekvések az erdélyi református egyház XVI. és XVII. századi történetében*. Kolozsvár, Szemle Füzetek 14.

JUHÁSZ István

1996 *Hitvallás és türelem*. Tanulmányok az erdélyi református egyház és teológia 1542–1792 közötti történetéből. Kolozsvár, Dolgozatok a református teológiai tudomány köréből 2.

KOZMA Zsolt (szerk.)

1996 *Akik jó bizonyosságot nyertek*. A kolozsvári Református Teológia tanárai 1895–1948. Kolozsvár, Erdélyi Ref. Egyházkerület

LÁSZLÓ Dezső

1991 *A magyar református lelkipásztor a történelemben*. I. XVI. század.

Kolozsvár, Szemle Füzetek 5.

1993 *A magyar református lelkipásztor a történelemben*. II. XVII. század.

Kolozsvár, Szemle Füzetek 10.

MOLNÁR János

1999 *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület története 1920–1942*.

Nagyvárad, Királyhágómelléki Ref. Egyházkerület

2001 *A Nagyvárad (Királyhágómelléki) Református Egyházkerület története*

1944–1989. Nagyvárad, Királyhágómelléki Ref. Egyházkerület

NAGY Géza

1995 *A kolozsvári Református Theológiai Fakultás története*. Kolozsvár, Erdélyi

Ref. Egyházkerület

NAGY László

1993 *Szenczi Molnár Albert*. A kutatás új útjai. Kolozsvár, Szemle Füzetek 8.

1995 *Tiszteld Atyádat*. Tanulmányok az erdélyi református theologia történetének köréből. Kolozsvár, Szemle Füzetek 16.

NAGY Ödön–HERMÁN János–NYITRAI Mózes

2001 *Palástban*. Lelkészek szórványban. Marosvásárhely, Mentor (Kiadásra előkészítette Keszeg Vilmos.)

NAGY Sándor

2000 *A regáti magyarság*. Tanulmány a havasalföldi és moldvai

szórványmagyarságról. Kolozsvár–Sopron, Kalota–Zé (Sajtó alá rendezte Sz. Nagy Csaba.)

PÉTER Miklós

2000 *A keresztyén egyház története*. Kolozsvár, Napoca Star

SIPOS Gábor

2000 *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668–1713–(1736)*.

Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Füzetek 230.

SOMOGYI Botond (szerk.)

2000 *Cselekvő hit*. Emlékkönyv Csiha Kálmán püspöki szolgálatának 10 éves évfordulójára. Kolozsvár, Erdélyi Ref. Egyházkerület

TAVASZI Hajnal (szerk.)

1996 *Egyháztörténet és egyházjog*. Áttekintés 1918-tól 1996-ig. Tudományos ülésszak. Nagyvárad, Királyhágómelléki Ref. Egyházkerület

TÖKÉS István

1990 *A romániai magyar református egyház élete 1944–1989*. Budapest,

Magyarságkutató Intézet

III. Egyházközség-történet

ARACS István–GÁBOR Dénes (szerk.)

1993 *Kolozsvár-Monostori református templom története*. Budapest–Kolozsvár (Reprint, Gábor Dénes utószavával.)

BESSENYEI István

1998 *Sarmaság*. Partiumi Füzetek 6.

CSERNÁK Béla

A református egyház Nagyváradon 1557–1660. Nagyvárad (Barcza József–Bereczki Lajos kiad.)

FARCZÁDY Elek

2000 *A marosvásárhelyi református egyházközség élete 1556–1948.*

Marosvásárhely, Vártemplomi Egyházközség (szerk.: Fülöp G. Dénes)

GRÁMA Béla

1997 *Elhullott kalászaikat szedjük össze.* Adatok a csíkszeredai református egyház 100 éves múltjához. Csíkszereda

IMREH Barna

1996 *Mezőbánd és református egyháza.* Mezőbánd, Ref. Egyházközség

KISS István

1998 *Vizek sodrában.* Szépkényerűszentmárton krónikája.

KUPÁN Árpád–SASS Kálmán–VARGA Árpád

1996 *Mezőtelegd története.* Nagyvárad, Királyhágómelléki Ref. Egyházkerület

MOLNÁR József

1999 *Várhegy alatt, dombok között Magyarlapád.* Adatok Magyarlapád község és a magyarlapádi református egyházközség történetéhez. Kolozsvár, Erdélyi Ref. Egyházkerület

MUSNAI László

1999 *Téke monográfiája.* Kolozsvár, Erdélyi Református Egyháztörténeti

Füzetek 4. (Sajtó alá rendezte Dáné Veronka, Nagy Alpár, Sipos Gábor)

NAGY Géza–SZABÓ Miklós–TONK Sándor

1994 *Sáromberke 1319–1994.* Sáromberki Református Egyházközség

NAGY László

1995 *Tanulmányok a Csávási Református Egyházközség történetéből.* Kolozsvár, Csávási Ref. Egyházközség

NÉMETI János

é. n. *Az érendrédi református egyház rövid története.* Nagyvárad

PÉTERFY László

é. n. *Kibéd és egyháza.* Székelyudvarhely, Infopress, a szerző kiadása (2. kiadás)

é. n. *Héderfája és egyháza.* Székelyudvarhely, Infopress, a szerző kiadása

1999 *Kend és egyháza.* Székelyudvarhely, Infopress, a szerző kiadása

é. n. *Nyárádselye és egyházai.* Székelyudvarhely, Infopress, a szerző kiadása

é. n. *Siklód és egyháza.* Székelyudvarhely, Infopress, a szerző kiadása

2000 *Bonyha és egyháza.* Székelyudvarhely, Infopress, a szerző kiadása

2001 *Balavásár és egyháza.* Székelyudvarhely, Infopress, a szerző kiadása

2001 *Gyulakuta és egyháza.* Székelyudvarhely, Infopress, a szerző kiadása

RÁTZ Lajos

2001 *A micskei református egyházközség története.* Micske, Ref. Egyházközség, Micskei Füzetek 1. (Sajtó alá rendezte Gavallér Lajos.)

AZ ERDÉLYI MAGYAR MŰVÉSZETTÖRTÉNETI KUTATÁSOKRÓL. 1990–2001.

Az 1990-es év jelentős fordulatot hozott az erdélyi művészettörténettel kapcsolatos hazai kutatásokban általában, különösen pedig a magyar kutatásokban. A saját múlt iránti érdeklődés gátjainak átszakadása, a cenzúra eltörlése és a publikációs lehetőségek kiszélesedése, valamint az anyaországi kutatókkal, kutatóhelyekkel való közvetlen kapcsolattartás igényt és lehetőséget is teremtett egyben az ilyen vizsgálódásokra.

A fordulat után megnövekedett igények kielégítésére azonban Erdély magyar társadalma alig rendelkezett a diszciplínát megfelelő színvonalon művelő szakemberekkel. Eltekintve a helytörténeti jellegű érdeklődéstől és az azt kielégítő publicisztikát különböző szinteken művelőktől, Erdély műemlékeinek és műtárgyainak tudományos feldolgozására alig akadt vállalkozó.

A Bolyai Egyetemen ugyanis 1950-től megszűnt a művészettörténeti oktatás, jogutódján, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem történelem-filozófia karán pedig csak 1963-tól indultak újra, román nyelven, Virgil Vătăşianu professzor vezetésével a 6 félévre terjedő művészettörténeti szakosodást célzó előadások. Ezeket az 1970-es évek közepétől kezdve fokozatosan elsorvasztották, s az 1980-as évekre nem maradt belőlük más, mint a történészhallgatók számára kötelező, egyetlen féléves egyetemes művészettörténet-előadás. Tekintettel arra, hogy ezen a szakon csak román nyelven lehetett államvizsga dolgozatot írni, igen kevés magyar anyanyelvű hallgatóban volt meg a kitartás ilyen szakosodásra. A kevés bátorkodó közül azután alig akadt olyan kivételes szerencsés, aki a mindegyre romló általános helyzetben ki is tarthatott választott szakosodása mellett. Az 1990-es évek legnagyobb változása ebből a szempontból az újraindult művészettörténet szak mellett az volt, hogy 1996-tól magyar oktatási nyelvű csoport is indult, és 2000-ben a végzettek első évfolyama elhagyhatta az egyetemet.

Ez a keret hivatott biztosítani jelenleg az erdélyi művészettörténész-utánpótlás zömét s megvetni a jövőbeni erdélyi művészettörténet-írás alapjait. Egyetemen megszerzett ismereteiket, amelyeket a magyar cso-

portok legjobbjai nyári gyakorlatok, mesterkurzusok, valamint a jelenleg már itthon vagy külföldön is látogatható doktori tanfolyamok révén is gyarapítanak, képessé teszik őket arra, hogy egy-egy tudományos pászmát felvállalva, együttműködve létrehozassák azt, amiről ma inkább csak álmodunk: az erdélyi magyar művészettörténet-írást.

Ez a nemzedék természetesen a beszámolóink tárgyát képező elmúlt évtized tudományos kutatásában nem vagy csak zsenjei révén juthatott szóhoz (Karácsony 2001; Nagy 1998; Weisz 1998; Zsigmond 1996a és 1996b).

A tárgyalt korszak erdélyi művészettörténet-írásának képviselői az öröklött keretekben nőttek fel, s hogy nem egységes, koncepciózus kutatótevékenységről volt szó, azt az alábbiakban ismertetendő legfontosabb egyéni eredmények is tükrözik.

1. Jelentős előrelépés történt a Székelyföld műemlékeinek a kutatásában. Kónya Ádám sok évtizedes sepsiszentgyörgyi gyűjtő- és kutatómunkájának eredményei napilapokban vagy szaklapokban (Kónya 1970, 1982, 1992), de még inkább szóban és mások munkái révén terjedtek, s ezek hatására jó néhány fiatalabb pályatárs érdeklődése fordult a Székelyföld felé.

Ennek az érdeklődésnek a legjelentősebb termékei közül itt Gyöngösi János–Kerny Terézia–Sarudi Sebestyén József (1995) munkáját és Tüdős S. Kinga (1993, 1995, 1998) dolgozatait emelnők ki. Az utóbbi elemzi korabeli levéltári források és az emlékek összevetésével Kálnoky Sámuel XVII. századi építkezéseit is.

Jánó Mihály munkái közül (1990, 1991, 1992, 1993a–c, 1994a–b, 1995, 1996a–b, 1997, 1998a–b, 2000, 2001a–c) a székelydályai műemléktemplomról írt dolgozatát (1993a), a *Horror Vacui-Füzetek* sorozatban megjelent gelencei műemléktemplomról szóló (1994a), valamint Tancs református templomát bemutató (1994b) dolgozatait emeljük ki.

A Transilvania Trust az általa 1992-től évente Tusnádon megrendezett nemzetközi műemlékvédelmi konferenciák előadásainak anyagát többnyelvű kiadványokban tette közzé, s e kötetekben napvilágot látott néhány erdélyi magyar szerző művészettörténeti tanulmánya is.

A kolozsvári Régészeti és Történeti Intézet művészettörténeti osztályán B. Nagy Margit kényszerű nyugalomba vonulása (1985) után az egyetlen magyar anyanyelvű kutató e sorok írója maradt. 1990 utáni tevékenysége megoszlott a műemlékek számbavétele, kutatása és a művészettörténeti diszciplínák egyetemi oktatása között. Kutatásának fő irányait a Bethlen Gábor fejedelem mecénátusának hatókörébe eső XVII. századi építészeti tevékenység megvilágítása, valamint Gyulafehérvár közép- és

kora újkori helyszínrajzával kapcsolatos tanulmányai és forrásközlései jelzik (Kovács A. 1990a–b, 1991a–c, 1992a–d, 1993a–f, 1994a–g, 1995a–c, 1996a–f, 1997a–d, 1998a–c, 1999, 2000a–c, 2001a–c). Minthogy 1996-tól kezdve a BBTE keretében művészettörténetet tanuló magyar tanítási nyelvű csoportok oktatója lett, ebben a minőségében szervezője annak a kutatási programnak, amely nyári gyakorlat formájában – a jövő művészettörténeteseit kinevelendő – rendszeres műemlék-topográfiai kutatásokat végez Erdővidéken (1998), a Nyárádmentén (1999–2000), Alcsíkon (2001) valamint Kézdivásárhelyen és környékén (2001). Az eredmények folyamatos közzététele a közeljövőben várható. E kutatásokban már jelentős szerepet vállalt Kovács Zsolt (2000) egyetemi tanársegéd és Emődi Tamás építész is (1994, 1996a–f, 1997a–b, 1998, 1999a–b).

A XIX–XX. század művészetének kérdéseire kapcsolódnak Murádin Jenő mennyiségileg is számottevő kutatásai (Murádin 1992a–b, 1993a–c, 1994a–b, 1996a–b, 1997a–c, 1998a–c, 1999a–e, 2000a–c, 2001a–c), aki szemmel láthatólag az erdélyi művészet, művészeti intézmények és az egyes művészi életművek módszeres feltárására s ezeknek a részeredményeknek az összefoglalására törekszik.

2. Az erdélyi magyar művészettörténet-írás nem független az anyaországi, de a hazai román- és szász művészettörténet-írás eredményeitől sem. Az erdélyi művészettel kapcsolatos kutatások így nem tekinthetnek el azoktól a korszakos jelentőségű publikációktól, amelyek Erdéllyel kapcsolatosan, de magyarországi szerzők tollából jelentek meg az utóbbi évtizedekben, s amelyek egyrészt kimagasló életművek összefoglalásai (Balogh 1985; Entz 1994 és 1997), másrészt olyan szintézisek, amelyek a magyarországi művészettörténet-írásban végbement jelentős változásokat tükrözik (Aradi 1981, 1985, 1987; Sisa–Wiebenson 1998; Galavics et alii 2001). A magyarországi kutatók eredményeinek a feldolgozása, szemléleti újításuk meggyökereztetése és átvétele mindenképpen követelménye a továbblépésnek az erdélyi magyar művészettörténet-írás számára.

Hasonlóképpen útmutató jellegű kezdeményezése volt az elmúlt évtizedben a németországi Siebenbürgisch-Sächsischer Kulturratnak az erdélyi szász műemlékfelmérés megszervezése. Ennek során hazai kutatók és kutatócsoportok vették számba 1992–1998 között mintegy 250 egykor szászok lakta település műemlékanyagát. Ennek az adatgyűjtésnek az első kötetei (*Kóhalom és környéke, Szeben belvárosa*) már nyomtatásban (Machat 1995 és 1999) is megjelentek.

Entz Géza fentebb hivatkozott munkái a hozzájuk tartozó gazdag adattárral együtt több mint fél évezred, az erdélyi romantika és gótika

építészetét fogják át, rendszerezik művészetföldrajzi és -szociológiai szempontból, az általános magyarországi és közép-európai fejlődésbe illesztve az erdélyi építészet különböző igény szintű megvalósításait. Különös jelentősége e műveknek, hogy a magyar kutatásban először, jelentős súlyt kaptak bennük az erdélyi századok építészetének emlékei is. Ez a koncepció a fentebb ugyancsak hivatkozott művészettörténeti kézikönyvre megy vissza, így az általuk összefogott, jelentősen kibővült ismeretanyag szükségessé és elkerülhetetlenné teszi az erdélyi művészet-történettel kapcsolatos kutatások megújulását. Ennek a felzárkózásnak valószínűleg a közeljövőben érzékelhetők lesznek a kétségtelen jelei.

A sajátos, közvetlen olasz reneszánsz kapcsolatokból eredeztetett erdélyi reneszánsz elméletét Balogh Jolán (1902–1988) fogalmazta meg 1933-tól kezdve megjelent dolgozataiban. Elévülhetetlen érdeme, hogy az az egész életében gyűjtött hatalmas erdélyi adatanyag, amellyel ezt a felfogást megalapozni remélte, nagyrészt az ő munkáinak köszönhetően került be a tudományos köztudatba. Az utóbbi évtizedeknek éppen az ő eredményeiből kiinduló részletkutatásai (Végh 1994) azonban némileg módosítottak általános elképzeléseink: újabban feltárt források meg az emlékek részletes kutatása azt mutatja, hogy az erdélyi reneszánsz hosszú utóélete abból az elszigeteltségből adódott, amelybe a török hódítás és a Habsburg-házi magyar királyok tehetetlensége taszította e perifériális, az általános európai fejlődéstől elmaradt, csekély anyagi forrással rendelkező protestáns, így éppen a katolikus országok művészetére kevésbé fogékony társadalmat. A kezdetben kimutatható közvetlen itáliai hatások szerepét pedig a XVI. századtól magától értetődően közép- és nyugat-európai úti élmények, ott beszerezett, könnyen szállítható iparművészeti, festészeti és grafikai alkotások által közvetített minták, itthon, esetleg a Habsburg Birodalom örökös tartományaiban, Németországban és Németalföldön iskolázott mesterek vették át, akik érdekes, sokszínű, de a fejlődésben irányt mutató európai központoktól stílusukban messze elmaradó, eklektikus, konzervatív művekkel érdemelték ki itteni megrendelőik tetszését.

Nem zárhatjuk le a közelmúltról szóló vázlatos áttekintésünket úgy, hogy szót ne ejtenénk B. Nagy Margit útmutató, módszertanilag is jelentős munkásságáról. Két tanulmánykötetében (1970 és 1977), egy forráskiadványában (1973) és – tanulmányai mellett – az általa sajtó alá rendezett Kelemen Lajos-kötetek kritikai apparátusában rögzített eredményei korai nyugalomba vonulása után is a legfontosabb segédkönyvei a korszakkal foglalkozó kutatónak. Az erdélyi udvarház-építészetről nagyrészt

leltárok alapján körvonalazott képével, az emlékek és források részletes összevetéséből adódó, statisztikai hitelességű megállapításával, valamint olyan fontos részkutatásokkal, mint a reneszánsz pártázatok erdélyi pályafutásának a feltárása vagy a bethlenszentmiklósi kastély késő reneszánsz és barokk építkezéseinek a szétválasztása, hozzájárult a korszakról alkotott kép pontosításához, s bebizonyította, hogy emlékeinket csak az írott források alapos elemzésére támaszkodva, az építkezések körülményeinek, részleteinek a tisztázásával lehet helyesen értékelni.

A XVIII. századba átnyúló reneszánsz és az 1714 után nagy időeltolódással jelentkező barokk együttélése készítette azután arra, hogy Bíró József úttörő munkáját folytatva kiterjessze kutatásait a XVIII–XIX. század erdélyi, különösen a kolozsvári művészetre. A kolozsvári barokk, klasszicizmus és romantika legfontosabb építészeiről szóló tanulmányai, a korszak kolozsvári mestereiről és városrendezési törekvéseiről összegyűjtött adatai alapozták meg a továbblépés lehetőségét az őt követő kutatónemzedékek számára.

A XIX. század művészetének más vonatkozásaiban, de a XX. század művészeti életének vizsgálata tekintetében is mind a mai napig a kiemelkedően fontos egyéniségek (Barabás Miklós, Kós Károly, Mattis-Teutsch János) életművének, művészeti intézmények (nagybányai iskola, Barabás Miklós-Céh) történetének az interpretációi készültek el, számtalan részlettanulmánnyal és a források (levéltári források, sajtóban megjelent műkritikák, korabeli értékelések, emlékiratok) feldolgozásával. Hiányzanak viszont az esetek többségében a nagyobb áttekintő kutatások, amelyek fényt vethetnének egy-egy korszak együttélő művészeti irányzatainak az összességére.

3. Elképzeléseink szerint a közeljövő erdélyi magyar művészettörténeti kutatásai nem nélkülözhetnek egy műemléki topográfiát, ahogyan ideje lenne a közgyűjteményekben és intézményekben őrzött tárgyi anyag katalógizálásának és bemutatásának is. Ezek olyan feladatok, amelyeket másutt még a XIX. század folyamán elkezdtek és a mai napig folytatnak. Elképzelhetetlen, hogy a mintegy 5000 erdélyinek tekinthető településre nézve ennek a munkának az elvégzésére az erdélyi magyar tudományosság egymagában vállalkozhassék, de szerepe igencsak jelentős lehet a hozzá kétségtelenül közel álló magyar vonatkozású anyag tekintetében, s jelentős szerepet játszhat, ha arra nyelvileg és szakmailag felkészült, az elárvult százsz anyag, valamint a román anyag felmérésében is, helyismerete, a kizárólag magyar vonatkozású anyaggal kapcsolatban

szerzett tapasztalatai és a történeti források kezelésében szerzett jártasságra révén.

Az egyes korszakok kutatásával kapcsolatban a legsürgetőbb feladat lenne a legjelentősebb emlékek, emlékcsoportok monografikus, minden részletre kiterjedő kutatása, azzal a megújulásra törekvő lendülettel, amely az utóbbi évtized nagyszámú és igen változatos finanszírozású műemléki felújítását elindította.

A korszerű műemlékvédelem alapkövetelményei közé tartozik az épület rejtett értékeinek fal- és régészeti kutatás révén való feltárása mellett a rávonatkozó levéltári források, a történetére vonatkozó adatok kiaknázása. Ezt a feltáró munkát legjelentősebb műemléktípusaink esetében bizonyos jellegzetes újkori-jelenkori forráscsoportok (egyházi levéltárak, számadások, központi levéltárak birtokjogi vonatkozású iratai, ingatlanleltárak) módszeres közzétételével elő lehetne segíteni, s így fel lehetne készülni a gyakorlat kihívásaira is.

A sürgősen elvégzendő feladatok közé tartozik az erdélyi szobrászat és festészet rohamosan pusztuló kincseinek a feltárása, megismerése és konzerválása. A legégetőbb a középkori falfestmények, szobrok és bútorok mentése, de a II. Vatikáni Zsinat vonatkozó határozatainak egyoldalú értelmezése miatt a katolikus templomok késő reneszánsz, barokk vagy éppen XIX–XX. századi berendezési tárgyai is a nagyon veszélyeztetett régióba tartoznak. Hasonló a helyzet a templomi berendezések, bútorok és az elavultnak tekintett liturgiai felszerelés tekintetében.

Megkerülhetetlen feladat az egyházkerületi vagy egyházmegyei múzeumok létrehozása, amelyekben szakavatott muzeológusok és restaurátorok irányításával biztonságba lehetne helyezni a szórványosodás miatt elhagyott, fenntarthatatlan templomok kincseit. Az ilyen gyűjtemények nemzetiségi kutatóhelyeket biztosíthatnának és megakadályozhatnák az értékek egyébként óhatatlan szétszóródását is.

4. A fentebb vázolt feladatok szakembereket követelnek, és a fentebbiekből láthattuk, hogy – oktatásunk, felsőoktatásunk közelmúltja okán – éppen a jól felkészült, gyakorlattal rendelkező szakemberek hiányzanak egy olyan területen, amely jelenlegi körülményeink és az intézményi és állami költségvetés szűkössége miatt nemhogy biztos munkahelyet, de jóformán megélhetést sem kínál.

A megoldás útja olyan intézmények létrehozása lehet, amelyek többé-kevésbé felszerelt kutatóhelyeket és szerény megélhetést is kínálnak a jövőbeni szakembereknek bizonyos előre meghatározott vagy pályázat révén körvonalazott és időben is behatárolt kutatási feladatok elvégzése fe-

jében. Akiknek ezen a téren sikerül bizonyítaniuk, azok a kurrikuláris feltételek teljesítése után komoly szakmai tapasztalataikat a felsőoktatásban vagy közgyűjteményekben, esetleg a gyakorlati műemlékvédelemben gyümölcsöztethetnék. Az ilyenszerű intézmények anyagi forrásait, infrastruktúrájukat szintén pályázati úton, céltámogatásként szerezhethnék, esetleg gyakorlati műemlékvédelmi feladatok elvégzésére.

A művészettörténeti kutatások finanszírozását a világon mindenütt állami és alapítványi támogatásból oldják meg, nemegyszer a műemlékvédelem és a vendéglátóipar által felállított kívánalmak és sürgősségi sorrend szerint. Kérdés, fölismerik-e a döntéshozók, hogy e nagynak tűnő és rövid távon hasznot alig hajtó befektetésekre éppen most lenne szükség, amikor több oldalról is végveszélybe kerültek azok az emlékek, amelyek megtekintéséért jelenleg is, a közeljövőben is többet fizetne az idelátogató idegen, mint amilyen nyereséget a hatalmas befektetéssel létrehozott, az adófizetők pénzén fenntartott környezetszennyező ipari monstrok valaha is hozhatnak; hogy a kulturált turizmus által működtetett infrastruktúra több munkaalkalmat teremtsen, mint az ipar és a mezőgazdaság; hogy saját múltunk kétségtelenül értékes, sajátos és meglévő nyomait kár eltörölniük abbéli lázas igyekezetükben, hogy valami pillanatnyilag hasznosnak, szépnek, újnak, esetleg magasztosnak is tűnő hozzanak létre helyette.

Kétségtelen az is, hogy az olyan lépéseket, amelyeket a politikai szűklátókörűség az állami intézmények szintjén megakadályoz vagy nem ítélt fontosnak, megtehetik a saját érdekeiket felismerő közösségek, társadalmi csoportok és felekezetek – a polgári társadalom képviselői.

SZAKIRODALOM

ARADI Nóra–NÉMETH Lajos (szerk.)

1981 *Magyar művészet 1890–1919*. A magyarországi művészet története. VI. Budapest, Akadémiai

ARADI Nóra–KONTHA Sándor (szerk.)

1985 *Magyar művészet 1919–1945*. A magyarországi művészet története. VII. Budapest, Akadémiai

ARADI Nóra–MAROSI Ernő (szerk.)

1987 *A magyarországi művészet 1300–1470 körül*. A magyarországi művészet története. III. Budapest, Akadémiai

B. NAGY Margit

1970 *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Bukarest, Kriterion

1973 *Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták*. Bukarest, Kriterion

1977 *Stílusok, művek, mesterek*. Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest, Kriterion

BALOGH Jolán

1985 *Kolozsvári kőfaragóműhelyek*. XVI. század. Budapest, MTA

Művészettörténeti Kutatócsoportja

BUDAI Enikő–KOVÁCS András

2002 *Transylvania Anno Domini MMI* (Transylvania Anno Domini MMI a photo album of Transylvanian ruins) Hungarian–English bilingual edition. Kolozsvár, Koinónia

EMŐDI Tamás

1994 Előzetes jelentés a váradi konventuális ferencendi kolostor kutatásáról. In: Haris Andrea (szerk.): *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon*. Budapest, OMVh, 395–407.

1996a A kusalyi Jakcsok származása és címeres emlékei. *Túrul* 69. 3–4. 57–66.

1996b *Hadad, református templom* (Erdélyi Műemlékek 19.) Kolozsvár, Utilitas.

1996c *Szalárd, református templom* (Erdélyi Műemlékek 20.) Kolozsvár, Utilitas

1996d *Székelyhíd, református templom* (Erdélyi Műemlékek 22.) Kolozsvár, Utilitas

1996e *Szilágycseh, református templom* (Erdélyi Műemlékek 21.) Kolozsvár, Utilitas

1996f *Szilágynagyfalu, református templom* (Erdélyi Műemlékek 23.) Kolozsvár, Utilitas

1997a Mănăstirea franciscanilor conventuali din Oradea.

Ars Transilvaniae 7. 61–90.

1997b Szilágysági kastélyok és udvarházak. *Művelődés* 7–8. 31–35.

1998 A Telegdi család és a reneszánsz művészet néhány emléke a 16. századi Bihar és Bereg vármegyékben. *Művészettörténeti Értesítő* 47. 177–198.

1999a Cercetări efectuate la biserica reformată din Săcuieni. In: Kiss Imola–Szócs Péter Levente (coord.): *Arhitectura religioasă din Transilvania*. Satu Mare, Ed. Muzeului Sătmărean, 188–213.

1999b Szilágysági kastélyok és udvarházak. In: *Szilágysági magyarok*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion, 154–172.

ENTZ Géza

1994 *Erdély építészete a 11–13. században*. Kolozsvár, EME

1997 *Erdély építészete a 14–16. században*. Kolozsvár, EME

GALAVICS Géza–MAROSI Ernő–MIKÓ Árpád–WEHLI Tünde

2001 *Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig*. Budapest, Corvina

GYÖNGYÖSI János–KERNY Terézia–SARUDI SEBESTYÉN József

1995 *Székelyföldi vártemplomok*. Budapest, Tájak–Korok–Múzeumok Könyvtára

JÁNÓ Mihály

1990 Hitvédelem és határőrség. *Pavilon* 4. 3–8.

1991 Amikor Szent Kristóf megpróbál átjutni a vízen és a mocsárba vész: 1941–1991 között. *Pavilon* 6. 96.

1992 Gyárfás Jenő diákkori rajzairól. *Pavilon* 7. 63.

1993a A székelydályai református templom kutatása. *Műemlékvédelmi Szemle* 1. 25–46.

1993b „Embert keresek...” (Nagy Albert Diogenész c. festménye háttérének vázlatos kompendiumából, a festő születésének 90. évfordulójára.). *Korunk* 4. 2. 85–87.

1993c Levelek Jan Vermeer van Delft képeiről. *Korunk* 4. 9. 89–99.

1994a *A gelencei műemléktemplom*. (Horror Vacui-füzetek 1.) Sepsiszentgyörgy, Baász Művészeti Alapítvány

1994b A falu és a templom. In: Uő: (szerk.): *Tanacs művelődéstörténete*. (Horror Vacui-füzetek 2.) Sepsiszentgyörgy, Baász Művészeti Alapítvány

1995 *Adatok az erdélyi középkori falfestészet repertoriumából*. Sepsiszentgyörgy, Keöpeczi Sebestyén József Műemlékvédő Társaság (Nemzetközi Tudományos Ülésszak – Tusnád, 1992–1994)

1996a Ferenczy Noémi levelei Otto Witting családjához. *Korunk* 7. 2. 106–116.

1996b A Székelyföld középkori (13–15. század) falképeinek kutatástörténete. Vázlat. *Acta* 49–59.

1998a *Háromszék középkori falképei*. Sepsiszentgyörgy, Keöpeczi Sebestyén József Műemlékvédő Társaság, 191–197. (Nemzetközi Tudományos Ülésszak – Tusnád, 1997)

2001a Jegyzetek Bocz Borbála grafikus életművéhez. *Erdélyi Művészet* 2. 1. 2–4.

2001b A szacsvai ref. templom középkori falfestményei.

Erdélyi Művészet 2. 4. 10.

JÁNÓ Mihály (szerk.)

1997 *Búcsújárók emlékháza*. Kiskászon. Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum

1998b *Barabás Miklós (1810–1898)*. Katalógus a festő halálának 100. évfordulójára rendezett emlékkiállításához. Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum

2001c *Barabás Miklós (1810–1898)*. Előadások a művész halálának 100. évfordulójára szervezett konferencián. Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum

JÁNÓ Mihály–P. MIKLÓSSY Mária (szerk.)

2000 *Plugor Sándor (1940–1999)*. Egy rajzoló az írók között. Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum

KARÁCSONY István

2001 A bonchidai református templom története. *Erdélyi Múzeum* 63. 51–65.

KÓNYA Ádám

1970 A kökösi középkori templom. *Aluta*. 157–162.

1982 Killyén vallatása. *Keresztény Magvető*. 212–213.

1992 Középkori templomok Orbai-székben. In: *Körösi Csoma Sándor*.

Csomakörös–Kovácszna. Székely Nemzeti Múzeum

KOVÁCS András

1990a A gyulafehérvári Collegium Academicum. *Korunk* 1. 1208–1210.

1990b *Az aranyosgerendi református templom*. Kolozsvár, Misztótfalusi Sajtóközpont

1991a Castelul din Blaj. *Ars Transsilvaniae* 1. 107–113.

1991b Csillagképek és épületplasztika. Adalékok a kolozsvári reneszánsz épületplasztika történetéhez. *Ars Hungarica* 19. 157–165.

1991c Kosmographische Darstellungen in der klausenburger Bauplastik der Renaissancezeit. *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* 34. 49–52.

1992a A középkori Várad – László király városa. *Korunk* 3. 113–115.

1992b Contribution des épigraphistes humanistes a la topographie de Alba Iulia (Gyulafehérvár) au Moyen Age et au début de l'Ere moderne. In: Szamosközy István (szerk.): *Analecta Lapidum. 1593. Inscriptiones Romanae. 1598*. Szeged, Scriptum Kft., 25–36.

1992c Humanista epigráfusok adalékai Gyulafehérvár közép- és kora újkori helyrajzához. In: Szamosközy István (szerk.): *Analecta Lapidum. 1593. Inscriptiones Romanae. 1598*. Szeged, Scriptum Kft., 25–36.

1992d Observatorul astronomic Batthyaneum de la Alba Iulia: un program decorativ puțin cunoscut. *Ars Transsilvaniae* 2. 29–48.

1993a A szászmátéi református templom 16. századi síremlékéről. *Művelődés* 42. 1. 44.

1993b *Beszterce*. Evangélikus templom. (Erdélyi műemlékek 2.)

Sepsiszentgyörgy, Castrum

1993c *Déva*. Ferences kolostor. (Erdélyi Műemlékek 4.) Sepsiszentgyörgy, Castrum

1993d *Kolozsvár*. A Farkas utcai református templom. (Erdélyi műemlékek 3.) Sepsiszentgyörgy, Castrum

1993e *Magna Curia din Deva*. Contribuții la istoria construcțiilor. *Ars Transsilvaniae* 3. 153–168.

1993f *Szilágysomlyó*. A Báthory vár. (Erdélyi műemlékek 1.) Sepsiszentgyörgy, Castrum

1994a A kolozsvári Zodiákus terem. *Művelődés* 46. 39–42.

1994b *A radnóti várkastély*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 215.) Kolozsvár, EME

1994c *Bistrița*. Biserica evanghelică (ford. Pap Ferenc). Cluj, Pro Transilvania Efficaci

1994d Colegiul academic de la Alba Iulia. *Ars Transsilvaniae* 4. 35–47.

- 1994e Művészettörténet (címszó). In: Dávid Gyula (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. III. Bukarest, Kriterion, 695–696.
- 1994f Oláh Miklós címereslevelei. *Korunk* 5. 103–108.
- 1994g Reneszánsz címeres kandalló Abafáján. *Erdélyi Múzeum* 56. 83–84.
- 1995a *Bonchida*. Bánffy kastély. (Erdélyi Műemlékek 10.) Sepsiszentgyörgy, Castrum
- 1995b Castelul din Bonțida. Etape de construcție în stilul Renașterii. *Ars Transsilvaniae* 5. 123–146.
- 1995c L'église unitarienne de Țirjii – Die Unitarierkirche in Țirjii. In: *Denkmäler in Rumänien*. Vorschläge des Rumänischen Nationalkomitees von ICOMOS zur Ergänzung der Liste des Weltkulturerbes – Monuments en Roumanie. Propositions du Comité National Roumain de l'ICOMOS pour la Liste du Patrimoine Mondial 15. (Hg.-dir.): Christoph Machat. ICOMOS. Cahiers du Comité National Allemand – Hefte des Deutschen Nationalkomitees. 38–40.
- 1996a Az építkező Bethlen Gábor és székvárosa. In: Kovács András–Sipos Gábor–Tonk Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*. Kolozsvár, EME, 276–294.
- 1996b Biserica evanghelică din Monariu (Jud. Bistrița-Năsăud). *Ars Transsilvaniae* 6. 33–41.
- 1996c Fogaras. Várkastély. (Erdélyi Műemlékek 13.) Kolozsvár, Utilitas
- 1996d Gyulafehérvár, az erdélyi püspökök középkori székhelye. In: Dr. Marton József (szerk.): *Márton Áron Emlékkönyv*. Születésének 100. évfordulóján. Kolozsvár, Gloria, 191–201.
- 1996e *Gyulafehérvár*. Szent Mihály székesegyház. (Erdélyi Műemlékek 26.) Kolozsvár, Utilitas
- 1996f L'architetto dell'anno 1570 della fortezza di Oradea. In: Marius Porumb (ed.): *Omaggio a Dinu Adameșteanu* (Bibliotheca Ephemeris Napocensis 1.). Cluj-Napoca, Clusium, 253–258.
- 1997a Castelul din Someșeni (Cluj). *Ars Transsilvaniae* 7. 91–102.
- 1997b Francesco di Giorgio Martini és a kézdiszentléleki templomvár. Egy olasz reneszánsz építészeti traktátus erdélyi recepciójáról. In: Balázs Mihály–Font Zsuzsa–Keserű Gizella–Ötvös Péter (szerk.): *Művelődési törekvések a korai újkorban*. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére. Szeged, JATE Régi Magyar Tanszék, 299–305.
- 1997c Kézdiszentlélek templomai. In: *A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései*. Sepsiszentgyörgy, Keöpeczi Sebestyén József Műemlékvédő Társaság, 100–105. (Nemzetközi Tudományos Ülősszak – Tusnád)
- 1997d *Kolozsmonostor*. Római katolikus Kálvária templom. (Erdélyi Műemlékek 27.) Kolozsvár, Utilitas
- 1998a „Simulált is szegény fejedelem az religio dolgában...”. Bethlen Gábor fejedelem gyulafehérvári szöszék- és orgonarendeléséről. In: István Monok–Péter Sárközy (ed.): *La civiltà ungherese e il cristianesimo*. Atti del IVO Congresso Internazionale di Studi Ungheresi – Roma-Napoli, 9–14 settembre 1996. Budapest–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum Kft., 689–697.

- 1998b A kolozsvári zodiákus terem. In: Gábor Dénes–Szatmári László (szerk.): *A közművelődés szolgálatában*. Antológia a *Művelődés* 1990–1994-es évfolyamaiból. Kolozsvár, *Művelődés* 1998. 99–105.
- 1998c *Gyulafehérvár Város Jegyzőkönyvei*. I. Kolozsvár, EME (Erdélyi Történeti Adatok III. 2., szerk. Jakó Zsigmond)
- 1999 A bágyoni régi templomban találtatott ritkaságokról. In: Kiss András–Kovács Kiss Gyöngy–Pozsony Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Imreh István születésének 80. évfordulójára*. Kolozsvár, EME, 269–278.
- 2000a I. Rákóczi György fejedelem erdélyi építkezéseiről. In: Tamás Edit (szerk.): *Erdély és Patak fejedelemasszonya, Lorántffy Zsuzsanna*. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. Sárospatak, Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 41. 63–96.
- 2000b Liturgikus megújulás és műemlékvédelem – nem csak a katolikus egyházban. *Korunk* 11. 111–115.
- 2000c Szász Károly (1919–1965) és a nagybányai Sz. István-templom. In: *A nagybányai Sz. István-templom*. Szász Károly emlékére. (EMKE Füzetek 17–18.) Nagybánya, EMKE, 7–11.
- 2001a Kolozsmonostor. In: Takács Imre (szerk.): *Paradisum plantavit*. Bencés monostorok a középkori Magyarországon – Benedictine Monasteries in Medieval Hungary. Kiállítás a Pannonhalmi Bencés főapátságban 2001. március 21-től november 11-ig. Exhibition in the Benedictine Archabbey of Pannonhalma. Pannonhalma, Pannonhalmi Bencés Főapátság, 396–399.
- 2001b Kolozsvár várossképe a XVI–XVII. században. In: Egyed Ákos et alii (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve*. Kolozsvár, EME, 53–73.
- 2001c Pecsétek vallomása. Bethlen Gábor fejedelem pecségeiről. *Korunk* 12. 27–37.
- KOVÁCS András (szerk.)
1995 *A kolozsvári Farkas utcai templom címerei*. Kolozsvár–Budapest, Balassi–Polis
- KOVÁCS András–SIPOS Gábor–TONK Sándor–WOLF Rudolf
1995 Értelmiség és Erdély magyar társadalma a fejedelemség korában. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület budapesti bemutatkozása*. 1995. jan. 26. Budapest, MTA Kutatás- és Szervezetelemző Intézet
- KOVÁCS Zsolt
2000 A két Rákóczi György fejedelem görgényi építkezései. In: Tamás Edit (szerk.) *Erdély és Patak fejedelemasszonya, Lorántffy Zsuzsanna*. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. Sárospatak (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 41.)
- MACHAT, Christoph (szerk.)
1995 *Denkmaltopographie Siebenbürgen*. Kreis Kronstadt. Thaur bei Innsbruck–Sibiu, Wort und Welt–Thausib
1999 *Denkmaltopographie Siebenbürgen*. Stadt Hermannstadt. Köln, Rheinland–Verlag GmbH
- MIHÁLY Zita–SZŐCS János
1996 *Csíkszereda*. Mikó vár. (Erdélyi Műemlékek 14.) Kolozsvár, Utilitas
- MURÁDIN Jenő
1992a A nagybányai Hollósi-iskola névsorai. *Erdélyi Múzeum* 54. 143–149.

- 1992b Csoma Ilona és női festőiskolája a századelőn. *Ars Hungarica* 1. 87–97.
- 1993a Egy Hollósi-tanítvány: Kádár Géza. In: *Kárpát-medencei magyar paletta*. Ungvár–Budapest, Intermix, 33–51.
- 1993b Erdély művészete a XIX–XX. században. *Korunk* 4. 9. 42–52.
- 1993c Papp Gábor (1872–1931). In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. Szeged, 293–311.
- 1994a *Nagybánya – a festőtelep művészei*. Miskolc, A szerző kiad.
- 1994b *Szolnay Sándor (1993–1950)*. Katalógus-előszó. Cluj, Muzeul Național de Artă Cluj, 5–6.
- 1996a A nagybányai festőiskola 1919 és 1944 között. In: Csorba Géza–Szűcs György (szerk.): *Nagybánya művészete*. Katalógus és tanulmánykötet. Budapest, MNG, 179–194.
- 1996b Nagybánya művészete az erdélyi részekben. *Új Művészet* 7. 18–22.
- 1997a *Az erdélyi műgyűjtés történetéből*. Katalógus-előszó. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum
- 1997b *Erdélyi festőiskolák*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion
- 1997c *Ki látott engem?* Balogh István rejtőző élete. Katalógus-előszó. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum
- 1998a *Barabás Miklós a szülőföld emlékezetében*. Katalógus-előszó. Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum
- 1998b Hosszú Márton (1894–1953). *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 1998. 1–2. 59–67.
- 1998c *Kovács Zoltán*. Kolozsvár, Minerva Művelődési Egyesület
- 1999a Bánffy Miklós, a rajzoló és illusztrátor. *Erdélyi Múzeum* 1–2. 52–55.
- 1999b *Barabás Miklós 1810–1898*. București, Muzeul Național de Artă al României
- 1999c Barabás Miklós. In: *Erdélyi Panteon*. Marosvásárhely. Mentor, 133–136.
- 1999d Papp Lajos grafikusművész (1886–1963). In: *Halasi Múzeum Emlékkönyve*. Kiskunhalas, 457–466.
- 1999e Vágó Gábor (1894–1968). In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. Szeged, 549–567.
- 2000a Mattis-Teutsch János kiállításai a szülőföldön. *Ars Hungarica* 2. 397–414.
- 2000b *Simon Béla (1910–1980)*. Katalógus-előszó. Pécs, Janus Pannonius Múzeum
- 2000c *Vass Áron, a makfalvi állatszobrász*. Kolozsvár, Yoyo Only
- 2001a *A temesvári szecessziós üvegfestmények*. Kolozsvár, Yoyo Only
- 2001b Erdélyi magyar illusztrált könyvek 1918–1944. *Korunk* 7. 51–60.
- 2001c Mattis-Teutsch János életútja. In: *Mattis-Teutsch és a Der blaue Reiter*. Budapest–München, MNG–HAUS DER KUNST, 13–22.
- MURÁDIN Jenő–BAJKAY Éva
- 1996 *Dömötör Gizella – Mund Hugó*. Miskolc, MissionArt.
- MURÁDIN Jenő–BAY Miklós–BOROS Judit
- 1997 *Thorma*. Budapest, Körmen di Galéria kiad.
- MURÁDIN Jenő–KISHONTY Zsolt
- 1993 *Nagy Oszkár*. Miskolc, MissionArt.

MURÁDIN Jenő–SZÜCS György

1996 *Nagybánya 100 éve*. Nagybánya–Miskolc, A Misztótfalusi Kis Miklós Közművelődési Társaság–Hermann Ottó Múzeum

NAGY Emese

1998 A marosszentimrei református templom falképeiről. *Erdélyi Múzeum* 60. 252–255.

SISA József–WIEBENSON, Dora (eds.)

1981 *The Architecture of Historic Hungary*. Massachusetts–London, MIT Press

1998 *Magyarország építészetének története*. Budapest, Vince

SZŐCS Miriam

2000 *Csikkarcfalva*. Római katolikus templom. (Csíki Műemlékek 3.)

Csikszereda, Csíki Műemlékvédő Egyesület

TÜDŐS Kinga, S.

1993 Nagyajta templomvára. *Ars Hungarica* 21. 151–158.

1995 *Erdélyi védőrendszerek a XV–XVIII. században* (Háromszéki templomvárak). Budapest, Püski

1998 *Székelj főnemesi életmód a XVII. század alkonyán*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion

VÉGH János

1994 A magyar reneszánsz építészet kutatásának jelenlegi helyzete. *Ars Hungarica* 22. 36–44.

WEISZ Attila

1998 Marosszentimréről és középkori templomáról. *Erdélyi Múzeum* 60. 239–251.

ZSIGMOND Attila

1996a A szamosardói templom. In: Uő–Tóbiás Tibor: *Szamosardó*. Nagybánya, Bethesda Haus Kuratóriuma, 3–9.

1996b *Somlyóújlak*. Református templom. (Erdélyi Műemlékek 14.). Kolozsvár, Utilitas

MAGYAR SZOCIOLÓGIAI KUTATÁSOK ERDÉLYBEN. 1990–2001.

Egy tudományág meghatározott időszakban elért megvalósításairól rövid összefoglalót írni nem könnyű és nem is hálás feladat. Az erdélyi magyar szociológiai kutatás még nem adott nagy szintéziseket, átütő jelentőségű nagy műveket, de – olykor botladozva bár – kétségtelenül fejlődésnek indult.

1. Bevezető megfontolások

Témánk kidolgozása néhány kérdés előzetes tisztázását igényli.

Az első a körülírása. A szociológia kutatási területe több más társadalom- és humán tudományéval határos, egyes kutatások nem ritkán éppen a határmezsgyéken folynak, át-átnyúlnak szomszédos területekre. Az antropológusok, etnológusok, demográfusok vizsgálatai, hogy a szociálpszichológiai felmérésekről ne is beszéljek, gyakran hoznak szociológiaiilag releváns eredményeket, arról nem is szólva, hogy e rokon tudományok könyvészete, fogalomtára, vizsgálati módszerei, statisztikai forrásanyaga sok tekintetben átfedi egymást. Az említetteken kívül esetünkben legalábbis megemlítendőek egyes szociálfilozófiai, valamint szociográfiai jellegű munkák, ha nem tartoznak is a szigorúan körülhatárolt, szakszerű módon művelt szociológia tárgykörébe, és ha nem is mindig szakképzett szociológusok jegyzik azokat. Eszerint kívánok tehát eljárni: a szigorúan vett szociológiai munkásság mellett az említett területeken folytatott tevékenységet is, lehetőség és szükséglet szerint, számba veszem.

Második pontosításom egy, a szociológiai kutatásokon belüli különbségtévesztésre vonatkozik. Ugyanis kifejezetten a szociológia területén elvégzett *alapkutatások* számbavételére kértek fel, az azonban korántsem magától értetődő, mi tartozik a szociológiai alapkutatás körébe s mi nem. A tudománysszociológiában (főleg a természettudományokra vonatkozóan) az alapkutatást (*basic science* vagy *basic research*) általában az *alkalmazott* kutatással való viszonyában szokás meghatározni: előbbi a tudomá-

nyos áttöréseket, új törvényszerűségek felfedezését, új fogalmak, elméletek megalkotását, míg utóbbi ezek technikai (mérnöki) hasznosításának, a mindennapi gyakorlatba való átültetési módzatainak kidolgozását jelenti. A technikai (mérnöki) tudományokban, valamint a medicinában folytatott kutatások tulajdonképpen általában a második kategóriába tartoznak, az alaptudományokban – fizika, kémia, biológia – megvalósult nagy áttörések társadalmilag hasznosítható alkalmazására irányulnak. Csakhogy a *science of science* (a tudomány tudománya) és a tudomány-szociológia mai felfogásában az alapkutatás és alkalmazott kutatás közötti válaszfal korántsem áthatolhatatlan, ellenkezőleg. A tudomány-szociológus Walter L. Bühl (Bühl 1974. 124–125.) szerint a kettő merev elhatárolása, egymással való szembeállításuk mítosz, a két terület részlegesen fedi egymást. Általánosan elfogadott az a gondolat, amelyet Jerome R. Ravetz (Ravetz 1971. 321.) úgy fogalmaz meg, hogy minden alapkutatásnak lehetnek, sőt rendszerint ki is alakulnak utólagos, előre nem látott és közvetlenül meg nem célzott alkalmazásai. Egy másik ismert tudomány-szociológus, Joseph Ben David (Ben David 1997. 183–224.) alapkutatás és alkalmazott kutatás megkülönböztetésében azt emeli ki, hogy az előbbi a hosszú távú, az utóbbi a rövid távú tudomány-szervezés körébe tartozik. Az előbbiben általánosabban körülírt, az utóbbiban pontosabban meghatározott célok érvényesülnek. Míg az előbbiben a tudós kutatási szabadsága a meghatározó, az utóbbit valamely *megrendelő* (és a kutatást finanszírozó) intézmény, vállalat stb. céljai, érdekei vezérik.

Anélkül, hogy túlságosan belebonyolódnék tudományelméleti fejtegetésekbe, meg kell állapítanom, hogy a szociológiában is érzékelhető a különbség alapkutatás és alkalmazott kutatás között. Az alapkutatás rendszerint magasabb elméleti szinten folyik, céljait és eszközeit a kutató önállóan határozza meg, ha igénybe vesz is intézményi támogatást. Az alapkutatás a szociológiában elsődlegesen a társadalom tudományos igényű és jellegű önismeretének gazdagítását, elmélyítését, árnyalását szolgálja, nem pedig a társadalmi gyakorlat valamely részkérdésének közvetlen megoldását, adott helyzet jobbítását.

A primér adatok gyűjtését szolgáló empirikus felmérések jórészt az alkalmazott kutatás körébe tartoznak, amennyiben elsődlegesen valamely helyzet optimalizálását, meghatározott társadalmi érdek szolgálatában álló cselekvést célozzák (például közvélemény-kutatások, település-szociológiai vizsgálatok, devianciakutatás stb.). Az ilyen felmérések rendszerint megrendelésre készülnek, az anyagi fedezetet biztosító intézmény kíváncsi és kötelmei szerint.

Ebben a felfogásban – esetünkben – a szociológiai alapkutatás a társadalom – az 1989 utáni erdélyi magyarság – helyzetének fő kérdéseit, így összetételét, rétegződését, mobilitását, új elitjének kialakulását, intézményi rendszerét, életmódját, művelődési szintjét, mentalitását tárja fel a modern szociológia eszköz- és fogalomtárának, elméleti tárházának felhasználásával. Mivel pedig a kutatott tárgy egyedi és újszerű – kisebbségi helyzetben folyó mély társadalmi átalakulásról, a piacgazdaságnak, a demokratikus közéletnek, korszerű művelődésnek, gondolkodás- és életmódnak megfelelő struktúrák és intézmények kialakulásáról van szó – jó okkal feltehető, hogy a mélyrétegi folyamatokat, tendenciákat feltáró kutatás új fogalmakat, újszerű elméleti feldolgozást igényel és eredményez.

Az alapkutatás és az alkalmazott kutatás közötti határvonal ugyanakkor nem merev és átléphetetlen sem a szociológiában, sem általában a társadalom- és humán tudományokban, ugyanis az alkalmazott kutatás is hozzájárul(hat) a társadalom általános önismeretének gazdagításához, és az alapkutatásnak is van (lehet) – legalábbis közvetett – gyakorlati alkalmazhatósága. Ezért úgy vélem, jelen írás feladata az erdélyi magyar szociológiai kutatás utóbbi tizenkét évi helyzetének és eredményeinek lehetőleg átfogó, alapkutatásra és alkalmazott kutatásra egyaránt tekintettel lévő bemutatása.

Harmadsorban tisztázandónak tartom az *erdélyi magyar* szociológia fogalmát. Magától értetődik, hogy e fogalom körébe tartozik mindaz, amit a szociológia (valamint, az előbbieik értelmében, a rokon tudományok) tárgykörében magyar (magyar ajkú) kutatók magyarul írtak. A körülmények alakulása folytán azonban, mind 1989 előtt, mind az után, erdélyi magyar kutatók románul is, más (angol, francia, német) nyelven is közöltek dolgozatokat, nem egy esetben román kollégákkal, munkatársakkal szerzőpárosban vagy nagyobb munkaközösségben. Mindezek, nézetem szerint, nem mellőzhetőek a készülő áttekintésben. A tartalmi kritériumot tartom elsődlegesnek, vagyis azt, mi szól az erdélyi magyarság valamilyen közösségéről, csoportjáról, általános helyzetéről, annak alakulásáról vagy éppen a romániai társadalom egészéről, amennyiben az a magyarság helyzetét is érinti.

Van továbbá egy gyakorlatibb jellegű megfontolásom is. Nem vállalkozhatom arra, hogy a teljesség igényével készítsek leltárt az erdélyi magyar szociológiai munkákról. Nem tudok minden, a sok és sokféle időszaki kiadványban napvilágot látott szociológiai jellegű cikket és tanulmányt felkutatni és a következő lapokon megemlíteni. Főképpen a megjelent *könyvek* számbavételére szorítkozom. Ezen kívül csupán néhány,

szakfolyóiratban, illetve tanulmánykötetben (esetenként valamely világnyelven) megjelent, általam fontosnak tartott dolgozatot említhetek meg. Ez utóbbiak tekintetében a válogatás kritériuma óhatatlanul szubjektív (is), ennek ódiumát vállalom.

És végül: meggyőződésem, hogy az utóbbi tizenkét év fejleményei az előzmények ismerete hiányában érthetetlenek. Ezért foglalkozom – lehet, hogy a kelleténél nagyobb terjedelemben – az erdélyi magyar társadalomkutatás korábbi időszakaival is.

2. Rövid előtörténet

Az erdélyi magyar tudományosságon belül az 1989-es történelmi fordulat pillanatában a szociológia hatványozottan hátrányos helyzetben volt: a majdnem semmiből kellett, 1990-től kezdve, „egy új világot” teremtenie. Saját hagyományai sem voltak túlságosan gazdagok, intézményi alapja teljességgel hiányzott; a szociológia általános helyzete Romániában siralmas volt.

A szociológia, mint ismeretes, viszonylag fiatal tudomány, tulajdonképpen története nem több mint másfélszáz éves. Sőt: csupán a huszadik század során intézményesült s nyert ekképpen teljes polgárjogot a tudomány világában és a közélet porondján. A szociológiai tanszékek a huszadik század első felében jöttek létre, előbb a nyugati félteke nagy egyetemén, rendszerint a bölcsészeti karokon, a filozófusképzés tartozékaiként, később, főként a második világháború után szociológiai részlegek, fakultások önállósultak, a professzionista szociológusképzés alapegységeiként. Ugyancsak a huszadik század második felére tehető az önálló szociológiai kutatóintézetek elterjedése, hangsúlyos közéleti jelenléte.

2. 1. A két világháború közötti időszak

Társadalomleíró, valóságkutató kezdeményezések már a XIX. század végén, a XX. század elején jelentkeztek. Születtek is település-, valamint vármegye-monográfiák, amelyek a későbbi kutatások számára rendkívül hasznos történelmi összehasonlítási alapul szolgálnak. Erdélyi vonatkozásban ezekről Szabó T. Attila *A transylvan magyar társadalomkutatás* (1938) c. dolgozata nyújt rendkívül értékes információt.

Ám a közép- és kelet-európai térségben, a modernizáció terén mutatózó általános fáziseltolódás következményeként a szociológia intézmé-

nyesülése és professzionalizálódása is később következett be. Így „a két világháború között nem volt Magyarországon olyan oktatás és kutatás, amelyet szociológiaiak lehetne tekinteni” (Andorka 2000. 92.). A társadalmi valóság feltárására irányuló törekvések az egyetemi oktatáson és hivatalos intézményrendszeren *kívül* mutatkoztak. Legjelentősebbnek a falukutató szociográfiai irányzat bizonyult, amelynek jeles képviselői, értékalkotói a szépirodalom és az újságírás oldaláról és eszközeivel közelítettek tárgyukhoz (Illyés Gyula, Darvas József, Féja Géza, Veres Péter és többen mások). „Az 1930 után Dékány István vezetésével létrehozott szociológiai tanszék tevékenységének alig maradt nyoma.” (uo.) Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen a második világháború után létrejött egy szociológiai tanszék, Szalai Sándor vezetésével, amelyet 1950-ben megszüntettek, mielőtt kifuthatta volna magát.

Miután nemcsak Magyarországon, hanem Erdélyben is, kisebbségi helyzetben, jelentős szociográfiai mozgalom bontakozott ki nem csupán a két világháború közötti időszakban, hanem a másodikat követő évtizedekben is, szükségesnek tartom röviden kitérni szociográfia és szociológia viszonyára, annál is inkább, mivel – észrevételem szerint – a közvélemény vagy legalábbis annak egy része még mindig hajlamos a kettőt összetéveszteni. Az irodalmár Pomogáts Bélát idézem (2001): a szociográfia „szépirodalmi eszközökkel kívánja bemutatni a társadalmi létben végbemenő folyamatokat, egyes vidékek vagy társadalmi rétegek életkörülményeit, szociális és kulturális helyzetét. Ez [...] nem azonos a szociológiai irodalommal, minthogy nem a tudományosság, hanem az írói személyiségnek van alárendelve. [...] A szociográfia »köztes« műfajt jelent a szociológiai munkák és a szépirodalmi művek között.” Ezzel a gondolattal teljesen egyetértve, hozzáteszem: a szociográfia az irodalmi és/vagy zurnalisztikai meglátás és láttatás eszközeivel él, a tudományos kutatás módszerességéhez, módszertanához nincs sok köze. Észlel, nem mér. Eseteket ír le, amelyekből megalapozottan általánosítani nem lehet. A tényfeltárásnak, az állítások ellenőrzésének, illetve cáfolásának tudományos módozatai idegenek tőle. A szociográfiai mozgalom elévülhetetlen érdemeket szerzett azzal, hogy a közfigyelmet égető szociális kérdésekre irányította, olyan korban, amikor (és ahol) a fejletlen vagy éppen még nem létező szociológiai kutatás semmiféle társadalom-önismereti és -kritikai funkciót nem töltött, nem tölthetett be. Szociográfia és szociológia lehetnek komplementárisak, de a szociográfiát a szociológia helyettesítőjeként elfogadni és elfogadtatni a világ tudományosságának mai szintjén semmiképpen sem lehet.

Romániában másként alakultak a dolgok. Az erdélyi magyar szellemiség is produkált a két világháború között jelentős szociográfiai irodalmat, amelyben a magyarországi eszmei fogantatás és az itthoni valóság megismerésére, megismertetésére irányuló elkötelezettség szerencsés ötvöződése olyan műveket hozott létre, mint Balázs Ferenc: *A rög alatt* (1936) és Böződi György: *Székely bánja* (1938) című munkái.

A két világháború közötti román kultúrában is fellelhetők jeles irodalmárok – pl. Geo Bogza – által jegyzett, kritikus hangvételű, realisztikus vidékleírások. Ezeket nem nevezték szociográfiának, a fogalom is teljességgel hiányzott. Ugyanebben a periódusban azonban megjelent, sőt meggyökeresedett a szakszerű szociológiai oktatás és társadalomkutatás. A kolozsvári Ferdinand Egyetemen a 30-as években már tanítottak szociológiát, szociológusképzés és önálló, módszeres, csoportban végzett társadalomkutatás azonban nem folyt. Nem így Bukarestben: az ottani egyetem szociológiai tanszéke, Dimitrie Gusti professzor vezetése alatt, erőteljes, nemzetközileg elismert szociológiai iskolát teremtett, széles körű empirikus kutatásokat szervezett, intézményes kutatási és publikációs bázist teremtett magának. Elsődlegesen falukutatással foglalkoztak, ennek sajátos, ún. *monografikus* módszerét dolgozták ki, eredményeiket vaskos kötetek sorozatában közzétették. Ezeket tovább nem részletezem.

Ami azonban ide tartozik: a Gusti-iskolának, monografikus falukutató módszerének voltak erdélyi magyar követői, sőt (külső) munkatársai is. Az előbbieik között említhető Mikó Imre (1932), valamint Demeter Béla (1932), mindkettő tudatosan szociológiai, nem szociográfiai megközelítésre, az egyedi, esetleges helyzetek helyett az általános megragadására törekszik, összefonva a kisebbségi helyzetre és a belső társadalmi rétegződésre vonatkozó megállapításokat.

Az utóbbiak között a legjelentősebb – az iskolaalapító és közvetlen munkatársai által is elismert és megbecsült – személyiség kétségtelenül Venczel József volt, aki a bukaresti iskola hivatalos folyóiratában, a *Sociologia românească*-ban is szerepelt egy, az erdélyi magyar falukutatás törekvéseiről és eredményeiről írott beszámolóval (Venczel 1936). A *falu-munka és az erdélyi falumunka-mozgalom* című 1935-ben írt tanulmányával (Venczel 1980) viszont a magyar tudományos élet köreiben ismertette meg a Gusti-iskola elméletét, módszertanát és gyakorlatát. *Csíkszék természeti, történelmi és társadalmi leírása; Az önismeret útja; Öt oltmenti székely község* c. munkái, amelyek egységes kötetben csak halála után jelentek meg (uo.) életművének fontos lépcsőfokai. A háború után tudományos pályája megtört, a diktatúra hosszú évekre börtönbe záratta. Szabadulása

után, élete utolsó éveiben, a BBTE szociológiai laboratóriumának munkatársaként, a terepmunka módszertani szakértőjeként tevékenykedett.

Az ügyszökhöz tartozik, hogy a kommunista rendszer idején általában a szociológia és ezen belül az erdélyi magyar társadalomkutatás újraélesztésére irányuló kezdeményezések sorában jelentős helyet kapott a gyökek feltárására, a saját hagyományok értékesítésére irányuló törekvés.

Elsőként a sorban Gáll Ernő tette le a garast (1958). A román polgári szociológiáról írott könyve (*Sociologia burgheză din România. Studii critice*, 1958) az első volt a háború utáni Romániában, amely egyáltalán foglalkozott a két háború közötti szociológiai mozgalommal, annak jelentőségével. E könyv utolsó (IX.) fejezete a magyar szociológiai kutatás szellemiségeit, reprezentatív eredményeit foglalta össze, olyan szellemi közegeben, amelyben erről egyébként szó sem esett. Az egész munka, mint alcíme jelzi, kritikai hangvételű – másként akkor meg sem jelenhetett volna. Kritikája balos, sok tekintetben egyoldalú, egyenesen igazságtalan. A szerző azonban a későbbiekben – így például társszerzőként egy kollektív kötetbe (Constantinescu–Bădina–Gáll 1974) foglalt rövid tanulmányban, majd számos, a *Korunkban* és másutt közölt publicisztikai írásában – ismételten visszatért erre a témára, fokozatosan felülvizsgálta, korrigálta korábbi álláspontját, hitelesebben jellemezte, és végül egyértelműen pozitívan értékelte a magyar (szociográfiai és) szociológiai munkákat.

Ide kívánczok Imreh István egy rövid tanulmányának (1978) említése is. *Előljáróban* címmel egy tanulmánykötet előszavaként (*Változó valóság. Szociográfiai tanulmányok*. 1978) tartotta szükségesnek az élő hagyományt értékelően feleleveníteni és az aktualitás kutatásának szolgálatába állítani.

A témára vonatkozó legteljesebb és legigényesebb munka azonban kétségtelenül Balázs Sándor könyve: *Szociológia és nemzetiségi önismeret*. A Gusti-iskola és a romániai magyar szociográfia. Kritikai tanulmány (1979). A szerző módszeresen tárja fel az erdélyi magyar szellemiség valamennyi műhelyében jelentkező valóságismereti és önismereti tendenciákat: szól a protestáns szellemű szociográfiai önismeretről, a katolikus orientációjú, az *Erdélyi Helikon* berkeiben születet szépirodalmi igényű szociográfiákról, a *Hittelben* közölt írásokról, az *Erdélyi Múzeum* ösztönözte dolgozatokról – ezek között hangsúlyosan Szabó T. Attila *Szásznyíresről* írt tanulmányáról –, majd az ún. „öntevékeny” szociográfusok fennebb már tárgyalt munkásságáról, könyveiről. Nagyobb terjedelemben azonban természetesen a már emített szerzőkkel – Mikó Imrével, Demeter Bélával, Venczel Józseffel – foglalkozik. Az is ide tartozik, hogy Balázs Sándor elő-

zőleg (1976) Dimitrie Gusti *A szociológiai monográfia* c. munkáját (1976) magyarra fordította, és ehhez terjedelmes és alapos tanulmányt mellékel, amelyben a Gusti-elmélet és -módszer jellemzésén kívül a román–magyar szociológiai kapcsolatokkal is behatóan foglalkozott.

Megemlítem végül, hogy a Gusti-iskola túlélő képviselői, elsősorban Henri Stahl professzor, Rostás Zoltán (2000 és 2001) újabb könyvei (*Monografia ca utopie. Interviuuri cu Henri Stahl, 2000 és O istorie orală a Școlii Sociologice de la București, 2001*) tanúsága szerint nem csupán ismerték, de nagyra becsülték az erdélyi magyar falukutatók, ezek között főként Venczel József munkásságát.

Itt jegyzem meg, hogy a két háború közötti időszak erdélyi magyar vonatkozásait taglaló, idézett munkák többsége (Gáll Ernő, Imreh István, Balázs Sándor tollából) a későbbi, 1945 utáni periódus terméke. Ezekre a következő alfejezetben nem térek vissza.

2. 2. Az 1945–1989 közötti időszak

A második világháborút követő évtizedekben a szociológia a nyugati világban gyors és erőteljes fejlődésnek indult, ugyanakkor Európa keleti felének országaiban, az új, kommunista államrendszerben elszorvasztották, még mielőtt kibontakozhatott volna.

Ma már nyilvánvaló, hogy a szociológia természetes életközege a demokrácia. Csupán egy demokratikus, a politikai és eszmei pluralizmust megvalósító társadalom tűri el a mindenkori társadalmi helyzet valóság-hű feltárását, érdekelt a kendőzetlen, illúzióromboló valóságlátásban mint a jobbítás, a problémamegoldás hatékony eszközében. Szabályszerű, hogy minden totalitárius rendszer – a fasiszta vagy nemzetiszocialista éppúgy, mint a kommunista – idegenkedik a szociológiától mint tudománytól, hiszen természete szerint nem tűrheti a szabad társadalomkritikát. A parancsuralmi rendszerek mindkét totális változata ugyanakkor az információ nyilvánosságát, szabad áramlását is elfojtotta, tiltotta a társadalom szerkezetére és működésére vonatkozó adatok közlését, gyakran hivatalból, önkényesen meg is hamisította az ilyen adatokat. Az ilyen rendszerek nem igényelték, egyenesen elvetették a szociológia pragmatikus funkcióját is, nem tűrték az önálló kutatás beleszólását semmiféle, mégoly körülhatárolt részkérdés megoldásába sem, hiszen a főhatalom hivatalból mindent mindenkinél, így a kutatóknál is *jobban tudott*. Ilyen körülmények között a szociológiának nem volt, nem lehetett léttere.

Érdekes mégis, hogy a kommunista rendszer évtizedei során minden országban megnyilvánultak bizonyos időszaki változások a hatalomnak a szociológiával szembeni magatartásában. Ezek nem szinkronban alakultak a keleti tömb országaiban, hanem a helyi erőszakhullámok és viszonylagos enyhülési periódusok függvényében. Így például Magyarországon az ötvenes évekre jellemző teljes tiltás után, a hatvanas évek első felében, a politikai enyhülés következtében létrejöttek a szociológia első műhelyei: az ELTE-n, a Közgazdasági Egyetemen működő szociológiai tanszék, valamint néhány kutatóintézet. A hetvenes évek első felében ismét szigorodtak a körülmények, több jeles szociológust elbocsátottak munkahelyéről, illetve kivándorlásra kényszerítettek, az engedélyezett kutatás témakörét jelentősen szűkítették. A hetvenes évek második felétől kezdve azonban a magyar szociológia, mind személyi állománya és annak professzionalizálódása, mind intézményi háttere, kutatási és publikációs lehetőségei tekintetében jelentős és állandó fejlődésnek indult, a rendszerváltás pillanatában már jelentős eredményeket mondhatott magáénak (Andorka 2000. 93–94.), és majdnem teljes fegyverzetben lépett ki a porondra.

Romániában másként alakultak a dolgok. E sorok írója (Ion Aluaşsal mint szerzőtárssal) Németországban megjelent hosszabb tanulmányban elemezte a román szociológiai mozgalom viszontagságait a második világháború utáni évtizedekben, valamint – részletesen – a kolozsvári egyetemen működő szociológiai kutatócsoport tevékenységét 1989 végéig (Aluaş–Roth A. 2000. 37–72.). A továbbiakban e tanulmány alapján vázolom fel az erdélyi szociológia helyzetváltozásait.

Közvetlenül az 1944-es fordulat után még nem nyúltak hozzá a szociológiai intézményrendszerhez, Gusti professzor megtartotta a katedráját, sőt rövid időre a Román Akadémia elnökévé választották. A rendszeres falukutatások azonban leálltak. A gyökeres változás 1948-ban, a monarchia megszüntetése és a teljes kommunista hatalomátvétel után következett be: valamennyi szociológiai kutatóközpont, időszaki és egyéb kiadvány megszűnt. Érdekes módon néhány kutató gazdaságtudományi, etnográfiai, antropológiai intézetben nyert elhelyezést Bukarestben, ezekben folytathatta egy ideig vizsgálódásait. Az 1948. évi tanügyi reform következtében nemcsak a szociológusképzés, de általában a szociológia oktatása is teljesen megszűnt minden romániai egyetemen. Itt jegyzem meg, hogy a kolozsvári Bolyai Egyetemen a szociológia mint tantárgy 1945–1948 között sem szerepelt.

Az 1956-os, XX. kongresszusi, hruscsovi „enyhülési” politika idejében nagyon rövid időre felcsillant a szociológiai mozgalom újraéleszt-

hetőségének reménye. Az októberi magyar forradalom következtében azonban a román vezetés saját hatalmi pozícióinak védelmében desztalinizáció helyett a diktatúra szigorításának útját választotta. Amikor 1958 táján az egész keleti blokkban visszaállt a represszív hatalomgyakorlás „normalitása”, akkor tiltották be teljesen Romániában a bármi címmel és bármilyen módon végzett empirikus társadalomkutatást, akkor tűnt el teljesen a színről a szociológia.

Újabb változást az 1965. év hozott, mikor – Gheorghiu-Dej halála után – „új fiú”, Nicolae Ceaușescu birtokába jutott a teljhatalom. Nem mellékes körülmény, hogy az általa meghirdetett új kurzus voltaképpen a már az elődje által kezdeményezett – az 1964-es, ún. „függetlenségi nyilatkozatban” meghirdetettet – folytatta, amelynek lényege kifelé a „nagy testvér” Szovjetunióval szembeni függetlenség, befelé viszont a román nacionalizmus erőivel való szövetség, a „nemzeti kommunizmus” képletében a Sztálin nélküli sztálini típusú totális diktatúra volt. Ennek keretében a nemzeti hagyományokra hivatkozva és a valóság felé irányultságának, nyitottságának bizonyítékeként egy 1965 decemberi utóbb sokat idézett beszédében úgymond „visszahelyezte jogaiba” a szociológiát, ismét lehetővé tette oktatását és az empirikus társadalomkutatást is.

Beindult tehát az egyetemeken a szociológusképzés és egyes karokon meghatározott ágazati szociológiák (pl. orvosi-, ipari-, településszociológia) oktatása is. A bukaresti egyetemen a következő évben megalakult egy szociológiai kar, a kolozsvári és a jászvásári egyetemen egy-egy, filozófiával, illetve pszichológiával párosított szekció a történelem-filozófia karon. Hamarosan adódtak publikációs lehetőségek is, szakfolyóiratok és könyvek jelentek meg, természetesen a mindig érvényesülő szigorú cenzúra keretei között. A régi szociológiai iskola túlélői és sok fiatal, a társadalmi kérdések iránt érdeklődő egyetemi oktató és kutató igyekezett magát ekkor a szociológia terén képezni, a kibontakozó szociológiai mozgalomba bekapcsolódni. Kisebb-nagyobb nehézségek árán elérhetővé vált a nyugati szociológiai irodalom is, a szociológia újdonsült művelői megismerkedhettek a korszerű kutatási módszertannal.

A „nyitás” kora azonban rövidnek bizonyult. Már 1971-ben, egy kínai utazása után s az ott tapasztaltakon felbuzdulva, Ceaușescu meghirdette a maga „kultúrforradalmát”, amely az uralma elején engedélyezett viszonylagos liberalizáció végét jelentette. A közélet és a művelődéspolitiká minden terén szigorító intézkedéseket léptettek életbe. A hatalom rádőbbsent, hogy a szociológia részleges szabadsága is inkompatibilis a totális diktatúrával. A teljes tiltást nyíltan már nem mondták ki, de az

1973/1974-es tanévtől kezdve fokozatosan csökkentették a szociológusképzésben a beiskolázási számot, 1977-től pedig ismét megszűnt a szociológusképzés minden egyetemen. A teljes igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy néhány szociológiai tantárgyat, különböző elnevezések és jogcímek alatt, mégiscsak tanítottak (tanítottunk) mindvégig. A kutatás intézményes alapja is fokozatosan beszűkült, a közlési lehetőségek úgyszintén. A kolozsvári egyetemen a filozófia-szociológia tanszék mellett alig néhány évig működő szociológiai laboratórium 1975-ben szűnt meg. A diktatúra utolsó évtizedében a szociológiai munka lehetőségeinek tekintetében a helyzet ahelyett hogy fokozatosan javult volna, mint Magyarországon, fokozatosan romlott.

A kutatások azonban mégsem álltak le. A BBTE filozófia-szociológia – Kallós Miklós vezette – tanszékének szociológiai munkaközössége, Ion Aluaş kezdeményezésére, a hatvanas évek végétől kezdve mindvégig rendszeresen végzett nagylélegzetű, empirikus kutatásokat. Ezek nagyjából megrendelésre, megyei-helyi szervekkel, nagyvállalatokkal kötött szerződések alapján folytak, a filozófia-szociológia (később csak filozófia) szakos hallgatók kérdezőbiztosokkénti részvételével. Vállalt feladatuk mindig kettős volt: a területfejlesztéshez, gazdasági vagy művelődési létesítmények működtetéséhez szükséges nyers adatok szolgáltatása és tudományos célokat szolgáló, a társadalmi alapfolyamatokra vonatkozó minél teljesebb dokumentáció begyűjtése. Mindkét feladatnak eleget is tettek. Sajnálkozva kell azonban megállapítanunk, hogy a begyűjtött hatalmas információ általánosító feldolgozásra nem került, összefoglaló áttekintés nem készült belőle. Kisebb közlemények elég nagy számban készültek, ezek teljes jegyzéke az Aluaş–Roth tanulmány (Aluaş–Roth A. 2000) függelékeiben található, az anyag legnagyobb része azonban nem vált publikussá. Több kisebb vállalkozás után a munkacsoport egész tájegységek összes falusi jellegű településeinek komplex, monografikus szociológiai feltérképezését vállalta. Kolozs megye 428, Szatmár megye 217, a Nyugati Szigethegység (öt megyéhez tartozó) 312, Máramaros 238 és végül Hargita megye 262 helységének gazdasági, népesedési, művelődési és szociális adatai gyűltek be (az utóbbi két megyében a kutatások az 1989 utáni első években is folytak). Észrevehető, hogy az említett tájegységek nagyobbik része túlnyomóan román lakosságú, de Kolozs, Szatmár és főleg Hargita megye túlnyomórészt magyar lakosságú falvai is a felkeresettek között szerepeltek. Utólagos, a jelzett német nyelvű közlemény tartalmazta általánosító számításaink lehetővé tették a második világháború utáni romániai társadalmi fejlődés

dés néhány fő jellemzőjének – reális modernizáció és álmodernizáció sajátos keveredésének, a falusi lakosság számszerű fogyatkozásának és belső arányai előregedés és feminizálás általi változásának, a különböző falutípusok egymáshoz való viszonyában bekövetkezett módosulásoknak, a családtípusok átalakulásainak stb. – a megállapítását. (Aluás–Roth A. 2000. 50–62.). Még ehhez annyit: a konkrét eredményeken túl az ebben a munkacsoportban szerzett gyakorlat vetette meg több mai kutató számára az 1990-től kibontakozó önálló munka alapját. A szociológiai laboratórium kutatási anyagából merített Venczel József is két utolsó, 1971-ben írt közleményében: *A csákiigorbói kutatás köréből és Demográfiai gondok a társadalomkutatásban* (Venczel 1980).

A csoportmunkában való részvételen kívül nagyobb egyéni dolgozatok is készültek ebben a periódusban, ezek között e dolgozat szerzőjének néhány román nyelvű könyve mellett a *Shakespeare – szociológiai olvasatban* c. könyve is (Roth E. 1983).

A továbbiakban az egyetemi szociológiai munkaközösségen kívüli tevékenységről szükséges beszámolni. Először két, a Kriterion Könyvkiadó által közzétett tanulmánygyűjteményt említek. Mindkettő címlapján a *szociográfiai tanulmányok* szalagcím olvasható, a bennük foglalt dolgozatok műfajilag a szociográfia és a szociológia között ingadoznak, szerkesztők és szerzők a műfaji megnevezéseket felváltva használják. Talán taktikai megfontolásokból is: a szociográfia még mindig elfogadhatóbbnak tűnhetett az akkori hatalom szempontjából, mint a szociológia. De a valóságnak megfelelően is: a dolgozatok többsége nem felelt meg a szociológiai szakszerűség követelményeinek.

Az első, Imreh István szerkesztette kötet – *Változó valóság* (1978) – a szerkesztő előszaván kívül tizenkét dolgozatot tartalmaz. „A szerzők nem szakemberek. A legfiatalabb végzi csupán közülük hivatásként ezt a munkát. A többi zömmel mindenféle tudományágból verbuvált tanárember, aki a valóságkutatás hívó szavára táborba sietett”, vallja a szerkesztő (uo., 14.), és hozzáfűzi, hogy „módszerben, szemléletben, megformálásban bizony nagyon érződik a hosszas kényszerpihenő hatása” (uo., 15.). Így igaz.

A kötet tematikus súlypontja a hagyományfolytató falukutatás. A falvak fogyatkozó népességének életmódját, az egyre bizonytalanabb önreprodukciót, ezen belül az egykezés kérdéskörét, a változó családstruktúrákat, a települések foglalkozási struktúrájában zajló változásokat, a településhálózatnak a városiasodás következtében bekövetkezett változásait, a könyv és az olvasás szerepét a falu szellemi életében, a falusi ér-

telmiség helyzetét és mobilitását járják körül a szerzők, egy-egy falu, esetenként egy-egy tájegység vonatkozásában.

Az előző könyv mintegy második köteteként azonos főcímmel jelent meg hat év múltán Egyed Péter szerkesztésében és előszavával az újabb gyűjtemény (*Változó valóság. Városkutatás, 1984*). Az alcím jelzi a tematikus súlypontot, amely az akkori idők egyik fő szerkezetváltási tendenciájának, a városiasodásnak felelt meg. A szerkesztő megállapítása szerint a romániai magyarság a hetvenes évek végére „történelmében először vált többségében városlakóvá”; ugyanakkor „jelentős magyar lakosság került például Brassóba, Medgyesre, Segesvárra”, miközben „más helyütt csökkent a magyarság számaránya” (uo., 7.). Sajnos ez utóbbi folyamatra vonatkozóan sem a szerkesztőnek, sem a szerzőknek nincsenek összefoglaló adatai, pedig ez lényeges kérdés: az erőszakolt iparosítás-városiasítás egyik, következményeiben legterhesebb komponense az volt, hogy az erdélyi városok többségében alapjukban változtak meg a nemzetiségi arányok a többségi nemzet javára, s ezzel maguknak a városoknak a jellege is megváltozott. A kötetbe foglalt dolgozatok többnyire nem szakszociológusok munkái, a városba áramlást, ingázás és lakhelyi stabilitás viszonyát, a városszéli lakosság – pl. a kolozsvári hóstáti közösség – szerkezetű változásait, az új városlakók városi életmódjának kialakulását, a városon belüli foglalkozási átrétegződést stb. tárgyalják.

A kötet dokumentáris értékét emelik a *Függelék*ben közölt, Cseke Péter által összeállított *Repertóriumok* (uo., 241–258.). Az akkori romániai magyar sajtó öt orgánumban (*Ifjúmunkás, Utunk, Korunk, A Hét, Falvak dolgozó népe*) 1968/1969–1979/1980 között megjelent, a kötet témakörébe tartozó írások teljességre törő jegyzékéről van szó, amely a könyvészeti adatokon túl rövid tartalmi utalásokat is magában foglal. A felvett anyagok azonban minden szempontból rendkívül heterogének, szociológiaiainak csupán kis hányaduk nevezhető.

A városiasodás problematikáját taglalta az 1980-as *Korunk* évkönyve is, számos közíró, műépítész, történész stb. közreműködésével.

A Ceaușescu-éra utolsó évtizedében civil kezdeményezésként jött létre a romániai magyar társadalomkutatás egy sajátos, önálló egysége, a csíkszeredai KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. 1980-ban létesült és 1989-ig „rejtett intézményként” működött, ez idő alatt három könyvet – ezek közül a leginkább szociológiai jellegű az ifjúságkutatásnak szentelt *Hát ide figyelj, édes fiam...* című (1989) – és több tucat tanulmányt publikált. Munkássága – mint neve is jelzi – nem elsődlegesen szociológiai, hanem kultúrantropológiai (és politológiai) jellegű,

regionális tárgyú – elsősorban a Székelyfölddel mint egységgel foglalkozó –, de a társadalmi szerkezetváltozásokra stb. irányuló kutatásai a szociológia területére is áttértek.

3. 1989 után: az új intézményi háttér kialakulása

A fentiekben már szóltam arról, hogy komoly, szakszerű szociológiai kutatás intézményi háttér nélkül nem lehetséges. Az empirikus adatfelvétel csoportmunka, ez pedig szakképzett személyzetet, szervezést, technikai felszereltséget s mindehhez anyagi fedezetet igényel.

Az 1989-es változás után Romániában gyorsan újraéledt a szociológia mint társadalmilag jelentős és elismert, viszonylag önálló tudomány. 1990-től kezdve már beindult a nagyobb egyetemeken a szociológiai oktatás egyes, társadalom- és humán tudományokban képzést nyújtó karon, valamint a szociológusképzés is a három legnagyobb – a bukaresti, kolozsvári, jászvásári – egyetemen, a későbbiekben pedig több más állami egyetemen, majd számos frissiben alapított magánegyetemen is, szerte az országban. Az új oktatási egységek egyben a kutatás többé-kevésbé termékeny központjaivá is váltak. Létrejött ezenkívül számos önálló (oktatási feladatokkal nem terhelt) kutatóközpont is, ún. közvéleménykutatással, az életminőség kérdéskörével, településszociológiával stb. foglalkozó, állami és/vagy magánintézetek.

Az új romániai szociológiai intézményhálózatban azonban magyar jellegű intézmény, olyan, amelyben a munka magyar nyelven (vagy azon is) folyik, és amely a romániai magyarság léthelyzetének feltárásával kiemelten foglalkozik, mindeddig csupán néhány említhető.

Ilyen elsősorban a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karán belül 1990 őszétől működő szociológiai tanszék és oktatási részleg magyar tagozata. A szociológiai tanszéken belül 1991-ben egy, a szociális munkára szakosodó munkaközösség is létesült, amely egy szintén új oktatási részleget volt hivatva ellátni. A szociális munka oktatói 1993-tól önálló tanszéket alkottak. 2001 őszétől viszont a két rokon tanszék és oktatási részleg levált a Történelem és Filozófia Karról és együtt egy új, Szociológia és Szociális Munka Fakultásban önállósult. Mindkét részleg mind az alapkutatásra, mind az alkalmazott kutatásra felkészíti hallgatóit, annak a tudatában mégis, hogy a diplomát szerzők többsége az alkalmazott kutatás valamely meghatározott területén talál majd elhelyezkedési lehetőséget. A szociális munkára – szociális problémák megoldásá-

ra, enyhítésére – szakosodottak esetében a gyakorlati tevékenységre, a hatékony intervencióra való felkészítés még inkább szükséges.

Mindkét tanszéken és oktatási részlegen magyar nyelvű oktatás, szakképzés is folyik, és a szociológián már 1990 őszétől doktori képzésre is van lehetőség. A végzős hallgatók magyar nyelven írják diplomadolgozatukat, és természetesen főként a romániai magyarság életének tárgyköréből merítik témájukat. A magyar szociológiai részleg azonban önálló publikációs lehetőséggel, időszaki kiadvánnyal nem rendelkezik, pedig ez nem lehetetlen, bizonyíték rá a kolozsvári magyar pszichológusok és neveléstudományi szakemberek immár második évfolyamába lépett folyóirata, az *Erdélyi Pszichológiai Szemle* (alapító igazgató: dr. Szamosközi István), amely már szociológiai jellegű dolgot is közölt. A *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* c. (meglehetősen rendszertelen megjelenésű) periodika szociológiai sorozata idegen (angol, francia, német) nyelvű közlési lehetőséget is nyújt, magyar nyelvű közleményeket azonban az eddig megjelent számok nem tartalmaznak. A szociológiai tagozat keretében, annak védnöksége alatt, de viszonylag önállóan működő Max Weber diákkör viszont rendelkezik egy saját időszaki kiadvánnyal, ennek eddig kilenc száma jelent meg, magyar hallgatók magyar nyelvű dolgozatait is közölve. A magyar részlegek döntési önállótlanága következtében a Babeş-Bolyai Tudományegyetem jelenlegi struktúrájában a szociológia tanszék magyar oktatóiból nem alakult ki önálló, a romániai magyar lakosság sajátos kérdéseire szakosodó szociológiai kutatóközpont.

Az is megemlítené itt, hogy a BBTE több, társadalom- és humán tudományok terén szakképzést nyújtó karán, tagozatán is oktatnak magyar nyelven egyes szociológiai tárgyakat. Ez a Partiumi Keresztény Egyetemre (itt főként a vallásszociológia említendő), valamint az új, 2001 őszén beindult Sapientia – EMTE egy-egy, marosvásárhelyi és csíkszeredai tagozatára is vonatkozik, ahol általános szociológiát, valamint település-szociológiát – és később talán más szociológiai tárgyakat is – oktatnak. Ez is növeli a szociológia meggyökereztetésének társadalmi bázisát.

1993-ban alakult meg Ion Aluăş kezdeményezésére és – 1994-ben bekövetkezett haláláig az ő vezetésével – a Babeş-Bolyai Tudományegyetem keretén belül a szociológiai tanszék mellett működő Interetnikus kapcsolatokat kutató központ (románul: Centrul pentru cercetarea relațiilor interetnice, CCRIT). A jogi személyként bejegyzett központ munkájában a szociológiai tanszék egyes munkatársai vesznek részt, de az más, saját munkatársakat is foglalkoztat. A központ – rendeltetésének megfelelően – a romániai kisebbségek kérdéskörével foglalkozik, ezen

belül természetesen a magyarság problémáival is, főleg az interetnikus viszonyok szempontjából. Munkatársai románok és magyarok, kiadványai (közvéleménykutatások adatai, tanulmánygyűjtemények) románul és angolul jelentek meg. Kutatási eredményeit, kiadványait a következőkben a tematikus elemzés során fogom megemlíteni.

Más romániai (állami vagy magán) egyetemen, tudomásom szerint, magyar nyelvű, magyar tárgyú szociológiai kutatás mindeddig nem folyt. Úgyszintén nem tudok semmiféle romániai magyar szociológiai – sem közvéleménykutatással foglalkozó, sem más területre szakosodott – kutatóintézetéről.

Már a fentiekben, az 1989 előtti szakaszra vonatkozó részben szó esett a csíkszeredai KAM-ról. 1990-ben a KAM a nyílt színre lépett, azóta bejegyzett intézményként működik. Két folyóiratot adott ki: *Átmenetek, a mindennapi élet antropológiája* és *Antropológiai Műhely* címmel, valamint több könyvet, tanulmánykötetet, amelyekről a továbbiakban esik majd szó.

Végezetül egy napjainkban alakuló-fejlődő műhelyt említek: ez a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete, amely a jelen írást is megrendelte. Az Intézet pályázati kiírásaival, ösztöndíjaival a múlt évben is, az idén is – egyebek mellett – számos szociológiai, egyéni és főként csoportos kutatás megtervezését és kivitelezését tette és teszi lehetővé. Az első eredmények – feltehetően könyv alakban – hamarosan várhatók. Várható továbbá, hogy a kiírt doktori pályázatok hamarosan meghozzák gyümölcsüket, és több, szakszerűen képzett és tudományos fokozattal rendelkező fiatal gyarapítja majd a szociológiai oktatás és kutatás személyi állományát Erdélyben.

4. 1989 után: kutatások, kiadványok

Az alábbiakban megkíséreltem tematikai csomópontok szerint röviden bemutatni az utóbbi tizenkét év – a bevezetőben jelzett ismérvek szerint válogatott – jelentősebb munkáit.

a. Legelőször az erdélyi magyarság általános helyzetével, a magyar identitástudattal, a romániai interetnikus viszonyokkal foglalkozó könyvekről, jelentősebb kiadványokról szólok.

Itt említjük Tóth Sándor *Jelentés Erdélyből* (1989) című dolgozatát. Ez a rendszerváltás előtt íródott, de közvetlenül utána került a nagy nyilvánosság elé, ezért foglalkozom vele ebben az alfejezetben s nem az előzőben. Első változata 1977-ben jelent meg Párizsban, az *Irodalmi Újság*

március–áprilisi számának mellékleteként. 1987-ben készült el a végleges, bővebb változat, amely a párizsi *Magyar Füzetek* 13. kiadványaként jelent meg. Ennek – utólagos kiegészítésekkel – román nyelvű változata is készült, *Quo vadis, Românie?* címmel (1990). Tóth Sándor széles történelmi perspektívában követi a román államnak a nacionalizmus jegyében fogant kisebbségpolitikáját s ennek függvényében a magyar kisebbségi helyzet alakulását 1919-től kezdve, külön fejezeteket szentelve a két világháború közötti, a második világháború végétől a hatvanas évekig, a hatvanas évek közepétől a hetvenes évek közepéig tartó, majd a végső periódusnak. Statisztikai adatokkal is szolgál, ahol teheti, forrásanyaga azonban főként könyvtári jellegű: a politikai tényezők megnyilvánulásait és intézkedéseit, ideológusok írásait idézi és elemzi, az egységes nemzeti állameszme homogenizáló, antidemokratikus orientációjának kanyargós, nagy vonalakban mégis töretlen megvalósulását bírálja kemény következetességgel. A könyv említett román nyelvű változata – várható módon – éles hangú visszautasítást váltott ki a román nacionalizmus notórius képviselői részéről, semmiféle választ a demokratikus oldalról.

A Tóth Sándoréval hasonlóan, kalandos sorsú volt Balázs Sándor *Identitástudatunk zavarai* c. könyve (1995), amely szintén a kommunista rezsim idejében íródott, számdatszövegnek készült, egy kis részlete jelent meg 1989-ben Budapesten a *Limes* c. folyóirat 1. számában. Végleges könyv alakját 1995-ben nyerte el a bukaresti Kriterion kiadásában. A Ceaușescu-korabeli, a kemény diszkrimináció és a nyomasztó ideológiai manipuláció révén szorgalmazott beolvasztási politika körülményei között túlélő erdélyi kisebbségi magyar identitástudatot és annak zavarait – a számbeli kisebbség, alárendelt kisebbség, nemzetrészt, együttlakó nemzetiség fogalmait, azok ideológiai-politikai konnotációit – elemzi. Megírásának körülményei rányomják bélyegüket a munka jellegére: statisztikai adatokat nem említ – a hivatalosakban nem bízhatott, másokhoz nem juthatott hozzá, könyvészeti hivatkozásai sincsenek, jegyzetanyaga sem. Műfajilag szociálfilozófiai, erősen polemikus jellegű esszének tekinthetjük a terjedelmes könyvet, amely a szociológia, de a lélektan fogalomtárát is sikerrel használja árnyalt elemzéseiben.

Ide kívánczik továbbá Tóth Sándor *A nemzet európai modelljéről* (1993) című szociál- és politikai-filozófiai könyvének említése is, amely a nemzet és etnikum, nemzeti ideológia, nemzettudat, nemzeti önismeret, valamint nyelv és nemzet kapcsolatát, a nemzeti intelligencia szerepét vizsgálja.

Gáll Ernő könyvei is inkább szociálfilozófiai, mint szociológiai jellegűek. Elsősorban a *Nacionalizmus színeváltozásai* című (1994), amely a nacionalizmus elméleti megalapozását követi nyomon Rousseau-tól és Herdertől kezdve napjainkig, annak Jászi Oszkár és Bibó István általi bírálatát, valamint XX. század végi ideológiai-politikai megnyilvánulásait, a pártállami nacionalizmust beleértve. A nacionalizmus kérdésköre, nemzettudat és nacionalizmus különbözősége, az írástudó felelőssége a demokratikus közviszonyok sorsáért – állandó témái Gáll Ernő *Számvetés*. Huszonhét év a Korunk szerkesztőségében (1995) és *A felelősség új határai* (1999) című könyveinek is.

A szerzői kötetek sorához tartozik e sorok írójának könyve is: *Nacionalizmus vagy demokratizmus?* (Roth E. 2000), illetve ennek román nyelvű változata: *Naționalism sau democratism?* (Roth E. 1999). Ez a munka a szociológia szemszögéből, annak eszköz- és fogalomtárával, de a határtudományok területeire is át-átmerészkedve tárgyalja a nacionalizmus (elsődlegesen a román, többségi, nemzetállami nacionalizmus) problematikáját. Alapgondolata nemzeti öntudat és nacionalizmus éles megkülönböztetése, az etnocentrizmus, xenofóbia és etnokratizmus által meghatározott nacionalizmus teljes összeegyeztethetetlensége a demokratikus közgondolkodással, a demokratikus közélettel. Külön részben foglalkozik a könyv a romániai – magyar, német, zsidó és roma – kisebbségek identitásával, sorsával, valamint a kivándorlás és az európai integráció problémáival.

Ide kívánczik végül Salat Levente munkájának jelzése: *Multiculturalismul liberal*. Bazele normative ale existentei minoritare autentice (2001a). Kiadás alatt áll ennek magyar nyelvű változata is (Salat 2001b). Ez ugyan szándékoltan és kifejezetten politológiai jellegű munka – mint a cím is jelzi, a liberális fogantatású multikulturalizmust vizsgálja, annak világszerte legismertebb képviselője, Will Kymlicka művei alapján –, elméleti háttérét mégis szélesebb társadalomtudományi, ezen belül szociológiai áttekintés adja.

A továbbiakban az erdélyi interetnikus kapcsolatokról szóló néhány kollektív munkáról, tanulmánykötetről számolok be röviden. *Interethnic Relations in Post-communist Romania* (2000) a címe annak a Salat Levente és Lucian Nastasă szerkesztette, angol nyelvű kötetnek, amely egy, az Egyesült Államok romániai nagykövetsége által 2000 nyarán szervezett szimpózium anyagát bocsátja közre, különböző pártállású politikusok, politológusok, szociológusok, közvéleménykutatók, közírók stb. megközelítéseit, megállapításait és javaslatait foglalva össze.

A multikulturalizmus szociológiai és antropológiai vizsgálatának eredménye az Irina Culic, Horváth István és Cristian Stan szerkesztette tanulmánykötet – *Reflecții asupra diferenței* (1999) –, amely a fennebb említett CCRIT (az erdélyi interetnikus viszonyok tanulmányozásának központja) égisze alatt, számos magyar és román, kolozsvári és bukaresti kutató közreműködésével jött létre.

Szintén az erdélyi interetnikus viszonyokra, együttélésre vonatkozik egy, ezúttal etnográfusok kutatásaira támaszkodó tanulmánykötet: *Modele de conviețuire în Ardeal*. Zăbala (1999), amelyet Pozsony Ferenc és Remus Gabriel Anghel szerkesztett. A BBTE magyar tanszéke és a bukaresti Observatorul Social együttműködésével elkészített dolgozat a Kovászna megyei Zabola község magyar, román és roma lakosságának versengést és együttműködést, vegyes házasságokat és nyelvi kapcsolatokat, szegregációt és integrációt egyaránt magában foglaló viszonyairól szól, gazdag helyszíni adatgyűjtés alapján.

A magyar–román és magyar–cigány kapcsolatokban megnyilvánuló másság-felfogással foglalkozik a Gagy József szerkesztette *Egy más mellett élés* című tanulmánykötet (1996).

Ide kívánczik a Veres Valér szerkesztette kis kötet (2000) említése is: *Nemzeti vagy nemzedéki integráció?* (ugyanaz román nyelven is, mindkettő megjelenési éve 2000). Szerzői valamennyien a szociológia szak végzettjei, többségükben magyarok és az erdélyi középiskolások identitástudatával, az interetnikus viszonyokra vonatkozó vélekedéseivel, a „másokkal” szembeni állásfoglalásaival, politikai kultúrájával foglalkoznak.

Végül, de nem utolsósorban megjegyzendő, hogy a romániai szociológiai közvélemény-kutatás az itt tárgyalt kérdéskörben már számottevő nyersanyagot produkált. Az 1994 óta évi három-négy alkalommal rendszeresen közreadott Barométer (*Barometre de opinie publică*) az interetnikus viszonyokra, toleranciára/intoleranciára, nemzetiségek közötti szociális távolságra vonatkozó kérdéseket, válaszokat is tartalmazott. Ehhez az anyaghoz társult az utóbbi időben két, erre a kérdéskörre összefoglaló kiadvány: *Ethnobarometer*. Interethnic relations in Romania, May – June 2000, Irina Culic, Horváth István és Marius Lazăr szerkesztésében (2000) és *Barometrul Relațiilor Interetnice, Noiembrie 2001*. Az ezekben foglalt adathalmaz már nyolc év távlatában összehasonlítási lehetőségeket rejt magában. Az első, általam ismert erre irányuló kísérlet Horváth István és Marius Lazăr közös tanulmánya (Horváth–Lazăr 2001), amelyet remélhetőleg majd újabbak is követnek.

b. A következő tematikus csoport a társadalmi mobilitásnak, a belső vándorlásnak, helyi közösségek struktúrájának és életmódjának, regionális problémáknak, az új középosztály és az új elit kialakulásának, valamint a mentalitások átalakulásának szentelt munkáké. E kérdéskörökben sorolható fel – szerencsére – a legtöbb eredmény, de nézetem szerint itt a legnagyobb az adósság is, itt hiányoznak egyelőre leginkább az átfogó, adatszerűen megalapozott és szintetikus jellegű tanulmányok.

Neményi Ágnes több, kisebb méretű könyv alakot öltött, empirikus kutatásra alapozott dolgozata sorolandó ide, így a munkaerő foglalkoztatása és a magánszektor fejlődése közötti kapcsolatot vizsgáló (Neményi 1996), az *Erdélyi falvak, gazdasági-szociális struktúrák és folyamatok* című (1997), valamint két, általa szerkesztett, romániai és külföldi szerzők közleményeit tartalmazó kötet (Neményi 1999a és 1999b).

Jelen tanulmány szerzője német nyelven közölt tanulmányt a kommunista rendszer nomenklatúrájáról és az 1989 utáni új elit és ellenelit kialakulásáról (Roth A. 1997. 181–204.).

A csíkszeredai KAM szervezésében és kiadásában több olyan tanulmánykötet jelent meg, amely az antropológiai elemzés és a szociológiai tényfeltárás kombinált eszközeivel taglalja a romániai magyar – főként a Székelyföld társadalmában végbemenő – mobilitási, vándorlási folyamatokat és az átmenet veszteségeinek elszegényedését (Túros 1995; Bodó 1996; Bodó–Oláh 1996 és 1997). Bíró A. Zoltán *Stratégiák vagy kényszerpályák?* című könyve (1998) az új romániai magyar elit kialakulását, a korrupció jelenségét, a kisebbségi civil társadalom megnyilvánulásait, valamint egyéb társadalmi kérdéseket taglaló tanulmányokat és cikkeket fűz egybe. A KAM tevékenységét reprezentatív módon foglalja össze egy angol nyelvű tanulmánykötet, *Szeklerland in Transition* címmel (Bíró 1999).

Elkezdődött a vallásszociológiai kutatás is, e téren főként a nagyváradi kutatócsoport tevékenykedik. Szilágyi Györgyi és Flóra Gábor érdekes, empirikus adatokkal gazdagon alátámasztott munkát közölt (Szilágyi–Flóra 1998. 64–79.) egyház és társadalom viszonyáról az átmeneti korszakban. Ide tartozik Gagyí József könyve *Jelek égen és földön* (1998), amely a székelyföldi népi hiedelemvilágot taglalja, valamint *Messianizmus – millenarizmus a székely népi vallásosságban a 20. század közepén* című doktori értekezése is (2001). E sorok írója német nyelven adott közre terjedelmesebb tanulmányt vallás és egyház helyzetéről Romániában (Roth A. 1998. 317–345.).

A devianciakutatás területéről egy könyvet említhetek, az Albert Lőrincz Enikőét a drogfüggőségről (Albert Lőrincz 1999), amely a pszi-

chológia, szociálpszichológia és szociológia eszközeit, nézőpontjait érvényesíti.

c. Végezetül önálló tematikus csoportként illik kezelni a szociológiai elméletalkotásnak, a jelenkori társadalom általános elemzésének, valamint a szociológia módszertanának szánt dolgozatokat. Nem túl sok a jelentős eredmény e területeken, néhány munkát mégis jelezhetek.

A BBTE szociológiai részlege 1994-ben, Max Weber születésének századik évfordulója alkalmából nemzetközi konferenciát rendezett Kolozsvárott, jelentős angol, német, francia, olasz, svájci, magyarországi és hazai részvétellel. Középpontjában a társadalmi modernizáció kérdéskörre állott, továbbá a weberi elmélet jelentősége a romániai szociológiai mozgalom megújulása szempontjából. A konferencia kötetbe gyűjtött anyaga román nyelven, *Studii weberiene* címen (Roth A.–Rotariu–Poledna 1995) látott napvilágot. A kötet 21 dolgozatot tartalmaz, öt tematikus csoportba sorolva: Max Weber személyisége és műve; az értékítélet a szociológiában; felelősség, hivatás és életstílus; Max Weber és a jelenkori társadalomtudomány; vallásszociológia.

A társadalomtudományok s ezeken belül a szociológia módszertanára, valamint segédtudományaira vonatkozó eredeti munka tudomásom szerint magyar nyelven nem jelent meg Erdélyben az utóbbi tizenkét esztendőben, azelőtt még annyira sem. Annál örvendetesebb, hogy éppen e tanulmány megírása közben vehettem kézhez Mezei Elemér és Veres Valér közös munkáját, a *Társadalomstatisztika* című, könyv alakban megjelentetett egyetemi jegyzetet (2001). Mint a szerzők helyesen megállapítják, a társadalomtudományok „mennységinek nevezett módszertana közvetlenül a társadalomstatisztikára épül, azzal összefonódik” (uo., 9.). Szakszerű társadalomstatisztikai megalapozás nélkül – s tegyük hozzá: szakszerű *általános* módszertani megalapozás nélkül – komoly, önálló, tudományos igényű szociológiai kutatás nem lehetséges. Az eredeti, magyar nyelvű módszertani dolgozatok azonban még váratnak magukra.

5. Kitekintés: feladatok, perspektívák

Az erdélyi magyar szociológiai mozgalom további fejlődésének, erőteljesebb kibontakozásának lehetőségei, követelményei, főbb irányai az előbbiekből következnek.

Az 1989 után kibontakozó magyar szociológusképzés eredményeképpen ma már tevékenykedik egy fiatal, buzgó és tehetséges kutatói gár-

da. Sokan töltenek be különböző intézmények keretében szociológusi munkakört és látnak el főként alkalmazott kutatási feladatokat. Jelentős már a – romániai és magyarországi – mesterfokú és doktori képzésben részesülő fiatalok száma. De a doktori fokozattal és magasabb – előadó tanári, professzori – oktatói fokozattal rendelkező, Erdélyben tevékenykedő szociológusok egy kéz ujjain megszámolhatók. A megkezdett doktorátusok sikeres befejezése, a magas fokon képzett kutatók számának gyors növekedése elsőrendű követelmény.

Ehhez kapcsolódó további követelmény a szociológiai kutatás intézményes hátterének fejlődése-fejlesztése. Gondolok itt a már létező – a fentiekben említett – műhelyek további erősítésére, elsősorban a BBTE-n működő magyar szociológiai részleg kiteljesedésére az erdélyi magyarság létkérdéseire szakosodott kutatóközpontként, de a többi erdélyi magyar főiskolai-egyetemi, szociológiai oktatási és kutatási egység fejlesztésére is. Az alapkutatás elsősorban és magától értetődően az egyetemi kutatóegységek, csoportok feladata.

Szükségesnek tartom továbbá egy (vagy több) közösségi vagy magánalapon szerveződő, oktatási feladatokat nem vállaló, a kutatásra összpontosító intézet mielőbbi létesítését. Egy ilyen intézetnek, nézetem szerint, elsősorban közvélemény-, valamint életmód-, életszínvonal- és életminőség-kutatásra, hátrányos helyzetű csoportok, esetleg deviáns jelenségek (alkoholizmus, kábítószerhasználat stb.) vizsgálatára kellene szakosodnia. Alkalmazott kutatásokról lenne szó, amelyek eredményeit a közéleti tevékenységben, szociális problémák kezelésében lehetne felhasználni, amelyek ugyanakkor másodlagos feldolgozás révén az alapkutatás számára is hasznos, sőt nélkülözhetetlen adatbázist szolgáltatathatnának. Egy ilyen intézet létesítése arra is alkalmas lenne, hogy az itthon vagy Magyarországon képezett ifjú erdélyi, az oktatásban elhelyezkedni nem tudó szociológusoknak állást, munkakört, a szülőföldön való érvényesülési lehetőséget biztosítson, a szociológiai kutatás személyi állományát erősítse.

Szükséges és hasznos lenne továbbá a fentiek értelmében egy önálló szakfolyóirat indítása, amely a sokasodó pályakezdők, de az érettebb kutatók számára is fórumot, nyilvános megmérettetési lehetőséget biztosítana. Nagyobb lélegzetű munkák – szerzői könyvek, tematikus tanulmánykötetek – megjelentetési lehetőségének biztosítására pedig az volna különösképpen ösztönző, ha valamelyik hazai magyar könyvkiadó felvállalná egy szociológiai (vagy legalább: társadalomtudományi) könyvsorozat gondozását, kiadását.

A kutatás személyi állományának és intézményi háttérének erősödése szükséges, de természetesen önmagában nem elégséges feltétele a magyar szociológiai mozgalom fejlődésének Erdélyben. A fejlődés fő vonala a tartalmi gazdagodás, tematikai bővülés és minőségi elmélyülés. El kell érniünk, hogy a modern szociológia minden ágazatának, részterületének legyen itthon avatott szakértője, művelője. Szükséges, hogy – legalábbis a fentebb jelzett tárgykörökben: az interetnikus viszonyok, a nemzeti kisebbségi öntudat, a társadalmi struktúra és mobilitás, az új elit és az új középosztály kialakulása, a kivándorlás–helybenmaradás kérdése, a modern/posztmodern mentalitás meggyökerezése, hagyományőrző és innovatív gondolkodásmód kapcsolata stb. – kisebb-nagyobb ujjgyakorlatok, rövidebb-hosszabb lélegzetű tanulmányok után végre könyv méretű, összefoglaló jellegű művek szülessenek, olyanok, amelyek a valóságfeltáró adatsorokat elmélyült és eredeti elméleti alátámasztással ötvözik. És olyanok, amelyek az itthoni kérdéseket a mai világ fő trendjeinek ismeretében, az azokkal való szerves összefüggésükben világítják meg. Ez a provincializmus meghaladásának, a nemzetközi tudományos vérkeringésbe való bekapcsolódásnak az útja.

SZAKIRODALOM

ALBERT LÖRINCZ Enikő

1999 *A drogjelenség mint adaptációs probléma*. Kolozsvár, Komp-Press

ALUAȘ, Ion–ROTH, Andrei

2000 Gemeindeforschung in Siebenbürgen (1965–1989), durch Soziologen der Universität Klausenburg. In: Weber, Georg–Weber, Renate (hg.): *Zugänge zur Gemeinde*. Soziologische, historische und sprachwissenschaftliche Beiträge.

Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag

ANDORKA Rudolf

2000 *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris

BALÁZS Ferenc

1936 *A rög alatt (1928–1935)*. Torda, Aranyosszéki Vidékfejlesztő

BALÁZS Sándor

1976 Dimitrie Gusti monografikus szociológiája In: Gusti, Dimitrie: *A szociológiai monográfia*. Bukarest, Kriterion

1979 *Szociológia és nemzetiségi önismeret*. A Gusti-iskola és a romániai magyar szociográfia. Kritikai tanulmány. Bukarest, Politikai Könyvkiadó

1995 *Identitástudatunk zavarai*. Bukarest, Kriterion

2001 *Barometrul relațiilor interetnice, Noiembrie 2001*. Centrul de resurse pentru Diversitate Etnoculturală–Metro Media Transilvania

BEN DAVID, Joseph

1997 *Éléments d'une sociologie historique des sciences*. Paris, Presses Universitaires de France

BÍRÓ Zoltán, A.

1998 *Stratégiák vagy kényszerpályák?* Tanulmányok a romániai magyar társadalomról. Csíkszereda, Pro-Print

BÍRÓ Zoltán, A.–LÖRINCZ József, D. (eds.)

1999 *Szeklerland in Transition*. Essays in Cultural Anthropology. Csíkszereda, Pro-Print

BODÓ Julianna (szerk.)

1996 *Elvándorlók?* Vendégmunka és életforma a Székelyföldön. Csíkszereda, Pro-Print

1998 *Fényes tegnapunk*. Tanulmányok a szocializmus korszakáról. Csíkszereda, Pro-Print

BODÓ Julianna–OLAH Sándor (szerk.)

1996 *Elmentünk?* Székelyföldi életutak. Csíkszereda, Pro-Print

1997 *Így élünk*. Elszegényedési folyamatok a Székelyföldön. Csíkszereda, Pro-Print

BÖZÖDI György

1938 *Székely bánja*. Kolozsvár, Glória

BÜHL, Walter L.

1974 *Einführung in die Wissenssoziologie*. München, Verlag C. H. Beck

- CONSTANTINESCU, Miron–BĂDINA, Ovidiu–GÁLL Ernő
1973 *Gândirea sociologică din România*. Ediția a II-a revăzută. București, Editura didactică și pedagogică
- CULIC, Irina–HORVÁTH István–LAZĂR, Marius (eds.)
2000 *Ethnobarometer*. Interethnic Relations in Romania, May–June 2000. Research Center for Interethnic Relations USAID
- CULIC, Irina–HORVÁTH István–STAN, Cristian (coord.)
1999 *Reflecții asupra diferenței*. Cluj-Napoca, Limes
- DEMETER Béla
1932 *Az erdélyi falu és a szellemi áramlatok*. Kolozsvár, Az Erdélyi Fiatalok Kiad., Minerva Rt.
- EGYED Péter (szerk.)
1984 *Változó valóság 1984*. Városkutatás. Bukarest, Kriterion
- GAGYI József (szerk.)
1996 *Egy más mellett élés*. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról. Csíkszereda, Pro-Print
- GAGYI József
1998 *Jelek égen és földön*. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön. Csíkszereda, Pro-Print
2001 *Messianizmus – millenarizmus a székely népi vallásosságban a 20. század közepén*. Kolozsvár (Doktori értekezés.)
- GÁLL Ernő
1958 *Sociologia burgheză din România*. Studii critice. București, Editura de Stat Pentru Literatură Politică
1994 *A nacionalizmus színeváltozásai*. Nagyvárad, Literator
1995 *Számvetés*. Huszonhét év a Korunk szerkesztőségében. Kolozsvár, Komp-Press
1999 *A felelősség új határai*. Budapest, Napvilág
- GUSTI, Dimitrie
1976 *A szociológiai monográfia*. Bukarest, Kriterion
- ***
1989 „Hát ide figyelj, édes fiam...” Esszék az ifjúságkutatás köréből. Albatrosz
- HORVÁTH István–LAZĂR, Marius
2001 Dinamica relațiilor interetnice din ultimul deceniu. *Altera* 16. 120–138.
- IMREH István (szerk.)
1978 *Változó valóság*. Szociográfiai tanulmányok. Bukarest, Kriterion
- IMREH István
1980 Venczel József öröksége. In: Venczel József: *Az önismeret útján*. Bukarest, Kriterion
- ***
1980 *Korunk évkönyv*. Ember, város, környezet. Kolozsvár
- MAGYARI-VINCZE Enikő
1997a *Analiza antropologică a naționalismelor est-europene*. Cluj-Napoca, Universitatea Babeș–Bolyai (Doktori értekezés)
1997b *Antropologia politicii identitare naționaliste*. Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene
1997c *Kísérletek kulturális elemzésre*. Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene

- MEZEI Elemér–VERES Valér
2001 *Társadalomstatisztika*. Kolozsvár, Egyetemi Kiadó
- MIKÓ Imre
1932 *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Kolozsvár, Az Erdélyi Fiatalok Kiad., Minerva Rt.
- NASTASĂ, Lucian–SALAT Levente (eds.)
2000 *Interethnic Relations in Post-Communist Romania*. Proceedings of the Conference „The Romanian Model of Ethnic Relations. The Last Ten Years, the Next Ten Years” – Bucharest, July 7–8, 2000. Ethnocultural Diversity Center, USAID
- NEMÉNYI Ágnes (ed.)
1999 *Rurality in Europe at the Threshold of Centuries*. Cluj-Napoca, ALSAND
- NEMÉNYI Ágnes
1994 *Mobilitatea socială în România*. Studiu zonal al navetismului. Cluj-Napoca (Doktori értekezés.)
1996 *Sociologie rurală*. Note de curs. Cluj-Napoca, Universitatea Babeş–Bolyai
1997 *Erdélyi falvak – gazdasági, szociális struktúrák és folyamatok*. Kolozsvár, ALSAND
1999 *Restructurare rurală și autosubzistența gospodăriilor familiale*. Studiu comparativ între România și Bulgaria. Cluj-Napoca, ALSAND
2002 *Faluszociológia*. Kolozsvár, Ábel
- POMOGÁTS Béla
2001 „Enciklopédikus hungarológia”. Szociográfia tegnap és holnap. *A Hét* október 25. 7.
- RAVETZ, Jerome R.
1971 *Scientific Knowledge and its Social Problems*. Oxford, Clarendon Press
- ROSTÁS Zoltán
2000 *Monografia ca utopie*. Interviuuri cu Henri H. Stahl (1985–1987). București, Paidea
2001 *O istorie orală a Școlii Sociologice de la București*. București, Printech
- ROTH Andrei–ROTARIU, Traian–POLEDNA, Rudolf (coord.)
1995 *Studii weberiene*. Cluj-Napoca, CLUSIUM
- ROTH Endre
1983 *Shakespeare – szociológiai olvasatban*. Bukarest, Kriterion
2000 *Nacionalizmus vagy demokratizmus?* Marosvásárhely, Pro Európa
- ROTH, Andrei
1994 „La fin de l’histoire” et la convergence des systemes sociaux. In: Gosselin, Gabriel–Van Haecht, Anne (dir.): *La réinvention de la démocratie*. Paris, L’Harmattan
1997 Staatliche Bürokratie und neue Eliten im posttotalitären Rumänien. In: Sterbling, Anton–Zipprian, Heinz (hg.): *Max Weber und Osteuropa*. Hamburg, Krämer, 181–204.
1997–1998 Clasa de mijloc, modernizarea și tranziția. *Studia Universitatis Babeş–Bolyai, Sociologia* 1–2. 41–71.

- 1998 Religiöse und Kirchliche Entwicklungen in Rumänien nach 1989. In: Pollack, Detlef-Borowik, Irena-Jagodzinski, Wolfgang (hg.): *Religiöser Wandel in den postkommunistischen Ländern Ost- und Mitteleuropas*. Würzburg, Ergon Verlag
- SALAT Levente
2001a *Multiculturalismul liberal*. Iași, Polirom
2001b *Etnopolitika: a konfliktustól a méltányosságig*. Marosvásárhely, Mentor
- SZABÓ Attila, T.
1938 *A transylvan magyar társadalomkutatás*. Kolozsvár, EME
- SZILÁGYI Györgyi–FLÓRA Gábor
1998 Biserica și societatea în societatea de tranziție. *Revista de cercetări sociale* 2. 64–79.
- TÓTH Sándor
1989 *Jelentés Erdélyből*. Magyar Füzetek. France, Dialogues Européens
1990 *Quo vadis, Românie?* Budapest, Hungarian Human Rights Foundation, Katalizátor Iroda
1993 *A nemzet európai modelljéről*. Kísérlet annak tisztázására, hogy mi a nemzet szerepe az emberré válás folyamatában. Bukarest, Kriterion
- TÚROS Endre (szerk.)
1995 *Változásban*. Elemzések a romániai magyar társadalomról. Csíkszereda, Pro-Print
- VENCZEL József
1936 De la autocunoașterea națiunii la știința națiunii. Note asupra încercărilor de cercetare a satelor maghiare. *Sociologie românească* 1. 6. 22–25.
1980 *Az önismeret útján*. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből. Bukarest, Kriterion
1988 *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- VERES Valér (coord.)
2000 *Liceeni ardeleni în tranziție*. Cluj-Napoca, Limes
- VERES Valér
2000 *Nemzeti vagy nemzedéki integráció?* Kolozsvár–Budapest, Limes–Új Mandátum

Folyóiratok

- 1993–1997 *Antropológiai Műhely*. Csíkszereda
1900–1992 *Átmenetek*. A mindennapi élet antropológiája. Csíkszereda
1990–2000 *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*. Series Sociologia. Cluj-Napoca
WEB. Szociológiai folyóirat. A MaxWeber Szociológiai Szakkollégium lapja. Kolozsvár

DEMOGRÁFIAI KUTATÁSOK ERDÉLY NÉPESSÉGÉNEK ALAKULÁSÁRÓL A XIX–XX. SZÁZADI NÉPSZÁMLÁLÁSOK TÜKRÉBEN

A 90-es évek demográfiai írásai között számottevő arányban szerepelnek a jelenkori és a hajdani Erdély helyzetét bemutató vagy elemző munkák.

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszékének egy kis csoportja, 1996-tól több kötetben kiadta az Erdély területén végrehajtott népszámlálások településenkénti adatsorait az 1992-es népszámlálás idején érvényes közigazgatási beosztás szerint elrendezve, román nyelven. A *Studia Censualia Transsilvanica* sorozat kötetei csak megjelent (a tárgyalt korban vagy később kiadott) forrásokat dolgoznak fel, amelyek szinte mind magyar nyelvűek. A kötetek felölelik azokat a településeket is, amelyek szerepelnek ugyan a forrásművekben, de nem tartoznak a jelenkori Erdélyhez, mára már moldvai vagy olténiai megyék helységei. Az a néhány, a Tisza két partján elterülő máramarosi helység, amely a magyar fennhatóság idején osztatlan volt, korabeli teljes területével tűnik föl a kötetekben, viszont ma ezeknek csak egyik része esik Románia területére, a jobb parton fekvő településrészek Ukrajnához tartoznak.

Minden kötet három részből áll. Az első rész a számszerű adatsorokat a már említett közigazgatási eloszlás alapján mutatja be: megyék, municípiumok, városok, községek, és az ezeket alkotó települések szerint. A városok és községek adatai összesítésben is megjelennek a felsorolás után, a megyei összesítések pedig a táblás anyag végén kapnak helyet, még az első részben. Ahol a mai település több korabeli helységből alakult ki, ott megtalálható a jelenlegi hivatalos név után az alkotó helységek adatainak összege, alatta kisebb és dőlt betűvel szedve az alkotó települések román neve és adatsora. A második rész a forráskötet szerinti elrendezésben tartalmazza a települések korabeli nevét és mai román megfelelőjét, ez utóbbinál zárójelben megadva a közigazgatási hovatartozást is. A harmadik rész egy román–magyar helynévmutató, a román

megnevezés szerint betűrendbe szedve. Itt a jelenlegi hivatalos név után (ugyanúgy, mint a második részben) zárójelbe téve a város vagy község teljes neve áll, valamint a megye kétbetűs rövidítése, ezt követi a forrásban használt név és utána zárójelben a korabeli közigazgatási rendnek a második részben található számkódjai (például a római szám a vármegye sorszáma, az arab szám pedig a járás sorszáma a második részben, ami a határ menti vármegyék esetében nem mindig egyezik a forrásként használt kötetbeli sorszámozással).

Az első kötet (Rotariu–Semeniuc–Mezei 1996) az 1850-es népszámlálás adatait teszi közzé, forrásként felhasználva az 1983-ban Dávid Zoltán (1994b) és munkatársai által belső használatra és csupán 30 példányban megjelentetett művet (ez eredeti forrásanyagot dolgoz fel, melyet 1974-ben fedeztek fel a budapesti Országos Levéltárban). A román nyelvű kiadvány településenként az alábbi adatokat tartalmazza: a helység jelenlegi neve után az 1850-es jogállása (község, város), majd a házak és lakások száma, a honos népesség száma, távollevők és idegenek száma, a jelenlevő népesség száma. A következő rovatok a honos népesség eloszlását tartalmazzák nemek és családi állapot szerint, nemzetiség szerint, felekezet szerint. Megtalálható még a 17–26 éves katonaköteles férfiak száma, valamint a lovak és szarvasmarhák száma is.

A második kötet (Rotariu–Semeniuc–Pah 1997) az 1857-es népszámlálás adatait dolgozza fel egy korabeli anyag alapján. A hely, év és kiadó nélküli mű melléklet egy törvényjavaslathoz és csupán a népesség számát és felekezeti eloszlását, valamint a házak számát tartalmazza egy javasolt közigazgatási eloszlás szerint.

A budapesti Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában őrzött részletes községsoros adatokat (csak a történeti Erdélyről maradtak fenn egy kéziratban, de egy járás anyaga olvashatatlan) 1992-ben Dányi Dezső eredeti formában közreadta, ezt a művet használja forrásként a *Studia Censualia Transsilvanica* harmadik kötete (Rotariu–Semeniuc–Mezei 1997). A települések adatai négy oldalon sorakoznak. Az első oldalon a helység jelenlegi neve után a házak és lakások száma következik, a jelenlevő honos népesség száma, az idegenek, távollevők száma, jelenlevő és távollevő férfiak, illetve nők száma, végül a honos népesség (jelenlevők és távollevők) száma zárja az oldalt. A második oldal a honos népességet mutatja be felekezeti hovatartozás szerint, majd nemenként családi állapot szerint. A következő oldalon nemenként hat-hat korcsoportra osztva találjuk a népességet, az utolsó, negyedik oldalon pedig 17 rovatban a 14 éven felüli férfiak foglalkozás szerinti eloszlását kapjuk.

A sorozat negyedik kötete (Rotariu–Semeniuc–Mureşan 1997) az 1880-as népszámlálás anyagát tartalmazza, településenként a házak számát, a népesség összlétszámát és felekezet valamint anyanyelv szerinti eloszlását, végül az utolsó rovatban az írni-olvasni tudók számát.

Az ötödik és a hatodik kötet (Rotariu–Semeniuc–Mezei 1999a, 1999b) teljesen hasonló rovatokat tartalmaz, mivel az 1900-as és az 1910-es népszámlálásokat közlétező korabeli kiadványok azonos felosztásban tartalmazzák az adatokat. A nagyszámú rovat négy oldalt tesz ki a román nyelvű kiadásokban. A jelenlegi név után a helység területe következik (katasztrális holdban, ahogy az eredeti kötetben található), a házak száma után az idegenek és a távollevők száma sorakozik, majd a polgári és a katonai népesség száma, végül az első oldalt a polgári és katonai népesség összlétszáma zárja. A második oldalon az anyanyelvi és felekezeti eloszlások találhatóak. A harmadik oldal újra a település jelenlegi nevével indul, majd ez után az írni-olvasni tudók és a magyarul tudók száma olvasható, valamint a 7 korcsoportra bontott népességszám. A negyedik oldalon előbb a népességszám nemek szerinti, majd családi állapot szerinti felbontásban található, az utolsó rovatok a házak számát tartalmazzák a ház falai (4. rovat), valamint a tetőzet (3. rovat) szerint.

A sorozat következő kötete az 1941-es két népszámlálást (északon a magyar hatóságok, délen pedig a román adminisztráció által végrehajtott cenzust) dolgozza fel, és a 2002. év első felében fog megjelenni. Az 1930-as román népszámlálás anyagát bemutató kötet is nyomdakész állapotban van, de kiadása anyagi okok miatt késik. Tervbe van véve az 1890-es népszámlálás szegényes anyagát tartalmazó korabeli kiadvány feldolgozása, az 1895-ös mezőgazdasági census bőséges anyagát, az 1901–1910-es évek népmozgalmi adatait településenként közlő kötetek román nyelven és mai közigazgatási rend szerinti elrendezésben való megjelentetése.

A fentebb említett, eddig megjelent, valamint tervbe vett művek nyers adatközlések, a szerzők a forrásmunkák pontos és teljes körű közvételét tűzték ki célul. A kötetek lábjegyzetekben tartalmazzák a forrásanyagban fellelhető magyarázatokat, megjegyzéseket.

A népszámlálási eredmények feldolgozásainak és elemzéseinek száma igen nagy, ezek közül figyelemre méltó Varga E. Árpád hat kötetre tervezett sorozata, amelyből eddig már négy (Varga 1998a, 1999a, 2000a, 2001) napvilágot látott. Ezek az erdélyi népesség felekezet és anyanyelv/nemzetiség szerinti eloszlásának alakulását tartalmazzák, kötetenként 3–4 erdélyi megye népességének helyzetét bemutatva. A kötetek a részletes bevezető után megyénként, az össznépesség dinamikáját feleke-

zet és anyanyelv/nemzetiség szerint mutatják be (előbb a megye municípiumainak, városainak, községeinek és az őket alkotó települések lakosságának dinamikáját felekezeti megoszlásban, utána pedig anyanyelv/nemzetiség szerinti bontásban).

Varga E. Árpád e köteteken túl számos elemző írást is közölt különböző kiadványokban (Varga 1992, 1994a, 1994b, 1996a, 1996b, 1996c, 1997, 1998a,c), sőt a Püski Kiadó egy kötetbe gyűjtött válogatást is megjelentetett ezekből (Varga 1998b).

A jelenkori Erdély vagy csak bizonyos erdélyi régiók demográfiai viszonyairól és ezeknek alakulásáról számos írás jelent meg, az összes megemlíteni szinte lehetetlen, ezért előre is elnézést kérek azoktól, kiknek munkáját, művét nem soroltam fel e jegyzékben.

SZAKIRODALOM

DÁNYI Dezső

1992 *Erdély 1857. évi népszámlálása*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal

DÁVID Zoltán

1994a Adatok az 1850. évi erdélyi népszámlálás értékeléséhez. *Statisztikai Szemle* 72. 6. 481–490.

1994b *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás*. 2., jav. kiad. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal Levéltára

KEPECS József (szerk.)

1996 *Az erdélyi települések népessége nemzetiség szerint (1930–1992)*. (Összeáll. Czibulka Zoltán.) Budapest, Központi Statisztikai Hivatal

KLINGER András

1991 Erdély népessége anyanyelvi összetételének alakulása. *Statisztikai Szemle* 69. 10. 813–835.

NYÁRÁDY Károly, R.

1987 Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig. *Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének történeti demográfiai füzetek* 3. 7–55.

1996 Az 1977. évi romániai népszámlálás eredményeinek kiértékelése, különös tekintettel a nemzetiségi és anyanyelvi viszonyokra. In: Nyárády R. Károly–Varga E. Árpád: *Erdély etnikai arculatának változása*. Budapest, Teleki László Alapítvány Könyvtára, 15–70. (Előszó: Kápolnai Iván. A jegyzeteket kiegészítette Varga E. Árpád.)

1997 Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig. *Erdélyi Múzeum* 59. 1–2. 1–39.

ROTARIU, Traian (coord)–SEMENIUC, Maria–MEZEI Elemér

1996 *Recensământul din 1850. Transilvania*. Seria Studia Censualia Transilvanica. București, Staff

1997 *Recensământul din 1857. Transilvania*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. Seria Studia Censualia Transilvanica. București, Staff

1999a *Recensământul din 1900. Transilvania*. Seria Studia Censualia Transilvanica. București, Staff

1999b *Recensământul din 1910. Transilvania*. Seria Studia Censualia Transilvanica. București, Staff

ROTARIU, Traian (coord)–SEMENIUC, Maria–MUREȘAN, Cornelia

1997 *Recensământul din 1880. Transilvania*. Seria Studia Censualia Transilvanica. București, Staff

ROTARIU, Traian (coord)–SEMENIUC, Maria–PAH, Iulian

1997 *Recensământul din 1857. Transilvania*. Seria Studia Censualia Transilvanica. București, Staff

VARGA Árpád, E.

1992 *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*. Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez. Budapest, Regio, MTA Történettudományi Intézet

1994 Az erdélyi magyarság lélekszámáról. *Tiszatáj* 8. 78–96.

1994 Erdély anyanyelvi, nemzetiségi és felekezeti statisztikája 1880–1992. *Magyarság és Európa* 2. 4. 20–52.

1996a A romániai magyarság főbb demográfiai jellemzői az 1992. évi népszámlálás eredményei alapján. *Hitel* 9. 3. 68–84.

1996b Despre numărul maghiarilor din Transilvania. Poate fi autentic ceea ce nu e exact? Poate fi exact ceea ce nu e lipsit de echivoc? (Traducere de Skultéty Sándor.) In: *Fizionomia etnică și confesională fluctuantă a regiunii Carpato-balcanice și a Transilvaniei*. Odorheiu Secuiesc, Asociația Culturală Haáz Rezső, *Caiete Muzeale* 14. 45–81.

1996c Limbă maternă, naționalitate, confesiune. Date statistice privind Transilvania în perioada 1880–1992. (Traducere de Skultéty Sándor.) In: *Fizionomia etnică și confesională fluctuantă a regiunii Carpato-balcanice și a Transilvaniei*. Odorheiu Secuiesc, Asociația Culturală Haáz Rezső, *Caiete Muzeale* 14. 83–116.

1997 A népesség fejlődése, az etnikai és felekezeti viszonyok alakulása a jelenkori Erdély területén 1869–1920 között. *Erdélyi Múzeum* 59. 1–2. 40–87.

1998a *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Csíkszereda, Pro-Print

1998b *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Tanulmányok. Budapest, Püski

1998c Erdély magyar népessége 1870–1996 között. *Magyar Kisebbség* IV. 3–4. 331–407.

1999a *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. II. Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye. Népszámlálási adatok 1850/1869–1992 között*. Csíkszereda, Pro-Print

1999b Recensămînte ale populației pe teritoriul Transilvaniei, în perioada 1850–1910. In: Rotariu, T. (coord.): *Recensămîntul din 1910. Transilvania*. București, Staff, 693–711.

2000a *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája III. Arad, Krassó-Szörény és Temes megye. Népszámlálási adatok 1869–1992 között*. Csíkszereda, Pro-Print

2000b Vasile Ghețau előreszámítása Románia nemzetiségeiről (1992–2025). *Hitel* 13. 7. 73–88.

2001 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája IV. Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs megye. Népszámlálási adatok 1869–1992 között*. Csíkszereda, Pro-Print (é. n.) Limbă maternă, naționalitate, confesiune. Date statistice privind Transilvania în perioada 1880–1992. (Traducere de Skultéty Sándor.) In: *Fizionomia etnică și confesională fluctuantă a regiunii Carpato-balcanice și a Transilvaniei*. Odorheiu Secuiesc, Asociația Culturală Haáz Rezső, *Caiete Muzeale* 14. 83–116.

ERDÉLYI MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNY. 1990–2001.

Az erdélyi közgazdasági kutatások az 1989 decemberi események után megkésve kezdődtek újra. A késedelemnek több oka is volt.

A *legfőbb ok* a Bolyai Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának a felszámolása volt. A két kolozsvári tudományegyetem, a magyar Bolyai és a román Babeş egyetemnek 1958-ban erőszakkal kikényszerített egyesítésével a hatalom titkos célja a magyar nyelvű felsőfokú oktatás fokozatos elsorvasztása volt. Az első lépést ezen az úton a Közgazdaságtudományi Kar megszüntetése jelentette. Az ürügy az volt, hogy mivel a Babeş Tudományegyetemen nem folyt közgazdászképzés, a kölcsönöség elve szerint az egyesített egyetemen magyar nyelvű közgazdász fakultást sem lehet működtetni. Román nyelvű közgazdasági fakultás felállítására pedig hiányoztak mind a tárgyi, mind a személyi feltételek. Erre a mondvacsinált okra való hivatkozással került sor a magyar nyelvű közgazdász képzés megszüntetésére az egyesítéssel egy időben. A Bolyai Egyetem közgazdász hallgatói választhattak: vagy átiratkoznak a bukaresti Közgazdasági Akadémiára, s tanulmányaikat ott folytatják, természetesen román nyelven, vagy lemondanak a közgazdász pályáról, és külföldzeti vizsgával átiratkoznak a jogtudományi vagy a filozófia szakra, ahol egy ideig még magyar nyelven folytathatták egyetemi tanulmányaikat (a jogtudományi karon rövidesen ugyancsak megszüntették a magyar nyelvű képzést). Az intézkedés viszonylag kevés hallgatót érintett, ugyanis az egyesítést megelőzően a magyar nyelvű közgazdászképzés felszámolására már több kísérlet történt, s emiatt magasabb évfolyamok nem voltak. Az utolsó évek az egyesítés évében végeztek, így az egyesítés idején csak elsőéves közgazdászhallgatók voltak. Az, hogy a magyar nyelvű közgazdasági kar megszüntetésére felhozott magyarázat valójában a hatalomnak a magyar nyelvű felsőfokú oktatás fokozatos felszámolására irányuló titkos tervét palástolta csupán, kitűnik abból is, hogy alig három év múltán a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen önálló közgazdaságtudományi kart állítottak fel, az új karon azonban a képzés kizárólag román nyelven folyt. Ez a helyzet 2000 szeptemberéig maradt fenn, ami-

kor a rendszerváltozás után folytatott harc eredményeként, nemzetközi nyomás hatására, negyvenegy év után újraindult a magyar nyelvű közgazdászképzés a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen. A sors iróniája egyébként az volt, hogy az 1962-ben létesített román nyelvű közgazdasági karon, mivel megfelelő egyetemi státussal rendelkező román szakember alig akadt, az új kar vezetősége kénytelen volt a megszüntetett magyar kar tanszemélyzetét felkérni, hogy lássa el az oktatói munkát. Így éveken keresztül a kar főleg magyar nemzetiségű tanszeméllyel működött, elismerten kitűnő eredménnyel. Ez nem volt véletlen, hiszen a magyar előadók mindannyian alapos szakmai tudással és bőséges oktatói tapasztalattal rendelkeztek, s anyanyelvi szinten beszéltek románul.¹

Az újrainduló magyar nyelvű közgazdasági kutatás csököttségének *másik oka* a magyar nyelvű publikálás korlátozottsága volt. Romániában magyar nyelvű közgazdasági szaklap 1990 előtt nem volt, és utána sem jött létre. A második világháborút követően magyar nyelvű közgazdasági jellegű tudományos munkák kiadására egy ideig volt lehetőség a bukaresti Állami Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál, később pedig a Tudományos Könyvkiadónál. E két kiadónál az évek során több közgazdasági tárgyú mű jelent meg magyar nyelven. Ezek szerzői, döntő többségükben, a Bolyai Tudományegyetem jog- és közgazdaságtudományi karának tanszületi tagjai közül kerültek ki.

A két kolozsvári egyetem egyesítése után a közgazdasági szakdolgozatokat magyar nyelven megjelentető könyvkiadókat is felszámolták. Ezzel a magyar nyelvű publikálás ellehetetlenült. Az erdélyi magyar közgazdasági kutatás azonban nem szűnt meg. A Babeş–Bolyai Tudományegyetem közgazdaságtudományi karán oktató népes magyar tanszemélyzet, jóllehet román nyelven tanított, tovább folytatta tudományos tevékenységét. Könyveik, tanulmányaik azonban csak román nyelven jelenhettek meg. Magyar nyelvű publikálásra a kulturális folyóiratok nyújtottak lehetőséget. Ez a magyarázata annak, hogy ettől kezdve mind gyakrabban találunk a *Korunkban*, *Utunkban*, *A Hétben*, a *Művelődésben* valamint az országos és helyi napilapokban közgazdasági témájú tanulmányokat, cikkeket.

Az 1990 előtti közgazdasági jellegű közlemények szűkösségének *harmadik oka*, amely nemzetiségi hovatartozástól függetlenül, egyaránt érin-

1 Berényi Ádám, Csákány Béla, Cseke Vilmos, Dani Ernő, Farkas István, Fogarasi József, Furdek Mátyás, Kerekes Jenő, Keresztes Endre, Kohn Hillel, Kröbl Pál, Kulcsár Géza, Péter György, Szigeti Zoltán, Szűcs Zoltán, Tóth Annamária, Vodnár János, Veress Endre.

tette az egész romániai közgazdász-társadalmat, az volt, hogy gazdasági s főleg gazdaságpolitikai téren újat csak a pártvezetés, pontosabban a párt vezetője mondhatott. A közgazdász szakembereknek, elméleti vagy gyakorlati szakembereknek egyaránt, hivatalból előírt feladatuk, sőt kötelességük az volt, hogy megmagyarázzák a párt által meghirdetett irányelvek *helyességét, nagyszerűségét, egyedül üdvözítő voltát* s nem utolsósorban *tudományos* megalapozottságát. Ennek tulajdonítható, hogy a közgazdaságtudomány területén a szakemberek kutatásaik során ez időben többnyire előnyben részesítették a technikai jellegű (vezetéstechnikai, szervezéstechnikai, számítástechnikai, nyilvántartás-technikai) témákat, de ezeket is inkább mikroszinten, a gazdasági egységek szintjén tanulmányozták. Lehetőleg kerültek a makrogazdasági, nemzetgazdasági szintű problémákat.

1. Az 1989 decemberi események kihatása az erdélyi magyar közgazdaságtudományok helyzetére

Az 1989 decemberi események után gyökeres változásoknak lehetünk tanúi társadalmi, gazdasági és politikai téren egyaránt. A tudományok művelői új helyzet, új feladatok elé kerültek, ugyanakkor új lehetőségek nyíltak számukra. Megszűnt a több évtizedes földrajzi és szellemi elzártság. A tudósok megszabadultak a hatalom által rájuk kényszerített egyoldalú világnézet, a marxi-lenini gondolkodás terhéől.

Nem vitás, hogy a változás, a változtatás szükségessége a tudomány valamennyi ágazata közül a közgazdaságtudományokat érintette legnagyobb mértékben, hiszen a kötelező központi utasításon alapuló szocialista tervgazdálkodás helyébe a magántulajdonon alapuló piacgazdálkodás lépett, amely gyökeres átalakulásokat követelt a közgazdaság művelőinek gondolkodásában, függetlenül attól, hogy elméleti vagy gyakorlati téren fejtették ki tevékenységüket.

Nyilván ez nem történhetett meg egyik napról a másikra. Időre volt szükség, hogy az emberek megismerjék, elsajátítsák a piacgazdaság elméletét és gyakorlatát. Megfelelő intézményi háttérre volt szükség, amellyel nem rendelkezett a romániai magyar társadalom. A közgazdaságtan terén, amint előzőleg erre már rámutattunk, magyar nyelvű képzés sem felső-, sem középfokon nem volt. Ha annak idején nem számolták volna fel a magyar nyelvű közgazdász-képzést, akkor a változások után azonnal el lehetett volna kezdeni az elengedhetetlenül szükséges átképzést. Állami intéz-

mény híján a feladatot az 1990 augusztusában kolozsvári székhellyel megalakult Romániai Magyar Közgazdász Társaság (a továbbiakban RMKT) vállalta magára. Az RMKT felkérésére a Magyar Közgazdasági Társaság, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem segítségével Erdély négy központjában (Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely és Székelyudvarhely) tizenhat részes előadás-sorozatot szervezett, amelyen rangos magyarországi szakemberek a piacgazdaságra való áttérés időszerű kérdéseiről beszéltek, főleg közgazdászokból álló népes hallgatóságnak. Az évek során folyamatosan rendezett előadások nagyban hozzájárultak közgazdászaink elengedhetetlen szakmai átképzéséhez, de nagy lendületet adtak az erdélyi magyar tudományos kutatás egészének újraindulásához is.

Az RMKT által a magyar nyelvű közgazdasági kutatás támogatására kifejtett számtalan erőfeszítés közül kiemelkedik a *Közgazdász Fórum* című szakfolyóirat kiadása. Erdélyben jelenleg ez az egyedüli szaklap, amelyben közgazdasági tárgyú tanulmányokat lehet közölni magyar nyelven. Kezdetben negyedévenként jelent meg, 2002-től kéthavonta. Színvonalas, minden tudományos igényt kielégítő közleményeivel elismerést vívott ki határon innen és határon túl.

2. A magyar közgazdasági kutatás Erdélyben 1990 után

Ha megvizsgáljuk az 1990–2001 közötti időszakban a közgazdaságtudományok területén az erdélyi magyar közgazdászok által végzett kutatások jegyzékét, azt tapasztaljuk, hogy a közgazdaságtudomány alkalmazott ágazatai uralkodnak el benne az elméleti ágazatok rovására. Klasszikus értelemben vett alapkutatót inkább csak az egyetemeken dolgozók folytattak a magántulajdonon alapuló piacgazdaságra szabott közgazdaságtani tankönyvek, egyetemi jegyzetek megszerkesztése során.

Másik észrevételünk az, hogy a modern gazdasági tevékenységben a fejlett országok vállalkozói által alkalmazott eljárások, módszerek hazai hasznosítása iránt inkább a fiatal közgazdászok érdeklődnek.

Vegyük sorra a közgazdaságtudomány néhány ágazatát. A tudományos kutatói műltra visszatekintő közgazdászok, többségükben egyetemi tanárok, a kezdeti tapogatózás után viszonylag hamar és nagy lendülettel fogtak hozzá a tudományos kutatáshoz 1990 után. Kezdetben főként előadásokat tartottak, alkalmi cikkeket közöltek, de ezzel párhuzamosan, felkérésre, nagyobb tanulmányokat is írtak az ország gazdasági talpra állításáról, a piacgazdaságra való áttérésről, Erdély gazdasági fejlesztésé-

ról, továbbá elemzéseket készítettek az RMDSZ-nek az országgyűlésen előterjesztett gazdasági jellegű törvényjavaslatokkal kapcsolatban. Ilyen dolgozatok elkészítésében vettek részt ismert kolozsvári közgazdászok, többek között Berényi Ádám, Csákány Béla, Furdek Mátyás és Kerekes Jenő ny. egyetemi tanárok, Vincze Mária egyetemi tanár, Guzs Ferenc, Nagy Ferenc, Ráduly Jenő és Tompa István okl. közgazdászok. A kutatómunka fellendülését az erdélyi szerzők könyveinek egyre növekvő száma, a szakembereink által írt tanulmányok hazai és külföldi szaklapokban való mind gyakoribb megjelenése is bizonyítja.

A következőkben megpróbáljuk feltérképezni az 1990 és 2001 között a közgazdaságtudomány különböző ágazataiban erdélyi szakemberek által kifejtett kutatómunkát, természetesen nem a teljesség igényével. A már említett okok miatt nem szorítkozhatunk kizárólag a magyar nyelven megjelent tanulmányokra, szükségszerűen foglalkoznunk kell a magyar szerzőktől román vagy más idegen nyelven megjelent tanulmányokkal is. Nem időrendben, hanem tárgykörök szerint csoportosítottuk az eredményeket.

Úgy gondoljuk, hogy helyesen cselekszünk, ha a közgazdaságtan két elméleti alapágazatával, mégpedig a *mikro- és a makroökonómiával* kezdjük. E két ágazat több könyvet adott. Szerzőik (Vorzsák Magdolna és Kovács L. Sándor) a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen oktatói. A könyvek mindegyike román nyelven jelent meg (Vorzsák M.: *Microeconomie*, M. Vorzsák: *Macroeconomie*; M. Vorzsák–L. Al. Kovács: *Microeconomie. Abordare teoretică şi practică.*) Mikro- és makroökonómiai tanulmányok Birtalan Ákos és Somai József tolla alól kerültek ki. Több tanulmány íródott Románia gazdaságpolitikájáról, külkereskedelméről, a magánosítás, az átalakulás kérdéseiről (Vida 1995; Vincze Gy. 1993; Baranyai 1998; Burus 1999; Domokos 1996; Neményi Á. 1995; Neményi J. N. 1994). Ide sorolhatjuk még Birtalan Ákos 2001-ben román nyelven megjelent könyvét, melyben Közép- és Kelet-Európa piacainak ártértékelődését vizsgálja, különös hangsúlyt helyezve Románia külkereskedelmére, Románia külkereskedelmi kapcsolatainak alakulására az Európai Unió, valamint a CEFTA tagországaival (Birtalan 2001c). Meg kell jegyeznünk, hogy Románia gazdaságpolitikájának időszerű kérdései állandóan foglalkoztatják Birtalant, amint azt jelentős számú tanulmánya, cikke, vitaindítója mutatja (*Magyar Kisebbség, A Hét, Tribuna Economică* stb.), s több országos és nemzetközi szinten rendezett tanácskozáson tartott előadásokat e tárgykörben. Ugyanitt említjük Kiss Ferenc ny. egyetemi tanár *Románia belépése a CEFTA-ba* (1997) című munkáját és Somai József *Egy nemzeti kisebbség makro- és mikro-gazdaságpolitikájának dilemmái*

(1999) című tanulmányát. Ide sorolhatók továbbá Neményi József Nándor tanulmányai, cikkei, referátumai, melyekben a román gazdaságpolitika időszerű kérdéseiről értekezik. Ezekkel a kérdésekkel a fiatal közgazdászok is foglalkoznak. *Románia az európai integráció útján* c. dolgozatukkal Fákó Péter és Godra Árpád az RMKT pályázatán első díjat nyertek (2001).

Fiatal és korosabb közgazdászok körében egyaránt egyre növekvő érdeklődés tapasztalható a *vidékfejlesztés*, a *gazdasági régiók*, a *kistérségek*, az *idegenforgalom* s azon belül a *faluturizmus* iránt. Ez utóbbinak közismerten nagy jelentősége van egész Erdélyben s nem utolsósorban a Székelyföldön. Tudományos konferenciákon, tanácskozásokon, kerekasztal-megbeszéléseken gyakran szerepelnek közgazdászaink e kérdéseket elemző előadásokkal. Hazai és külföldi szakfolyóiratokban is egyre nagyobb számban jelennek meg erdélyi szerzőktől ilyen tárgyú tanulmányok. A szerzők között első helyen Vincze Mária egyetemi professzor-asszonyt kell megemlítenünk. Szerteágazó tevékenységét szakmai körökben határainkon túl is nagyra értékelik. A romániai s azon belül az erdélyi mezőgazdaság égető kérdéseivel, valamint a vidékfejlesztéssel kapcsolatos tanulmányai folyóiratokban, tanulmánykötetekben jelentek meg, nemcsak magyar és román nyelven, hanem több világnyelven is (Vincze M. 1992a, 1992c, 1993a, 1993b, 1994a, 1994c, 1995, 1997a, 1998a, 2000a, 2001e, 2001f).

Vincze Máriának a romániai falu és mezőgazdaság, valamint a vidékfejlesztés időszerű kérdéseit elemző tanulmányai is jelentős számban jelentek meg, románul vagy világnyelveken (Vincze M. 1992b, 1996, 1997b, 1998b, 1999a, 1999b, 2000b, 2001b, 2001c, 2001d).

A mezőgazdaság helyzetével behatóan foglalkozott már 1990 előtt is Péter György ny. egyetemi tanár. Furdek Mátyással könyvük jelent meg *Mínőség és hatékonyság az intenzív mezőgazdaságban* címmel. Pétert 1990 után is főleg a mezőgazdaság kérdései érdekelték (Péter 1993, 1994, 1998).

A román mezőgazdaság időszerű kérdéseiről, a falufejlesztés problémáiról Neményi József Nándornak több tanulmánya jelent meg (Neményi J. N. 1993, 1999). A vidékfejlesztés kérdéseit taglalja tanulmányában Borbély László is (2000).

Mint már említettük, a fiatal korosztályhoz tartozó közgazdászok is egyre nagyobb érdeklődést mutatnak a vidékfejlesztés kérdése iránt. Ez főleg Vincze Mária professzorasszonynak az érdeme, mivel a közgazdasági karon jó néhány hallgatót sikerült bevonnia vidékfejlesztési kutatásaiba, az EME keretében pedig előkészítőket szervezett a fiatalok számára.

Ezekon más szakok hallgatói is részt vettek: szociológusok, jogászok, földrajzosok. A hallgatók a terepmunkában is részt vettek (Felsőkalotaszeg, Kászon vidéke). Kistérségi kutatásokról szóló dolgozataikat Tudományos Diákköri Konferenciákon mutatták be.

Fiatalközgazdászok az RMKT kutatóműhelyében is foglalkoztak/foglalkoznak a régiófejlesztéssel, vidékfejlesztéssel, a kistérségekkel. A két munkacsoport egyike a Nyárádmente északi részén, a Bekecsalján, a másik a közép-erdélyi Mezőségen, Széken végzett kutatásokat. Tanulmányaik a *Közgazdász Fórum* 2001. évi első számában jelentek meg (Csatlós–Kelemen 2001; Sükösd 2001).

Románia gazdasági régióival más szerzők is foglalkoztak. Tanulmányaik szakfolyóiratokban, gyűjteményes kötetekben jelentek meg (Kerekes J.–Mezei 2000a–b; Kerekes G. 2000; Lantos 2000; Mátéffy 2000 és 2001; Kolumbán 2001; Kerekes J. 2001, Bodó–Bognár 2001; Pécsi 1999; Bodó 1999; Veress H. 2000)

A teljesség kedvéért megemlítjük az RMKT-nak a vidékfejlesztési kutatásokat ösztönözni kívánó vállalkozását. 1994-ben az RMKT pályázatot hirdetett kistérségek, falvak fejlesztésének tanulmányozására. Az első kezdeményezés kudarcba fulladt. A pályázati felhívásra senki sem válaszolt. Következő esztendőben az RMKT pályázatára három jelígis dolgozat érkezett be, ezek közül a bírálóbizottság kettőt jutalmazott. Az első díjat a *Torockó község és környezete hosszú távú fejlesztésének gazdasági terve* c. tanulmánynak ítelték oda (Füru–Fritsch 1996), a második díjat a *Területfejlesztés a Gyergyói-medencében* c. dolgozat nyerte el (Bereczki Ó.–Csörgő 1996). A harmadik dolgozatot a bizottság nem érdemesítette díjazásra.

A vidékfejlesztéssel szorosan összefügg a *turizmusfejlesztés*. Jelentősége igen nagy, hiszen Erdély úgyszólván valamennyi vidéke rendkívül gazdag turisztikai látványosságokban, gyógyvizei messze földön ismertek. Ennek ellenére az erdélyi idegenforgalom 1990 után nagyon visszaesett. Az évek során számos tanulmány jelent meg Erdély különböző vidékeinek turizmusáról (Birtalan 1999a, 1999b; Gál 1999; Farkas 2001).

Szintén számottevő érdeklődést mutatnak az erdélyi magyar közgazdászok az alkalmazott közgazdaságtan egy másik ágazata, a vezetéstudomány iránt, amelyre a magyar szakirodalom köztudottan az angol nyelvből átvett *menedzsment* elnevezést használja. Az ágazat művelésében igen nagy érdemei vannak Domokos Ernő egyetemi tanárnak. Domokos jóval 1990 előtt eljegyezte magát ezzel a tudománnyal, hiszen már korábban több ilyen tárgyú tanulmánynak, könyvnek társszerzője, szerzője volt. Munkái magyar és román nyelven jelentek meg, helyel-közzel an-

golul is. Könyveiben tüzetesen elemzi a vezetéstudomány időszerű problémáit, különös figyelemmel Románia jelenlegi gazdasági helyzetére (Domokos–Petrescu 1993, 1994, 1995; Domokos 1997, 1999, 2000). Írásaival Domokos jelen van a folyóiratokban, a napisajtóban. A legfontosabb tanulmányait kötetben gyűjtötte össze (Domokos 2002).

A menedzsment iránt fiatal közgazdászok, közgazdászhallgatók is érdeklődnek. Kisebb lélegzetű tanulmányaikat különböző tudományos tanácskozásokon vagy folyóiratokban mutatták be (Toarniczky–Kun 2000; Csiky–Ispánki–Vass 1994; Balázs 1999). De jelentek meg tanulmányok a vezetésszervezés részkérdéseiről is (Fazakas–Rédey 2001; Fazakas–Nagy Á.–Kovács 2000; Fazakas–Vinter 2002).

Az alkalmazott közgazdaságtan további ágazata a *marketing*, melynek főleg a fiatal közgazdászok körében nagy a vonzóereje. E tudományterület egyik legrégebbi művelője Vorzsák Álmos egyetemi tanár, aki már a hetvenes évek elején, amikor nálunk újdonság volt a piackutatás, az országban mondhatni elsőként kezdett foglalkozni ezzel a diszciplínával. 1990 előtt négy marketing-tárgyú könyvnek, szótárnak volt társszerzője, ezek Jászvásárban jelentek meg, román nyelven. 1990 után fokozott lendülettel folytatta vizsgálódásait. Több könyvnek társszerzője, ezek is román nyelven jelentek meg (Vorzsák Á. 1992, 1996a–b). Molnár Judit adjunktus inkább a marketing technikai vonatkozásait tanulmányozza. Ugyanitt említjük Veres Mária Magdolna–Kardos János *A hagyomány és az új ötvözése a marketingben* (2000) című dolgozatát és Katona Levente *A bankmarketing* (2000a) című munkáját.

A *vállalatgazdálkodás* szintén fontos területe a közgazdaságtannak. A tárgyidőszakban főleg a *kis- és középvállalkozások* kérdésköre került az érdeklődés középpontjába. A vállalatalapítással, vállalatgazdálkodással ma már tudományos szinten foglalkozik számos közgazdász. Kutatásaik eredményét tanácskozásokon mutatják be, a szaksajtóban teszik közzé (Birtalan 2001b; Farkas 2000; Katona 2001; Vorzsák M. 1996; Vorzsák M.–Pataki 1996; Vorzsák M.–Borza 1996; Vincze Gy.–Vorzsák M.–Molnár J. 1995; Vorzsák M. 1995; Vorzsák M.–Puskás 2000; Pápai E. 2002).

A vállalatgazdaság, vállalatsszervezéshez szorosan kapcsolódik a *minőségbiztosítás*. Akár szigorú értelemben vett termelőtevékenységet folytatnak, akár szolgáltatásokat nyújtanak, a piacközvetítés, a piaci verseny szükségszerűen megköveteli a vállalatoktól, a vállalatok vezetőitől, hogy tevékenységük eredménye minőségi szempontból is megfeleljen a fogyasztók igényeinek és elvárásainak. Napjainkban azonban a nemzetközi és a hazai piacokat nem csak a termékek szűk értelemben vett mi-

nőségversenye jellemzi, hanem a gyártási folyamatokban érvényesülő minőségirányítási rendszerek versenye is. Ezzel kapcsolatosan szükség van interdiszciplináris kutatásokra, gazdasági és műszaki szakemberek együttműködésére. Az utóbbi néhány esztendőben ezen a téren is jelentős előrelépés tapasztalható. Ebben az is közrejátszik, hogy a gazdasági vállalkozások mind gyakrabban igénylik ilyen tanulmányok elvégzését, a gyártási folyamataik átvilágítását, az ISO 9000-es szabványsorozat szerinti minőségirányítás bevezetését. Ezzel magyarázható, hogy az utóbbi időben mind élénkebben tanulmányozzák a minőségbiztosítást, egyre több tudományos tanácskozáson hallunk róla, s növekszik a nyomtatásban megjelent vonatkozó tanulmányok száma is (Fazakas J. 2001; Kerekes L. et alii 1997 és 1999; Olaru–Kerekes L. 1999; Kerekes L. 1993, 1994b, 1994a, 1998, 1999; Jeschke–Kerekes L. 1996; Kerekes L.–Sándor 1996; Kerekes L.–Johanyák 1998).

További fontos ágazatai a közgazdaságtannak a pénzügyekkel foglalkozó ágazatok, mint a *pénzügytan*, a *banktevékenység*, a *vállalatok pénzügyei*, az *adózás* stb..

Viszonylag sokan foglalkoznak a banktevékenység gyakorlati kérdéseivel (Szécsi 1994 és 2001; Nagy Á. 1994; Sükösd 2001a; Tóth 2000; Deák–Milotai 2001; Katona 1995, 1996, 2000b, 2001; Lázár–Bögözi–Gergely–Tóth 1995). Többen foglalkoznak az *inflációval* (Vorzsák M.–Puskás 2000; Kiss 1994, 1996a–b), az *adórendszerrel* és ezen belül a 2001-ben Romániában is bevezetett általános jövedelemadóval (Bocskor 2000; Incze 1998; Vincze Gy. 1999; Ráduly 2000).

Jóllehet időszerűségét senki sem vonja kétségbe, sőt mindenki elismeri, hogy a környezetvédelem egyike napjaink legégetőbb kérdéseinek, a *környezet-gazdaságtan* problémái iránt közgazdászaink részéről, legalábbis eddig, különösebb érdeklődést nem tapasztaltunk. Csak a közelmúltban jelent meg a környezetvédelemről néhány tanulmány. E tanulmányok szerzői többnyire nem közgazdászok. Ennek ellenére tanulmányaikat RMKT-rendezvényeken mutatták be és a *Közgazdász Fórumban* jelentették meg (Tövissi 1999; Kerekes S. 2001; Fazakas J.–Rédey 2001; Mócsy 2002; Fazakas E. 2001).

A továbbiakban bemutatunk néhány olyan közgazdasági területet, amely nem sorolható a közgazdaságtan egyik eddig tárgyalt ágazatába sem. Ilyen például a *humántőke* kérdése, amelyről több írás született (Fülöp 1998; Péter 1998; Sabjanics 2001; Fazakas E. 2002; Vincze Gy. 2001; Somai 1991; Domokos 2001).

Erdély gazdasági múltjának, az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjának tanulmányozását a közgazdászok eléggé elhanyagolták. Ezt szándékozott pótolni az RMKT a *Közgazdász Fórum* hasábjain erdélyi gondolkodók életének és munkásságának bemutatásával. A kezdeményezés eredményeként több tanulmány jelent meg (Egyed 2002; Somai 2000; Incze 2001). Guzs Ferenc több tanulmányban idézi föl Balázs Ferenc, a hányatott életű mészkei unitárius lelkipásztor alakját s az Aranyos völgye magyar falvainak gazdasági fellendítése érdekében kifejtett áldozatos munkáját. Ugyancsak több tanulmány jelent meg *az erdélyi szövetkezeti mozgalom* múltjáról (Nagy F. 1995; Kerekes J. 2002). A tanulmányok közönségsikerén felbuzdulva az RMKT 2000 végén elhatározta az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjával foglalkozó tanulmánykötet kiadását. A kötet 2001 szeptemberében jelent meg. Bemutatására Sepsiszentgyörgyön került sor, az RMKT X. Közgazdász Vándorgyűlésén. A könyv kedvező fogadtatása ízléses külsején kívül a benne foglalt tizennyolc tanulmány tudományos becsének szól. A tanulmánykötet címe: *Az erdélyi magyar közgazdasági gondolkodás múltja*, és olyan szerzők munkái jelentek meg benne, mint: Egyed Ákos, Csetri Elek, Imreh István, Somai József, Gaál György, Debreczeni-Droppán Béla, Farkas Mária, Csucsuj István, Kerekes Jenő, Birtalan Ákos, Kovách Géza, Székely András Bertalan, Farkas Zoltán, Vincze Gábor, Guzs Ferenc. Itt említendő Bereczki András népességtörténeti tanulmánya Románia népességének alakulásáról 1930 és 1992 között (Bereczki 1993).

Ki kell térnünk még két dologra, amelyek szorosan összefüggnek a tudományos tevékenységgel. Az egyik a magyar–román, román–magyar közgazdasági *szakszótár*, a másik a magyar nyelvű közgazdasági *tankönyvek* kérdése. A szótár mind a tudományban és oktatásban, mind a gazdasági életben tevékenykedők számára létkérdés.

A tankönyvekkel kapcsolatban elmondhatjuk, hogy 1958 után, mivel a közgazdasági karon működő magyar nemzetiségű tanárok román nyelven tanítottak, jegyzeteiket és tankönyveiket román nyelven jelentették meg. Az 1990 után eltelt időszak még rövidnek bizonyult ahhoz, hogy a most már magyar nyelven előadó tanárok kiadják magyar nyelvű tankönyveiket és egyetemi jegyzeteiket. Nehéz feladat vár a közeljövőben a magyarul oktató tanszemélyizetre, ugyanis az ő dolguk, hogy magyar nyelven is megírják az általuk előadott tárgyak tankönyveit, egyetemi jegyzeteit. 1990 után egyetlen magyar nyelvű egyetemi jegyzet jelent meg, a kétkötetes *Mikro, makro és nemzetközi gazdaságtan* Farkas Sándor tollából. A jegyzet nem a közgazdászhallgatók, hanem a szociológia

szakos diákok számára készült. Két kiadást ért meg: az első kiadás 1995-ben jelent meg, a második kiadás 1996-ban. Értesítéseink szerint jelenleg a következő egyetemi jegyzetek/tankönyvek vannak előkészületben: a két kötetre tervezett *Gazdaságtörténet és gazdasági eszmék története* (Farkas Sándor) és a *Mikro- és makroökonomia jegyzet* (Péter György).

Ami a szakszótárakat illeti, három közgazdasági szakszótár megjelenéséről tudunk. Kettőnek Briota Liviu Zsolt a szerzője, s mindkettő Sepsiszentgyörgyön jelent meg. Tulajdonképpen ugyanannak a szótárnak két kiadásáról van szó, a második kiadás jelentősen bővített (Briota 1999). Magyarországon 1994-ben jelent meg egy magyar–román, román–magyar vállalkozói kiasszótár Réz Miklós összeállításában (Réz–Gordon 1994). Mivel a szakemberek véleménye szerint egyik szótár sem felel meg teljesen a szakszótárak iránt támasztott igényeknek, az RMKT kezdeményezésére 2001 őszén ötven tagú, jól felkészült szakemberekből álló munkaközösség elvállalta egy magyar–román, román–magyar közgazdasági szakszótár elkészítését. A munkálatok elkezdődtek, a tervek szerint az új, remélhetőleg minden igényt kielégítő szótár kézírata 2002 végén kerül nyomdába. Ugyancsak itt említendő Kerekes Jenőnek és munkatársainak 1997-ben megjelent *Ergonómiai enciklopédia* című lexikonja.

Érdekességgéppen ismertetjük a kolozsvári közkönyvtárak közgazdaságtudományi könyvvállományát. Az adatokat egy 2001-ben készült szakvizsgadolgozatból vettük (Kerekes Á. 2001). A szerző felmérése szerint a kolozsvári közkönyvtáraknak 1990 után magyar nyelven megjelent közgazdaságtudományi könyvekből a következő készletük volt: a Központi Egyetemi Könyvtár 14, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem közgazdaságtudományi karának könyvtára 53, az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtára 9 kötettel rendelkezett. Természetesen ezeknek a könyvtáraknak, főleg a Központi Egyetemi Könyvtárnak 1990 előtt megjelent könyvekből álló könyvvállománya igen gazdag. Ilyen helyzetben nagy segítséget jelent a tanuló ifjúság számára, de általában a közgazdaság iránt érdeklődők számára az RMKT könyvtára, melynek állománya a felméréskor 3615 magyar nyelvű, 1990 után megjelent szakkönyvből állt.

Úgy gondoljuk, nem lenne teljes a közgazdaságtudományt művelők tevékenységének bemutatása, ha nem emlékeznénk meg azokról a vállalkozásokról, amelyek az elmúlt tíz esztendőben magyar nyelvű gazdasági – főleg a kis- és középvállalkozókhoz szóló – szaklapok kiadására irányultak. Három ilyen próbálkozás volt. Sajnos mindhárom kevés sikerrel járt. A Kolozsváron kiadott *Kontó* mindössze három számot ért meg. Valamivel tovább bírta a sepsiszentgyörgyi *Piac és Pénz* (1995–1996). Leg-

hosszabb életű a tartalmában és kivitelezésében is korszerű gazdasági hetilap, a *Pulzus* volt. Székelyudvarhelyen jelent meg, több éven keresztül (1995–2000). E lapok külső munkatársai között megtaláljuk a tanulmányunkban szereplő közgazdászok majd mindegyikét. Végül azonban a *Pulzus* is, elsősorban anyagi okokból, kénytelen volt megjelenését felfüggeszteni. Reméljük, ez az állapot csak ideiglenes lesz. Kuriózus módon megemlíthetjük a kolozsvári Brassai Sámuel Gimnázium diákjainak közgazdasági lapját, a *Közmagot*, melynek első száma 2001 márciusában jelent meg. A lap azóta is negyedévenként rendszeresen megjelenik.

Befejezőként megállapítjuk, hogy az erdélyi magyar közgazdászok tudományos munkássága, figyelembe véve a nehéz feltételeket, eredményesnek tekinthető. Ami pedig a jövőt illeti, biztató, hogy a fiatal közgazdászok egyre nagyobb érdeklődést mutatnak a tudományos kutatómunka iránt, és szívderítő az a körülmény is, hogy két esztendővel ezelőtt sikerült Kolozsváron és Erdély más városaiban (Sepsiszentgyörgyön, Nagyváradon és Csíkszeredában) magyar nyelven újraindítani a felsőfokú közgazdászképzést. Bízunk benne, hogy a jövő jelentős mennyiségi és minőségi előrelépést hoz a tudományos kutatások tekintetében is a közgazdaságtan valamennyi ágazatában.

SAKIRODALOM

BALÁZS Sándor

1999 *Ergotechnika és szakmai menedzsment*. Csíkszereda, Szociálergonómiai Társaság

BALOGH László

1958 *Mezőgazdasági hitelek*. Bukarest, Tudományos Könyvkiadó

BARANYAI Zoltán

1998 *Privatizáció és a külföldi tőke*. Privatizációs elképzelések és megvalósítások Romániában. Szatmárnémeti, a szerző kiadása

BERECZKI András

1993 Románia népességének alakulása 1930 és 1992 között. *Erdélyi Múzeum* LV. 1–2. 76.

BERECZKI Őre Tekla–CSERGŐ Tibor András

1996 *Területfejlesztés a gyergyói medencében*. Kolozsvár (kézirat)

BIRTALAN Ákos

1995 Privatizációs elképzelések és megvalósítások Romániában. *Gazdasági füzetek* 2. 9.

1999a A turizmus hatása a régiók fejlesztésére. *Félicfürdő, Gazdaság – Euró régiók, VII. Közgazdász Vándorgyűlés* (előadás)

1999b Privatizáció a turizmusban. *Torockó, Országos Közgazdász Találkozó* (előadás)

2001a Barabás Endre, a székelyföld gazdasági érdekeinek képviselője. In: *Az erdélyi magyar közgazdasági gondolkodás múltja (XIX–XX. század)*. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 219.

2001b Kis- és középvállalkozások helye és szerepe Románia gazdaságában. *Közgazdász Fórum* 4. 16.

2001c *Reconsiderarea piețelor din Europa Centrală și de Est*. București, Expert

BOCSKOR Jenő

2000 Az adózás gyakorlati kérdései. *Közgazdász Fórum* 4. 10.

BODÓ Barna

1999 A táji-történeti régióktól az euró régióig, avagy a multikulturális regionalizmus üveggömbje. *Félicfürdő, Gazdaság – Euró régiók, VII. Közgazdász Vándorgyűlés* (előadás)

BODÓ Barna–BOGNÁR Zoltán

2001 Románia Nyugat fejlesztési régiója. *Közgazdász Fórum* 4. 6.

Bolyai Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar

1955 *Időszerű közgazdasági kérdések*. Bukarest, Állami Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Bolyai Tudományegyetem, Politikai Gazdaságtani Tanszék

1948a A munka termelékenység a kolozsvári vasúti főműhelyben. *Probleme Economice* 5–6.

1948b Kolozs megye legfontosabb gazdasági problémái (megjelent román nyelven). *Probleme Economice* 5–6.

- 1953 *Kizsákmányolás a tőkés Dermatában*. Bukarest, Állami Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- BORBÉLY László
2000 Az infrastruktúrát érintő beruházások Romániában. In: *Civil Fórum 2000*, Kolozsvár, Civil Szervezetekért Alapítvány
- BRIOTA Liviu Zsolt
1999 *Román–angol–magyar közgazdasági szótár*. I. kiadás. Sepsiszentgyörgy, Charta (II. kiadás. Medium, 2001)
- BURUS Endre
1999 *Privatizáció Romániában*. Csíkszereda, Pro-Print
- CSÁKÁNY Béla
1958 *Az állami vállalatok saját pénzeszközei*. Bukarest, Tudományos Könyvkiadó
- CSATLÓS Pál–KELEMEN Jutka
2001 Szék község fejlesztésének lehetőségei – helyzetfelmérés. *Közgazdász Fórum* 1. 3.
- CSENDES Zoltán
1952a A szocialista statisztikai tudomány alapvető elméleti kérdései. *Revista de statistică* 1. 21.
1952b *Adalékok a harmonikus átlag gazdasági statisztikai módszertanához*. Kolozsvár, Román Tudományos Akadémia
1954 Az ipari termelés ütemességének statisztikai mérése. *Vestnik Statistiki* 4. 26.
1956 *Általános módszer a dinamikus indexek értékét befolyásoló szerkezeti változások hatásának meghatározására*. Bukarest, Állami Tanügyi és Pedagógiai Könyvkiadó
- CSETRI Elek
2001 Wesselényi Miklós, a gazdasági reformer. In: *Az erdélyi magyar közgazdasági gondolkodás múltja*. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 53.
- CSIKY–ISPÁNKI–VASS
1994 *Vállalkozások alapítása és vezetése*. Székelyudvarhely, Vállalkozók Szövetsége
- CSUCSUJA István
2001 A közgazdaságtudomány fejlődése Erdélyben a XX. században. In: *Az erdélyi magyar közgazdasági gondolkodás múltja*. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 161.
- DEÁK Emese–MILOTAI Anikó
2001 Bankkártyák mint új fizetési eszközök. *Közgazdász Fórum* 2. 14.
- DEBRECZENI-DROPPÁN Béla
2001 Debreczeni Márton és az erdélyi bányászat. In: *Az erdélyi magyar közgazdasági gondolkodás múltja*. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 135.
- DÉNES Judit–DÉNES István
2000 *Sepsiszentgyörgy gazdasági stratégiai fejlesztése*. Sepsiszentgyörgy, Sepsiszentgyörgyi Helyi Tanács

DOMOKOS Ernő

- 1996 *Privatizáció útja Romániában*. Sepsiszentgyörgy
1997 *Menedzsment és az informatika*. Sepsiszentgyörgy, a szerző kiadása
1999 *Management – Yesterday, Today, Tomorrow*. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács
2000 *Menedzsment elméleti és gyakorlati alapjai*. Kolozsvár, Egyetemi Kiadó
2001 Az információs társadalom a láthatáron. *Debreceni Szemle* 3. 16.
2002 *Válogatott cikkek, tanulmányok – gondolatok a menedzsmentről*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia

DOMOKOS Ernő–PETRESCU, Ion

- 1993 *Management general*. Bukarest, Hyperion XXI.
1994 *Menedzsment ABC*. Sepsiszentgyörgy, Trisedes Press
1995 *Întroductere în practica managerială*. Sepsiszentgyörgy, T3

EGYED Ákos

- 2001a Kőváry László közgazdasági nézetei. In: *Az erdélyi magyar közgazdasági gondolkodás múltja*. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 123.
2001b Mikó Imre gróf Erdély mezőgazdaságáért. In: *Az erdélyi magyar közgazdasági gondolkodás múltja*. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 105.
2001c A magyar gazdasági gondolkodás Erdélyben a XIX. században. In: *Az erdélyi magyar közgazdasági gondolkodás múltja*. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 37.
2002 Wesselényi Miklós emlékezete. *Közgazdász Fórum* 2.

FÁKÓ Péter–GODRA Árpád

- 2001 Románia az európai integráció útján. Kolozsvár, *Közgazdász Fórum* 2. 11.

FARKAS Mária et alii

- 2001 *Kalotaszentkirály, Kőrösfő, Székelyjő, Kalota turisztikai monográfiája*. Kolozsvár, Semn Print

FARKAS Mária

- 2000 Vállalkozók, vállalkozásfejlesztés. In: *Romániai Magyar Évkönyv*, Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis
2001 Rajka Péter, az erdélyi gépgyártás úttörője. In: *Az erdélyi magyar közgazdasági gondolkodás múltja*. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 147.

FARKAS Sándor

- 1995 *Mikro, makro s nemzetközi gazdaságtan*. Kolozsvár, Cheia
1996 *Mikro, makro s nemzetközi gazdaságtan*. Kolozsvár, Babeş–Bolyai Tankönyvkiadó
Mikro- és makroökómia jegyzet (előkészületben).
Gazdaságtörténet és gazdasági eszmék története (előkészületben).

FARKAS Zoltán

- 2001 Szász Pál, az EGE vezéralakja. In: *Az erdélyi magyar közgazdasági gondolkodás múltja*. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 257.

FAZAKAS Enikő

2001 A környezetmenedzsment talajvédelmi szempontjai. In: *Veszprémi Egyetem Évkönyve*. Veszprém, Egyetemi

2002 Hulladékanyagok felhasználási lehetőségei. *Hanoi, NOCMAT Nemzetközi Hulladéértékesítő Konferencia* (előadás)

FAZAKAS József

2001 A minőség értelmezése az ezredfordulón. *Krónika gazdasági melléklete*, július–augusztus

FAZAKAS József–NAGY Árpád–KOVÁCS Kinga

2000 Gyártási eljárások menedzsmentje. *Studia Universitatis Babeş–Bolyai Cluj* 1.

FAZAKAS József–RÉDEY Ákos

2001 *Környezetmenedzsment*. Kolozsvár, Ábel

FAZAKAS József–VINTER Levente

2002 A karbantartási részleg menedzsmentje. *Studia Universitatis Babeş–Bolyai Cluj* 2.

FEKETE György–ASZTALOS Sándor

1957 *Lakóházak építése állami hitellel*. Bukarest, Tudományos Könyvkiadó

FURU Árpád–FRITSCH László

1996 *Törockó község és környezete hosszú távú fejlesztésének gazdasági terve*. Kolozsvár (kézirat)

FÜLÖP Imola

1998 A humántőkébe történő beruházás nem alternatíva, hanem kötelesség. *Közgazdász Fórum* 2. 2.

GAÁL György

2001 Berde Áron, Erdély első közgazdász professzora. In: *Az erdélyi magyar közgazdasági gondolkodás múltja*. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 113.

GÁL Ödön

1999 A falusi turizmus hatása a helység gazdasági fejlesztésére. *Félicsfürdő, Gazdaság – Euró régiók, VII. Közgazdász Vándorgyűlés* (előadás)

GUZS Ferenc

2001 Balázs Ferenc, a szövetkezeti mozgalom apostola. In: *Az erdélyi magyar közgazdasági gondolkodás múltja*. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 291.

2001 Nagy Zoltán és az erdélyi magyar szövetkezeti mozgalom. In: *Az erdélyi magyar közgazdasági gondolkodás múltja*. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 301.

IMREH István

2001 Bölöni Farkas Sándor. In: *Az erdélyi magyar közgazdasági gondolkodás múltja*. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 73.

INCZE Emma

1998 A személyi jövedelemadó magyarországi tapasztalatai. *Közgazdász Fórum* 1. 6.

INCZE Ferenc

2001 Széchenyi István, a magyar gazdaság megteremtője. *Közgazdász Fórum* 4. 4.

JESCHKE, K.–KEREKES L.

1996 VERAMO-Vertriebsmanagement mit Qualitäts- und Kundenorientierung. *Vien, 7th International DAAAM Symposium*, 198–200.

KATONA Levente

1995 *A bank és a kliens közötti kapcsolat*. Bukarest, Román Kereskedelmi Bank

1996 *Az újonnan létesített vállalatok finanszírozása*. Bukarest, Román Kereskedelmi Bank

2000a *A bankmarketing. Infomarketing*. București, Romanian Comercial Bank

2000b *Garancia nélküli hitelek*. Bukarest, Román Kereskedelmi Bank

2001 *Kis- és középvállalatok finanszírozása*. Kézdivásárhely (doktori disszertáció)

KECSKÉS József–KEREKES Jenő

1955 A munkanap-fényképezés és önfényképezés módszerének alkalmazása egy kolozsvári fémipari üzemben a munkaidő rejtett tartalékainak feltárására.

Probleme Economice 3. 58.

1956 A helyi ipar helyzete és fejlődésének távlatai Kolozsváron. *Probleme Economice* 5. 29.

KEREKES Ágnes

2001 *A kolozsvári tudományos és közösségi könyvtárak magyar nyelvű gazdasági könyvtárlománya*. Kolozsvár (szakdolgozat)

KEREKES Gábor

2000 A befektetések szerepe a régiófejlesztésben. In: *Civil Fórum 2000*.

Kolozsvár, Civil Szervezetekért Alapítvány

KEREKES Jenő

1957 *A mezőgazdasági termelősövetkezetek tagjainak jogai és kötelességei*.

Bukarest, Tudományos Könyvkiadó

2001 Észak-nyugat gazdasági régió helyzete és fejlődésének kilátásai.

Közgazdász Fórum 2. 2.

2002 A kolozsvári Méhkas Diákszövetkezet története. *Közgazdász Fórum* 1. 13.

KEREKES Jenő et alii

1997 *Ergonómiai enciklopédia* (megjelent román nyelven). Craiova, CERTI

KEREKES Jenő–MEZEI Géza

2000a Gazdasági régiók Romániában. *Területi statisztika – Budapest* 3. 144.

2000b Erdély helye Románia gazdaságában. In: *Magyarok a világban*. Budapest, CEBA, 444.

KEREKES Jenő–Somai József

2001 A gazdasági oktatás története Erdélyben. In: *Az erdélyi magyar*

közgazdasági gondolkodás múltja. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 185.

KEREKES László

1993 Qualität und Wirtschaftlichkeit. Qualitätskosten als Beurteilungsfaktor der Effizienz von QS-Systemen. *Veröffentlichungen der IWF*, Technische Universität Braunschweig

1994a Bemerkungen über die Anwendbarkeit des Einsatzes der Lernkurventheorie zur Volkalkulation von Konformitäts- und Nonkonformitätskosten wie auch von QK-Kennzahlen. *Maribor, 5th International DAAAM Symposium*, 205.

1994b Über eine Neue Definition der Qualitätskosten. *Novisad, 5th International Conference mma'94, Flexible Technologies, Proceedings*, 291.

- 1998 A nonkonform költségek csökkentése – a minőségbiztosítási rendszerek kísérleti alkalmazásával felmerülő kiadások csökkentésének forrása. *Csikszereda, A minőségbiztosítási rendszerek hatékonyságának növelését elősegítő korszerű módszerek, román–magyar tanácskozás*
- 1999 Számítógép a minőségbiztosítás szolgálatában. *Kolozsvár, OGÉT 99 Országos Gépész Találkozó* (előadás)
- KERÉKES László et alii
- 1997 *A minőségbiztosítás módszerei és eszközei*. Kolozsvár, ICPIAF
- 1999 *Minőségmenedzsment I. A minőségmenedzsment alapjai*. Casa Cărții de Știință, Bukarest
- KERÉKES László–JOHANYÁK Csaba
- 1998 Az ipari varrógépek konstrukciós FMEA vizsgálata. *Műszaki Szemle* 1–2. 31.
- KERÉKES László–SÁNDOR László
- 1996 Improvement of the „Bomann” dry iron using the computer aided FMEA. *Dubrovnik, 8th International DAAAM Symposium*, 214.
- KERÉKES Sándor
- 2001 Védhető-e a környezet közgazdasági alapon? *Közgazdász Fórum* 4. 11.
- KERESZTES Endre
- 1957 *A vállalati nyilvántartás szervezése és az önköltség*. Bukarest, Tudományos Könyvkiadó
- KISS Ferenc
- 1994 Az infláció szükségszerű következményei az átmenet időszakában. *Tribuna Economică* 1–2. 6.
- 1996a Az infláció támadásainak legfontosabb útjai. *Tribuna Economică* 30. 4.
- 1996b Az infláció a ma Romániájában. In: *Dimitrie Cantemir Ökológiai Egyetem Évkönyve, Közgazdasági kötet*. Marosvásárhely, Dimitrie Cantemir Egyetem
- 1997 Románia belépése a CEFTA-ba. In: *Dimitrie Cantemir Ökológiai Egyetem Évkönyve, Közgazdasági kötet*. Marosvásárhely, Dimitrie Cantemir Egyetem
- KOLUMBÁN Gábor
- 2001 Regionalizmus Romániában: a Székelyföld régió fejlődése. In: *Romániai Magyar Évkönyv*. Kolozsvár
- KOVÁCH Géza
- 2001 Gávai Gaál Jenő tudományos és pedagógiai munkássága. In: *Az erdélyi magyar közgazdasági gondolkodás múltja*. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 231.
- LANTOS Tamás
- 2000 A fenntartható fejlődés alkalmazása vidéken. A vidékfejlesztés elvei. In: *Civil Fórum 2000*. Kolozsvár, Civil Szervezetekért Alapítvány
- LÁZÁR Anna et alii
- 1995 *Hitelekéről és hitel típusokról Romániában*. Csikszereda, Pro-Print
- MÁTÉFFY Mária
- 2000 Kistérségi társulások szervezésének fontossága Hargita megyében. In: *Civil Fórum 2000*. Kolozsvár, Civil Szervezetekért Alapítvány
- 2001 Románia „Közép” fejlesztési régiója – helyzetkép és kilátások. *Közgazdász Fórum* 3. 8.
- MÓCSY Ildikó
- 2002 Gondolatok a környezetvédelemről. *Közgazdász Fórum* 1. 10.

MOLNÁR Judit

Kereskedelmi hálózat kiépítése. Hogyan ismerhetjük meg a klienst. A vásárló mátrixa. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Seria Negotia* 1–2. 10.

MOLNÁR Miklós

1957 *Az iparfejlődés kérdése Erdélyben 1848 előtt*. Haladó közgazdasági nézetek az 1848 előtti évtizedek erdélyi szakirodalmában. Bukarest, Tudományos Könyvkiadó

NAGY Ágnes

1994 Bankfelügyelet. *Közgazdász Fórum* 4. 5.

NAGY Ferenc

1995 Nagy Zoltán és az iskolaszövetkezetek. *RMKT Gazdasági füzetek* 2. 34.

NEMÉNYI Ágnes

1995 Privatizáció Hargita megyében. *RMKT Gazdasági füzetek* 2. 25.

NEMÉNYI József Nándor

1993 Helyi kezdeményezés a falusi gazdaságban. Kiút a válságból. *Pécs, II. Falukonferencia MTA* (szerkesztő Kovács Tibor), 8.

1994 A gazdasági átmenet paradoxonai. *Magyar Kisebbség* 4. 37.

1999 *Can the Law of Competition help the Romanian Agricultural Reform*. Rurality in Europa at the threshold of centuries. Cluj, ALSAND

OLARU, M.–KEREKES L.

1999 *Minőségi menedzsment*. Bukarest, Egyetemi Kiadó

PÁPAI Emese

2002 A tevékenységalapú költségelemzés (abc-módszer). *Közgazdász Fórum* 1. 12.

PÉCSI Ferenc

1999 A vállalkozásélénkítő központok szerepe a regionális együttműködésben. *Féligfürdő, Gazdaság – Euró régiók, VII. Közgazdász Vándorgyűlés* (előadás)

PÉTER György

1993 A román mezőgazdaság integrálása a piacgazdaságba. *Világgazdaság*

1994 Az új román agrárstruktúra. In: *Babeş-Bolyai Tudományegyetem Évkönyve*. Kolozsvár, BBTE

1998 Beruházás a humántőkébe. In: *Bogdan Vodă Egyetem Évkönyve*. Kolozsvár, Bogdan Vodă Egyetem

PÉTER György–FURDEK Mátyás

1989 *Minőség és hatékonyság az intenzív mezőgazdaságban*. Bukarest, Kriterion

RÁDULY Róbert

2000 Helyi közpénzek. In: *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szorvány Alapítvány–Polis

RAJTI Tivadar

1948a *A relativitás a vállalat költségeinek alakulásában*. Kolozsvár, Bolyai Tudományegyetem

1948b *A számvitel szervezési irányelvei*. Kolozsvár, Bolyai Tudományegyetem

RÉZ Miklós–GORDON, Gertrúd

1994 *Vállalkozói kasszótár*. Budapest, Kriterion–Kossuth

SABJANICS István

2001 A munkaerő struktúrájának meghatározása – kompetencia alapú kiválasztás. *Közgazdász Fórum* 2. 9.

SOMAI József

1991 A civil szervezetek gazdálkodása. *Művelődés* 1. 6.

1999 Egy nemzeti kisebbség makro és mikro gazdaságpolitikájának dilemmái. *Magyar Kisebbség* 4. 159.

2000 A közgazdász Brassai Sámuel. *Közgazdász Fórum* 3. 25.

2001 Brassai Sámuel – a közgazdász. In: *Az erdélyi magyar közgazdasági gondolkodás múltja*. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 85.

SÜKÖSD Attila

2001a A banki szimulációs programról. *Közgazdász Fórum* 1. 15.

2001b Bekecsalja kistérség – adottságok és lehetőségek. *Közgazdász Fórum* 1. 8.

SZÉCSI Kálmán

1994 A román bankrendszer helye és szerepe a gazdasági szerkezetváltásban. *RMKT Gazdasági füzetek* 1. 33.

2001 A román bankrendszer kihívásai. *Közgazdász Fórum* 3.13.

SZÉKELY András Bertalan

2001 Venczel József és az erdélyi magyar gazdaságtudomány. In: *Az erdélyi magyar közgazdasági gondolkodás múltja*. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 245.

TOARNICZKY Andrea–KUN Éva Katalin

2000 Csapat, a sikeres menedzsment kulcsszava. *Közgazdász Fórum* 1.12.

TÓTH Attila

2000 A portfólió kockázata, várható hozama és hatékonysága. *Közgazdász Fórum* 1. 4.

TÖVISSI József

1999 A gazdaságfejlesztés hatása a gazdasági környezetre. *Félicsfürdő, Gazdaság – Euró régiók, VII. Közgazdász Vándorgyűlés* (előadás)

VERES Mária Magdolna–KARDOS János

2000 A hagyomány és az új ötvözése a marketingben. *Közgazdász Fórum* 1.

VERESS Hajnal

2000 Az erdélyi régiók kialakításának gazdasági elemzése. *Közgazdász Fórum* 3. 55.

VIDA Gyula

1994 Az alakuló piacgazdaság és a törvényhozás. *RMKT Gazdasági füzetek* 1. 9.

1995 Mi jellemzi a román gazdaságpolitikát? *RMKT Gazdasági füzetek* 2. 46.

VINCZE Gábor

2001 Az erdélyi magyar szövetkezetek félévszázada. In: *Az erdélyi magyar közgazdasági gondolkodás múltja*. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 275.

VINCZE György

1993 Átmenet és korrupció. Ábránd és valóság a mai román gazdaságban. *Korunk* 4. 7. 99.

1999 A személyi jövedelemadó. A jövedelemadóztatás nemzetközi vonatkozásai. *RMKT Hírlevél* 3. 61.

2001 Erkölc és gazdaság. *Közgazdász Fórum* 3. 5.

VINCZE György–VORZSÁK Magdolna–MOLNÁR Jutka

1994 Az állami vállalatok működését fékező tényezők és kiküszöbölésének lehetőségei a piacgazdaságra való átmeneti időszakban. Kolozsvár, *RMKT Gazdasági füzetek* 1.14.

VINCZE Mária

- 1992a A romániai mezőgazdaság munkaerő-potenciálja. *Gazdálkodás* 5. 59.
- 1992b *La nécessité d'une approche systémique des problèmes de la réforme agraire en Roumanie, Roumanie, d'une agriculture à l'autre*. Bruxelles, Ed. OVR, 89.
- 1992c Munkanélküliség és munkaerő-foglalkoztatás Romániában. In: *Munkanélküliség és a munkaerő foglalkoztatása Közép- és Kelet-Európában*. Budapest, MTA Közgazdaságkutató Intézete
- 1993a Mezőfény – egy romániai falu ma. *A falu* 1. 37.
- 1993b *Társadalmi csapdák a mezőgazdasági átalakulásban*. Budapest, BKÁE Agrárgazdasági Tanszék
- 1994a A romániai agrárválság jellege és megoldásának esélyei. *RMKT Gazdasági füzetek* 2. 27.
- 1994b Agrár-átalakulások a román mezőgazdaságban. *Hitel* 1. 66.
- 1994c Romániai mezőgazdaság átalakulásának dilemmái. *A Hét* 4.
- 1995 A családi gazdaság helye és szerepe a romániai agrár-átalakulásban. *Regio* 6. 1–2. 137.
- 1996 Agricultura României în perioada tranziției în comparație cu țările din centrul și estul Europei. *Studii și Cercetări Economice*
- 1997a *Az erdélyi vidékfejlesztés problémái az új román agrárpolitika tükrében*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja
- 1997b *Common and Specific Aspects of the Agricultural Transition in Romania and Hungary, Transition in Central and Eastern Europe*. Cluj, University Press
- 1998a A falusi foglalkoztatás és a jövedelem szerkezete Romániában. A munkanélküliség és munkaerő-foglalkoztatás Romániában. In: *Hagyományos térségek megélhetési szerkezete*. Budapest, AB AETERNO, 205.
- 1998b Agricultural Transformation and the Rural Labour Market in Romania. *Central European Hyteria, Replika Special Issue*, 205.
- 1999a *Current Status of Agricultural Restructuring in Romania; European Tradition and Experiences, European Studies Foundation*. Cluj-Napoca, Publishing House, 332.
- 1999b *Politici agricole în lume. Teorii și realități*. Cluj, Presa Universitară Clujeană
- 2000a *Régió- és vidékfejlesztés. Elmélet és gyakorlat* (magyar és román nyelven; a könyvben felhasznált kutatási anyag összegyűjtésében részt vett Farkas Mária is). Kolozsvár, Egyetemi Kiadó
- 2000b Restructurarea agriculturii și dezvoltarea rurală a României în vederea aderării la Uniunea Europeană, Cluj-Napoca, Academia Română, 25.
- 2001a *Agricultural Restructuring in Transylvania in the Post – Communist Period*. Post-Communist Romania: Coming to Terms with Transition. New York, D. Linght, D. Phinnemore, Palgrave Publishers Ltd.
- 2001b Caracteristicile definitorii ale agriculturii românești în faza de preaderare la Uniunea Europeană. *Studii și Cercetări Economice*, 634.
- 2001c Obiectivele politicii de dezvoltare rurală în perspectiva imediată și pe termen mediu. *Studii și Cercetări Economice*, 640.
- 2001d Romanian Agriculture in Transition from Central Planning to the Common Agricultural Policy. *Romanian Economic Research Observer*. R. A. Institute of Economic Research 6.

2001e Vidékfejlesztési lehetőségek egy Bánffyhunyard környéki kistérségben. *Erdélyi Múzeum* LXIII. 1–2. 134.

2002f *Vidéki helyzetelemzés*. Kászoni esettanulmány. Csíkszereda, Székelyföld

VORZSÁK Álmos

1992 *Marketing* I–II. Cluj-Napoca, UBB

1996a *Marketingul unităților din comerț și turism*. Cluj-Napoca, UDCCD

1996b Probleme ale implementării marketingului în etapa de tranziție. *Studii și Cercetări Economice* 24.

VORZSÁK Magdolna

1995 A vállalatok által vállalt kockázat értékének meghatározása. *Studia Oeconomica* 1–2.

1996 *A kisvállalkozások alternatív stratégiája*. Kolozsvár

VORZSÁK Magdolna–BORZA, A.

1996 A cégek stratégiai tevékenységi területeinek meghatározása. *Studii și Cercetări Economice* 27.

VORZSÁK M.–PATAKI Csilla

1996 A vállalat életének ciklusa. *Studii și Cercetări Economice* 27.

VORZSÁK M.–PUSKÁS M.

2000 A vállalatok által elért eredmények értékét meghatározó rendszer bevezetésének szükségessége. *Studia Universitatis Negotia* 1.

2000 A költségvetési deficit. *Studia Universitatis Negotia* 1–2.

AZ ERDÉLYI MAGYAR POLITIKATUDOMÁNY A MÁSODIK ÉVEZRED UTOLSÓ ÉVTIZEDÉBEN

„...tudjuk..., hogy Európának ebben a szögletében, ahol élnünk adatott, kiváltképpen nagy ma a távolság a kartéziánus értelem és a hatalmi akarat között. Az agorán itt még jó ideig nem a különböző törekvések értelmes dialógusa, nem az eltérő nézetek és fel fogások jó szándékú vetélkedése, hanem a ricsaj és a retorika lesz a meghatározó tényező. Mindezek ellenére...minekünk egész kisebbségi-közéleti tevékenységünket a »kétszerkettő józanságára«, a kognitív intellektus és a cselekvő szellem szövetségére, a tárgyyszerű érvek meggyőző erejére és a professzionizmus magabiztosságaira kell építenünk.”

Nagy György (1990)

1. Bevezetés

Az erdélyi magyar politikatudományi kutatástörténet 1990-től 2000-ig terjedő időszakának a számbavételére vállalkozó munkacsoport nincs könnyű helyzetben. Az, ami az erdélyi magyar tudományosság szinte minden társadalomtudományként számon tartott területére súlyos örökségeként rátepeledik – az elvont bölcséleti megközelítések és az esszéizáló diskurzus dominanciája, a moralizáló-szociologizáló beszédmód és a „túltesztelt lényeglátás” –, különösképpen érvényes a fölöttébb fiatal, önálló tudományterületként éppen a vizsgált periódusban kibontakozó politológiára.

Az első bonyolult feladvány, amellyel a munkacsoport tagjainak meg kellett birkóznuk éppen azzal a kérdéssel függött össze, hogy hol lehet megvonni a határt tudományosság és esszé, dokumentált rigurozítás és akaratérvényesítő állásfoglalás, illetve a közvélemény befolyásolását célzó politikai publicisztika között, a romániai magyar kisebbségtörténetnek abban a szakaszában, amelyben a jelen tanulmány készül. A szerzők vé-

gül is arra a megállapodásra jutottak, hogy a még gyerekcipőben járó erdélyi magyar politikatudomány viszonylatában a mércét meglehetősen alacsonyra kell beállítani: ahhoz, hogy a kisebbség politikai önreflexiójának és gyakorlati kiútkeresésének fontosabb mozzanatait és eseményeit egy kutatástörténeti tanulmány keretében számba vehetőek és ilyenként dokumentálhatóak maradhassanak, a már tekintélyes hagyománnyal rendelkező tudományterületeken használatos tudományosságkritériumok jó részétől el kell tekintenünk. Meggyőződésünk mindazonáltal, hogy a vizsgált periódusban a politológia kérdései iránt komolyabb érdeklődést mutató műhelyek és szerzők tevékenysége, a lefolytatott viták és a kidolgozott alternatívák jelentős szerepet játszottak abban, hogy az erdélyi magyarság egy jelentős része kevesebb illúzióval latolgassa a közösségi jövő kilátásait, és több szakszerűséggel vegye ki a részét a jelen tennivalóiból.

2. Előzmények: a 80-as évek öröksége

Az erdélyi magyar kisebbség közvéleményformálói a nyolcvanas években a nyilvánosságban a helyzet „leírására”, a „célok megfogalmazására” néhány olyan kulcsszót használtak, amelyek a cenzúra számára „ártatlanul” hangzottak, ugyanakkor feltételezni lehetett, hogy a magyar publikumnak sokat mondanak. A legfontosabbak ezek közül: a „nép”, a „közösség” (de nem a „nemzet”), a „népszolgálat” (de nem, mondjuk, a „patriotizmus” vagy a „közéletiség”), a „nemzetiség” (de nem a „kisebbség”), az „egység”, a „hagyomány”, az „értékmentés”. Éppilyen érdekesek a hiányzó fogalmak, kifejezések. Szembetűnő, hogy még történelmi tárgyú írásokban sem találkozunk olyan fogalmakkal, mint például a modernitás, a modernizáció vagy akár az elmaradottság. Néhány vitától eltekintve elmondható, hogy a közéletre jellemző volt a „hallgatás” és az „egyetértésnek” ezen alapuló érzete.

Valószínű, hogy az erdélyi magyar nyilvánosságot figyelő emberek jelentős részét 1989 után igencsak meglepte, hogy a szólásszabadságot kihasználva egyesek általánosan elfogadott, köztiszteletnek örvendő egyéniségeket, intézményeket, eszméket kezdtek bírálni. Kritika érte az RMDSZ-t, a Bolyai Társaságot, az EMKÉ-t és ezek vezetőit, a romániai magyar kisebbség feltételezett egységét, a különböző „közösségi” összejeveteleket stb. Az 1989 előtt hallgatólagosan megfogalmazott kisebbségképnek, jövőképnek gyakorlatilag minden egyes eleme kéteessé vált. Új fo-

galmak jelentek meg, amelyek megkérdőjelezték (vagy megkérdőjelezni vélték) a „nép”, „közösség”, „értékmentés” stb. világát. Ilyen volt például a civil társadalom fogalma. Új szervezetek alakultak – mint például a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja –, amelyek nem akartak az átfogó magyar intézmények ernyője alatt működni. Új helyzet-leírások fogalmazódtak meg, amelyek régi, alapvetőnek tartott célokat – például az önálló magyar egyetem létjogosultságát – vonták kétségbe.

Az új, „ellenzéki” témákat, álláspontokat főként fiatal (vagy fiatalnak számító) szerzők dolgozták ki. A viták tulajdonképpen magva, kulcstémája a „főáramban” tevékenykedő „elit” (értve ezen a közéleti embereket: főként értelmiségieket, politikusokat) társadalmi szerepe volt, az általuk fenntartott kulturális, illetve politikai gyakorlat. Ennek, az erdélyi magyar „elit” habitusának legfontosabb eleme az álca. Álcázzák elsősorban érdekeiket: az „önfeláldozó”, „népszolgáló” értelmiségiek, politikusok tulajdonképpen a saját érdekeiket követik, de ezeket közösségi, kisebbségi érdekeknek mondják.¹ Ezzel magyarázható, hogy titkolóznak, hogy nem számolnak el a rájuk bízott feladatokkal, anyagi forrásokkal. Az erdélyi magyar elitet, a demokráciák gyakorlatától eltérően, nem lehet felelősségre vonni. Az őket ért kritikákat úgy állítják be mint kisebbségi ügyek, célok elárulását. Másodsorban titkolják, álcázzák az inkompetenciájukat. Ekként magyarázzák, hogy bizonyos esetekben rossz döntéseket hoznak, esetleg politikai célokért feláldoznak ésszerűségi, szakmai kívánalmakat. Végül pedig álcázzák azt, hogy nem demokraták. A romániai magyar elit eszerint nemcsak hogy nem nyilvánosan hozza meg döntéseit, hanem ráadásul paternalista, atyáskodó, lenézi az általa „szolgált” közösséget.

3. Az 1990 óta elvégzett politológiai kutatások és eredményeik összefoglalása

A vizsgált időszak politológiai szempontból relevánsnak tekinthető kutatási eredményeit két szempont szerint csoportosítottuk: egyrészt számba vettük a jelentősebb műhelyek tevékenységét és eredményeit, másrészt azokat a fontosabb vitákat foglaltuk össze röviden, amelyekre a romániai magyar nyilvánosságban politikai, kisebbségpolitikai természe-

1 Jelen dolgozatnak nem (lehet) célja a (rejtett, eltitkolt) érdekek felmutatására alapozó társadalomkritika bírálata.

tű kérdésekkel kapcsolatosan került sor az elmúlt évtized során.

Műhelyekként az *RMDSZ Politikai Főosztályát* (1993–1995), a *Magyar Kisebbség* c. folyóirat szerzői körét, a csíkszeredai *Kommunikációs és Antropológiai Munkacsoportot*, a temesvári *Szórvány Alapítványt*, néhány „egyszemélyes műhely” és a közvélemény-kutatásokra szakosodott munkacsoportok eredményeit vettük számba.

A tanulmány vitákat lajstromozó része az RMDSZ-szel mint érdekképviselői szervezettel kapcsolatos polémiákat, az autonómia-vitát, az erdélyi magyar társadalom természetével kapcsolatosan lefolytatott eszmecserét, a civiltársadalom-vitát, az egyetem-vitát, az Erdéllyel mint politikai entitással kapcsolatos polémiákat, a szórvány-vitát és a státus-törvénnyel kapcsolatosan lezajlott vitákat keríti sorra.

3.1. Műhelyek eredményei

3.1.1. Az *RMDSZ Politikai Főosztálya* (1993–1995)

Az RMDSZ III., 1993. évi kongresszusa után jött létre az Ügyvezető Elnökség, kolozsvári székhellyel.² A kialakított főosztályok³ közül kettőnek, a politikainak meg az önkormányzati és reformügyinek voltak olyan teendői, amelyekhez politikai elemzésekre és értelmezésekre is szükség volt.

1993-ban a Kolozsvári Nyilatkozat (*Az RMDSZ nyilatkozata a nemzeti kérdésről*) által megfogalmazott belső önrendelkezési elv a követendő stratégia alapelveként számított, s mert a brassói kongresszus előírta az RMDSZ képviselőtestületének, a Szövetségi Képviselők Tanácsának általános, közvetlen és titkos választását, egész sor elméleti vonzatokkal járó gyakorlati feladat állt az Ügyvezető Elnökség előtt. Bár a kongresszus rendelkezett egy társadalomtudományi kutatóműhely létrehozásáról alapítványi keretben (*Romániai Magyar Demokrata Szövetség 1989–1999*. 127.), ez mindmáig nem valósult meg, és a jelzett elméleti-kutatási feladatok a fentebb említett két főosztályra hárultak.

2 A kolozsvári székhely indoklása: a képviselői szervezet „erdélyivé” tétele. Régi dilemma kapott ezzel egyféle megoldást: a magyar közösség érdekeit megjelenítő politika képviselője intézményileg is legyen a közösséghez közel, s ne Bukarestben.

3 Ügyvezető elnökségi főosztályok: politikai, szervezési, önkormányzati és reformügyi, művelődési és egyházügyi, oktatás- és ifjúságügyi, valamint gazdasági.

Napi feladatok – nyilatkozatszövegek, előterjesztések, az etnikumközi viszonyok javítását célzó pályázatok, elemzések⁴ stb. – mellett a Politikai Főosztály⁵ 1993 nyarán kapja az első komoly megbízást. Romániának az Európa Tanácsba való felvétele előtt az RMDSZ memorandumot (*Az RMDSZ Memoranduma Románia felvételéről az Európa Tanácsba*) szerkesztett, amelyben a romániai magyarságnak az általános jogrenddel, illetve a kisebbségvédelemmel kapcsolatos elvárásait és javaslatait fogalmazta meg. Ennek a maga idején nagy belpolitikai visszhangot kiváltó,⁶ elvi-elméleti megalapozottságú dokumentumnak a szerkezetét a Főosztály munkatársai alakították ki, valamint több fejezetét ők készítették el. A memorandum eszmei vezérfonalát az Európa Tanács-beli tagság elnyerésével kapcsolatos aide-mémoire, az ET által megfogalmazott ajánlás (1201/1993) értelmezései, valamint a Ballardur-tervvel, vagyis az európai stabilitással kapcsolatos elemzések alkotják (Bodó B. 1994a). Ilyen jellegű dokumentumok készültek a Főosztályon a román–magyar alapszerződés előkészítése idején is.

Mivel a kisebbségpolitika napi ügyekhez kapcsolódó elméleti kérdéseinek nem volt fóruma, a Politikai Főosztály vezetőjének a javaslatára az RMDSZ ÜE 1994 januárjától megindította a *Szövetség* c. folyóiratot.⁷

4 1993-ban az alábbi elemzések és tanulmányok készültek a Főosztályon: szöveggyűjtemény az emberjogi vonatkozású nemzetközi egyezményekről (Pataki Júlia), a romániai Német Demokrata Fórum kisebbségi törvénytervezetének elemzése (Vekov Károly), elemző dolgozat a PER-folyamatról és a Neptun-jelenségről (Bodó Barna), összefoglaló dolgozat az 1989 decemberi események nyomán politikai és etnikai alapon elítélt magyar nemzetiségű állampolgárok helyzetéről (Makár Júlia), az RMDSZ a román napi sajtóban (Vekov Károly), az RMDSZ-ről kialakult kép/önkép vizsgálata (Bakk Miklós), dolgozat a kisebbség és anyaország kérdésről (Bodó Barna), elemzés a kisebbségi kérdés kelet-európai kezeléséről (Bodó Barna), politikai akadémiatervezet (Bakk Miklós), a román–magyar alapszerződés kisebbségjogi vonatkozásairól ([Bodó B.–]Szász 1995), a kisebbségek romániai helyzetéről (Szász 1995).

5 Munkatársai voltak a két év alatt, a főosztályra kerülés sorrendjében: Bodó Barna (alelnök), Vekov Károly, Pataki Júlia, Makár Júlia, Bakk Miklós, Szász Alpár Zoltán, Gál Mária, Asztalos Lajos, illetve György-Somai Gyöngyvér (titkárnő).

6 A román parlamentben valóságos memorandumper zajlott, amelyen a „sértés” (Adrian Păunescu) és „árulás” (Pavel-Tănase Tăvală) enyhe kifejezéseknek számítottak.

7 *Szövetség*, az RMDSZ Ügyvezető Elnökségének folyóirata. Felelős kiadó: Bodó Barna. Általában súlypontos lapszámok készültek, politológiai szempontból említendő a jogállamiság (1994/10), a kisebbségi kérdés nyugati demokráciákban gyakorolt kezelési módzatai (1994/11), a statútumok (1994/12) tematikai feldolgozásai. Az RMDSZ 1995-ös, kolozsvári kongresszusát követően a lap kiadását más veszi át, elméleti jellege megszűnik, előbb a szövetség belső életének a tükré kíván lenni, majd mind erősebbé válik a propagandajelleg.

A szövetségen belüli választások előkészítése a tagnyilvántartás reformját is jelentette, illetve a reform előtt annak eldöntését, hogy kikre és miként kell kiterjeszteni a választójogot. Ezzel kapcsolatosan több elemzés született a Főosztályon, és egy szakmai tanácskozásra is sor került a kisebbségi kataszterrel kapcsolatos elméleti kérdések tisztázása érdekében. Erre a találkozóra Toró T. Tibor elemzést készített, amelyet az RMDSZ lapja közölt később (Toró 1994). A belső választásokkal kapcsolatban is készült szakmai tervezet a Főosztályon (Bakk 1994b). Az önrendelkezés kérdéskörével – a belső választásokkal – való foglalkozás elindította azt a folyamatot, amelynek rendjén a Főosztály az autonómia-statútumok kérdésével is foglalkozni kezdett.⁸

A román–magyar párbeszéd intézményes keretek közötti folytatásának kongresszusi határozatból fakadó feladatát a Politikai Főosztálynak kellett ellátnia. Tusnádfürdőn 1994. május 13–15 között került sor arra a találkozóra, kerekasztal-megbeszélésre, amelynek kapcsán az egyik román meghívott azt állítja hét év távlatából, hogy „1994 a fordulat éve volt” a román–magyar kérdéshez való viszonyulás terén.⁹ Ezt követően a Gabriel Andreescu nevével fémjelzett, a Román Helsinki Bizottság (APADOR-CH) köré szerveződő csoport szinte minden magyarokkal kapcsolatos jelentős kérdésben véleményt nyilvánított, és a komolyan értelmezett szakmaiság oldalán állva új hangot ütött meg az addig megszólalmú – minden magyar ügyet elutasító – román politikai diskurzusban. A román emberjogi folyóirat hasábjain a Helsinki Bizottság és a Politikai Főosztály szakértői közt élénk vita alakult ki az RMDSZ kisebbségjogi és autonómia-felfogásáról a továbbiakban (Andreescu–Stan–Weber 1994a, 1994b; Bakk 1994a).

Ugyanakkor a történelmi igazságtétel jegyében az 1944 őszi magyarellenes atrocitásokkal kapcsolatban tényfeltáró munka folyt a Főosztályon, amelynek eredménye *Fehér Könyv* címen került a nyilvánosság elé (Gál M.–Gajdos Balogh–Imreh 1995).

8 Az 1995. április 8–9-én az SZKT elé terjesztett három tervezet egyike a Főosztályon készült (Szász–Bodó 1995).

9 Az RMDSZ ÜE Politikai Főosztálya kezdeményezésére és a Pro Europa Ligával közösen szervezett találkozón részt vett: Smaranda Enache, Gabriel Andreescu, Valentin Stan, Renate Weber, illetve Balázs Sándor, Bakk Miklós, Bíró Annamária, Bodó Barna, Eckstein-Kovács Péter, Fábián Ernő, Horváth István, Kolumbán Gábor és Nagy György. Az idézet Gabriel Andreescutól való (Andreescu 2001. 134–135.)

3.1.2. A Magyar Kisebbség szerkesztősége s a körülötte kialakult szerzői kör

A *Magyar Kisebbség* című folyóirat a két világháború között Jakabffy Elemér által kiadott „nemzetpolitikai szemle” új folyamaként indult útjára 1995-ben; kezdeményezői Budapesten végzett politológusok és jogászok voltak. Az első évben, 1995-ben két száma jelent meg, ezt követően minden évben négy (néha összevont számok is). Első főszerkesztője Tamás Sándor volt, az 1999-es 2–3-as számtól azonban Székely István veszi át tőle e feladatkört (szerkesztői voltak még: Markó Attila, Borbély Zsolt Attila és Toró T. Tibor).

Az eddig megjelent hat évfolyam a kisebbségi jog, a politikaelmélet és az erdélyi magyarság (tágabban: a határon túli magyarság) politikai és társadalmi életének elméleti és történeti vizsgálatához adott közlésteret. Az írások szerzői Erdély és az egész magyar nyelvterület kutatói, publicistái és politikusai közül kerültek ki (a folyamatosan közlő, 2000 végéig legalább öt írással jelen levő szerzők: az erdélyi Balázs Sándor, Borbély Imre, Csapó I. József, Bakk Miklós, Sorbán Angella és Székely István, a magyarországi Bárdi Nándor, Grúber Károly, Kovács Péter és Vincze Gábor, valamint a vajdasági Mirnics Károly).

Az írások nagy része – a lap hagyományainak megfelelően – kisebbségjogi témájú. Már az első szám vitaindító tanulmánya a kisebbségi jogok biztosítékairól szólt (Kovács 1995), s a vita magyarországi politikusok és politológusok mellett erdélyi közírókat, politikusokat és szakembereket is megszólaltatott, köztük Fábián Ernőt (1995), Csapó I. Józsefet (1995a), Balázs Sándort (1995c, 1996), Gál Kingát (1996), Varga Attilát (1996a, 1996b), Zsigmond Barnát (1996a, 1997), Markó Attilát (1997), Bakk Miklóst (1997a) és Tamás Sándort (1997). A kisebbségjogi közlemények egyrészt elméleti jelleggel taglalták az egyéni és közösségi jogok természetét, másrészt a meglévő kisebbségi tervezeteket, valamint az RMDSZ-en belül 1994–95-ben kibontakozó autonómia-vitát értelmezték. Majdnem teljes egészében ennek a kérdésnek szentelték a szerkesztők az 1997/1–2. számot, amely dokumentumként közli a Romániában addig kidolgozott kisebbségi törvénytervezeteket – köztük az RMDSZ által iktatott törvényjavaslatot is –, valamint a róluk készült kritikai elemzéseket.

Jelentős teret kaptak a román–magyar kapcsolatok távlataival – stratégiai vonatkozásával – kapcsolatos témák. Először a román–magyar alapszerződésről nyitott a lap vitát, amelyet a Magyarország szomszédai-
val kötött alapszerződések, valamint néhány más közép-európai szom-

szédsági szerződés dokumentumainak közlése egészített ki (Bakk 1996; Ankerl 1996; Jeszenszky 1996; Pataki 1996; Szilágyi Zs. 1996; Zala 1996; Zsigmond 1996b; Stan 1996; Törzsök 1996; Tőkés 1996). Szintén a román–magyar kapcsolatok stratégiai fejezetébe sorolható az úgynevezett Erdély-vita, amelyhez Molnár Gusztáv *Az erdélyi kérdés* című tanulmánya (Molnár 1997) szolgáltat vitaindítóul, s amelyre számos választanulmány született (András 1998; Andreescu 1998a; Bakk 1998a; Bíró B. 1998; Borbély I. 1998a; Fábián 1998; Lengyel 1998; Capelle-Pogăcean 1998a; Szilágyi Zs. 1998; Takács 1998a). Ezekre Molnár Gusztáv egy későbbi tanulmányban viszontválaszolt (Molnár 1999). Az Erdély-vita egyébként kétségtelen sikere volt a *Magyar Kisebbség*nek, mert a disputa átlépett a román nyelvi közegbe is.¹⁰

A magyar–magyar kapcsolatok, illetve az „összmagyar kérdések” folyamatosan jelen vannak a lap hasábjain. Egyrészt a „nemzetstratégia” közvetlen kérdéseiként (elsősorban Borbély Imre írásaiban), másrészt néhány sajátosabb, de stratégiai dimenzióval szintén rendelkező kérdés formájában. Ezek közé tartozik: a kettős állampolgárság és a státustörvény kérdése. A kettős állampolgárságról szóló vitának¹¹ egy teljes számot szentelt a lap, Tamás Sándor vitaindítójával (Tamás 1999a). Részben ide lehetne sorolni a kisebbségi lét több, különböző szintű megteoretizálását, amely szintén kisebb-nagyobb rendszerességgel van jelen a *Magyar Kisebbség*ben; Veress Károly, Balázs Sándor, Boér Hunor, Salat Levente, Bakk Miklós, Mester Béla, Vass Csaba, Lázár Imre, Végel László írásai sorolhatók ide (Lázár 1996 és 1998; Végel 1996; Veress 2000b; Bakk 1998b; Balázs 1998c; Boér 1998; Vass 1998; Salat 2000a). Stratégiai hozadéknak szánták a szerkesztők a szórvány-vitát is, amelyet Vetési László vitaindítója (Vetési 2000) nyomán közölt a lap (Biczó 2000; Bodó B. 2000; Péter 2000; Tóth P. P. 2000).

A teoretikus megközelítésekkel párhuzamosan a lap folyamatosan közöl a magyar kisebbségek történetével kapcsolatos tanulmányokat (Vincze 1995, 1996a, 1996b, 1998, 1999a, 1999b; Bárdi 1998a, 1998b, 1998c, 2000), valamint dokumentumokat, de a Magyarországgal szomszédos államok kisebbségi szervezeteinek, magyar pártjainak tevékenységébe is folyamatos betekintést nyerhet az olvasó.

10 A vita a Pro Europa Liga által kiadott elméleti folyóiratban, az *Alterában* folytatódott, majd a Molnár Gusztáv-féle vitaindítóra adott román és magyar válaszokból egy színvonalas válogatás is megjelent román nyelven a Molnár Gusztáv és Gabriel Andreescu által szerkesztett *Problema transilvană* című kötetben (1999).

11 *Magyar Kisebbség* 1999/2. Lásd Benyhe István, Borbély Imre, Csapó I. József, Pataki Gábor Zsolt, Varga Attila írásait.

A *Magyar Kisebbség* aktuálpolitikai szempontból is fontos kérdés-ként kezelte az RMDSZ belső életét, ezt – minden bizonnyal – az is táplálta, hogy a szerkesztők inkább a szervezet belső ellenzékéhez álltak közel. Dokumentumok című rovatában folyamatosan közli a lap az RMDSZ tevékenysége, stratégiája és belső rendje tekintetében alapvető dokumentumokat. Ugyanakkor a szerkesztők vitát kezdeményeztek az RMDSZ 1996–2000 közötti koalíciós szerepvállalásáról, melyhez a vitaindítót az RMDSZ belső ellenzékének egyik vezéregyénisége, Toró T. Tibor írta (Toró 1998). A választanulmányok a következő lapszámban jelentek meg Balázs Sándor, Bodó Barna, Borbély Imre, Borbély Zsolt Attila, Borbély László, Csapó I. József, Dáné Tibor, Kántor Zoltán, Niculescu Antal, Somai József, Szatmári Tibor, Szőcs Géza és Tóth István tollából. Az 1999/4-es szám a belső választások stratégiai kérdését tűzi napirendre Birtalan Ákos és Toró T. Tibor egy-egy vitaindító írásával (Birtalan 1999a; Toró 1999), melyekre András Péter (2000), Bakk Miklós (2000e), Borbély Zsolt Attila (2000d), Fórika Éva (2000), Ráduly Róbert (2000), Somai József (2000a) és Székely István (2000) írt választ.

Súlypontos számban foglalkozott a *Magyar Kisebbség* a „kisebbségi magyar gazdaságpolitikával” (Birtalan 1999b; Bara 1999; Coltea 1999; Demeter 1999; Kerekes G. 1999; Kerekes J. 1999; Kónya-Hamar 1999; Máti 1999; Neményi 1999; Pete 1999; Péter P. 1999; Ráduly 1999; Somai 1999; Tamás 1999b; Török 1999; Zakota 1999). A magyar nyelvű oktatás kérdései tulajdonképpen a kisebbségjogi problematikához hasonlóan, sőt, azt meghaladóan vannak jelen az első hat évfolyam hasábjain. Előbb az állami magyar egyetem létesítésének, illetve a Bolyai Egyetem újraindításának a kérdését járták körül a felkért szakemberek (Kötő 1997; Balázs 1997; Demény 1997; Faragó 1997; Garda 1997; Horváth A. 1997; Veress 1997), majd a Sapientia Magánegyetemnek szenteltek külön számot a szerkesztők (Tonk 2000; Biró Z., A. 2000; Hollanda 2000; Horváth S. 2000; Kerekes J. 2000; Mester 2000; Péntek 2000; Pusztai 2000; Somai 2000b; Szabó 2000; Veress 2000a; Vofkori 2000; Wanek 2000). De oktatásról szóló tanulmányok e két tematikus összeállításon kívül is akadnak.

A *Magyar Kisebbség* hatástörténete ez idő szerint feltáratlan, de anynyi kétségtelen, hogy: 1. miközben számos politikai és publicisztikai írást is közzétett, minden bizonnyal politológiai színvonalra emelkedett az RMDSZ-ről és a kisebbségi helyzetről szóló vitákkal; 2. az általa bemutatott szakírók és alkotóműhelyek némelyikére múlhatatlan szüksége lesz az erdélyi magyar nyelvű politikatudománynak a közeljövőben.

3.1.3. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja

A csíkszeredai Kommunikációs és Antropológiai Munkacsoportba tömörült társaság már 1989 előtt két „botránnal” jelentkezett a hazai szellemi életben. Az egyik az ún. „folklorizmus-vita” volt (Biró Z., A.–Gagyi–Péntek 1987), a másik pedig a „módszertan-vita” (Ráduly János egy kötete kapcsán). Társadalomképük szerint¹² a társadalmi cselekvés alapvető kerete a mindennapi élet. A cselekvés legfontosabb mozgatórugója pedig az érdek.

Ugyanúgy, mint Alfred Schütz-nél, náluk is a mindennapi élet a „legfőbb valóság” – paramount reality (Berger–Luckmann 1966, 1998; Hernádi 1984).¹³ Ez az a valóság, amely a legintenzívebben nyomja rá bélyegét tudatunkra. Testem „ittléte” és a jelen „mostja” körül rendeződik, ehhez mérem a többi lehetséges világ közelségét vagy távolságát. Gyakorlati okok miatt legközelebb hozzánk a munka világa áll. A mindennapi élet világa azért is fontos, mert interszubjektív, állandóan egyeztetem a róla alkotott nézeteimet más emberek nézeteivel. Ez a tudás magától értetődő, nem igényel ellenőrzést. Emiatt a problematikus valóságelemeket ebbe a valóságba próbáljuk először integrálni. A neofenomenológiai szakirodalom ezen meghatározását a csíkszeredai munkacsoport kiegészítette egy sor elmélettel, fogalommal.

Fent és lent. Ha a mindennapi élet a legfőbb valóság, akkor a nem mindennapi élethez tartozó valóságok – fennkölt eszmék, ideológiák, szlogenek, szimbólumok – nem lehetnek (annyira) fontosak. Ezek – az angolszász antropológia¹⁴ megkülönböztetésével élve – a „magas”, a „fenti” kultúrához tartoznak.¹⁵ A KAM munkatársai elutasítják azt a társadalomtudományt, amely ezekből kiindulva próbálja értelmezni a társadalmat. Ehelyett a hosszú időn át elhanyagolt „lent” társadalmának a kutatását javasolják annak saját fogalmi kereteiben, egyfajta társadalomértelmezést „alulnézetből”.

12 A bemutatás során általában fogunk a munkacsoportról beszélni. Ennek ellenére tudnunk kell, hogy az elméleti keretek zömét Biró A. Zoltán dolgozta ki, és a többiek használták.

13 A Hernádi Miklós által összeállított szöveggyűjtemény számos diák, fiatal kutató számára az első kapcsolatot jelentette a neofenomenológiával, és megjelenésekor – és jóval utána is – sok társadalomtudós alapvas mányként használta.

14 A fogalom pár „prototípusát” – városi és falusi kultúrákra – először Robert Redfield dolgozta ki. Nálunk főként Ernest Gellner, Peter Burke munkái révén vált közhemmertté.

15 Angolul: High/Low Tradition, illetve High/Low Culture.

A népi kultúra. A „lent” társadalmához tartozik a népi kultúra sajátos meghatározása, amely hozzánk a magyarországi folklorirodalmon keresztül jutott el.¹⁶ Eszerint ez egy elnyomott kultúra, amely a mindenre ráterpeszkedő, mindenre a saját értékeit ráerőszakoló hegemon kultúrának csak a perifériáján, a repedéseiben tud megkapaszkodni. Eszerint a „fenti”, a hatalmi beszédmód tulajdonképpen nem alkotó, hanem romboló, szétzúzza a mindennapi élet, a „népi kultúra” értékeit.

Az „értelmiség”-ellenesség és a dialogikus beszédmód. A hegemon kultúra megalkotói, az igaznak kikiáltott tudás kapuőrei az írástudók, az értelmiségiek. Rájuk, a hatalmi beszédmódra általában jellemző a monologikus beszédmód,¹⁷ amely autoritér jellegű, magába zárkózik, képtelen a fejlődésre, kinyilatkoztatásszerű, fennhéjázó, csak visszhangozni szabad, de vitába szállni vele nem. Ellentéte, a dialogikus beszédmód, demokratikus, képes más kijelentésekkel kapcsolatba kerülni, és így összekapcsolja az embereket, „polifonikus”. Gyökerei a népi kultúrába, a harsány, karneváli nevetésbe nyúlnak vissza (Bahtyin 1982).

Pragmatizmus és ideológia ellentéte. A népi kultúra, mivel a mindennapi életben gyökerezik, pragmatikus, bölcs, konkrét tapasztalatokon, a józan észen nyugszik. Összhangban van környezetével, társadalomépítése organikus, „természetes”, ebben a kultúrában a cselekedetek a helyzet józan felismerésén alapulnak. Társadalmi valóságának alapegysége a „helyi” társadalom, a konkrét közösség, ez írja körül a népi tudás érvényességi körét. Ezzel szemben az ideológia és az erre alapozó szimbolikus politika nem gyakorlatias, képtelen a valóságra alapozva építkezni. Nemcsak hangja, hangneme hamis, hanem problémái, problémakezelése is. Tudásának képtelen a helyi valóságban érvényességet szerezni, hiszen az általa felépített egy „elvon” közösségre („nemzet”, „mi”) vonatkozik.¹⁸

Ezek a KAM által nyújtott társadalomkép és -kritika legfontosabb elemei, amelyek lehetővé teszik a konkrét elemzések megértését. A csoport módszertana is sajátos, sokáig egyedi volt a hazai társadalomtudományokban. Kiindulópontjuk az, hogy a „pozitivistá”, tényfeltáró tudományok helyét – egy ún. „antropológiai fordulat” eredményeként – átvette az értelmező, a jelentésre koncentráló megismerési forma (Bodó J.–Oláh

16 Lásd főként Niedermüller Péter írásait (1981a vagy 1981b). A felfogás eredeti forrása Antonio Gramsci. A KAM felfogását a népi kultúráról erősen befolyásolták még Mihail Bahtyin munkái (lásd főként 1982).

17 A dialogikus/monologikus fogalom párt Mihail Bahtyintól kölcsönözték. Lásd főként Bahtyin (1986a és 1986b).

18 Az ellentétpár eredetéhez lásd például Anderson, Benedict (1991).

1996 és 1997; Bodó J. 1996; Gagyí 1996). Ezt pedig élesen szembeállították mind a szociológiával, mind a néprajzzal. Míg az előbb bemutatott alaptételek főként a romániai kulturális és politikai gyakorlatot bírálták, a módszertani megközelítés az erdélyi magyar tudományosság gyakorlatát, illetve eredményeit kérdőjelezte meg.

A továbbiakban felsoroljuk a KAM által kidolgozott legfontosabb politológiai jellegű, politológiai problémakörökhöz is kapcsolódó témákat: az átmenet és a romániai magyar társadalom kérdése (Túros 1995); a civil társadalom kérdése (Bíró Z., A. 1990); az erdélyi magyar elit, különös tekintettel a szellemi és a politikai elit összekapcsolódására; annak szerepe a társadalom alakításában; rekrutáció; média (Bíró Z., A. 1993, 1997b); etnikumközi viszonyok (Gagyí 1996); magyar–román viszony (Bíró Z., A.–Gagyí 1993; Bíró Z., A.–Bodó J. 1993; Gagyí 1993); magyar–cigány viszony (Oláh 1993); a „szocializmus antropológiája” (Bodó J. 1994, 1997, 1998); magyar–magyar viszony (Bíró Z., A. 1995, 1998).

3.1.4. Szórvány Alapítvány

Amikor 1992-ben néhány temesvári értelmiségi elhatározta, hogy szervezeti struktúráként létrehozza a Szórvány Alapítványt, a szórvány a kisebbségpolitikai feladatok között jelen lévő, de kezelhetetlen kérdés volt, s a politika számára az maradt mind a mai napig. Mivel a szórvánnyal kapcsolatos politikai szándék sokat ígérő volt, és mert Temesváron a politikai sodrás néhány elméleti érdeklődésű értelmiségit közös csapatba terelt, csak a konkrét ösztönzésre volt szükség, s ezt a temesvári csapat 1992-es, kollektív jogokkal kapcsolatos nemzetközi konferenciája hozta meg.

Az alapítók¹⁹ Temesvár történelmi-társadalmi sajátosságainak megfelelően a szórványlét vizsgálatán túl azt a célt tűzték maguk elé, hogy az etnikumközi kapcsolatok, az identitás–alteritás és a helyi társadalom szempontjából fontos lokalitás–regionalizmus kérdésköreivel is foglalkoznak.

A szórványról mint halmozottan hátrányos helyzetről kialakult közéleti diskurzus hangvétele morális; a kikerülhetetlen kultúra- és nyelv-váltás elodázása, kitolása volt az, melyet a politikai képviselőlet célként megfogalmazott. A szakmának nem volt idevágó üzenete, érthető módon, mert hiányoztak a témát tudományos igénnyel kezelő alapvető munkák.

19 Az alapítványi forma 21 alapítót írt elő, közülük azokat említjük, akik a későbbiekben programok futtatásába is bekapcsolódtak: Albert Ferenc, Bálintfi Ottó, Bakk Miklós, Bodó Barna, Joó Imre, Szekernyés János, Tácsi László, Toró T. Tibor. Később csatlakozott hozzájuk O. Bogáthy Zoltán, Erdei Ildikó.

Ebben a helyzetben a Szórvány Alapítvány vezetői²⁰ a csoport számára két prioritást fogalmaztak meg: a különböző szakmai testületek figyelmének-érdeklődésének a területre irányítása,²¹ illetve a szórványhelyzet különböző aspektusainak a kutatása.

Mivel a szórványhelyzettel kapcsolatos terepkutatás 1990 előtt gyakorlatilag nem létez(het)ett, a szórványkutató csoport projektjei egyediek, ugyanakkor szakmai szempontból széles pászmán helyezkednek el: az oktatáskutatástól (kisebbségek iskolaválasztása – 1993) a vegyes házasságokig (1994), a lokalitástól (peremlét és megmaradás – 1996) a regionalizmusig (helyi identitás és regionalizmus – 1997–1998), a helyi politikai elittől (lokalitás, elitek, szerepek – 1999) a szegénység etnikai dimenziójáig (etnikum és szegénység – 2000).²² Az etnikumközi kapcsolatok vizsgálata (lásd a helyi identitás- és regionalizmuskutatást) vezetett el a státustörvény román fogadtatásának a vizsgálatához (2001).

Bizonyos kutatási programok – elsősorban a regionalizmust és az etnikumközi kapcsolatokat érintők – külföldi partnerekkel való közös munkát jelentettek,²³ a temesvári Interkulturális Intézettel a kapcsolat folyamatosnak mondható.

A *Romániai Magyar Évkönyv* kiadásával²⁴ az Alapítvány némileg elkanyarodik korábbi feladatvállalásaitól, bár tekinthető ez nyitásnak, a szórványproblematikán túli, de ezt is magába foglaló kutatási feladatok vállalásának.

A temesvári forradalom nem csupán interetnikus jellege okán fontos kutatási téma az alapítvány munkatársai számára, és 1990-től több tudo-

20 Elnök: Bodó Barna, alelnök Bálintfi Ottó, majd Albert Ferenc, kuratóriumi tagok: Bakk Miklós, Toró T. Tibor, Joó Imre.

21 Ilyen jellegű tanácskozások: Kisebbségi oktatás szórványban (1995); Szórvány és szórványkutatás (1996); Nagyvárosi szórványok (1997); Helyi identitás és regionalizmus (1998).

22 A kutatási eredmények, illetve konferenciák anyagát kevés kivétellel kötetben is megjelentették, 1996-tól kezdődően az alábbi Szórvány-füzetek jelentek meg: *Jelen és jövő a szórványkutatásban* (Bodó 1996); *Peremlét és megmaradás* (Albert–Bodó–Papp 1997a); *Nagyvárosi szórványok* (Bodó 1998b); *Kisebbségi érdekvédelem kormányból és/vagy ellenzékéből* (Bodó 1997b); *Local Identity and Regionalism* (Bodó 1998a); *Multikulturalizmus és öikuménia* (Bodó 1999a); *Régió és civil szféra* (Bodó 1999b).

23 Közös kutatásra került sor a Szegedi Tudományegyetem Szociológia és Lélektan Tanszékével, illetve az adatai (Szerbia) Selye-központtal (1997), illetve a Fribourgi (Svájc) Egyetem szociológia tanszékével (2001).

24 Két kötet jelent meg eddig: *Romániai Magyar Évkönyv* 2000 és 2001.

mányos tanácskozást szervezett meg önállóan, illetve más intézményekkel közösen.²⁵

3.1.5. Egyéni pályák

A politikatudományok területén az 1990-es évek során maradandót alkotó, erdélyi magyar „egyszemélyes műhelyek” termésének kutatástörténeti összefoglalása egyszerre alkalom nagy veszteségek és ígéretes pályakezdekések számbavételére. A XX. század utolsó évtizede egyfelől három nagy ívű, az erdélyi magyar politikatudomány szempontjából (is) jelentős gondolkodói pályának – Nagy György, Gáll Ernő és Fábíán Ernő életútjának – lezárultát hozta magával, másfelől olyan ritka céltudatossággal megrajzolt, a politológusi identitást indulásból, öndefiníciószerűen vállaló gondolkodói arcél kibontakoztatásánál is bábáskodott, mint amilyen a Borbély Zsolt Attiláé.

Gáll Ernő (1917–2000) életművében az 1990-től a 2000 tavaszán bekövetkezett haláláig terjedő időszak a számadás és a letisztult termékenység periódusa. Publikációkban rendkívül gazdag, szerteágazó tanulmányírói tevékenységének több oldala is van, amelyet a kisajátítás ódiума nélkül lehet politológiai relevanciájuként elkönyvelni: a vizsgált időszakban számos tanulmánya és két önálló kötete foglalkozik a romániai magyarság sorskérdéseinek mind elméleti, mind eszme- és intézménytörténeti aspektusaival. Az elméleti igényű írások a nacionalizmus,²⁶ a kisebbségi identitás,²⁷ a transzszilvanizmus,²⁸ a zsidókérdés,²⁹ valamint a román–magyar viszony alakulását értelmező tanulmányok³⁰ alkategóriáiba sorolhatók, míg az eszme- és intézménytörténeti tanulmányok a romániai magyar politikatörténet néhány kiemelkedő alakjának³¹ és intézményének³² az értékelő-kritikai felelevenítésére vállalkoznak, különös tekintettel a baloldali hagyományokra. Az életpálya utolsó szakaszában a

25 A tizedik, jubileuminak is mondható tanácskozást (*A hit útja*) a Jakabffy Elemér Alapítvánnyal közösen szervezte, a *Kisebbségvédelem kormányból és/vagy ellenzékéből* c. tanácskozás (1996) egyedüli szervezője volt.

26 Gáll 1990e, 1991e, 1992–1993, 1994f, 1994g, 1999h

27 Gáll 1990d, 1991c, 1991d, 1996 e, 1998c

28 Gáll 1992a, 1992b, 1994b, 1994c, 1998a, 1999d

29 Gáll 1993b, 1993c, 1995l, 1999e, 1999f, 1999g

30 Gáll 1991a, 1994a, 1995a, 1995b, 1995c, 1995d, 1995e, 1996a, 1997a, 1999a, 1999b, 1999c

31 Gáll 1990b, 1990c, 1991b, 1993d, 1994d, 1994e, 1996c, 1996d, 1998b, 2001

32 Gáll 1990a, 1992c, 1992d, 1993a, 1995f, 1995g, 1995h, 1995i, 1995j, 1995k, 1997b

globalizáció,³³ a regionalizmus³⁴ és a szórvány³⁵ kérdéseinek szentelt tanulmányok is fölbukkannak.

Nagy György (1937–1998) tragikus hirtelenséggel lezárult életpályájának utolsó nyolc esztendejében a diktatúra által örökül hagyott „episztemológiai űr” betöltésén fáradozott: a „kisebbségi-közéleti stratégia és politikai-közügyi küzdésforma” illúzióktól mentes, rigurózus, a „kétszerkettő józanságára” alapozó módszeressége számára egyengette az utat mind eszmetörténészként, mind kisebbségideológusként.³⁶ Eszmetörténész tevékenységéből mindenekelőtt az erdélyi gondolatnak, a „transzszilvanizmus ideológiájának” szentelt tanulmányait kell megemlítenünk,³⁷ a kisebbségi szellemi élet néhány nagy alakjának – Kós Károlynak,³⁸ Szabédi Lászlónak,³⁹ Tamási Áronnak⁴⁰ – kisebbségpolitika-történeti jelentőségét kidomborító tanulmányokat, valamint a kisebbségi intézménytörténetnek szentelt írásait. Ez utóbbiak főként az egyetem-kérdésre összpontosítanak,⁴¹ de külön említést érdemel egy, a csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport (KAM) tevékenységének szentelt tanulmány.⁴² Kisebbségideológusként a nemzeti karakter kérdéseinek,⁴³ nemzet és állam viszonyának⁴⁴ és a kisebbségi jog problematikájának szentelt tanulmányokat⁴⁵ hagyott az utókorra.

Fábián Ernő (1932–2001) munkásságának politológiai szempontból jelentőséggel bíró eredményeit három, a vizsgált periódus alatt megjelentett gyűjteményes kötet őrzi. Ebből kettő az erdélyi magyar kisebbségi lét elméleti, eszmetörténeti vonatkozásait feszegető tanulmányokat tartalmaz,⁴⁶ egy pedig a romániai, valamint a középkelet-európai térség politikai életének eseményeit kisebbségi nézőpontból kommentáló, napilapokban, folyóiratokban közölt rövidebb elemzéseket foglal magában.⁴⁷

33 Gáll 1996b, 2000a

34 Gáll 2000b

35 Gáll 2000c

36 Nagy Gy. 1999. 261.

37 Nagy Gy. 1993, 1999a és 1999c. 141–161.

38 Nagy Gy. 1991b és 1991c

39 Nagy Gy. 1999c. 141–161.

40 Nagy Gy. 1997a

41 Nagy Gy. 1990b, 1997b

42 Nagy Gy. 1994

43 Nagy Gy. 1999e. 232–243. és 1999f. 217–231.

44 Nagy Gy. 1995

45 Nagy Gy. 1990a, 1991a, 1999d. 315–324.

46 Fábián 1994 és 1999

47 Fábián 1997

Fábián Ernő érdeme továbbá, hogy összegyűjtötte a két világháború közötti időszak egyik kiemelkedő és a politikában is szerepet vállaló kisebbségi teoretikusának, Balogh Artúrnak a kisebbségi politikatörténet szempontjából jelentősnek joggal tekinthető több írását, és azokat terjedelmes bevezető tanulmánnyal, valamint vonatkozó dokumentumokkal és tudományos apparátussal kiegészítve hozzáférhetővé tette az utókor számára.⁴⁸ Ideológusként az önkormányzatiság elvének volt elkötelezett híve, amelyet Erdélynek mint politikai entitásnak a lényegéhez tartozóként fogott föl.

Balázs Sándor az 1989-es fordulatot követően fontos szerepet vállalt a kommunizmus összeomlásával új helyzetbe került romániai magyarság sorskérdéseinek az elméleti igényű végiggondolásában. Terjedelmes tanulmányokat szentelt a kisebbségi identitás kérdéseinek,⁴⁹ foglalkoztatta az állami magyar egyetem kérdése, mind a múltból leszűrhető tapasztalatok,⁵⁰ mind az 1990-es évek derekán zajló polémiák és a jövőre vonatkozó opciók szempontjából,⁵¹ írt a kisebbségi jogokról,⁵² és állást foglalt több nemzetstratégiai jelentőségű kérdésben.⁵³ Munkásságának politológiai szempontból különösen jelentős részét teszik ki azok az írások illetve monográfiák, amelyekben a romániai magyar kisebbség politikatörténetének olyan jelentős intézményeiről tesz közkinccsé fontos tudnivalókat, mint az Országos Magyar Párt⁵⁴ vagy a *Magyar Kisebbség* című folyóirat,⁵⁵ és olyan személyiségek szellemi örökségének a világába kalauzol el, mint a jeles kisebbségjogász, politikus, politológus Mikó Imre⁵⁶ vagy a „nemzetiségtörténész” és „kisebbség-külpolitikus” Jakabffy Elemér.⁵⁷ Jelentős vállalkozása továbbá a *Meddő próbálkozások* című, az erdélyi magyar és román konföderációs tervezgetések mérlegét megvonó vaskos kézirat, amely a Kriterion kiadónál vár megjelenésre. Napjaink politikatörténetének fontos vonatkozásaira világít rá a *Funar-korszak Kolozsváron. A helyi sajtó tükrében 1992–1996* című, Schwartz Róberttel

48 Balogh 1997

49 Balázs 1991b, 1995a, 1998c

50 Balázs 1999

51 Balázs 1998b, 1997

52 Balázs 1995c és 1996

53 Balázs 1998a

54 Balázs 1991a

55 Balázs 1995b

56 Balázs 2002 (megjelenés előtt)

57 A már említett *Lugosi üzenet* c. monográfia mellett Jakabffy E. (1999)

közösen közreadott forráskiadványa,⁵⁸ amelynek második, az 1996–2000-es időszakot felölelő kötete kiadásra készen áll.

Bíró Béla politológiai szempontból relevánsnak tekinthető írásai egyrészt a román és magyar nemzettudat partikularitásait és paradoxonait, valamint egymásra gyakorolt hatásukat feszegetik,⁵⁹ másrészt a közösségi-politikai integráció megválaszolatlan kérdéseire keresik a választ.⁶⁰ Megemlítendő továbbá a *Porlik mint szikla* című, politikai publicisztikáit tartalmazó kötete⁶¹ és egy elemzése a magyar sajtó állapotáról.⁶²

Borbély Imre politológiai tárgyú írásainak a zöme két nagy kérdés-csoportot tárgyal: egyfelől a nemzetstratégiai kérdéseket feszegető tanulmányok, másfelől az RMDSZ belviszonyait elemző-bíráló írások kategóriájába sorolható. Az előbbiek a kulturális értelemben vett magyar nemzet integrációjának, az anyanemzet és a határokon kívül rekedt nemzetrészek közötti viszony rendezésének a módozataira vonatkozó elvi állásfoglalásokban, javaslatlétélekben csúcsosodnak,⁶³ valamint a teljes körű magyar állampolgárság alanyi jogként való kiterjesztését szorgalmazzák.⁶⁴ Az RMDSZ-szel kapcsolatos elemzések a szervezeten belül uralkodó eszmékkel és gyakorlattal szemben fogalmaznak meg célravezetőbbnek vélt alternatívákat.⁶⁵

Borbély Zsolt Attila az 1989 után politológiával módszeresen foglalkozó erdélyi magyar szakértők virtuális közösségének az egyik legfiatalabb képviselője, aki ilyen irányú tevékenységét korszerű alapképzés keretében elsajátított ismeretekre és a politikai szerepvállalásban szerzett tapasztalatokra tudja alapozni. Az RMDSZ belső ellenzékének, a Reform Tömörülésnek az egyik vezető ideológusaként számon tartott fiatal szerző publikációinak jelentős hányada, érthető módon, az RMDSZ ideológiai irányvonalának és vezetési gyakorlatának a kritikáját kívánja nyújtani.

58 Balázs–Schwartz 1997

59 Bíró B. 1997c (különös tekintettel a *Diagnózis* c., a nemzetállamiság kérdésével foglalkozó, a *Mátyás, az antihős* c., a román és a magyar történeti tudat paradoxonait körüljáró, illetve az *Értékek inflációja* c., a magyar politikai kultúra „aggasztó mérvű hanyatlásáról” szóló tanulmányokra), 2000c, 2000a, 1996, 1997a, 1998, 2001e, 2001c

60 Bíró B. 1997b, 1997d, 1999b, 2000b, 2001d

61 Bíró B. 2001f

62 Bíró B. 1999c

63 Borbély I. 1991, 1996a, 1996b, 1998a, 1999a, 1999c

64 Borbély I. 1998b, 2000, 2001

65 Borbély I.–András 1992; Borbély I. 1992, 1993a, 1993b, 1995a, 1995b, 1995c; Borbély I.–Borbély Zs. A. 1998

ni.⁶⁶ Foglalkoztatja továbbá az erdélyi magyarságnak az anyanemzethez, illetve a román államhoz fűződő viszonya,⁶⁷ és aktívan kivette részét a magyar státustörvénnyel kapcsolatos vitákból.⁶⁸

3.1.6. *Felmérések, közvélemény-kutatások*

Ez a szakasz azokat a publikációkban feldolgozott vagy jelentések formájában rendelkezésre álló közvélemény-kutatásokat leltározza fel, amelyek erdélyi magyar kutatókat foglalkoztató intézeteknél készültek.⁶⁹ A felmérések kérdésfelvetése meg következtetése(i) a legtöbb esetben politikai, szociológiai-politikatudományi jellegű(ek) vagy pedig e tudományterületeken a továbbiakban hasznosítható(k). A vizsgálódások tematikailag három nagy csoportba sorolhatók. Az első kutatási terület az etnikumközi kapcsolatok kérdésköre, a második a politikai magatartásé, a harmadik pedig a magyar kisebbség sajátos problematikáját öleli fel.⁷⁰

A. Az etnikumközi viszonyok vizsgálata két tág témakörre terjed ki: (1) az etnikumközi kapcsolatok s ezek alakulása, valamint (2) az etnikai auto- és heterosztereotípiák. Az etnikumközi viszonyok tekintetében a leggyakrabban a román–magyar konfliktus érzékelésének a mikéntje fogalmazódik meg kérdésként, valamint az, hogy a bel- és nemzetközi politika szereplői

66 Borbély Zs. A. 1995a, 1996a, 1996b, 1997a, 1997b, 1998a, 1998b, 1999, 2000a, 2000c, 2001a, 2001e; Borbély I.–Borbély Zs. A. 1998

67 Borbély Zs. A. 1995b, 1996a–d, 2000b

68 Borbély Zs. A. 2001b, 2001c, 2001d

69 Itt a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszékére, az Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontjára – a továbbiakban EVK/CCRIT –, a Max Weber Társadalomtudományi Szakkollégiumra, valamint a (többnyire) egyszemélyes intézményként működő Stúdium Erdélyi Társadalomkutató Műhelyre (ma Trend Társadalomkutató Műhely) gondolok. Ezekén kívül a romániai magyarságra vonatkozóan a magyarországi Kód Piac-, Vélemény- és Médiakutató Intézet, illetve a romániai közvélemény-kutató intézetek (Centrul de Sociologie Urbană și Regională – CURS, Metro Media Transilvania – MMT, Institutul de Marketing și Sondaje – IMAS, Institutul Român de Sondare a Opiniei Publice – IRSOP) is végeztek adatfelvételt.

70 Minthogy a közvélemény-kutatásokban természetesen megjelennek a nyilvános diskurzus témái, az elmúlt évtized második felében az euro-atlanti integrációval kapcsolatos vélekedéseket is vizsgálták a kutatók. (Lásd Culic [s. a.]. 16–17.; Culic et alii 1998. 6–9.) Eredményeiket Szász dolgozza fel és összegzi, arra keresve a választ, hogy rendelkezik-e az ország lakossága azokkal a politikai készségekkel, „amelyek lehetővé teszik, hogy megfeleljen az integrációból eredő sajátos kihívásoknak” (Szász 2000. 38.).

cselekedeteikkel ezt súlyosbítják-e avagy enyhítik (Culic et alii 1998. 28–31.; Culic–Horváth I.–Lazăr 2000. 41–42.; Csepeli–Örkény–Székelyi 2000. 153–155.; Veres 2000. 33–37.).⁷¹ Az EVK/CCRIT egyik munkatársa a konfliktust versengésként (competition) értelmezi s elemzi (Lazăr 2000. 359–364.). Noha az intézet érthetően a románok és magyarok kapcsolatára összpontosított, figyelmét nem kerülte el a roma, illetve a zsidó kisebbséggel szembeni viszonyulás sem (Culic–Horváth I.–Lazăr 2000. 37.).

A kutatás másik vonulata az auto- és heterosztereotípiák feltárását célozza (Culic et alii 1998. 16–18.; Culic–Horváth I.–Lazăr 2000. 66–68.; Culic–Horváth I.–Raț 2000. 261–264.; Csepeli–Örkény–Székelyi 2000. 147–148.), valamint az etnikumok közötti társadalmi távolság becslésére vállalkozik (Culic–Horváth I.–Raț 2000. 265–266.; Lazăr 2000. 384–385.; Veres 2000. 30–33.). A fogalom értelmezését a Bogardus-skála segítségével történő mérés könnyíti meg. Az eredmények tanúsága szerint a román és a magyar etnikum közötti társadalmi távolság nem változott az elmúlt évtizedben (Culic et alii 1998. 21., 25.; Csepeli–Örkény–Székelyi 2000. 151–152.; Galat–Kivu 1994). Ezzel kapcsolatban megemlítendő, hogy egy – az erdélyi magyar újságíróközösséget célzó – kutatás eredményei azt mutatják: a megkérdezettek kevésbé toleránsak a román nemzetiségűekkel szemben, mint az a közösség, amelynek írnak. Ezt egy kutató azzal magyarázza, hogy a hírlapírók kizárják magánszférájukból a román anyanyelvűeket (Papp 2001. 208.).

B. A politikai magatartást vizsgáló kutatókat három átfogó tematika érdekelte: (1) a választói és közpolitikai preferenciák alakulása, (2) a politikai kultúra kérdésköre, illetve (3) a határon túli magyarság médiapreferenciái és médiafogyasztási szokásai. A szakasz elején említett intézmények munkatársai vizsgálták a szavazói szándékot (EVK/CCRIT⁷² 2000. 14., 18–19.; Horváth I.–Lazăr 2000. 21–23.; Sorbán 1999. 323–324., 326.), mérték a politikusok népszerűségi indexét (EVK/CCRIT 2000. 21–24.; Horváth I.–Lazăr 2000. 24.; Lazăr 2000. 393.), s rákérdeztek a közpolitikai preferenciákra is. A pártpreferenciák terén említésre méltó a romániai középiskolások „pártidentifikációjában” jelentkező öröklődési jelenség kimutatása (Sólyom 2000. 96.).⁷³ De nemcsak ebben a tekintetben, hanem a (köz)politikai prefe-

71 Az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanárainak munkája a Kárpát-medence Kutatási Terv, közreműködtek a BBTE oktatói is – Irina Culic, Horváth István, Marius Lazăr és Magyari Nándor László.

72 A szerző(k) nevét fel nem tüntető kutatási jelentésekre az intézet nevének rövidítésével utalok a továbbiakban.

73 Az eredmény ismeretében föltehetjük, hogy Romániára is érvényes az a megállapítás, miszerint az öröklődés mértéke a többpártrendszerekben nagyobb.

renciák feltárásakor is érdekes felismerésekre jutottak a kutatók. Például az erdélyi magyar választók 1998-ban román társaikkal ellentétben zömmel nem a korrupció leküzdését és a kommunista hatalmi struktúrák lebontását tartották a legfontosabbnak, hanem az autonómiaformák kiépítését meg az etnikumközi feszültségek kezelését. Meglepőbb ennél, hogy különbségek mutatkoztak a preferenciáik sorrendje és az RMDSZ prioritáslistája között. A legtöbbször említett problémákról azt gondolták, igen fontosak az őket képviselő párt számára, de legsürgősebbnek az életszínvonal emelésével kapcsolatos teendőket tekintették (pl. a munkanélküliség leküzdését és az infláció megfékezését) (Culic et alii 1998. 51.; Csepeli–Örkény–Székelyi 2000. 134–135.; EVK/CCRIT 2000. 10–12.; Horváth I.–Lazár 2000. 17.).⁷⁴

A politikai kultúrát feltérképező vizsgálatok az állampolgárok eszményeire és attitűdjeire, valamint a kollektív cselekvés iránti hajlandóságra (Culic–Horváth I.–Raț 2000. 279.) meg a társadalmi szolidaritásra összpontosítottak (Culic et alii 1998. 36–39.). A legelső kategóriába tartozó felmérések voltak a gyakoribbak, s nemcsak a felnőtt, hanem a fiatal korosztályt is górcső alá vették. Sorbán Angella már említett tanulmánya négy dimenzióban vizsgálja az erdélyi magyarság értékrendjét. Ezeket a teljes értékrend általános, nemzeti, általános közéleti, illetve kisebbségi közéleti dimenziójának nevezi (Sorbán 1999. 320–321.). A többi kutatás más szempontokat követ. Az észak-erdélyi középiskolásokat célzó elemzések⁷⁵ közül az egyik megkísérli a megkérdezetteket értékrendtípusokba sorolni (Covrig–Raț 2000), egy másik pedig a Rokeach-teszt módosított változatát alkalmazza, s eredményei a konzervatív vs liberális, valamint a materialista vs posztmaterialista beállítódások alakulását követik (Kiss 2000). Hasonló értékorientációkat térképez fel az újságírók körében Papp Z. Attila (2001. 206–207.). Az EVK/CCRIT munkatársai erős, a kommunista rendszer iránti nosztalgiára utaló egalitárius, etatista-paternalista és autoritárius attitűdöket mutatnak ki. Ugyanakkor felhívják a figyelmet arra, hogy a szavazók véleményegyetteseink inkompatibilisek, hiszen a válaszadók az egyénnek a saját boldogulása iránti felelősségét is fontosnak tartják, nem csak az állami gondoskodást. Adataikból az is kiderül, hogy a magyarok egalitáriusabb és etatistább beállítódásúak, mint román társaik (Cu-

74 Ez minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy az életminőséggel kapcsolatos gondokat a választópolgárok a legfontosabbnak tekintették, s bár mintegy kétszerannyian tartották fontosnak az autonómiát, lényegesen kisebb jelentőséget tulajdonítottak neki.

75 A kutatási programot, amely gyűjteményes kötet megjelenésével zárult (Veres 2000), a Max Weber Társadalomtudományi Szakkollégium bonyolította le.

lic–Horváth I.–Raţ 2000. 280–283.), ami hátrányosként megélt kisebbségi helyzetükből adódhat.

A médiapreferenciákat meg a médiafogyasztást is többen vizsgálták (például Culic et alii 1998. 40–41.; Horváth I.–Lazăr 2000. 51–53.; Lampl–Sorbán 1999). Ezek és a hasonló magyarországi kutatások azt bizonyítják, hogy az erdélyi magyar mindenekelőtt az írott sajtó fogyasztója, pontosabban a helyi magyar nyelvű napilapok rendszeres olvasója. Az Erdélyt és Felvidéket összehasonlító tanulmány viszont azt a lényeges különbséget emeli ki, miszerint a szlovákiai magyarok körében az országos magyar nyelvű sajtó „vezet”.⁷⁶ Emellett a két kutató arra is rámutat, hogy a vizsgált magyar kisebbségek médiafogyasztási szokásait csak a felszínen határozzák meg az egyének szociodemográfiai jellemzői. Mélyebb szinten az értékorientációk a döntőek. (Lampl–Sorbán 1999. 24., 33.).

C. A magyarságra jellemző sajátos problémák terén a közvélemény-kutatókat (1) az etnikai identitás⁷⁷ és az asszimiláció kérdése, (2) a kisebbségi jogvédelem percepciója, az ezzel kapcsolatos attitűdök, valamint (3) a migrációs potenciál és a kivándorlási szándék foglalkoztatta.

Az etnikai identitást és az asszimiláció jelenségét áttekintő vizsgálatok (az összes közül) képezik a lehangsúlyosabb kutatási alirányt. Lényeges kérdés ezen a téren, hogy miket tartanak az egyének a nemzeti/etnikai identitás legfontosabb ismérveinek. Az EVK/CCRIT munkatársai felnőtt mintán azt állapították meg, hogy mind a román, mind a magyar lakosság esetében az önbesorolás és az anyanyelv a domináns kritériumok (Culic [s. a.] 19–22.; Culic et alii 1998. 12–13.; Culic–Horváth I.–Lazăr 2000. 64–65.). Ugyanezt tapasztalta Veres Valér is a középiskolások körében, azaz a különbséggel, hogy ez esetben a harmadik tényező – a saját kultúra ismerete és szeretete – nagyobb hangsúlyt kapott, mi több, a magyar fiataloknál dominánssá vált (2000. 23.). Sorbán Angéla egyrészt az erdélyi magyarok identitásának kettős jellegét vizsgálta, s a kisebbségi identitáshoz való viszonyulás attitűdcsoportjait tipologizálta (2000a. 185., 189–190., 193.), másrészt pedig az iskoláztatás nyelvének, az iskolaválasztás mikroszociológiai hátterének és a kulturális azonosságtudat újratermelődésének avagy fokozatos gyengülésének kapcsolatrendszerét tanulmányozta. Főbb következtetései: a többségi nyelven történő iskoláztatás a egyes házassággal, a település román ajkú lakosságának részarányával, a

76 A Balázs Ferenc Intézet regionális műhelyeinek idevágó adatait Szász (1996. 80.) veti össze.

77 Bár a kutatások zöme kizárólag az erdélyi magyarság identitását elemzi, az EVK/CCRIT csakis transzethnikus összehasonlító vizsgálatokat végzett.

szülők iskoláztatásának nyelvével és a mikroközösségi nyelvhasználattal függ össze (Sorbán 2000b; Sorbán–Dobos 1997).

A második kérdéskör tekintetében a kutatókat elsősorban a vélt (vagy valós) diszkriminatív gyakorlat előfordulása, forrása és a hátrányos megkülönböztetést alkalmazó szereplők kiléte (Culic et alii 1998. 33–34.; Csepeli–Örkény–Székelyi 2000. 155–158.), továbbá a kisebbségi jogvédelem helyzetével szembeni attitűdök érdekelték (Culic–Horváth I.–Lazár 2000. 21–22., 51–53.). Marius Lazár azt is vizsgálta, hogy miként élik meg lokális kisebbségi helyzetüket a Hargita és Kovászna megyei románok (Lazár 2000. 387.). Az EVK/CCRIT kutatói több ízben fölítették azt a kérdést is, hogy mire terjedjen ki az anyaország felelőssége a határain túl élő nemzetrészek iránt. Vizsgálataikból az derül ki, hogy az anyaország gondoskodását minden nemzeti kisebbség tekintetében nagymértékben helyeslő magyaroktól eltérően a románok inkább csak azt tartják elfogadhatónak, hogy Románia támogassa a határokon kívül rekedt nemzettársait. A magyarság attitűdjeivel ellentétben a magyar felsőfokú oktatás támogatásával és a kisebbség politikai szervezeteinek anyaországi kapcsolataival szemben a legkevésbé toleránsak (Culic–Horváth I.–Raț 2000. 267.; Culic–Horváth I.–Lazár 2000. 43–49.).

A kivándorlási szándékra vonatkozóan az EVK/CCRIT kutatócsoportja és magyarországi partnerei, valamint a Stúdium Erdélyi Társadalomkutató Műhely végzett adatfelvételt. (Lásd Culic et alii 1998. 19.; Culic–Horváth I.–Lazár 2000. 61–62.; EVK/CCRIT 2000. 32.; Horváth I.–Lazár 2000. 9–13.; Sorbán 1994b).

3.2. Az elmúlt évtized legfontosabb vitái – témák és tendenciák

3.2.1. RMDSZ-vita

Az RMDSZ-ről készült tanulmányokban legtöbbször aktuálpolitikai megfontolások párosulnak távlattelemző elgondolásokkal, s ez általában nem független a szerzők politikai preferenciáitól. A kérdésfelvetés általában az, hogy miként tagolódik az RMDSZ, milyen irányzatok versengenek egymással, mit kellene tenni a belső pluralizmus érdekében stb. Ritkaságszámba mennek azok a tanulmányok, amelyeknek központi kérdése az RMDSZ jellege, működése, története.⁷⁸

⁷⁸ Bakk 1999a és 2000c

Az RMDSZ meghatározásának kérdése többszintű. Zavart okoz az a tényező, hogy az RMDSZ a romániai magyarság érdekvédelmi szervezeteként határozza meg magát, és nem politikai pártként. A politikatudomány szempontjából az érdekvédelmi szervezetként való meghatározás helytelen. Az RMDSZ-t csak politikai pártként elemezhetjük, eszerint meg kell vizsgálni, hogy milyen jellegű párt, illetve azt, hogy milyen keretben vizsgálhatjuk tevékenységét.

Különböző megközelítésekkel találkozhatunk, így a meghatározások függenek a tanulmány kontextusától. Bakk Miklós az RMDSZ történetéről írott tanulmányában néppárti jellegűnek (ideológiai nyitottság, jól működő, professzionális pártapparátus, a platformosodás lehetőségének fenntartása) tekinti az RMDSZ-t.⁷⁹ Egy későbbi tanulmányában pedig amellett, hogy etnikai pártként határozza meg az RMDSZ-t, kiemeli regionális jellegét: „regionális jellegű pártok (az RMDSZ és a PDSR – megj. K. Z.). Aláhúzom, nem regionális pártok, csak regionális jellegűek”.⁸⁰ Molnár Gusztáv inkább az ideológia szemszögéből közelíti meg a kérdést, a jobbközép pártokhoz sorolva az RMDSZ-t: „Az RMDSZ mint párt egyértelműen jobbközép orientációjú, amit az is bizonyít, hogy a kereszténydemokrata pártok nemzetközi szervezetének tagja”.⁸¹ Kántor Zoltán és Bárdi Nándor pedig kizárólag etnikai pártként határozza meg.⁸² Korábbi két ismervet ötvözve Szász Alpár Zoltán a szervezetet (közvetve) etnoregionalista pártként határozza meg (1996, 2002b). Mindezek mellett van olyan felfogás, hogy az RMDSZ nem más, mint önkormányzat (Kántor 1996. 24.; Szász 1996. 64–68.).

Ennek a kérdésnek a lényegét érintik azok a vizsgálódások is, amelyek az RMDSZ belső működésére irányulnak. E megközelítések szerint az RMDSZ kettős funkciót tölt be. Egyrészt politikai pártként vesz részt a romániai politikai életben, másrészt társadalomszervező feladatokat lát el. Az ilyen pártok programjának és politikai cselekvésének középpontjában az illető nemzeti/etnikai csoport/közösség érdekeinek és értékeinek képviselője áll. A helyzet ellentmondásait így foglalhatjuk össze: „Az RMDSZ nagy paradoxona, hogy miközben egy etnikai közösség egészének politikai képviselőjét látja el, a román pártrendszerben s a belpolitika színterén pártként kell fellépnie – melyet a romániai magyarság politikai integráltsága áraként is tekinthetünk –, s így számos kérdésben a

79 Bakk 2000c. 26.

80 Bakk 2000g

81 Molnár 2001b

82 Kántor–Bárdi 2000 és 2001. Lásd még Kántor 1996. 24.

parlamenti és pártpolitizálás napi kompromisszumaihoz kell igazodnia” (Bakk–Horváth A.–Salat 1999. 378.).

A működéssel és a politikai szereppel kapcsolatos témák a következőképpen csoportosultak: 1. az RMDSZ-en belüli törésvonalak; 2. a frakciók és a belső pluralizmus kérdése – belső választások; 3. kormányon vagy ellenzékben; 4. az RMDSZ koncepciói az autonómiára, az államra, a kisebbségi és nyelvtörvényre vonatkozóan; 5. a döntéshozó és végrehajtó testületek kérdése (SZKT, Ügyvezető Elnökség, parlamenti frakciók stb.); 6. az értelmiség és az RMDSZ viszonya; 7. az országos RMDSZ és a helyi szervezetek közötti viszony; 8. az RMDSZ és a magyar állam, illetve a magyarországi pártok közötti viszony; 9. az RMDSZ a nemzetközi politikában, különös tekintettel az európai integrációra.

Az RMDSZ szerkezeti felépítése 1989 óta központi vitakérdés. A különböző elképzelések arra vonatkoznak, hogy a területi, politikai, képviselői szervezetek hogyan legyenek képviselve a döntéshozásban, illetve az így megalakult testületek hogyan válasszák meg a végrehajtó szervezetet. Ezzel szorosan összefügg az a kérdés, hogy melyik – döntéshozó és végrehajtó – testületnek milyen kompetenciái vannak. Elméleti szinten ezek a belső demokrácia és képviselőlet kérdéseit vetik fel. A leggyakrabban használt metafora az „állam az államban”.⁸³

A kormányon vagy ellenzékben – az aktuálpolitikai kérdésekhez tartozik. Az RMDSZ 1990 és 1996 között ellenzéki párt volt, az 1996–2000-es időszakban pedig kormánypárt. Jelenleg, 2000-től, ellenzéki párt, amely viszont parlamenti támogatást nyújt a kormánypártnak. Az RMDSZ kormányzati szerepvállalása újra felszínre hozta az RMDSZ működésével kapcsolatos kérdéseket. Ezek közül a legjelentősebbek az RMDSZ érdekvéonyesítő stratégiájára vonatkoznak. Elméleti szinten a kérdés az, hogy meddig mehet el az engedékenységből az RMDSZ úgy, hogy azért deklarált céljaihoz hűséges maradjon. Milyen taktikai kompromisszumokat köthet rövid távon (és azok mennyiben taktikaiak), anélkül, hogy a stratégiai célokat hosszú távon feladná? További központi jelentőségű kérdés az RMDSZ-vezetőség legitimitására vonatkozik, egyáltalán: melyik testület milyen feltételek mellett dönthet ilyen horderejű kérdésekről.⁸⁴

83 Vita erről a kérdésről a *Magyar Kisebbség* hasábjain folyt. Lásd Birtalan 1999; Toró 1999; András 2000; Bakk 2000f; Borbély Zs. A. 2001a; Fórika 2000; Ráduly 2000; Somai 2000; Székely I. 2000

84 Bodó B. 1997b; Bíró Z., A. 1999. 124–137.; Toró 1998. 222–251. És a megjelent válaszok: uo. 1998. 2. 3–141.

Az RMDSZ és a romániai magyar társadalom viszonya állandó tárgya az értelmiségi reflexióknak.⁸⁵ Mint ahogyan a közvélemény-kutatások és a szociológiai elemzések számára is központi kérdés a romániai magyarság viszonyulása az RMDSZ-hez.⁸⁶ A parlamenti és helyhatósági választások további adatokkal szolgálnak az RMDSZ és a romániai magyarság közötti viszony természetére nézve.⁸⁷ Az RMDSZ-ről, tágabban a romániai magyar elitről viszonylag kevés tanulmány jelent meg, viszont ezek kulcsfontosságúak a belső erőviszonyok és belső tagolódás megértéséhez. Elméleti téren a legszámottevőbb írások azok, amelyeket a KAM szerzői tettek közzé a romániai magyar társadalomról, az erdélyi magyar elit nemzetépítési gyakorlatáról.⁸⁸

3.2.2. *Autonómia-vita*

A különböző autonómiák, mint az erdélyi magyar helyzet rendezésének lehetséges közjogi megoldásai, csupán rövid időre váltak szakmai jellegű vizsgálódások és viták tárgyává. Ez azzal a politikai kihívással függ össze, amely az RMDSZ 1993 és 1996 közötti politikai útkeresésében mutatkozott meg. A marosvásárhelyi 1990. március 19–21. közötti véres magyarellenos támadások jelentős időre megghiúsították az autonómia politikai vállalását. Amikor a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége, a VMDK 1990 őszén magáévá tette a személyi elvű autonómia alapelveit, az RMDSZ a demokratikus Romániáért szállt síkra.⁸⁹ Az RMDSZ 1996-tól kezdődő kormányzati szerepvállalása pedig a helyzet természetéből fakadóan jelentette az autonómia kérdésének a zárójelbe tételét.

Az autonómiakérdés tüzetes elemzését eredményező politikai folyamat fontosabb mozzanatai a következők voltak: 1. Az RMDSZ második, marosvásárhelyi kongresszusán meghirdetett programja megfogalmaz néhány általánosságot a közjogi autonómiáról: egyrészt alkotmányjogi terminusokat vezet be a romániai magyarság önmeghatározására (a romániai magyarság önmagát „államalkotó tényezőnek” tekinti), másrészt utal a „személyi és kulturális autonómiára”;⁹⁰ 2. A marosvásárhelyi kongressz-

85 Sorbán 1994a. 117–121.

86 Galat–Kivu 1994. 3. 47–71. és 1995. 8. 31–55.; Horváth I.–Lazăr 2000; Culic–Horváth I.–Raț 2000

87 Székely I. 1996. 15–70.; Bakk 2000a; Bakk–Székely I. 2000

88 Rostás é. n.; Biró Z., A. 1993. 52–69.; Bakk–Bodó B. 1999. 65–72.; Lőrincz J., D. 1999

89 Az RMDSZ Országos Választmánya 1990. október 9-i, kolozsvári ülésén fogadta el *Az RMDSZ a demokratikus Romániáért – Elvek és elvárások* programcsomagtervét.

90 *Romániai Magyar Demokrata Szövetség. Alapszabályzat. Program.* 1991. Kiadja az RMDSZ Országos Titkársága, Kolozsvár, 1991. június 7.

szuson Szócs Géza ismertette – nem hivatalos dokumentumként – „Nemzetiségi törvénytervezet-csomag”-ját. Eszerint: a) az autonómia közjogi testületek révén valósul meg; b) az autonóm köztestületek saját hatáskörükről, működésükről jogszabályt – statútumot – dolgoznak ki, melyet törvénybe Románia parlamentje iktat; 3. Az autonómia közjogi/államjogi koncepciójának kiérlelésében fontos szerepe volt a „társnemzet-vitának”, amely szintén a marosvásárhelyi kongresszust megelőző viták során merült fel; 4. Az RMDSZ 1992. október 25-i ülésén dokumentumot (Kolozsvári Nyilatkozat) bocsátott ki a belső önrendelkezésről; 5. Csapó József szenátor tervezetet készített az RMDSZ három autonómiaformájáról;⁹¹ 6. 1993. november 14-én az RMDSZ nyilvánosságra hozta a „nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről” szóló törvénytervezetét;⁹² 7. Az RMDSZ a Szövetségi Képviselők Tanácsának 1994. október elsejei ülésén egy bizottságot alakított az autonómiastatútumok jogi kodifikációjának kidolgozására.⁹³

Az RMDSZ-en belüli politikai vitáktól elszakadva készítette el Szilágyi N. Sándor egyéni törvényjavaslatát *Törvény a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról és a nemzeti közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről* címmel.⁹⁴

Az RMDSZ-en belüli statútum-viták szakmai megalapozásához, a politikai szintű döntések előkészítéséhez és a statútumok jogi kodifikációjához a szakmai háttérrel a Politikai Főosztály igyekezett megteremteni.⁹⁵ Ehhez kapcsolódnak azok a tanulmányok, melyek az RMDSZ Ügyvezető Elnökségének lapjában, a *Szövetségben* a statútum fogalmát és megalkotásának elvi

91 *Memorandum a romániai magyar nemzeti közösség önrendelkezéséről* (1992. dec. 31.). A három autonómiaforma: a személyi elvű autonómia, a helyi közösségek autonómiája és a regionális autonómia.

92 *Törvény a nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről* (tervezet). In: DOKUMENTUMOK 1.

93 *RMDSZ Közlöny* 12. sz., 1994 november. A 32. sz. határozat alapján a bizottság tagjai: Csapó József, Tokay György, Varga Attila, Béres András, Bodó Barna, Balázs Sándor, Bakk Miklós, Papp Előd, Hajdú Gábor, Katona Ádám, Madaras Lázár, Markó Attila, Szabó István, Szilágyi N. Sándor.

94 Szilágyi N. Sándor bevezető sorai a *Törvény a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról és a nemzeti közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről* című tervezethez. *Korunk* 1994. 3.

95 Az autonómia-vita kezdetben a KENF-en (Közép-európai Nemzeti Kisebbségi Szervezetek Konzultatív Fóruma) illetve 1995-től a szegedi Kisebbségi Autonómia Konferenciákon kapott a térség országaiban működő szervezetek képviselőit öszszehozó keretet.

kérdéseit tisztázzák,⁹⁶ valamint a fontosabb, modellértékű európai autonómiák statútumainak, külön törvényeinek az ismertetései.⁹⁷ Ezzel egy időben Csapó József közzéteszi a három autonómiaformára vonatkozó statútumtervezetét.⁹⁸ 1995 elején a Politikai Főosztály a *Szövetség* különszámában a két világháború közötti erdélyi autonómiatervezeteket mutatta be.⁹⁹

A műhelymunka eredményeképp 1995. április 8–9-én az RMDSZ választmányja (az SZKT) elé három tervezet került: Bakk Miklós személyi elvű önkormányzatokról szóló tervezete, a Politikai Főosztály részéről *A Romániai Magyar Nemzeti Közösség Személyi Elvű Autonómiájának* statútumtervezete (szerzői: Szász Alpár Zoltán és Bodó Barna), valamint Szilágyi N. Sándor korábbi tervezetének átdolgozott változata.

Csapó József tervezete elsősorban a belső önrendelkezés koncepciójára alapoz, Bakk Miklós személyi elvű autonómiatervezete pedig kísérlet arra, hogy az autonómiastatútumokat valamiképpen hozzákösse a román alkotmányfejlődés lehetőségeihez. Bakk tervezetén az is látszik, hogy egyrészt Jakabffy Elemér két világháború közötti felfogása, másrészt pedig a magyarországi kisebbségi önkormányzatok koncepciója hatott rá. Végül: a Politikai Főosztály tervezete megpróbál közvetíteni a két előbbi változat, a Csapó-tervezet és a Bakk-féle tervezet között. Szilágyi N. Sándor továbbfejlesztette törvényjavaslatát, kiegészítve azt az „önadminisztráló nemzeti közösségek” státusára vonatkozó rendelkezésekkel.

Ezzel párhuzamosan a *Magyar Kisebbség* is foglalkozott az autonómia kérdésével. Csapó I. József e lapban teszi közzé a Székelyföld autonómiájára vonatkozó tervezetét.¹⁰⁰ Érinti az autonómia kérdését a lap *Egyéni jogok – kollektív jogok* című súlypontos száma is,¹⁰¹ igazi vita azonban nem alakul ki.¹⁰² Az autonómiát filozófiai-elméleti kérdésként

96 Bodó B. 1994c; Bakk 1994c; Balázs 1994; Markó 1994

97 Asztalos Lajos a spanyol önkormányzatok statútumait, Bakk Miklós Trentino-Dél-Tirol különtörvényét, Szász Alpár Zoltán pedig a finnországi lapp és svéd önkormányzatokat mutatja be. *Szövetség* I. évf., 11., 1994. nov.

98 Csapó 1994

99 Pataky Tibor, Mikó Imre, Paál Árpád, Hermann Müller, Romul Boila tervezetei, melyeket Bárdi Nándor történész válogatásából vett át a *Szövetség* 1995. január 7-i különszáma.

100 Csapó 1995b

101 *Magyar Kisebbség* 1996.3.

102 Nincs jelen az autonómia kérdése az erdélyi magyar politika felette szükséges reformjának szentelt, a jövőképalkotó kísérletek számbavételét célul kitűző, a Jakabffy Elemér Alapítvány támogatásával az RMDSZ 1999-es kongresszusára megjelentetett kötetben sem. (Bakk–Székely I.–Toró 1999).

Egyed Péter taglalja tanulmányaiban,¹⁰³ a *Korunk* (2000) *Autonóm ember – autonómiakonceptciók* című száma¹⁰⁴ pedig jelzésként is értelmezhető: szakmai kérdéssé akkor vált az autonómia, amikor irányában a politika közvetlen érdeklődése megszűnt, illetve jelképessé vált.

3.2.3. Nemzeti közösség vagy erdélyi magyar társadalom

Az erdélyi magyarság kollektivitásként való politikatudományi vizsgálata elválaszthatatlan attól a kihívástól, amelyet – ideológiai és mobilitációs tekintetben – az RMDSZ működése jelentett. Az erdélyi magyarság egységes politikai képviselőtének kívánalma ennek következtében egyrészt napirendre tűzte a politikai/nemzeti közösségeként való működés feltételeinek elvontabb vizsgálatát, másrészt elindította – néhány modern tudományos irányzat eredményei nyomán – e „közösségszervező gyakorlatnak” mint elittevékenységnek a kritikai vizsgálatát.

A vizsgálódások első kategóriája olyan elgondolásokat ölel föl, amelyek szerint 1) a romániai magyarság egységes, makroszinten „megragadható” közösség, továbbá e közösségnek 2) valamilyen egységes cél/célok és/vagy 3) sajátos szubkultúra tulajdonítható.¹⁰⁵

Makroszinten megragadható közösséggel és annak céljaival számolnak – kimondva-kimondatlanul – a kollektív jogokat természetjogi alapon vizsgáló szerzők (pl. Csapó József¹⁰⁶), ez a hallgatólagos előfeltevés olvasható ki továbbá a kollektív jogokról a kilencvenes évek közepén – elsősorban a *Magyar Kisebbség* hasábjain – folytatott vitákból.¹⁰⁷ A romániai magyarság kollektív jogairól a *Revista Română de Drepturile Omului* hasábjain is folyt vita.¹⁰⁸

103 *Az önállóság és dágvány*, illetve *A vélemények autonómiája*. In: Egyed 1997

104 Ebben elkezdik Ríz Ádám összehasonlító tanulmányának a közlését: *Az 1990 óta született autonómiakonceptciók összehasonlítása*. (*Korunk* 2000. 1.)

105 E megnyilatkozások kapcsán Papp Z. Attila „szakmai metaforákról” beszél. Vö. Papp 2001c

106 „A romániai magyar nemzeti közösség élni akar a közösségi önkormányzás jogával, a belső önrendelkezéshez nélkülözhetetlen önkormányzati eszközökkel, miképpen erre lehetőségük van az autonóm közösségeknek Európa-szerte!” Csapó szerint az a létállapot a kiindulópont, melyben a nemzeti kisebbségek természet-szerűleg közösségeként tételezik önmagukat. (Csapó 1997)

107 *Magyar Kisebbség* 1996.1–2., 1996. 3. Szerzők – többek közt – Balázs Sándor, Huszár Vilmos, Varga Attila és Zsigmond Barna.

108 Andreescu–Stan–Weber 1994a; Bakk 1994a (magyarul: Bakk 1997a)

A sajátos szubkultúra kérdése a politikai transzszilvanizmus Molnár Gusztáv által megfogalmazott eszméje kapcsán került az előtérbe.¹⁰⁹ E nézetet két irányban lehet továbbgondolni: 1. az erdélyi régiót érintő politikai stratégiák és geopolitikai folyamatok várható alakulása (Erdély mint „közép-európai fragmentum”,¹¹⁰ Erdély sorsa az európai integrációs folyamatban¹¹¹); 2. az erdélyi magyarság politikai integrációjának módja (az erdélyi magyarság mint oszloptársadalom,¹¹² az RMDSZ és a konszociációs stratégiák¹¹³).

Az erdélyi magyarság társadalomként való értelmezését és vizsgálatát elsősorban a KAM szorgalmazta. A javasolt föltevés két fontos, az antropológiából kölcsönzött paradigmára épül: a) a „fent” és a „lent” megkülönböztetése,¹¹⁴ amely már éles szembefordulás az elitnézőpontokkal, pontosabban azok dekonstruálására irányul; b) a társadalom „szimbolikus burkainak” – mint az értelmiségi elit sajátos terének és művének – a módszeres kritikája.

Az első paradigma Bíró A. Zoltán tanulmányaiban bukkant fel, s egyfajta elitkutatótatást alapozott meg.¹¹⁵ Ezzel a KAM máris az 1989 utáni intézményépítő stratégiák bírálatához fogott, amelyet az RMDSZ-en belüli szerkezetépítésre és centralizációs törekvésekre is alkalmazott. E dekonstruáló kritika az 1989 utáni évtizedet egy hallgatólagos alkuval jellemzi, amelyet az elit a saját „csendes többségével” kötött, s amelynek révén egységes ideológia, saját társadalmi nyilvánosság és intézményrendszer, egységes politikai képviselet létrehozására törekedett.

A második paradigma szintén Bíró idézett programatikus írásaira megy vissza, ahol ugyanez a folyamat diskurzusvalóságként is megjelenik.

A két tételezés – nemzeti közösség és elit által konstruált társadalmi valóság – mellett született néhány, a fennebb vázolt paradigmák egyikébe sem illő teoretikus kisebbségilét-értelmezés is. Elsősorban Veress Károly tanulmányai sorolhatók ide,¹¹⁶ amelyek klasszikus filozófiai kérdés-

109 Molnár 1997

110 A devolúció kérdése, lásd Molnár i. m.

111 Vö. Erdély-vita fennebb/alább.

112 Bakk 1999c

113 Szász 2001a; Kántor 2001a

114 Ernest Gellner, Peter Burke munkái nyomán.

115 Lásd Bíró A. Zoltán: *Valami történetik*; Cs. Gyimesi Éva: *A kisebbségi elit nyomorúsága*; Veress Károly: *Elit és ellenelit*; Kolumbán Gábor: *Az identitásválság vége?* In: Rostás (é. n.); Bíró Z., A. 1998

116 Lásd Veress Károly *Kisebbségilét-elemzés, Kisebbségi lét és demokrácia, Változó értelmű identitás* című tanulmányait. In: Veress 2000b

ként próbálják értelmezni a kisebbségi léthelyzetet. Veress kísérlete vitát váltott ki, amelyben egyrészt a filozófiai és a modern társadalomtudományi látásmód különbségei tűntek elő,¹¹⁷ másrészt a filozófiai megközelítés ökológiai,¹¹⁸ jogi és hermeneutikai¹¹⁹ nézőpontokkal egészült ki.

A kisebbségi társadalom sajátos problémájaként értelmezhető az egységes politikai képviselő és a belső társadalmi pluralizmus közötti feszültség. Az RMDSZ szintjén ez a politikai képviselő és a társadalmi szervezés funkcióinak szétválásában jelentkezett; ennek következményei leginkább Salat Levente írásaiban követhetők nyomon.

3.2.4. *Civiltársadalom-vita*

A huszadik század végén a civil társadalom standard meghatározása¹²⁰ annyiban hasonlított egyes újkori elképzelésekhez, hogy a társadalom két pólusa, azaz az egyén és az állam között feltételezett, szükségesnek talált egy köztes szférát, amely az egyének csoportosulásából áll. Ennek kulcsértékei: szolidaritás, önigazgatás, a közös célok vállalása, részvétel a társadalmi-politikai életben valamilyen „közjó” eléréséért. Legfontosabb ismérve: függetlenség az államtól, sőt önvédelem az állami hatalommal szemben és egyben ennek hatékony ellenőrzése. Az utóbbi miatt a demokrácia létfeltételeként tartották számon.

A fogalomban nálunk is, nyugaton is viszonylag jól elkülöníthető egy normatív-kritikai és egy leíró összetevő. A kettő együtt nagyon ritkán jelent meg. Mind a hazai, mind a külföldi szakirodalomban¹²¹ a döntő elem a kritikai volt. Ez pedig természeténél fogva valaminek, jelen esetben a civil társadalomnak a hiányára, a működési zavaraira hívta fel a fi-

117 Bakk 1998b

118 Lázár 1998

119 Vass 1998

120 A civil társadalom fogalmát Kelet-Európában élesztették újjá az 1980-as években. Ugyanúgy, mint eredetileg a társadalmi életet minden részletében igazgatni akaró, „jóindulatú” és egyben elnyomó állam ellen szolgáltatott elméleti-ideológiai eszközöket. Nagyjából csak az „ellenfél” megnevezése változott: az újkor kezdetén abszolutizmusnak hívták, a huszadik században viszont totalitarizmusnak. Az ellenfélről alkotott kép lényeges elemeiben befolyásolta a civil társadalomról alkotott képet is.

121 Lásd például Arato, Andrew (1990). Szerinte a civil társadalom kérdése Kelet-Európa nagy leckéje a nyugati társadalmak számára. A közös gond szerint az, hogy miként kell egy olyan demokráciáért harcolni, amely nemcsak formális, hanem – mondhatnánk – „szubsztantív” is. Hasonló véleményt fogalmazott meg akkoriban még John Keane is (Keane 1988).

gyelmet. Arra vallott, hogy a fejletlen kelet-európai civil társadalom képtelen ellenőrizni az államot, nem tudja megvédeni a polgárok, illetve a demokrácia értékeit. E civil társadalom fő tapasztalati élménye az államszocializmus volt. Ezt támadta tehát, illetve azokat a jelenségeket, magatartásokat, amelyeket a múlt maradványának tartott.

A civil társadalom kérdésköréről alapjában véve nem folyt vita a romániai magyar közéletben. Az egyedüli vitatott dolog az volt, hogy mennyiben tekinthető ez a jelenség a modern kor velejárójának.¹²² Mindenki egyetértett abban, hogy a civil társadalom fontos, értékes, és fejleszteni kell. A kritikai jellegű szövegek tulajdonképpen az erdélyi magyar elitre vonatkoztak, annak intézményteremtő gyakorlatára, közéleti szerepére, a „társadalomépítésre”. A legfontosabb kérdések a következők voltak: van-e civil társadalom? Ha nincs, illetve ha fejleszteni kellene, akkor ez kinek a feladata? Milyen viszonyban van az erdélyi magyar elit és a társadalom, főként annak szervezett, „civil” része? A „vádoltak”, a vezető pozíciókat betöltő értelmiségiek, politikusok, érdemben nem választak a támadásokra.¹²³

Az akkori közvélekedés szerint a totalitárius rendszer felszámolta a civil társadalmat.¹²⁴ Innen nézve, az erdélyi magyar elit azért volt elmarasztalható, mert saját céljai és érdekei szerint próbálta megszervezni a társadalmat, s ezáltal meggátolta az alulról jövő kezdeményezést. A formálisan, „felülről” megszervezett társadalom ugyanannyira atomizált és védtelen maradt, mint volt. A paternalizmus csak látszólag tanúsítja az elit és a „nép” egységét. Mint magatartás, mint társadalomszervezési gya-

122 Akik erre az álláspontra helyezkedtek, a civil társadalmat modernizált (ún. polgári) környezetben, elsősorban városban keresték. Mivel ennek komoly hagyományai Erdélyben nem voltak, a következtetések nem lehettek éppen optimisták. Egy másik irányzat azonban a civil társadalom fogalmát nem kötötte szükségszerűen a modern korhoz, illetve az urbánus élettérhez. Így lehetett a civil társadalom erdélyi hagyományának hordozója a falu, a rendtartó székely falu, a helyi, „lenti” társadalom (Nagy O. 1992; Fábíán 1993). A helyi társadalom fontosságához lásd (Bíró Z., A. 1990). Ez a vélemény tulajdonképpen Bíró A. Zoltánnak, illetve a KAM többi tagjának egyik kulcsfontosságú állítása, amely más témák kapcsán is megjelenik. A helyi társadalom fontosságáról lásd még (Bakk–Horváth A.–Salat 1999; Bíró B. 1999a).

123 Közvetett válasznak tekinthető néhány tevékenységi beszámoló (lásd például Költő 1995).

124 Ez a mindent igazgatni és ellenőrizni akaró állam politikájának kulcseleme volt, hiszen így atomizálta a társadalmat, ami lehetővé tette a hatékonyabb ellenőrzést, elnyomást. Az egymástól is féltő egyének elszigetelten éltek, és emiatt képtelenek voltak mind az önigazgatásra, mind az ellenállásra.

korlat a kettő közti szakadékra utal. Az erdélyi magyar elit tehát nem ismeri „népe” céljait, értékeit és érdekeit. A „népszolgálat” álcája alatt az elit egyéni vagy közösségi rétegérdekei lapulnak. Emiatt még azt a – mindeddig eretneknek számító – kérdést is feltehetjük, hogy elképzelhető-e egy olyan erdélyi magyar civil társadalom, amely nemcsak a nacionalista államhatalommal, hanem az államszerűen szerveződő érdekképviseleti szervezetekkel szemben is megállja a helyét (Salat 1995). Általában elmondható, hogy akik abból indultak ki, hogy civil társadalom nincs vagy gyenge, és hogy létrehozni nehéz, tulajdonképpen nem kérdőjelezték meg az elit társadalomszervezői szerepét. Inkább arra hívták fel a figyelmet, hogy ennek az elitnek komolyabban kell vennie felelősségét, működésében szakszerűbbnek és – ami a kisebbség érdekeit, értékeit illeti – tájékozottabbnak kell lennie.

E nézet ellenében fogalmazódott meg a csíkszeredai KAM felfogása,¹²⁵ amely szerint a civil társadalmat mint önszervező, önigazgató erőt a totalitárius rendszer nem tudta felszámolni, hiszen az nem más, mint maga a mindennapi élet, a hétköznapi gyakorlat. Ennek a természetéhez tartozik, hogy megkeresi, kialakítja azokat a területeket, azokat a tevékenységi, együttműködési formákat, amelyek függetlenek az állami szervezéstől és ellenőrzéstől. Az így létrejött civil társadalom spontán, szerves, nincs szüksége kijelölt (vagy önjelölt) vezetőkre. Ezek a tulajdonságai lehetővé tették, hogy legalább csíráiban túlélje a régi rendszert. A KAM munkatársainak is az erdélyi magyar elit a fő céltáblája. Tevékenysége – szerintük – egyenesen káros, hiszen érdekei sajátosak, és ráadásul tájékozatlan is. Emiatt beavatkozásával, „társadalomépítő” munkájával összeroncsolja a mindennapi életvezetés finom gépezetét. Az elit szerepét át fogja venni a helyi viszonyokat, érdekeket, értékeket jól ismerő, helybéli ember, aki köré kikristályosodik a civil társadalom. De mi történik, ha a civil társadalom nem alakul ki magától, ha nem jelenik meg egy olyan helyi személyiség, aki életre tudná kelteni a civil társadalmat? Ebben az esetben segíthet az antropológus. Ő ugyanis, a szokványos értelmiségitől eltérően, jól ismeri a helyi társadalmat, megszokta, hogy annak szemüvegén keresztül nézze a mindennapi élet problémáit. Az ő szakszerű, jóindulatú, érzékeny beavatkozása túllendítheti a holtpontra a kialakuló civil társadalmat (Biró Z., A. 1990; Magyari 1990. Lásd még Veress 1990.).

125 Papp Z. Attila szerint az erdélyi civil társadalomról való gondolkodásban az egyedüli erőteljes „autochton” vonulat (Papp 2001a).

A kilencvenes években a fogalom morálfilozófiai tartalma nálunk is fokozatosan elenyészett. Ez elsősorban annak az új magatartásnak köszönhető, amely a viszonylag ködös morálfilozófiai célokat konkrét tartalommal, gyakorlatiassággal akarta megtölteni. Fokozott hangsúlyt helyeztek a pragmatizmusra, a szervezésre, a megvalósíthatóságra. Ennek eredményeként a közjóért önzetlenül tevékenykedő egyének (többé-kevésbé amatőr) szabad társulása lassanként átadta helyét az NGO-knak. Így viszont új nehézségek támadtak.¹²⁶ Ezek közé tartozik a megoldatlan ellenőrzés, felügyelet, illetve elszámoltathatóság. Pedig erre szükség van a lobbik, illetve különböző ál-NGO-k ellenében (Miszlivetz–Jensen 1998). Másrészt pedig azért fontos a felülvizsgálat, mert – különböző okokból – a civil szervezetek egyre inkább nem a maguk, hanem mások életét akarják adminisztrálni.¹²⁷

3.2.5. Az egyetem-vita

Magától értetődően a magyar tannyelvű egyetem körüli vita akkor kezdődött, amikor az erre vonatkozó politikai megoldás lehetségesnek tűnt. A különálló magyar (tannyelvű) egyetem létrehozása mellett eredetileg két fő érvet hoztak fel:

1. A történelmi jog érve: az erdélyi magyar kultúra régóta rendelkezik egyetemmel, reprodukciójához ez továbbra is szükséges. Történelme során az erdélyi magyarság bizonyosságát adta annak, hogy képes egy különálló egyetemet eligazgatni, tehát nem szorul rá a román állam, a román kultúra istápolására. Az 1959-es egyesítés a magyar kisebbség, a magyar diákok és tanárok akarata ellenére történt, tehát sérelem, melyet orvosolni kell. Az egyesített egyetem a mindenkori román hatalom igazi szándékait fejezi ki: lehetetlenné tenni a magas magyar kultúra repro-

126 Több felmérés is született, a legfontosabb feldolgozás, amely elérhető, a *Korunk*-ban jelent meg (Horváth I.–Deák-Sala 1995).

127 Rádásul nemcsak ők szólnak bele mások életébe, hanem – a pénzforrásokon keresztül – más, állami vagy nem állami szervezetek is. Emiatt lehetetlenné válik a különböző társadalomszervezési tevékenységekért felelős szervezetek elszámoltatása. Kérdés maradt az is, hogy tulajdonképpen mit jelent az „erős”, illetve „gyenge” civil társadalom, hiszen összehasonlító felmérések nem készültek. Az eredeti elképzelés az volt, hogy a civil szervezeteknek a pusztán mennyisége közvetlenül mutatja a polgárok részvételét a közéletben, ez pedig arra vallhat, hogy mennyire erősek a demokrácia alapjai. Manapság már látható, hogy a szervezetek nagy száma még nem jelenti azt, hogy a polgároknak nagyobb beleszólása van az – akár helyi – döntésekbe.

dukcióját, ezzel megfosztani a kisebbséget kultúrájától, értelmiségi elitjétől, ami hosszú távon megkönnyíti az asszimilációt.

2. A kisebbségi jog érve: a különálló egyetem nemzetközileg elfogadott emberi igény, több nyugati országban is van a kisebbségeknek egyetemük. Éppen azért, mert egy kultúra csak egyetemi képzéssel reprodukálható a megfelelő szinten. A romániai magyar polgárok éppúgy fizetik az adót, mint más, és őket is megilletik bizonyos jogok, szolgáltatások.

Akik az önálló magyar tannyelvű egyetem létrehozása ellen szóáltak fel, azért aggódtak, mert a politikai elit ekkor olyan szférában hozott döntést, amelyhez nem értett. Ráadásul úgy, hogy nem kérte ki a szakemberek – értsd: a magyar egyetemi oktatók – véleményét. A továbbiakban röviden bemutatjuk érveiket, majd rögtön az önálló egyetem pártolójának a véleményét:

a. Kockázatos kiválni egy olyan intézményből, amely mind belföldön, mind külföldön egyre jobb hírnévnek örvend. Az egyetem nemzetközi kapcsolatai soha nem voltak ilyen jók. Továbbá, látványosan fejlődik, egyre több diákja van, egyre-másra létesülnek új karok, tanszékek. Egy ilyen felfele ívelő intézményt nem szabad elhagyni egy új, mind belföldön, mind külföldön ismeretlen intézményért.

Ellenérvként a különálló egyetem pártolói arra hivatkoztak, hogy egy külön egyetem számos magyarországi és nyugati magyar professzor támogatását élvezné. Ha nem mondták is ki, azt gondolták, hogy a magyar tudományos élet sokkal hasznosabb segítőtárs lehet, mint a román.

b. Egy új magyar egyetemnek nem lenne elegendő tanára, főként rátermett tanára. Emiatt gyenge egyetem lenne, amely nem tudná a végzősöket elhelyezni a munkaerőpiacon. Ilyen körülmények közt a magyar diákok feltételezhetően ésszerűen döntenek majd, és inkább az erős román egyetemet választják. A mostani keretek közt ez a veszély nem áll fenn, hiszen csak annyi „oktatási vonal” indul be, amennyire van megfelelő számú jól képzett oktató. Eszerint az egyetemi oktatás minőségét tulajdonképpen csak a román kollégák jelenléte biztosíthatja.

Válaszként elhangzott, hogy nem kötelező minden szakon egyszerre indítani az oktatást. Az egyetemet fokozatosan kell – és lehet – építeni. Az oktatóhiány megoldható egyrészt vendégprofesszorokkal, másrészt külföldön tanuló magyar diákokkal, akik szívesen hazajönnének, ha lenne megfelelő állásuk. A vegyes egyetem éppen a szabad fejlődést-fejlesztést nehezíti meg, a magyar diákok nem szívesen jönnek haza egy ilyen egyetemre, és inkább külföldön maradnak. A külön magyar egyetemnek olyan vonzereje lenne, amely ezt a folyamatot (legalább részben) megfordítaná.

c. A belső demokrácia hiányával, a türelmetlenséggel kapcsolatos gondokat az új, toleráns rektor meg tudja – és meg is akarja – oldani. Az ő kezdeményezésére jelentősen megnőtt az egyetemen tanuló magyar diákok létszáma, egyre több magyar „oktatási vonal” alakul olyan tanszékeken is, ahol eddig soha magyar nyelvű oktatás nem volt. Nyitott, európai látókörű ember, kész méltányolni a magyar igényeket.

Ellenérvként felhozták, hogy a belső demokrácia problémáit igazából nem tudja megoldani egy olyan rektor, aki a tanszékek és karok decentralizációjának a híve. Szakról szakra a mindennapi tapasztalat azt mutatja, hogy a román többség hajlamos leszavazni a magyar nyelvű oktatást célzó javaslatokat. Egyes tanszékeken a hangnem durva, a magyar és a román oktatók viszonya feszült.

A források elosztásába a magyar oktatók gyakorlatilag nem tudnak beleszólni. Egy független szerkezet nem csak ennek venné elejét, hanem a magyar oktatókat is jobban ösztönözné, hogy források után nézzenek. A jelen körülmények közt ez is jóval nehezebb (a magyar kormány például nem nyújt közvetlen anyagi támogatást egy román vagy vegyes tan nyelvű egyetemnek). Másrészt a magyar oktatók sem kellően érdekeltek, hiszen – főként hosszú távon – nem világos, hogy ki mi fölött rendelkezne. A vegyes tanszék, kar, egyetem tulajdonképpen a magyaroknak az autonómiához, az önigazgatáshoz való jogát sérti. (Azt is mondhatnánk, hogy a vita itt az autonóm döntéshozatali szintről szólt.)

d. Egy új magyar egyetem akkreditációja hosszadalmas lenne, és számtalan akadályba ütközne. A román tanszékek árnyékában, ezek segítségével viszont meg lehet szerezni az akkreditációt.

Erre tulajdonképpen az egyedüli ellenérv az volt, hogy de igenis meg lehet szerezni, önerőből is.

e. A vegyes egyetem melletti legnyomósabb erkölcsi érvet maga a rektor mondta ki. A multikulturális egyetem olyan közeg, ahol a diákok megtanulnak egymás mellett élni, megtanulnak együttműködni, megtanulják tisztelni egymás értékeit stb.

Erre a válasz az volt, hogy a vegyes intézmények bármikor felhasználhatók a magyar oktatás elsorvasztására, hosszú távon egy rektor személye nem biztosíték. A magyar nyelvű felsőfokú oktatás csak akkor van biztonságban, ha önálló. A rektor érvei a multikulturális egyetem mellett semmiben sem különböznek a Bolyai Egyetem ellen hangoztatott érvektől: az elv ugyanaz, lényegében a gyakorlat is ugyanaz, csak az ideológia más. A multikulturalitás fogalmát tulajdonképpen arra használják, hogy az egyneműsítést legitimálják (Claude Karnouh).

3.2.6. Regionalizmus-vita, különös tekintettel az erdélyi kérdésre

Míg a székelyföldi regionalizmus tárgyában inkább az az aggály merült fel, hogy miképp egyeztethető össze a tradicionális Székelyföld-kép azokkal a vívmányokkal, amelyeket a regionális fejlesztés korszerű technikai és intézményi keretei kínálnak, az erdélyi regionalizmus kérdése tisztán politikai kérdésként fogalmazódott meg.

Az „erdélyi kérdést” a kilencvenes évek második felében fölelevenítő magyar és román írások a politikai publicisztika és a politológiai-geopolitikai tanulmányok határterületén születtek, és egy olyan szerzői kör termésének tekinthetők, amely a *Magyar Kisebbség* és az *Altera* hasábjain tűnt fel.

Az „erdélyi kérdés” újragondolásának vitafolyamát Molnár Gusztáv *Az erdélyi kérdés* című 1997-es tanulmánya indította el a *Magyar Kisebbség* hasábjain.¹²⁸ A Molnár tanulmányára írt válaszok¹²⁹ már a kezdet kezdetén világosan körvonalazták azt – a vita későbbi szakaszaiban újra meg újra kiütköző – szembenállást, amely Molnár Gusztáv és Gabriel Andreescu írásaiban jegecesedett ki. Ez a szembenállás a vita román nyelvű folytatásában az *Altera* hasábjain is megnyilvánult.¹³⁰

Molnár Gusztáv alaptételét Samuel Huntingtonra és Szűcs Jenőre hivatkozva úgy fogalmazta meg, hogy a nyugati és a keleti kereszténység között rögzült kulturális-geopolitikai törésvonal jelöli ki az Európai Unió bővítésének keleti határait. Ebből az következik, hogy az ortodox hagyományú Kelet-Európához tartozó Románián belül a közép-európai karakterjegyekkel rendelkező erdélyi régiónak a skót devolúció modellje ad esélyt arra, hogy hagyományainak megfelelő kapcsolatokat alakítson ki az Unióval, mely hamarosan Románia nyugati határaihoz ér. Ezzel szemben Gabriel Andreescu úgy érvelt, hogy a román állam egészének modernizációja elég-

128 Molnár 1997

129 A *Magyar Kisebbség* 1998.1-es számában megjelent választanulmányok: András 1998; Andreescu 1998a; Bakk 1998c; Bíró B. 1998; Borbély I. 1998a; Fábíán 1998; Lengyel 1998; Capelle-Pogăcean 1998; Szilágyi Zs. 1998; Takács 1998a; Tóth S. 1998; Schöpflin 1998

130 A Pro Europa Liga által kiadott *Altera* 1998/8-as száma *Federalism și devoluție* címmel jelent meg, s Molnár Gusztáv *Problema transilvană* című írása mellett Gabriel Andreescu: *De la problema transilvană la problema europeană*, Anton A. Bebler: *A doua prăbușire a Iugoslaviei și federalismul*, Antonela Capelle-Pogăcean: *Chestiune transilvană: dimensiune teritorială și dimensiune etnică*, Victor Neumann: *Descentralizare sau recentralizare în Europa dunăreană*. Cazul României című írásait közli.

séges stratégia mind Románia, mind Erdély uniós felzárkóztatásához. A felzárkózási folyamatban az erdélyi térségre ugyan fontos, „modernizációs lokomotív-szerep” hárul, azonban nincs szükség arra, hogy e szerep külön közjogi státussal társuljon. Elegendő „egy racionális politika és a magyar közösség politikai integrációjának jelenlegi kurzusa”.¹³¹

E két élesen eltérő álláspont a vita résztvevőit is megosztotta. Molnár Gusztáv véleményével egyetértőleg nyilatkozott Tóth Sándor, Borbély Imre, Fábíán Ernő és Bakk Miklós,¹³² azt megkérdőjelezve, illetve cáfolva András Péter, Bíró Béla, Antonela Capelle-Pogăcean.¹³³

A vita a továbbiakban kiszélesedett: a *Magyar Kisebbségben* megnőtt a politikai regionalizmussal és Románia Erdély-politikájával foglalkozó írások száma.¹³⁴

1999-ben, amikor már nyilvánvaló volt az országot kormányzó ún. „demokratikus koalíció” működésképtelensége, a szócsata újra fellángolt. Egyfelől Molnár Gusztáv újabb tanulmányt jelentetett meg a *Magyar Kisebbségben*,¹³⁵ másfelől *Problema transilvană* címmel¹³⁶ elkészült a vitacikkeknek egy román nyelvű kötetbe foglalt válogatása is, amely a korábbi megszólalók mellett újabb – főleg román – szerzőket is bevont a kérdés tárgyalásába.¹³⁷

A vita első elemzését Hadházy Zsuzsa készítette el 2000-ben.¹³⁸

131 Andreescu 1998a

132 Borbély Imre a civilizációs különbségeket és a devolúciós modellt elemezve arra a következtetésre jut, hogy a szubszidiaritás elvének nemcsak területiális értelemben, hanem etnikai vonatkozásban is érvényesülnie kell; Fábíán Ernő és Tóth Sándor csupán a román–magyar viszony értelmezéséhez használja fel Molnár Gusztáv nézeteit; Bakk Miklós pedig két alternatív „középeurópaisodási” stratégiát is megrajzol Románia számára (az egyik a Molnár által felvetett erdélyi devolúció, a másik a nemzetállami EU-integráció).

133 András Péter nem cáfolja, inkább csak kétségbe vonja Molnár felvetését; szerinte az EU-integráció és a NATO bővítése nemcsak a huntingtoni modellhez igazodik, hanem a gazdasági globalizációhoz, valamint azokhoz a sajátos történelmi kapcsolatokhoz, amelyeket egyes nagyhatalmak a délkelet-európai térség egyes országaival kialakítottak. Antonela Capelle-Pogăcean is megkérdőjelezi mind a huntingtoni modellt, mind pedig a skót devolúció alkalmazhatóságát, azonban arra a következtetésre jut, hogy „privilegizálni kell a területi, regionális dimenziót”.

134 Grúber 1998; Lőrincz Cs. 1998; Takács 1998b

135 Molnár 1999

136 Andreescu–Molnár 1999

137 A kötet lapjain Gabriel Andreescu, Bakk Miklós, Antonela Capelle-Pogăcean korábbi írásai mellett új, közöletlen írásokkal szólal meg a vitában Sorin Mitu, Renate Weber, Liviu Andreescu, Tom Gallagher, Liviu Antonesei és Szokoly Elek.

138 Hadházy 2000

2000-től az Erdély-kérdés megvitatásában a *Provincia* című folyóiraté lett a főszerep. A *Provincia* hasábjain kibontakozó „román–magyar párbeszéd” központi témáját egyfajta „politikai transzszilvanizmusnak” nevezhetnénk, s a párbeszéd eddig a következő kérdésekhez vezetett: 1. Van-e Erdélynek olyan sajátos civilizációs-kulturális öröksége, amely sajátos politikai arculatot, identitást kölcsönözhet e régiónak? 2. Mi szükséges e sajátosság politikai érvényesítéséhez? Elegendő a saját nyilvánosság megteremtése, avagy szükség van egy regionális pártra is? 3. Milyen másfajta együttélési modell szükséges Erdélyben? Megoldás-e a konszociáció az ügyben, és milyen konszociációs modell jöhet szóba?

Erdély politikailag is hasznosítható civilizációs örökségének kérdését már Molnár Gusztáv *Premodern provincia* című, a *Provincia* első számában megjelent programcikke fölvetette. Áttételesebben tér vissza a kérdés a *Provinciának* Erdély irodalmáról és történetéről szóló számaiban.¹³⁹ A regionális párt gondolata egyrészt a „választási földrajz” tárgykörében – egy Erdélyben, az erdélyi szavazók számára „hiányzó párt” problémájaként – tűnik föl,¹⁴⁰ másrészt annak megvitatásában, hogy milyen körülmények között válhatnak a román rendszer jelenlegi pártjai a regionalizmust határozottabban felvállaló pártokká.¹⁴¹ Az erdélyi/romániai konszociációról Molnár Gusztáv, Gabriel Andreescu, Szász Alpár Zoltán, Kántor Zoltán és Bakk Miklós írt tanulmányokat. Andreescu¹⁴² az RMDSZ-t a kormányzásba bevonó, 1996-ban kialakult együttműködési modellt a romániai konszenzuális demokrácia alapjának nyilvánítja, ezzel szemben Molnár, Bakk és Szász azt fürkészi, hogyan alakítja át a modell az erdélyi viszonyokat.¹⁴³

3.2.7. Szórvány-vita

A szórványfogalom leírásának nehézségei¹⁴⁴ csak részben gyökereznek a szórványhelyzet soktényezős – demográfiai, szociológiai, pedagógiai, pszichológiai, nyelvészeti, közigazgatási, közjogi stb. – meghatározottságában, ugyanis miközben arról is kell(ene) szólni, hogy a modernitás eredményeképpen miként változik meg a közösség szerepe, és miként kerül előtér-

139 *Provincia* 2000. aug. (4.), 2000. szept. (5.), 2001. jan.–febr. (1.), 2001. márc. (3.)

140 Molnár 2000c és 2000a; Bakk 2000h;

141 Pecican 2000; Bakk 2000d; Cosmeanu 2000; Ștef 2001

142 Andreescu 2000

143 Molnár 2000b; Bakk 2000e; Szász 2001a

144 Legutóbb Ilyés Szilárd-Zoltán foglalkozott a szórványfogalom használatával, értelmeváltozásaival (Ilyés 2000).

be a szabad individuum, az is világos (kell hogy legyen): szórványban megszűnik az egyén magától értetődő otthonossága, s társas lény mivoltának megéléséből feszültséghelyzet támad. Éppen az adott közösség sajátos jegyeinek a megélése-megőrzése miatt válik a szórvány a politológia számára fontossá: mivel kiszolgáltatottságot és halmozottan hátrányos helyzetet jelent. A kérdés vizsgálata a kiszolgáltatottság okán kap igen jelentős erkölcsi tartalmat, a politika erőterében küldetés, öngazolás és önmarcangolás jellemzi a szórványról való beszédet. Maga a tudományos feladatkör: az életterek tagolódásának, a rész- és szubkultúrák kialakulásának, az etnicitás és integráció együttes jelenlétéből fakadó identitás zavarnak a kutatása serkentő kihívás lehetne a szakma számára, de erősebb a késztetés a szórvány egyetemes sérülékenységről és magyar stresszelményről beszélni.¹⁴⁵ További kutatási területek: a peremhelyzet intézményi jellemzői, az elitképződés sajátos jegyei, az etnikumközi kapcsolatok alakulása ilyen közegben.

A problémalista jelzés is: miért és miként tartozna a tárgykör, más szakterületek mellett, a politikatudomány művelőire. A téma, a helyzet összetettsége és a szórványok kiterjedtsége ellenére csak ritkán és szűknek mondható körben vált politikatudományi kutatások és szakmai viták tárgyává.

Bár politikai szinten már 1992-ben kinyilvánították a szórványok iránti felelősséget, és nemsokára „gazdája” is lett az ügynek,¹⁴⁶ az első szakmai találkozóra csak 1996-ban került sor,¹⁴⁷ akkor még abban a reményben, hogy az érdekelt szakterületek képviselői rendszeresen összegyűlnek majd, és kölcsönösen tájékoztatják egymást, s így összejöveteleik termékei lesznek. A következő hasonló jellegű találkozót az Erdélyi Múzeum-Egyesület szervezte 2000. március 18-án, Tóth Pál Péter *Szórványban* c. könyvének megjelenése alkalmából.¹⁴⁸

145 Lásd: Vetési László előadását: *Reményeink megtartó iskolája*, a kolozsvári szórványoktatásról szóló tanácskozáson, 2001. április 21.

146 Az RMDSZ brassói, 1993-as kongresszusán jött létre az Ügyvezető Elnökség intézménye, a szórványkérdések felelőse – a következő évben – az ügyvezető elnök lett.

147 Jelen és jövő a szórványkutatásban, Sepsillyefalva, 1996. március 22–24. Szervezők: temesvári Szórvány Alapítvány, Kriza János Néprajzi Társaság, kolozsvári Szórvány Alapítvány, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. Előadók voltak: Egyed Ákos, Bodó Barna, Péntek János, Vetési László, Fischer-Fülöp Ildikó, Bíró A. Zoltán és Keszeg Vilmos. A tanácskozás anyagát a temesvári Szórvány Alapítvány jelentette meg 1996-ban, Bodó Barna szerkesztésében.

148 A tanácskozáson előadást tartott: Benkő Samu, Tóth Pál Péter, Imreh István, Mezei Elemér, Péntek János, Birtók József, Neményi Ágnes, Vetési László, Bodó Barna, Gáll Ernő és Ilyés Szilárd-Zoltán. A konferencia anyagát az *Erdélyi Múzeum* 2000. 3–4. száma közölte.

Főleg néprajzosoknak, református lelkészeknek és történészeknek köszönhető a szórvánnyal kapcsolatos első dolgozatok megjelenése, az adatgyűjtés¹⁴⁹ és kutatás beindulása. A kérdéskör elsősorban politológiai szempontú vizsgálatára szinte kizárólag a temesvári Szórvány Alapítvány kisebbségi-szórványkutató csoportjának tagjai vállalkoznak: az utóbbi hat évben 4 kutatás és 2 tanácskozás erejéig foglalkoztak a szórvánnyal.¹⁵⁰

Sajtvita a szórványról egyedül a *Romániai Magyar Szó* hasábjain zajlott,¹⁵¹ s amint az a napilapok által gerjesztett viták esetében lenni szokott, itt is akadt szakmailag értelmezhetetlen megnyilatkozás. Bakk Miklós *A Hétben* reflektált a vitára,¹⁵² s ez minden bizonnyal kihatott a téma iránti érdeklődés alakulására. Szaklapok is foglalkoztak a kérdéssel: a *Korunk* 1999-es egyházi számában vannak szórvánnyal kapcsolatos dolgozatok,¹⁵³ a *Magyar Kisebbség* 2000-es 3. számának súlypontja a szórvány, miután az előző számban közölték Vetési László *Szórványstratégia – nemzetstratégia* című vitaindítóját.¹⁵⁴ Mind terjedelmileg, mind a taglalt kérdések számát illetően ez idáig a szórvánnyal kapcsolatos legjelentősebb összeállítást az *Erdélyi Múzeum* jelentette meg.¹⁵⁵

3.2.8. Státustörvény

A magyar országgyűlés által a szomszédos államokban élő magyarokról elfogadott törvény¹⁵⁶ (az ún. státustörvény) már előkészítése idején vitákat váltott ki Erdélyben, s e viták – a törvény politikai utóélete miatt –

149 Lassan évtizede járja Vetési László teológus diákjaival Erdély szórványvidékeit, és összegyűjtenek szinte minden fontos kapcsolódó adatot.

150 Kutatások: iskolaválasztás szórványban (1995), peremlét és megmaradás (1996), elitek szórványban (1997), etnikum és szegénység (1999); konferenciák: *Nagyvárosi szórványok* (1997), *Identitás, alteritás* (1998).

151 A vitát Vetési László esszészerű írása, a *Szórvány-e a szórvány?* indította, *RMSZ* 1996. dec. 21–22. A vitába szállók közül külön említendő Szilágyi N. Sándor: *A szórványmagyarság: probléma vagy ürügy?* *RMSZ* 1997. jan. 29.

152 Bakk 1997c

153 Vetési 1999; Péntek 1999

154 A vitában részt vett: Biczó Gábor, Bodó Barna, Péter István és Tóth Pál Péter. Lásd: *Magyar Kisebbség* 2000. 3.

155 Az *Erdélyi Múzeum* 2000. 3–4. száma a 2000 márciusi szórványtanácskozás anyaga mellett Egyed Ákos, Ilyés Zoltán, Biczó Gábor, Bodó Barna, Keszeg Vilmos, Albert Ferenc, Pozsony Ferenc, Gazda Klára és Demény István Pál egy-egy dolgozatát közli.

156 LXII/2001-es törvény a szomszédos államokban élő magyarokról, elfogadták 2001. június 21-én.

az alkalmazásra való felkészülés ideje alatt, valamint a törvény hatályba lépését követően¹⁵⁷ is folytatódtak. A jogszabály rendkívüli politikai tétjéből következett, hogy a vitákban a szakmai és a politikai érvrendszer igazából nem volt szétválasztható, és hogy a törvény szakmai értékelésében nem különült el világosan az erdélyi és a magyarországi nézőpont sem.

A státustörvény kapcsán kialakuló viták négy kategóriába sorolhatók: a) nemzetpolitikaiak, b) jogtechnikaiak, c) a törvény konkrét társadalmi és politikai hatására vonatkozóak, d) az alkalmazást érintők. Politológiai szempontból az a) és a c) pontba tartozó eszmecserék relevánsak.

A nemzetpolitikai vitákban két koncepció körvonalazódott. Az egyik fontos mozzanatnak tekinti a nemzeti egység újjáteremtésében a státustörvény konkrét célját, illetve azt, hogy potenciális jogi viszonyt ajánl a határon túli magyarság számára. E felfogás egyik képviselője szerint „a törvény nem más, mint eme jelenleg is – politikai szándékoktól és törekvésektől függetlenül – fennálló kötelék megjelenítése a jogszabályok nyelvén”.¹⁵⁸ Nem nehéz észrevenni, hogy e koncepció új lehetőségeket kínál fel a kulturális nemzet fogalmának keletközép-európai újraértelmezéséhez. Egyik – ideológiailag talán a legtisztábban kidolgozott – változatát Borbély Imre *Szerződéses magyar nemzet – szerződéses magyar nemzetszerkezet* című tanulmánya nyújtja.¹⁵⁹ Lényegében ezzel a koncepcióval rokonítható az, amit a státustörvény jogelméleti háttéréről s a neki megfeleltethető nemzetfelfogásról Varga Attila tanulmányai fogalmaznak meg.¹⁶⁰ E viták egyébként számottevő előzményekre nyúlnak vissza: a *Magyar Kisebbségben* ugyanis átfogó disputa folyt a kettős állampolgárságról.¹⁶¹

A másik elképzelés szerint a státustörvény inkább nemzetpolitikai eszköz, melynek révén a határon túli magyarság nyelvében és kultúrájában olyan presztízstöbbletet nyer, hogy azzal ellensúlyozhatja a Magyarországgal szomszédos nemzetállamok homogenizációs törekvéseiből adódó asszimilációs nyomást. Ez az eszközkonceptió olvasható ki a *Provincia* státustörvény-vitájának több írásából,¹⁶² s abból, amit Bakk Miklós

157 Kántor Zoltán: A státustörvény: nemzetpolitika vagy a kisebbségvédelem új megközelítése? (*Magyar Kisebbség* 2001. 4.) című vitaindítóját követően a *Magyar Kisebbség* 2002. évi első száma közli a választ tanulmányokat.

158 Borbély Zs. A. 2001d

159 Borbély I. 2001

160 Varga 2001

161 Tamás 1999; Benyhe 1999; Borbély I. 1999b; Csapó 1999; Harrach 1999; Pataki Gábor 1999; Varga 1999

162 Bakk 2001e; Molnár 2001a

a törvénnyel kapcsolatos jövőképdilemmák kapcsán a következőképpen önt szavakba: „a határon túli magyarság fennmaradása és kulturális reprodukciója éppenséggel egyfajta politikai szétfejlődés révén válik lehetségessé”.¹⁶³

A státustörvény nemzetpolitikai vetületének átfogóbb – a nemzetállamra, a nacionalizmusra és a poszt nacionális állampolgárságra vonatkozó legújabb kutatások fényében készült – elemzéseit leginkább Kántor Zoltán írásai adják.¹⁶⁴

A törvény konkrét társadalmi és politikai hatásáról szóló viták – melyek elsősorban a *Krónika* című napilap,¹⁶⁵ kisebbrészt pedig a kolozsvári *Szabadság*¹⁶⁶ és a *Romániai Magyar Szó*¹⁶⁷ hasábjain folytak – már kevésbé tudtak fölülemelkedni az aktuálpolitikai helyzeten. Néhány távlatosabb gondolat azonban ezekben az írásokban is felmerült, köztük: a nemzetpolitika és a szomszédságpolitika összefüggéseinek megváltozása az európai integrációs folyamatban,¹⁶⁸ valamint az erdélyi helyzet újrarendelésének szükségessége.¹⁶⁹

A *Romániai Magyar Évkönyv* 2001-es kötete közölte az első státustörvény-kronológiát; ennek összeállítói egy elemzést is közzétettek arról, hogy a státustörvény politikai erőpróbaul miként jeleníti meg a román–magyar viszonyt.¹⁷⁰

Az erdélyi és magyarországi vitáktól független, időálló tanulmányok közül elsősorban Szilágyi N. Sándoré az említésre méltó.¹⁷¹

A Babeş–Bolyai Tudományegyetem Politikatudományi Karának magyar tagozatán már a 2000/2001-es tanévben folyt a státustörvénnyel kapcsolatos adatgyűjtés,¹⁷² a következő tanévben sajtóelemzésre került sor román és magyar napilapok anyagán.¹⁷³ Diákok kérésére szakmai vita-

163 Bakk i. m.

164 Kántor 2001f és 2001c

165 Bíró B. 2001a; Bakk 2001a; Székely 2001; Weber 2001; Bodó B. 2001b; Bakk 2001b; Bíró B. 2001b; Salat 2001a; Bucur 2001b

166 Fey 2001a; Bucur 2001a

167 Varga 2001b; Fey 2001b

168 Ez Bíró Béla: *Határokon innen és túl*, valamint Bakk Miklós: *Lejtő és szótár* című írásában merül fel.

169 Salat 2001a

170 Bakk–Bodó B. 2001

171 Szilágyi S., N. 2001

172 A közpolitika tárgy hallgatói interjúkat készítettek a román parlamenti pártok vezető politikusaival a státustörvénnyel, illetve a határon túli nemzettársak iránti felöltséggel kapcsolatosan. Vezető tanár: Bodó Barna.

173 Szintén a közpolitika tárgy keretében, vezető tanár: Bodó Barna.

estet is rendeztek az egyetemen.¹⁷⁴ A temesvári Szórvány Alapítvány indítványozta és bonyolította le az első idevágó kutatást Erdélyben: azt vizsgálta román mintán, hogy a tömb-, többségi, illetve kisebbségi helyzetben élő románság miként fogadja a státustörvény intézményét, és milyennek látja a román–magyar viszony alakulását.¹⁷⁵

4. Általánosabb tudományos kérdések, problémakatalógus

Általánosságban elmondható, hogy a politikáról való beszéd és írás az önbizalom meg a fontosság érzetét nyújtja a megnyilatkozóknak. Ez talán még inkább érvényes a hazai magyar társadalomra. Ez jó, amennyiben a közélet iránti érdeklődés dicséretes. Mivel azonban a politikatudománynak mint szakmának más értékkritériumai is vannak, a végső mérleg mégsem lehet egyértelműen jó. Az összegzés során két dologra voltunk különösen kíváncsiak. Egyrészt azt a gyakran hangoztatott feltevést próbáltuk ellenőrizni, miszerint az erdélyi magyar társadalom és kultúra nem „résztársadalom” és „részkultúra”, hanem „egy teljes egész”. Másrészt arra figyeltünk, hogy talált-e az erdélyi magyar politológia kapcsolódási pontokat a nyugati szakirodalom főáramával, mennyiben voltak fogékonyak annak témái, problémái iránt, mennyiben voltak vagy lennének képesek arra „rácsatlakozni”. Ebből kiindulva kerestük meg a problémákat, amelyek szerintünk egyrészt a témák, másrészt a tudományszervezés szintjén ragadhatók meg. Nem állt szándékunkban, és nem is állhatott, *minden* hiányzó téma feltérképezése, hiszen az egy nagy, átfogó kutatás tárgya lehetne, és nem illeszkednék ennek a kötetnek a keretei közé.¹⁷⁶ De igyekeztünk legalább megemlíteni azokat, amelyeket a legfontosabbnak tartunk. A lista nyitott.

174 Vitaindító előadásokat tartott: Bakk Miklós, Bodó Barna és Székely István.

175 Kilenc megyében folyt a vizsgálat: tömbmegyék (Arad, Brassó, Beszterce-Naszód), többségi román megyék (Bihar, Maros, Kolozs, Szilágy), kisebbségi román megyék (Hargita, Kovászna). Az adatfelvétel időtartama: 2001. augusztus 15–20. A kutatást vezette Bodó Barna, a kérdőív összeállításában részt vett Kántor Zoltán.

176 Mint ahogy persze a tanulmányban nem lehetett részletesen bemutatni minden olyan témát, amelyet tárgyaltak. Ez is sokkal nagyobb munkát igényelne. A romániai magyar társadalomtudomány bibliográfiáját a legfontosabb közéleti kiadványok – vagyis nemcsak szaklapok – alapján összeállította Meister Róbert az Egyetemi Könyvtárban. (Meister 2002)

4.1. A témák

A politikát tárgyaló erdélyi magyar írások elsősorban a közvetlen környezetre (azaz az erdélyi magyar, illetve a romániai politikai életre) összpontosítanak.¹⁷⁷ Bizonyos témák, irányok, kifejezett vagy bennfoglalt prioritások majdnem teljesen uralják a terepet – ezeket igyekeztünk a tanulmányban bemutatni. Mások viszont nem vagy alig tűnnek fel.

Tulajdonképpen nem a hiánnyal vagy a jelenvalósággal van gond, hanem az arányokkal. Az arányeltolódásokat mi esetleg nem is vesszük észre. De mások igen. Íme, mit mondott egy nyugat-európai tanár az erdélyi magyar diákokról: csak az identitás, a nacionalizmus, a kisebbségi kérdés érdekli őket. Ráadásul kizárólag otthoni témákkal foglalkoznak. Ez azért baj, mert ha nyugatra mennek tanulni, azért, hogy utána hazamenjenek, akkor nyugaton *nem Erdélyről, hanem a „Nyugatról”* kellene tanulniuk, hiszen úgy lesznek majd igazán hasznos emberek otthon. Ha viszont csak Erdéllyel törődnek, akkor legfeljebb a nyugati szakmai társadalom számára mondhatnak érdekes dolgokat.

A következőkben néhány hiányzó témát sorolunk fel tételesen. Mindenekelőtt kijelenthetjük, hogy majdnem teljesen hiányzik két olyan általános terület, amely nélkül tulajdonképpen szakma nem is létezik: a szakma története¹⁷⁸ és az elmélet. Összegzésünk is mutatja, hogy az elmúlt tizenkét évben alig vagy egyáltalán nem jelent meg olyan elméleti munka, amely a nemzetközi tudományos életben fontos szerepet játszott volna. Ellenvetésként felhozhatnánk, hogy a nacionalizmus, a kisebbségek kérdése jelentős teret kapott mind a közéletben, mind a szakirodalomban. Csakhogy a nemzetközi szakirodalomnak ezek viszonylag rövid

177 Ez már szakmai elvárás, ebben szocializáljuk a diákokat. Nézzük meg példaként egy tudományos diákköri konferencia dolgozatainak az elbírálási szempontjait. A témaválasztás jellemzése: a. Periférikusabb probléma megoldásához kapcsolódik, de a tudományágon belül újszerű kérdést vet fel (4 pont); b. Az adott tudományágban Romániában széles körben kutatott, fontos (3 pont); c. Az adott tudományágban Romániában kevésbé kutatott, de fontos (1 pont).

178 Itt főként a szakma egyetemes, nem erdélyi vagy magyar történetére gondolunk. A szakma hazai történetírása abban merült ki, hogy bemutattak néhány erdélyi magyar gondolkodót, akiknek az eszményei még többé-kevésbé közel állnak ugyan hozzánk, de munkásságuk nem kötődik a kor szakirodalmához – vagy pedig a megemlékezések nem kapcsolják hozzá. Emiatt ezek „hagyományápoló” írások legfeljebb bizonyos témák, szempontok legitimációjaként szerepelhetnek. De nem nyújtanak semmilyen különösebb *szakmai* inspirációt mai problémáink megoldásában, és semmilyen formában nem kapcsolnak bennünket a nemzetközi szakirodalomhoz.

ideig voltak kiemelt témái, hamarosan eltűntek olyan (igencsak technikai jellegű) normatív morálfilozófiai fogalmak árnyékában, mint az állampolgárság (*citizenship*), az egyenlőség, az igazságosság vagy a közösségelvűség és az individualizmus. Utóbbiakkal pedig csak egy-két ember foglalkozott nálunk. Leginkább a kisebbségi kérdés kapcsán tértek ki rájuk, általában erősen tájékozatlanul: fogalmi apparátusnak, kérdésfelvető képességnek szinte nyoma sincs. Ezt a bibliográfiák is bizonyítják. Érdekes ezek után, hogy a nemzeti és regionális identitással foglalkozó történelmi jellegű kutatások, amelyek a nemzetközi szakirodalomban fontos helyet foglalnak el, nálunk gyakorlatilag ugyancsak hiányoznak. Most tehát tételesen felsorolunk néhány, szerintünk nagyon fontos kérdést, amely – úgy látjuk – nem részesült megfelelő figyelemben:

- a modernitás kérdése;
- az átmenet tágabb, összehasonlító nézőpontból: legfeljebb a magyarországi szakirodalmat használjuk fel (és ezen a csatornán keresztül esetleg értesülünk arról, amit más kelet-európai országokban kidolgoztak), de a Dél-Amerikára, illetve Dél-Európára vonatkozó nagy összehasonlító kutatások nem képezhetnek számunkra viszonyítási alapot. A magyarországi könyvészet eluralkodása azért is hátrányos, mert az ottani kérdések nem biztos, hogy azonosak az erdélyi magyar társadalom kérdéseivel;
- az átmenetek témakörén belül világviszonylatban fontos kérdés volt a demokratizálódás, a demokratikus konszolidáció. Nálunk nem;
- általában hiányoztak az összehasonlító kutatások, az olyan tanulmányok, amelyek valamilyen „nem hazai” terep jó ismeretét bizonyították volna. Márpedig összehasonlító kutatások nélkül komoly „önismeret” sincs. Az elmúlt évek keserű tapasztalatai még mindig nem ébresztettek rá bennünket arra, hogy ha egy kisebbségnek igényei vannak, akkor nagyon jól kell ismernie az idevágó nemzetközi tapasztalatokat és eljárásokat;
- az ideológiai térkép változásai, különösen 1989 után. Miként viszonyul egymáshoz a jobb- és a baloldal eszmeisége, érdemes-e még erről az ideológiai polarizációról beszélni? Létezik még egyáltalán?;
- az elit kérdése (legfeljebb a KAM egyes tagjai foglalkoztak vele);
- az identitás kérdése.

Általában elmondható, hogy a tanulmányok szakmai színvonalát igen lerontja két tényező. Egyrészt hiányzik a komolyabb tudományos apparátus. Egy nyugati szaklapban a tanulmányok végén a könyvészet minimum egy oldal. Nálunk körülbelül 3–5 tétel. Még szomorúbb a helyzet, ha a hivatkozott szakirodalmat tekintjük. Főként a nemzetközi szakirodalom hiánya meglepő, hiszen ma már hozzáférhető. Bizonyos, hogy

így a hazai magyar politikatudomány sohasem fog sem problémafelvetéseiben, sem témakezelésében a nyugati szakirodalomhoz kapcsolódni. Marginális marad.

Másrészt hiányzik az alapos, elmélyült kutatás és a dokumentáció. Ez nem csak a politológiának árt, hanem károsan befolyásolhatja a közéleti gondok kezelését vagy akár a politikai döntéseket is. Jellemző példa erre az „egyetem-vita”. A résztvevők úgy akartak egyetemet csinálni – vagy nem csinálni –, hogy egyetlenegy külföldi egyetem kialakulását, belső felépítését nem tanulmányozták – vagy legalábbis nem tartották fontosnak hivatkozni rá. Holott ma már elérhető távolságban vannak új, komoly szakértői háttérrel létrehozott egyetemek – például a Közép-Európai Egyetem –, amelyeknek a tapasztalatából bizonyára sokat lehetne tanulni. Egyetlenegy szöveg volt ismeretes nálunk, amely a kisebbségi felsőoktatási modelleket tárgyalja, és az is Magyarországon készült. A hazai sajtóban pedig csak jóval a vita után, 2000 nyarán jelent meg (Kurdi–Ring 2000). Márpedig más modellek, más (nyugat-európai, amerikai) felsőoktatási intézmények tapasztalatainak ismeretében bizonyára szakszerűbben és több felelősséggel lehetett volna eldönteni, hogy miért – hogyan – akarunk egyetemet, és miért – hogyan – nem. S ez rávilágít még egy fogyatékoságra: hiányoztak azok az emberek, akik behozták volna, ismertették volna, az itteni helyzetre alkalmazták volna a külföldi szakirodalmat.

4.2. A tudományszervezés

A továbbiakban bemutatjuk a politikatudomány szervezési problémáit. Ezek szerintünk elsősorban az oktatásban, a kutatásban, a szakmai nyilvánosságban, a források biztosításában és a szakma „életterében”, társadalmi állásában lelhetők föl. Mint az előbbi alfejezetben, itt is csak vázoljuk a gondokat, hiszen egy részletes elemzés túlhaladná jelen tanulmány terjedelmét.

Egy tudományág eredményeit, ezeknek a minőségét jelentősen befolyásolja a háttérintézmény. Ez nem valami semleges keret, hanem olyan célirányos rendszer, amely megrostálja az ágazat művelőit, s eldönti, hogy a szakmán belül egyáltalán mi minősül eredménynek, és mi nem. Megszabja, hogy *miből lehet* tudományos eredmény, s *miből nem*, és ennek megfelelően mire fordítandók források meg eszközök. Formai és minőségi kritériumokat állít fel, amelyek kizárják a kontárokat, kiszűrik a jelentéktelen témákat, a terméketlen témakezelést. Eldönti, hogy mit kell

forgalmazni tudományos eredményként. Publikációk, konferenciák, más összejövetelek révén létrehoz egy viszonylag jól körülhatárolt szakmai nyilvánosságot, amelyben az eredményeket be lehet – esetleg be kell – mutatni. Különböző oktatási formák révén lehetővé teszi a szakmában való szocializációt. A kutatókat valamilyen formában integrálja, egyfajta közösséggé szervezi, és programszerűen igyekszik ezt a közösséget – amennyire lehet – „elképzeltekből” „konkrétta” gyúrni (vagyis alkalmat ad a személyes találkozókra). Biztosítja a szakmabeliek számára a viszonylagos függetlenséget meg nyugalmat. Ez a kép elnagyolt, bírálható (és bírálják is), de – bevallottan vagy nem – tudományos intézményektől általában el szokták várni ezeknek a feladatoknak a teljesítését.

Az erdélyi magyar politikatudománynak nincs ilyen intézményi háttere. Egyedüli formális tudományos intézménye a kolozsvári tanszék, amely azonban – források és más eszközök híján – kizárólag oktatással tud foglalkozni. Nemcsak a politológia, de a társadalomtudományok általában sem rendelkeznek egyetlenegy olyan integratív intézménnyel, amely az előbb felsorolt teendőket legalább részben ellátná. Tizenkét éve az első komolyabb tudományszervezési kísérlet éppen a Kutatási Programok Intézetének ez a mostani kezdeményezése. Eddig konferenciákat, összejöveteleket senki sem szervezett, az eredmények számbavételére senki sem gondolt. Igaztalan volna továbbá számon kérni az alapos, hosszabb távú kutatásokat, a megbízható dokumentációt, a bibliográfiát, amíg nincs legalább egy olyan folyóirat, amely mértéket adhatna a szakmában.

A második nagy problémacsomag a forrásoké. A legnagyobb gond szerintünk nem az, hogy nincs elég pénz. A baj az, hogy alapkutatásokra nincs pénz és eszköz. Meg igény sem a forráskezelők részéről. Tekintettel arra, hogy az itteni kutatók, kutatócsoportok teljesen kiszolgáltatottak a külső megrendelőknek, a kutatási témákat, prioritásokat zömmel az „adományozók” határozzák meg, akik nagyon sokszor nem szakmabeliek. Ha pedig szakemberek, akkor az erdélyi kutatót rendszerint (vannak ritka kivételek is) bedolgozóként használják, aki a helyi tudását, helyi adatismegetét szállítja. Az ilyenszerű „pragmatizmus” viszont hosszú távon súlyosan veszélyezteti a „konkrét” kutatások minőségét. Hasonló vagy még rosszabb az eset, ha a megrendelő politikus. Valószínűleg nagyon aprólékosan föl kellene mérni az ún. „pályázati rendszernek” a hátrányait, illetve megvizsgálni az alapítványok „tudományszervezői” tevékenységét.

A szakma „élettere”, társadalmi állása még nagyobb gondot jelent. Tulajdonképpen nincs „képe” (vagy ha van, akkor torz), és nem fogalmazódnak meg vele szemben elvárások. Többek között ez okozza az el-

méleti vizsgálódások korábban említett hiányát, hiszen ha a gyakorlati politika nem igényli a politikai – pontosabban a politikaformálással (*politics-making*) kapcsolatos – diskurzus uralkodó témáinak alapos megteoretizálását, a szakembereket semmi sem ösztönzi, hogy e kérdéseket tudományos szigorral megválaszolják.

Még nem tudhatjuk, hogy mi lesz azokkal a diákokkal, akik a politológia szakon végeznek, de világos, hogy nem tudják majd hasznosítani szaktudásukat, ha a szakdokumentációt, tájékozottságot, tágabb szakmai felkészültséget igénylő elemzésre nem kíváncsi senki – elsősorban azok nem, akik döntéshozó tisztséget töltenek be. Ennek két súlyos következménye van. Egyrészt kérdéses (és az is marad) a döntések minősége, megalapozottsága. Másrészt azt fogjuk tapasztalni, amit régebbi tanszékeken tanító kollégáink: a végzős diákok (főként a jobbak) elmennek. Mert erre ösztökéli őket minden a romániai környezetben, nem utolsósorban a döntéshozók álszent hivatkozásai a piacra mint egyetemes gyógyírra, illetve „a szülőföld szeretetére”. A szólampufogatással csak tizenkét évi hanyagságukat, nemtörődömségüket palástolják.

5. Javaslatok, prioritások

Javaslataink részint kutatási témákra vonatkoznak, részint pedig a tudományszervezésre. Lehetséges és szerintünk fontos kutatási témák, amelyek prioritást kell hogy élvezzenek, mert más kutatások számára is alapvető dokumentációt nyújthatnak, illetve valamilyen formában kapcsolódhatnak nemzetközi problémafelvetésekhez:

- a. kisebbség és modernitás;
- b. identitás;
- c. az erdélyi települések problématérképe;
- d. a román politikai rendszer monografikus feldolgozása (hiszen ebben a politikai térben élünk);
- e. az erdélyi magyar kisebbség integrációja a tágabb román társadalomba;
- f. a magyar belpolitika hatása az erdélyi magyar kisebbség helyzetére;
- g. romániai/erdélyi (nemcsak magyar) választási földrajzi kutatások, vagy tágabb értelemben a választói magatartás kutatása, amely folyamatosan, hosszú távon követné a szavazói preferenciák kialakulását, változását stb.;

- h. a regionalizmus elmélete és gyakorlata (a helyi identitások megerősödése és az europolitikai nyomás találkozásának modelljei);
- i. nacionalizmuskutató (nemzetépítési tipológiák, együttélési modellek, konfliktusgerjesztési és konfliktusmegoldási minták);
- j. kisebbségi (etnikai) pártok – a rájuk vonatkozó tipológiák, szerepük a kelet- és a nyugat-európai pártrendszerekben;
- k. társadalmi és politikai törésvonalak Romániában;
- l. az RMDSZ;
- m. kisebbségpolitikai modellek;
- n. asszimiláció – politológiai megközelítésben.

Ami a tudományszervezést illeti, prioritásként tartjuk számon a már felsorolt problémák megoldását. Ezek közül a legfontosabbak és talán rövid vagy középtávon is megoldhatók:

- a. legalább egy integratív intézmény kialakítása, amely
 - lehetővé teszi a prioritásként meghatározott témák kutatását, illetve a hosszú távú kutatásokat;
 - biztosítja a szakmabelieknek – és általában a társadalomtudományok művelőinek – a rendszeres formális és informális kapcsolattartást (konferenciák, tanácskozások, hírlevél stb.);
 - igyekszik munkahelyet találni a kiemelkedően tehetséges friss végzősök számára;
 - tartja a kapcsolatot a külföldön tanuló diákokkal, és segít nekik az elhelyezkedésben.
- b. a mostani forráselosztási szerkezet megvitatása. Erre konkrét javaslat: egynapos tanácskozás a mostani finanszírozási rendszerek (főként a magyarországiak) kritikai elemzésére, két szakaszban: 1. szűk körű megbeszélés, minden diszciplínából maximum négy emberrel, akik kidolgoznak egy kritikai áttekintést és egy javaslatot; 2. tágabb körű találkozó, amelyen a javaslatot megbeszélik. Végül a javaslatot el kell juttatni a megfelelő döntéshozókhoz.

Az elmúlt tizenkét évben az erdélyi magyar kultúra egészét, illetve minden részterületét igyekeztek elhelyezni a „magyar”, a „magyar nyelvterületi”, a „romániai” vagy akár az „európai”, az „egyetemes” kultúrában. Rá lehet kérdezni az erdélyi magyar politikatudomány hovatartozására is. Két válasz lehetséges. Az egyik normatív: kijelentjük, hogy ide vagy oda tartozik, és utána ezt a kapcsolódást meg is követeljük tőle. Tesszük ezt általában „erkölcsi” alapon, de persze forrásokról meg eszközökről nem

gondoskodunk. A másik lehetőség az, hogy nem erkölcsi szabályokból indulunk ki, hanem vizsgálódunk, és a szakmunkák eredményei, a filiációk alapján állítunk valamit. Jelen pillanatban nehéz állást foglalni, de annyi „szabad szemmel” is látszik, hogy a magyarországi szakirodalom, a magyarországi megrendelések, elvárások, elgondolások az uralkodók. Hatásuk nem mindig egyértelműen jótékony. Főleg azért nem, mert a követelmények általában nem a szakmai minőséget célozzák. Román megrendelések, elvárások, elgondolások pedig mintha nem is léteznének. Ennek egyik oka az, hogy a romániai politikatudomány még nem intézményesült eléggé, az erdélyi magyaréhoz hasonló gondokkal küzd, s egyelőre a román műhelyeket sem képes ellátni, nemhogy a magyarokat. Lehetséges persze, hogy az erdélyi magyar politológia különben sem elég érdekes a román nyelvű szakma számára. Így viszont az a kérdés, hogy mennyire, illetve miért érdekes a magyarországi politikatudomány számára. A legfontosabb azonban az, hogy a jövőben az erdélyi magyar politikatudományt *önmagunk* számára tegyük minél érdekesebbé.

SZAKIRODALOM

- Az RMDSZ Memoranduma Románia felvételéről az Európa Tanácsba.* Kolozsvár, 1993. augusztus 26.
- Az RMDSZ nyilatkozata a nemzeti kérdéstről.* Kolozsvár, 1992. október 25.
- Romániai Magyar Demokrata Szövetség 1989–1999.* Kolozsvár, 2000
- Romániai magyar választók 2000 szeptemberében.* Szociológiai felmérés. Kutatási jelentés. Kolozsvár, Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja.
- ANDERSON, Benedict
1991 *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London, New York, Verso
- ANDRÁS Péter
1998 Hozzászólás Molnár Gusztáv vitaindítójához. *Magyar Kisebbség* 1.
2000 Hosszú távú szempontok a belső választásokról való gondolkodáshoz. *Magyar Kisebbség* 1.
- ANDREESCU, Gabriel
1998a Az „erdélyi kérdéstől” az „európai kérdésig”. *Magyar Kisebbség* 1.
1998b De la problema transilvană la problema europeană. *Alterra* 8.
2000 Az RMDSZ kormányon maradása jelentené a román konszenzuális demokrácia első szakaszát. *Provincia* 7.
2001 *Ruleta.* Români și maghiari 1990–2000. Iași, Polirom
- ANDREESCU, Gabriel–MOLNÁR Gusztáv (szerk.)
1999 *Problema transilvană.* Iași, Polirom
- ANDREESCU, Gabriel–STAN, Valentin–WEBER, Renate
1994a *Concepția UDMR privind drepturile minorităților naționale.* București, APADORCH
1994b Comentarii pe marginea studiului elaborat de Bakk Miklós. *Revista Română de Drepturile Omului* 6–7.
1997 Tanulmány az RMDSZ felfogásáról a nemzeti kisebbségek jogait illetően. *Magyar Kisebbség* 1–2.
- ANKERL Géza
1996 Bakk Miklós írása nyomán a hasznos alapszerződés néhány előfeltételéről. *Magyar Kisebbség* 4.
- ARATO, Andrew
1990 Revolution, Civil Society and Democracy. *Praxis International* 10. April and July.
- BAHTYIN, Mihail Mihajlovics
1982 *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája.* Budapest, Európa
1986a A dialógus Dosztojevszkijnél. In: Uő: *A beszéd és a valóság.* Filozófiai és beszédelméleti írások. Budapest, Gondolat, 351–356.
1986b Beszédelméleti jegyzetek. In: Uő: *A beszéd és a valóság.* Filozófiai és beszédelméleti írások. Budapest, Gondolat, 515–547.

BAKK Miklós

- 1994a Concepția APADOR privind drepturile minorităților naționale. *Revista Română de Drepturile Omului* 6–7.
- 1994b Határozattervezet a szövetségi képviselők általános és közvetlen választásáról. *Szövetség* 6.
- 1994c Statútumok, stratégiák. *Szövetség* 1. 11.
- 1996a A németországi szorb népcsoport jogai. *Magyar Kisebbség* 1–2.
- 1996b Alapszerződés-paradigmák. *Magyar Kisebbség* 3.
- 1996c Az RMDSZ mint a romániai magyarság politikai önmeghatározási kísérlete. *Pro Minoritate* ősz.
- 1997a A Romániai Emberi Jogokat Védő Egyesület (APADOR-CH) kisebbségi koncepciója. *Magyar Kisebbség* 1–2.
- 1997b Lassú valóság. *A Hét* 3–4.
- 1997c Szórvány, asszimiláció. *A Hét* 8.
- 1997d Kereszténydemokrácia és modernitás. *A Hét* 9.
- 1997e Esélyrajzok egy fordulathoz. *A Hét* 28.
- 1997f Bibó, avagy a válság önismerete. (Utószó Bibó István *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című kötetéhez.) Bukarest, Kriterion
- 1997g Identitate și alteritate în spațiul centraleuropean. In: *Identitate și alteritate – Studii de imagologie* II., Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană
- 1998a Románia és Közép-Európa – két kiegészítés. *Magyar Kisebbség* 1.
- 1998b Kisebbségi léthorizont és modernitás. *Magyar Kisebbség* 3–4.
- 1998d Vázlat a román politológiáról. *A Hét* 6.
- 1998e Globalizmus és másság. *A Hét* 10.
- 1998f A bukolicus regionalizmustól a posztmodern államig. *A Hét* 29.
- 1998g Birodalmi kisebbség avagy a modernitás nyelve. *A Hét* 44.
- 1998h Állam és társadalom. *A Hét* 46.
- 1999a Az RMDSZ mint a romániai magyarság politikai önmeghatározási kísérlete 1989 után. *Regio* 2.
- 1999b A konzervativizmus modern dilemmái. *A Hét* 4.
- 1999c Etnicitás és oszloptársadalmak. *A Hét* 29.
- 2000a Parlamenti választások Romániában: egy új korszak kezdete? *Pro Minoritate* ősz-tél.
- 2000b Egy választás olvasatai. *Regio* 4.
- 2000c 1989–1999: az RMDSZ első tíz éve. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis.
- 2000d Modellek és alternatívák. *Provincia* 1. 6.
- 2000e Az eredettől a kezdetig. *Provincia* 1. 7.
- 2000f Modellviták – rejtett stratégiák. *Magyar Kisebbség* 1.
- 2000g Rejtett regionalitás. *Provincia* 1. 8.
- 2000h Szavazói magatartás, választói jövőkép. *Provincia* 1. 3.
- 2001a Etnicitás és európaiság. *Krónika* április 28.
- 2001b Lejtő és szótár. *Krónika* július 7.
- 2001c Parlamenti és államfőválasztás 2000-ben. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis.
- 2001d Két nemzetkonceptió európai versenye zajlik. *Magyar Nemzet* július 7.

- 2001e Egy törvény és jövőképei. *Provincia* 2. 5.
- 2001f Az alkotmányreform esélyei. *Provincia* 2. 8–9.
- BAKK Miklós–BODÓ Barna
- 1999 Elitek, modellek, szerepek. *Korunk* 4. 65–72.; 5. 89–101.
- 2001 A státustörvény mint erőpróba. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis
- BAKK Miklós–HORVÁTH Andor–SALAT Levente
- 1999 A 2000. év küszöbén. Politika és kisebbségi magyar társadalom Romániában. *Magyar Kisebbség* 5. 2–3.
- BAKK Miklós–SZÁSZ Alpár Zoltán
- 2002 Vázlat Románia 1989 utáni választási földrajzáról. In: Nagy Róbert (szerk.): *Régiók és törésvonalak Közép-Európában* (előkészületben)
- BAKK Miklós–SZÉKELY István
- 2000 Az RMDSZ és az önkormányzati választások. *Magyar Kisebbség* 3.
- BALÁZS Sándor
- 1991a A Magyar Párt ideológiája – tézisekben. *Korunk* 2.
- 1991b Etnikum, kultúra, politikai opció. *Korunk* 8.
- 1994 Értelmezések a statútumtervezethez. *Szövetség* 1. 11.
- 1995a *Identitástudatunk zavarai*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó
- 1995b *Lugosi üzenet*. Szatmárnémeti, Kölcsey Kör
- 1995c Nemzetközi garanciák – kisebbségi jogok. *Magyar Kisebbség* 1.
- 1996 Egyéni és kollektív kisebbségi jogok. *Magyar Kisebbség* 3.
- 1997 A Bolyai Egyetem...lett, hogy ne legyen. *Magyar Kisebbség* 3–4.
- 1998a A hatalomban vagy a hatalomból. *Magyar Kisebbség* 2.
- 1998b Multikulturalizmus és egyetem. *Erdélyi Múzeum* 1–2.
- 1998c Tézisek és antitézisek a kisebbségi létről. *Magyar Kisebbség* 3–4.
- 1999 Ürügök a Bolyai Tudományegyetem megszüntetésére. In: *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945–1959*. Budapest
- 2002 *Aki előttünk járt*. Dr. Mikó Imre életútja. Kolozsvár, Polis (előkészületben)
- BALÁZS Sándor–SCHWARTZ Róbert (szerk.)
- 1997 *Funar-korszak Kolozsváron*. A helyi sajtó tükrében 1992–1996. Kolozsvár, Erdélyi Híradó
- BALOGH Artúr
- 1997 *Jogállam és kisebbség*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion (Összeállította és a bevezetőt írta Fábián Ernő.)
- BARA Gyula
- 1999 Versenyző gazdaságfejlesztési stratégiák – kiegészítő gondolatok Birtalan Ákos vitaindítójához. *Magyar Kisebbség* 4.
- BÁRDI Nándor
- 1998a Az erdélyi kérdés mint közigazgatási probléma. *Magyar Kisebbség* 1.
- 1998b A kisebbségi értelmiség önképe a második világháború előtt. *Magyar Kisebbség* 3–4.
- 1998c Pártpolitika és kisebbségpolitika. A romániai Országos Magyar Párt javaslata és annak visszhangja 1934–35-ben. *Magyar Kisebbség* 3–4.
- 2000 Választások a két világháború közti romániai magyar kisebbségpolitikában. *Magyar Kisebbség* 4.

BEBLER, Anton A.

1998 A doua prăbușire a Iugoslaviei și federalismul. *Altera* 8.: *Federalism și devoluție*

BENYHE István

1999 Kettős állampolgárság a Kárpát-medencében? *Magyar Kisebbség* 2–3.

BERGER, Peter–LUCKMANN, Thomas

1966 *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London, Penguin Books. (Magyarul: 1998 Berger, Peter–Luckmann, Thomas: *A valóság társadalmi felépítése*. Tudásszociológiai értekezés. Budapest, József Műhely Kiadó)

BICZÓ Gábor

2000 Megjegyzések Vetési László: Szórványstratégia – nemzetstratégia című tanulmányához. *Magyar Kisebbség* 3.

BÍRÓ Béla

1996 A „moldáv” rejtély. *Pro Minoritate*. 4.

1997a Az alku dialektikája. *Korunk* 1.

1997b Az individuum esélyei. *Liget* 4.

1997c *Legenda a kerek egészről*. Budapest, Liget Kiadó

1997d Modell vagy rögeszme? *Valóság* 1.

1998 Inkompatibilitás vagy csupán másság? *Magyar Kisebbség* 1.

1999a Képzelt és valódi közösségek. *A Hét* 23.

1999b Integration oder Assimilation? In: Brendel János (ed.): *Culture of the Time of Transformation*. Poznań, WIS Publishers and The Association of Historians of Art.

1999c Szabad, de mi végre? In: Vásárhelyi Mária–Halmai Gábor (szerk.): *A nyilvánosság rendszerváltása*. Budapest, Új Mandátum

2000a *A gyűlölet terhe*. Budapest, Liget

2000b Képzelt és valódi közösségek. *2000* 11.

2000c *Kossuth-paradoxon*. Kolozsvár, Komp-Press

2001a Arany középút. *Krónika* március 31.

2001b Határon innen és túl. *Krónika* július 7.

2001c Bénító paradoxon. *Élet és Irodalom* május 8.

2001d Diszkrimináció és diszkrimináció. *Provincia*

2001e Paradoxul maghiar. *Sfera Politicii* 97–98.

2001f *Porlik mint szikla*. Sepsiszentgyörgy, Filum

BIRÓ Zoltán, A.

1990 Intézmény – képviselő – társadalom. Gáll Ernő, Veress Károly, D. Lőrincz József, Magyar Vincze Enikő, Magyar Nándor László hozzászólásaival.

Átmenetek. A mindennapi élet antropológiája 1.

1993 Valami történik. Szempontok a romániai magyar elit tagolódásának értelmezéséhez. *Replika* 11–12. 52–69.

1995 Change of Government Through the Outsider's Eyes. In: Gombár Csaba–Hankiss Elemér–Lengyel László–Várnai György (eds.): *Question Marks: The Hungarian Government 1994–1995*. Budapest, Korridor

1997a *Hétköznapi humorvilág*. Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és Pro-Print

- 1997b A társadalom védelme és/vagy építése. Elemzés a romániai magyar elit „termelődéséről” és szerepéről. *Antropológiai Műhely* 3–4. 5–37.
- 1998 *Stratégiák vagy kényszerpályák?* Tanulmányok a romániai magyar társadalomról. Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és ProPrint
- 1999 A kormányba lépés egy éve a magyar–magyar reláció szemszögéből. In: Bakk Miklós–Székely István–Toró T. Tibor (szerk.): *Útközben*. Pillanatképek az erdélyi magyar politika reformjáról. Csíkszereda, Pro-Print, 124–137.
- 2000 Romániai magyar magánegyetem, székelyföldi szemszögéből. *Magyar Kisebbség* 2.
- BIRÓ Zoltán, A.–BODÓ Julianna
- 1993 Kizárási és bekebelezési technikák interetnikus kapcsolatokban. *Antropológiai Műhely* 1.
- BIRÓ Zoltán, A.–GAGYI József
- 1993 Román–magyar kapcsolatok Csíkszeredában (az előzmények és a mai helyzet). *Antropológiai Műhely* 1.
- BIRÓ Zoltán, A.–GAGYI József–PÉNTEK János (szerk.)
- 1987 *Néphagyományok új környezetben*. Tanulmányok a folklorizmus köréből. Bukarest, Kriterion
- BIRTALAN Ákos
- 1999a Belső választásokról és másokról, „eretnek” megközelítésben. *Magyar Kisebbség* 4.
- BODÓ Barna
- 1991a Korszerű korszerűtlenség. *Hitel* 14.
- 1991b Kétsébségű Európa. In: *Magyar kisebbségek a Kárpát-medencében*. Kaposvár
- 1992a A kisebbségek és az etnikai megbékélés. *Új Magyarország* 1. 23.
- 1992b Die Chancen der Demokratie in Rumänien. In: *Wege in die Freiheit*. Zürich
- 1993 Ki a nyertes? In: *A fonyódi Helikon* (10). Fonyód
- 1994a Kisebbségek és Kelet-Európa. *Magyarság és Európa* 1.
- 1994b Bánság és az etnikai diskurzus. *Magyar Szemle* 6.
- 1995a Ismétlődő történelem? *A Hét* 3.
- 1995b Otthontól a hazáig. *Korunk* 12.
- 1995c Alapszerződés és kisebbségi jogok. *Hitel* 8.
- 1995d Demokrácia és jogállamiság. In: *Keresztyén politika* III. Kolozsvár
- 1996a A szolgálati média és kisebbségi helyzet. *Erdélyi Napló* 1–2.
- 1996b Kisebbségek és Kelet-Európa. In: *Keresztyén politika* IV. Kolozsvár
- 1997a Nacionalizmus és identitás. *A Hét* 5.
- 1997b Lokálitás és érdektagolódás. *Pro Minoritate* 3–4.
- 1997c Azonosulás, elitek, peremlét. *Kisebbségkutatás* 4.
- 1997d Félúton, önmagunk felé. In: Veress Zoltán–Dávid Gyula (szerk.): *Egy kisebbség kisebbségei*. Stockholm
- 1998a Belépés és szocializáció a bánsági székelyeknél. *A Hét* 11.
- 1998b Szereppróba. *Valóság* 7.
- 1998c Helyi elit és anyanyelvi oktatás. *Nyelvünk és Kultúránk* 102.
- 1998d Oktatási reálpolitika. *Magyar Kisebbség* 2.

- 1998e Közigazgatás és nyelvpolitika. In: *Kiút a csapdából?* Budapest, Anyanyelvi Konferencia
- 1998f Distanțe sociale și identitate locală în Banatul istoric. In: *Identitate și alteritate*. Cluj, Presa Universitară Clujeană.
- 1998g Régiók mozgásban. In: *Régiók határok nélkül, forradalmak befejezetlenül*. Tokaji Írótabor 1998. évi tanácskozása. Miskolc
- 1999a Civil tudomány. *A Hét* 7.
- 1999b Képviselő és demokrácia. In: Bakk Miklós–Székely István–Toró T. Tibor (szerk.): *Útközben*. Pillanatképek az erdélyi magyar politika reformjáról. Csíkszereda, Pro-Print
- 1999c Régió, identitás, elit. *Új Dunatáj* 2.
- 1999d Együtt, de külön. *A Hét* 41.
- 1999e Sajtó és regionalizmus. *Magyar Kisebbség* 4.
- 1999f From Geographical/Historical Regions to the Euroregions. In: *Minorities Research*. Budapest
- 1999g Kultúra, identitásnarratívák, politika. In: Uő (szerk.): *Multikulturalizmus és öikuménia*. Temesvár, Szórvány Alapítvány
- 1999h Regionalizmus és/vagy regionalizáció? In: Uő (szerk.): *Régió és civil szféra*. Temesvár, Szórvány Alapítvány
- 1999i A táji-történeti régióktól az eurorégióig. In: *Gazdaság, eurorégiók*. Kolozsvár, RMKT
- 2000a Schengen a kihívás. *Kisebbségkutatás* 1.
- 2000b Románia és az európai integráció. *Korunk* 11.
- 2000c Jövőtervezés és bünbánat. *Magyar Kisebbség* 3.
- 2000d Szórványok kutatása. *Erdélyi Múzeum* 3–4.
- 2000e Választás és váltás. *Magyar Kisebbség* 4.
- 2000f Románia 2000. In: Uő (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis
- 2001a Honnan merre? *Kisebbségkutatás* 1.
- 2001b Státustól státusig. *Krónika* jún.16.
- 2001c A felelősségtől az autonómiáig. *Provincia* június
- 2001d Tolerancia, szabadság, modernitás. *Hitel* 10.
- 2001e Despre toleranță. In: *Colocvii politice*. Timișoara, Presa Universitară Română
- 2001f Az önkormányzatok és a civil szféra. In: *A civil szféra szerepe a közösségfejlesztésben*. Kolozsvár, Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért Alapítvány
- [BODÓ Barna–]SZÁSZ Alpár Zoltán
- 1995 Grundvertrag und Minderheitenrechte. In: *Europabegegnung*. Tagungsberichte – Fragen der Nationalitäten und Menschenrechte und Entwicklung in den Ländern Ost- und Mitteleuropas. Bolzano
- BODÓ Barna–ALBERT Ferenc–BAKK Miklós
- 1998f Factors and Mechanisms of the Regionalization in Central-Eastern Europe. In: Bodó Barna (ed.): *Local Identity and Regionalism*. Timișoara, Diaspora Foundation
- BODÓ Barna–ALBERT Ferenc–TÁCSI László
- 2001 Szegénység és etnikum. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis

BODÓ Barna–BAKK Miklós

1999a Elitek, modellek, szerepek I. *Korunk* 4.

1999b Elitek, modellek, szerepek II. *Korunk* 5.

2001 A státustörvény mint erőpróba. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis

BODÓ Barna–BOGNÁR Zoltán

2001 Románia Nyugat fejlesztési régiója. *Közgazdász Fórum* 4.

BODÓ Barna–CERNICOVA, M.–SOMOGYI Attila

1999 A DKMT eurorégió és a helyi politikai elit. *Hitel* 11.

BODÓ Barna (szerk.)

1996 *Jelen és jövő a szórványkutatásban*. Temesvár, Szórvány Alapítvány

1997a *Peremlét és megmaradás*. Temesvár, Szórvány Alapítvány

1997b *Kisebbségi érdekvédelem: kormányból és/vagy ellenzékéből*. Temesvár, Szórvány Alapítvány

1998 *Local Identity and Regionalism*. Timișoara, Diaspora Foundation

1999a *Multikulturalizmus és ökuménia*. Temesvár, Szórvány Alapítvány

1999b *Régió és civil szféra*. Temesvár, Szórvány Alapítvány

2000 *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis

2001a *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis

2001b *Szórvány és iskola*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Iskola Alapítvány–RMKT

BODÓ Julianna

1994 A magánszféra ünnepe a szocializmus korszakában.

Antropológiai Műhely 1.

1997 Átjárási technikák a szocializmusban a társadalom privát és hivatalos szférája között. *Antropológiai Műhely* 1–2.

BODÓ Julianna (szerk.)

1996 *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Csíkszereda,

KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és Pro-Print

1998 *Fényes tegnapunk*. Tanulmányok a szocializmus korszakáról. Csíkszereda,

KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és Pro-Print

BODÓ Julianna–OLÁH Sándor (szerk.)

1996 *Elmentünk? Székelyföldi életutak*. Csíkszereda, KAM – Regionális és

Antropológiai Kutatások Központja és Pro-Print

1997 *Igy élünk*. Elszegényedési folyamatok a Székelyföldön. Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és Pro-Print

BOÉR Hunor

1998 A kisebbségi lét fogalma. *Magyar Kisebbség* 3–4.

BORBÉLY Imre

1991 Merre vigyük végzetünk. *Hitel* 13–14.

1992 *Keresztény és nemzetiliberális egységkeret*. (Saját kiadás.)

1993a A Kolozsvári Nyilatkozat néhány vetülete. *Erdélyi Napló* január 7. és 14.

1993b Neptun. *Romániai Magyar Szó* szeptember 25–26.

1995a A boszniai háború hatása az RMDSZ-re. *Orient Express* 8–9.

1995b Egy eszme győzelmének politikai és gyakorlati hozadéka. *Szabadság* július 26–27.

1995c Nyílt levél Markó Bélához. *Kapu* 6.

1996a Egy minőségi magyar paradigma. In: Kurucz Gyula (szerk.): *Nemzetstratégia a harmadik évezred küszöbén*. Budapest, MVSZ kiadása

1996b Támpontok egy dinamikus magyar paradigmához. *Magyar Kisebbség* 3.

1998a Az erdélyi kérdés magyar szempontból. *Magyar Kisebbség* 1.

1998b Ki tudja meddig... A magyar állampolgárság alanyi jogként való kiterjesztéséről. *Szabadság* május 20.

1999a A nemzet hiányzó paradigmája – A magyar diplomácia a nemzet belpolitikája és az ország külpolitikája között, 1990–1998. *Magyar Kisebbség* 1.

1999b Pro vagy kontra. A magyar állampolgárság alanyi jogának kiterjesztése minden magyarra. *Magyar Kisebbség* 2–3.

1999c A nemzetstratégia fogalmi megalapozása. *Valóság* 1.

2000 Külhoni magyarok – Egy nemzetpolitikai szükségmegoldás. *Magyar Demokrata* 37–40.

2001 Szerződéses magyar nemzet – szerződéses magyar nemzetszerkezet. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvar, Szórvány Alapítvány–Polis

BORBÉLY Imre–ANDRÁS Imre

1992 Pszichoterror a román parlamentben. *Erdélyi Napló* november 5.

BORBÉLY Imre–BORBÉLY Zsolt Attila

1998 RMDSZ 1989–1998: Érték, érdek és hatalom. *Magyar Kisebbség* 2.

BORBÉLY Zsolt Attila

1995a *A Reform Tömörülés ideológiai alapvetése* (A keresztény értékek iránt nyitott nemzeti liberalizmus). Tömérdek, a Reform Tömörülés kongresszusi kiadványa

1995b Hamis mítoszok az erdélyi magyar közéletben. *Kapu* 9.

1996a A fogyatékos nemzeti identitás vitájának háttéréről. *Kapu* 3.

1996b A hatalom vonzásában. Kormányon az RMDSZ? *Demokrata* 46.

1996c A román etnokrácia anatómiája. *Kapu* 11.

1996d Esetleges segédeszközök. Az alapszerződések alapproblémái. *Erdélyi Napló* 28.

1997a A karrieristák ugródeszkája. Negyedéves kormánymérleg. *Erdélyi Magyarság* 2.

1997b Merre tovább? Kongresszus előtti számvetés. *Erdélyi Napló* 40.

1998a Alsócernáton két arca. *Erdélyi Magyarság* 3.

1998b Az érdekelvű pártpolitizálás erdélyi térhódítása. *Kapu* 6–7.

1999 Egy korszak lezárult. *Kapu* 8.

2000a Kommunisták és ellenállók. *Kapu* 1.

2000b Összmagyarság és erdélyiség. *Provincia* 8.

2000c RMDSZ: magyar nemzeti önkormányzat vagy román versenypárt. *Kapu* 6–7.

2001a A belső választások és a belső parlamentarizmus viszonyrendszere. *Magyar Kisebbség* 1.

2001b A józan ész kapitulációja. A román politikum és a státustörvény. *Kapu* 8.

2001c A magyar politika törésvonalai és a státustörvény. *Kapu* 6–7.

- 2001d A státustörvény mint a magyar reintegráció eszköze. *Provincia* 5.
 2001e Éves mérleg. *Kapu* 11–12.
- BUCUR Ildikó
 2001a A státustörvény margójára. *Szabadság* július 13.
 2001b Néhány gondolat a státustörvényről. *Krónika* augusztus 11.
- CAPELLE-POGĂCEAN, Antonela
 1998a Észrevételek Molnár Gusztáv Az erdélyi kérdés című tanulmánya kapcsán. *Magyar Kisebbség* 1.
 1998b Chestiunea transilvană: dimensiune teritorială și dimensiune etnică. *Altera* 8.: *Federalism și devoluție*
- COLTEA Tibor
 1999 Mire alapozhat egy kisebbség, ha önálló intézményrendszert kíván kiépíteni? *Magyar Kisebbség* 4.
- COSMEANU, Marius
 2000 Még nincs, de máris... *Provincia* 7.
- COVRIG, Anca-RĂȚ, Cristina
 2000 Erdélyi középiskolások értékrendprofiljai. In: Veres Valér (szerk.): *Nemzeti vagy nemzedéki integráció?* Erdélyi középiskolások átalakulásban. Kolozsvár–Budapest, Limes–Új Mandátum, 159–170.
- CULIC, Irina et alii
 1998 *Români și maghiari în tranziția postcomunistă*. Imagini mentale și relații interetnice în Transilvania. Cluj-Napoca, Universitatea „Babeș-Bolyai”. Catedra de Sociologie–Centrul de Cercetare a Relațiilor Interetnice din Transilvania
- CULIC, Irina
 (é. n.) Between Civic and National Identity. In: Culic, Irina–Horváth István–Stan, Cristian (eds.): *Reflections on Differences. Focus on Romania*. Antwerpen, International Peace Information Service, 13–24.
- CULIC, Irina–HORVÁTH István–LAZĂR, Marius
 2000 *Ethnobarometer*. May–June 2000. Cluj-Napoca, Risoprint
- CULIC, Irina–HORVÁTH István–RĂȚ, Cristina
 2000 *Ethnobarometer*. In: Lucian Năstasă–Salat Levente (eds.): *Interethnic Relations in PostCommunist Romania*: Proceedings of the Conference „The Romanian Model of Ethnic Relations. The Last Ten Years. The Next Ten Years” – Bucharest, July 7–8, 2000. Cluj-Napoca, Ethnocultural Diversity in Romania Series, 253–347.
- CSAPÓ József, I.
 1994 Belső önrendelkezést kiteljesítő autonómiák. A Sajátos státusú helyi önkormányzat statútuma; a Romániai magyar nemzeti közösség személyi autonómiájának statútuma és a Sajátos státusú helyi önkormányzatok regionális társulásának autonómiastatútuma. *Erdélyi Napló* szeptember 28.
 1995a Az erdélyi (romániai) magyar nemzeti közösség önkormányzása. *Magyar Kisebbség* 1.
 1995b Székelyföld autonómiastatútuma. *Magyar Kisebbség* 2.
 1997 Törvényes keretet a belső önrendelkezéshez. *Magyar Kisebbség* 1–2.
 1999 Szabadon választott nemzeti önazonosság, önként vállalt kettős állampolgárság. *Magyar Kisebbség* 2–3.

- CSEPELI György–ÖRKÉNY Antal–SZÉKELYI Mária
2000 Representations of Ethnic Coexistence in Transylvania. In: Năstasă, Lucian–Salat Levente (eds.): *Interethnic Relations in PostCommunist Romania: Proceedings of the Conference „The Romanian Model of Ethnic Relations. The Last Ten Years. The Next Ten Years.”* Bucharest, July 7–8, 2000. Cluj-Napoca, Ethnocultural Diversity in Romania Series, 133–161.
- DEMÉNY Lajos
1997 Természetes nemzetiségi és anyanyelvi adottságunkból fakadó feladat. *Magyar Kisebbség* 1–2.
- DEMETER Attila
1999 Gazdagok vagy különcök legyünk? *Magyar Kisebbség* 4.
- EGYED Péter
1997 *A jelen-létről*. Kolozsvár, Komp-Press
- FÁBIÁN Ernő
1993 Az autonóm társadalomszerveződés előzményei. Meditáció a precivil társadalomról Erdélyben. *A Hét* 24–25.
1994 *Az értelem keresése*. Budapest, Századvég Kiadó
1995 Meditáció a kisebbségi jogok garanciáiról. *Magyar Kisebbség* 1.
1997 *Egy polgártárs a kuckóból*. Sepsiszentgyörgy, H-Press Kft.
1998 Észrevételek az erdélyi kérdésről. *Magyar Kisebbség* 1.
1999 *A megmaradás parancsolatai*. Esszé az erdélyiségről mint politikai entitásról. Budapest, Osiris
- FARAGÓ József
1997 A Bolyai-ügy 1997 tavaszán. *Magyar Kisebbség* 1–2.
- FEY László
2001a Egy dühös írás. *Szabadság* július 3.
2001b Politikai nemzet és kultúrnemzet. *Romániai Magyar Szó* július 22.
- FÓRIKA Éva
2000 Amire felesküdtünk Isten és ember előtt. *Magyar Kisebbség* 1.
- GAGYI József
1993 Egy román állami iskolai tanító és a magyar közösség együttélése Csíkmenaságon a két világháború közötti időszakban. A mai interetnikus viszonyok székelyföldi előzményeiről. *Antropológiai Műhely* 1.
- GAGYI József (szerk.)
1996. *Egy más mellett élés*. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról. Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és Pro-Print
- GÁL Kinga
1996 Kisebbségvédelmi rendelkezések a nemzetközi intézmények tükrében. *Magyar Kisebbség* 1–2.
- GÁL Mária–GAJDOS BALOGH Attila–IMREH Ferenc [Vincze Gábor]
1995 *Fehér Könyv az 1944. őszi magyarellenes atrocitásokról*. Kolozsvár, RMDSZ ÜE
- GALAT, Mara-Ileana–KIVU, Mircea
1994 Az RMDSZ egy közvélemény-kutatás tükrében. *Korunk* 3. 47–71.
1995 Románok és magyarok. Szociológiai perspektíva. *Korunk* 8. 31–55.

GÁLL Ernő

- 1990a Erdélyi Fiatalok – mai nézetben. *A Hét* 10.
- 1990b Ma sem lehet? [100 éve született Makkai Sándor]. *Keresztény Szó* 28.
- 1990c A kisebbségi jogok tudós védelmezője [Balogh Arthur]. *A Hét* 35.
- 1990d Nemzeti és nemzetiségi tudat. *Társadalmi Szemle* 7.
- 1990e Nemzettudattól a nacionalizmusig. *Látó* 7. 812–827.
- 1991a „Mi” és „ők”: ellenségképek szerepe a mai magyar és román nacionalizmusban. *Regio* 2.
- 1991b Gaál Gábor utóéletei. *Népszabadság* 57.
- 1991c Értelmiség, nemzetiség, erkölcs. *Tiszatáj* 11.
- 1991d A romániai magyarság identitásának változásai. In: *Nemzetiség – identitás*. A IV. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Békéscsaba (1990. október 5–7.). Békéscsaba–Debrecen, Ethnica
- 1991e Az idegengyűlölet természetrajza. *Helikon* 47.
- 1992a Az erdélyiség metamorfózisa. *Kritika* 7.
- 1992b Az „erdélyi gondolat” viszontagságai. *Helikon* 16–17.
- 1992c Az erdélyi bölcséleti iskola és a kisebbségi etika. *Erdélyi Múzeum* 1–4.
- 1992d Totális hatalom – nemzetkisebbségi intézmények. *Korunk* 10.
- 1992–1993 Nacionalizmus az ezredfordulón. Cikksorozat. *A Hét*
- 1993a A Vásárhelyi Találkozótól a Szárszói Konferenciáig. *Forrás* 12.
- 1993b Kisebbség a kisebbségben. *Regio* 2.
- 1993c Antisemitism – făra evrei. *Dilema* 19.
- 1993d A Venczel-modell vonzásában. *Korunk* 11.
- 1994a Sikertelen magyar–román kompromisszumkeresés. *Erdélyi Múzeum* 3–4.
- 1994b A „transzszilvanológia” régi-új műhelye. *A Hét* 18.
- 1994c La Transylvanie, une société pluriculturelle. In: Gosselin, Gabriel–Ossebi, Henri (dir.): *Les sociétés pluriculturelles*., Table Ronde XIVe Congres de l’AISLF, Lyon (France) 6–10 juillet 1992 „Les nouveaux mondes et l’Europe”. Paris, Éditions L’Harmattan
- 1994d Kacsó Sándor tanúságtétele. *A Hét* 8.
- 1994e Csőgör Lajos évtizedei. *Helikon* 5.
- 1994f *A nacionalizmus színváltozásai*. Nagyvárad, Literátor
- 1994g Nacionalizmus az ezredfordulón: a nemzetelméleti megközelítés termékenysége. *A Hét* 1.
- 1995a A román nemzeti ideológia – tegnap és ma. *Régió* 1–2.
- 1995b A magyar–román kiegyezés víziója. *Népszabadság* 24.
- 1995c A román nemzeti ideológia és változásai. *Helikon* 4–6.
- 1995d A román nemzeti ideológia történelmi pályája. In: Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest, Osiris
- 1995e Democrația si relațiile interetnice. In: *Democrația, azi: – certitudini și interogații* – Colocviu româno-francez. București, Noua Alternativă
- 1995f Számvetés: huszonhét év a *Korunk* szerkesztőségében. Kolozsvár, Komp-Press
- 1995g Szárhegy: fórum és botránykő. *A Hét* 10.
- 1995h Az erdélyi magyar egyetem – szimbolikus mezőben. *Korunk* 4.
- 1995i A *Korunk* újraindulása 1957-ben. *Korunk* 6.
- 1995j A romániai Magyar Népi Szövetség forrásvidékén. *Forrás* 6.

- 1995k A *Magyar Kisebbség* üzenete. *A Hét* 9.
- 1995l Előszó. In: Gabel, Joseph: *Jobboldali és baloldal zsidóellenesség*. Vitairat. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport. (Fordította és az előszót írta Gáll Ernő.)
- 1996a Emil Cioran și maghiarii. In: Zub, Al. (ed.): *Identitate/alteritate în spațiul cultural românesc*. Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
- 1996b Kisebbségek a globalizáció sodrában. *A Hét* 29.
- 1996c Krenner Miklós (Spectator): Az erdélyi út. *Erdélyi Múzeum* 3–4.
- 1996d A „Makkai-dosszié” viszontagságai. *Forrás* 6.
- 1996e Volt-e „romániaiság”? *Tiszatáj* 1.
- 1997a A „románágtudomány” budapesti műhelye. *Erdélyi Múzeum* 1–2.
- 1997b Az erdélyi magyar baloldal a mérlegen. *Eszmélet* 36.
- 1998a Merre tart a „transzszilvanológia”? *A Hét* 23.
- 1998b Kortársunk, Venczel József. *Hitel* 2.
- 1998c Kisebbségi elit hagyomány és modernizáció feszültségében. *A Hét* 34.
- 1999a Román önvizsgálat? *A Hét* 3–4.
- 1999b Sokk, önvizsgálat, tanulságok: a román szellemi élet vitái és fájó igazságai. *Népszabadság* 124.
- 1999c A román etikai nacionalizmus és a kisebbségek. *A Hét* 9–10.
- 1999d Újragondolni az „erdélyi gondolatot”? *A Hét* 31–32.
- 1999e Weimar – Buchenwald. *Helikon* 6.
- 1999f A kettősség jegyében. *Mementó* 6.
- 1999g Kettős kisebbségben – kettős felelősséggel. *Mementó* 7.
- 1999h Erdélyiség régi/új nacionalizmusok szorításában. *Helikon* 20–21.
- 2000a Globalizáció és/vagy önazonosság. *A Hét* 3–4.
- 2000b A regionalizmus kihívása. *Forrás* 9.
- 2000c Szórványban. *Erdélyi Múzeum* 3–4.
- 2001 Balogh Edgár. In: Jánosházy György (szerk.): *Erdélyi panteon*. Művelődéstörténeti vázlatok III. Marosvásárhely, Mentor
- GARDA Dezső
- 1997 Főiskola Székelyföldön. *Magyar Kisebbség* 1–2.
- GRÚBER Károly
- 1998 Regionalizmus, nemzetállamok, európai integráció, középkelet- és nyugat-európai távlatok. *Magyar Kisebbség* 2.
- HADHÁZY Zsuzsa
- 2000 Kérdések és válaszok (Az Erdély-vita összefoglalása). In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis
- HARRACH Gábor
- 1999 Különleges státus és nemzetgyarapodás. Demográfiai tendenciák és anyaországi szerep. *Magyar Kisebbség* 2–3.
- HERNÁDI Miklós (vál.)
- 1984 *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest, Gondolat
- HOLLANDA Dénes
- 2000 Hozzászólás Tonk Sándor Romániai magyar magánegyetem című vitaindító írásához. *Magyar Kisebbség* 2.

HORVÁTH Andor

1997 Tanulságok, menet közben. *Magyar Kisebbség* 1–2.

HORVÁTH István–LAZÁR, Marius

2000 *Romániai magyarok 2000*. Kérdőíves kutatás – 2000. március 17–27.

Kutatási jelentés. Kolozsvár, Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja

HORVÁTH István–DEÁK-SALA Zsolt

1995 A romániai magyar egyesületek és alapítványok szociológiai leírása.

Korunk 11. 23–57.

HORVÁTH Sándor

2000 Hozzászólás Tonk Sándor, a Sapientia Kuratóriuma elnökének tanulmányához. *Magyar Kisebbség* 2.

ILYÉS Szilárd Zoltán

2000 Vázlat egy tágabb szórványfogalom kidolgozásához. *Erdélyi Múzeum* 3–4.

JAKABFFY Elemér

1999 *Nemzetiségpolitikai írások*. Bukarest, Kriterion (Válogatta és a bevezetőt írta Balázs Sándor.)

JESZENSZKY Géza

1996 Magyarország és a kétoldalú szerződések. *Magyar Kisebbség* 4.

KÁNTOR Zoltán

1994a Új generáció? *Korunk* 2.

1994b Vázlat a romániai magyar ifjúsági elitek kialakulásáról és szerveződéséről.

Kutatás közben/Research Papers. (Publication of the Hungarian Institute of Educational Research)

1996 *National Minorities, Democracy and Consociationalism. The Case of Hungarians in Romania*. MA Thesis. Budapest, Central European University

1997a Ethnic Parties and Consolidation of Democracy. In: Örkeny Antal–Csepi György–Cooley, Sharon (eds.): *Collected Papers of ELTE–UNESCO Minority Studies Program*. Budapest

1997b Pályaválasztás, vegyesházasság, kivándorlás a temesvári végzősök körében. In: *Identitások*. Temesvár

1997c Jövőelképzelés és kivándorlás. *Acta Paedagogica Debrecina* XCVI. Debrecen, KLTE

1998a Gondolatok egy aktuálpolitikai kérdés kapcsán: reflexió Toró T. Tibor vitaindítójára. *Magyar Kisebbség* 4. 2.

1998b The Dissolution of the Austrian–Hungarian Monarchy and the Hungarians from Transylvania: an introduction. In: Turda, Marius (ed.): *The Garden and the Workshop. Disseminating Cultural Creativity in East Central Europe*. Budapest, Europa Institute

1999 Integráció, stabilitás és konfliktus. *Magyar Kisebbség* 5. 1.

2000a Kisebbségi nemzetépítés. A romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség. *Regio* 3.

2000b Az önmeghatározás és önszerveződés néhány elméleti kérdése. *Provincia* 4.

2000c Cîteva probleme teoretice ale autodefinirii și autoorganizării. *Provincia* 4.

2000d Polgári nacionalizmus? *Provincia* 6.

2000e Naționalism civic? *Provincia* 6.

2001a A konszociáció Erdélyben. Folyamatok és modellek. *Provincia* 4.

2001b Consocierea în Ardeal. Procese și modele. *Provincia* 4.

- 2001c A státustörvény és a magyar nemzetpolitika. *Provincia* 5.
- 2001d Legea statutului și politica națională maghiară. *Provincia* 5.
- 2001e National Minority Parties in Government: the Democratic Alliance of Hungarians in the Romanian Government. *Der Donauraum* 3.
- 2001f A magyar nemzetpolitika és a státustörvény. In: Bárdi Nándor–Lagzi Gábor (szerk.): *Politikai és nemzeti identitás Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány
- 2001g Az RMDSZ és a kormánykoalíció (1996–2000). In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvar, Szórvány Alapítvány–Polis
- 2001h Nationalizing Minorities and Homeland Politics. In: Trencsényi et alii (eds.): *Nationalism and Contested Identities*. Case Studies on Romanians and Hungarians. Budapest, Regio Books
- 2001i Az identitás kapcsán. *Provincia* 11.
- 2001j Pe marginea identității. *Provincia* 11.
- 2001k A státustörvény és a Velencei Bizottság: reflexiók a kisebbségvédelemre. *Provincia* 12.
- 2001l Legea statutului și Comisia de la Veneția: reflecții asupra protecției minorităților. *Provincia* 11.
- 2001m Nacionalizmuselméletek: az összegzések ideje? *Regio* 3.
- KÁNTOR Zoltán–BÁRDI Nándor
- 2000 Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996–2000. *Regio* 4.
- 2001a UDMR și coaliția guvernamentală (1996–2000) I. *Sfera Politicii* 97–98.
- 2001b UDMR și coaliția guvernamentală (1996–2000) II. *Sfera Politicii* 99.
- KEANE, John
- 1988 *Democracy and Civil Society*. On the Predicaments of European Socialism, the Prospects of Democracy, and the Problem of Controlling Social and Political Power. London and New York, Verso
- KEREKES Gábor
- 1999 Észrevételek Birtalan Ákos a *Magyar Kisebbség* 1999. 2–3-as számában megjelent tanulmánya kapcsán. *Magyar Kisebbség* 4.
- KEREKES Jenő
- 1999 Gondolatok Birtalan Ákos vitaindítónak szánt, a *Magyar Kisebbség* 1999. 2–3-as számában megjelent tanulmányában foglaltakhoz. *Magyar Kisebbség* 4.
- 2000 Hozzászólás a romániai magyar egyetemi hálózat kiépítésének kérdéséhez. *Magyar Kisebbség* 2.
- KISS Tamás
- 2000 Ifjúsági életszakasz és jövőstratégiák az észak-erdélyi nagyvárosok középiskolásai körében. In: Veres Valér (szerk.): *Nemzeti vagy nemzedéki integráció?* Erdélyi középiskolások átalakulásban. Kolozsvar–Budapest, Limes–Új Mandátum, 109–141.
- KÓNYA-HAMAR Sándor
- 1999 Határtalan haszon vagy gazdagító bizalom? *Magyar Kisebbség* 4.
- KOVÁCS Péter
- 1995 A kisebbségi jogok nemzetközi garanciái. *Magyar Kisebbség* 1.
- KÖTŐ József
- 1995 Az elmúlt öt év dilemmái. *Korunk* 11. 13–18.
- 1997 Kiművelt fők közössége. *Magyar Kisebbség* 1–2.

- KURDI Krisztina–RING Éva
2000 Kisebbségi felsőoktatási modellek az Európai Unióban. *Magyar Kisebbség* 6. 2. 94–122.
- LAMPL Zsuzsanna–SORBÁN Angella
1999 A szlovákiai és az erdélyi magyarok médiapreferenciái és fogyasztói szokásai. *Fórum. Társadalomtudományi Szemle* 1. 1. 19–34. (Megjelent még: *Magyar Kisebbség* 5. 1.)
- LÁZÁR Imre
1996 Kisebbségek a modern idők után. *Magyar Kisebbség* 3.
1998 A kisebbségi lét környezeti gúlája. *Magyar Kisebbség* 3–4.
- LAZÁR, Marius
2000 The Population of Covasna and Harghita Counties. Aspects of Interethnic Coexistence. In: Năstasă, Lucian–Salat Levente (eds.): *Interethnic Relations in PostCommunist Romania*. Proceedings of the Conference „The Romanian Model of Ethnic Relations. The Last Ten Years. The Next Ten Years.” Bucharest, July 7–8. Cluj-Napoca, Ethnocultural Diversity in Romania Series. 349–394.
- LENGYEL László
1998 Az európai civilizáció és határai. *Magyar Kisebbség* 1.
- LŐRINCZ Csaba
1998 Erdély a magasban? *Magyar Kisebbség* 2.
- LŐRINCZ József, D.
1999 *The Hungarian Intelligentsia in Romania between Calling and Pragmatism*. Budapest, Teleki László Foundation. Institute for Central European Studies. Occasional Papers 14, May.
- MAGYARI Nándor László
1990 Civil társadalom: utópia vagy realitás? *A Hét* 26.
- MARKÓ Attila
1994 Egy autonóm közösség belső joga. *Szövetség* 1. 12.
1997 Kisebbségi törvény – értelmezési prizmban. *Magyar Kisebbség* 1–2.
- MÁTIS Jenő
1999 Az önálló gazdasági alrendszer megvalósításának lehetőségei. *Magyar Kisebbség* 4.
- MEISTER Róbert
2002 *A romániai magyar társadalomtudományi irodalom válogatott bibliográfiája*. Cikkek, tanulmányok. 1946–1989. Csíkszereda, Pro-Print
- MESTER Béla
2000 Mi(ke)t értünk ma az „egyetem” szón? *Magyar Kisebbség* 2.
- MISZLIVETZ Ferenc–JENSEN, Jody
1998 A civil társadalom metamorfózisa 1988–1999. In: Mislivetz Ferenc (szerk.): *Közép-Európai változások*. Társadalmi folyamatok és stratégiák. Szombathely, Savaria University Press, 141–169.
- MOLNÁR Gusztáv
1997 Az erdélyi kérdés. *Magyar Kisebbség* 3–4.
1998 Problema transilvană. *Altera* 8.
1999 Még egyszer az erdélyi kérdésről. *Magyar Kisebbség* 2–3.
2000a A 2000. november 26-i választások utáni parlamenti erőviszonyok, regionális bontásban. *Provincia* 8.

- 2000b A konszociációs demokrácia esélyei Erdélyben. *Provincia* október
 2000c A megyei tanácsi listákra leadott 2000. június 4-i szavazatok regionális megoszlása. *Provincia* 3.
 2001a A státustörvény és az erdélyi kontextus. *Provincia* 5.
 2001b A romániai politikai tömörlések regionális megoszlása. *Provincia* 1–2.

NAGY György

- 1990a Végveszélyben (volt?) a romániai magyar értelmiség. *Korunk* 3.
 1990b Halálos ítélet – vétlen vádlottra. *Erdélyi Figyelő* 12.
 1991a A kisebbségi kérdés a nemzetközi jogban a második világháború utáni évtizedekben. *Erdélyi Múzeum* 1–4.
 1991b Kós Károly Sztambulban. *Korunk* 7.
 1991c Kós Károly törökföldi írásaiból. *Helikon* 46.
 1993 A kisebbségi helytállástól a közösségi desirabilitásig és vissza. A transzszilvanista ideológiáról. *Korunk* 1.
 1994 Kapcsolat, környezet, közösség. *Erdélyi Múzeum* 1–2.
 1995 Egy ideológiai-politikai fikció csapdájában. Adalékok az „államnemzet” és a „nemzetállam” kelet-európai aporetikájához. *Erdélyi Múzeum* 1–2.
 1997a A magyar szó méltósága és a közéleti szó hitele 1937-ben Erdélyben. *Székegyföld* 2.
 1997b Egyetemi gondolat és történelmi sors. *Romániai Magyar Szó* okt. 25–26., nov. 1–2., nov. 8–9., nov. 15–16., nov. 22–23.
 1999a A kiáltó szó és előzményei. *Korunk* 2.
 1999b *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press–Polis
 1999c Korszerűtlen példázat a helyzet hatalmáról és a szellemi tisztességről. In: Uő: *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press–Polis, 141–161.
 1999d „A kisebbség egyenjogúságának kulcskérdése a közösségi jogok elismerése”. In: Uő: *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press–Polis, 315–324.
 1999e Alapszemélyiség és nemzeti karakter. In: Uő: *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press–Polis, 232–243.
 1999f Személyiség szerkezet és előítéletesség G. W. Allport fölfogásában. In: Uő: *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press–Polis, 217–231.

NAGY Olga

- 1992 A paraszti polgárosulás erdélyi sajátosságai. *Korunk* 9. 77–82.

NEMÉNYI József Nándor

- 1999 A gazdasági átmenet paradoxonai a mai Romániában. *Magyar Kisebbség* 4.

NEUMANN, Victor

- 1998 Descentralizare sau recentralizare în Europa dunăreană. Cazul României. *Altera* 8.

NIEDERMÜLLER Péter

- 1981a A mindennapok folklórja avagy a folklór mindennapjai. *Folklor – Társadalom – Művészet* 7.
 1981b Folklorizmus és társadalomkritika. *Folklor – Társadalom – Művészet* 9.

OLÁH Sándor

- 1993 Cigány–magyar kapcsolatok (a többségi magyarság cigányképének vizsgálata Homoródalmáson). *Antropológiai Műhely* 1.

PAPP Attila, Z.

2001a A civil társadalom eszméje a romániai nyilvánosságban 1990 után. In:

Uó: *Sétanyomatok*. Szocioesszék. Csíkszereda, Pro-Print

2001b A romániai magyar sajtónyilvánosság működtetői. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. 201–211.

2001c Törésvonalak és a civil társadalom intézményesülése a romániai helyhatósági választásokon. In: Bárdi Nándor–Lagzi Gábor (szerk.): *Politikai és nemzeti identitás Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány

PATAKI Gábor Zsolt

1996 Az alapszerződések stratégiai háttere: kényszer és kompromisszum, avagy az euroatlanti integráció lényege. *Magyar Kisebbség* 4.

1999 Közép-európaiság és többes állampolgárság. *Magyar Kisebbség* 2–3.

PECICAN, Ovidiu

2000 Transznetikus párt vagy polgári fórum? *Provincia* 10.

PÉNTÉK János

1999 „Csak sírni tudok magyarul”. *Korunk* 10.

2000 Elvek, tervek és realitások. *Magyar Kisebbség* 2.

PETE István

1999 Reflexió egy gondolatra: a helyi tanácsoktól a fejlesztő önkormányzatok felé. *Magyar Kisebbség* 4.

PÉTER István

2000 Szórvány – kisebbség – etnikum – erdélyi magyarság. *Magyar Kisebbség* 3.

PÉTER Pál

1999 Gondolatok gazdasági lehetőségeinkről és annak csapdáiról. *Magyar Kisebbség* 4.

PUSZTAI Kálmán

2000 Vélemény Tonk Sándor írásával kapcsolatban. *Magyar Kisebbség* 2.

RÁDULY Róbert

1999 Romániában magyar gazdaságról gondolkodni, avagy a felhívástól a kihívásig. *Magyar Kisebbség* 4.

2000 A politikai önrendelkezésünk alapjairól, avagy a belső választásoktól az erdélyi magyar önkormányzatig. *Magyar Kisebbség* 1.

RÍZ Ádám

2000 Az 1990 óta született autonómiakoncepciók összehasonlítása. *Korunk* 1.

ROSTÁS Zoltán (szerk.)

(é. n.) *Valami történik*. Szempontok az elit tagolódásának értelmezéséhez. Csíkszereda (Interdialog Füzetek)

SALAT Levente

1995 Romániai magyar civil társadalom? *Korunk* 11.

1996 *Filippika az idő ellen*. Kolozsvár, Komp-Press

1999a The Challenge of Ethnocultural Diversity. In: Dérer Miklós (ed.): *The Future of Transatlantic Relations: Central and East Europe's Contribution. First Annual Conference on Atlanticism – Budapest, 26–27 February 1999*. Budapest, Hungarian Atlantic Council

1999b Minoritarii și democrația I–II. In: *Curentul* 3. 74., 82.

2000a Szempontok a multikulturalizmus fogalmának romániai értelmezéséhez. *Magyar Kisebbség* 1.

- 2000b A romániai magyarság szellemi helyzete. Kényszerpályák a kisebbségi közgondolkodásban. *Provincia* 1. 6.
- 2001a Erdély félreismerett gényusa. *Krónika* július 21.
- 2001b Az európai integráció és a politikatudomány dilemmái. *Provincia* 2. 5.
- 2001c *Multiculturalismul liberal*. Bazele normative ale existenței minoritare autentice. Iași, Polirom
- 2001d Erdély státusa. *Élet és Irodalom* 45. 46.
- 2001e *Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig*. Az autentikus kisebbségi lét normatív alapjai. Marosvásárhely, Mentor. (A Polirom kiadó gondozásában megjelent *Multiculturalismul liberal* című kötet átdolgozott, magyar változata.)
- SALAT Levente–HORVÁTH Andor–BAKK Miklós
- 1999c A 2000. év küszöbén. Politika és kisebbségi magyar társadalom Romániában. In: Bakk Miklós–Székely István–Toró T. Tibor (szerk.): *Útközben*. Pillanatképek az erdélyi magyar politika reformjáról. Csíkszereda, Pro-Print
- SALAT Levente–NASTASĂ, Lucian (eds.)
- 2000c *Interethnic Relations in PostCommunist Romania* (Proceedings of the Conference „The Romanian Model of Interethnic Relations. The Past Ten Years. The Next Ten Years” – Bucharest, 7–8 July) Cluj–Napoca, Ethnocultural Diversity Resource Center
- SCHÖPFLIN György
- 1998 Interetnikus kapcsolatok Erdélyben – retorika és valóság. *Magyar Kisebbség* 1.
- SÓLYOM Andrea
- 2000 Társadalmi integrációs modellek és politikai cselekvési minták erdélyi középiskolás fiatalok körében. In: Veres Valér (szerk.): *Nemzeti vagy nemzedéki integráció?* Erdélyi középiskolások átalakulásban. Kolozsvár–Budapest, Limes–Új Mandátum, 85–108.
- SOMAI József
- 1999 Egy nemzeti közösség makro- és mikro gazdaságpolitikai dilemmái. *Magyar Kisebbség* 4.
- 2000a A demokrácia nem játékszer. *Magyar Kisebbség* 1.
- 2000b Válaszút a függőség vagy függetlenség felé. *Magyar Kisebbség* 2.
- SORBÁN Angella
- 1994a Értelmisségek az RMDSZ-ről. *Korunk* 3. 117–121.
- 1994b *Szociológiai kutatás az erdélyi magyarság emigrációs potenciáljáról*. Kutatási jelentés. Nagyvárad, Stúdium Erdélyi Társadalomkutató Műhely
- 1999 Adalékok az erdélyi magyarság közéleti és politikai értékrendjéhez. In: Bakk Miklós–Székely István–Toró T. Tibor (szerk.): *Útközben*. Pillanatképek az erdélyi magyar politika reformjáról. Csíkszereda, Pro-Print, 320–341.
- 2000a Az erdélyiségről. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis, 184–194.
- 2000b „Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen.” Az asszimiláció természetrajzához. *Magyar Kisebbség* 3.
- SORBÁN Angella–DOBOS Ferenc
- 1997 Szociológiai felmérés a határon túl élő magyar közösségek körében az asszimiláció folyamatairól. *Magyar Kisebbség* 3.
- STAN, Valentin
- 1996 A román–magyar alapszerződés. *Magyar Kisebbség* 4.

ȘTEF, Traian

2001 Erdélyi párt? *Provincia* 11.

SZABÓ Bálint György

2000 Az erdélyi magyarok 21. századi felsőfokú oktatásának alapelveiről a Transylvania Trust Alapítvány értelmezésében. *Magyar Kisebbség* 2.

SZÁSZ Alpár Zoltán

1994 Kisebbségvédelmi intézkedésektől az önkormányzatig. A rendezés módozatai Finnországban. *Szövetség* 11. 19–20.

1995 Lagebericht: Rumänien. In: *Europabegegnung*. Tagungsberichte – Fragen der Nationalitäten und Menschenrechte und Entwicklung in den Ländern Ost- und Mitteleuropas. Bolzano

1996 *Political Mobilisation of Ethnic and National Minorities*. MA Thesis. Budapest, Central European University

2000a Constitutional Legitimacy in Eastern Europe: A Four Country Study. *East* [http://www.polito.ubbcluj.ro/east] 6.

2000b Európai integráció és politikai készségek a közvéleménykutatások tükrében. *Korunk* 11. 38–47.

2000c *Leviathan and the Liberal versus Totalitarian Dichotomy*. *East* [http://www.polito.ubbcluj.ro/east] 6.

2000d Politikai rendszer és legitimitás. *Korunk* 8. 98–105.

2001a A demokrácia modelljei Romániában – esélyek és realitások. *Provincia* [http://www.provincia.ro] 2. 3. 4–5.

2001b Ideology in the Post-Communist Era. Theoretical Aspects. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*

2001c Modele ale democrației în România – șanse și realități. *Provincia* 3. 4–5.

2002a Etnoregionalista pártok és választóik Nyugat-Európa hat országában. In: *A Romániai Magyar Doktorandusok és Fiatal Kutatók II. Konferenciájának Munkálatai* (előkészületben)

2002b The Share Of Power Held By Ethnic/National Minorities. In: *Proceedings of the 5th International Congress of Hungarian Studies* (előkészületben)

SZÁSZ Alpár Zoltán–VARGA Zoltán (szerk.)

2001 *Régiófejlesztés és regionális kutatás*. Kolozsvár, Civitas Alapítvány

SZÉKELY Ervin

2001 Ki dönthet magyarságunkról? *Krónika* május 19.

SZÉKELY István

1996 Választottunk... Az 1990-es és 1992-es parlamenti, valamint az 1992-es önkormányzati választások megyei eredményeinek értékelése. *Magyar Kisebbség* 1–2. 15–70.

2000 A belső választások és az RMDSZ hatalmi szerkezetének összefüggései. *Magyar Kisebbség* 1.

SZILÁGYI Sándor, N.

1994 Bevezető a *Törvény a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról és a nemzeti közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről* című tervezethez. *Korunk* 3.

1997 A szórványmagyarság: probléma vagy ürgy? *Romániai Magyar Szó* jan. 29.

2001 Módosító javaslat a státustörvényhez. *Szabadság* 47.

SZILÁGYI Zsolt

1996 Egy alapszerződés tanulságai. *Magyar Kisebbség* 4.

1998 Megkapaszkodni egy elképzelt Közép-Európában. *Magyar Kisebbség* 1.

TAKÁCS Ferenc

1998a Mérsékelt magyar optimizmus a XX. sz. végén. *Magyar Kisebbség* 1.

1998b Románia Erdély-politikája 1989 után. *Magyar Kisebbség* 3.

TAMÁS Sándor

1997 Elemek a kisebbségi törvény puzzle-táblájához. *Magyar Kisebbség* 1–2.

1999a Pro és contra a kettős állampolgárságról. *Magyar Kisebbség* 1.

1999b A tulajdonviszonyok rendezése – az ezredvégi Románia egyik próbaköve. *Magyar Kisebbség* 4.

TONK Sándor

2000 Romániai magyar magánegyetem. *Magyar Kisebbség* 1.

TORÓ Tibor, T.

1994 Gondolatok az erdélyi (romániai) magyarság közösségi kataszterének összeállításáról. *Szövetség* 7.

1998 Az RMDSZ koalíciós szerepvállalása: zsákutca vagy kiút egy hatékonyabb politikai érdekképviselő felé? *Magyar Kisebbség* 4. 1. 222–251.

1999 Szövetségi belső választások: egyszerű tisztújítás vagy az „erdélyi magyar parlamentarizmus” rehabilitációjának kísérlete. *Magyar Kisebbség* 4.

TÓTH Pál Péter

2000 Szórványban... Hozzászólás Vetési László vitaindító írásához. *Magyar Kisebbség* 3.

TÓTH Sándor

1998 Néhány román paradoxonról. *Magyar Kisebbség* 1.

TÖKÉS László

1996 Tárcák az alapszerződésről. *Magyar Kisebbség* 4.

TÖRÖK Zoltán

1999 Nekünk befűtenek? *Magyar Kisebbség* 4.

TÖRZSÖK Erika

1996 Kisebbség és stabilitás. *Magyar Kisebbség* 4.

TÚROS Endre (szerk.)

1995 *Változásban?* Elemzések a romániai magyar társadalomról. Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és Pro-Print

VARGA Attila

1996a Nemzeti kisebbségek az emberi jogok és a belső önrendelkezés között. *Magyar Kisebbség* 3.

1996b A kisebbségi törvények helye és szerepe a nemzetiségi kérdés rendezésében. *Magyar Kisebbség* 4.

1999 Néhány észrevétel a kettős állampolgárság vitájához. *Magyar Kisebbség* 2–3.

2001a A jogállástól a kedvezményekig. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis

2001b Státustörvény vagy vándorbot. *Romániai Magyar Szó* május 16–18.

VASS Csaba

1998 Az egyéni és közösségi identitáshoz való jogról és az identitásválasztás egyéni és közösségi szabadságjogáról. *Magyar Kisebbség* 3–4.

VÉGEL László

1996 Modernitás és kisebbség. *Magyar Kisebbség* 3.

VERES Valér

2000 Nemzeti és állampolgári identitás az erdélyi középiskolások körében. In: Uő (szerk.): *Nemzeti vagy nemzedéki integráció?* Erdélyi középiskolások átalakulásban. Kolozsvár–Budapest, Limes–Új Mandátum, 13–56.

VERES Valér (szerk.)

2000 *Nemzeti vagy nemzedéki integráció?* Erdélyi középiskolások átalakulásban. Kolozsvár–Budapest, Limes–Új Mandátum

VERESS Károly

1990 Beszélgetés a civil társadalomról. *Európai idő* 38–39.

1997 Az egyetemépítés dilemmái. *Magyar Kisebbség* 3–4.

2000a Egy egyetemkonceptió az illúzió és a valóság között. *Magyar Kisebbség* 2.

2000b *Kisebbségi létproblémák*. Kolozsvár, Komp-Press

VETÉSI László

1996 Szórvány-e a szórvány? *Romániai Magyar Szó* dec. 21–22.

1999 Iskola a nyelvhatáron. *Korunk* 10.

2000 Szórványstratégia – nemzetstratégia. *Magyar Kisebbség* 2.

VINCZE Gábor

1995 A kisebbségpolitikus Márton Áron. *Magyar Kisebbség* 1.

1996a Román belpolitika – magyar szemmel. *Magyar Kisebbség* 1–2.

1996b Gazdaságpolitika vagy kisebbségpolitika. *Magyar Kisebbség* 4.

1998 A Groza-kormányt támogató Magyar Népi Szövetség. *Magyar Kisebbség* 2.

1999a A Magyar Népi Szövetség válsága. *Magyar Kisebbség* 2–3.

1999b Magyar vagyon román kézen. A második világháború utáni magyar–román vagyoni vita, különös tekintettel a romániai magyar vállalatok, pénzintézetek kérdésére. *Magyar Kisebbség* 4.

VOFKORI László

2000 Hozzászólás az Erdélyi Magyar Magánegyetem ügyéhez. *Magyar Kisebbség* 2.

WANEK Ferenc

2000 Gondolatok a Romániai magyar magánegyetemről Tonk Sándor vitaindító írása kapcsán. *Magyar Kisebbség* 2.

WEBER, Renate

2001 Törvény a határon túli magyarokról. *Krónika* június 9.

ZAKOTA Zoltán

1999 Önálló gazdasági élet kisebbségi létfeltételek közepette? *Magyar Kisebbség* 4.

ZALA Tamás

1996 Metodikai megjegyzések Bakk Miklós alapszerződés-paradigmák című cikke kapcsán. *Magyar Kisebbség* 4.

ZSIGMOND Barna

1996a A kollektív kisebbségi jogok szükségességéről. *Magyar Kisebbség* 3.

1996b Az 1201-es Ajánlás 11. és 12. cikkelye és a román–magyar alapszerződés kapcsolata. *Magyar Kisebbség* 4.

1997 Rövid hozzászólás a kisebbségi törvénytervezetekhez. *Magyar Kisebbség* 1–2.

ERDÉLYI MAGYAR NEVELÉSTUDOMÁNYI KUTATÁSOK. 1990–2001.

Köztudott, hogy a pedagógia mint ember- és társadalomtudomány a XVIII. század közepén kissé megkésve és meglehetősen bátortalanul indult el önállósulásának, illetve a filozófiából való kiválásának útján. Azelőtt a nevelésről alkotott s a későbbiekben hitelesnek és értékesnek bizonyult gondolatok szinte kizárólag a filozófia és a teológia határain belül születtek. Az autonómiára való törekvés a pedagógia tudományfejlődésének talán legjellegzetesebb sajátossága. A neveléstudomány ismeretrendszerének kifejlődését, tárgyköreinek, módszereinek, eszközeinek vagy szervezeti formáinak megfogalmazódását a mintegy 250 év vonulatában a lassú ütem jellemezte, mondhatni mindaddig, míg el nem érte fejlettségének részben empirikus, részben pedig teoretikus szakaszát, illetve míg a huszadik század derekán el nem nyerte tényleges episztemológiai érettségét, egyetemes érvényű elvekre alapított rendszeres tudománystátusát. A nevelés tudománya – mely a nevelési-oktatási tevékenységek megértő elemzésére és értelmezésére, illetve e tevékenységek által a személyiségben kiváltott hatások oksági magyarázatára törekszik – sajátos helyzetben van napjainkban is, mert – rendelkezik ugyan jól körülhatárolt kutatási területtel és eme területtel konzisztens, az idők során hatékonynak bizonyult kutatási metodikával, valamint tudományos vizsgálódási apparátussal – a nevelési folyamat lényeges összetevőire és az azok között létező összefüggésekre, korrelációkra, ok-okozati kapcsolatokra vonatkozó általános törvényszerűségeket feltárnia nemigazán sikerült (vagy ha sikerült is, azokat csupán önmagából igazolni nem volt képes). Ebből fakad, hogy a pedagógia, bár a más tudományoktól való függőségéből kikerült, mégis azok kutatási eredményeinek, mindenekelőtt az úgynevezett „embertudományokban” felszínre kerülő törvényszerűségeknek folyamatos figyelembevételére van utalva. Némi túlzással azt mondhatnánk, hogy ritkaságszámba megy az a tudomány, amelyet ne lehetne szorosabb vagy lazább kapcsolatba hozni a pedagógiával. Ennek az érdekes szituációnak közvetlen következménye éppen abban mutatkozott meg, hogy a pedagógiát, kiváltképpen a XIX. és XX. században, alapvetően a sokszínűség jellemez-

te. A más tudományok felől érkező tudományos megfontolások, minde-
nekelőtt az antropológia, az etika és a pszichológia befolyásának alapján a
neveléstudományban roppant nagyszámú áramlat, irányzat fejlődött ki.
Talán nincs is még egy másik olyan tudomány, amely az elméletalkotás
szintjén oly szükségszerűen, szorosan és gyakran kerülne kapcsolatba
más tudományokkal. E kapcsolatok alapján a pszichológia, a szociológia
vagy a filozófia egyes ágait a pedagógia (némi nagyképűséggel és az önle-
gitimálás szándékával) egyszersmind saját segédtudományainak deklarál-
ta. Azt lehet mondani, hogy a pedagógia csupán önmagában, az embertu-
dományok alapvető felismerései nélkül, a különböző ideológiák és
világnézetek befolyásának hiányában nem lett volna képes önmaga értel-
mezésére, nem tudott volna önálló tudománnyá válni. Ezen a meglehethő-
sen ellentmondásos alapon próbálták meg egyesek egyfelől a pedagógiá-
nak mint „tisztá” és önálló tudománynak létjogosultságát kétségbe vonni,
másfelől a pedagógiát más tudományok, például az antropológia ágának
tekinteni. A más tudományokkal való összefogás, illetve interdiszcipliná-
ris együttműködés nem jelentette azonban azt, hogy a pedagógia feladja
sajátos szempontjait, alapvető vizsgálati irányait, kérdésfelvetési formáit
vagy kutatási céljait, hogy feláldozza specifikus megközelítési módjait
vagy megismerési érdeklődéseit, hisz voltaképpen olyan együttműködés-
ről volt szó, melyben a különböző szemléleti síkok, az eltérő megközelíté-
si orientációk egyeztetéséből újszerű eszmék és magyarázatok, új tudomá-
nyos igazságok születtek. Olyan véleményekkel is nemegyszer lehetett
találkozni, melyek szerint a pedagógia ismeretköre nem egyéb, mint más
tudományokból (pszichológiából, etikából, szociológiából, logikából, esz-
tétikából stb.) átvett ismeretek halmaza. E különleges helyzetet alapvető-
en az határozta meg, hogy a pedagógia kutatási területének egyes részei
más tudományok vizsgálódási területeivel egybeesnek. A pedagógiai való-
ság roppant mértékű komplexitása, kimeríthetetlen diverzitása és bonyo-
lultsága, fokozott dinamikája, az objektív tények szubjektívizálódásának
magas fokú lehetősége, a nevelési jelenségek egyszeri és megismételhetet-
len jellege, a nevelési alanyok egyedisége, szingularitása és határokat nem
ismerő sokfélesége, az emberi lélek végtelen gazdagsága nyilvánvaló mó-
don nem részesítette előnyben az általános jellegű törvényszerűségek fel-
tárását, leginkább elvek, normák és szabályok kidolgozását tette lehetővé.
Ezek szerint a pedagógia, noha nem rendelkezik úgymond saját törvény-
szerűségekkel, mégis normatív, a pedagógiai gyakorlatot preszkriptív tézi-
sekkel az elfogadható minőségek irányába szabályozni képes tudomány-
ként jelentkezik. Ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy a pedagógia

csupán gyakorlati útmutatások összege, mert hiszen mélyre szántóan vizsgálja és magyarázza a nevelés tevékenységében felmerülő jelenségeket, a felismeréseket rendszerbe foglalja, irányító elveket és normákat szab meg, elméleteket állít fel. Ekképp a pedagógiai gyakorlat tudományos ismeretekre épülhet. Amennyiben egyrészt más tudományok törvényeit felhasználja a nevelés gyakorlati problémáinak megoldására, másrészt pedig normákat szögez le (célszerű összefüggéseket állapít meg) alkalmazott és gyakorlati tudományként is felfogható. A történeti visszatekintés is azt mutatja, hogy a pedagógiai valóság terén megszervezett tudományos kutatások nem is annyira törvényszerűségek, illetve okozati összefüggések feltárására törekedtek, mint inkább az emberi természet értelmi, érzelmi, akarat és erkölcsi oldalainak, a nevelhetőség lényegének, az emberi létezés, valamint a személyiségfejlődés tényének egyre elfogadhatóbb magyarázatára, a nevelés körébe sorolható emberi cselekvések megértő értelmezésére, pedagógiai alapvetésű gyermek- és emberkoncepciók kidolgozására, ugyanakkor a fejlesztésre irányuló aktivitások, célok, normák és szabályok függvényében történő leírására.

Az eddig elmondottak alapján az utóbbi évtized erdélyi magyar neveléstudományi kutatásainak kérdéskörét talán azzal a megállapítással kellene elindítanunk, mely szerint az 1989-es rendszerváltozás után újra lehetőség teremtődött több, korábban dekadensnek vagy veszélyesnek megítélt és ebből kifolyólag marginalizált tudomány egyetemi szintű művelésére. E tudományok között ott találjuk a pedagógiát is, mivelhogy a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karán belül 1990-ben újra létrejött a Neveléstudományi Tanszék. A tanszéken az oktatási tevékenység részint az 1990–1991-es tanévben beindult pedagógia szakos tanárok képzésében, részint pedig az általános tanárképzésben merült ki, s nyilvánvaló módon a megtervezett legelső kutatások is többnyire e két dimenzió mentén szerveződtek meg. Elsődleges kutatási feladatnak bizonyult a tanárképzés új szemléletű pedagógiájának kidolgozása, s következésszerűen annak bizonyos szintű tartalmi megújítása. A Neveléstudományi Tanszék létrehozása, a későbbiekben pedig a Pszichológia és Neveléstudományok Kar megalakulása, a pedagógia–magyar szakos tanárok képzésének elindítása, valamint a romániai magyar nyelvű közoktatást megcélzó pedagógusképzés számottevő kiszélesedése erőteljes lendületet adott a pedagógiai kutatásoknak is. Mindenekelőtt a Neveléstudományi Tanszék akkori munkatársai – Dancsuly András (a 80. életévét nemrég betöltő konzulens professzor), Ferenczi Gyula, Nagy Károly, Lászlóffy Ilona és Fodor László – fejtettek ki, oktatási feladataikat megha-

ladva és a pedagógia fejlődésének nemzetközi trendjeivel számolva, rendszeres és tervszerű kutatási tevékenységet. Ugyanakkor a magyar tantervű tanítóképző pedagógiai középiskolák, később pedig a tanítóképző főiskolák munkatársai, mindenekelőtt pedagógia, pszichológia és szak módszertan szakos oktatói, valamint az erdélyi (a kommunisztikus ideológia által alapvető struktúráiban súlyosan károsított) magyar iskolázási kultúrát megújítani óhajtó, intenzív vizsgálódási késztetettséggel és elhivatottsági érzéssel rendelkező gyakorló óvónők, tanítók és tanárok is bekapcsolódtak a pedagógiai szempontú, kisebb-nagyobb horderejű kutatási tevékenységekbe. Megismerési törekvéseik egyfelől a mindennapi oktatási-nevelési gyakorlat területéről felszínre gyülemző problematikus tények, zavarok és hatékonyságot csökkentő nehézségek, másfelől a választott témájú konkrét kutatások kivitelezésének irányába mozdultak el. Az erdélyi magyar pedagógiai szakértők a nevelés köréhez tartozó jelenségeket kezdetben két, egymástól elkülönülő nézőpontból vizsgálták: egyrészt az iskolai pedagógiai folyamatot, a konkrét intézményes nevelési gyakorlatot tanulmányozták, másrészt pedig a gyakorlat optimalizálódását kiváltó égiszerű elméleti háttér kidolgozásán fáradoztak. Később a kutatások vezérelvét egyre nagyobb mértékben az a Durkheim-féle meggondolás képezte, miszerint a pedagógia mint normatív tudomány tárgyát nem annyira a pillanatnyilag megvalósított nevelés alkotja, s feladata nem annyira a régebbi vagy a meglevő nevelési gyakorlat megfigyelése, ahhoz kapcsolódó tények leírása vagy értelmezése, mint inkább annak feltárása és megállapítása, hogy mit is kellene tenni, és hogyan kellene eljárni a tanulásszervezés, illetve a személyiségfejlesztés mentén a jobb eredmények elérésének távlatában. A megújuló erdélyi magyar neveléstudományi kutatások tehát elsődlegesen nem a pillanatnyi (könnyen érzékelhető disszonanciákkal, anakronisztikus szerkezeti és funkcionális elemekkel rendelkező) oktatási gyakorlat szabályszerűen jelentkező történéseit kívánták megfigyelni, megállapítani, leírni és értelmezni, hanem külső, mindenekelőtt a magyar nemzeti közösség érdekeinek megfelelő célokból, kulturális törekvésekből vagy megfontolásokból származtatott normákat és szabályokat próbáltak megszabni a gyakorlat számára. Ebben a vonatkozásban szükséges megemlíteni, hogy az erdélyi magyar pedagógiai kutatások kibontakozása, illetve egy sajátos, az erdélyi magyar iskolázási kultúrát befolyásoló pedagógiai anyanyelv, elméleti háttér és gondolkodásmód kifejlődése szorosan összefüggött a nevelésnek mint szociális és humanisztikus tevékenységnek valamilyen szintű intézményes formája meglétével, illetve a magyar nyelvű oktatási gyakorlat konkrét tényével.

A gyakorlat eredményességének növelésére vonatkozó kutatási törekvés összhangban volt azzal az elvi kitétellel is, mely szerint a korszerű pedagógiának inkább preszkriptív, és nem annyira deskriptív vagy explikatív jellegűnek kell lennie. A kutatók szem előtt tartották azt, hogy a pedagógia nem elégedhet meg a jelenségek pusztá magyarázatával, nem ragadhat meg annak a megállapításnak a fokán, hogy egy bizonyos nevelési jelenség milyen, hanem azon túlmenően azt kell kidolgoznia, hogy miként lehet a jelenségekre befolyást gyakorolni, azt kell felvázolnia, hogy az adott jelenségnek milyennek kell lennie. A tudományos munka megszervezésében, nyilván a lehetőségek függvényében, a kutatók mellőzték a strukturalista, történeti vagy túlzottan absztraktizáló vizsgálódási eljárásokat, és leginkább az operacionális, valamint az integratív és holisztikus értelmezési módozatokat alkalmazták. Figyelembe vették azt is, hogy a pedagógia a maga nemében vegyes tudomány, hisz kutatási területének sajátosságaiból adódóan részint tények tudománya (empirikus kérdésfelvetéseket és kutatásokat igénylő tapasztalati tudomány), részint pedig filozófiai, illetve elméleti síkon mozgó (elvi fejtegetéseket igénylő) tudomány (hisz az empirikus módszerek alkalmazásának határt szab az a tény, hogy a nevelés körében olyan jelenségeket is találni, amelyek már nem figyelhetők meg közvetlenül). Ezek szerint a legtágabb értelemben vett nevelés jelenségének tudományos megközelítését és feltárását mind a (társadalomtudományokra jellemző) kísérletező adatgyűjtés és ténykutatás eljárásmódozatainak alkalmazásával, mind pedig a (szellemtudományokra jellemző) elmélkedés, értékelés, elmélyedő fejtegetés vagy elméletalkotás technikáinak használatával valósították meg. Figyelembe véve azt a Kron által is megfogalmazott kitételt, mely szerint a modern pedagógiai kutatásnak mind a hermeneutikai-filozófiai tradícióval, mind pedig az empirikus-társadalomtudományos ismeretszerzési formákkal számolnia kell, a kutatók tudományos alapokon nyugvó specifikus pedagógiai tudás körvonalazódásának és megfogalmazásának lehetőségét óhajtották biztosítani.

Mindenekelőtt arra volt szükség, hogy a pedagógiának, illetve a konkrét nevelési gyakorlatnak, amely alól a rendszerváltás következtében teljes mértékben kicsúszott a kommunisztikus nevelésfilozófiai háttér, az időszerűtlenné vált, kizárólagosan a materializmusra alapozó pszichológiai fundamentum, a tudományos szocializmus által pervertálódott ideológiai, szociológiai és antropológiai talaj, új, fejlődést elősegítő s a kiépítendő elméleti konstrukciót pillérszerűen fenntartani képes ideológiai alapot találjanak a kutatók. Ugyanis a pedagógia még ma sem képes

egy bizonyos filozófiai gyámság nélkül létezni, bármennyire is az objektív módszerek alkalmazására hajlamos, még napjainkban is mindig egy meghatározott filozófiai vagy világnézeti rendszer talajáról teszi elemzés tárgyává a nevelés alapvető kérdéseit. A neveléstörténeti visszatekintés is arra utal, hogy a különböző pedagógiák majdmindig adott vallási vagy világi ideológiák alapján alakultak ki, s rendszerint azok szolgálatában álltak. A pedagógia nevelésre vonatkozó fogalmait, nézeteit, elméleteit mindig valamilyen filozófiai felfogásból, vallási nézetből, dogmából vagy szociálpolitikai ideológiából próbálta kiszármaztatni. Filozófiai és ideológiai megalapozásának kényszerítő szükségessége még napjainkban sem oldódott fel teljes mértékben. Ki kellett választani tehát egyrészt azokat a filozófiai, etikai, antropológiai és szociológiai irányzatokat, amelyek egy axiológiai irányultságú és normatív jellegű pedagógiának megfelelő fundamentumot, illetve alapteretet voltak képesek biztosítani (anélkül azonban, hogy azok a pedagógia valamilyen irányultságát teljes körűen és végzettszerűen meghatározták volna), másrészt azokat a pszichológiai, biológiai és humángenetikai megfontolásokat, amelyek a kidolgozott pedagógiai elméleteknek konzisztenciát és kongruenciát tudtak nyújtani.

A 90-es évek elején a neveléstudományi tanszéken a tudományos kutatás elsődlegesen a pedagógia legfontosabb résztudományainak, kiváltképpen a pedagógia alapjainak és az oktatáselméletnek a síkján bontakozott ki. Általában a nevelés teleológiai (a cél- és feladatrendszerre vonatkozó) és metodológiai (a stratégiákra, módszerekre, eljárásokra és technikákra vonatkozó) komplex problémáira próbáltak ráirányulni. A pedagógia alapjainak kutatásán belül a kutatók négy fontos kérdést próbáltak az új szociális és politikai körülmények, illetve a tudományos megismerési szabadság feltételei között feltárni, éspedig: miben rejlik a nevelés fogalma (a demokratizálódás útján elindult pluralista polgári társadalom keretei között, illetőleg az erdélyi magyar nemzeti közösség alapvető érdekeinek viszonylatában), hogyan lehet általános elméletalkotás, illetve egy pedagógiai fenomenológia révén megérteni és magyarázni a legszélesebb értelemben vett nevelés jelenségét, melyek a neveléstudomány alapvető sajátosságai, funkciói, feladatai és dimenziói, hogyan értelmezhető a nevelő, a szaktanár, illetve a pedagógus, és hogyan fogható fel a személyiségfejlesztés folyamatába bevont gyermek mint iskolás tanuló. Az e téren kifejtett, számos episztemológiai akadályba ütköző, nemegyszer a metaanalízis technikáit alkalmazó kutatási erőfeszítések eredményei 1993-ban kerültek publikálásra, amikor is a kolozsvári Stúdium Kiadó gondozásában napvilágot látott *A pedagógia tudományelméleti alapjai* című könyv

(Ferenczi–Fodor L. 1993), amely mint a gyakorlatot égiszerően megvilágítani képes elméleti magyarázó szintézis hosszú távon alapvetően meghatározta mind a további kutatások menetét, mind pedig az erdélyi magyar gyakorló pedagógusok pszichopedagógiai műveltségének (újra)képződését. A kötet öt fejezetre tagoltan tette részletes elemzés tárgyává a nevelést mint a pedagógiai kutatás területét, a pedagógiát mint a nevelés tudományát, a nevelés cél- és feladatrendszerét, a pedagógiai törvényszerűségeket, alapelveket, normákat és követelményeket, valamint a pedagógiai kutatás leglényegesebb metodológiai problémáit.

Viszonylag sürgető szükségszerűségként jelentkezett a romániai magyar nyelvű oktatás minőségi optimalizációját elősegítő vizsgálódások lebonyolítása, az iskolaszerű tanítási-tanulási folyamat hatékonyabb megvalósítását megalapozó, annak mintegy elméleti háttérrel biztosító kutatások kivitelezése. Az általános didaktika területén megszervezett, a magyar nyelvű intézményes oktatási gyakorlatnak megfelelő oktatáselméleti alapot szolgáltatató kutatások eredményei két fontos munkában öltöztek testet. Az egyik (Ferenczi–Fodor L. 1996) az oktatáselmélet alapvető elvi kérdéseit és az oktatásstratégia köréhez tartozó leglényegesebb problémákat ölelte fel, a másik (Ferenczi–Fodor L. 1997) az oktatástechnológia, valamint a korszerű iskolai oktatás- és tanulásszervezés legégetőbb problematikáját mutatta be. Ezek mellett az oktatáselmélet síkján több tanulmány is kitért olyan problémák megoldására, amelyek az iskolázás új körülményei között kerültek előtérbe (Milinte 1997; Ferenczi–Szőke Milinte 1998; Fodor L. 1996d, 1996e, 2000j).

A nevelésemélet terén végzett alapkutatások közül azt említhetjük meg, amely az új évszázad kezdetén megmutatkozó, egyértelmű pedagógiai üzenettel rendelkező kihívásokkal konzisztens, időszzerű neveléseméleti dimenziók kidolgozására vonatkozott. E kutatási irány vonulatában előtérbe került általános tudományos megfontolások, elhanyagolt neveléseméleti dimenziók (jellemnevelés, egészségnevelés, békére nevelés, emberi jogokra nevelés, proszocialitásra nevelés, erőszakmentes konfliktusmegoldásra nevelés, demokráciára nevelés, vallásosságra nevelés stb.), neveléseméleti vezérelvek és szabályszerűségek a *Nevelés az iskolában* című munkában tárgyasultak. (Fodor L. 2000c).

A kisebbségi oktatás viszonylatában szinte szükségszerűen került a pedagógiai viták és vizsgálódások homlokterébe a nyelvi identitás fejlesztése, az anyanyelvi nevelés, a kétnyelvűség, illetve a kétnyelvűségre nevelés kérdése. Egyes kutatások – nyilván a magyar és a román nyelv viszonylatában – megpróbálták feltárni azokat a pedagógiai és metodikai

körülményeket, amelyek hozzájárulnak az anyanyelv, illetőleg a második nyelv gyorsabb elsajátításához, az úgynevezett kiegyensúlyozott, az intellektuális fejlődést serkentő módon befolyásoló kétnyelvűség kialakulásához (Péntek 1993; Szőke Milinte 1998; Tódor 2000; Király 2000; Fodor L. 1997a, 1998b, 2000d).

Az erdélyi magyar pedagógiai kutatások fokozott figyelemmel kitértek még a köznevelési rendszer helyzetére és megreformálásának elágazó kérdéseire (Murvai 1998a, 1998d; Péntek 1993; Fodor L. 1998e, 2000a; Burus Siklódi 2000; Szőcs 2000), személyiségpedagógiai problémák megközelítésére (Ambrus 2001; Fodor L. 2001d, 2001e), a környezeti nevelés köréhez tartozó aspektusok vizsgálatára (Tóth 1996, 1998; Fodor L. 1998a, 1996a, 2000e, 2000f, 2000g, 2001a; Serényi É.–Serényi J. 1998; Serényi É. 1999; Vinczeffy 1998; Pataki 2001), a magatartásalakítás lehetőségeire (Fodor L. 1998c, 1998d, 2001g), az interkulturális irányultságú nevelésre (Fodor L. 1999a, 1999b, 2000d; Fodor A.–Fodor L. 2000), az egészségnevelésre (Albert Lőrincz 2000c), a pedagóguspálya helyzetére és gondjaira (Fodor L. 1994, 2000b, 2001f; Kovács N. 2000), a pedagógiai tanácsadás és pályairányítás témájára (Brassai 2001), a pedagógusképzésre (Szabó Thalmeiner 2000; Fodor L. 2000a), az iskolai tanulási teljesítményt meghatározó tényezők tanulmányozására (Fodor L. 1995; Barabási 1999; Vass 2001; Szász 2001; Szilveszter 2001), a szexuális nevelésre (Grósz–Dancsuly 2000; Grósz 2000), a droghasználat megelőzését célzó roppant aktuális nevelési feladatra (Albert Lőrincz 2000a, 2000b; Fodor L. 2001h), a tanulási nehézségek korrekciójára (Fodor L. 1997c), a relatíve fiatal múzeumpedagógia terén előtérbe kerülő problémák megoldására (Makkai 2001).

Amennyiben a nevelés mindig jövőnek történő munkálkodást jelent, a kutató beállítottságú pedagógusokat nem hagyhatta közömbösen a jövő iskolájára vonatkozó problematika. Ebben az irányban, roppant érdekes fejtegetései révén, kiemeljük a Beder Tibor által kiadott, *Gondolatok a jövő iskolájáról* című munkát (1999).

Változatos pedagógiai problémák elemzését, az oktatási gyakorlat minőségére kiható (a személyiségpedagógia, a pályapedagógia, a nevelésmódszertan, az értékeléspedagógia, az oktatáselmélet, a pszichopedagógia és a neveléssz pszichológia köréhez tartozó) központi jelentőségű kérdések pedagógiai szempontú megközelítését tartalmazza *Az iskola pedagógiai világa* című kötet (Fodor L. 2001), amely a kolozsvári Educatio Kiadó gondozásában került a pedagógiai folyamathoz közel álló, a nevelés és okta-

tás tevékenységét intézményesített formában hivatásszerűen gyakorlók és a különböző pedagógiai jelenségek iránt érdeklődők kezébe.

A pedagógiai alapvetésű tudományos kutatások igencsak sajátoságos vetületét köztudottan a neveléstörténeti vizsgálódások képezik. A kivételesen gazdag, több évszázados történelmi fejlődéssel rendelkező erdélyi magyar iskolakultúra múltjának feltárását, az értékes iskolázási hagyományok, a legendás hírű iskolák, a specifikus oktatási módozatok vagy nevelési technikák megismerését, a pedagógiai áramlatok értelmezését számos pedagógus kutató elsőrendű feladatának tekintette. A nemzetiségi önismeret és önazonosság alakulását befolyásoló, értékes részeredmények elérése nagyszámú neveléstörténeti kutatások, forrástanulmányok közül ezennel példa gyanánt csupán néhányra hívjuk fel a figyelmet (Sipos 1991; Bakó 1996, 1997; Buduráné Szász 2001; Bura 1994; Csintalan 2001; Kovács A. 1997; Kardalus 2001; Kötő 2000; Tiboldi 2001; Danielisz 2001; Cseke–Hauer 1997; Ferenczi–Fodor L. 1994; Fodor L. 1996c, 1997b, 1999c, 2000h, 2000i, 2001c; Ferenc 2000; Murvai 2000b; Szabó A. 2000, 2001a, 2001b; Gaal 1990, 1997, 2001; Zepeczaner 2001). Az intézményes neveléstörténeti kutatások vonatkozásában talán nem érdektelen annak megemlítése sem, hogy a BBTE PNK és az ELTE neveléstudományi tanszékei között a neveléstörténeti kutatások mentén szoros tudományos együttműködés él. Ennek eredményeként a közeljövőben fog megjelenni *Az erdélyi magyar nevelés évszázadai* című kötet, Fehér Katalin és Fodor László gondozásában.

A fentiekben részletesen bemutatott jelentős vizsgálódási irányok és kivételes kutatási eredmények mellett sajnos arra is utalnunk kell, hogy az utóbbi tizenegy év során az erdélyi magyar pedagógiai valóság számos vetületét egyáltalán nem vagy csupán minimális mértékben érintették az elvégzett kutatások. Nem egy nagy fontosságú családpedagógiai, fejlődéspedagógiai, óvodapedagógiai vagy szociálpedagógia kérdés egyre részletesebb feleletet igényelne. A felnőttoktatás, a szakoktatás, az értékelesspedagógia, az összehasonlító pedagógia, az ökológiai pedagógia, az egészségnevelés vagy a pedagógiai mentálhigiéné is meglehetősen elhanyagolt területeit képezik a pedagógiai kutatásoknak. Ugyanakkor még várat magára az eddigi kutatásokban elért (rész)eredmények egységesítése, valamilyen sajátos központi gondolat alapján történő integrálása és rendszerbe foglalása. Ebben az orientációban arra is utalnunk kell, hogy a kutatók és nyilván a gyakorló pedagógusok is még mindig nélkülözik és egyre türelmetlenebbül várják egy olyan komoly pedagógiai szakfolyóirat (pedagógiai szemle) megjelenését (például a RMPSZ égisze alatt), amely

felvállalná a legfontosabb erdélyi magyar pedagógiai kutatási beszámolók és tanulmányok publikálását. Mindezek ellenére jelen pillanatban azt figyelhetjük meg, hogy az erdélyi magyar neveléstudományi kutatások egyértelműen előre ívelő pályát mutatnak. E tény örömmel könyvelhető el, mert hiszen a pedagógia kutatási területe állandóan bővül, a megoldásra váró elméleti és gyakorlati kérdések a társadalmi és kulturális fejlődés, a globalizálódó világ, valamint az európaizációs folyamatok közepette is folyamatosan szaporodnak, s az azokhoz kapcsolódó tudományos megismerési feladatok arányosan sokasodnak. Napjainkban a szemünk láttára lezajló társadalmi-gazdasági változások olyan új pedagógiai kérdéseket fogalmaznak meg, amelyek szükségszerűen vezetnek el további értékes információkat, újszerű értelmezéseket felszínre hozó, a kor sajátos szemléletmódja által meghatározott kutatások megszervezéséhez.

A neveléstudományi kutatások távlatában is öröndetes, hogy a Sapientia – EMTE keretében Marosvásárhelyen beindult a szociálpedagógia szak (amelynek megalapítása mindenekelőtt Albert Lőrincz Enikő, a pedagógiához közel álló szociálpszichológus fáradságot nem ismerő munkáját dicséri), mert hiszen ezzel az erdélyi magyar pedagógiai kutatások újabb intézményes színtere, illetve szakszerű műhelye létesült. Jó okunk van azt feltételezni, hogy az e szakon oktató szakemberek lendületet fognak adni a pedagógiai, illetve a szociálpedagógiai kutatásoknak is.

Könnyen észlelhető jelek szerint úgy tűnik, hogy a közeljövőben az erdélyi magyar neveléstudományi kutatások ki fognak terjedni a tág értelemben vett nevelés leglényegesebb körülményeire, céljaira, tartalmára, eszközeire, módozataira, szervezeti kereteire. Minden bizonnyal prioritást fognak élvezni az etnikai identitás és a kulturális azonosságtudat fejlesztésére, az anyanyelvi oktatás problémáira, az instrumentális és operacionális képességek alakítására, a pedagógusképzésre, az ökológiai, az interkulturális, a mentálhigiéniai vagy az etikai paradigmának a nevelés területén történő érvényesítésére irányuló tudományos vizsgálódások. A pedagógiai kutatások fejlődésének fokozódó trendjét jól bizonyítja az a tény is, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottsága által 2001 októberében megszervezett *I. Országos Neveléstudományi Konferencián* nyolc erdélyi szakértő (Barabási Tünde, Lázár Sándor, Süket Levente, Molnár Éva, Szűcs István, Péter Lilla, Wéber Cecília és Fodor László) terjesztett elő kutatási beszámolókat e nagyszabású tudományos tanácskozás különböző szekcióiban.

Az utóbbi időben az is megfigyelhető, hogy a pedagógia, illetve pedagógia–magyar szakról kikerülő tehetséges fiatal szakemberek közül

egyre többen a mesteri vagy doktori tanulmányaik folyamatában a roppant bonyolult pedagógiai valóság jelenségeinek minél jobb és behatóbb megismerése iránt magas szinten elkötelezetté válnak. E fiatalok között a következőket említjük meg: Szőke Milinte Enikő, a BBTE PNK Neveléstudományi Tanszékének tanársegédje, a pedagógiai konfliktusok és a pedagógusképzés témakörében folytat doktori tanulmányokat, illetve alkalmazott kutatásokat Bábosik István professzor irányításával. Nagy Ildikó pedagógia szakos tanárnő, PhD hallgató minőségében a romániai kisebbségek oktatásának helyzetével foglalkozik. Molnár Éva a Szegedi Tudományegyetemen Nagy József irányításával az önszabályozású tanulás témakörében végez pedagógiai irányultságú kutatásokat a doktori képzés által behatárolt keretek között. Barabási Tünde és Péter Lilla, a Benedek Elek Tanítóképző Főiskola oktatói a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Pedagógia Tanszékén Kozma Tamás szakavatott irányítása alatt a tanítóképzés elméleti és gyakorlati vetületeit, illetve a beszédpedagógia egyes alapvető kérdéseit tették vizsgálódásaik tárgyává. Makkai Kinga, a marosvásárhelyi Református Kántortanító-képző Főiskola oktatója, a BBTE Neveléstudományi Tanszékén Dancsuly András professzor irányítása alatt a permanens nevelés roppant időszerű problematikáját óhajtja feltárni, Szabó Thalmeiner Noémi, a szatmárnémeti Tanítóképző Főiskola tanársegédje, a pedagógusképzés területén végez tudományos kutatási munkát, Tök Mária-Magdolna, a Bod Péter Tanítóképző Főiskola munkatársa, veszprémi PhD hallgató minőségében anyanyelvpedagógiai kérdéseket tanulmányoz. Tódor Erika Mária, a csíkszeredai Márton Áron Főgimnázium pedagógia–román nyelv- és irodalom szakos tanára a román nyelv elsajátítása, illetve a kétnyelvűség témakörében fejt ki doktori kutatásokat, úgyszintén Dancsuly András professzor irányítása alatt.

Az utóbbi tizenegy évben a pedagógiai kutatás iránt elkötelezett gyakorló tanárok közül többen kutatásaik eredményeit, a vizsgálataik során elért eredményeiket, a felszínre került felismeréseiket és megfontolásait doktori disszertáció formájában már közreadták. Ezek között megemlíthetjük Ambrus Zoltánt, aki a ma olyannyira elhanyagolt erkölcsi nevelés újabb módszereinek kidolgozását vállalta fel, Dézsi Zoltánt, aki a tehetséggondozás, illetve a kiemelkedő képességekkel rendelkező tanulóknak kérdésével foglalkozott, Tóth Máriát, aki a környezeti nevelés igen időszerű problémájára vonatkozóan végzett vizsgálódásokat, és Grósz Emesét, aki a szexuális nevelés bonyolult és mintha még ma is tabuként kezelt kérdéséről hozott előtérbe hiteles adatokat.

A nemzetiségi oktatáspolitikai, oktatásmenedzsmenti és oktatásjogi kérdésekkel mindenekelőtt Murvai László foglalkozott. Minisztériumi főosztályvezetőként, a romániai magyar oktatásra való rendkívül jó rálátása, illetve a tanügyirányítás terén megszerzett gazdag és sokágú tapasztalata alapján számos tanulmányban, illetve önálló kötetben fejtette ki a romániai magyar oktatás helyzetére, gondjaira és fejlődésére vonatkozó vizsgálódásainak eredményeit (Murvai 1995, 1996a, 1996b, 1996c, 1998b, 1998c, 1999, 2000).

A nagyszámú tantárgyspecifikus pedagógiai kutatás kapcsán többek között Péntek Dombi Erzsébet, Kovács Zoltán, Fóris Ferenczi Rita, Soós Lenke, Tótharsányi Sándor, Dezső Gábor, Lőrincz József, Chereji Mach Zoltán, Vofkori László munkásságát kell megemlítenünk.

Az erdélyi magyar neveléstudományi kutatások kiváló színtereinek, ugyanakkor ösztönzőinek és támogatóinak bizonyultak a megyei pedagógusok házai is. Kiemelkedő tevékenységet valósítanak meg például a Hargita és Kovászna megyei pedagógusok házai, Burus Siklódi Botond és Korodi Hajnalka vezetése alatt.

Végezetül arra szeretnénk hivatkozni, hogy a romániai magyar pedagógusok lapjában, a Gergely László által kiváló szakértelemmel szerkesztett *Közoktatás* című folyóiratban, számos gyakorló tanár, a nevelési jelenségek tudományos megismerése iránt elkötelezett, a nevelés legbána-
nálisabb jelenségein is elmélyülten reflektáló, a pedagógiai folyamat optimalizálásán permanens módon gondolkodó és az erdélyi magyar iskolázási kultúra fejlesztése iránt felelősséget érző pedagógus adta közre kutatási eredményeit, vizsgálódási adatait, nevelési nézeteit, elgondolásait. A pedagógia fejlődése a gyakorló pedagógusokat azzal a ténnyel szembe-
sítette, hogy a fejlődésben levő gyermekek és fiatalok eredményes nevelése rendszeres vizsgálódási erőfeszítéseket igényel, hogy a változatos nevelési problémákra újból és újból rá kell kérdezni, hogy a korábban kialakult elméleteket, dogmákat, normákat, célokat, szervezeti formákat vagy módszereket időnként kritikai analízis tárgyává kell tenni, hogy a tanulók roppant sokféle gondjait csakis a folyamatos jobbító szándékú kutatás révén lehet megoldani. Minden jel arra utal, hogy a folyóirat az elmúlt tizenegy év alatt kimondottan jól teljesítette rendeltetését, amennyiben a romániai magyar iskolarendszerben dolgozó pedagógusokat aktuális feladataikról, az intézményes nevelés körülményeiről, eljárásmodozatairól, eszközeiről és technikáiról tájékoztatta, neveléstudományi műveltségüket fejlesztve tudatos pedagógiai gondolkodásra, felelősségteljes és pedagógiaiilag megalapozott munkálkodásra ösztönözte őket. Az

utóbbi 11 év alatt viszonylag gyakran találkozhattunk a folyóirat hasábjain Bakó Botond, Gálfalvi Gábor, Rusz Csilla, Burus Siklódi Botond, Lőrincz József, Matekovits Mihály, Matekovits Mária, Kolcsár Irén, Korodi Hajnalka, Fazakas Klára, Müller László, Éder Livia, Csire Gábor, Sándor Dénes, Málnási Ferenc, Joikits Attila, Bura László, Kun Kriza Iлона, Király Klára, Szilveszter László Szilárd, Tordai József Jenő, Székely Géza, Vezér József, Vezér Katalin, Vásárhelyi Olga, Gergely Orsolya vagy Szőcs Judit névvel. Ebből a teljességre egyáltalán nem törekvő felsorolásból is kitűnik, hogy az erdélyi magyar közoktatás nem szűkölködik szakmai elhivatottsággal és megismerési érdeklődéssel rendelkező, pedagógiai kutatási erőfeszítések kifejtésére hajlandó pedagógusokban. Ugyanakkor öröndetes az is, hogy a BBTE pedagógia és néhány év múlva a Sapientia – EMTE szociálpedagógia szakjáról kikerülő neveléstudományi szakértők tábora is fokozatosan bővülni fog. Több okunk van tehát azt feltételezni, hogy mind a gyakorló pedagógusok, mind pedig az egyetemi és főiskolai pedagógiai szakértők kutatási eredményeik révén és annak tudatában, hogy a pedagógia mint (még mindig) fejlődő tudomány csakis a tudományos munkában létezik, az elkövetkező időkben is folyamatosan hozzá fognak járulni az erdélyi magyar intézményes nevelés hatékonyságának biztosításához.

SZAKIRODALOM

ALBERT LÖRINCZ Enikő

2000a Drog és család. *Közoktatás* 11. 3. 1–14.

2000b A drogfogyasztó magatartás néhány jellemzője. *Közoktatás* 11. 7. 14–15.

2000c Iskola és egészség. *Közoktatás* 11. 1. 14–15.

AMBRUS Ágnes

2001 A személyiségfejlesztő pedagógia lehetőségei. *Közoktatás* 12. 1. 15.

BAKÓ Botond

1996 180 éve született Gáspár János. *Közoktatás* 7. 11. 15.

1997 Diákok a Bethlen Kollégium tanítóképzőjében. *Közoktatás* 8. 4. 14.

BARABÁSI Tünde

1999 Az önszabályozó motivációs stratégia fejlesztésének lehetőségei. *Közoktatás* 10. 7. 14–15.

BEDER Tibor

1999 *Gondolatok a jövő iskolájáról*. Csíkszereda, Apáczai Csere János Pedagógusok Háza

BRASSAI László (szerk.)

2001 *Tanácsadás és pályairányítás*. Tanári segédkönyv. Sepsiszentgyörgy, T3

BUDURÁNÉ SZÁSZ Anna Éva

2001 Nevelés és oktatás az ókori Kínában. *Közoktatás* 12. 10. 14–15.

BURA László

1994 *Szatmári diákok 1610–1852*. Szeged, JGYTF

BURUS SIKLÓDI Botond

2000 A romániai magyar közoktatás helyzete az ezredfordulón. In: Papp Kincses Emese–Kassay János–Kánya József (szerk.): *A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben*. Csíkszereda, Székelyföld 233–245.

CSEKE Péter–HAUER Melinda (szerk.)

1997 *125 éves a kolozsvári egyetem*. Kolozsvár, BBTE

CSINTALAN László

2001 A katolikus felekezeti oktatás történelme és jelene. In: Szabó K. Attila (szerk.): *Erdélyi magyar iskolák az évszázadok sodrásában*. Csíkszereda, Apáczai Csere János Pedagógusok Háza, 39–44.

DANIELISZ Endre

2001 A szalontai iskolák jeles nevelői és növendékei. In: Szabó K. Attila (szerk.): *Erdélyi magyar iskolák az évszázadok sodrásában*. Csíkszereda, Apáczai Csere János Pedagógusok Háza, 131–138.

FERENC Árpád

2000 *Fejezetek a valláspedagógia történetéből*. Kolozsvár, Stúdium

FERENCZI Gyula–FODOR László

1993 *A pedagógia tudományelméleti alapjai*. Kolozsvár, Stúdium

1994 Comeniustól a reformpedagógiáig. *Iskolakultúra* 4. 20.

1996 *Oktatáselmélet és oktatásstratégia*. Kolozsvár, Stúdium

1997 *Oktatástechnológia és oktatásszervezés*. Kolozsvár, Stúdium

FERENCZI Gyula–SZŐKE MILINTE Enikő

1998 Pedagógiai alapfogalmak tantárgydidaktikai vetületei. *Módszertani Közlemények* 38. 5. 190–195.

FODOR Annabella–FODOR László

2000 *Dicționar englez-român-maghiar de psihologie și pedagogie*. Cluj–Napoca, Educatio

FODOR László

1994 Gondolatok a pedagóguspálya jelenlegi helyzetéről. *Közoktatás* 5. 7–8. 4–5.

1995 Pedagógiai kérdések az iskolai tanulásban. *Közoktatás* 6. 2. 4–5.

1996a Kísérlet a környezeti nevelés egy globális metodológiai koncepciójának meghatározására. *Fejlesztő Pedagógia* 7. 5–6. 76–78.

1996b *Donnée concernant certaines attitudes d'éducation parentales*. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai* 41. 1–2. 117–124.

1996c A magyar iskola millenniuma. *Közoktatás* 7. 5.

1996d A házi feladat pedagógiai kérdései. *Közoktatás* 7. 1. 4–5.

1996e Jegyzetek az iskolai oktatástechnika kérdésköréről. *Közoktatás* 7. 4. 4–5.

1997a A kétnyelvűség kettős eredete. *Iskolakultúra* 7. 1. 32–36.

1997b A kolozsvári egyetem első pedagógiaprofesszora. *Közoktatás* 7. 6. 14–15.

1997c L'étiologie des deshabilitété d'apprentissage. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai* 42. 1–2. 53–62.

1998a A környezetvédelmi nevelés dimenziói. *Közoktatás* 9. 7–8. 4–5.

1998b A nyelvi életképesség pedagógiai vonatkozásai kisebbségi körülmények között. *Módszertani Közlemények* 38. 2. 57–61.

1998c Pedagógiai feladatok a proszociális magatartásra nevelésben. *Iskolakultúra* 8. 9. 24–28.

1998d A másokkal való együttélésre nevelés időszerűsége. *Közoktatás* 9. 9. 4–6.

1998e Az iskolarendszer szerkezeti reformjáról. *Közoktatás* 9. 3. 4–5.

1999a Jegyzetek az interkulturális nevelésről. *Iskolakultúra* 9. 5–6. 89–97.

1999b *Román–magyar pszichopedagógiai szótár*. Kolozsvár, Educatio

1999c Felméri Lajos – a neveléstudomány kiemelkedő kolozsvári képviselője. In: Dombi Alice és Oláh János (szerk.): *Nevelési törekvések a XIX. században*. Gyula, APC-Stúdió, 50–61.

2000a Tanárképzés és reform. In: Fodor László–Szőke Milinte Enikő (szerk.): *Jegyzetek a közoktatás reformjáról*. Kolozsvár, Educatio

2000b A pedagógusi szerepről. *Közoktatás* 11. 8. 4–5.

2000c *Nevelés az iskolában*. Kolozsvár, Educatio

2000d Az interkulturális nevelésről. *Közoktatás* 10. 9. 4–7.

2000e Az élménymegélés szerepe a környezeti nevelésben. *Módszertani Közlemények* 40. 4. 144–147.

2000f Az élménymegélés pszichológiai alapjai a környezeti nevelésben. In: Papp Gyuláné (szerk.): *A fenntarthatóság pedagógiája*. Debrecen, KFRTF, 12–21.

2000g Câteva considerații privind interpretarea conceptului de educație ecologică. In: *Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane*. Cluj–Napoca, Argonaut, 162–167.

2000h Apáczai Csere János jelentősége az erdélyi magyar nevelés történetében. In: *A kolozsvári Apáczai Csere János Elméleti Líceum Évkönyve*. Kolozsvár, 10–16.

- 2000i A magyar személyiségpedagógia kiváló kolozsvári képviselője – Schneller István. In: Dombi Alice és Oláh János (szerk.): *Pedagógiai célkitűzések a XIX. század magyar pedagógiájában*. Gyula, APC-Stúdió, 170–180.
- 2000j Az integráló oktatás időszerűségéről. *Közoktatás* 11. 11. 4–7.
- 2001a A környezeti nevelés tantárgyközi jellegéről. *Közoktatás* 11. 3. 11–12.
- 2001b *Az iskola pedagógiai világa*. Kolozsvár, Educatio
- 2001c Hagyjuk élni a gyermekeket avagy Ellen Key emlékezete a gyermek évszázadának végén. In: *A kolozsvári Apáczai Csere János Elméleti Líceum Évkönyve*. Kolozsvár, 18–21.
- 2001d A személyiség fejlődésének körvonalai. *Közoktatás* 11. 4. 4–6.
- 2001e A személyiség életkori és egyéni sajátosságai. *Közoktatás* 11. 7. 1., 4–5.
- 2001f A tanár pedagógiai tudása. *Közoktatás* 11. 12. 4–5.
- 2001g A modellnyújtás szerepe a segítőképesség iskolai fejlesztésében. *Módszertani Közlemények* 41. 5. 215–219.
- 2001h A drogellenes nevelés időszerűsége. *Közoktatás* 12. 11. 4–6.
- FODOR László–SZÓKE MILINTE Enikő (szerk.)
2000 *Jegyzetek az intézményes oktatás reformjáról*. Kolozsvár, Educatio
- GAAL György
1990 Egy felekezeti közti egyetem alapítása Kolozsváron 1920-ban. *Keresztény Magvető* 4.
1997 A magyar egyetemi oktatás Erdélyben. *Erdélyi Múzeum* 3–4. Füzet, 360–369.
2001 *Egyetem a Farkas utcában*. Kolozsvár, EME
- GRÓSZ Emese
2000 Hazai törekvések a szexuális nevelésben. *Közoktatás* 11. 4. 15.
- GRÓSZ Emese–DANCSULY András
2000 Szexuálpedagógia. *Közoktatás* 11. 5. 4–5.
- KARDALUS János
2001 A csíki óvónő- és tanítóképzés története. In: Szabó K. Attila (szerk.): *Erdélyi magyar iskolák az évszázadok sodrásában*. Csíkszereda, Apáczai Csere János Pedagógusok Háza, 90–97.
- KIRÁLY Mária
2000 Az iskola szerepéről a kétnyelvűség kialakításában. *Közoktatás* 10. 9. 14.
- KOVÁCS András, B.
1997 *Szabályos kivétel*. A Romániai magyar oktatásügy regénye. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion
- KOVÁCS Nemere
2000 Az oktatói mesterség felértékeléséért. *Közoktatás* 11. 2. 14–15.
- KÖTŐ József
2000 Jegyzetek egy évtized iskolatörténetének margójára. *Közoktatás* 11. 3. 4–6.
- MAKKAI Kinga
2001 Múzeumpedagógiai lehetőségek Marosvásárhelyen. *Közoktatás* 12. 6. 4–6.
- MILINTE Enikő
1997 A tankönyvek személyiségfejlesztő funkciói. *Közoktatás* 8. 4. 4–5.
- MURVAI László
1995 Román–magyar oktatási megállapodás. *Közoktatás* 6. 5.
1996a *Fekete-fehér könyv*. Kolozsvár, Stúdium

- 1996b A romániai magyar nyelvű oktatás. In: *Maturandusok*. Kolozsvár, Tinivár
- 1996c 20%-os reform. *Közoktatás* 7. 11.
- 1998a Romániai pedagógiai reform. *Iskolakultúra* 8. 9. 14–23.
- 1998b *Pedagógia ma*. Olvasókönyv. Kolozsvár, Stúdium
- 1998c Új iskolai szabályzat. *Közoktatás* 9. 10. 3.
- 1998d A tanügyminisztérium a reformfolyamatban. In: Fodor László–Szőke Milinte Enikő (szerk.): *Jegyzetek az intézményes oktatás reformjáról*. Kolozsvár, Educatio, 7–12.
- 2000a Magyar nyelvű oktatás Romániában. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai magyar évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szorvány Alapítvány–Polis
- 2000b Adalékok a romániai magyar tanítóképzés történetéhez. *Közoktatás* 11. 7. 6–7.
- MURVAI László (szerk.)
- 1999 *Configurația actuală a învățământului pentru minoritățile naționale din România*. București, MEN
- PATAKI Erika
- 2001 Környezeti tudás 16–18 éves tanulók körében. *Közoktatás* 12. 8. 11.
- PÉNTEK János
- 1993 A magyar nyelv iskolai oktatásának reformja Romániában. *Új Pedagógiai Szemle* 43. 22. 70–74.
- SERÉNYI Éva
- 1999 Környezeti nevelés az általános iskolában. *Közoktatás* 11. 10. 10–11.
- SERÉNYI Éva–SERÉNYI János
- 1998 Vetélkedők a környezeti nevelésben. In: Tóth Mária (szerk.): *Alternatív stratégiák a környezeti nevelésben*. Kolozsvár, Stúdium, 43–53.
- SIPOS Gábor
- 1991 A kolozsvári református kollégium könyvtára a 17. században. Szeged, Scriptum
- SZABÓ Attila, K.
- 2000 *A Székelykeresztúri tanítóképző története*. Székelyudvarhely, Demako
- 2001a A romániai magyar iskolatörténet-írás rövid áttekintése különös tekintettel a népoktatásra. In: Uő. (szerk.): *Erdélyi magyar iskolák az évszázadok sodrásában*. Csíkszereda, Apáczai Csere János Pedagógusok Háza, 33–38.
- SZABÓ Attila, K. (szerk.)
- 2001b *Erdélyi magyar iskolák az évszázadok sodrásában*. Csíkszereda, Apáczai Csere János Pedagógusok Háza
- SZABÓ THALMEINER Noémi
- 2000 Európai törekvések a tanárképzésben. *Közoktatás* 11. 4. 4–6.
- SZÁSZ Judit
- 2001 A kíváncsiság mint tanulási motívum. *Közoktatás* 12. 12. 8–9.
- SZILVESZTER László Szilárd
- 2001 A tanulási motívumok fejlesztésének eljárásai. *Közoktatás* 12. 2. 11–12.
- SZŐCS Judit
- 2000 A gyakorló pedagógus és a reform. In: Fodor László–Szőke Milinte Enikő (szerk.): *Jegyzetek az intézményes oktatás reformjáról*. Kolozsvár, Educatio, 60–65.

SZŐKE MILINTE Enikő

1998 A szövegértés néhány sajátossága. *Közoktatás* 9. 3. 10–11.

TIBOLDI Ildikó

2001 Az óvodai nevelés kezdetei Csíkszeredában. In: Szabó K. Attila (szerk.): *Erdélyi magyar iskolák az évszázadok sodrásában*. Csíkszereda, Apáczai Csere János Pedagógusok Háza, 113–122.

TÓDOR Erika Mária

2000 Gondolatok a román nyelv tanítása-tanulása hatékonyságáról. *Közoktatás* 10. 9. 13–14.

TÓTH Mária

1996 *Mi és a Szamos*. Kolozsvár, Stúdium

1998 A projekt módszer a környezeti nevelésben. In: Tóth Mária (szerk.): *Alternatív stratégiák a környezeti nevelésben*. Kolozsvár, Stúdium, 16–20.

VASS István

2001 Háttér és iskolai teljesítmény. *Új Pedagógiai Szemle* 51. 4. 78–90.

VINCZEFFY Irén

1998 Környezeti nevelés nyári táborozáson. In: Tóth Mária (szerk.): *Alternatív stratégiák a környezeti nevelésben*. Kolozsvár, Stúdium, 60–63.

ZEPECZANER Jenő

2001 Udvarhely vármegye népoktatása a dualizmus korában. In: Egyed Ákos–Magyari András (szerk.): *A székelység története a XVII–XIX. században*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 320–361.

FÜGGELÉK

A KÖTET SZERZŐI

Angi István, zeneesztéta: 1933-ban született Ozsdolán. A kolozsvári Gheorghe Dima Zeneakadémián 1958-ban végzett. Ugyanitt 1977-ben doktori címet szerzett. Jelenleg a Gheorghe Dima Zeneakadémián és a Partiumi Keresztény Egyetemen zeneesztétikát, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem filozófia szakán esztétikát tanít. Fontosabb kötetei: *Zene és esztétika* (1975), *Gondolatok a művészetről*. Aforizmagyűjtemény (1975, szerk.).

Bakk Miklós, politológus: 1952-ben született Székelyhidon. Az általános iskolát és a gimnáziumot Kézdivásárhelyen végezte, majd a temesvári Műszaki Egyetemen szerzett számítógépmérnöki diplomát. 1990-ig rendszerelemzőként és programozóként dolgozott, 1991-től 1999-ig *A Hét* szerkesztője. 1999 őszétől a *Krónika* főmunkatársa, majd – 2001 őszétől – megbízott főszerkesztője. A *Magyar Kisebbség* és a *Provincia* című lapok szerkesztőbizottságának tagja, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Politikatudományi Karának oktatója. Szakterülete: választási rendszerek, politikai eszmék és ideológiák, az RMDSZ története. Számos politikai szaktanulmány, elemzés szerzője. Írásai magyarul, angolul és románul jelentek meg.

Bodó Barna, politológus: 1948-ban született Sepsiszentgyörgyön. A temesvári Tudományegyetem Fizika Karán 1972-ben szerzett diplomát. 1995-től a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karának PhD-hallgatója. Jelenleg a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Politikatudományok Karának adjunktusa. Számos gyűjteményes kötetben, szakfolyóiratban szerepelnek szociológiai, filozófiai és politológiai dolgozatai. Társ szerzője a *Változó valóság* c. kötetnek (1984), szerkesztője, fordítója és társ szerzője az *Ember és világ* c. gyűjteményes kötetnek (1986).

Csetri Elek, történész: 1924-ben született Tordán. Középiskoláit a Református Kollégiumban végezte Kolozsváron, majd a város egyeteméin történelem szakot végzett. 1949-ben a Bolyai Egyetemen doktori címet szerzett. 1949–1986 között, nyugdíjba vonulásáig, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen oktatott, közben a Történeti Intézet munkatársa is volt. 1990-ben a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választják. 1994–1998 között az *Erdélyi Múzeum* főszerkesztője. Az RMDSZ és az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapító tagja. Kutatási területe: Erdély

XVII–XIX. századi története (politika, gazdaság, társadalom, művelődés, demográfia). Erdélyi és magyarországi forrásfeltárásokon kívül kutatásokat végzett Párizsban, Krakkóban és Göttingenben. Ezek eredményeit életrajzokban (Kőrösi Csoma Sándor, Bethlen Gábor), szaktanulmányokban (Wesselényi Miklós, Fidvaldszky János, Erdély történetének egyetemes összefüggései stb.), szövegkiadásokban (Wass Pál, Teleki Sándor, Silvio Pellico), kézikönyvekben (Történeti *kronológia*, *Technikatörténeti kronológia*) hasznosította. Magyar nyelvterületen és külföldön hét nyelven publikált. Tizenkét könyve és mintegy 250 tanulmánya, cikke jelent meg.

Demeter M. Attila, filozófus: 1972-ben született Szentegyházán. 1996-ban államvizsgázott a Babeş–Bolyai Tudományegyetem filozófia szakán, ugyanitt 1997-ben magiszteri fokozatot, 2001-ben pedig doktori címet szerzett. Jelenleg a Babeş–Bolyai Tudományegyetem adjunktusa, illetőleg a Partium Keresztény Egyetem társult oktatója. Alapítója a *Kellék* c. filozófiai folyóiratnak, valamint a kolozsvári Pro Philosophia Alapítványnak, melyeknél szerkesztői, illetve elnöki tisztséget tölt be. Több filozófiai tanulmány szerzője. Kötete: *A jó államtól a demokratikus államig* (2001).

Egyed Emese, irodalomtörténész: 1957-ben született Kolozsváron. Francia–magyar szakos diplomát szerzett a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen 1980-ban, 1990 óta a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen tanít, jelenleg az Irodalomtudományi Tanszék vezetője, docens. Ugyanitt 1996-ban doktori címet szerzett. Kutatási területe: a XVIII–XIX. századi erdélyi irodalom története. Kötetei: *Levevék fejemről Múzsák sisakomat*. Barcsay Ábrahám költészete (1998), *Kard és penna*. Tanulmányok a felvilágosodás irodalmáról (1998), *Olvasó nappal, író este* (esszék, tanulmányok, 2000), *Adieu, édes Barcsaym* (életrajzi monográfia, 2001).

Fodor László, pszichopedagógus: 1950-ben született Csíkszeredában. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Pszichológia és Neveléstudományi Karán végzett 1973-ban. Ugyanitt 1998-ban doktori címet szerzett. Jelenleg a Neveléstudományi Tanszék adjunktusa. Kutatási területei: neveléstörténet, oktatáselmélet, neveléselemélet, tanulási nehézségek és iskolai inadaptáció, környezeti nevelés, interkulturális nevelés, személyiségpedagógia. Kötetei: *Román–magyar pszichopedagógiai szótár* (1999), *Nevelés az iskolában* (2000), *Az iskola pedagógiai világa* (2001).

Juhász Tamás, teológus: 1946-ban született Kolozsváron. A kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet teológia szakán végzett 1970-ben. Ugyanitt 1983-ban doktori címet szerzett. Jelenleg a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet docense. Szakterülete a rendszeres teológia. Fontosabb közleményei: *A Heidelbergi Káté teológiája* (1983), *Tanítás – építés – hitvallás* (1987), *Tavaszy Sándor* (1995), *Az egy Közbenjáró hármasság méltósága* (1996). Lefordította W. Niesel: *Az evangélium és az egyházak* című munkáját (1980).

Kántor Zoltán, szociológus: 1968-ban született Temesváron. Diplomáját 1995-ben a Temesvári Tudományegyetem szociológia szakán szerezte. Tanulmányait a Közép-Európai Egyetem politikatudományi szakán folytatta. Jelenleg az ELTE ÁJTK doktori képzésében vesz részt. Kutatási területe: nacionalizmus és nemzeti kisebbségek. Közleményei szakfolyóiratokban jelentek meg.

Lőrincz D. József, politológus: 1956-ban született Sepsiszentgyörgyön. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen angol–román szakot végzett 1980-ban. 2001-ben a firenzei Európai Egyetem Társadalom- és Politikatudományok Karán doktori címet szerzett. Jelenleg a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen Politikatudományi Tanszékének adjunktusa. Kutatási területe: modernitás, modernizáció, politikai kultúra. Több közleménye és fordítása jelent meg a csíkszeredai Kommunikációs és Antropológiai Munkacsoport és a budapesti Teleki László Intézet kiadványaiban.

Kerekes Jenő, jogász–közgazdász: 1919-ben született Kolozsváron. Egyetemi oklevelét 1942-ben az I. Ferenc József Tudományegyetem jogi–közgazdasági szakán szerezte. Jelenleg nyugalmazott egyetemi tanárként a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen és a kolozsvári Gábor Dénes Műszaki Informatikai Főiskolán gazdasági jogot, mikro- és makroökonómiát tanít. Kutatási területei: vidékfejlesztés, kistérségek gazdasági fejlesztése, szövetkezetek. Számos hazai és külföldi szakfolyóiratban közölt tanulmányokat. Társsszerzője a román nyelven megjelent *Ergonómiai enciklopédia* című munkának (1996).

Keszeg Vilmos, néprajzkutató: 1957-ben született Tordán. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán magyar–francia szakot végzett 1981-ben. Ugyanitt doktorált 1995-ben. 1990-től a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen a Magyar Nyelv és Kultúra Tanszéken tanít, 2001-től professzori beosztásban. Az évek során kutatásai az írott populáris kultúrára, a történetmondásra és a hiedelemtudatra irányultak. Fontosabb munkái: *A folklór határán* (1991), *Kelt levelem...* Egy mezőszégi parasztasszony levelezése (1996), *Jóslások a Mezőségen* (1997), *Mezőszégi hiedelmek* (1999).

Kovács András, művészettörténész: 1946-ban született Marosvásárhelyen. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karán 1969-ben végzett. Ugyanitt 1984-ben doktori címet szerzett. Doktori dolgozatát Bethlen Gábor fejedelem építkezéseiről írta. Jelenleg a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Művészettörténeti Tanszékének docense. Kutatási területe: közép- és kora újkori művészet- és művelődéstörténet. Jelentősebb munkái: *A radnóti várkastély* (1994), *A kolozsvári Farkas utcai templom címerei* (társszerző, 1995), *Gyulafehérvár Város Jegyzőkönyvei* (bevezető tanulmány és jegyzetek, 1998).

Kötő József, színháztörténész: 1939-ben született Kolozsváron. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán magyar nyelv és irodalom szakot végzett 1961-ben. Ugyanitt 1984-ben doktori címet szerzett. Doktori dolgozatának címe: *A romániai magyar dráma fejlődése 1918–1940 között*. Jelenleg a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Színházi Tanszékének docense. Kutatási területe a két világháború közötti erdélyi magyar dráma- és színháztörténet. A színház- és drámatörténet eme korszakának eddig feltáratlan területéről több önálló kötetet publikált: *Fejezetek a romániai magyar dráma történetéből* (1976), *Erdély magyar színházi világa. 1918–1940.* (1997), *Magyar Színház Erdélyben. 1919–1992.* (1994). Jelenleg az erdélyi magyar dráma- és színháztörténeti lexikon összeállításán dolgozik.

Marton József, egyháztörténész: 1950-ben született Székelykálban. 1969–1975 között az Gyulafehérvári Római Katolikus Teológiai Főiskolán végezte egyetemi tanulmányait. 1992-ben teológiai doktorátust szerzett. Doktori disszertációja (*Papnevelés az erdélyi egyházmegyében 1753-tól 1918-ig*) a Pázmány Péter Egyetemen jelent meg (1993). 1990 óta tanít a Gyulafehérvári Római Katolikus Teológiai Főiskolán, 1996 óta a kolozs-

vári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Katolikus Teológia Karának professzora és dékánja. Kutatási területe: Márton Áron írásai és beszédei, az erdélyi katolikus egyház története a XX. században. Mintegy 50 szaktanulmány és néhány kötet szerzője. Fontosabb munkái: *Az erdélyi (gyulafehérvári) egyházmegye története* (1993), *Katekétika* (1998), *Az erdélyi katolicizmus századai* (társszerző, 1999), *Katolikus egyháztörténet* (2001).

Margitházi Beáta, filológus: 1974-ben született Szatmárnémetiben. 1996-ban magyar-angol szakot végzett a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán, majd ugyanott 1997-ben szociolingvisztika magszteri programban vett részt. 1998–2001 között a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Esztétika Doktori Iskolájának hallgatója. 1997 és 1999 között a Kolozsvári Magyar Színház irodalmi titkára, majd a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkar Színházelméleti Tanszékének tanársegéde. 2000-től a *Filmtett* mozgóképes havilap alapítója és felelős szerkesztője. Kutatási területe: a színház, a film, és az irodalom kapcsolata, képhermeneutika és a filmes elbeszéléseleméletek. Publikációi, filmes tárgyú írásai a *Metropolisban*, *Korunkban* és a *Filmtettben* jelentek meg.

Mezei Elemér, matematikus: 1954-ben született Homoródszentmártonban. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen matematika szakot végzett 1978-ban. 1979-től kolozsvári középiskolákban tanított, 1990-től pedig a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszékének adjunktusa. Ugyanitt végzi doktori tanulmányait. Kutatási területe: statisztikai módszerek, történeti demográfia. Társszerzője több középiskolai tankönyvnek és egyetemi jegyzetnek, továbbá öt népszámlálási adatokat közreadó kötetnek (a jelenkori Erdély területén a magyar hatóságok által végrehajtott népszámlálások településenkénti adatsorainak román nyelven való közzététele, a mai közigazgatási beosztás szerint rendezve). Több szaktanulmány szerzője vagy társszerzője. Írásai az *Erdélyi Múzeum*, a *Korunk*, a *Studia Universitatis Babeş–Bolyai* című folyóiratokban jelentek meg.

Péntek János, nyelvész: 1941-ben született Körösfőn. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar nyelv és irodalom szakán 1964-ben végzett. Ezt követően a Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar nyelvészeti tanszékére került, és ez az intézmény maradt aztán szakmai pályája színtere. 1976-ban védte meg filológiai doktori értekezését, melyben a tanszék hagyományaihoz kapcsolódó, de a kutatás és az interpretálás tekintetében modern szemléletet követő etnolingvisztikai témát

dolgozott föl. 1990-ben kapta meg egyetemi tanári kinevezését, ettől az évtől a tanszék vezetője és doktori programvezető. Szakmai érdeklődése elsősorban a népnyelvre és a népi kultúrára irányul, illetve a magyar–román nyelvi és kulturális kapcsolatokra, a kisebbségi kétnyelvűségekre. Legfontosabb publikációi: *A nyelv világa* (1972), *A kalotaszegi népi hímzés és szókincse* (1979), *Ember és növényvilág*. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete (1985), *Teremtő nyelv* (1988), *A nyelv ritkuló légköre*. Szociolingvisztikai dolgozatok (2001).

Roth Endre, szociológus: 1927-ben született Temesváron. 1950-ben a kolozsvári Victor Babeş Tudományegyetemen szerzett diplomát filozófia szakon. 1962-ben doktorált a bukaresti egyetemen. Jelenleg a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia és Szociális Munkás Karának konzulens professzora, doktorátusvezető. Fontosabb könyvei: *Axiológia és etika* (társszerző, 1968), *Spre o sociologie a sociologiei* (1975), *A kreatív ember* (1978), *Shakespeare – szociológiai olvasatban* (1983), *Individ și societate* (1986), *Nacionalizmus vagy demokratizmus?* (2000), *Modernitate și modernizare socială* (2002). Számos tanulmányt közölt romániai és külföldi (magyar, angol, német, francia nyelven) tanulmánykötetekben és szakfolyóiratokban.

Salat Levente, politológus: 1957-ben született Csíkszeredában. Egyetemi oklevelét 1982-ben a Kolozsvári Műszaki Egyetem Számítástechnika Karán szerezte. 2001-ben a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Filozófia Tanszékén doktorált. Jelenleg a kolozsvári Etnokulturális Kisebbségek Forrásközpontja ügyvezető igazgatója. Kutatási területe: társadalompolitika, ezen belül a kisebbségi jogok, a kisebbségek jogainak nemzetközi szabályozása, a civil társadalom szervezése. 2001-ben publikálta doktori értekezésének román (*Multiculturalismul liberal*), illetve magyar változatát (*Etnopolitika*. Az autentikus kisebbségi lét normatív alapjai). További kötetei: *Filippika az idő ellen* (esszék és tanulmányok, 1996), *Interethnic Relations in Post-Communist Romania* (társszerző, 2000). Számos tanulmányt közölt a *Provincia*, a *Magyar Kisebbség*, az *Alterra*, a *Korunk* című folyóiratokban.

Sipos Gábor, levéltáros: 1951-ben született Érszodorón. Egyetemi oklevelét 1974-ben a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karán szerezte. 1977-től levéltáros az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárában, 1998-tól egyetemi adjunktus a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Középkor Történelme Tan-

székén. Kutatási területe: magyar művelődéstörténet, protestáns egyháztörténet. Több szaktanulmánya jelent meg magyar, francia és német nyelven itthon és külföldön. Kötetei: *Erdélyi református zsinatok végzései 1606–1762* (társszerző, 1999), *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668–1713* (2000).

Szász Alpár Zoltán, politológus: 1966-ban született Kolozsváron. 1990-ben mérnöki oklevelet szerzett a Kolozsvári Műszaki Egyetem Villamosmérnöki Karán. 1996-ban mesteri fokozatot szerzett a budapesti Közép-Európai Egyetem Politikatudományok Tanszékén, jelenleg ugyanitt doktorandusz. 2001 februárjától a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Politika- és Közigazgatástudományok Karának adjunktusa. Tanulmányait a *Provincia*, az *Europolis* és a *Korunk* folyóiratokban közölte. A *Román-magyar közigazgatási szójegyzék* (2002) társszerzője.

Tonk Márton, filozófus: 1973-ban született Marosvásárhelyen. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen filozófia szakot végzett 1996-ban, majd ugyanitt 2001-ben doktorált. Jelenleg a Filozófia Tanszék adjunktusa. Kutatási területe: újkori filozófiatörténet, magyar filozófiatörténet. Számos tanulmányt közölt a *Korunk*, a *Kellék*, az *Erdélyi Múzeum* és a *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* című folyóiratokban. Kötete: *Idealizmus és egzisztenciafilozófia Tavaszy Sándor gondolkodásában* (2002).

Veress Károly, filozófus: 1953-ban született Szovátán. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen filozófia szakot végzett 1976-ban. A filozófiai tudományok doktora. Jelenleg egyetemi docens a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szisztematikus Filozófia Tanszékén, valamint a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem Filozófia Tanszékén. Kutatási területe: ismeretfilozófia, hermeneutika. Számos tanulmányt, esszét, recenziót, cikket közölt romániai és magyarországi folyóiratokban, konferenciakötetekben. Egyetemi jegyzetek szerzője. Könyvei: *Paradox (tudat)állapotok* (1996), *A nemzedékváltás szerepe a kultúrában* (1999), *Filozófiai szemiotika* (1999), *Kisebbségi létproblémák* (2000).

TWELVE YEARS.

Summary studies of the results
of the Hungarian scientific research
in Transylvania between 1990–2001
Volume I.

Preface	7
---------	---

PHYLOLOGY

PÉNTEK JÁNOS	
Heritage and challenge. Hungarian linguistics in Transylvania on the turn of the century and millennium	15
EGYED EMESE	
Hungarian literary science research in Transylvania. 1990–2001.	51
ANGI ISTVÁN	
Past and future of the Hungarian music science in Transylvania	103
KESZEG VILMOS	
A decade of Hungarian ethnographic research in Romania. 1990–2001.	119
KÖTŐ JÓZSEF	
Hungarian theatre science in Transylvania	171
MARGITHÁZI BEÁTA	
The Transylvanian Motion Picture. An attempt to map the motion picture, cinema life and science in Transylvania of the 90s	193

SOCIAL SCIENCES AND HISTORY

DEMETER M. ATTILA–TONK MÁRTON–VERESS KÁROLY	
Hungarian philosophy in Transylvania in the last decade of the 20th century	207

JUHÁSZ TAMÁS	
Contemporary Protestant theology literature in Transylvania	237
MARTON JÓZSEF	
The evolution of the Roman-Catholic Theological Institute in Alba Iulia after 1990	269
CSETRI ELEK	
Synthesis of the Hungarian history research in Transylvania. 1990–2001.	283
SIPOS GÁBOR	
Historyography of the Transylvanian Reformed Church between 1990–2001	315
KOVÁCS ANDRÁS	
Hungarian art history in Transylvania. 1990–2001.	327
ROTH ENDRE	
Hungarian sociology research in Transylvania. 1990–2001.	341
MEZEI ELEMÉR	
Demographic research on the evolution of the population of Transylvania as reflected in the censuses of the 19th and 20th centuries	369
KEREKES JENŐ	
Hungarian economic science in Transylvania. 1990–2001.	375
BAKK MIKLÓS–BODÓ BARNA–KÁNTOR ZOLTÁN– LÓRINCZ D. JÓZSEF–SALAT LEVENTE–SZÁSZ ALPÁR ZOLTÁN	
Hungarian political science in Transylvania in the last decade of the second millennium	397
FODOR LÁSZLÓ	
Hungarian educational science research in Transylvania. 1990–2001.	469
Authors	489

ZWÖLF JAHRE.

Zusammenfassende Studien über die
Ergebnisse der siebenbürgisch – ungarischen
wissenschaftlichen Forschungen zwischen
den Jahren 1990–2001

1. Band

Vorwort 7

PHILOLOGIE

PÉNTEK, JÁNOS

Erbe und Herausforderung. Die siebenbürgisch – ungarische
Sprachwissenschaft an der Jahrhundert- und
Jahrtausendwende 15

EGYED, EMESE

Ungarische literaturwissenschaftliche Forschungen in
Siebenbürgen. 1990–2001. 51

ANGI, ISTVÁN

Über die Vergangenheit und Zukunft der siebenbürgisch –
ungarischen Musikwissenschaft 103

KESZEG, VILMOS

Ein Jahrzent der ungarischen Volkskunde in
Rumänien. 1990–2001. 119

KÖTÓ, JÓZSEF

Die siebenbürgisch – ungarische Theaterwissenschaft 171

MARGITHÁZI, BEÁTA

Siebenbürgische Filmkarte. Mappingsversuch der
siebenbürgischen Filme der 90er Jahre, des Filmlebens
und der Filmwissenschaft 193

SOZIALWISSENSCHAFTEN UND GESCHICHTE

DEMETER, M. ATTILA–TONK, MÁRTON–VERESS, KÁROLY

Die siebenbürgisch – ungarische Philosophie in dem
letzten Jahrzent des 20. Jahrhunderts 207

JUHÁSZ, TAMÁS	
Die zeitgenössische siebenbürgische Literatur der protestantischen Theologie	237
MARTON, JÓZSEF	
Der Situationswandel der Römisch-Katholischen Theologie in Karlsburg nach 1990	269
CSETRI, ELEK	
Zusammenfassung der siebenbürgisch – ungarischen Geschichtsforschung. 1990–2001.	283
SIPOS, GÁBOR	
Die reformierte kirchengeschichtliche Schrift in Siebenbürgen	315
KOVÁCS, ANDRÁS	
Über die siebenbürgisch – ungarischen kunstgeschichtlichen Forschungen. 1990–2001.	327
ROTH, ENDRE	
Ungarische soziologische Forschungen in Siebenbürgen. 1990–2001.	341
MEZEI, ELEMÉR	
Demographische Forschungen über den Wandel der Bevölkerung im Spiegel der Volkszählung im 19. und 20. Jahrhundert	369
KEREKES, JENŐ	
Die siebenbürgisch – ungarische Wirtschaftswissenschaft. 1990–2001.	375
BAKK, MIKLÓS–BODÓ, BARNA–KÁNTOR, ZOLTÁN–	
LŐRINCZ, D. JÓZSEF–SALAT, LEVENTE–SZÁSZ, ALPÁR ZOLTÁN	
Die siebenbürgisch – ungarische Politologie in dem letzten Jahrzehnt des zweiten Jahrtausends	397
FODOR, LÁSZLÓ	
Siebenbürgisch – ungarische Forschungen in Erziehungswissenschaften. 1990–2001.	469
Autoren	489

DOISPREZECE ANI.

Sinteza rezultatelor cercetărilor științifice maghiare
din Transilvania între 1990–2001

Volumul I.

Prefață	7
---------	---

FILOLOGIE

PÉNTEK JÁNOS

Moștenire și provocări. Lingvistica maghiară din Transilvania la început de secol și mileniu	15
---	----

EGYED EMESE

Cercetările de știință literară maghiară în Transilvania. 1990–2001.	51
---	----

ANGI ISTVÁN

Despre trecutul și viitorul muzicologiei maghiare din Transilvania	103
---	-----

KESZEG VILMOS

Un deceniu de cercetare etnografică maghiară din România. 1990–2001.	119
---	-----

KÖTŐ JÓZSEF

Teatrologia maghiară din Transilvania	171
---------------------------------------	-----

MARGITHÁZI BEÁTA

Cinematografia transilvană. O încercare de descriere a filmului, vieții și științei cinematografice transilvane ai anilor 90	193
--	-----

ȘTIINȚE SOCIALE ȘI ISTORIE

DEMETER M. ATTILA–TONK MÁRTON–VERESS KÁROLY

Filosofia maghiară din Transilvania în ultimul deceniu al secolului XX	207
---	-----

JUHÁSZ TAMÁS	
Literatura teologică protestantă contemporană din Transilvania	237
MARTON JÓZSEF	
Evoluția situației Institutului Teologic Romano-Catolic din Alba Iulia după 1990	269
CSETRI ELEK	
Sinteza cercetărilor istorice maghiare din Transilvania. 1990–2001.	283
SIPOS GÁBOR	
Istoriografia Bisericii Reformate din Transilvania între 1990–2001	315
KOVÁCS ANDRÁS	
Despre cercetările în istoria artei maghiare din Transilvania. 1990–2001.	327
ROTH ENDRE	
Cercetări sociologice maghiare în Transilvania. 1990–2001.	341
MEZEI ELEMÉR	
Cercetări demografice privind evoluția populației din Transilvania în oglinda recensămintelor din secolele XIX–XX.	369
KEREKES JENŐ	
Științele economice maghiare din Transilvania. 1990–2001.	375
BAKK MIKLÓS–BODÓ BARNA–KÁNTOR ZOLTÁN– LŐRINCZ D. JÓZSEF–SALAT LEVENTE–SZÁSZ ALPÁR ZOLTÁN	
Politologia maghiară din Transilvania în ultimul deceniu al mileniului doi	397
FODOR LÁSZLÓ	
Cercetări în științele educației maghiare din Transilvania. 1990–2001.	469
Autorii	489

A SAPIENTIA KÖNYVEK SOROZAT KÖTETEI

Megjelent:

1. TONK MÁRTON–VERESS KÁROLY (SZERK.)
Értelmezés és alkalmazás. Hermeneutikai és alkalmazott
filozófiai vizsgálódások. 2002.
2. PETHŐ ÁGNES (SZERK.)
Képátvitel. Tanulmányok az intermedialitás
tárgyköréből. 2002.
3. NAGY LÁSZLÓ
Numerikus és közelítő módszerek az atomfizikában. 2002.
4. EGYED EMESE (SZERK.)
Theátrumi Könyvecske. Színházi zsebkönyvek és szerepük
a régió színházi kultúrájában. 2002.
5. VORZSÁK MAGDOLNA–KOVÁCS LICINIU ALEXANDRU
Mikroökonómiai kislexikon. 2002.
6. KÖLLŐ GÁBOR (SZERK.)
Műszaki szaktanulmányok. 2002.
7. SZENKOVITS FERENC–MAKÓ ZOLTÁN–CSILLIK IHARKA–BÁLINT ATTILA
Mechanikai rendszerek számítógépes modellezése. 2002.

Előkészületben:

- GÁBOR CSILLA–SELYEM ZSUZSA (SZERK.)
Irodalomtudományi tanulmányok
- SORBÁN ANGELLA (SZERK.)
Szociológiai tanulmányok
- BIRTALAN ÁKOS
Románia és Közép-Kelet-Európa piacainak kapcsolata

Scientia Kiadó

3400 Kolozsvár (Cluj-Napoca)
Kossuth Lajos u. (B-dul 21 Decembrie) 24/3.
Tel./fax: +40-64-197584, +40-64-194228
E-mail: kpi@kpi.sapientia.ro

Olvasószerkesztő:

K. Jakab Antal

Korrektúra:

M. Kovács Emma

Tördelés:

Tánczos András

Tipográfia:

Könczey Elemér

Készült a ProPrint nyomdájában

1000 példányban, 31,5 nyomdai ív terjedelemben
4100 Csíkszereda (Miercurea Ciuc)
Temesvári u.19.
Felelős vezető: Burus Endre igazgató